İmge Kitabevi Yayınları: 41

Joseph Campbell
The Masks of God / Occidental Mythology
© Bu çevirinin tüm haklan saklıdır.
ISBN 975-533-023-2
1. Baskı: Şubat 1992
2. Baskı: Aralık 1995

Kapak Resmi *"Dünya Ağacı"*

Kapak Tasannu *Fatma Korkut*

Dizgi *İmge Ajans*

Kapak Baskısı *Pelin Ofset* 418 70 93

İç Baskı ve Cilt *Zirve Ofset* 229 66 84

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (90 312) 419 4610 - 419 46 11
Faks:(90 312)425 65 32

Joseph Campbell

Batı Mitolojisi

Tanrının Maskeleri

Çeviren: Kudret Emiroğlu

İMGE
kitabevi

İÇİNDEKİLER

1. KISIM: TANRIÇANIN ÇAĞI

GÎRİŞ: Mitos ve Ritüel: Doğu ve Batı..... 8
I. BÖLÜM: Yılanın Gelini.....13
1. Ana Tanrıça Havva.....13
2. Gorgon'un Kanı 20
3. Ultima Thule.....31
4. Hak Ana.....34
II. BÖLÜM: Boğanın Eşi 40
1. Tanrının Anası 40
2. îki Kraliçe 42
3. Minotaur'un Annesi 50
4. Işıkoğullarmm Zaferi.....65

H. KISIM: KAHRAMANLAR ÇAĞI

IDL BÖLÜM: Levant'ın Tanrıları ve Kahramanları:
1. Rabbin Kitabı.....84
2. Mitolojik Çağ.....89
3. îbrahimin Çağı 100
4. Musa'nın Çağı 109
IV. BÖLÜM: Avrupalı Batı'nın Tanrıları ve Kahramanları
1. Kuzey-Güney Diyalogu 123
2. Zeus'un Evlilikleri.....128
3. Gece Denizi Yolculuğu.....136
4. Site.....~-----....152

III. KISIM: BÜYÜK KLASİKLERİN ÇAĞI

V. BÖLÜM: Pers Dönemi: ..... -.....,'..... ~....162
1. Ahlaksal İkicilik.....162
2. Kozmik Düşüş ve Yenilenme 171
3. Şahlar Şahı .....~.....180
4. Kalan.....\.....187
5. Aşk Tanrısı.....-191

VI. BÖLÜM: Helleruzm:....-.....200
1. Doğu ve Batı'nın Evliliği..... 200
2. Uyuşmacı ve Etnik Tektanrıcıhk..... 204
3. Gizem Kültü ve Vahiy..... 213
4. Ölü Denizi Gözleyenler..... 227
Vn. BÖLÜM: BÜYÜK ROMA: Î.Ö. 500-Î.S. 500..... 244
1. Kelt Eyaleti..... 244
lEtrurya..... -„..... 258
3. Altın Çağ 262
4. Yükselen Mesih 279
5. Hayal Olan Mesih..... 304
6. Pavlus'un Görevi.....*..... 315
7. Roma'nın Düşüşü..... 321

IV. KISIM BÜYÜK İNANÇLARIN ÇAĞI

GİRİŞ: Avrupa ve Levant'ın Diyalogu..... ,..... 332
Vffl. BÖLÜM: HAÇ VE HİLAL 336
1. Mecusiler..... 336
Z Bizans..... 340
3. İslam Peygamberi 350
4. Şeriatın Hırkası 360
5. Mistik Yolun Hırkası 367
6. Bozulan Büyü 378
IX. BÖLÜM: DİRİLEN AVRUPA..... 381
1. Azizler Adası 381
2. Tanrıların Huyu.....- 395
3. ROMA..... 409 -
4. AMOR..... 421

SONUÇ: Bir Çağ Kapanırken 432
NOTLAR..... \..... 437

I. KISIM

TANRIÇANIN ÇAĞI

GİRİŞ MİTOS VE

RİTÜEL: DOĞU VE BATI

Doğu ve Batının mitos ve ritüelinin eriminde coğrafi bölünme yeri îran yaylasıdır. Doğuya doğru, iki tinsel eyalet Hindistan ve Uzak Doğu; batıya doğru, Avrupa ve Levant

Doğuda, varlığın temelinin, son noktada düşünme, imgelem ve tanımdan aşkın olduğu düşüncesi egemendir. Nitelendirilemez. Dolayısıyla, Tann, İnsan ve Doğa'nın, iyi adil, merhametli veya şefkatli olduğunu tartışmak yetersiz kalmaktadır. Aynı uygunluk -veya uygunsuzlukla kötü, adaletsiz, merhametsiz veya kahrec ici olduğu da tartışılabilir. Bu türden bütün insanbiçimli yakıştırmalar, gerçek gizi, kesinlikle ussal yargının ötesinde olan bilmeceyi gizler veya saklar ve gene, bu görüşe göre, bu giz, her varlığın, her birimin ve bütün şeylerin temelinin kesinlikle son noktasıdır.

Doğu mitolojisinin son amacı, demek ki, kutsallıklara veya onlara ilişkin ritlere bir varlık kurmak değil, bunlar aracılığı ile daha öteye giden bir deneyime teslim olmaktır: Hem içkin hem aşkın, ne olan ne olmayan Varlıklar Varlığı ile özdeşlik. Dualar ve ilahiler, imgeler, tapmaklar, tanrılar, hikmetler, tanımlar ve evren bilimleri, akıl kategorilerinin ötesinde deneyim kıyılarına götüren, varıldığında terk edilecek araçlardır; çünkü, Hintli Kena Upanişad'larında söylendiği gibi: "Bilmek bilmemek, bilmemek bilmektir"*[1]) ve Çinli Tao Te Ching gibi: "Bilenler ölüdür" .^

Bir Veda*[3]) ve Japon*[4]* hikmeti: "Sen susun" der, "kendi özün".

Temel bir Budist metni, "Ya sen" diye seslenir, "giden, giden, giden öteki kıyıya, öteki kıyıda karaya çıkan: Aydınlanma! Selam!"*"

Batı mitolojik düşünce ve imgeleminin eriminde, öteki yandan, ister Avrupa da ister Levant "ta olsun, varlığın temeli, normalde yara-

deneyimini kolaylaştırmak olamaz. Bu görüşe göre, insan, tek başına, içe dönerek, Yaratıcısına doğru biçimde bağlı olabilen veya olmayabilen yaratılmış ruhuna dönerek, bu deneyimi yaşıyabilir. Batı mitos ve ritüelinin yüce işlevi, bu nedenle, bir ilişki bağı kurmaktır-Tanndan insana ve insandan Tanrıya. Bu bağlar, üstelik, kurumlarla, ister içeri ister dışarı yönelik olsun, hiçbir doğa incelemesi ile öğre-nilemiyecek kurallarla geliştirilmiştir. Doğaüstü esinlerle, bunlar, her kurumun mitosunun söylediğine göre, Tanrının kendisinden gelmiştir ve mitosun ruhuna uygun olarak, onun ruhbanlan tarafından yerine getirilirler.

Öte yandan, Batılı bazı özel durumlar. Tanrı ve insan gibi birbirinin karşısına dikilen, böyle çelişik iki terim karşısında, bireyin bağlılığını ikisine birden tam anlamıyla veremiyeceği gerçeğinden kaynaklanır. Bir yandan, Eyüb'ün kitabında olduğu gibi, kendi insan yargısını, Tanrının görkemi adına dile getirebilir. "îşte, ben değersiz bir şeyim; sana ne yarat vereyim?"^ Veya, öte yandan, Yunanlıların tutumunda olduğu gibi, kendi insan değerlerine dayanabilir ve tanrılarının niteliklerini bunlara göre değerlendirebilir. Birinci tür bağlılığı dindarlık olarak adlandırıyoruz ve bütün Levant geleneklerinde varlığını görüyoruz: Zerd üstlük, Yahudilik, Hıristiyardık ve İslam. Ötekini, geniş anlamı ile, insancıl olarak adlandırıyoruz ve Avrupa' run yerli mitolojilerinde görüyoruz: Yunan, Roma, Keltik ve Germen.

Genelde, Batı mitolojisinin yakın tarihi, bu iki çelişen bağlılığın karşılıklı birbirini etkilemesi olarak tanımlanabilir; özellikle, şiddetli bir tahtarevalli oyununun değişimi gibi, Doğudan Batıya, Batıdan Doğuya ve yine Doğudan Batıya; İran'ın, İ.Ö. 490 daki Yunanistan'a J karşı ilk ciddi saldırısı ile başlıyarak. iskender'in Levant'ı işgali Levanten akışı döndürdü ve onu Roma'nm zaferleri izledi. Gene de, ilk Roma döneminde bile, Levant mitolojilerinin karşı akımı, kendini hissettirmeye başlamıştı. Kartaca savaşları döneminde, I.Ö. 204'te, Frig-yalı Ana Tanrıça kültü, resmi olarak şehirde tanınmıştı. Stoacılık da Levanten-Doğulu etkiler taşıyordu ve Roma'nm gücünün doruğunda, Antonines döneminde, iran'ın uyuşmacı Mitra kültü, imparatorluğun ana dini durumuna gelmişti. Avrupa imparatorluğunun düşüşünden sonra, bunu Hıristiyanlık izledi ve Levanten, Bizans, Yeni veya ikinci Roma olarak onun hem adını hem rolüoÛ^is^İeöift-;, Sonra, dünyada Muhammed'in devrimi patladı, İ.S. 622'd^.Meyen bin \ yıl insanlığın son dini olma niteliğini taşıdı. Bir kez tiahapakım

dönmüştü. İran'ın Marathon'da (İ.Ö. 490) durdurulmuş olması gibi, İslam, Poitiers'de (İ.S. 732) durduruldu; o zamandan beri, müezzinin cemaati ibadete çağıran sesi, yıldan yıla, geri itildi, öte yandan Hıristiyan Avrupa'nın kendisinde de, Tek Kilisenin kesin yetkesi, yerli Avrupa ilkeleri, bireyin yargılan ve akıla insan değerlerinin kaçınılmaz olarak yeniden güç kazanması ile, çözüldü. Reform, Rönesans, Aydınlanma ve şimdi Bilim Çağı, birbirini izleyerek, Avrupa'nın, süregelen, ruhsal yönden dünyayı işgalini tamamladı -öyle ki, artık yeni Levanten yükseliş başlıyor.

Batı kalıtının karmaşa ve canlılığı -her ikisi de onaylanan-çe-lişik iddialarına bağlanabilir. Bir yanda Tanrı Sözü olarak sunulanların savunusu, öte yanda akıla birey. Bu tür bir şey, İran'ın, Doğulu doğusunda, eski papazların, bugüne kadar gelen, evren üstüne ve insanın burdaki yeri üstüne söylenmiş son söz olarak, durağan fakat matematik bir kişiliksizlikle ebediyetten ezeliyete sonsuz dönen çok uzun zamanların Tunç Çağı kozmolojisinde, ciddi zihinsel bir sorun olmamıştır. Bu görüşe göre, açık bir kargaşa da olsa, her şey, temelde uyumdur; düşünce, imgelem ve tanımı yani bilimsel araştırmayı aşan varlığın, her şeyi kapsayan ve her şeye can veren gizinin bildirişidir. Bir elmasın ışığa dönen yüzlerinin, görünüşte değişe fakat gerçekte değişmeyen hali gibi, Doğu üe ilişkisi süren Tunç Çağının evren imgesi, belirlenmiş görevler, roller ve olanaklar dünyasını sürdürür: Süreç değil hal vardır; ve birey ister insan ister tanrı olsun, yüzler arasında bir pırıltıdır. Yaratıa güç olarak ne istek, ne zihin diye bir kavram hatta anlam yoktur. Batılı bunları sergilediğinde, Doğulu bilge, süresi elbette kısa olacak işbaşındaki şeytanı seyretme duygusuyla basitçe gözler. Aynı zamanda kendisi, insan, toplum ve evren için gerçek olan varlığın son gizini, sonsuza kadar güvenli bir temelde bulmuştur. Onun bildiği veya en azından bildiğine inandığı her şey, onun ve bizim, eski Tunç Çağından, zekanın bu eski kaynağından aldıklarımız dır.

Iran, Yunan, Roma, Bizans, islam ve daha sonra Avrupa mekik oyununun geçmişinde, daha derin bir düzeyde, Doğu mitolojik düşüncesi kadar Batının da temel motiflerinin bir çoğunda, Tunç Çağının mirası vardır. Üstelik, bu mirasın kaynakları, ne hâlâ birçoklarının sandığı gibi Hindistan, ne Çin'dir, Yalan Doğudur. Son arkeolojik araştırmaların başlangıcını l.O. 7500"e götürdüğü Levant'far. Bu zamanlarda, Anadolu'nun yüksek, korunmuş vadilerinde, Suriye'de,

iran'da ve Kuzey Irak'ta, tarım ve hayvancılık sanatları geliştirilmişti ve bunlar, hem insan varlığında, hem onun gelişme olanaklarında çığır açan değişiklik yarattılar. Daha önce insan koşullara göre değişen avcılık ve toplayıcılıkla yaşarken, artık dünyanın dayanıklı işçisidir. Kendine yeterli köyler ortaya çıkmış, sayılan sürekli artarak, doğuya ve batıya yayılarak, iki okyanusa aynı zamanda İ.Ö. 2500 dolaylarında varmıştır. Bu arada, kaynağın gelişmiş bölgesinde, çekirdek Yakın Doğuda, Mezopotamya'nın ırmaklar geçen arazisinde, I.Ö. 3500 dolaylarında, ikinci bir çığır açıcı değişiklik yaşanmış, uygarlığın temel sanatları yaratılmıştır: Yazı, matematik, anıtsal mimari, (göklerin) sistematik bilimsel gözlemi, tapmak inana ve hepsinin üstünde, şahane siyaset sanatı. Bunların öğrenilmesi ve uygulanması, Mısır'a I. Hanedan döneminde Î.Ö. 2850' de, Girit'e ve Indus Vadisine 2500'de, Çine 1500'de ve Meksika ve Peru'ya İ.Ö. 1000-500'lerde geçmiştir,

Artık neolitik köyün gelişim ve yayılımının bu aşamasında, bütün mjtoloji ve inancın odak kişisi, yaşamın annesi ve besleyicisi ve ölüleri yeniden doğmak üzere kabul eden cömert tanrıça Topraktır. Kültünün en eski döneminde (Levant'ta belki de İ.Ö. 7500-3500 de) böyle bir ana tanrıça, bir çok antropologun varsaydığı gibi, yerel bir verimlilik patroniçesi olarak düşünülmüş olmalıdır. Gene de, ilk yüksek uygarlığın tapınaklarında (Sümer, İ.Ö. 3500-2350) Ana Tanrıça'ya tapınma, bundan öteye varmıştı. Çoktan, şimdi de Doğuda olduğu gibi, doğaüstü bir simge olmuştu: Bütün varlıkların doğum ve ölümünün bağlı bulunduğu, uzay, zaman ve maddenin kişileştiril-diği, gövdelerin tözü, yaşam ve düşüncelerinin sureti, ölülerin kabul edicisidir. Biçim ve ada sahip her şey -iyi veya kötü, merhametli veya gazaplı olarak kişileştirilmiş tanrıyı da içererek- onun, rahminde taşıdığı çocuğudur.(*)

Tunç Çağının sonuna doğru ve daha güçlü biçimde Demir Çağının şafağına doğru (Levant'ta I.Ö. 1250) Ana Tanrıça mitoloji ve kozmolojisi, Eski ve Yeni Ahit'te ve Yunan mitoslarında gelenekleri bize kadar gelen ataerkil savaşa kabilelerin ani baskısı ile kökten değişti, yorumlandı ve hatta büyük ölçüde sindirildi. Başkâldıran savaşa dalgalatın iki yaygın coğrafi temeli vardı: Samiler için, dolaşan göçebeler iken koyun ve keçi besleyip daha sonra deveyi evcilleştirdikleri

(*) 427 ve 428. sayfalardaki 31, 32. şekillerle karşılaştırın.

Suriye-Arap çölü; Hellenik-Aryan dal için, sığır sürülerini otlattıkları ve atı evcilleştirdikleri geniş Avrupa düzlükleri ve Güney Rusya.

Gelecek bölümlerde, öncelikle, Tanrıçanın ilgisiz görünen hatta bulunmaması gerektiği düşünülen mitoslarda bile bunlarm her yerde hazır ve nazır varlığını dile getireceğiz (Bölüm 1) sonra, onun egemenlik dönemine bir göz atıp (Bölüm 2) Batı dünyasının yaratıcı insanlarının tanrısal imgelerinin bulunduğu tapınaklardaki zengin, süslü vadisine sistematik olarak yöneleceğiz (Bölüm 3-9).

I. Bölüm

YILANIN GELİNİ

1. ANA TANRIÇA HAVVA

İlkel, antik ve Doğu dünyalarının tanrıça mitolojileri ile tanışıklığı _olan bir kimse, Kitabı Mukaddes'in her sayfasmda, eski inançlara karşıt savlan da içerse, onlara eşdeğer öğeleri görmemezlik edemez. Örnek olarak, ağaçta Havva sahnesinde görünüp, onunla konuşan yılanın kendi basma bir ilah olduğunu belirleyen hiç bir şey anlatılmamıştır, oysa Tekvin kitabının düzenlenişinden en az yedi bin yıl önce Levant'ta ona saygı gösterilmiştir. Louvre'da, Lagaş Kralı Gudea (İ.Ö. 2025'ler) adma yeşil sabuntaşmdan oyulmuş bir vazo vardır, son Sümer döneminde tanrıçanın bir tür anlaşüışının bildirimi olarak Ningizzida 'Gerçek Ağacın İlahı' adına ithaf edilmiştir. Birbirine dolanmış iki engerek, Yunan bilgi ve yeniden dünyaya gelme tanrısı gizemli Hermes'in yılanlı asası Caduceus biçiminde, bir değneğe sarılmış olarak, açılan iki kapının arasında, aslan-kuş olarak bilinen iki kanatlı ejderha tarafından itilmiş biçimde gösterilmiştir. (Şekil 1)(!)

Yılanın, şaşılası biçimde derisini değiştirme yeteneği ve böylelikle gençliğini yenilemesi, ona tüm dünyada yeniden dünyaya gelme gizinin ustası niteliğini kazandırmıştır. Yılanın semavi işareti de büyüyen ve solan, görüntüsünü yok eden ve gene büyüyen Aydır. Ay, rahmin yaşam yaratan ritminin ölçü ve ilahıdır, varlıklar onunla aynı zamanda gelirler ve giderler: Doğum ve ölüm gizinin ilahıdır. Bu ikisi, bütün olarak, bir varlığın iki halinin görünümleridir. Ay, gelgitlerin ve geceleri düşüp sığırların otladığı çayırları canlandıran çiyin ilahıdır. Fakat yılan, suların da ilahıdır. Dünyada, ağaç köklerinin arasında yaşar, sık sık kaynaklara, bataklara, su yollarına dalgaların hareketi

ile kayarak uğrar veya sarmaşık gibi tırmanır, orada bir ölüm mey-vası gibi asılır. Fallus düşüncesi hemen akla gelir, yutucu olarak da dişlilik organmı düşündürtür. öyle ki, duygulara zimni etki yapan ikili bir imge oluşturur. Aynı şekilde, ateş ve suyun ikili ilişkisi, onun şimşek gibi çakışma, işgören çatal dilinin hızlı ve ani hareketine, öldürücü zehrinin yakıcılığına bağlanır. Kuyruğunu ısırışı göz önüne getirildiğinde, mitolojik uroboros gibi, bütün eski kozmogolojilerdeki daire şeklinde yüzen bir ada olan dünyayı -altından olduğu kadar içine de yayılan ve-çevreleyen sulan düşündürtür.

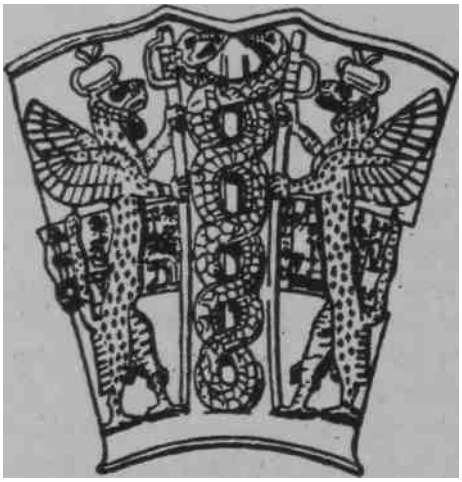

Şekil 1. Yılan Tanrı

Şekil 2, son Sasani döneminin (İ.S. 226-641) boyalı Elami kasesinde, gene Dünya Ağacının gövdesine sarılan eski koruyucuyu göstermektedir. Burada, duruşun tehlikeli, uyana görünüşü ortadadır. Fakat, Bahçedeki yılan gibi, Ningizzida da nimetlerle dolu tapmağına gerekli saygı ile yaklaşana lütufkar davranır.^ 3. Şekil ilahı, eski bir Akad mühründe (İ.Ö. 2350-2150'ler) insan biçiminde, arkasında Caduceus amblemi, önünde ateş sunağı ile göstermektedir. Taçlanmış bir kutsallığın huzurunda bir sofu olarak mührün sahibi, arkasındaki başmdan yılan sarkan, elinde gerdel taşıyan, Gudea'nın kabındaki aslan-kuş kapıcılara tekabül eden, taçlı tanrının hizmetçisi tarafından izlenmektedir. Ay; kabul edilen kişinin artık içmek durumunda olduğu yaşam sularının kaynağı, tanrının elindeki kabın üstünde asdıdır/[3]) *MM W**,%*

Burada, bütün eski mitolojilerin ortak motifinin, tanrı yılanın, ölümsüzlük kabının ve ayın bağıntısı, yeni tanrının eşit olan alçak ve yüksek suretlerdeki çokcul görünümü, açıktır. Çünkü, kapıdaki isteklileri kabul veya reddeden kapıcılar, tanrısal gücün kendisinin, indirgenmiş açıklamasıdırlar. O, huzura yaklaşan bir kimse tarafından suretin yaşanan ilk deneyimidir. Başka deyişle tanrının, deneyen suretidir. Dahası, tanrı -ve onun deneyen sureti de bir veya fazla surette bir arada görünebilir, insanbiçimli, insan-hayvanbiçimli, bitkisel, semavi veya öğesel. Bu örnekte, insan, yuan, ağaç, ay ve yaşam suyu, hepsi çok biçimli bir özün, her birinde ve hepsinde simgeleşen suretleri olarak anlaşılmalıdır.

Şekil 2. Dünya Ağacı

Üç tane daha mühür dizisi, bu simgelerle Kitabı Mukaddes'in ilişkisini göstermeye yetecektir. îlki, 4. şekildeki*[4]* seçkin Suriye-Hitit örneği, Mezopotamyalı kahraman Gılgamış'ı, Gudeanın kabındaki aslan-kuşlar gibi, tapınağın koruyucusu olarak hizmet ederken, çifte görünümde göstermektedir. Fakat bu tapınağın içinde bulduğumuz, ne insan, ne hayvan, ne bitki biçiminde değildir, yılan kıvrımlarından oluşmuş bir sütundur; tepesinde güneş simgesi vardır. Böyle bir ku-

Şekil 3. Tahttaki Yılan Tanrı

tup veya tünek, her şeyin çevresinde döndüğü eksen noktasının (axis mundi) simgesidir. Ve dünyanın merkezindeki, 'Hareketsiz Nokta' daki Budist Aydınlanma Ağacı'na eşdeğerdir.^' Güneş simgesinin çevresinde, sütunun tepesinde, dört küçük daire görülür. Bunlar dünyanın dört bucağına akan dört ırmağı simgeler.([6]) (Tekvin kitabı 2:10-14 ile karşılaştırın) Soldan yaklaşan, bir aslan-kuşun (veya Kitabı Mukaddeste bu tür görüntülerin adlandınldığı gibi bir çocuk-melek) kılavuzluk ettiği kimse, mühürün sahibidir. Aslan-kuş sol elinde bir gerdel ve sağında yukarıda tuttuğu bir dal taşımaktadır. Gizemli yeniden-doğumun anası rolündeki bir tanrıça onları izlemektedir. Aşa-

Şckil 4. Axis Mundi

gıda, bu yapıtta Caduseus'a eşdeğer olan labirent-meneviş vardır. Yani gene, her zamanki mitsel simgeleri, yaşam bahçesinin, her yere rahmet saçan, biri veya ötekinin, ölümlü bireyi kendi ölümsüzlüğüne ulaştırdığı yılanı, ağacı, dünya eksenini, ölümsüz güneşi ve ebedi sulan tanıyabiliyoruz.

Mitsel bahçenin verimliliğinin gösterildiği öteki mühürde, 5. şekil, bütün kişiler dişidir. Ağacı tutan ikili görüntü, klasik karşılıklarının Demer ve Persephone^ olduğu, yeraltı dünyasının kutsal Gula-Baüsu olarak tanımlanmıştır. Ay, 3. şekilde kabın üstünde olduğu

gibi, doğrudan sunulan meyvamn üstündedir. Ve, çoktan sağ eliyle meyva dalını tutmuş olan nimetlerin alıcısı, ölümlü bir kadındır.

Böylece, çekirdek Yakın Doğunun ilk mitos düzeninde, Kitabı Mukaddes'in daha sonraki kesin ataerkil düzeninin tersine, kutsallığın erkek olduğu kadar dişi biçimlerle de temsil edilebildiğini, niteleyen biçimin kendisinin, sonuçta nitelenmemiş özün bir maskesi o-larak, her ad ve biçimin ötesinde olduğunu kavnyoruz.

Şekil 5. Ölümsüzlük Bahçesi

Bu mühürlerde kutsal gazap veya tehlikeli işaretine de rastlanmaz. Bahçe ile ilişkilendirilen hiç bir suç teması yoktur. Yaşam bilgisinin nimeti, koparılmak, alınmak üzere orada, dünya tapınağın-dadır. Elde etmek için uygun bir arzu ve hazırlıkla yaklaşan erkek, kadm ve ölümlüye istekle teslim edilmektedir.

Şekil 6. Ağacın Tanrıçası

6. şekildeki eski Sümer mühürü<8) o zaman, bazı bilimadamlarının sandığı gibi, Adem ve Havva'nın günahlarının, kaybolmuş bir<9> Sümer yorumu olamaz. Onun anlayışı, İdil'in çok daha öncesine, mitsel hurma ağacının iki arzulanan meyvasının koparılıp alınabileceği Tunç Çağı'run masum bahçe görüşüne aittir. Bu meyvalar, ay-

dınlanmanm ve ölümsüzlüğün meyvalandır. Soldaki, yılanın önündeki dişi şekil, daha önce belirttiğimiz gibi Demeter ve Persephone' un eşdeğeri, anlaşıldığı gibi tanrıça Gula-Bau'dur. Sağdaki erkek ise, boynuzlu ay biçimli tacından bildiğimiz gibi, ölümlü değil, bir tanrıdır. Soldakinin oğul-kocası, insan biçimine girmiş ölümüsüz ve dirilen Sümer tanrısının eski biçimi Dumuzi, 'Cehenmemin Oğlu, Yaşam Ağacının Tannsı'dır.

Uygun bir karşılaştırma 7. şekildeki Greko-Romen rölyefi olabilir.[10]) Elevsis ayinlerinin tanrıçası Demeter, kutsal çocuğu Ploutos veya Plutus'la(*) birlikte görülmektedir. Hesiod, Plutus için:

kime rastlar, kimin eline düşerse,
zengin eder onu, berekete boğara

diye yazmıştır.

Plutus, bir anlamda, dünya zenginliğinin kişileştirilmesidir. Daha geniş anlamı ile ayinler tanrısı Dionysus'un eşdeğeridir. *îlkel Mitoloji'de* ve *Doğu Mitolojisi'nde,* Büyük Evren Tarmçası'ıun yoldaşlan ve oğullan olan bu tür bir dizi tanrıyı araştırdım. Ölümde (veya, başka bir imgeye göre evlilikte) tann, ayın görüntüsünü ve yılanın derisini değiştirmesi gibi, onun kucağına dönerek yeniden doğar. Aynı şekilde (Elevsis ayinlerindeki gibi) bu tür simgelerle ilişkili kabul edil-

Şekü 7. *Demeter*

(*) Adların özümlenmesi nedeniyle sık sık onunla birlikte tanımlansa da, öteki dünyanın tanrısı Plouton veya Pluto ile aynı değildir.

me ritlerinde, başvurucu, ayinlerin tanrıçasının tefekkürüne döndüğünde, ölümlü çerçevesinden göreli olarak bağımsızlaşır (simgesel olarak ölür) ve Varlıklar Varlığı (yılan baba) olarak bir kez doğmuş olan özde, yalnız acı ve ölümün bulunduğu dünyadan, ebedi vecdi bulduğu yere geçer.

Buda efsanesi ile karşılaştıralım. Aydınlanma Ağacının altına. Hareketsiz Noktaya yerleştiğinde, *Yaşam Arzusu ve (Mum Korkusu' Dünya Hayalinin Yaratıcısı Kama-Mara onu verinden etmek için tehditle yaklaştı. Fakat dünyaya sağ elinin parmaklan ile değdi ve efsanenin dediği gibi, 'Güçlü Toprak Ana, yüz, bin, yüzbin çığlıkla "seni tanık tutuyorum!" diye bağırdı ve kötü ruh kaçtı'.*[12]* Kutsanmış Olan, o gece aydınlanmaya kavuştu, ve yedi kez yedi gün vecd içinde kaldı. O sırada korkunç bir fırtına koptu. 'Muchalinda adlı kudretli yılan kral, dünyanın alandaki yerinden çıkıp, Kutsanmış Olanı yedi kez sardı, koca başlığım başından alıp, ne soğuk, ne sıcak, ne sivrisinekleri ve sinekleri, rüzgârı, günışığını, ne de sürünen yaratıkları Kutsanmış Olana yaklaştırma, dedi. Sonunda, yedi gün akıp gittiğinde ve Muchalinda fırtınanın geçtiğine, bulutların dağıldığına emin olduğunda, Kutsanmış Olandan çözüldü, insan biçimine girdi ve ellerini ahunda birleştirerek Kutsanmış Olanın önünde eğildi.'*[13]*

Buda bilgi ve efsanesinde, ölümden kurtuluş düşüncesi, eski mitsel simgelerin anlayışım bozmadan, yeni, psikolojik bir yorum kazanmıştır. Eski motifler daha gelişmiş biçimler kazanmış, onlara, kendi yaşamında anlam kazandıran gerçek tarihsel kişilerle taze bir ilişki kurmuştur. Gene de uzlaşmanın anlamı, araştıran kahraman ile, kendi gibi, varlığın gizinin değişime uğramış biçimleri olan yaşayan dünyanın güçleri arasında kalmıştır. Böylece Buda efsanesinde, eski Yakın Doğu mühürlerinde olduğu gibi, tannça ve eşi yılanın, değerli oğullanna, doğuin, hastalık, yaşlılık ve ölüme esirlikten kurtulma arayışında destek olmaları, evrensel ağaçtaki özlü anlaşma atmosferi bulunmaktadır.

Aden Bahçesinde, öte yandan, başka bir anlayış egemendir. Çünkü Tanrı (yazık İbrani adı Yehova'dır) Adem'in, kötülük ve iyilik bilgisi ağacının meyvasından yediğini öğrendiğinde, yılanı lanetlemiştir, meleklerine, 'İşte, adam iyiyi ve kötüyü bilmekte bizden biri gibi oldu; ve şimdi elini uzatmasın ve hayat ağacından almasın, ve yemesin ve ebediyen yaşamasın' demiştir. Böylece Yehova, 'onu Aden Bahçesinden, kendisinin içinden alındığı toprağı işlemek için çıkardı.

Ve adamı kovdu; ve hayat ağacının yolunu korumak için, Aden Bahçesinin şarkına Kerubileri (yani aslan-kuşları) ve her tarafa dönen kılıcın alevini koydu. '([14])

Bu zıtlıktan ve ileride anlatılacak sayısız mitsel sahneden çıkan ilk nokta, İ.Ö. ilk binde, Demir Çağı îbranilerinin ataerkil anlayışlarının, ele geçirdikleri ülkelerin daha önceki Neolitik ye Tunç Çağı uygarlıklarının mitolojilerinden uyarlandığı, zamanla bunların kendi kaynaklarının tam tersi bir görüşle değiştirilerek ortaya çıktığıdır. İkinci nokta, birinciyle bağıntılı olarak, Kitabı Mukaddes'te bulunan bir çok temel motifte, atarekil yorumun belagatının etkisi ne olursa olsun başaramadığı karışık bir kalıtın varlığıdır. Sözel bildirimin beyne verdiğinin tam tersini yüreğe veren görsel bildirimi bunlar yaşatır. Aynı ürkek uyumsuzluk Yahudilik kadar Eski Ahit'in kalıtını paylaşan Hristiyaıüık ve Müslümanlıkta da vardır.

Fakat, Kitabı Mukaddes, Batıda, bu tür öğreti kalıtının tek kaynağı değildir. Yunan kalıtının anlamı da benzer biçimde alt üst edilmiştir.

2. GORDON'UN KANI

Jane Ellen Harrison, yarım yüzyıldan fazla bir süre önce, güneşli Olimpos panteonunun erkek tanrıları adına değil, fakat Homeros öncesi mitolojinin izlerini taşıyan tanrıça adına düzenlenen Yunan kır festivallerinde ve gizemli kültlerinde bir, iki, üç veya daha fazla biçimde görünebilen, yaşayanların ve ölülerin anası, esrarengiz biçimde uğursuz bir tanrıçanın varlığını saptamıştır. Bu tanrıçanın yoldaşı tipik yılan biçimindeydi ve ritleri, çağdaş düşüncenin Klasik Yunanla birlikte gözönüne getirdiği neşeli atletizm oyunları, insancıl sanat, toplumsal eğlence, şölen ve benzerleri ile değil fakat karanlık bir ruh ve dehşetle biçimlenmişti. Sundukları, incelikle derlenmiş sığırlar değil, domuzlar ve insanlardır. Bunlar ışığa yönelmemiştir, baş aşağı dönüktür. Cilalanmış mermer tapınakların gül parmaklı şafağında parlayan saatte değil, taze kanın döküldüğü dipsiz cehennemin üstündeki çukurlarda, hendeklerin ve kırların alaca karanlığında parlayan insanlar ve domuzlar. Harrison, 'inanılan varlıklar, akılcı insanlar ve yasaya uyan *tanrılar* değil, fakat belirsiz, akıl dışı, temelde hain *Sai/Jov* 'lardı, henüz tanrıbaşı olarak biçimlendirilmiş ve sınır-

landınlmış olmasa da, ruh gibi hayaletler, gulyabaniler ve benzeri yaratıklardı' diye yazar/[15]) Üstelik, ritüel atmosferi, paylaşılan bir şölen değil, basit *do ut des* "ben veririm ki sen de ver' anlayışı değil, fakat *do ut abeas* "ben veririm ki sen de kaç' def etme anlayışı idi. Öyle ki, daemon'un olumsuz etkisi giderilse, sağlık ve esenliğin, verimlilik ve meyvanın doğal kaynaklarından sağlanacağı düşüncesi her zaman bu olumsuzlukla birleştirilmişti.

8. şekildeki Piraeus'ta bulunan adak tablet, Zeus Meüichios[(16)] olarak bilinen bir Olimpos Zeus'u biçimine adanmıştır. Fakat, bütün fanrıların(!) Zeus'unun yılan biçiminde olması şaşırtıcıdır. Harrison, Zeus, yılanla birlikte görülmeyen bir kaç tanrıdan biridir, diye belirlemiştir.*[1]" Kural dişilik, hem ad, hem de biçim olarak özgün, yerel bir daemon olan Piraeus'taki kültünün, kuzeyden gelen Aryan panteonunun ulu tanrısı tarafından yok edilmiş ana tanrıçanın oğul-kocası olarak açıklanmıştır. Zeus'un adına yerel toprak-ruhunun adı sonradan lakap olarak eklen-

Şekil 8. Zeus Meilichio>

mistir. Daemon k

yıllık bahar ritleri, domuz kırımı, bir Yunan yorumcunun gözlemlediği gibi 'ürpertici bir kasvet içinde', Olimpos biçimi kurbanlara uymaz biçimiyle, onlarla birlikte sürdürülmüştür/[1]" Ürpertici kasvet, Helle-nik olmayan kültlerin bir çoğunun ahntılandığı Tunç Çağının Homeros öncesi Minos Girit'inin ve çağdaşı Siklat Adalan uygarlıklarının bağdaştırılacağı bir atmosfer değildir. Onların sanat yapıtlarında yaşayan atmosfer, tersine, evrenin haşmeti ile incelikli bir uyumdur. Eski ana tannçanın daha sonraki klasik zamanlarda da, yılanlar, as-

lanlar, balık gölleri, güvercinlikler, kaplumbağalar, kalamarlar, keçiler ve boğalardan oluşan maiyeti arasında korkulacak ve ürkülecek bir kişilik olduğu iddia edilemez. Sir James G. Frazer *Altın Dal* adlı yapıtında, şimdi ünlü olan Roma yakınındaki Nemi Gölünde bulunan koruda, bu kültün gerçekten ne kadar karanlık ve uğursuz olduğunu göstermiştir. Frazer, büyük yapıtının ilk sayfalarında bu kutsal koruyu' anlatır, 'günün her saatinde ve olasılıkla gece geç zamanlara kadar, gaddar biri, burada büyümüş kocaman, belli bir ağacın çevresinde sinsi sinsi dolaşırken görülebilirdi. Elinde çekilmiş kılıcı ile, her an bir düşmanın gelmesini bekliyormuş gibi merakla, dövüşken, dolaşırdı. O, rahip ve katildi. Bakındığı adam, er veya geç, onu öldürmek ve rahipliği ele geçirmek durumundaydı. Tapmağın kuralı buydu. Rahipliğe aday olan kimse yalnızca rahibi kesmekle başarıya ulaşabilirdi, onu kestikten sonra ancak daha güçlü ve becerikli biri tarafından kesilene kadar görevde kalabilirdi. Tehlikeli bir ayrıcalıkla ele geçirdiği mevki kral unvanını taşıyordu. Şüphesiz, hiç bir taçlı baş, onunki kadar rahatsız ve kötü düşlerle dolu değildir. Yıl başmda ve sonunda, yazın ve kışın, iyi havada ve pis havada, tek başına kol gezmeyi sürdürmek zorundaydı ve ne zaman ağır bir uyku onu bassa, bu onun yaşamı için bir tehlikeydi.'*[19])

Gerçekten kasvetli bir manzara! Yunan ve Roma vakayinamelerinde aynı ürkütücü havayı yaratan başkaları da var: örnek olarak Girit Kraliçesi Pasiphae'nin sık anlatılan masalı. Onun, denizden gelen boğaya aşkı; onların çocuğu, onu hapsetmek için inşa edilen labirentte ileri geri koşturan Minotaur! Fakat, Hellen öncesi ritüel sahneleri gene de uyum ve barışın, peygamber zeka ve gücünün idilleridir. Hayvanların Doğası Üstüne adlı bilimsel incelemesinde Romalı yazar Aelian (ö.İ.S. 222) zamanında tamı Apollon'a ait olduğu söylenen, gerçekte tapınılan Zeus Meilichios yılanı gibi Hellen öncesi Ege mitolojisinin izi olan, Epir'deki bir yılan tapmağım tasvir eder: "Epir halkı genel olarak Apollo'ya kurban sunar ve yıktı bir günü onu en muhteşem, en çok saygı duyulan bir şölenle kutlarlar. Tanrıya adanmış, içinde tanrının oyuncaklan-yılanlar bulunan daire biçiminde, sarılmış bir orman vardır. Yılanlara yalnızca bakire rahibe yaklaşabilir. Rahibe çıplaktır, yılanların yemeklerini o getirir. Epir halkı bu yılanların Delfideki Piton'dan geldiğine inanır. Yılanlar, rahibe yaklaştığında, yumuşak huylu görünür ve kibarca yemeklerini alırlarsa verimli ve hastalıktan uzak bir yıl olacağı söylenir, eğer rahibeyi korku-

tur ve sunduğu bah almazlarsa tersini varsayarlar'.*[20])

Veya, temelde aynı anlayışı taşıyan, mitsel altın elma ağacının bulunduğu günbatımındaki Hesperides ülkesini gösteren 9. şekildeki vazo resmini göz önüne alalım.*[21]* Koca bir boynuzlu yılan ağaca sarılmıştır, ağacın köklerindeki bir mağaradan iki ağızlı su kaynağı fışkırmıştır, antikitede kozmik tanrıça Gece'nin babasız doğan kızları Nimfler ailesi olarak bilinen sevimli Hesperidler çevrede dolanmaktadır.*[22]) Her şey, tam da, eğer yalanlarda onaylanan devlet başkanı (öncelik iddiasını yalnız sahiplikle değil fakat, varlıkla da geliştiren başkan) işlerin nasıl gittiğini öğrendiğinde gücenmediyse, Aden'de olabileceği gibidir.

Son Tunç Çağı ve Ök Demir Çağı göçebe Aryan sığır sürücülerinin kuzeyden ve Semitik koyun ve keçi sürücülerinin güneyden, eski dünyanın kült merkezlerine şiddetle girmelerinden önce, bu dünyada, temelde, doğanın ve yaşam gereksinimlerinin organik, bitkisel, kahraman-dışı bir görünüşü olduğu ve bunun, sabırla dindirmenin değil savaş mızrağının ve yağmanın refah ve neşe kaynağı olduğu aslan yüreklilerinkine bütünüyle zıt olduğu artık açıktır. Eski anne mitos ve ritlerindeki, yaşamın eşit biçimde ve birlikte onurlandırdığı karışık şeylerin aydınlık ve karanlık yönlerinden, daha sonra, erkek çıkışlı ataerkil mitoslarda, "bütün iyi ve soylu olanlar, yeni, kahraman tanrılara bağlanmış, yerli doğa güçlerine artık olumsuz bir ahlaki yargılamanın da eklendiği karanlığın yapısı bırakılmıştı. Yani, çok sayıda kanıtın gösterdiği gibi, iki zıt yaşam biçiminin, mitsel olduğu kadar toplumsal düzenleri de karşıttı. Tannçajrun ölüleri kabul edici olduğu kadar yaşam veren ve destekleyen olarak da saygı gördüğü yerde, onun

**# [9]- *Hesperidkrin Ağacı.*

ötekileri, kendi sürecinin önemsiz temsilcilerine, hâlâ ölümsüzlük çemberini çizerek dönüştürdü ve kapsadı.*[26])) Batıda, öte yandan, tarihsel bir etken olan kahramanın temsil ettiği belirsizlik ilkesi, yalnız güç kazanmadı, yerini sağlamlaştırarak bugüne kadar geldi. Dahası, özgür irade ilkesinin zaferi, birey sorumluluğu ile ilişkili ahlakla birlikte, tanımlanan ilk özel Batı mitoslarının zaferini kurdu. Hem ben burada yalnızca Avrupa'nın Aryan (Yunan, Roma, Kelt ve Germen) mitoslarını değil, fakat Levant'ın Semitik ve Aryan (Akadlar, Babilliler, Fenikeliler, lbraniler ve Araplar Semitik; Persler, Ermeniler, Frigyalılar, Trako-İlliryahlar ve Slavlar Aryan) halklarını da katıyorum. Çünkü ister Zeus ve Apollon'un, Theseus, Perseus, Jason ve ötekilerin zaferlerini düşünelim, veya Yehova'nm Leviathan'a karşı zaferini düşünelim, çıkan ders, eşit şekilde kendi başına hereket eden gücün, dünyaya bağlı yılan mukadderatının gücünden büyük olduğudur. Hepsi, Harrison'un deyişi ile, 'öncelikle, toprak inancına ve toprak verimliliğinin daimonlanna karşı çıkıştır.'

'Bütün bitki ve hayvan yaşamını içeren verimlilik güçlerine inanç, anlamlı ve sağlıklı olacak kadar geniştir, fakat, insanın dikkati daha fazla kendi insanlığında odaklaştığında, bu tür bir inanç açıkça tehlike ve hastalık kaynağıdır.'^[27]'

İşte, öyle oldu! Ve hâlâ kişi, ister Kitabı Mukaddeste, ister Greko-Romen okullarda olsun, bütün parıldayan erdemli eylemlerinin erkekçe ahlak tutumlarında zorlayan ve sonuçta kazandırmayan bir şeyin varlığını duyumsamadan edemez. Çünkü intikam veya ödünleme içinde nihai yaşam ve onunla birlikte ruhsal derinlik ve ilişkiden çıkardığı mitoslar, hiçbir zaman bütünüyle özümlenmeyen güçleri ile birlikte, lanetli fakat gebe toprağın, yenilmiş de, boyun eğdirilmiş de olsa, karanlık görünüşünde sürer. Bir artık giz onlarla sürer, Batının tarihi boyunca, hep daha sonraki 'yüksek' düzenlerin eski simgelerinde -alçak sesle konuşur gibi de olsa 'ama derinden gelen şarkıyı duymuyor musun? der gibi- pusuya yatmıştır ve fışkırmıştır.

Örnek olarak, Medusa efsanesinde, klasik Olimpos ataerkil düzeninin bakış açısıyla da olsa, eski bildirim duyulabilir. Gorgonlar ecesi Medusa'nın saçı, ıslık çalan yılanlardır. Gözleri insanı taşa döndürür. Perseus onu düzene getirip kesti ve çantasında, sonradan Athena'nın kalkanına iliştirdiği, başı ile kaçtı. Fakat Gorgon'un koparılmış sinirli boynundan Tanrı Poseidon tarafından dünyaya getirilen kanatlı küheylan Pegasus çıktı. Sonra Zeus'un arabasına bağlandı. Ve, Athe-

na'nın yönetimi ile, sağlık tanrısı Asklepios, kara, Medusa'mn damarlarından, hem sağından hem solundan elde etti- İlkiyle kesti fakat ikincisiyle iyileştirdi ve yaşama döndürdü.

, Böylece, Medusa'da da, Hindistan'daki sağ eliyle nimetler saçan, sol eliyle kılıç tutan kara tanrıça Kali gibi, iki güç bir aradadır. Kali evrendeki her varlığa yaşam verir, gene de onların kanını emmek için uzun kırmızı dili sarkar. Kafataslanndan yapılmış bir gerdanlık takar, entarisi koparılmış kol ve bacaklardandır. O, Kara Zamandır, her varlığın hem yaşam hem ölümüdür, dünyanın rahmi ve türbesidir: Doğanın, tanrıların, işlevlerini yerine getirdikleri temsilcileri olduğu, önde gelen ilk ve tek nihai gerçekliğidir.

Veya Zeus ve Hera'run bile bir kez yargıçlığına başvurdukları kör kahin Tiresias'ın garip efsanesine bakalım. Tanrıların kralı, 'ısrar ediyorum' demişti, 'siz kadınlar, sevişmekten, erkeklerden daha çok zevk alıyorsunuz." O da reddetti. O zaman Tiresias'a başvurdular. Çünkü o, garip bir macera sonucu iki tarafın da sevgisini yaşamıştı.

Ovidus'un masalı anlattığı gibi: Bir gün, yeşil ormanda, Tiresias, çubuğunun darbeleri ile, çiftleşen iki koca yılanı ürküttü ve (mucize!) erkekten kadına döndü. Böyle yedi yıl yaşadı. Sekizinci yıl, gene o ikisini gördü ve 'eğer size vurmakta, bu işi yapanı karşıtına döndüren bir erdem varsa, şimdi bir kez daha vuracağım' dedi ve öyle yaptı. Eski şeklinde döndü, gene doğduğundaki cinsiyesine kavuştu.'*[28]'

Tanrıların babası ile ecesi arasındaki tartışmayı çözmesi gerektiğinde Tiresias bu nedenle yanıtı bildi. Zeus'un tarafını tuttu. Tanrıça dargınlıkla ona vurdu ve kör etti, fakat tanrı, karşılık olarak ona peygamberlik armağanını bağışladı.

Bu masaldaki çiftleşen yılanlar, Caduceus'dakiler gibi, erkek-dişi, döğum-ölüm gibi bütün karşıt çiftlerde görünen, dünyayı üreten gücün işaretidirler, ölümsüz tanrıça Toprak'ın yeşil ormanında dolanırken Tiresias onların gizine bulaştı. Onun düşüncesiz vuruşu, aynı 1. şekildeki orta direk (axis mundi) gibi, onu ikisinin arasına koydu ve yedi yıl (yıllardan bir hafta, kısa bir yaşam) daha önce hiç bilgisi olmadığı öteki yanda yaşadı. Bilerek doğası tek olan iki yaşayan simgeye tekrar dokunduğunda ve ilk biçimine döndüğünde, iki bilgiye sahip tek kişi, hem yalnızca erkek olan tanrı Zeus'dan, hem de yalnızca dişi olan tanrıçasından daha bilgili biri oldu.

Ataerkil görüş, daha eski görüşlerden, zıt çiftleri, erkek ve dişi, yaşam ve ölüm, iyi ve kötü, sanki bunlar soyut şeylermiş ve yaşamın

geniş varlığının yönleri değilmiş gibi ayırrriasıyla belirlenir. Bunu, aya karşı güneşin mitsel anlamında bulabiliriz. Karanlık güneşin karşıtı olduğu için güneşten kaçar, oysa onda karanlık ve aydınlık bir kürede, bir aradadır. Tiresias'ın kör olması, demek ki ay bilgeliğinin etkisidir. Bu, bütün zıt çiftlerin birbirinden ayrı görüldüğü güneş ışığı dünyasına körlüktür. Ve ilham armağanı, varlığın karanlığım aşan içgözün göreli görüşüdür. Tiresias Yunan kalıtının en derin, bilinçaltıyla algılanan tabakalarından bir ziyaretçi gibi geldiği için, ötekileri gölgede bırakan Olimpos tanrıları ve mitosları dünyasına gizemli bir varlık olarak taşındığı için, henüz bütünüyle bastırılamamışhT.

Zaten Zeus Meilichios yılarımda görmedik mi? Toprak Ana Demeter'in Zeus'tan doğurduğu ve Girit'te, normalde arabasına koşulu iki yılan tarafından korunan mağarada terkettiği kızı Persephone biçiminde değil miydi?

Okuyucu, *İlkel Mitoloji'deki* Orfik efsaneyi anımsayacaktır.^ Bakire tanrıça barış içinde evreni simgeleyen örtüyü örerken, annesi,

Şekilli. Erotlarla Afrodit.

Zeus'un onun varlığını öğrenebileceğini anladı. Zeus koca bir yılan •biçiminde yaklaştı. Bakire, ekmek ve şarabın ezeli-ebedi tanrısına, bu mağarada doğan ve büyüyen, bebek olarak ölüme giden ve dinlen Dionysos'a gebe kaldı.

Koşut biçimde Hıristiyan inanışında, aynı geçmişten türetilerek/ Kutsal Ruh'un Bakire Meryem'e kuş biçiminde -kulağından yaklaştığına ve onu Oğul Tanrı'ya gebe bıraktığına inanılır. Ölmüş ve dirilmiş olan oğul, mağarada doğmuştur ve özünde, halen ekmek ve şarap da vardır. Kuş ise, Homeros öncesi, Musa öncesi dönemde Ulu Tanrıçanın yılandan aşağı kalmayan arkadaşı ve niteliğidir. Şekil 11'de Afrodit biçiminde, kendisine tapınan Erotlarla çevrilmiş biçimde, sol elinde kuş tutarken görülmektedir. (30' Böylece, dünya mitoloji panoramasında, Hıristiyan üçlemesinin Tann Babası, Meryem'in Yaratıcı-Babası, Kutsal Ruh, onun eşi ve Oğul Tann, onun öldürülüşü ve çocuğunun dirilişi, daha sonraki bir zamanda, Orfik giz olan Zeus'un kendi kızına yılan biçiminde yaklaşmasını ve Persephone'den Dionysos'un doğmasını üretmektedir.

Ataerkil tanrıların daha önceki anaerkil tanrılar üzerindeki zaferi Greko-Roman dünyasında Eski Ahit'te olduğu kadar belirleyici değildir. Jane Harrison'un gösterdiği gibi, eski tanrılar yalnız çevrenin sapkın inanışları olarak Zeus Meilichios örneğindeki gibi değil, Hıristiyanlığa kalıtının birçok öğeleri geçen Demeter Orfik gizlerde, kadın kültlerinde, halk inanışlarının mitoslarında da yaşamıştır. En açık biçimde de Bakire ve Ruh mitos ve ritlerinde. Yunanistan'da ataerkil tanrılar ülkenin tanrıçalarını yok edememiş, onlarla evlenmişlerdir. Bunlar da giderek etki kazanacak biçimlerde yaşamışlardır. Oysa Kutsal Kitap mitolojisinde bütün tanrıçalar yok edilmiştir. En azmdan öyle oldukları varsayılmıştır.

Fakat Samuel ve Krallar kitaplarının her bölümünde okuduğumuz gibi, eski verimlilik kültleri, hem halk hem yöneticilerin çoğu tarafından İsrail'de saygın tutulmaya devam edilmişlerdir. Eski Ahit'in ilk beş kitabmda eski toprak ananm bilgeliği ve yılan eşinin simgeleri sessizce izlerini bırakmıştır.

'Ve Rab Allah kadına dedi: Bu yaptığın nedir? Ve kadın dedi: Yılan beni aldattı ve yedim. Ve Rab Allah yılana dedi: Bunu yaptığın için, bütün sığırlardan, ve bütün kır hayvanlarından daha lanetlisin, karnın üzerinde yürüyeceksin ve ömrünün bütün günlerinde toprak yiyeceksin. Ve seninle kadın arasına ve senin zürriyetinle onun zürriyeti

arasına düşmanlık koyacağım, o senin başına saldıracak ve sen onun topuğuna saldıracaksın.'

Yehova kadını böyle lanetledi, yeni çağa ataerkilliğin damgasını vurarak ona acıyla doğum ve kocasına tabi olma lanetini verdi. Ağaca gelip kadının sunduğu meyvadan yiyen erkeği de lanetledi: 'toprağa dönünceye kadar, alnının teri ile ekmek yiyeceksin, çünkü ondan alındın, çünkü topraksın ve toprağa döneceksin.' (Tekvin 3:13-19).

Ama, çiftin ceza olarak gelmiş oldukları ve dönecekleri toprak elbette Toprak Ana idi, insanbiçimli görünüşünden edilse bile, yeni eşi Yehova'nm çocuğunun yaşamına üflediği özü besleme işlevi ile temel anlamını koruyordu. Ve ölümde onlar babaya değil, ona döneceklerdi Ondan alınmışlardı ve ona döneceklerdi.

Eski inancın Titanları gibi, Adem ve Havva, ana tanrıça Toprak'm çocuklarıdırlar. Önce Adem olarak tek kişi idiler, sonra Adem ve Havva olarak ikiye bölündüler. Ve erkek, azarlandığında, Yehova'nm sorgusuna tam Titan kişiliğine uygun yanıt verdi. "Ve adam karısının adım Havva koydu, çünkü bütün yaşıyanlarm anası oldu' diye okuyoruz. Bütün yaşıyanlarm anası olarak Havva'nın kendisi ana tanrıçanın yokolan insanbiçimli yönü olarak tanınmalıdır. Bu nedenle, Adem, onun eşi olduğu kadar oğlu olarak da anlaşılmalıdı . Kaburga efsanesi açıkça ataerkil bir çeşitlemedir, önceliği erkeğe verir. Tekrar doğmak için doğduğu ana tanrıçaya dönen eski kahraman mitosunun değiştirilmesidir. Tekrar 6 ve 7. şekillere bakın.

Dahası, tik Tunç Çağı mühürlerindeki Ningizzida ve onun yılan bekçisi gibi, Kitabı Mukaddes metni boyunca Yehova'nm kendisinin de yılan gücün bir yönü olduğuna ve Toprak Ana'nın Caduceus'u yılan tanrıçanın yılan eşi olduğuna ilişkin açık ve yeterli kanıt vardır. Önce, Musa'nın Firavun'u korkuttuğu mucizevi' yılan asayı anımsayalım. "Ve Rab ona dedi: Bu senin elindeki nedir? Ve (Musa) dedi: Değnek. Ve dedi: Onu yere at. Ve onu yere attı, ve yılan oldu, ve Musa onun önünden kaçtı. Ve Rab Musa'ya dedi: elini uzat, ve onu kuyruğundan tut. Elini uzatıp onu ruftu ve elinde gene değnek oldu/[31]' Aynı asa daha sonra çöldeki kayadan su fışkırttı/[32]' Çöldeki insanlar Yehova'dan şikayetçi olduklarında, "Ve kavm Allah'a ve Musa'ya karşı söyledi: Çölde ölelim diye bizi niçin Mısır'dan çıkardınız?'. Okuyoruz: "Ve Rab kavm araşma yakıcı yılanlar gönderdi ve kavmi ısırdılar, ve İsrail'den bir çok halk öldü... Ve Musa kavm için yalvardı. Ve Rab Musa'ya dedi: Kendine yakıcı bir yılan yap, ve onu bîr sırık

üzerine koy, ve vaki olacak ki, her ışınlan ona bakınca yaşıyacakhr. Ve Musa tunçtan bir yılan yaptı, ve onu sırık üzerine koydu, ve vaki oldu ki, yılanın ısırdığı bir adam tunç yüana bakarsa yaşardı.'[33]

II. Krallar Kitabından, halkın Hezekiah (İ.Ö. 719-691) zamanına kadar Kudüs'te bu tunç yüan idole saygı gösterdiğini öğreniyoruz. Hezekiah, 'Musa'nın yapmış olduğu tunç yılanı parçaladı, çünkü İsrailoğullan o günlere kadar ona buhur yakıyorlardı ve onun adını Nehuştan koydu.'[34]

Yehova'nın başta gelen kahramanı, kahinler kabilesi Levi'lerin adının Leviathan'la aynı kökten gelen bir sözcük olduğunu öğrenmek, öyleyse, şaşırtıcı mı? Veya resmi yapılamaz tanrının resmi sonunda göründüğünde, biçiminin yrian bacaklı olduğunu gördüğümüzde şaşıracak mıyız?(*)

3. ULTIMA THÜLE(»»)

Şimdi, genç ülkenin tanrıçasının büyüsünün peri masalları ile bugüne kadar geldiği İrlanda'ya yöneliyoruz. Peri tepelerinin büyülü anlatısı, Gawain, Tristan ve Merlin'in, Haçlı zırhlan içinde yaşam kazandırdıkları eski Keltik Fianna ve Kırmızı Dal Şövalyeleri, Orta Çağda, Kral Arthur'un Şövalyeleri masalıyla Avrupa'ya yayıldı. Kısa bir zaman öncesinde, üstünde az durulan 375-950 döneminde, bu kahramanların geldiği epik öyküler, eski mitsel masallardan uyduruluyordu.

Vardıkları sahilde iz bırakmış olan İrlanda'nın ilk sakinleri, buraya, mezolitik dönem olarak bilinen İlk Taş Çağı ile Yeni Taş Çağının arasındaki karanlık dönemde geldiler. Buzullar çekilmişti fakat soğuk, nemli, puslu hava kalmıştı. Ayzberglerin gemiler gibi yüzdüğü griyeşil suların üstünde martılar uçuşuyordu. Yaşam, ayıbalığı-mn, morsun ve balinanın yaşamıydı. Güney Fransa ve Kuzey İspanya'nın harika boyanmış mağaralarının dünyanın başlıca tapınakları olduğu paleolitik büyük av dönemi çoktan geride kalmıştı. Onların zamanında dünyada, onlarla rekabet edecek ve hatta onlara yak-

l *) Şekil 25 ve 26'ya, sayfa 230,231'e bakın.
( ) Latince. En uzak kuzey ülkesi. Eski coğrafyada, dünyanın en kuzeyindeki bilinmeyen yer. (çev. notu).

laşacak hiç bir şey yoktu. t.ö. 30.000-15.000. Fakat Würm Buzulunun çekilişinin sürdüğü son dönemde av. koşullarının değiştirilemez bozuluşu devam etti. Kürklü mamut ve gergedanları, misk öküzünü ve ren geyiğini besleyen yan-kutupun tundra manzarası, koca bizon sürülerinin yabani sığırların, atların ve antilopların koştuğu yeşil çayırlara dönüştü- Fakat bu çayırlar sonra orman oldu Ve et sağlamak ciddi biçimde olanaksızlaştı. Avcı halkların bir çoğu kuzeye doğru av yollarını izlediler. Zamanla, ülkelerinin zenginliği azalırken, kuzeyin uzak noktalarında, az nüfuslu avcı ve balıkçı kabilelerin ataları oldular. Ötekilerse, yalnız ormandan değil, denizden ve kıyılardan da gıdalarını toplamak üzere kaldılar. Magdalenian döneminde, verimli son bin yılda, balina, mors ve ayıbalığı avında kullanılan ve zamanımızda son kültürel kalıtı Eskimolarda kalan, korkulu kayıklarla, mızrak, olta ve zıpkınlar, silahların arasına katılmış ve geliştirilmişti. Fakat son dönemde Avrupa çayırlarındaki koşullar o kadar kötüleşti, insanın yaşama gayreti o kadar zorlandı ki, bölge, uğraşıdan uzak, orman halkı ülkesi durumuna geldi.

Kültürel yaşamın canalıcı merkezleri güneye ve güneydoğuya, bugün büyük çöller olan, koca sürüleri beslemiş Kuzey Afrika ve Güneybatı Asya'nın geniş otlaklarına kaydı. Kuzey Afrika'da Capsian stilinde ve Güney İspanya'da kayalara (bugün mağalarda değil uçurumların yüzünde) çizilmiş canlı resimlerin gösterdiği bir eylem dünyası buralarda yeşerdi. Ok ve yay ilk kez ava yardım eden köpeklerle birlikte buranın sanatında görüldü. Daha eski kuzey resimleri hayvanları gösterirken, daha sonraki Î.Ö. 10.000-4.000 dönerninin Capsian sanatı, etkin, akıcı bir öyküleme stilinde insanları gösterir. Dahası bu manzaralarda çizilmiş yaşam, önce avcılarınla iken sonra çobanlatın yaşamı olmuştur. Sıcak paleolitik çağın son döneminde bugün tarihçilerin çekirdek Yakın Doğu olarak bildikleri Levanten bölgede hayvanalık ve tarım gelişmişti.

Birbirini izleyen yayılma eğilimlerinden, paleolitik (avcı) ve neolitik (tanma) devirleri belirlemek için Batı-Doğu ve Doğu-Batı sarkaçları terimini ilk kullanan Leo Frobenius olmuştur. *Monumenta Terrarum* kitabında, 'Tarihöncesi zamanlarda Batı Avrupa'dan paleolitik biçimde başlıyarak Akdeniz kıyılarından doğuya, Mısır ve Asya'ya varan kültür akımından sözedebiliriz' diye yazar. Bu, ilk Taş Çağında, kültür akımının, Batıdan Doğuya, buzullarla kaplı bölgelerin güneyine yayılması demektir. Sonra bunu (Avrupa'da) kültürel bir

boşluk izledi. Doğudan, o zamana kadar olan herşeyden daha zengin Yüksek Tunç Çağı akımı gelene kadar. Bu akım Doğu Avrupa'dan ve denizden, Kuzey Akdeniz kıyılarından geldi. Anadolu'dan (Asia Minor) Ege'ye (Yunan kültürü) İtalya'ya (Roma) geçti, daha batıya uzanarak Gotik (Fransa, Belçika ve ispanya'da) dönemi açtı, en batıda (rasyonalist ingiltere'de) bugünkü dünya ekonomisini hazırladı. Başka bir deyişle, eski Batı-Doğu sarkacından bir boşlukla aynlan daha sonraki Doğu-Bah sarkacı daha yüksek kültürlerin akımına getirdi.'([36])

Afrika üstüne çalışmasında Frobenius, gözlemini daha da geliştirdi: 'Akdeniz, coğrafi olduğu kadar tarihsel olarak da, italya tarafından doğu ve batı olarak ikiye bölünür. Her iki bölüme de ortalarındaki büyük adaların adını vererek Sardunya Denizi ve Girit Denizi diyebiliriz. Kuzeybatı Afrika'nın iç ve dış nedenlerle Sardunya Denizindeki gelişmelere uzak kaldığım, fakat Levanten Afrika'nın Girit çevresindeki ülkeler tarafından belirlendiğini söyleyebiliriz... Son paleolitik dönemde Afrika kültürünün çekim merkezi batıdaydı; ispanya, Capsian dönemi boyunca Kuzeybatı Afrika ile yakın ilişkide oldu. Oysa eski Challean döneminde Kuzeybatı Afrika ile bütün Batı Avrupa tek basma ayrı bir kültürel bölge oluşturuyorlardı. Şimdi de, aynı biçimde, Levanten Kuzeydoğu Afrika'nın Girit Denizine bağlı olduğunu söyliyebiliriz. Yani, Sardunya Batı Avrupa ile ilişkili iken, Girit Denizi Batı Asya ile ilişkilidir.'^

Demek ki, özet olarak, neredeyse sonsuz paleolitik avcılık dönemi boyunca Kuzeybatı Afrika ve Batı Avrupa'nın tek bir büyük kültür bölgesi -Fröbenis'un adlandırdığı gibi paleolitik kaynak olduğunu, ilk Taş Çağı sanatlarının Batı-Doğu sarkacı ile Asya'ya taşındığını, ve sonra, çok daha hızlı bir kültürel değişim olarak bildiğimiz neolitik veya geç Taş, Çağının, Güneybatı Asya ve Kuzeydoğu Afrika'da yaratıcı kültürün yüreği durumuna geldiğini ve Doğudan Batıya, Avrupa'ya geri döndüğünü söyleyebiliriz. Avrupa'nın dikkat çekici mitolojik kayıtları paleolitik mağaralarda Î.Ö. 30.000-15.000'den kalmayken, Levant'ınkiler neolitik dönemden, Î.Ö. 7.500-3.000'den kalmadır. Avrupa anlayışında yaşamın kurucu öğeleri, ırkının avcılık eylemindeki uzun yapılanmasına ve bireyci yargılama ile bağımsız mükemmelliğin erdemlerine bağlı iken, daha genç fakat kültürel olarak çok daha karmaşık olan Yakın Doğu'da tersine, Avrupa anlamında birey değil bir gruba bağlılık ârilarmha gelen dünya, birlikte yaşama ve yetkeye

bağlılık erdemleri bireyin idealleri olmuştur. Görmemiz gerektiği gibi, iki kültürel dünyanın değişen sarkaçlarında, karşılıklı karışık tarihleri boyunca, paleolitik bireyin ve neolitik grupların ilkelerindeki çözülemez çelişkiler doğdu ve bugün de yaratıcı karşıtlık ile karşılıklı küçük görmeye varan duruma gelindi. Fakat biz İrlanda'ya dönelim.

4. HAK ANA

irlanda'nın Batının ilk gelişimine katkılarındaki özel güç ve nitelik, paleolitik dönem boyunca adanın boş kalmış olmasına karşılık, Batı Tunç Çağının tam başlangıcında, LÖ. 2500'de, birdenbire -ve iyi bir nedenle- Batı manzarasının en verimli pınarlarından biri durumuna gelmesi gerçeğidir. Britanya, paleolitik zamanlarda anakaranın bir parçası olmuş, İrlanda olmamıştır. Adaya, yalnız, son paleolitik dönemin tehlikeli mors, ayıbalığı ve balina avı macerasmda erişilebilmiş-tir. O zaman da kalıcı bir yerleşim olmamıştır.

Bu uzak zamandan kalıntılar, daha önce de söylendiği pibi, mezoliuk döneme aittir ve Kuzeydoğu Antrim kıyısında, 'yüksek sahillerde' (şimdi denizden 25 fit yüksek) Lorne, Kilroot, Porstrush ve Magee Adasmda bulundular. Gene garip olan, ilk üç yerin sanatları Baltık ve Kuzey Denizinin etkisini taşırken, Lorne'dan görünebilen Magee Adası Kuzey İspanya sanatı ile bağıntılıdır. Bu ters ilişkiler adanm yazgısına yardım ediyorlardı. İlk mezoliuk ziyaretçiler bu yazgının hiç bir anlamda kurucuları değillerdir. Kimdiler, onları İrlanda'ya ne zaman ne getirdi veya nasıl oldu, bilmiyoruz. Yıllarca İrlanda Kraliyet Akademisi'nin ve İrlanda Eski Eserler Kraliyet Derneği'nin başkanlığım yapan Dublin Üniversitesi Profesörü R.A.S. Macalister'in sözleriyle, yok oldular: Yaşamları, aşkları, nefretleri, konuşmaları, davranışları, adetleri ve toplum düzenleri, ölümleri, tanrıları, düş gibi gitti'/[38]) Kısa ömürlü yerleşme zamanlarının, bulunmuş olan kalıntılardan, kuzeybatıdaki buzul devirleri ile {7800) ilk Bakır ve Tunç çağlan arasında (2500) olduğu bulanık biçimde kestirilebiliyor. Yalnız İrlanda'nın değil, tüm Kuzeybatı Avrupa'nın tarihi de bu dönemde başlıyor.

Hızlı Tunç Çağı gelişimindeki etkin gücü Profesör Macalister varılması güç olan yerde kolonizasyonun bilinçli ve bilinçsiz nedenlerine

bağlıyor. Kölonizasyonun bilinçli olduğu kadar bilinçsiz nedenleri de vardır. Dış nedenler ana ülkeyi geçici veya kalıcı olarak oturulmaz yapan nedenlerdir, düşman saldırılarının baskısı, değişen iklim koşullan, vb. Çekici nedenler ise, yeni ülkeyi çekici yapan nedenlerdir ve kuşkusuz İrlanda'nın çok büyük miktarda olduğu anlaşılan altın kaynaklan işgalciler ve yerleşenler için bu ülkeyi çekici yapan ana nedendir.*[39]) Amerika'run vahşi batısında toprak yüzünden aktığı gibi İrlanda'da altın, ırmak yataklarında panldıyordu. Profesör Maca lister, 'Ulusal Müzedeki altın süsler, ırmak çakıllanndaki altının, zanaatkarlar eliyle toplandığım bize gösteriyor' diye devam ediyor, 'gerçekten, altm varlığım, Tunç Çağındaki madencilerin tükettikleri anlaşılıyor'. ([4°]) Adanm bir çok yerinde bakır kaynaklan da vardı ve bu metal de ölçülemez değerde idi. Tuncun öteki alaşımı, teneke ise, önceleri bulunamadı. En yakın kaynağı Britanya Cornwall' daydı. Bu da îrlandalılarca bulundu ve işletildi. Yani Babil'in geliştiği, Mısır Orta Krallık, Truva, Minos Giriti döneminde, yarımay şeklinde altm süs eşyaları, özel bir tür düz bakır balta, daha sonra teneke bulunduğu zaman tunç teber ihraç eden en uzak batının el değmemiş öte yakasında, ikinci bir uzak yürek atıyordu.

Fakat mitoloji öğrencisi için önemli olan nokta ve İrlanda'nın Avrupa'nın mitos ve efsane öykülerinde önemini sürdüren gücü, adanın kültürel stilinin kuruluş döneminin, Avrupa'run paleolitik döneminin alaca karanlığı ile, Aryan, Kelt, Romalı ve Germenlerin ataerkil devirlerinin şafağı arasmda yer almasıdır. İrlanda kültürü, arasmda yükseldiği iki kültürden de kökten ayndır. Dinsel öykü ustası demir taşıyan Kelt kabileleri geldiğinde, l.Ö. 2500'den 500-200'e uzanan bu dönem henüz tam belirginleşmemişti. Mitolojik ve ahlak düzeni Tunç Çağındakiydi. Ana tanrıça ve yüce ana ve sonraki ataerkil Keltik düzenle olan ilişkileri ise, eski Girit-Ege düzeninin klasik Yunan Olimpos düzeni ile olan ilişkilerine benziyordu.

Gerçekten, bu dönemin geleneklerini yansıtan pirinçten kadınlarda, Hıristiyanlığa kadar gelen Keltik efsanelerin şaşırtıcı özellikleri görülmektedir. Bunlar, hiç bir anlamda, ataerkil biçimde eşlerin anlamım taşımazlar. Hatta Keltik kahramanlar döneminin doruğunda bile (İ.Ö. 200-Î.S. 450) dikkat çeken bir çok trlandah soylu kadın Kelt öncesine aittir, kendilerini geçmiş zamanlann anaerkil egemen davranışlarında gösterirler.

Örnek olarak, 'Cooley Sürü Yağması' olarak bilinen, Connaughtlu

Kraliçe Meave ile Kelt eşi Leinsterli Ailill'in yastık konuşması var.

Cruachan Kalesinde, barış içinde yaşarken ve kraliyet divanına henüz uzanmışken, Ailill, 'Kadın' der, 'gerçekten iyi adamın karısı iyidir deyişi doğru'. Kadın: 'Evet ama, seninle ne ilgisi var?' 'Çünkü sen şimdi seninle evlendiğim günden daha iyi bir kadınsın'. 'Ben, sen görmeden önce de iyiydim' diye yanıt verir kadın. Erkek, 'O zaman garip' der, 'Bu tür bir şeyi hiç duymadık. Yalnız kadınlarınızın hilelerine güvendiğinizi ve düşmanlarınızın sizin yağmalarınızı ve avlarınızı sınırlarınızda serbestçe yağmaladıklarını duyduk'.

O zaman Meave, gerçek bir anaerkil kraliçenin sitemiyle karşılık verdi. Bir erkeğin aldığı kadın olarak değil, kendisinin sahibi olarak. Ataerkil düzende yalnız erkeklere ait olan bütün haklara karşılık, kralın da sahibesiydi:

'Senin iddia ettiğin gibi değilim' dedi, 'Babam İrlanda Kralı Eochaid'le birlikte yaşıyordum. Altı kızı vardı ve hepimizin en soylusu en saygı duyulanı bendim. Genişlik, savaş, çatışma ve uğraşıda da gene en iyi bendim. Önümde, çervemde, onbeş yüzün iki katıyla asker, herbirinin on adamıyla başkanların oğullan, her adamın sekiz ve her birinin yedi ve her birinin altı ve her birinin beş ve her birinin dört ve her birinin üç ve her birinin iki ve her birinin bir adamı vardı. 3unlar benim malikanemdeydi; çünkü babam bana İrlanda'nın bir eyaletini, şimdi bulunduğumuz Cruachan'ı vermişti, ben de bu adla Cruachardı Meave olarak bilinirim.'

Kraliçe Meave yalnız kendi şatosunun değil İrlanda söz sanatının da sahibesiydi! Profesör Macalister'in belirlediği gibi, maiyeti 40.478.703.000'e varıyor, yani 'İrlanda'nın her mil karesine dağılacak, modern Dublin'in üç katından fazla insan.'^ Kraliçe böyle diyerek devam etti:

'Bundan sonra' dedi eşine, 'Leinster Kralı Finn mac Rosa Rua'dan beni istemeye bir elçi geldi, Tara Kralından, Cairpre Niafer mac Rosa' dan bir başkası, Ulidia Kralı Conachar mac Fachtna'dan biri, Eochu Beg'den bir başkası. Ama ben onları reddettim, çünkü ben Erirdi hiç bir erkekten istenmemiş bir düğün armağanı isteyen birisiydim. Yani benim kocam hiç cimri olmayan, kıskanmayan ve korkusuz bir erkek olmalıydı.' E»j *$&-:

'Çünkü benim alacağım adam cimri olsaydı yetmezdi ben onu cömertlikte geçerdim, ürkek olsaydı olmazdı ben tek basma savaşlarda zafer kazanırdım, yarışlarda, kavgalarda. Kıskanç olsa bu da iyi

olmayacaktı. Ben birinin gölgesinde iken bir başkası ile hiç olmadım Ve kendime tam böyle bir koca aldım, gerçekten, yani seni, Leinsterli Ailill mac Rosa Rua. Çünkü sen cimri, kıskanç ve korkak değilsin. Üstelik sana kadın olarak en değerli evlenme armağanları verdim. Yani, oniki adamın üstbaşı için kumaş, üç kere yedi cariye değerinde savaş arabası, yüzünün genişliğinde san altın, sol kolun ağırlığında beyaz tunç. Öyle ki biri seni küçük düşürse, sakatlasa veya aldatsa, senin bozulmuş onurunun hiç bir güvencesi veya ödeşmesi olamaz, çünkü sen yalnızca bir kısa eteklinin uşağısın. Ama benimki ne olur.' (42)

19. yüzyıl sonu Keltik araştırmalarının öncülerinden Profesör H. Zimmer(*) Kraliçe Meave'nin tiradım değerlendirirken., Britanya Adaları Keltleri arasında, bir gelinin, 'sabah armağanı'*[43]^ ile kocası tarafından "bozulan onuru' ödeşilirdi ve bir kral için bu 'yüz genişliğinde bir tabaka altındı' -herhalde utandırmak için olmalı, diye yazı-yor.^[44]) Sonuç olarak, Meave'nin sözlerinin keskinliği Hak Baba düzeninin koşullarının tam başaşağı edilmesinde yerini buluyor.

'Meave, kendine bir eş alıyor, ataerkil düzende bir kadının kabul ettiği gibi koca kabul etmiyor. Hem, kocası da bir şeye yaramıyor... Fakat o da bir kralın oğlu, kralların kardeşi, mülkü gerçekte kendisininkinden az olmayan biri. Meave şart koşulmuş evlilik armağanlarım sayıyor. Sabah armağanı olarak verilenleri *Preitum Virginitatis* olarak alıyor. Ataerkil düzende erkeğin odalık alma hakkım saklı tutması gibi, Meave de kendi hakkından söz ediyor. Evlilik bağıtı koşullarına göre 'ev-arkadaşları'ndan bahsediyor; birinin gölgesinde bir başka adam. Sözleri tartışmanın kızgınlığı içinde söylenenlerin abartısını taşımıyor. Ayakları yere basan, açıkça anlaşılmış, Ailill tarafından onaylanmış ve eylemlerinde ortaya çıkan şeyleri belirliyor.'^[45]' Şimdi göreceğimiz gibi:

Ailill böyle aşağılanınca, mülklerinin karşılaştırılmasını istedi. İkisinin gözleri önünden geçirildiler. Önce bardaklar ve fıçılar, demir kaplar, kavanozlar, kadehler, tekneler ve kasalar, yüzük ve bilezikler, çeşitli takılar, elbiseler, lacivert, mavi, siyah ve yeşil, san, damalı ve kahverengi, açık renkli, koyu ve çizgililer. Sonra sayısız koyun sürüleri çayırlardan, çimenlerden ve kırlardan getirildi. Eşit çıktı ve götürüldü. Aynı biçimde atlan ve homurdanan domuzlan eşit geldi. Fakat

(*) H. Zimmer (1851-1910) oğlu tanınmış Sanskrit uzmanı Heinrich Zimmer'le (1890-1943) karıştırılmamalı.

sığırlar sallanıp geçerken, anlaşıldı ki, sayıları aynı ise de, aralarında Beyaz Boynuzlu adı verilen bir kralları vardı; Meave'nin sürüsünde bir tosunken bir kadın tarafından yönetilmeyi kabul etmeyip kralın sürüsüne katılmıştı. Onun büyüklüğü ve şahaneliği, kadının sürüsü içindeki boğa krallar ile karşılaştırılamazdı. Bu eşitsizlik ortaya çıktığında, kraliçe bir çakıl taşı değerinde bile bir şeye sahip değilmiş gibi hissetti.

Kraliçe Meave teşrifatçısı Mac Roth'u çağırıp, İrlanda'nın bir yerinde Beyaz Boynuzlu'ya eş bir boğa var mıdır' diye soruşturdu. 'Onun iki katı ve daha iyisini biliyorum' dedi adam, 'Cooley'de Daire mc Farhtna'nın sürüsünde, Kahverengi Cooleyf.

'Koş' diye emretti Meave, 'Daire'ye benim için yalvar, bu boğayı bir yıl ödünç versin, yum sonunda ödünç verme ücreti Kahverengi Cooley'in kendisi ile birlikte elli düve alsın. Eğer ülkede bu çok değerli şeyden bir zaman için bile ayrılmayı yanlış sayan varsa, Daire boğası ile birlikte gelsin. Onu şimdiki ülkesi ile eşit bir mülke oturtacağım, yanında üç kere yedi cariye değerinde bir araba ile ek olarak kendi uyluklarımdan yukarılarının arkadaşlığını vereceğim.'

Mac Roth ile dokuz elçi, adayı, Connaught'tan Cooley'e, batıdan kuzeydoğuya geçtiler. Daire, boğası ile birlikte geldiğinde kendisine Cooley'dekine eş bir mülk, yirmi bir cariye değerinde araba ve üstelik Meave'nin kendi uyluklarının yukarılarının arkadaşlığı verileceğini öğrendiğinde öyle hoşlandı ki, okuyoruz, 'kendini öyle attı ki, altındaki yatağın dikişleri parçalandı.'^

Masalın gerisi bekleyebilir. Şimdi üstünde durulacak nokta, İrlanda arkeolojisinin ve eski edebiyatının, İ.Ö. üç dört yüzyıl egemenlik kurmuş olan ataerkil, demir-taşıyan Kelelerin, eski Tunç Çağı uygarlığına üstün geldikleri fakat Hak Anayı yok edemediklerini göstermesidir. Bu koşullar, demir-taşıyan Dorlann, Tunç Çağı Girit-Ege uygarlığına egemen olmalarını, mitosların ve ritlerinse buna karşm yaşayıp gitmesini andırıyor. Harrison'un çalışmasından gösterdiğimiz gibi, çok iyi bilinen Homeros mitoslarının büyük bölümü de Ho-meros öncesi mitosların yorumlanmış parçalarıdır. Kır festivallerinde, kadın ritlerinde ve gizemli kültlerde, klasik dünyanın alhndan(hat-ta bundan da öte) eski rit ve gelenekler tabakası yaşamış, güneşli Olimpos yüzlerinin ardında bizleri dehşete düşürecek derecede parlamıştır. Aynı biçimde, eski İrlanda epiklerinde, Keltik krallar ve parlak arabalı savaşçılar, peri kalelerinde görülen manzaralarda yaşar-

larken, daha eski bir mitolojik dönemin varlıkları ile yanyanaydılar: Tanrıça Dana yenildiğinde, kötülüğün çam tepelerine çekilmiş, çocukları harika Tuatha De Danann buralarda yaşamışlardır. İşte bunlar, bugünkü İrlanda köylülüğünün, *sidhe veya* Shee halkları, Peri Evsahibi, Peri Süvarisi'dirler.

Yeats 'Kimdir onlar?'diye soruyor. Ve üçlü yarat veriyor 'Köylülere göre, korunacak kadar iyi, yitirilecek kadar kötü olmayan meleklerdir. Armagh Kitabına göre, toprağın tanrılarıdırlar. Antika meraklılarına göre, pagan İrlanda'nın tanrılarıdırlar. *Tautha De Danan,* artık tapmılmaymca ve sunaklarla beslenmeyince, halkm hayalinden yitip gittiler; şimdi yalnızca bir kaç karış yukandalar. Ve ekliyor: 'Perilerin her zaman küçük olduklarını sanmaym. Onların her şeyleri, boylan da isteklerine göredir.'**[7]'

II. BÖLÜM

BOĞANIN EŞİ

1. TANRININ ANASI

Notre Dame de Chartres, Nuestra Senora de Guadalupe üe bir olabilir mi? Hiç bir Katolik, her ikisinin önünde diz çöküp dua etmekte tereddüt etmez. 'Kutsal Meryem, Allahın Anası, biz günahkarlar için, şimdi de, ölüm saatinde de dua et.' Fakat, yayılma kuramlarını aforoz etmiş ve kültür ilişkilerini karşılaştırmayı metodolojik olarak küçük görmüş olan sıradan antropolog, Mars'tan gelmiş gibi davrandığından, iki keskin biçimde ayn monograf karşısında saf düşünce gezegenine dönmekte zorlanabilir: Biri yerel Fransız, biri yerel Meksika tanrıçası, ikisi de işlev olrak bütünüyle farklı toplumsal düzenlere hizmet ediyorlar. Chartresli Hanımımız Gallo-Roma Venüs kutsallığının etkilerini taşırken, şimdiki (12-16: yüzyıl) katedralinin kemerlerinde görünen Kara Madonna kültünde izleri görünür. Guadalupelu Hanımımız ise, bilgi veren yerlilerin iddiasına göre, Montezuma'nm devrilişinden on yü sonra ortaya çıkmıştır. Açıkça Amerika kızılderili kökenlidir. Büyük olasılıkla ulu yılan-tanrıça Coatlicue'nin kutsallığını taşır. Hepsi de doğru olabilir, gene de yeterince doğru değil.

Soruyu daha zorlayalım: Bakire Meryem, Venüs-Afrodit veya Kıbele, Hathor, İştar veya ötekilerle aynı olabilir nü? *tikel Mitoloji'tan* başındaki, *İS.* 150'de, Tanrıça İsis'in öğrencisine seslenişini düşünelim:

Ben her şeyin doğa anası, sahibesi ve tüm öğelerin yöneticisiyim, dünyalann ilk soyu, kutsal güçlerin başı, cehennemdeki her şeyin ecesi, cennette yaşıyanların özü, bütün tanrı ve tanrıçaların tek ba-

sına ve tek biçimde açıklayıasıyım. Befiim isteğimle gökyüzünün gezegenleri, denizlerin tüm .rüzgarları ve cehennemin ağlanası sessizliği düzenlenir. Benim adım, benim kutsallığım, tüm dünyada, çeşit çeşit biçimde, türlü geleneklerde ve bir çok ad altında sevilmektedir.

İnsanların ilki olan Frigler bana ana tanrıça Pessinus dediler. Kendi topraklarından çıkmış olan Atinalılar Cecropian Minerva, denizle sarılmış. Kıbrıslılar Paphian Venus, ok taşıyan Giritliler Dictynian Diana, üç dil konuşan Sicilyalılar melun Proserpine, Elevsisliler eski tanrıçaları- Ceres, bazıları Juna, ötekiler Bellona, başkaları Hecate, başkaları Ramnusie ve güneşin ilk ışınları ile aydınlanan doğuda oturan her iki türdeki Etopyalılarla her tür eski kuramda mükemmel olan ve düzenli törenlerle bana tapman Mısırlılar bana gerçek adımla Kraliçe İsis dediler. 'W

Hiç bir iyi katolik bilerek Isis önünde diz çökmez. Fakat, şimdi tarihsel bir kişi olan Meryem'e dogmatik olarak bağlanan her mitsel motif, ayni zamanda ve kültünün gelişim döneminde ve yerinde, hem Meryem'in herif îsis'in yerel görünümleri olan her şeyin anası Tanrıçaya bağlıdırlar: ölmüş ve dirilen tanrının ana gelinine, bilinen ilk temsili I.Ö. 5500'e kadar giden Tannçaya.f*)

Tapınma ile ilgili kültlerde, sofu kimsenin tek bir yerel bildirimle sınırlandırılması gelenek olmuştur. Böylelikle ona, 'en gerçek' kutsallık biçiminin temsili olarak, ya da tek olduğundan ya da öncel olduğundan saygı gösterir. Hindistan'da bile, dinlerin birliğinin önderi Ramakrişna'nın (1836-1888) ağzından bir sofuya Öğütlerde okuyoruz: Bütün görünüşler karşısında kuşku duymadan eğilmelisin. Fakat bir ideale sapmaz biçimde tapınma denen bir şey vardır. Gerçekten, doğrudur, herkesi selamlamalısın. Fakat tüm ruhunla bir ideali sevmelisin. Sapmaz tapınma budur.' Ve Krişna ile Gopis® öyküsünden bir örnek verir: 'Gopis'in çoban Vrindavan Krişnasma öyle bağlılıkları vardır ki sarıklı Dwaraka Krişnasını görmediler bile.'^

Fakat bir kimse, tapınma ile bilim arasındaki sınırların anlamını, ayrımını bilmelidir, ikincisi ile ilgili genel formlardan tüketilmiş yerel

(*) *ilkel Mitoloji'nin* basımından bu yana Türkiye'de, güneybatı Anadolu'da Î.Ö. 7000'den kalma neolitik bir kasaba kültürü ortaya çıkarıldı: Hacılar. Ana tanrıçanın heykelciklerini içeren seramik eşyalar, İ.Ö. 5700-5400 tarihlerinde olduğu belirlenen bir tabakada bulundu. James Mellaart, Excavations at Hacılar, 4. yıl raporu, 1960, *Anatolian Studies,* c. 11 (1961) ve Mellaart, Hacılar. Neolithic Village Site. *Scientific American,* c. 205, No: 2. Ağustos 1961.

bir delil korkusu olmasına gerek yoktur. Basitçe gerçektir. Nasıl isterseniz öyle yapın. Ölmüş ve dirilmiş tanrının annesi, Levant'ta neolitik ve neolitik sonrası dönemde, mitolojik olarak binlerce yıldır biliniyordu. Mamut avı dönemindeki paleolitik çıplak tanrıça kültü ile olan ilişkisi açık değildir, fakat çekirdek Yalan Doğuda l.ö. 5500'den, Gua-dalupe'da İ.S. 1531'e bir sürekliliğinin olduğundan kuşku yoktur.[4] Tüm antik dünya, Küçük Asya'dan Nil'e, Yunanistan'dan İndüs Vadi-si'ne kadar çıplak dişi formun türlü biçimlerini barındırır: Hepsi, herşeyi besleyen göğüslerini sunan; sol eliyle cinsel organını tutup, sağ eliyle sol memesini kollarını uzatmış bir erkek çocuğa veren, onu emziren, şefkat gösteren şekillerdir. Çocuk yabanıllar arasındadır, sap, çiçek, yılan, kuş v.b. işaretler tutar. Bu tür şekiller iyi bilinen Tunç Çağının bir çok adlarla bilinen ulu tannçasına ve kültlerine aittir. En kutsandığı tapınaklardan biri, Efes'te, İ.S. 431'de konsülce Theoto-kos Meryemi olarak ilan edilmişti. Bu zaman boyunca Roma İmparatorları pagan dinleri korkunç baskılara uğrattılar. Tapınaklar kapatıldı, kahinler, filozoflar, öğretmenler sürüldü, idam edildi. Zaman geçti, sonuçta, günümüzde, Batı dünyasında, Meryem, Şehitler Kraliçesi, bütün adların, formların, üzüntülerin, neşelerin ve tesellilerin ana tanrıçası oldu; tek kalıtçısı: Akıl Mevkii, Onur Mek im. Mistik Gül, Altın Evi, Cennet Kapısı, Sabah Yıldızı, Günahkarların Koruyucusu, Meleklerin Kralilçesi, Barış Kraliçesi.*[5]

2. İlâ KRALİÇE

Şekil 12'deki tanrıça görüntüsü, Sir Arthur Evans tarafından Knossos'un labirent sarayında yıkıntılar ortasında bulunmuş Girit mühüründen. Girit'in eski uygarlık çalışmalarında özel bir önemi var. Avrupa çevresindeki en eski Tunç Çağı uygarlığının gelişme merkezini gösteriyor. Ada, Frobenius'un belirttiği gibi, Levanten etki .çemberinde yer alır. 3LÖ. 2500-1250 döneminin görkemli saraylan İndüs Vadisinin Harappa ve Mohenjodaro kentleri ile çakışır.^[6]

Mühürde tanrıça, mızrak elde, aslanlarla çevrilmiş bir dağın üstündedir. Arkada bütün Girit türelerinin karakteristiği olan kirişlerin üstünde yapı boynuzlan ile bir bina görünmektedir. Önünde, başka imgelerden tapınmayı gösterdiğini bildiğimiz bir duruşla, genç bir erkek vardır. Erkek bir olasılıkla tanrıdır (ölmüş ve dirilmiş oğul-eş). Veya genç Girit kralıdır (Eğer Frazer haklıysa™ her Venüs yıldö-

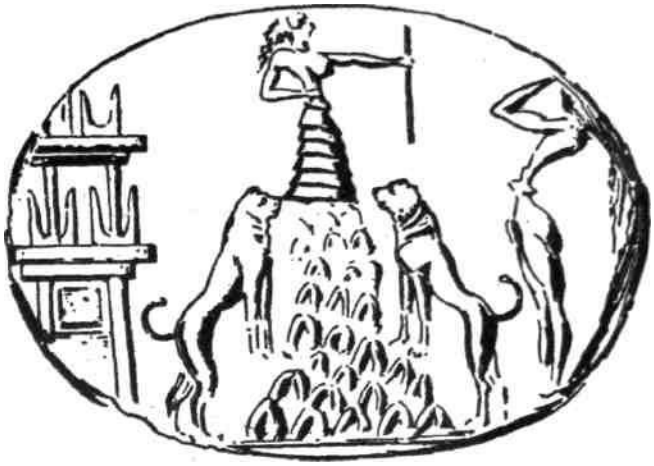

Şekil 12. Dünya Dağtnm Tanrıçası

nümünde yani sekiz yılın sonunda ya gerçekten ya simgesel olarak kurban edilir(*). Veya basitçe sofudur.

Bu yüzyılın ilk çeyreğinde Girit uygarlığının yeniden bulunmasında emeğine çok şey borçlu olduğumuz Sir Arthur Evans sekiz ciltlik anıtsal yapıtı *Minos* Sarayı'nda^ kazı sırasında sayısız tanrıça, kendi sözleri ile 'Küçük Asya'run büyük bölümünde ve Suriye'de değişik ad ve unvanlarla tapınılan, aynı oğul veya eşi ile birlikte görülen ulu ana' bulunduğunu anlatır.^ Öte yandan, *Yunan Din Tarihi'ma* yazarı, alanında eşsiz bir profesör olan Martin. P. Nilsson, Evans'm görüşüne tedbirlilik öğütleyerek karşı çıkara[10]) 'Aslanların çevirdiği dağın üstünde elinde mızrakla duran tanrıça gerçekten Küçük Asya' run aslanların eşlik ettiği kibelesi Dağ Ana (xfctny öyeta'yı andınyor. Öte yandan, Kıbele, Rhea ile özdeşleştirildiğinde (Zeus'u doğuran Rhea) ada ile bağıntısını destekler görünüyor. Mühürdeki tanrıça bu nedenle tereddütsüz Küçük Asya'nın Ulu Anası ile özdeşleştirilebiliyor. Fakat akılda tutmamız gereken şey, bu resim ile bizim ulu ana öykülerimiz arasında yüzlerce yılın (gerçekten Hesiod'a göre binlerce yılın) uzandığıdır. Olası veya olanaklı görülen Minos Girit'i ile Asia Minor'un etnik ilişkisine kapılmadan, önyargısız olarak, Minos tann-

(*) Venüs'ün 1 yılı 584 gündür. 5 Venüs yılı (584 x5* 2920), 8 yıl eder (365 x 8 » 2920). Böylece Venüs'ün aynı noktaya gelmesi için 8 yü gereklidir.

çası ile tarihsel dönemlerden bildiğimiz Ulu Anayı ilişkilendirmeitnek daha sağlıklı olur. Basitçe, mühürümüzün, Küçük Asya' dakine benzer veya onunla ilgili doğal bir tanrıça olduğu gözlemine, aradaki yüzyılların Küçük Asyası'ndakinin niteliğini değiştirip geliştireceğini düşünerek, bağlı kalmalıdır/[11]'

Böyle bir uyarıya dikkat etmek sağduyululuk olarak görülebilir. Ama Profesör Nilsson'un paragrafının yazıldığından bu yana antikitenin tiyatrosunda yeni bir ışık yandı. Bu ışığın desteklediği Sir Arthur Evans oldu. Özellikle, genç bir İngiliz mimar, Michael Ventris'in Girit çizgisel B yazısını çözmesi ve dilin eski Yunanca olduğunu bulmasıyla. Üstelik, yazüann, bir muhasebecinin notları olduğu ortaya çıkmış da olsa,, bu çok şey yanında, tapınaklardaki sunakları da kaydediyorlar.'.' Sunakların verildiği tanrılara sesleniş klasik Yunan ge-leneğindeki gibiydi. Örnek olarak:

Dictaean Zeıus'a, yağ.
Daidalcion 'a, yağ.
Labirentin Hanımı'na, bir kavanoz bal.

Sonra, şimdi Pylos olarak bilinen Yunan anakarasındaki bir yer, *Ilyada'da* Kral Nestor'un Miken saray-kenti olarak anlatılan yer olarak belirlendi ve burada ikinci bir çizgisel B yazı deposu ortaj a çıktı. Yunan deniz tanrısı Poseidon'a (toprak-tanrıçası'nın *(das)* tanrısı (posei)) verilmiş bir çok armağandan, sığır, koç, post, buğday, un ve şarap, bal ve merhem ve hatta insandan söz ediliyor.'[13]' Daha sonra 'İki Kraliçe ve Kral'f[14]) denilen 'iki Kraliçe ve Poseidon' kutsal tiradım öğrendik/[15]) Aynı zamanda Kral Nestor'un kentinin Potnia, 'Hanım' adlı bir tanrıçanın tapınağının yanında olduğunu ve kralın büyük bif te-menos yani mülke sahip olduğunu da.'[16]'

Bu ilişki ile bilimadamları *Odysseia* daki uzak seferlere çıkan Phaiaklılann Kralı Alcinous'un kızkardeşi Nausicaa'nın sözlerini de anımsadılar:

Bak, yabana, noksansız yaparsan benim dediğimi,
dönüşünü çabucak sağlıyabiliyor babam.
Rastltyacağız yol kenarında Athene'nin bir korusuna,
pırıl pırıl kavaklardan bir koru
içinde bir pınar var, çimenlik iki yanı,
babamın bir bahçesi var orda
meyva verir istediğin kadar."[7]*

Şimdi, Potnia ile Kralın ne ilişkisi olabilir? Veya, İki Kraliçe ile Kralm', veya İki Kraliçe ile Poseidon'un? Bütün bunların Girit'te ana tanrıçanın rolü, konumuzla ve Girit yoluyla Yunanistan ve ötesi ile ne bağı bulunabilir?

Miken örneğinde, iki kadını bir çocukla otururken gösteren fildişi bir süs tabağı vardır. Şekil 13.(18> Üçlü, çizgisel B metinlerinden öğrenilenin ışığında, iki kraliçe ve kral veya iki kraliçe ve genç tanrı olarak yorumlanmışlardır. Ventris'le birlikte yazının okunması için çalışmış olan Profesör Leonard Palmer, 'Miken'den çıkan tabak, Miken kutsal ailesinin fen güzel örneği kabul edilmiştir' diyor. Ama, daha şematik olanların varlığına ilişkin kanıtlar var. Siyam ikizleri gibi yapışık ve ortak omuzlarında bir çocukla görülen fırında pişirilmiş bir dizi şekil var. Bunlar da genç tanrı ile ikiz kraliçeler olarak yorumlandılar.^9^

Şekil 13. iki Kraliçe ve Kral

Sümer'in bilinen en eski mitolojisinde, ölmüş ve dirilmiş tanrı Dumuzi-asbu, Cehermernin Sadık Oğlu, iki uhı tannçca ile, daha doğrusu, ikü biçimde bir tanrıça ile kader birliği etmişti. Bir yandan yaşıyanlarm tanrısı, öte yandan ölülerin tannsıydı. Birinci biçimi ile sonraki klasik mitolojide Afrodit olan Cennet Kraliçesi İnanna, ikinci biçimi ile, klasik mitolojide Persephone olan öte dünyanın korkulu

kraliçesi Erişigal'di. Ölümde ikinci ile bulunan, yaşamda birinciyi seven tann Yunan geleneğinde Adonis'ti. Şeklimizde çocuğun bir tanrıçadan ötekine geçtiğini görüyoruz. Sümer döneminde böyle bir üçlü, Miken tabağındaki gibi, tnanna, Erişkigal ve Dumuzi olarak veya ruhunda kralın vücut bulduğu eşdeğer biri olarak temsil edilebilirdi. Klasik Yunan'da ise Elevsis'in üç ulu gizi olarak ortaya çıkarlar Demeter (Toprak Ana) Persophone (öbür dünyanın kraliçesi) ve (bir zamanlar yerel bir kral olan)*[20]) Triptolemos. Triptolemos, Demeter ve Persephone'nin beslediği, Demeter'in armağanı olan tohumu dünyaya çıkaran fakar Persephone'un beslediği biri olarak ölüler ülkesinde hüküm süren genç tanndır.*[21]'

Şekil 14'te, karşılaştırma amacıyla aldığımız, Elevsis bölgelerinde birinde bulunan eski bir kırmızı küpte çizilmiş Yunan üçlüsü vari^ Solumuzda Demeter, kendisinin beslediği Triptolemus'a tohum uzatıyor. Triptolemus, temel saban-fallus analojisini anımsatacak biçimde Tarık saban'ını tutuyor. Arkasında, iki elinde meşalelerle öbür

Şekil 14. Demeter, Triptolemos ve Persephone

dünyanın kraliçeliğini belirleyen Persephone duruyor. (7. şekil ile karşılaştırın) Jane Harrison, 'anne ve bakire burada açıkça belirlenmiştir' diyor, 'ikisi bir araya geldiğinde hangisinin hangisi olduğunu söylemek olanaksız. Demeter ve Kore (Persephone) iki kişi fakat tek

tanrıdırlar([23])

Böylelikle, ölmüş ve dirilmiş tanrının iki tanrıçası mitosu ile Sümerlerin, iki kraliçeleri iie Girit çizgisel B yazılarının, iyi bilinen Anne ve Bakire, Sokrates'in Gorgias'ta^ sözünü ettiği Elevsis Yunan gizleri Demeter ve Persephone'un arasındaki sıkı süreklilik kuruluyor. Başka deyişle Sir Arthur Evans'ın ulu tanrıça mitolojisinin çekirdek Yakın Doğu'dan Minos Giriti'ne • devamlılığı görüşü geçerlilik kazanmaktadır. Bunu gözönüne alarak, Evans'ın Girit-Miken ikili tanrıça simgesi hakkındaki görüşlerini izlemeye devam edebiliriz.

Şans eseri, Pylos'ta bir mezarda, bir köylü tarafından bir kovanın içinde bulunan bir yüzükte, sessiz de olsa etkili bir kanıt vardır. Şekil 15'teki Kral Nestor'un ■ güzel yüzüğü 31,5 gram saf alandandır ve Evans'a göre İ.Ö. 1550-1500'den kalmadır.

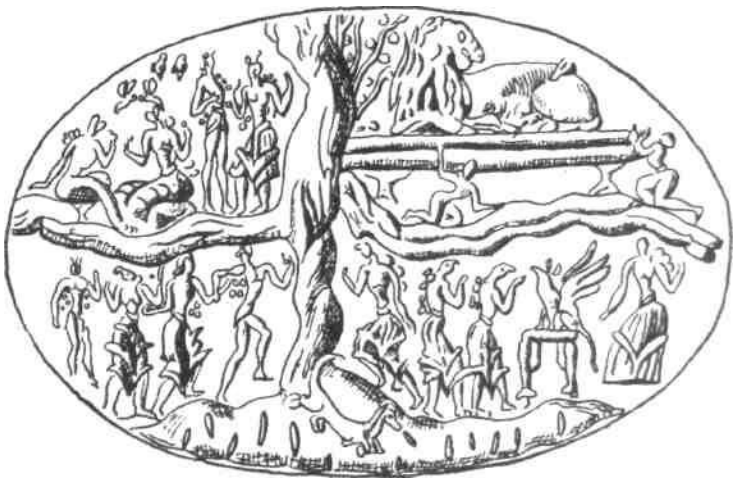

Şekil 15. Sonsuz Yaşam Ağacı

'Çizim alanı, bir ağacm yatay uzanan dalları ve gövdesiyle... İki bölüme ayrılmıştır... eski, boğum boğum ve yapraksız ulu ağaç.... bir yığının veya tümseğin üstünde fışkıran dallan ile durmaktadır. Gövdesi alanın ortasından fışkırmıştır, yatay uzanan dalları vardır... dalların böldüğü sahneler gerçekte yeryüzüne değil Minos öbür dünyasına aittir. Eski İskandinav "Dünya Ağacı' ve Odin'in Küllerinin Atı Yggdrasil ile açık bir benzeşme göstermektedir.

Sol üst:

Ağacın ilk bölümünde Minos Tanrıçası görülebilir. Tanrıça alışılmış arkadaşı ile konuşurken canlahdırılmıştır. Başının yukarılarında görünen iki küçük nesne ile vurgulanmıştır. Her iki yanlarında uzanan kanca gibi görüntülerle krizalit oldukları anlaşılmaktadır. Burada pupa biçimleri ile yerleştirilmiş olduklarından, insan ruhunun ölümden sonra diriliş imgesinden başka bir şey olduklarını düşünmek zordur.

Yanlarında bir ring üstünde görünen iki genç figürün ise yeni yaşamdaki yeniden canlandırmışlarının simgesi olduğuna kuşku yok.

Gençler, uzun Minos lüleleri ile tanrıçanın arkasında duruyorlar. Arkası ona dönük olan sağ kolunun alt kısmım kaldırırken, arkası ağaca yüzü ona dönük olan kısa etekli hanım, karşılaşmadan şaşkınlığını iki elini kaldırarak gösteriyor.

Lburada, tanrıçanın yaşam veren güçleriyle yeniden birleşmiş ve krizalit ve kelebeklerle simgeleştirilmiş genç çiftle, ölümün ayrılmış olduğunu görüyoruz. Buluşma, gerçekten, aşağıda anlatılan sahnede olduğu gibi, evli çiftin Kutsal Ülkede sürekli birleşmesini gösteriyor olabilir. |3§f

Sağ üst:

Bu bölümde, ağacın sağında, tanrıçanın kutsal aslanı uyanık bir sükun içinde bir tür kerevete uzanmıştır. Erkek giyiminde de olsa, her zaman iki küçük cariyesi olarak temsil edilmiş olan hizmetindeki iki kadın figürü ona hizmet etmektedir. Tanrıçanın aslanı, doğal ola rak, aşağıdakileri bekliyecek ve gözleyecektir. ,

Sahnenin dinsel niteliği, ağaçtan fışkıran kutsal sarmaşık-dal ile zenginleştirilmiştir. (...Dünya Ağacından fışkıran filizler aşağıdaki alemlerin nöbetçisi aslana gölgelik diyedir. Duvar resimlerinin dik kayalara tırmanan 'kutsal samaşık'ı ile eş tutulmalıdır. Yürek biçimi yapraklar hatta çiçek öbeklerinin uçları açık seçik belirginleştirilmiştir... Aeneas kopardığında ona Avernus yolunu açan Altm Dal'ı anımsamamak olanaksız (Aeneid vı. 136). Fakat biri koparıldığında başka bir altın dal parıltılar içinde onun yerini alır...).

Sol ve sağ alt:

Gövdenin alt iki yanında, Griffin'in huzuruna, Adalet Avlusu'na girenlerin ilk incelenmesinin anlatıldığı bir sahne kesilmeden resmedilmiş. Sol bölümünde genç çift gene ortaya çıkıyor. Bir dansa uymuş görünüyorlar. Bir griffin hanım onlara işaret ederek öne git-

melerini istiyor. Gövdenin sağında bir başkası, gençleri, saygısızca girdikleri için uyarıyor. Gövdenin sağında, birincisinin ötesinde iki griffin hanım daha var. Yeni dönemin (l.ö. 1550) her zamanki modası kısa etekleri ve saygı ile kalkmış elleri ile, hepsini mahkemenin başkanma yöneltiyorlar. Başkan, kibar, horoz tüylü kanatlı bir griffin türü. Yüksek bir masa veya taht üzerine oturmuş. Arkasında başka bir dişi şahıs duruyor. Bu kişide tanrıçanın bir tekrarını görüyoruz. Bu griffinin üstün özelliği, Girit'te, özgün biçimde kartal başlı olan etkileyici görünüşündedir. Burada Baş Yargıç mevkini belirlemektedir. Aşağıda, ağacın dibinde bir tümsekte, ot yerini tutan filizlerin arasında, köpek benzeri bir canavar çömelmiştir. Cerberusun habercisi bu yaratık, geniş ölçüde ejderha ile YggdraİIis'in dibindeki isteksiz Nidhogger ile karşılaştmlabilüv[25]'

Ders yeterince açık. Bu sahnede temsil edilen ölüm ötesindeki yaşam imgesi, *toto coelo,* sonraki epik dönemin kasvetli Hades'inden, güleryüzlü klasik Kutsal ada ve cennet bahçeleri imgelerini önermesi ile farklıdır, Virgil'in Harika Ormanlarını anımsıyoruz:

largior hıc campos aetherei lumine vestit
ptırpureo, solemaue sıuum, sua sidera norunt.(*)

İlkel deniz ortasında eski Sümer cennet adası Dilmunu da anımsatıyor. Î.Ö. 2050nin çivi yazısı metinlerinde okuyoruz:

aslan öldürmez,
kurt kuzuya saldırmaz...

yaşlı kadınları ben yaşlı kadınım demez,
yaşlı erkekleri ben yaşlı erkeğim demezS[26]'

Bu, *Odysseia'ıun* IV, kitabında, 'Elysion ovasında ve dünyanın ucunda" yaşlı deniz tanrısı Proteus'un, Helen'in eşi Menelaus'a anlattığı manzaradır:

ölümsüz dünyanın ucuna götürecek seni, Elysion
ovasına, sarışın Rhadamantys'in yanına,

(*) İşte geniş gökler çayırlan mor ışığa boğuyor, kendi güneşlerini kendi yıldızlarını biliyorlar. *(Aeneid* VI. 640-41).

öyle rahat yaşar ki insanlar orda: hiç kış olmaz, ne kar yağar, ne yağmur, insanları serinletmek için yükselir Okeanos'tan esen yelleri Zephyros'ım tatlı tatlı. [27]

Profesör Nillson, tarihsel Yunan dininin ayn ırklardan iki halkın birleşmesi ile oluştuğunu yazar: 'İkisi hakkında ne yazık ki çok az şey biliyoruz. Gene de, Grek öncesi halkın duygusal dinindeki mistik eğilim ile Îndo-Germen işgalcilerin ılımlı dinlerindeki ataerkil tanrıların yazısız yasalarına bağlılıkları arasındaki ayrım sezilebilir.'([28])

Batıdaki, sefil, acıklı birleşmenin gelişimini, hareket, baskı ve kan dolu tarihini enine boyuna kalıcı etkileriyle gösteren bu açıklama üstünde durmak istiyorum. Levanten dünyada da, Yunandaki gibi, Sami öncesi ve Aryan öncesi mistik tarımcı neolitik ve Tunç Çağı halklarının duygusal dini ile, şimdilik böyle diyelim, değişik savaşa halkların ılımlı dinlerindeki ataerkil tanrıların yazısız (ve sonra, yazılı) yasalarındaki bağlılıkları arasında derin çelişki vardır/Gerçekten, yalnızca 'sezmiyoruz', kültürümüzün her verisinde ve ruhlarımızda, bizdeki bu çelişkili eğilimleri görüyoruz. Fakat Bölümün bu kısmında vurgulanması gereken, ataerkil Aryanlann da, Samilerin de güler-yüzlü, mistik, şiirsel cennet-dünya temalarının ne kaybolmuş olduğu ne de tekrar kazarulmışlığıdır; ana tannçamn göğsünde, yaşam kadar ölümün de varlığı, korkudan uzak, her zaman mevcuttur.

3. MİNOTAUR'UN ANNESİ

Philadelphia Üniversite Müzesi'nde Î.Ö. 2500'e ait Sümerden kalma, pişirilmiş topraktan bir tabak vardır (Şekil 16). Güneşin aslan başlı kartalının sürekli tükettiği ezeli ve ebedi ay boğasım göstermektedir. Kurban, dört uzvundan fışkıran kutsal gücün ateşli işaretlerini taşımaktadır. Yüzünde yayılan sakin ve güzel insancıl (Sümerli olduğu kadar Mısırlı) gülümseme, tanrısal hayvanlarda görülen eski bir özellik olan dikdörtgen sakalla sarılmıştır. Yılan ya da boğa, toprağı dölleyen gücün simgesidirler. Boğanın sağ bacağı, burada, sayısız metinlerden toprak ananın gövdesi olduğunu^büdiğimiz evrenin kutsal dağının simgesi olan bir tepenin üzerindedir. Girit 'takdis boy-nuzlan'nı andıran gözegelen çıkıntılar kabul eden toprak ile ihsan

Şekil 1 b. Ay-boğa ve Aslaıı-ktış

eden tanrı arasındaki ilişkiyi belirler. Üçlü çatalı oluşturması için bacak ortalarına yerleştirilmiştir. Tanrı yukarıdadır. Çünkü Aydan yukarıdadır ve Ay kaybolduğunda, yaşam veren çiy ve yağmurları indiren güneş, ışığını ondan alır.

Toprağın altında su da vardır. Miken-Girit tanrısı Poseidon'un hayvanı boğadır ve üçlü çatal katkısı ona aittir, denizde, kaynaklarda ve toprağın altındaki sularda yaşar. Hindistan'daki ulu tanrı Şiva gibi. Şiva'nın da hayvanı boğadır, işareti üçlü çataldır; arkadaşı Parva-ti'rün adı da 'Dağın kızı' anlamındadır. Parvati'nin hayvanı aslandır, tanrıçasıyla birlikte Kailasa Dağının tepesinde yaşar. Aynı zamanda en fazla lingam (fallus) simgesi ile saygı görür ve cehennemin sularından yükselerek toprak ananın yoni (ferc)ine geçer. 'Evrensel Dansçı' Şiva, ayağına kapanmış Cehalet adlı cücenin sırtına ayağını sıkıca basmış şekilde gösterilir. Sol ayağı da vurmak üzere kalkmıştır. Bu duruşun anlamının, tanrının sağ ayağı ile, ölümlü doğuma kutsal yaratıcı gücünü vermesi olduğu, solla da bu geçicilikten onu kurtardığını gösterdiği söylenmiştir. Aynı düşüncenin boğanın ön

ayaklarında anlatıldığını düşünmekten kendimi alamıyorum.

Ur kraliyet mezarlarında, *tikel Mitolojide* tartışıldığı gibi, Kraliçe Şub-ad'ın gömüldüğü odada gümüş bir inek başı bulunmuştur. Tüm maiyeti ile ölümden sonra yeraltına izlediği (Suttee teması)(*) eşi A-Bar-gi'nin mezar külliyesinde ise, sesli kuruyu ve küçük bir harpın tahtasını süsleyen, dikdörtgen lacivert sakalıyla altın bir boğa başı vardı. Bu harpın sesi, ay-boğanın simgesel şarkısının özüdür diye önermiştim, Kraliçe Şub-ad'a, Ölüm Kraliçesinin diyarına sevgilisini izlemesi için emir vermektedir. Burada söz konusu olan mitos, iki kraliçe ve kral mitosudur. Süslenmiş harpın müziği, boğarım sesi, yaşam ve ölümün bir olarak bilindiği gizlerin müziğidir.

Başın yerini alan büyük davullu Mezopotamya .riti Dr. Robert Dyson, Jr. tarafından anlatılmıştır. Hem boğanın nakli hem de eski dünya ritlerinde sanatın işlevi açığa çıkarılmaktadır:

'Boğanın elverişli olma koşullan katı biçimde tanımlanmıştır. Üvendire tarafından zedelenmemiş olmalıdır, beyaz püsküllleri olmalıdır, boynuz ve tırnakları tam olmalıdır ve katran kadar kara olmalıdır. O zaman *mummu-evi* denilen yere getirilir ve keçi kumdan iple bacakları bağlanır. Sazdan hasıra yerleştirilir. Bir koyunun sunulmasından sonra, boğanın kulağına bir sazla büyülei fısıldanarak 'ağız yıkama' riti gerçekleştirilir. Sonra sedir ağaa sakızı serpiştirilir. Bir maltız veya meşale ile boğa simgesel olarak 'temizlenir/ Çevresine undan bir daire yapılır, kahinin söylevinden sonra, bıçakla öldürülür. Bilinmeyen bir nedenle, sol omuzdan sinir alınır ve hayvanın derisi yüzülür. Sonra yürek, sedir, selvi özel bir unla büyük davulun önüne gömülür. Gövde kırmızı bir kumaşa sarılır, batıya gömülür. Yeni davula geçirilecek postun hazırlanması için ayrıntılı talimatlar verilir.^[30])

Mitsel ay-boğası, evren ritminin tanrısı, akla, tapınak orkestralarının davulu, telleri, kamış flütleri ile gelir. Çevresinde. doğum, ölüm ve yeniden doğum şarkıları dansedilerek söylenir, katılanlar ölümsüz varlığın uyumuna kapılırlar. Aslan-kuş tarafından kesilen neşeli fakat duygularım göstermeyen, bilmece dolu Mona Lisa yüzlü boğanın ifadesi, ölüm ötesinde, zaman ötesinde, aklın, adaylar tarafından bilinen varlık biçimlerini gösterir. Ölümüyle, ki ölüm değildir,

(*) Suttee (sati) Şiva'nın ölümsüz eşinin yeniden dünyaya gelmiş biçiminin bir başka adıdır. Anlamı için *Doğu Mitolojisi* syf. *72-73'e* bakınız.

mitsel simgesi kalkmış önayağı ve sol boynuzu ile belirlendiği gibi, dünyanın yaratıklarına yaşam verir.

Simge, burada, dünya ve cennet arasındaki bitişme noktasını temsil etmektedir. Tanrıça ile tanrıyı, iki gibi görünen fakat tek olanı temsil eder. Eski Sümer mitosundan bildiğimiz gibi, cennet *An* ve dünya *Ki,* tek bir bütün dağdı, *Anki.* Alt kısmı dünya-dişi, üst kısmı cennet-erkekti. Fakat ikisi (Adem'le Havva gibi) oğulları Enlil (Kitabı Mukaddes'te 'yaratıcı' Yehova) tarafından ayrıldılar ve geçici dünya(Havva'nın elmayı yediğinde olduğu gibi) yaratıldı.*[31]) Ritüel evlenme ve karı-kocalık (hem meditasyonla (psikolojik yön) ruhun temizlenmesi hem de eylemle (mucize yönü) doğanın verimliliği ve yenilenmesi için) eski durumun değişmemesini ve yeniden inşasını anlatır: Önceki durumun halen mevcut olduğu, günlük akıl ve göze tersi gerçekmiş, gibi gelse de, bir alan ve biçimin tanımlanması dır bu. Son boğanın durumu, demek ki, görülmezdir kara, katran karası.

Böylece, Hindistan'ın Danseden Şiva simgesi gibi, Sümer pişirilmiş tabağında, benim kitabımda tartışmış olduğum gibi, Doğu'da, eski Tunç Çağı felsefesinden bugüne kadar taşınan bir durum sözkonusudur. İlk amaçsız biçiminde bu felsefe, Dr. Jean Piadget'in 'kişiliğin çözülmemesi'*[32]) olarak tanımladığı çocukça bir zihinsel durumla birleştirilebilecek niteliktedir. Geliştirilmiş sonraki biçimlerinde ise, uygarlık tarihinde en önemli tek yaratıcı güç olmuştur. Önemi, ikili olmayan vecdin son mistisizminde veya mitsel tanımlama ve simgelerde, değişik biçimlerle, Mısır'da İki Ortağın Gizi, Çin'de Tao, Hindistan'da Nirvana, Japonya'nın gekştirümiş budist öğretisinde Gazap Çiçeği ile kanıtlanır. Çok yerde geçen cennet imgesinde de, İşaya bölümünde olduğu gibi (İ.Ö. 740-700) söz konusu olur:

'Ve kurt kuzu ile beraberce oturacak ve kaplan oğlakla beraber yatacak ve buzağı ve genç aslan ve besili sığır bir arada olacak ve onları küçük bir çocuk güdecek. Ve inekle ayı beslenecek, onların yavruları birlikte yatacak ve aslan sığır gibi saman yiyecek, ve emzikteki çocuk kara yılanın deliği üzerinde oynayacak ve sütten kesilmiş çocuk elini engerek kovuğu üzerine koyacak. Bütün mukaddes dağımda zarar vermeyecekler ve helak etmeyecekler, çünkü sular denizi nasıl kaplıyorsa, dünya da Rab bilgisi ile dolu olacak.'([34])

Yalnız, burada, idilsel durum, gelecek bir güne ertelenmiştir. Eski görüşte ise o an mevcuttur, bu dünyadadır ve ruhsal deneyimle bilinebilir. Ay-boğası ve güneş-aslan kuşlu tabakta bu anlayış temsil

edilmektedir. Yaşayan boğa ve aslan bu dünyada da temsil edilmektedirler, Doğa Ananın süresiz barışında, yüreğinde yaşamaktadırlar ve hâlâ 'şimdi beni ye' denilen canavarın gizemli yaşam oyununda oynamaktadırlar.

Pişmiş tabaktaki neşeli, duygularını dışa vurmayan ifade *mutatis mutandis* Hintli Danseden Şiva'nın maskemsi yüzünde görünür. Tanrı, kaldırdığı sağ elinde bir davul tutar, yaratılışın, zamanın davul vuruşunu; sol elinin ayasında zamanın sınırlarını tahrip eden ölümsüzlük bilgisinin ateşi vardır. Şiva, boğanm dört bacağı gibi ateş saçar ve Şiva'run saçından, süs gibi yeniden doğumun hilali ile ölümün kafatası takılıdır. Şiva, aynı ölüm ve yeniden doğumun Sümerli tanrısı Dumuzi-Tammuz-Adonis gibi, yabanıllar tanrısıdır *(pasıipati)*. Hayvanı neşeli boğadır. Gene, Yunan tanrısı Dionysos, Şiva gibi, Evrensel Dansa olarak bilinir; Parçalanan boğa ve yırtan aslandır:

> *görün, görün, adın ve biçimin her ne ise, Ey*
> *Dağ Boğası, yüzlerce başlı yılan, alevli*
> *ateşlerin aslanı, ey tanrı, yabanıl, gizem,*
> *gelfi*[35]*)*

Çizgisel B'de Dionysos'un adının görülmesi birçoklarında şok etkisi yapmıştır. Şimdi, bu adla, Girit'e dönelim/[36]'

Doğu Mitolojisi'nde tartışıldığı gibi, Mısır mitolojisinde 'anasının boğası' denilen tanrı-kral-firavun, öldüğünde, mezarının tepesinde (tanrıçanın tepe simgesi) oğlunu vücuda getiren Osiris'le tanımlanmıştır. Yaşamında, tahtta oturduğunda ise, (gene tanrıçanın simgesi) Osiris'm oğlu Horus'tur/[37]^ Bu ikisi, ölü fakat yeniden vücut bulan evrenin kralının bütün mitsel rolünü temsil ettiğinde, varlık olarak tektir. Evrensel inek tannça Hathor *(hat-hor,* Horus'un evi) dünyadan dört ayağı dört bucakta yükselir, beli gök kubbedir. Tanrı Horus, altın ve şahin olarak simgelenmiştir. Güneş, doğudan batıya uçar, ertesi şafak gene doğmak üzere, akşam, ağzından içeri girer ve böylece sürer. Gerçekten gece özelliği ile 'anasının boğası', gündüz, ışık dünyasının yöneticisi ve keskin gözlü kurban-kuştur. Dahası, Osiris'in hayvanı boğa, yirmibeş yılda bir törenlerle kesilen Apis boğasında vücut bulur. Firavunun kendisi, böylece, ritüel kral-katli'ne bağlıdır. Henüz bir önerene rastlamadımsa da, öyle görünüyor ki Girit ritüel oyunu boğa ringi, Girit'in genç tanrı kralları için aynı işlevi gör-

muştur.

Girit krallarını yirmi yaşın gençliğinde gösteren bir çok temsil vardır fakat yaşlı adam olarak gösteren bir tanesi bile yoktur. Yani, her Venüs döneminde bir kral-katli olmuş olmalı. Kısaca, Girit ritüel sanatında boğa ringinin göze çarpması, ritsel bir vekalet yapılmış olduğunu gösterir.

Şekil 17. Minotaur ve Aslan-adam

Profesör Nilsson boğa oyununu dinsel ithalatın yoksunluğu olarak kabul eder. Oysa 17. şekildeki cardı çizim bana bu görüşün tersinin geçerliliğini kanıtlıyor. Bir boğa-adam, minotaur görüyoruz/[38]) Aslan-adam ona saldırıyor. Sümer boğa aslan-kuş benzerliği inkar edilemez. Gerçekten bu usta işi küçük sanat eseri bitmez tükenmez dönüş düşüncesini gösteriyor. Girit'te de Sümer'deki gibi, ayı kesen ve büyüten aslan parlayan güneş ısısının hayvanı iken, boğa büyüyen ve küçülen gelgitlerin, dünyanın üretken güçlerinin, gece kırağısının, yeşermenin, kadınların ve rahmin ritminin tanrısı Aym hayvanıdır.

Mitolojinin resim dilindeki Minotaur imgesi, ay-boğa düşüncesi ile ay-adam veya ay-kral'ı eşitler, böylelikle kralın yerini Girit'te boğa ile değiştirir. Aynı, Mısır'da eski tarım ritüelinde tann-krahn yaşam

bağışlayan ölümü gibi. Dahası, boğanın ringde gerçekten *düzenli* olarak kesildiği 18. şekilde görülüyor. *Kahin benzeri* bir matador *coıtp de grâce* halinde: Hayvan tüm hızıyla koşarken, stadyum görünüşü içinde, adetlere göre kesilmiştir. Matador ve kılıç Sümer aslan-kuş'u ile aynı işlevi göstermektedir. Boğa ise ebedi ezeli tanrı rolündedir: Toprak Tanrıçası, Poseidon.

Şekil 18. Kurban

Yıkıntılardan, böylece, geniş biçimde ve iyi bilinen Tunç Çağı içeriği ile Girit düşüncesi yaklaşımı çıkmaktadır. Fakat onu, ulu kahin uygarlıkları Nil ve Dicle-Fırat uygarlıkları kadar, sonraki ataerkil Yunanlılardan da ayıran, kadının rolüne özel bir önem verilmesidir.

Nilsson, "kanıtların sınırlı doğasına karşın, Minos dininin belli özelliklerinin Yunanlılannkinden ayrılık gösterdiği açıktır* diye yazar: 'Bir özellik tanrıçaların ve dişi kültlerin üstünlüğüdür. Erkek tanrılar, dişilerin tersine, görünmez. Erkek kült imgeleri de yoktur. Kültlerde erkeklerden çok kadınlar görünür. Dinin özellikle ağaç kültlerinde görünen duygusal yönü dişi cinsin üstünlüğü ile açıklanabilir. En açık' tanınabilen kült, evcil yılan tanrıçası ve onun iki yönlü doğa kültüdür, Yabanılların ve Ağaçların Hanımı Tanriça. Bunların doğa tapınakları ile ilişkisinin nasıl keşfedildiği ne yazık ki bilinemiyor. Bu gözleme, sonuçta, Yunan dini de dahil sayısız dinde cinsel yaşama başvuru ile çok sık görünen saldırgan falluş simgelerinin Minos sanatında hiç bulunmaması da eklenebilir.^[39]'

Minos sanatının ılımlılık ve terbiyesine Evans da değinmiştir: 'İlk dönemden son döneme kadar ayıp nitelikte tek bir eser bile buluna mamıştır.'([40])

Minos kültürü, birçoklarının belirlediği gibi anaerkildir. Hanımların güzel ferbelalı etekleriyle, cömertçe dekolte giyimleri, şık saç kesimleri ve zevkli saç bağlarıyla zerafet ve incelik içinde, özgürce erkeklerle kaynaşmaları, meydanlarda, boğa ringlerinde, sevimli, canlı, serbest, hareketli gevezelikleriyle hatta erkek atlet kemerleriyle tehlikeli biçimde boğa boynuzlarında ve sırtlarında parende atmaya kalkışmalanyla, o zamandan beri uygarlığın eşitlenmeyen inceliğini gösterir. Bu bölümü, yeri olsun olmasın, daha sonraki övüngen fallus ahlak düzeyleriyle karşılaştırma olsun diye, tam yerine oturmak isterim.

Kanıtlanması hiç de zor olmayan zıtlıklar Minos dünyasını Sümer ve Nil krallıklarından da ayırır. Mitoloji ve kültürü onların Tunç Çağı uygarlığından daha eski bir aşamayı gösterir. Bu aşama, en iyi bencil-krallarm savaş ve zafer anıtları ile belirlenen büyük Avrasya dünyasının tarihine giden yolun başında, ılımlı yumuşak bir gündür. Yunanlıların gelişinden önce Girit'te duvarla çevrilmiş şehir yoktur. Silaha ait bir kanıt yoktur. Stillerinde kralların fetihlerine ilişkin savaş sahnelerinin rolü olmamıştır. Ton, genelde, lüks ve zevkin, neşeli iyi yaşamın atmosferinin tüm sınıflarca geniş paylaşımının, eski dünyanm ve hatta cesurca çok daha ötelerin kârlı deniz ticaretinin tonudur.

Girit uygarlığının tarihlemesi, daha sonraki bilimadamlannca düzenlenmişse de temelde Sir Arthur Evans'm çalışması değişmemiştir. Son buluntuların getirdiği değişikliklerle şöyle özetlenebilir

'■'f: Neolitik Başlangıçlar: herhalde Î.Ö. 4000'lerden itibaren

	Eski Minos	I: I.Ö.2600
1.Ö.2500		II: İ.Ö.260G-2300 yükseliş öncesi
		m: İ.Ö.2300-2000
	Orta Minos	I: İ.Ö.2000-1850
	ileri	II: İ.Ö.1850-1700 ilk yükseliş
	dönem	III A: İ.Ö.1700-1660 (hiyeroglif)
		III B: İ.Ö.1660-1580

	Son Minos	LA: İ.Ö. 1580-1510 yükseliş
Î.Ö. 1500		IB: î.ö.1510-1450 (çizgisel A)
		II: I.Ö. 1450-1405 EH : I.Ö.1450-1100 (Miken çağı^ (çizgisel B)

Tüm uzmanlar neolitik tabakanın Asia Minor'dan türed iğinde anlaşıyorlar. Güneybatı Anadolu-Türkiye'deki kazılar özel bir önem gösteriyor. Î.Ö. 5500'den kalma(*) seramik çanak çömlek Girit tanrıça kültünün en eski örneği olarak kabul edilebilir. Bunların arasında oturmuş leoparların bağrına basan çıplak bir tanrıça heykelciği de var.. Bir tanrıça da yetişkin bir genç tarafından kucaklanmış, bir başkası bir çocuk tutuyor, bir kaçı yatıyor veya ayakta, fakat hepsi kazıcının sözlerini (Profesör James Mellaart) alıntılarsak, 'dikkate değer bir zevk ve klasik zamanlara kadar bilinmeyen bir ustalıkla yapü-mış.'<[41]>

Bundan başka, güneydoğu Anadolu'nun kuzey Suriye ile birleştiği Taurean köşesi denilen yerde, Î.Ö. 4500-3500'den kalma bir çok dişi figür bulundu. Bu bölgede, harika boyalı Halaf eserleri ve *(tikel Mitoloji'de* gösterildiği gibi^[42]*) daha sonra Girit'te önem kazanacak olan bir dizi simgesel form, ilk kez göründü: önden görünen boğa başı (bucranium), çifte balta, kovan gömütü, kumru figürleri, inek, koyun, keçi ve domuz.

Doğu Mitololjisi'nde, bu bölgede Î.Ö. 4000'den yükselen bilinen en eski tapmaklara değinmiştim ve formlarının özellikle evrenin ana tanrıça biçimi olan inek şeklini ve dişilik organlarının belirtilerini taşıdıklarım göstermiştim. Ana tanrıçanın ahırlarında yetiştirilen kutsal sığırların sütü, ana tanrıçanınkine eşdeğerdi. Buzak da kurban edilen bir hayvandı. Tapınağın bir parçası olduğu pastoral-tarım köy kültürü Mezopotamya'run yeni girilmiş bataklıklarına yayıldığında, Î.Ö. 4000-3500, sığır kültü de birlikte gitti/[43]) İran'dan Hindistan'a geçti, tam Eski Minos U'nin Girit'te yükseldiği dönemde, Î.Ö. 2500'de İndüs vadisinde göründü.

Önemli bir italyan okulu son zamanlarda 'Akdeniz kültürü birliği' üstünde çalışıyor. Ana tanrıça Ve eşi mitos ve fitlerinden yola çıkıp İndüs'e varıyorlar.^ Profesör Nilsson bu gruptan küçümsemeyle söz

(*) Bkz. 41. sayfadaki not.

ediyor/[45]) Fakat adalar dünyası Ege ile Kuzey Hindistan'ın kapalı ovalan kadar değişik iki bölgede tek simgesel tann belirtisinin görünüşü, her iki yerde de hem şefkatli (inek'gibi) hem korkunç (aslan gibi) bir tanrıçanın, her varlığın büyümesi, beslenmesi ve ölümü ile, özellikle de yaşam ağacı ile simgeleşmiş ölümle de aynı biçimde ilgili, erkeğinin hayvanı boğa ve nişanı üç çatallı mızrak olan, üstelik kralkatli geleneğinin sayısız izlerini büyüyen, yok olan ayla bağlantılı olarak gösteren bir tanrıçanın açıklanması başka nasıl olanaklı olabilir. Benim görüşüme göre, iki mitoloji tek sistemin uzantılarıdır. Eksen, çekirdek Yalan Doğu'dur, .yayıhm dönemi Tunç Çağı Sümer, Mısır krallıklarını izlemiştir ve büyük dağılımın temel hareket gücü ticarettir. Hammadde ve ticaretin sömürüsü. Hindistan'da uygarlığın son neolitik ticaret biçimi yavaş yavaş gerilemiş, katkıları öncelikle ilkel halka sonra Vedik Aryan gelişime devrolmuşhuv[46]) Öte yandan Girit'de cardı bir yayılma devam etmiş, Orta ve Son Minos aşamalarında (Orta Minos I ve Son Minos II) kuzeybatı Britanya Adalanna kadar ulaşmıştır. Britanya ve Girit dünyasının bağıntısı artık kesinlikle gösterilmektedir.

Britanya tarih dönernlerinin özeti, Profesör RJ.C. Atkinson'un son Taşçağı arkeolojik araştırmalarına dayanılarak, Girit'le karşılaştırmalı olarak sunulabilir

1. WINDMILL HILL KÜLTÜRÜ; İ.Ö. 2300: Britanya'daki en eski neolitik çiftçi-çobanlar, Doğu Akdeniz'den (Frobenius'un Girit Denizinden) İsviçre, Fransa ve iberya yoluyla birkaç içice daireyi kapsayan (örnek, Avebury yakınında Windmill Hill) geniş daire biçimli toprak çevirmeler. Bunlar sığır ağılları olabilir. Üç metre veya daha yüksek, üç yüz metreden dokuz yüz metreye kadar uzayan örenler içinde yarım' düzine veya daha fazla ceset bulunmuştur. Yerleşimler çoğunlukla geçicidir.

2. MEGALİT YAPICILAR; l.Ö. 2000: Kalıntılar: Britanya'nın batı sahillerinde geniş odalı mezarlıklar/[48]) Mezarlar, Windmill'deki uzun örenlerin tersine toplu fakat peş peşe (Macalister tarafından İ.Ö. 2000-1600 tarihlerinde gerçekleştiği saptanan İrlanda'nın altın ve bakır sömürüsü dönemindeki İrlanda oda mezarları ile bağlantılı)([49]) Megalitik yayılma Batı Akdeniz'den (Frobenius'un Sardunya Denizi kay naklanmış görünür, Fransa'dan Biskay Körfezi'nden Britanya'ya ve

adalara varır. Güney Hindistan'daki çok sonraki Demir Çağm(İ.Ö.200-İ.S. 50) megalitik kalıntılarla ilişkisi belirsiz kalmıştır/[50])

2.A. *Britanya'da ifâna derece neolitik kültürlerin gelişimi'* Windmill Hill ve Megalitik öğelerin yerel mesolitik-paleolitik halklarında yarattığı yerel gelişimlerdir. 'Henge' anıtlar: geniş, daire biçimli, setle çevrilmiş yerlerdir, tek girişleri vardır, hendeklerle kuşatılmışlardır. Hendeklerde yakılmış ölüler bulunur. Örnek: Woodhenge, altı içice kazık çukurundan oluşan oval izler, ahşap bir binanın planını gösterir. Halkanın ortasında yarık kafataslı bir çocuk iskeleti bulunmuştur."- '

3. STONEHENGE I, I.Ö. 1900-1700: Birbirini izleyen üç dönemin büyük Stonehenge yapılan: Daire biçimli set ve hendekler. Merkezde herhalde ahşap yapılar vardı. Hendeklerin toprağa adanmış sunaklar için olduğu anlaşılıyor (Kesilen hayvanların ve bir olasılıkla insan ların kanlarının akması için. Yukarıdaki Woodhenge çocuk iskeleti üe karşılaştırın)^[52])

3.A. *Çizgili-çömlekU,* ■ *savaş-baltalı halkın gelişi, I.Ö. 1775:* Aryan görünüm? Kuzey denizinden Kuzeydoğu Britanya sahillerine varış, çıkış noktasi bilinmiyor, kaynak Ren'in otlaklarından Rus steplerine kadar uzanabilir. Çizgiyle işlenmiş çanaklarla izleri belirlenebilir (Japonya'yla karşılaştırın, Jomon yani 'çizgi işaretli' tabaka, I.Ö. 2500-3000). Tırtıllı savaş baltaları, askeri araçlar, zırh takımları: şeflik yönetimi. *WW*

3.B. *Çan-çanaklı halkın gelişi* Î.Ö. 1775:* Ren bölgesinden güney batı sahillerine varış. Daire biçimli örenler altında birer kişi gömülmüş, ilişkili kültürler Orta ve Güney Avrupa'da oldukça dağınık. Daire şeklinde altın diskler haçla (güneşle ilgili?) işlenmiş.*[55]^

4. STONEHENGE II, I.Ö. 1700-1500: Büyük Stonehenge yapıların ikinci aşaması. Bir zamanlar mavi taştan orta boy monolitlerin dur duğu (Stonehenge Hl'ün yapımında taşların yeri değiştirilmiştir fakat ilk yerleri tartışmaya yer bırakmıyacak biçimde bellidir) yetmiş altı delikle belirli iki daire. Taşların boyutları, bir buçuk metreden dört metreye kadar yükseklikte ve 6,5 tona kadar ağırlıktadır. Özellikle ilgi çeken, daireye girişin eksen çizgisiyle belirlenişidir (altı ek taşla dü zenlenmiştir, hepsi 82 taş eder) yazm ortasında güneşin doğusuyla ilgili olarak böyle yapılmıştır. Bu da Stonehenge I'deki toprak köke-

ninden değişimi gösterir, (Kurban hendekleri: toprak tanrı kültü?) gök ve güneş tanrıları, dik taşlar, göğe yönelme. Dahası, çevirmenin mavi taş monolitleri kuş uçuşu 136 mil ötedeki kutsal dağdan getirilmiştir. Yani Galler'deki Pembrokshire Prescelly Zirvesinden. Profesör Atkinson, 'bulutlarla örtülü zirve kuşkusuz Girit ovasındaki gezgine İda Dağının görünüşü gibi, tanrıların evi olarak görünmüştür' diyor.*[5]*' 528 metre yüksekliğindeki bu dağ İrlanda'dan tunç ve altın eşyayı Britanya ve kıtaya taşıyan tüccarların gözünü almıştır. Kültürün öteki öğeleri, bardak, tabak formlarının yerel değişmeleri, İrlanda bakır teberlerinin ve öteki savaş araçlarının etkisi, gene Profesör Atkinson'dan alıntı yaparsak, 'metal ürünlerin ticaretine karışmış savaşçı bir aristokrasiyi gösterir.[1,5"

5. WESSEX KÜLTÜRÜ, İ.Ö. 1500-1400: Daire örenler (özellikle Stonehenge'in dolaylarında): daire biçiminde dikkate değer yükseklikte, hendekle çevrili bir tümsek yanında, sayısız zengin ve egzotik işlemeli silahlarla gömülü tek tek insanlar. Güçlü ve zengin aristokratik toplum: orta sınıf İrlanda'dan kıtaya, Minos Giriti ve Miken'e karadan ve denizden metal ticareti yapar, altın, bakır ve artık tunç eşya taşır. Almanya ve Bohemya'dan metal ithalatı. Baltık amberinden gerdanlıklar (Baltık'tan tüm Orta Avrupa'ya Adriyatik'e varan Tunç Çağı amber yolu artık kullanımdadır). Akdeniz'den alhn eşyalar, Mısır fayans boncuklan/[58]^

5 .A. *Stonehenge III, Î.Ö. 1500-1400:* Otuz metre çapında (aslında) 70 kocaman taşlı büyük sarsen(*) daire: taşlar ortalama 5,5 metre yükseklikte, 26 ton ağırlıkta. Tepeden, daha sonra Miken kapılarında kullanılan biçimle yerleştirilmiş lamba-zıvanalı lento geçiyor. Dairenin içinde en uzunu yerden 7 metre yükseklikte 5 tirilithon amali biçiminde kuzey doğuya açûryor (yaz gündönümü). En eski mavitaşlar burada iki düzende yeniden yerleştirilmiş, dairenin içinde ve tamamlayıcı olarak yani dairede ve atnalında kullanılmışlar. Taşlardaki oymalar: Miken dikilitaş mezarlarında bulunan biçimde bir kama, İ.Ö. 1600-1500, İrlanda ithal tuncu biçiminde bir balta başı, İ.Ö. 1600-1400, dikdörtgen ana tanrıça simgesi/[59]'

Britanya tarihi Girit tarihine tam Uyuyor ve (kesinlikle romantik olmayan, son derece dikkatli) Profesör Atkinson'un dediği gibi, anıtlar ilkel bir çalışmanın eseri değiller, çağdaş Miken'in güçlü etkisini

(*) S arşen: Wiltshire Kontluğunda bulunan büyük yekpare taşlar (çevjrt.).

gösteriyorlar.

"Akdeniz'le ticaret yoluyla önemli bağlantıların kurulmuş olduğunu görüyoruz. Stonehenge kamanın bile, istenirse, Miken'i belirlediği görülebilir. Homeros'tan, mimarların da, kendisinin de biri olduğu şairler gibi, yurtsuz insanlar olduğunu biliyoruz, şehirden şe-hire dolanıyorlar. O zaman Stenehenge mimarının Mikenli olabileceğine inanılamaz mı, anıtın tasannu ve yapımı, tüm özgün ve incelikli ayrıntılarının saf barbarlar tarafından yapılmış olmasından daha inanılır değil mi?

Bir an bunun basit bir varsayımdan öte bir şey olduğunu düşü-nelim..Hangi koşullar altında Akdeniz yetenek ve geleneklerinde de-neyim kazanmış bir mimar soğuk kuzeyde barbarlar arasında çalışıyor olabilir? Elbette yalnızca uzaklara yolculuğa çıkmış bir Mikenli prensin/ortis *ante Agamemnona,* yetenekli hizmetçisi olarak veya sesi ve armağanları Akdeniz kentlerinde duyulacak kadar güçlü olan barbar Britanya kralının buyruğuyla...

İnanıyorum ki... Stonehenge'in kendisi, siyasal gücün en azından bir zaman için bunu yaratacak ve uygulayacak gerekli koşullan sağlayan tek adamın elinde yoğunlaşmasının kanıtıdır. Yerli veya yabancı kimliğini asla bilemiyeceğiz. Ortaçağ Britanya tarihinin Kral Bru-tus'u gibi gölgede, yerine konulamaz bir kişi olarak kalıyor' Gene de kim olursa olsun Arthur veya Barbarossa gibi Silbury Hill'in dağ- gibi yığınının yanında sarsen kemerin karanlığında uyuyor olabilir. Ve Stonehenge'in kendisi onun anıtı değil mi?^

Tüm Avrupa cesur insanların ticareti ile canlı iken, tehlikeli yolcu-luklara cüret edilir, muhteşem işlemeler üretilirken, gri Baltık ve Kuzey Denizi, güneyin parlak mavi sulan ile ticaret ağlarıyla birleşirken, bu çoktan unutulmuş dönemden bize yazılı tek sözcük gelmedi. Tüm bu hareketin çekirdek adası Girit bile, bize, söylenen masalların neler olduğunu, mabetlerde söylenen dualan, hatta kullanılan dili hiç bir metinde bildirmiyor. İlk yükseliş döneminin (Î.Ö. 2000-1660, Orta Minos I'den Ol A'ya Stonehenge I'den fl"ye) Girit hiyeroglif yazısı henüz çözülemedi. Çizgisel A da henüz koca yükseliş döneminin gizini ele vermedi (Lö. 1660-1405, Orta Minos IIIB-Son Minos II, Stonehenge Ü-III). Son durumda çizgisel A dilinin daha önceki hiyeroglif yazı gibi muhtemelen Anadolu Luvi-Hitit-Aryan çevresinde türetildiği görünüyor/[61]) Başka deyişle daha sonra Girit neolitik kültürünün üretildiği kültürel ekseni yansıtıyor. Fakat bu görüş Brandeis

Üniversitesi profesörlerinden Cyrus Gordon tarafından son zamanlarda eleştirildi. Profesör, tabletlerde Suriye-Fenike-Semitik sözcük varlığını izlediğini yayınladı. Bu sorun halen tartışmalı. Fakat her iki durumda da kaynağın genel alanı ulu Taurean kültür volkanı olabilir. Tekrar tekrar görmüş olduğumuz gibi, büyük ihracın dalgalarının ve gelgitlerinin etkileri, Hacılar sanatının tanrıça figürleri kadar eski bir dönemden beri her yönde etkileyici olmuşlardır.

Çizgisel B'nin dili, öte yandan (İ.Ö. 1405-1100, Son Minos III), bildiğimiz gibi eski bir Yunanca biçimidir, Avrupa'nın kuzeyinden işgal dönemini, Miken Kahramanlar Çağı, Agamemnon, Menelaus, Nestor ve Odysseia, tanrıçanın uzun, verimli dünyasının son günlerini ve tanrıların savaşçı oğullarının dönemine girişi gösterir. Britanya dizilerinde bu savaşçı görünüm İ.Ö. 1775'e kadar, eskilere gider, çizgili-çömlekli ve savaş baltalı halkın ve muhtemelen çan-çanaklı halkın dönemine uzanır, bunların kalıntıları son olarak Aryan ve kıtadaki Aryan-öncesi soyların karışımı olarak tammlanmıştır.^ Tanrıçanın verim sağlaması için kurbanlar sunan Stonehenge I'in bu tarihten öncesine ait bir kaynağı gösterdiğinin kanıtlarından da sözetmiştik. Stonehenge Il'd'e ise, sesleniş yukarıya, cennet ve güneşe (Prescelly Tepesi) yöneliktir, yerel Olimpos dağına. O zaman, Lö. ikinci bin yılın ortalarında tanrıçaların ve tanrıların mitolojilerinin Kuzey Avrupa'da karışma sürecinden söz etmek mantıklıdır.

Öte yandan, Girit-Miken dünyasında tanrıça kültü hâlâ üstün tutulmaktadır. Aynı şekilde irlanda'da da ataerkil savaşçı çetelerin Aryan kaynağının Britanya süzgeci ile geçtiği yerde eski tanrıça kültü varlığını devam ettiriyordu, hatta vahşi, parlak bir biçimde tanrılar, kahramanlar ve oğullarının çılgın savaşçı söylenceleri ite kaynaşmıştı.

Bu çalışmada, tanrıçanın dönem ve siyasal düzenini dikkate değer bir vurgu ile yerleştirmekte zorluk çekiyorum, çünkü antropoloji ve arkeolojinin bulguları şimdi tanrıça ve tanrı mitsel ve toplumsal düzenleri arasında yalnızca bir zıtlığa tanıklık etmiyorlar fakat kendi Avrupa kültürümüzde tanrıların, deyim yerinde ise uygarlığın bütününde bilinçaltında en azından eşdeğer olarak etkin olan tanrıçaların üstünde yer aldığı ve onları özümlediğine de tanıklık ediyorlar. Psikolojik ve toplumbilimsel olarak sorun çok ilginçtir; çünkü bütün psikoloji okullarının anlaştığı gibi anne ve kadın imgeleri ruhsal yapıyı baba ve erkek imgelerinden farklı etkiler. Kimlik sezgileri do-

layımsız olarak ve en çok anne ile bağıntılıdır,, çözümlemeleri baba ile. Yani anne imgesi baskın çıktığında yaşam ve ölüm ikiliği bile onun tesellisinin vecdinde çözülür; ruh ve doğa dünyaları ayrılmamıştır, plastik sanatlar kendileri için tutarsız açıklama, alegoh veya ahlaki bağlara gerek duymadan belagatla serpilir, hem olumsuz, öldürücü ve kurban edici yönüyle (aslan ve çifte balta) hem de üretken ve verimli yönü ite (boğa ve ağaç) doğanın kendiliğindenliğine güvenle eşlenirler. -,'«;:

Toparlamak gerekirse, o zaman, 19. şekildeki Nobodaddy yılan sevgilisini Yaşam Ağacına tırmandırıp kilit altına almadan öncesine ait güzel Miken mühürü, eski masum bahçe tanrıçasının son kutsal kanıtı yerine geçer. Tepede güneşi ve solan hilal ayı, 16. şekildeki ay-boğa ve aslan-kuş'u andırır biçimde bir armanın üstünde görüyoruz.

Şekil 19. Çifte Battalı Tanrıça

Yukarıdaki aynı iki varlıkla batan ay ve öldürücü güneşte, dünya ve gökler arasındaki aynı ayına çizgiyi işaretliyor. Aym arkasındaki sol elinde bir asa tutan küçük figür 12. şekildeki aslan-tannçarun durumuyla benzeşiyor. Bu küçük şahıs geniş Miken kalkanı ile kaplanmıştır ve tanrıçanın savaşçı yönünü gösteriyor. Daha sonraki Yunan Athene'si de kolda taşman küçük kalkanla nitelendirilmiştir ve adı da *A-ta-na Po-ti-ni-ja (Athenai Potniai,* Atinalı Hanım)'dır, çizgisel B tablet-

leri arasında görünür. En azından klasik Athena'nın eski bir eşdeğerinin burada tanrıçanın olumsuz yönü *üe* temsil edilmiş olması olasıdır. Sağ. eli, sağında (bizim solumuz) yayılan altı kurbanlık hayvan başım, kompozisyonunun kenarını gösterir. Karşı tarafta ise, bol verimli Yaşam Ağacı, meyvalarını toplamak için göğe yükselen küçük bir kadın figürü ile durmaktadır.

Şeklin ortasında Girit çifte baltası egemendir. Balta iki yöne işaret eder, biri kurbana, öteki nimet ağacına doğru. Şekil 15'deki koca ölü gövdesi fakat ölümsüz dalları ile büyük ağacı anımsıyoruz. Orada tanrıçanın aslanı kibar, koruyucu bir yaklaşım içindeydi, sonsuz yaşama götüren ölümün bu kültürde kabul edilmiş göründüğü gibi, burada da, *çifte* baltanın tanrıçası müşfik bir biçimde ağacın alanda ölüyor. îki sofu ona yaklaşıyor, ilkinin uzanmış eline üstü tohumlanyla dolu tohum zarfını sunuyor, solu ile göğüslerini kaldırıyor. Dizlerinin yanındaki küçük figür, ayaksız, topraktan çıkıyor, sol elinde küçük bir çifte balta, sağında açan bir dal tutuyor. Böylece bütün temayı özetliyor ve Miken kalkarüı küçük inen figür ile meyva toplayan yükselen küçük figür arasında orta noktayı temsil ediyor/[63]' Klasik sanatta başı Athena'run kalkanına takılı olan Gorgon'un sağ ve solundaki iki güç ile karşılaştınn.(*) Ataerkil öncesi dönemin görüşü üe, ölüm ve doğumun barındığı tanrıça, ölüm ve doğumun -iki kraliçenin- bir olduğu mitsel bahçenin kendisiydi. Ve kader imgesi aydevri olan sadık oğlu Dumuzi'nin (Minator) de cennetiydi.

4. IŞIK OĞULLARININ ZAFERİ

Tanrıçanın, kurban çukurları ritlerinde temellendirilmiş banş ve lütufu, çekirdek Yakın Doğudan geniş bir açılım ile iki denizin kıyılarına, doğuya ve batıya yayıldı. Fakat egemenliğinin bir çok sanatı ve yararı kuzey ve güneydeki birçok vahşi halka da dağılmıştı. Bunlar yerleşik tarımcılar değil yan göçebe sığır (veya koyun, keçi) çobanlarıydı. İ.Ö. 3500'lerde tarıma koy ve şehirler için, akma çeteler halinde, birden görünüp yağmalayan ve kaçan veya daha ciddisi köleleştirmek üzere yerleşen bir tehlikeli olmaya başladılar. îki ana eksenden çıktıklarını görmüştük; kuzeyin geniş çayırları ve Suriye-Arap

(*) 26. sayfaya bakınız.

çölü. I.O. 2500lerde Mezopotamya'nın yönetimi belirgin biçimde çölden gelen güçlü adamların eline geçmişti. Agadeli Sargon (İ.Ö. 2350) bunların ilk önemli örneği ve Babilli Hammurabi (Î.Ö. 1728-1686) ikincisidir. Bunlar yaklaşık olarak Girit deniz kralları ile çağdaştır, fakat tanrıça ile ilişkileri kökten farklıdır.

Ben Sargon'um, güçlü kral, Ageda Monarkı' diye bu ikisinden ilkini kutsayan bir cümle okuyoruz:

'Annem düşük bir soydandı, babamı bilmedim, babamın kardeşi dağda yaşardı ve benim şehrim Azupiranu Fırat kıyılarındadır.

Düşük soydan annem gebe kaldı ve beni gizlice doğurdu, beni hasır bir sepete yerleştirdi, katranla mühürledi ve ırmağa bıraktı fakat ırmak beni yutmadı. Beni ırmak yetiştirdi ve beni Akku'ya sulamacıya taşıdı. O beni ırmaktan aldı, oğlu olarak büyüttü, beni bahçıvan yaptı. Ve ben bahçıvan iken Tanrıça İştar beni sevdi.

Sonra ben krallığı yönettim...'*[64])

Burada, kendisi veya tarihçisi, krala, tüm dünyada bilinen bir tip efsanevi biyografi seçiyor. Formül, eski tanrıça ve oğlu mitololjisinden türetilmiştir, fakat, oğlunun çıkarına bir değişkenlikle, oğul şimdi ne tanrıdır ne de adanmış kurban, siyasal bir hırsla yükselmek istemektedir. Mevcut örneğimizde temel motifler şunlardır: 1. ıımlaştırılmış bakire doğum (baba bilinmiyor veya ölmüş), 2. babanın dağ tanrısı oluşuna ilişkin izi kalmış bir kabul ediş (kardeşi dağlı), 3. sulara açılma (suda doğum, Yunan Erichtonius, Hintli Vyasa, Yahudi Musa ile karşılaştırın), 4. bir sulamacı tarafından kurtarılma ve yetiştirilme (basit insanlar 'tarafından, bazan hayvanlar tarafından yetiştirilme, Romulus ve Remus gibi, su teması burada da vurgulanmıştır), 5. bahçıvan olan kahraman (Tanrıçanın meyva yetiştiricisi),- 6. İştar'ın sevgilisi (înanna'nın, Yunan Afrodit'in Semitik eşdeğeri).

Psikanalitik hareketin ilk dönemlerinde Dr. Otto Rank, Kahraman doğum riti'[65]) hakkında önemli bir monografi yazmıştı. Bu formülün 70 kusur değişik türünü Mezopotamya, Mısır, Hindistan, Çin, Japonya ve Polenezya, Yunan ve Roma, Iran, Kitabı Mukaddes, Keltik ve Germen, Türk, Eston, Fin ve Hıristiyan Avrupa öykülerinde, analiz edip karşılaştınlmıştır. Bu biçimin belirli bir nörotik hayalle karşılaştırılabileceğini göstermiştir. Kişi gerçek ebeveyni ile kendisini çözerken, kendisine, 1. Soylu, kutsal, daha yüksek bir doğum, 2. çocuklukta sürgün veya uzaklaşma, 3.. kendisinden (yani gerçek ebeveyninden) daha düşük bir aile tarafından evlat edinilmek ve 4. Sür-

günden sorumlu olanları küçük düşürerek tüm çevresinde genel bir kazanımla 'gerçek' duruma son bir dönüş umudu hayal eder. Dr. Rank'ın çözümlemesi bu tür bir efsanenin hırslı bir kral ve biyograhcilerince tutulmasının çok iyi açıklandığını ve formülün gerçekte kozmolojik mitosdan türetilmesindeki gücü azımsıyor (veya bana öyle geliyor). Tüm diziler tarımsal yaşam, sanat ve liflerinin dünya yaydım sahasına tam uyuyor. Sonuçta da belirli bir tip bireysel zihnin bağımsız hayal ürünlerinin basitçe yığılması olarak ele alınamaz. Gerçekten zihnin hastalıklı durumunun efsanenin nedeni olmaktan çok işlevi olup olmadığı sorulmalıdır. Çünkü efsanenin bireysel başvurusu, kozmolojik sahanın indirgenmesini yansıtıyor. Dolayısıyla daha düşük bir meditasyon üretiyor yani bir tanrı imgesinde (mitsel kişileştirme) egonun varlığı yerine tam tersi, bir tanrının hallerinde (mitsel şişinme) ego ululaması. Elişlerinin usta sanatçıları vücut bulmuş tanrı rolünü oynamaktan alıkonalı beri gene de boyunlarını çifte baltadan kurtardıklarında, yöneticilerin kronik hastalığı bu olmuştur. Bu şikenin etkisi *Doğu Mitolojisi'nde* gösterdiği gibi[6^]' krallığı ruhbanlardan ve yıldızlardan kurtarmak ve devleti dinsel (hiyeratik) durumdan siyasal (dinastik) yapıya çevirmek içindir ve kralların ana sorunu, kendilerinin değil fakat dünyanın fethi olduğundan beri yeni bir çağ açılmıştır.

Kaçınılmaz ikinci adım, bu tip kraliyet etkisini, dünya kralı modeli monarkm kaderi, Hammurabi kanunlarının giriş satırlarında izlendiği gibi, yeni yükselmiş genç tanrı Marduk'a bağlandığında, tanrıların kralına yansıtmaktır.

'Meleklerin kralı (göklerin tanrısı) ulu Anu ve cennet ve dünyanın efendisi (dünya dağının tanrısı) Bel, bunlar, ülkenin kaderine karar verenler, tüm halkın hükümraniığhnı Marduk'a (Babil kentinin baştanrısı) teslim ettiklerinde (sulu cehennemin tanrısı), Ea'dan doğan Marduk'u tanrılar içinde en büyük yaptıklarında, onun ulu adım Babil'e yaydıklarında, Babil dünyanın her köşesinde her yerden üstün kılındığında ve onun için kurumları cennet ve dünya kadar sağlam olan ölümsüz krallığı ortasında kurduklarında:

Bu zamanda Anu ve Bel beni çağırdı, Hammurabi'yi, dindar prensi, Tanrıların tapıcısını, beni adımla çağırıp, ülkede doğruluğun yönetimini getirmemi, kötülükleri silip süpürmemi, güçlülerin zayıfları ezmesini engellememi, insan ırkının üstünde güneş gibi gitmemi, ülkeyi ışıklandırmamı ve insan refahını artırmamı emrettiler.'^

Buradaki formül, standart doğu tiranlığlının devletidir, monarkm rolü, insan kazarumlan ile ele geçirilmiştir, evrenin yaratıcı ve koruyucusunun istek ve lütfunü açıklaması ile sağlanmıştır. Dindarlık", adalet ve halkın refahını dikkate almak, egemenlik hakkının garantisidir. Monarkm benzetildiği göksel küre artık ölen ve dinlen, karanlık ve aydınlık gümüşten ay değildir, fakat parlaklığı ölümsüz ve gölgeler, şeytanlar, düşmanlardan önde gelen ve belirsizliklerin uçtuğu altın güneştir. Güneş tanrının yeni çağ şafağı sokmuştur ve bunu çok ilginç, mitolojik olarak 'güneşleme' diye bilinen karışık bir gelişim izleyecektir. Tüm eski çağın simgesel düzeni değişirken kadınların mitos dünyasına ait ay ve ay-boğasının yerini erkeklerin aslan ve güneş ilkesi alacaktır.

Tanrıça ve eşine karşı güneş tanrısının zaferinin en iyi bilinen mitsel anlatımı Marduk'un büyük-büyük-büyük-büyükannesi Tiamat üzerindeki zaferini anlatan Babil destanıdır. Hammurabi döneminde veya kısa bir zaman sonra düzenlenmiş gibi görünmektedir. Oysa günümüze gelen tek doküman, Assyria'nın kralı Asurbanipal'in(İ.Ö. 668-630) kutlanası kitaplığındadır; tam bin yıl sonra Kitabı Mukaddes'in türetilmesinden önce; Semitik yazın hakkındaki bilgilerimizin çoğu bu kral hazinesinden gelmedir.

'Daha ne yukarıdaki cennet ne aşağıdaki yer adlandırılmadan, efendi Apsu, onlann çocuğu Mammu (Apsu ve Tiamat'ın resulü ve oğlu) ve herşeyi doğuran Tiamat'ın kendisi ile birlikte sularını karıştırıp ve henüz otlak bir ülke yokken ve hatta görünürde bir tek saz bataklık da bulunmazken, tanrı nesillerinin hiç biri var edilmeden, bir adla çağrılmadan veya kaderleri çizilmeden, bu zamanda, Apsu ve Tiamat'ın içinde, ulu tanrılar yaratılmıştı.'

Burada, bir çoğunu Yunan yazım yoluyla bildiğimiz daha önceki ve sonraki tamı kuşaklarına ilişkin formülün eski bir biçimi var. Apsu, Tiamat ve oğullan Mummu (resulleri, Kelam)(*) klasik Uranus, Gaea ve çocukları Titanlar gibi savaşçı tanrıların çıkış ve zaferinden önce, bir dönem rakipsiz bir egemenliğe sahiptiler. Sonra halkın en saygılı dua ve ritleri bu savaşçı tanrılara yöneldi. Bu tür bir mitoloji, kültün gerçek tarihsel yerini tutuşunu yansıtıyor. Her iki örnekte de, ataerkil biçimin zorlayıcı biçimde anaerkil biçime egemenliği var. Gene her iki durumda da kozmik şecerenin ana amacı daha eski teolo-

(*) Sayfa 52'deki 'Mummu Evi' ile karşılaştırın.

jiyi ve iddialarım çürüterek sonraki tanrılar ve ahlak düzeni lehine etkilemek. Okuyoruz:

Lahmu ve Lahamu yaratıldılar ve adları ile çağrıldılar. Daha olgunlaşmadan ve boylan uzamadan Anşar ve Kişar yaratılmışlardı ve boyda onları geçmişlerdi. Bunlar, yıllara yıllar ekleyerek uzun günler yaşadılar ve ilk doğan öngörülmüş kalıtçıları Anu idi, babalarının rakibi idi ve Anşar'a eşdeğerdi. Anu kendi benzeri Ea'yı doğurttu, babasının ustası, geniş anlayışlı, çok kurnaz, gücü çok hatta büyükbabası Anşar'dan da güçlü, tanrılar ve kardeşleri arasında rakipsizdi.

Ve bu kutsal kardeşler rahatsızlık yarattılar ve Tiamat'ın iç kısımlarım huzursuz ettiler. Kutsal konutlarında hareket ederek, koşarak Apsu'nun düşmesine neden oldular. Onların yaygarasını yok edemedi. Ve Tiamat, yaptıkları acı verse de, onları düşünerek, sessiz kaldı. Davranışları hoş değildi.

Ulu tanrıların yaratıcısı Apsu, bu nedenle veziri Mummu'yu çağırdı ve ona dedi ki: "Vezirim Mummu, yüreğimi hoşnut eden, gel, Tiamat'a gidelim'. Gittiler. Tiamat'ın önünde ona güvenerek tanrılar ve ilk doğan tanrıyı tartıştılar. Apsu ağzım açtı ve yüksek sesle, parıldayan Tiamat'a, 'davranışları bana dert oldu. Gündüz dinlenemiyorum, gece uyuyamıyorum. Onları mahvedeceğim, davranışlarına son vereceğim. Sessizlik gene kurulduğunda, o zaman uyuruz' dedi.

Fakat bunu duyunca Tiamat kızdı, eşinin yüreğindeki kötülüğü tartarak öfkeyle ona bağırdı, *Kendi yarattıklarımızı neden yok edelim? Davranışları gerçekten acı veriyor, fakat onlara iyilikle yaklaşalım.'

Mummu uygunsuz bir öğüt verekek Apsu'yla tartıştı: "Evet baba onların düzensizliğine bir son ver' dedi, 'gündüz dinlen ve gece uyu'. Apsu kendi torunlarına karşı bu kötü planla ışıldarken, Mummu onun boynuna sarıldı, dizine oturdu ve onû öptü.

Ama böyle planlandıkları şeyden ulu tanrılar haberdâr oldu. Ve öğrendiklerinde de acele önlem aldılar. Sessiz kaldılar, sakin oldular. Ve bilgide üstün, yetenekli ve kurnaz, her şeyi anlayan Ea kötü planı kavradı. Ea ona karşı herkesi koruyan büyülü bir daire çizdi, sonra güçlü bir sihir yaptı, suyun üstüne yerleştirdi ve Apsu'riun üstüne uyku döküldü ve Apsu uyudu. Ve Ea, Apsu ve öğütçüsü Mummu'yu böyle uyutunca, Apsu'nun çene bağını gevşetti, tacım yırtı, şaşaalı eşyasını aldı ve kendisi giydi, böylelikle zorla boyun eğdirerek onu kesti. Sonra Apsu'nun üzerine kendi yaşadığı yeri inşa etti ve Mummu'yu burnun-

dan bir iple tutarak kendisine bağladı...

Böylece, gerçekten, Freud ve Rank'ın psikoloji alanına varıyoruz. Babanın mitsel garazı, annenin koruyuculuğu, kardeşlerin rekabeti (Mummu büyük ve Ea genç oğul) ve sonuçta baba katli ve mitsel olarak haklı çıkarılan usavurum, gerisini araştırmak sağlıksız olabilir. Temelde mitos, eski formülün, 16. şekilde görünen boğa, tannça ve aslan-kuş yani baba (Apsü), anne (Tiamat) ve oğul (Mummu)'nun değiştirilmesidir. Örnek olayda, üçünün suları ayrılmamıştır. Hint düşüncesinde 'derin, düşsüz uyku' diye anlatılan bilinç durumunu ve Freud'un terimi ile 'okyanus duygusunu yansıtırlar. Gerçekten, anlatılmış olduğu gibi, huzurlu bir uyku Apsu'nun tek dileğidir.

Apsu, Mummu ve Tiamat üçlüsünde (bu arada, eski mitos düzeninde bu muhtemelen Tiamat ve Apsu-Mummu olarak bulunmalıdır) yaratılış öncesi, her biçiminden hem mitos, hem düş, hem gün-ışığının gerçekliğinin tüketildiği ikili-olmayan durum, simgeliştiril-miştir. Fakat ulu tannların yeni mitolojisinde dikkat düzeyi, ikilik ve çatışma, güç, çıkar ve zarar figürlerinin alanına, normal olarak hareket eden insan zihninin bulunduğu yere taşınmıştır. Önceki mitolojinin amacı, zaman ve kişilik biçimlerine karşı bütün varlığın ikili-olmayan giziyle ayrımsız bir durumu desteklemek iken(*) yeninin! . tam tersidir. Özne ve nesnenin gerçekten aynı olmadığı, ayrı olduğu, iki olduğu yerde, zaman içinde eylemi gayrete getirmek istemektedir (A,B değildir, ölüm yaşam değildir, erdem körü değildir ve katleden katledilen değildir). Bunların hepsi basit, umut verici ve apaçıktır. Erdemli genç oğul, o çok oyunlu Ea, kötü babayı kendi hoş Oepidal yolunda yener ve kötü oğulu (babanın birincisini ve sevgilisini) burnundan yakalar.

Peki Tiamat'm, annenin, erdemin zaferlerini gösteren bu normatif masalda kaderi nedir?

'Ea düşmanlarını yendikten sonra, hasımları üstünde zaferini sağlamlaştırdı, sükun içinde konutunu elegeçirdi, konutuna Apsu adını verdi, tapınağını orada kurdu, eşi Damkina ile orada haşmetle yaşadı. Orada, kaderin tapmağında, alınyazısının konutunda, kurnazların kurnazı, tanrıların en çok bileni, efendinin kendisi Marduk, babası Ea ile Damkina'dan doğdu. Tannçalann göğüslerinden emdi. Orada huşu esinleyen ululukla doldu. Görünüşü baştan çıkarıcı, gözlerinin

(*) Bkz. sayfa 8,9.

bakışı şimşek gibi, yürüyüşü erkekçe idi. Baştan beri önderdi. Ea, babası, onu gözledi, memnun oldu ve ona tanrılarla çifte eşitlik ihsan etti. Marduk her bakımdan onlardan yüceydi, bütün organları olağanüstüydü, kavranması olanaksız ve gözüne bakılamazdı. Dört gözü, bir çok kulağı vardı, dudakları oynadığında ateş çıkardı. Her kulağı büyürdü, her şeyi görmesi için gözleri de. Müthişti, on tanrının parlaklığı ile sar inmişti, korku uyandıran bir ululuğu vardı.

Ve bu mevsimdeydi, tanrı Anu dört rüzgar yarattı, Tiamat'ın sularının yüzünde dalgalar kabarttı. Ellerini doldurdu, dalga ve çamuru yarattı, dalgalar çamuru yüzeye çıkardılar. Tiamat rahatsız oldu. Gündüz ve gece dolandı durdu. Çevresindekiler (bütün yavruları) sıkıntılı annelerine 'onlar eşip Apsu'yu öldürdüğünde onun yanına koşmadın. Şimdi dört rüzgar yaratıldı. Sen de içinde sıkıntılısın. Biz dinlenemiyoruz... uyuyamıyoruz... dediler.'

Bundan sonra efsane çoğalan gazabın nedenleri ve Tiamat'ın hiddetli savaşı ile devam eder. Bütün anneler gibi -herşeye şekil verirdi- dişleri keskin ve azılı, damarları kan yerine zehir dolu, öfkeli, korkunç ve korku uyandıran, celalle dolu canavar yılanlar doğurdu. Öyle ki onlara bakmak telef olmak demekti; güçlü ve dayanılmaz ejderha, koca aslan, akrep adam ve değişik fırtına şeytanları; Toplam on bir tür canavar doğurmuştu ve ilk doğanın adı Kingu'ydu. Tiamat onu seçti ve en büyük yaptı. 'Seni ulu kıldım' dedi, 'Sana bütün tanrıların üstünde egemenlik verdim ve seni tek eşim yaptım. Adın yücelsin'. Göğsünün, üstüne kader. levhasını bağladı ve ona 'Sözlerin boyun eğdirsin ve karşı konulmaz zehirin bütün muhalefeti boğsun' dedi. Sonra damızlığı ile tanrılarla savaşa hazırlandılar.

Okuyucu, burada, Yunan'daki Titanların tanrılarla savaşını tanıyacaktır. Hepsinin annesinin esmer damızlığı, kendi dişilik gücü ile, daha parlak, daha güzel, ikinci derece oğullar yarattı. Alçakgönüllülüğünden erkeklerden gebe kalmayı üretti. Bu, yerel anaerkil düzenin işgalci ataerkil göçebelerce fethinin etkisidir. Onların, yerel verimli toprak masalını kendi anlayışlarına göre yeniden biçimlendirmeleridir. Hem de, mitolojik karalamanın, ruhbanın aracı olarak kullanılmasının- (o zamandan beri Batı teologlarınca tek değilse de temel araçlarından biri olarak geçerli olan) örneğidir- Basitçe, başka toplumların tanrılarına şeytan demeyi içerir. Kendisinin eşdeğer tanrısını evrenin egemenliğine yükseltir. Bir yandan şeytanların kudretsizlik ve bedbahtlığını, bir yandan ulu tanrı veya tanrıların ululuk ve

haklılığını gösteren ikinci derecede mitoslar uydurdular. Bu olayda mitolojik terimlerle yalnız yeni toplumsal düzen değil yeni psikoloji de geçerli kılmıyor. Bu boyutu ile yalnızca ince bir hile olarak değil, yeni gerçeğin temsilcisi olarak anlaşılmalıdır. İnsan düşüncesinde ve duygusunda yeni bir yapı, kozmik bir ulaşım olarak yorumlanmıştır.

Seyretmek üzere olduğumuz dünyanın başlangıcındaki tanrılarla titanların savaşı, gerçekte insan tarihinin kritik anında insan ruhunun iki yönelişidir, aydınlık ve rasyonel, ayrılık yaratan işlevler, Kahraman Erkeğin imgesi ile (yüksek uygarlıkların büyük kültürel bölgesi Batı dalmda) ruhun daha derin düzeylerindeki karanlık gizin etkisini yendi. Tao Te Ching, bunu, ölümsüz Ruh Vadisi'nde çok güzel tanımlar:

ona gizemli dişi derler
ve gizemli dişinin kapısı t
cennet ve dünyanın çıktığı temeldir
her zaman içimizdedir... ^

Tiamat (şimdi okuduğumuz gibi) tanrılarla, çocukları ile savaşmak üzere hazırlandı. Ea bunu öğrendiğinde korkudan uyuştu ve yere oturdu. Babası Anşar'a gitti ve Tiamat'ın yaptıklarını bildirdi. Anşar gazapla bağırdı, Anu'yu çağırdı, en büyük oğlunu ve ona Tia-mat'a karşı çıkmayı emretti. O da öyle yaptı, fakat dayanamadı, döndü.

O zaman, bütün tanrılar toplandılar. Fakat sessizlik içinde, korkuyla oturdular. Ve Ea, onların durumunu görünce, oğlu Marduk'u çağırdı. Tapınağının ve yüreğinin sırrmı ona açtı. 'Sen benim oğlum-sun' dedi, 'babana kulak ver. Kendini savaşa hazırla ve Anşar'ın önüne dikil. Seni görünce huzura kavuşacaktın'

Efendi Marduk babası Ea'nın sözlerinden hoşnut oldu. Kendini hazırladı, yanma geldi ve Anşar'ın önüne dikildi. O da onu görünce, neşeyle doldu.» Onun dudaklarını öptü. Korkusu gitmişti 'Becereceğim' dedi Efendi Marduk, "bütün yüreğindekileri. Tiamat, bir kadm, si-lahlanmış üstüne geliyor. Birazdan onun boynunun üstünde gezi-neceksiniz. Fakat ulu tanrıların kaderi efendim, eğer senin öcünü alan olacaksam, Tiamat'ı kesecek ve seni yaşatacaksam, kurulu çağır ve be-

nim üstünlüğümü ilan et, yani bundan sonra senin değil benim tanrıların kaderini belirleyeceğimi ve ne yaratırsam değişmeden kalacağını bildir'.

Gerçekten iyi iş! Artık rasyonel, mistik olmayan zihnin yardımsız kavranmaya başladığı mitos tiyatrosuna girdik. Siyaset sanatı, insanlar üstünde güç kazanma sanatı, her zamanki semavi modeline kavuştu.

'Anşar veziri Kakaya seslendi ve ona tanrılar kurulunun toplanmasını emretti. 'Onları konuştur, bir banka oturt, ekmek yedir ve şarap içirt. Onlara Tiamat'ın, bizi karnında taşıyanın, bizden nefret ettiğini açıkla, bütün küçük tanrıların kendi yarattıklarımızın bile onun yanma geçtiğini, her şeye biçim veren Tiamat'ın şimdi silahlar, yılanlar, koca aslan ve çılgın köpekle geldiğini, Kingu*'yu* eş seçtiğini, Anu'yu ona karşı gönderdiğimi fakat başarısız olduğunu anlat ve şimdi Marduk, tanrıların en kurnazı, eğer öcümüzü alacaksa, dudaklarından çıkan bir emrin değişmemesini istiyor[1] de.'

'Emir gitti, tanrılar toplandı, kurulda birbirlerini öptüler, konuştular, banka oturdular, ekmek yediler, şarap içtiler ve şarap korkularını giderdi. İçtikçe gövdeleri şişti, daha dikkatsiz oldular ve gururlandılar. Efendileri ve öç alıcıları Marduk için bir kral tahtı kurdular, orada yerini aldı ve babalarına baktı.'

'Ey Efendi', dediler, 'senin kaderin bunda böyle tanrılar içinde en üstün olmaktır. Yükselmek ve alçaltmak, bunlar senin elinde olacak. Senin sözlerin gerçek olacak, senin emrin karşı çıkılmaz tanrılar arasında karşı gelinmez buyruklar olacak. Seni evrenin kralı olarak selâmlıyoruz'.

'Ortalarına bir örtü yaydılar (gece göğünün yıldızlı örtüsü) 'senin sözünle' dediler, 'yok olsun, gene senin sözünle görünsün'; (güneşin geçmesi ile gece göğü gibi) Marduk konuşunca, örtü yok oldu, sonra gene göründü. Ve tanrılar bunu, işaretin yerini bulması sayınca, hoşnut oldular, biat ettiler ve açıkladılar, 'Kral Marduk'tur.'

'Tannlar bundan sonra Marduk'a asa, taht, soylu krallık ve karşı konulmaz fırtına ihsan ettiler. Yayım hazırladı, sopasını *sağ* eline aldı, Her bucaktan *rüzgar* ve bir *sürü* fırtına *çağırdı,* dört küheylanın çektiği Rüzgar arabasını getirtti. Atların adlan Katil, Acımasız, Gezgin ve Uçan'dı, ağızlan dudaklan ve dişlerinde zehir vardı. Sağına Savaş-Darbesi'ni yerleştirdi, soluna Kavga'yı, başında korkutucu sangı sarınmış, zırhı giydi, yüzünü öfkeli Tiamat'm olduğu yere

haklılığını gösteren ikinci derecede mitoslar uydurdular. Bu olayda mitolojik terimlerle yalnız yeni toplumsal düzen değil yeni psikoloji de geçerli kılmıyor. Bu boyutu ile yalnızca ince bir hile olarak değil, yeni gerçeğin temsilcisi olarak anlaşılmalıdır. İnsan düşüncesinde ve duygusunda yeni bir yapı, kozmik bir ulaşım olarak yorumlanmıştır.

Seyretmek üzere olduğumuz dünyanın başlangıcındaki tanrılarla titanların savaşı, gerçekte insan tarihinin kritik arımda insan ruhunun iki yönelişidir. Aydınlık ve rasyonel, ayrılık yaratan işlevler, Kahraman Erkeğin imgesi ile (yüksek uygarlıkların büyük kültürel bölgesi Batı dalında) ruhun daha derin düzeylerindeki karanlık gizin etkisini yendi. Tao Te Ching, bunu, ölümsüz Ruh Vadisi'nde çok güzel tanımlar:

ona gizemli dişi derler
ve gizemli dişinin kapısı »
cennet ve dünyanın çıktığı temeldir
her zaman vçimizdedir... ^

Tiamat (şimdi okuduğumuz gibi) tanrılarla, çocukları ile savaşmak üzere hazırlandı. Ea bunu öğrendiğinde korkudan uyuştu ve yere oturdu. Babası Anşar'a gitti ve Tiamat'm yaptıklarını bildirdi. Arışar gazapla bağırdı, Anu'yu çağırdı, en büyük oğlunu ve ona Tia-mat'a karşı çıkmayı emretti. O da öyle yaptı, fakat dayanamadı, döndü.

O zaman, bütün tanrılar toplandılar. Fakat sessizlik içinde, korkuyla oturdular. Ve Ea, onların durumunu görünce, oğlu Marduk'u çağırdı. Tapmağının ve yüreğinin sırrını ona açtı. 'Sen benim oğlum-sun' dedi, 'babana kulak ver. Kendini savaşa hazırla ve Anşar'ın önüne dikil. Seni görünce huzura kavuşacaktır.'

Efendi Marduk babası Ea'nın sözlerinden hoşnut oldu. Kendini hazırladı, yanma geldi ve Anşar'ın önüne dikildi. O da onu görünce, neşeyle doldu.; Onun dudaklarım öptü. Korkusu gitmişti 'Becereceğim' dedi Efendi Marduk, 'bütün yüreğindekileri. Tiamat, bir kadın, silahlanmış üstüne geliyor. Birazdan onun boynunun üstünde gezineceksiniz. Fakat ulu tanrıların kaderi efendim, eğer senin öcünü alan olacaksam, Tiamat'ı kesecek ve seni yaşatacaksam, kurulu çağır ve be-

nim üstünlüğümü ilan et, yani bundan sonra senin değil benim tanrıların kaderini belirleyeceğimi ve ne yaratırsam değişmeden kalacağını bildir'.

Gerçekten iyi iş! Artık rasyonel, mistik olmayan zihnin yardımsız kavranmaya başladığı mitos tiyatrosuna girdik. Siyaset sanatı, insanlar üstünde güç kazanma sanatı, her zamanki semavi modeline kavuştu.

Anşar veziri Kaka'ya seslendi ve ona tanrılar kurulunun toplanmasını emretti. 'Onları konuştur, bir banka oturt, ekmek yedir ve şarap içirt. Onlara Tiamat'ın, bizi kanunda taşıyanın, bizden nefret ettiğini açıkla, bütün küçük tanrıların kendi yarattıklarımızın bile onun yanına geçtiğini, her şeye biçim veren Tiamat'ın şimdi silahlar, yılanlar, koca aslan ve çılgın köpekle geldiğini, Kingu'yu eş seçtiğini, Anu'yu ona karşı gönderdiğimi fakat başarısız olduğunu anlat ve şimdi Marduk, tanrıların en kurnazı, eğer öcümüzü alacaksa, dudaklarından çıkan bir emrin değişmemesini istiyor* de.'

'Emir gitti, tanrılar toplandı, kurulda birbirlerini öptülçr, konuştular, banka oturdular, ekmek yediler, şarap içtiler ve şarap korkulanın giderdi, içtikçe gövdeleri şişti, daha dikkatsiz oldular ve gururlandılar. Efendileri ve öç alıcıları Marduk için bir kral tahtı kurdular, orada yerini aldı ve babalarına baktı.'

'Ey Efendi', dediler, 'senin kaderin bunda böyle tanrılar içinde en üstün olmaktır. Yükselmek ve alçaltmak, bunlar senin elinde olacak. Senin sözlerin gerçek olacak, senin emrin karşı çıkılmaz tannlar arasında karşı gelinmez buyruklar olacak. Seni evrenin kralı olarak selâmlıyoruz'.

Ortalanna bir örtü yaydılar (gece göğünün yıldızlı örtüsü) 'senin sözünle" dediler, 'yok olsun, gene senin sözünle görünsün'; (güneşin geçmesi ile gece göğü gibi) Marduk konuşunca, örtü yok oldu, sonra gene göründü. Ve tannlar bunu, işaretin, yerini bulması sayınca, hoşnut oldular, biat ettiler ve açıkladılar, 'Kral Marduk'tur.'

'Tannlar bundan sonra Marduk'a asa, taht, soylu krallık ve karşı konulmaz fırtına ihsan ettiler. Yayını hazırladı, sopasını sağ eline aldı, Her bucaktan rüzgar ve bir sürü fırtına çağırdı, dört küheylanın çektiği Rüzgar arabasını getirtti. Atların adları Katil, Acımasız, Gezgin ve Uçan'di, ağızları dudakları ve dişlerinde zehir vardı. Sağına Savaş-Darbesi'ni yerleştirdi, soluna Kavgayı, başında korkutucu sarığı sarınmış, zırhı giydi, yüzünü öfkeli Tiamat'ın olduğu yere

çevirdi. Ağzında sözü hazırdı. Elinde zehire karşı bir ot tutuyordu. Tanrılar çevresinde dönüyordu. Ve Tiamat'ın yüreğine bakmak ve eşi Kingu'nun planım bozmak üzere yaklaştı.'

'Marduk dik dik bakarken Kingu'nun aklı karıştı, isteği şaştı, hareketi durdu ve yanında yürüyen yardımcısı kötü tanrılar onu böyle görünce görünüşleri karardı. Fakat Tiamat başını çevirmeden Marduk'a küstah bir alayla bağırdı. 'Tanrıların efendisi gibi ilerliyorsun! Onlar kendi yerlerinde mi toplanmışlar yoksa sertin yerinde mi?'

'Marduk güçlü silahım kaldırdı, "Neden' diye meydan okudu, 'böyle ayaklandın, yüreğinde mücadeleyi kabartarak pusu kurdun? Kiiv-gu'yu eşin olarak seçtin, Anu'nun yerine değersiz Kingu'yu. Tanrıların kralı Anşar'a karşı kötülük tasarlıyorsun. Benim babalarıma tanrılara karşı kötülüğünü gösterdin. Ordun silahlansın! Silahlarım düzene sok! İlerle! Seninle birbirimize gireceğiz!'

Bunu duyunca Tiamat ele geçirilmiş biri gibi oldu. Mantığım yitirdi, vahşi, içe işleyen çığlıklar attı, titredi, her organma kadar sallandı, büyüler söylendi ve savaşın bütün tanrıları bağırdılar. Sonra Tiamat yaklaştı, Marduk da savaşmak için ilerledi. Efendi onu yakalamak için ağım attı ve ağzını sonuna kadar açtığında içine öyle kötü bir rüzgar üfledi ki, karnına döküldü ve cesaretini aldı, çeneleri açık kaldı. Ona içini yırtan bir ok attı, ok içini kesti ve yüreğine ulaştı. îşi bitmişti. Cesedinin üstüne çıktı, şimdi onun yanında yürüyen tanrılar kendi yaşamlarını düşünmeye başlamışlardı. Ayağıyla onları sardı, silahlarım parçaladı ve onları tutsak etti. Ve onlar ağladılar.'

Tiamat'ın doğurduğu ve saltanat verdiği zehirli canavarı Marduk bukağıya vurdu, kollarını arkadan bağlattı, ayakları altında ezdi. Kingu'yu bağladı ve ötekilerin arasına attı, bu küstahın hiç de hak etmediği Kader levhasını ondan söktü aldı.'Muzaffer bunu kendisine aldı, kendi mühürü ile mühürledi, kendi göğsüne yerleştirdi. Tiamat'ın cesedine döndü, kabaetlerinin üstüne çıkarak, acımasız topuzu ile ka-fatasını parçaladı. Kan damarlarım kesti ve kuzey rüzgarına, bilinmeyen yerlere götürmesi için bıraktı. Babaları bunu görünce memnun oldular ve armağanlar gönderdiler.'

'Marduk ölü gövdeyi seyrederken artık durdu. Çirkin şeye bakarak zeki bir plan tasarladı. Böylece onu deniz kabuğu gibi yardı. Parçalardan birini cennet tavam olarak bir kol demiri ile göğe yerleştirdi. Sularının kaçmaması için gözcüler atadı. Sonra cenneti dolaştı, odalarını araştırdı, babası Ea'nm Apsu'su üstünde Derinliğin büyük-

lüğünü ölçtü. Sonra bu büyük konut üstünde, Apsu'ya gök kubbe olmak üzere Dünya 'yi yarattı. Anu> Enlil ve Ea 'yi belirli bölgelere (yani Cennet, Dünya ve Cehennem) yerleştirdi ve girişiminin ilk bölümü böylece tamamlandı.'

Kalanı yalnızca özetlememiz gerekiyor. Zaferi kazanan Marduk yılı ve onun 12 işareti zodyakı belirledi; yılın günlerini, çeşitti yıldız ve gezegen düzenlerini ve ayın hallerini, güneşin tersine ayın ortasına doğru büyümesini sonra küçülmesini ve yokolmasını, güneşin durumuna göre ayarladı ve tanrının yüreği sonra ona başka bir şey tasarlattı, bir şey ki gerçekten çok zekice idi.

Babası Ea'ya 'kan toplayacağım' dedi, 'kemik yapacağım ve bir yaratık yaratacağım. Adı insan olacak. Evet insan! Tanrılara hizmet etmesi gerekecek ve bunlar o zaman huzurda dinlenmeye izinli olacaklar.'H

Marduk babasına planını nasıl tamamlıyacağmı açıkladı. Tanrıları iki gruba bölecekti, biri iyi öteki kötü. Kötülerin kan ve kemiğinden - yani Tiamat'm yanını tutmuş olanlardan- irsan ırkım yaratacaktı.

'Fakat, Ea, cevap verdi:. 'Kötü tanrılardan yalnız birini al, parçala, yok et ve insan cinsini onun parçalarından yarat. Ulu tanrıları bırak toplansınlar. En suçlu olanı parçala.'

'Ea'mn oğlu Marduk razı oldu. Tanrılar toplandılar ve Efendi Marduk onlara seslendi: 'Sözü verilen şey yerine getirilmiştir. Fakat Tiamat'm ayaklanmasına ve savaşa hazırlanmasına neden olan kimdi? Onu bana getirin ona cezasını vereceğim, kalanlar güvenliktedir'.

'Tanrılar hep birden yanıtladılar: 'Kingu'ydü. Tiamat'm isyan etmesine ve savaşa hazırlanmasına neden olan'. Onu yakaladılar, Ea'mn önüne getirdiler, kan damarlarım yardılar ve kam ile insan cinsini yarattılar. Sonra Ea insan cinsine tanrılara hizmeti yükledi ve tanrıları işten kurtardı.'

Bu işlerin tamamlanmasından sonra tanrılar çeşitli kozmik görevlere atandılar. Efendileri Marduk'a 'Ey Efendi, bizden sıkıntılı işleri kim aldı, bizim büyüklüğümüz nasıl belli olacak? Haydi bir tapınak

(*) Tanrıların hizmetçisi olarak insanın yaratılmasının Ea'mn kendisine ve eşi tanrıça Toprağa bağlandığı eski Sümer mitosu ile karşılaştırın. *{Doğu Mitolojisi,* sayfa 116-19) Kralları ile Babil bu zamanda dünyadaki üstünlüğüne erişmemişti. Mevcut mitos, daha sonrakiler gibi, mitolojik uyurrüaş tırmanın örneğidir. Daha sonraki bir tanrı, öncekilerin desteği ile veya desteksiz biçimde başkasının rolünü üstlenir.

yapalım, gece dinleneceğimiz bir yer, orada dinlenelim. Orada bir taht olsun, efendimiz için arkalığı olan bir sıra' dediler. Marduk bunu duyunca yüzü aydınlandı ve 'öyleyse Babil kurulsun, sizin bildirdiğiniz gibi" dedi/[69]) s

Epik masal büyük Babil zigurrahrun kuruluşunu ve adanmasını ve Efendi Marduk'un elli adı île yüceltilmesinin törenlerini anlatarak sürer. Marduk'un ağzmdan çıkan bir sözü hiç bir tanrı değiştiremez, yüreği erişilmezdir, zihni her şeyi alır, günahkarlar ve itaatsızlar onun önünde iğrenç kabul edilirler, bu nedenle insan cinsi Marduk'la hoşnut olsun.

Bilimadamları arasında, yaratılış epiğinde geçen Babilin canavar annesinin, *Tiamat* in, Tekvinin ikinci bapındaki Yahudi 'derinlik' -*te-kom*- terimi ile etimolojik olarak ilişkili olduğu üstünde sık durulmuştur. Ve Anu'nun rüzgarı derinliğe estiğinde ve Marduk'unki Tiamat'ın yüzüne, Tekvin l:2'deki gibi 'Allanın ruhu (veya rüzgarı) sulatın üstünde hareket ediyordu*. Aynı şekilde, Marduk'un annesinin gövdesinin üst kısmını sulan ile birlikte yukarıdaki cennete çatı olarak yaydığı gibi, Tekvin 1:7de, 'Allah kubbeyi yaptı ve kubbe altında olan sulan, kubbe üzerine olan sulardan ayırdı'. Ve gene, Ea' nın Apsu'yu fethettiği gibi Marduk Tiamat'ı fethetti, Yahuda da, deniz canavarı Rahab'ı (Eyüp 26:12-13) ve Levyatan'ı (Eyüp 41, Mezmurlar 74:14) ezdi.

Kitabı Mukaddesin çeşitli yaratılış öykülerindeki imgelerin Sü-mer-Semitik mitosdan türediğine kuşku yoktur, Babil yaratılış epiği de bir örnektir. Fakat Kitabı Mukaddes ile bu epik arasında birçoklarının üstünde durmakta gayretli olduğu nokta var ki, bir yetkiliden alıntı ile 'ayrılıklar, benzerliklerden çok daha kapsamlı ve dikkate değerdir'.[1-70'] Kitabı Mukaddes ataerkil gelişimin daha sonraki bir aşamasını yansıtır. Eski Tunç Çağında ulu ana tanrıça ile temsil edilen dişi ilke ise, bu epikte canavar şeytan ile temsil edilmektedir ve burada öğesel duruma *tehom'a* indirgenmiştir. Erkek tanrı kendi başına yaratır, geçmişte annenin yalnız yarattığı gibi. Babil epiği mantıksal olarak dört adımda şematize edilebilecek bir çizginin içinde yer alır:

1. eşsiz bir tannçadan doğan dünya,
2. bir eşten gebe kalmış tanrıçadan doğan dünya,
3. erke savaşçı tanrı tarafından tanrıçanın gövdesinden biçimlendirilen dünya.

4. erkek tanrının gücü ile yardımsız yaratılan dünya.

Şimdilik Babil metni ile ilgilenirsek, önce tanrının, eğer bırakılırsa hâlâ herşeyi biçimlendiren *diye* nitelenen tanrıçadan zorla onun yaratacağı şeyi aldığını görüyoruz. Yani tanrıça açısından, tanrı, çocuğu, tüm azameti ile, gerçekte hiç bir şey değil, onun bir ajanıdır, olması gerekeni yapmış gibi görünmektedir. Fakat onu, kendisi yapıyor sansın diye bırakır, güzel evini o bloklardan kendi gücüyle yapar; gerçekten iyi bir annedir. Ama, öte yadan, bu epik, erkekçe işlerin ironisini gerçekleştirmekten uzaktır. Doğrudan ataerkil bir dokümandır. Dişi ilke, bakış açısıyla birlikte, değersizleşmiştir, bir doğa gücü veya ruh yerinden edildiğinde her zaman olduğu gibi, olumsu-za, tehlikeli bir öfkeli şeytana dönüşmüştür. Batının ortodoks ataerkil düzeninin tarihini izledikçe, ana tanrıçanın' karalanmış, küçük görülmüş, hakaret edilmiş ve kendi oğullannca yerinden edilmiş gücünü bulacağız. Her zaman onların mantık şatosuna yönelik bir tehdit olarak, onlarca ölü kabul edilen, gerçekte canlı, soluk alan ve yerini almak üzere onları tehdit eden bir güç olarak bulacağız.

İkinci nokta, ana ile oğullar arasındaki yer değiştirme; yaşam ve ölümün kişiliği tanımladığı anlamın, kendi iyi biçimlerini yaşam gücü ile ortaya çıkaran anlamın yitmesidir. öyle ki, şimdi her şey bir mücadele ve çabadır. Yabana, gösterişçi, tumturaklı ve suçun gizlenmesi mantığı' ile karalayıcıdır. Sonuçta, insan mitosta anlatıldığına göre iğrenç Kingu'nun kanından yaratılmıştır, tanrılara bağlanacak ve hizmet edecektir. Tanrının (senim benim gibi) Kingu'nun gerçekte kader levhasını taşımaya, yalnızca gücü olan Efendi Marduk'tan daha fazla hakkı olduğunu bilmesine rağmen.

Son olarak, dünya tanrılarının, tanrıların ana tanrıçaya karşı büyük zaferine eşlik eden insan kaderi imgesi nedir? Birçoklannca insan kaderine ilişkin ilk büyük epik olarak anılan ünlü Gılgamış efsanesi bu öyküyü anlatır. Ayrıntısı ile almamız gerekmiyor, zaten bu efsane iyi biliniyor. Fakat bazı ana temalar, Tiamat'ın öldürüldüğü arka sahneye karşı yeni bir burukluk kazanıyor.

Gılgamış Sümer şehri Uruk'un kralının adıdır. Eski Sümer kral listesinde 'Kutsal Gılgamış' diye geçer. 'Babası lillu-demon'du' deniyor bize. Dikenin yüce rahibiydi ve 126 yıl hüküm sürdü*.^ Bu eski dokümandan, eski Sümer şehirlerinden daha eski kaynaklara gittiğimizde, adı, ölü ve dirilmiş oğul ve tannçanın eşi olarak bildiğimiz kutsal Dumuzi'ninkini izler. Kutsal Dumuzi'den önce 1200 yıl hüküm

süren Kutsal Lugalbanda vardır. Gılgamış gerçekte egemenliği normal insan yularını aşan kralların sonuncusudur. Tanrı kral olarak 'kutsal' unvanı ile şereflenmiş tir. Fakat daha sonraki Babil epiğinde, imgesi insan kaderiyle göründüğünde, oldukça değişmiştir.

Hâlâ üçte iki tanrı ve üçte bir insan olarak tanımlanmaktadır. Fakat bir tiran olarak 'kusursuz güzellikte dır, oğulları babalarına bırakmaz, bakireleri analarına. Halk tanrılara dua etti ve tanrılar yalvarışlarına kulak verdiler. Adı şimdi Aruru olan tanrıçaya döndüler, 'Onu yaratan sensin ey Aruru' dediler, "Şimdi de öyle birini yarat ki ona denk düşsün'. O da bunu duyunca zihninde gökyüzü tanrısı Anu'nun maddesinden bir şekil oluşturdu. Ellerini yıkadı, bir parça çamur aldı, çöle düşürdü ve soylu Enkidu böyle yaratıldı.

Kısacası, yaşlı ana henüz yeteneğini yitirmemiştir. Gerçekten, göreceğimiz gibi, bu masalın başta gelen kutsal kişisi odur. Aslında şaşılması gerekmez, .çünkü Gılgamış/ın kendisi gördüğümüz gibi, oğullan tarafından yenilmesinden önceki bir çağa (Î.Ö. 2500) aittir.

Fakat şimdi, son çocuğu Enkidu'nun garip görünüşü!

'Enkidu sağlam bedenli, bir kadınınkini andırır uzun saçlıydı.' Buğday tanrıçası Nisaba'nınki gibi dalgalıydı saçı. Vücudu tıpkı davarların tanrısı Samukan'ınki gibi kıvır kıvır tüylerle kanlıydı, insanoğlunun suçsuzuydu o. Ekili topraklardan haberi yoktu.

Enkidu, dağlarda ceylanlarla otlayıp yabanıl hayvanlarla su başlarına iniyordu. Av hayvanı sürülerinin toplandığı su başlarından hoşlanırdı. Ama günlerden birinde, yabanıl hayvanların, topraklarına daldıkları bir tuzakcı, Enkidu'yla su başında yüz yüze geldi. Üç gün üst üste Enkidu tuzakçıyla karşılaştı. Tuzakçıysa, korkudan dona kaldı. Ardından, avını yüklenip evine döndü. Dehşetten dilini yutmuş, kendini kaybetmişti. Yüzü, uzun bir yolculuktan döneninkine benzeyiverdi. Başından geçeni babasına korkuyla karışık hayranlık taşıyan şu sözlerle anlattı: 'Baba, başka hiç kimseye benzemeyen, dağlardan kopup gelmiş bir adam var. O yeryüzünün en güçlüsüdür, sanki gökten inmiş bir ölümsüz kişi. O dağlarda yabanıl hayvanlarla gezinip ot yiyor. Sonra, senin topraklarında dolanıp kuyulara dadanıyor. Korkuyorum. Bu yüzden de yanına gitmekten sakınıyorum. Kazdığım çukurları dolduruyor. Avlanmak üzere kurduğum tuzakları bozuyor... Babası ağzını açıp avcıya şöyle dedi: 'Oğlum, Gılgamış Ufuk'ta yaşıyor... Uruk'a var git. Gılgamış'ı bul. Ona bu yabanıl adamın gücünü abartarak anlat'...' Tuzakcı' dedi Gılgamış, yanına bir

yosma alıp geldiğin yere dön. Kadın, pınar başında soyunsun. Kadının işaret ettiğini görünce, gelip onu kolları arasına ahverecek. O vakit de yabanıl av hayvanlarmca reddedilecektir".

'Yosma, yabanıl adamı koynuna almaktan utanmadı. Soyunup adamın isteklerini karşıladı. Adam, kadının üstüne çıktığında kadın da ona dişilik sanatını göstermeye koyuldu. Altı gün, yedi gece birlikte yattılar... Aşka doyduktan sonra, yeniden yabanıl hayvanların yolunu tuttu. Ceylanlar, onu görür görmez fırlayıp kaçıverdiler. Yabanıl yaratıkların gözlerine ilişir ilişmez, bu kez onlar da, kaçmaya başladılar. Onları izlemek istedi. Ama sanki bağlanmıştı, bedenini bir türlü doğrultamıyordu. Koşmaya yeltendiğinde de dizlerinin tutmadığını anladı.'

"Kadının ayakları dibine oturdu. Onun söylediklerini dikkatle dinledi. Kadın şöyle dedi ona: 'Sen Enkidu, bilgesin. Tanrıya benzedin artık. Niçin yabanıl hayvanlarla dağlarda, tepelerde öyle başıboş koşturmak için yanıp tutuşuyorsun? Gel benimle! Gel seni, yıkılmaz duvarlı Uçuk kentine, aşkın ve göğün, Anu'nun ve İştar'm kutsanmış tapınağına götüreyim. Bir yaban boğası gibi insanların üzerine egemenliğini kurmuş olan çok güçlü Gılgamış yaşar tapmakta'

'Kadının söyledikleri Enkidu'yu sevindirdi. Ruhunu anlayacak birinin, bir dostun özlemini çekiyordu. 'Gel kadm! Anu'nun ve İştar'm evine, Gılgamış'm halka söz geçirdiği yere, kutsal tapmağa götür beni. Hiç çekinmeden Gılgamış'ı vurmaya çalışacağım. Urak'ta var gücümle, burada en güçlü benim, eski düzeni değiştirmeye geldim, ben dağlarda doğdum, ben herkesten daha güçlüyüm, en güçlüyüm diye haykıracağım'.

'Hadi gidelim' dedi kadın... Uruk'ta bütün ahali, debdebeli giysilerle dolaşır. Orada her gün bayram var. Delikanlıları ve genç kızları seyretmek, insanı öylesine gönendiriyor ki... Sana türlü türlü huylan olan bir adamı, Gılgamış'ı göstereceğim. Ona iyice baktığında, çevresine erkeklik saçtığını göreceksin. Hem güç hem de olgunluk bakımından bedeni kusursuzdur. Gece gündüz dur otur bilmez. Senden güçlüdür.'

'Sonra kadm kendi giysisini yırtarak ikiye ayırdı. Yansıyla Enkidu'yu giydirdi, geri kalan yansım da kendi kullandı. Enkidu'yu çocuk gibi elinden tutarak çobanların çadırına götürdü... Böylece doyana kadar yedi, sert şaraptan da yedi kase içti. Bu, ona neşe verdi. Yüreği sevinçle çarpmaya koyuldu. Yüzü de ışıldamaya başladı. Bedenini kap-

layan kıvır kıvır tüyleri iyice ovaladı ve güzel kokulu yağlar sürdü... İnsanlaşıverdi Enkidu. Bir de insanlar gibi giyininee güveye benzedi...'

'Halk çevresine üşüştü, itişti, kalkıştı. Enkidu üzerine de çok söz edildi.' 'Gılgamış'm burnundan düşmüş', 'Boyu daha kısa', 'Kemikleri daha iri'... denildi. "İşte şimdi Gılgamış dengini buldu' diye sevinenler çoktu. 'Bir tanrı kadar güzel olan bu yiğit, bu büyük kişi Gılgamış'la bile boy ölçüşebilir.'

"Ufuk'ta aşk tanrıçasına uygun gelin döşeği hazırlanmıştı. Gelin damadı bekliyordu. Ancak geceleyin Gılgamış kalkıp eve yöneldi. Onun ardından Enkidu çıkü ortaya. Sokağın ortasında durup yolu kesti... Onun üzerine boğalar gibi birbirlerine girip göğüs göğüse dövüştüler. Kapı pervazlarını kırdılar, duvarları titrettiler... Gılgamış... Enkidu'yu alaşağı etti. Ve bu durumdayken öfkesi birdenbire geçti... O zaman Enkidu ve Gılgamış, birbirlerine sarıldılar. Böylece arkadaşlıkları onanmış oldu.'(*)

Bu garip eski masalda tanrıça İnanna-İştar ve kutsal oğlu ve eşi Dumuzi-Tammuz temasının insanüstü bir alana, üçte iki tanrı, üçte bö[1] insan çevresine nasıl indirgendiğini kolayca görüyoruz. Tanrıça Iştar fahişe, anne, gelin ve kılavuz niteliği ile tapınak hizmetçisinde vücut bulmuştur ve subaşmdaki vahşi Enkidu yabanılların efendisi niteliği ile eski ay-tanrısıdır. Fakat masalımıza yeni ve harika bir insanlık girmiştir. Yeniden dirilişten, ölümlü niteliğe geçişin sonucudur bu. Zaman, ölümlülük ve insanlık ızdırabı, kişisel bir kader dünyasında, bizimki ile ilişkilidir, bu bölüme epik bir nitelik verir. Profesör William F. Albright'ın da çok iyi belirttiği gibi 'dramatik bir hareket ile, eski Sümer'in uzun kanatlı, ayinlere ait kompozisyonlarından oldukça uzaklaşır'.^[72])

Enkidu ve Gılgamış ayrılmaz arkadaşlar oldular fakat bir dizi muhteşem mitolojik olaydan sonra Enkidu öldü.

"Yüreğini yokladı. Atmıyordu. Gözlerini de açmadı bir daha. Gılgamış yeniden arkadaşının yüreğini yokladı. Hayır atmıyordu artık. Böylece, bir gelini duvakladıkları gibi, Gılgamış da arkadaşım bir örtüye sardı. Bir arslan gibi, yavrularından yoksun kalmış bir dişi aslan gibi öfkesinden kudurdu. Delilenip, yatağının çevresinde dön-

(*) On iki tablette toplanmış olan Asur Gılgamış epiği (İ.Ö. 650) daha önceki Akad parçalarına dayanır (İ.Ö, 1750). Bunların Hititçe çevirileri ile birlikte bilimadamlarırun hazırladığı Gılgamış methi oluşturulmuştur.

dü de döndü. Döndükçe saçlarım yolup yolup sağına soluna saçtı. Debdebeli giysilerini parçalayarak çıkardı, iğrenç şeylermiş gibi yere çaldı.'

'Acıyla haykırdı: Nasıl durup dinlenebilirim, gönlüm nasıl rahat edebilir? Yüreğimi umutsuzluk kapladı. Kardeşim şimdi neyse, ben de öldüğümde öyle olacağım. Ölümden korkuyorum. İyisi mi gidip Uzaktaki diye tanınan Utnapiştim'i bulayım... Böylelikle Gılgamış... insanlar arasmda ölümsüzlüğü yalnızca kendisine bağışladıkları Utnapiştim'i aradı...'

'Geceleri dağ geçitlerine vardığında dua etti: "Bu dağ geçitlerinde, çok eskiden aslanları görürdüm. Korkup da gözlerimi aya dikerdim. Dua eder, dualarım da tanrılar katına yükselirdi. Şimdi yine dua ediyorum. Ay tanrı Sin, beni koru.' Duasının ardından uykuya yattı. Gördüğü düşün etkisiyle uyanıncaya dek uyudu. Çevresinde dolanan aslanlar gördü. Sonra baltasını eline aldı, kılıcını kınından sıyırıp yayından fırlamış ok gibi üzerlerine atıldı, amansızca vurdu ve parçaladı hepsini.'

Sonunda haklarında bunca şey işittiği doğan ve batan güneşin koruyucusu yüce dağlara, Maşüya ulaştı... Giriş kapılarında yan insan, yan ejderha Akrepler nöbet tutuyordu. Görkemleri dehşet vericiydi, bakışları insana ölüm saçıyordu, göz kamaştırıcı. haleleri doğan güneşin koruyucusu olan dağlan silip süpürüyordu.

Fakat biri kapıyı ona açtı. Gılgamış yoğun karanlıklardan geçti. Çok güzel bir bahçeye vardı. Burada harika bir ağaç, değerli taşlar veriyordu. Dalları çok güzeldi ve tepesi lapis lazuli (lacivert taşından)'dendi. Fakat Gılgamış devam etti ve deniz kıyısna geldi. Gizemli dişi Siduri burada ona şöyle dedi:.

'Gılgamış böyle telaşlı nereye gidiyorsun? Aradığın hayatı hiç bir vakit bulamıyacaksın. Tanrılar insanı yaratırlarken, onun payına ölümü ayırdılar, dirimi ise kendilerine sakladılar. Sana gelince Gılgamış, karnını hoş gelen nesnelerle doldur, sabahtan akşama akşamdan sabaha kadar oyna, şölenler düzenle; 'eğlen'. Tertemiz giysilerle kuşan, suda yıkan, elini tutan ufak çocuğu sevindir, karını kucağına alarak mutlarıdır, çünkü bu da insanoğlunun ortak alınyazısıdır.'

Bu dersi hepimiz duymuşuzdur, örnek olarak Vaiz deki şu sözlerle:

[1] 'İşte, iyi ve güzel olduğunu gördüğüm şu ki, insan yesin ve içsin ve kendisine Allah'ın verdiği ömrünün bütün günlerinde, güneş al-

tında çektiği her emeğinden iyilik görsün, çünkü onun payı budur.

Ve ben sevinci övdüm, çünkü güneş altında insan için yemekten ve içmekten ve sevinçli olmaktan daha iyi bir şey yoktur, çünkü Allah'ın güneş altında ona verdiği ömrünün bütün günlerinde çektiği emekte kendisine kalacak budur.

Esvabın daima ak olsun ve başının üzerine hoş kokulu yağ eksik olmasın. Güneş altında sana vermiş olduğu boş ömrünün bütün günlerinde, bütün boş günlerinde sevdiğin karın ile bir hoş hayat geçir, çünkü hayattan ve güneş altında çektiğin emekten payın bu-dur.'*[73]*

'Ama Gılgamış'm başka umut ve amacı vardı, araştırmasında ısrar etti. Kadın onu ölüm teknesine gönderdi. Bununla kozmik denizi geçip kutsal adaya varacaktı. Ölümsüz Tufan kahramanı -eski mitosun bu örneğinde adı Ut-napiştim- orada yaşıyordu. Karısıyla birlikte, sonsuz bir mutluluk içindeydiler. Yaşlanmayan çift gezgini kabul etti, altı gün altı gece bıraktılar uyusun, onu sihirli yiyeceklerle beslediler, sağaltan sularla yıkadılar ve kozmik denizin altındaki ölümsüzlük otunu anlattılar. Eğer ölümsüz olmak istiyorsa onu koparmalı idi. Ve bir kez daha, ölüm kayığı ile Gılgamış yola çıktı. Ondan önce hiç kimse bu yönde gitmemişti ve bu ölümlü kıyıya dönmemü ti Ut-napiş-tim *bu bitkinin dikeni, gül dikenini andıran bir de iğnesi var. Bu iğne ellerini yaralıyacak. Ama, onu koparmayı başarırsan, ellerin, yitirmiş olduğu gençliğini insana geri veren şeyi tutmuş olacak' demişti.

Yan yolda tekne durdu. Gılgarruş ayaklarına ağır taşlar bağladı, dibe indi. Bitkiyi gördü. Elleri yırtıldı, fakat koparmayı başardı. Taşlan çözdü, yüze döndü, tekneye binip kıyıya yöneldi. Kayıkçıya, 'Onu yıkılmaz duvarU Uruk'a götüreceğim, yemeleri için yaşlılara vereceğim. Adını da Yaşlılar Gençleştiren koyacağım' dedi.

Kıyıya çıkıp yol aldıklarında suyu buz gibi bir kuyu gördü. İnip suya girdi ve yıkandı. Su birikintisinin derininde yatmakta olan bir yılan ise, çiçeğin yaydığı tatlı koyuyu aldı. Sudan çıkıp bitkiyi kaptı. Kapar kapmaz da derisini değiştirdi ve kuyuya daldı. Bunun üzerine Gılgamış oturup ağladı/ [4]*

İşte Yılanın Ölümsüz Yaşam Gücü olması bundandır ve eskiden insanın malı iken ondan alınmıştır ve başka yerdedir. Lanetli yılanın ve karalanmış tanrıçafun elindedir, korkudan uzak masumluğun yitirilmiş cennetindedir.

II. KISIM

KAHRAMANLAR ÇAĞI

III. Bölüm

LEVANT'IN TANRILARI VE KAHRAMANLARI İ.Ö. 1500-500

* 1. RABBİN KİTABI

Dünya yaratılış mitoslarıyla doludur ve gerçekte hepsi de yanlıştır. Dünya, insan tarihini izleyen, mitolojik başlangıçlardan, artan makullukla, anılarda yaşayan dönemlere kadar, tarih kitaplarının kayıtlan devraldığı, rasyonel bir gerçeklik göstererek bugüne vardırdığı, fakat dar bir grupta yoğunlaşan büyük geleneklerin kitapları ile doludur. Dahası, bütün ilkel mitolojilerin geleneklere, duygusal düzenlere ve belirli grupların siyasal eğilimlerine geçerli bîr değer kazandırmaya hizmet etmeleri gibi, bu kitaplar da büyük gelecekler için aynısını yaparlar. Yüzeyde bilinçli tarih gibi düzenlenmiş görünebilirler. Derinde mitos olarak kavranıldıktan anlaşılır. Belli bir bakış açısından, yaşam gizlerine ilişkin şiirsel yazılardır. Fakat kronolojik gerçek olarak şiir okumaktan söz etmek en azından bu açıyı yitirmektir. Biraz daha devam edersek, kendisinin ahmak olduğunu kanıtlamaktır. Buna eklenecek şey, bu kitapları bir araya toplayanların ahmak olmadıklarıdır, ne yaptıklarım kesinlikle bilmektedirler. Yaptıkları iş, her aşamasında, bunu gösterir.

Eski Ahit'in, her antik edebiyat parçası gibi, tanrıların değil fakat insanların ebedi yeteneğine ait bir ürün olarak ve sonsuzluğa ilişkin değil zamana ve özellikle oldukça bunalımlı bir döneme ait bir ürün olarak okunması için atılan ilk kesin adım, Willhelm M.L. de Wette' run (1780-1849) çığır açan iki cilt kitabı olmuştur: Esfa' *Ahit'e Girisq Katkılar (Contributions Introductory to the Old Testament)* (1860) ^ Orada şunları göstermiştir:

1. Krallar Il'de rahip Hilkaya tarafından Süleyman Tapınağının

tamirinde bulunduğu belirtilen ŞeriatKitabı (l.ö. 621), Deuteronomi Kitabının çekirdeği idi,

2. Bu iddialı buluşla,. Eski Ahifteki bütün tarihsel ve mitsel materyal bütünüyle baştan yazılmıştı,

3. Çıkış, Levilliler, Sayılar gibi Musa run çölde dolandığı döneme ait kitaplar, gerçekte, uzun bir gelişimin sonunda elde edilmiş ürünlerdir. Çok uzun bir dönemden beri var olan Ortodoks ruhban geleneğinin şeriatıdırlar. Babil'den Kudüs'e rahip Ezra tarafından getirilmişlerdir (İ.Ö. 400). Pers İmparatoru Artakserksesin ona verdiği gücün erdemiyle tüm Yahudilerin uyması gereken kurallar kitabı olarak kabul edilmişlerdir.®

Tartışılan Kitabı Mukaddes metni şöyledir:

'Ve vaki oldu ki kral Yoşiya'nın on sekizinci yılında (İ.Ö. 621) Meşullamın oğlu Atsalyanın oğlu katip Şafanı kral Rab evine gönderip dedi: Büyük kahin Hilkaya'run yanına çık, eşik bekçilerinin kavundan topladıkları Rab evine getirilen gümüşü saysın ve onu Rab evinin işine konulan işçilerin eline versinler, onlar da gümüşü evin çatlak yerlerini onarmak için Rab evinde olan işçilere dülgerlere ve mimarlara ve yapıcılara ve evi onarmak üzere kereste ve yontulmuş taşlar almak için versinler. Ancak ellerine verilen paranın hesabı onlarla görülmedi, çünkü sadakatlarla çalışıyorlardı.

Ve büyük kahin Hilkaya katip Şafan'a dedi: Rabbin evinde şeriat kitabını buldum. Ve Hilkaya kitabı Şafan'a Verdi ve onu okudu. Ve katip Şafan krala geldi ve krala haber getirip dedi: Kulların evde bulunan gümüşü boşalttılar ve onu Rab evinin işine koşulan işçilerin eline verdiler. Ve katip Şafan krala bildirip dedi: Kahin Hilkaya bana bir kitap verdi. Ve Şafan kralın önünde onu okudu. Ve vaki oldu ki kral şeriat kitabının sözlerini işitince esvabım yırttı.

Ve Kral kahin Hilkaya'ya ve Şafan'ın oğlu Ahikama ve Mikaya' ran oğlu Akbora ve katip Şafan'a ve kralın kulu Asaya'ya emredip dedi: Gidin, bulunmuş olan bu kitabın sözleri hakkında benim için ve kavm için ve bütün Yahuda için Rabden sorun, çünkü bize karşı alevlenmiş olan Rabbin gazabı büyüktür, çünkü bizim için yazılmış olan her şeye göre yapmak üzre atalarımız bu kitabın sözlerini dinlemediler.

Ve kahin Hilkaya ve Ahimak ve Akhar ve Şafan ve Asaya, esvap bekçisi Harhas'ın oğlu, Tikva'nın oğlu Şallüm'un karısı peygamber Hulda kadına gittiler ve kadın Yeruşalimde ikinci mahalde oturuyor-

düve onunla konuştular. Ve onlara dedi: İsrail'in Allahı Rab şöyle diyor. Sizi bana gönderen adama deyin: Rab şöyle diyor: İşte ben bu yere ve burada oturanların üzerine belayı Yahuda kralının okuduğu kitaptaki bütün sözleri getireceğim. Madem ki beni bıraktılar ve ellerinin her işiyle beni öfkelendirmek için başka ilahlara buhur yaktılar bu yere karşı gazabım tutuşacak ve sönmeyecek.[1,3]

Bu büyük dinsel bunalım döneminde, kişilerin, Allahın yargısını öğrenmek için, ne bir peygambere ne de bir papaza gönderilmemeleri fakat bir kadın peygambere gönderilmeleri ilginçtir. Daha da ilginç olan, vahyin kendisidir. Yani Yoşiya'nın iktidarının on sekizinci yılına kadar (l.Ö. 621) Musa'nın şeriat kitabını kimse duymamıştır ve herkes sahte tanrılara tapınmaktadır. Üstelik, İsrail tanrısı, şimdi onlan korkunç biçimde cezalandıracaktır. Otuz beş yıl içinde de gerçekten öyle yapmıştır. Kutsal şehirleri alınmış, tapınakları yıkılmış, halk sürgüne gönderilmiş ve yerlerine başka halk yerleştirilmiştir. Fakat Yoşiya, takva ve pişmanlıkla elbiselerini vermiş ve Rabbinin önünde ağlamıştır; kadın peygamberin açıkladığı gibi, bu korkunç görüntülerden uzak tutulacaktır, bütün bu olanlardan önce ölecektir.

Vahiy arkadaşları krallarına bu haberi getirdiler ve o bunları dinleyince ülkesini temize çıkarma görevini üstlendi. Bur. a burada bütünüyle alıntılamaya değer, çünkü batı dinsel anlayışının biçimlenişini gösteren, bütün büyük dinlerin tarihinde enine boyuna yaşayan bu çığır açıcı anlarda ortaya çıkan ilk kapsamlı uygulamalardan biridir:

'Ve kral gönderip Yahuda'nın ve Yaruşalim'in bütün ihtiyarlarını kendi yanma topladı. Ve kral ve kendisiyle beraber bütün Yahuda adamları ve Yaruşalimde oturanların hepsi ve kahinler ve peygamberler küçükten büyüğe bütün kavm Rabbin evine çıktılar ve Rabbin evinde bulunmuş olan ahit kitabının bütün sözlerini onlara işittirerek okudu. Ve kral direğin yanında durdu ve Rabbin ardınca yürümek için ve onun emirlerini ve şehadetlerirri ve kanunlarını bütün yürekle ve bütün canla tutmak için ve bu kitapta yazılmış, olan bu ahdin sözlerini yerine getirmek için Rabbin önünde ahit kesti ve bütün kavm akdi tastik etti.

Ve kral, Baal için ve Aşera için ve bütün gökler ordusu için yapılmış olan kapların hepsini Rabbin mabedinden çıkarsınlar diye büyük kahin Hilkaya'ya ve ikinci kahinlere ve eşik bekçilerine emretti ve onları Yaruşalim dışarısında Kidron tarlalarında yaktı ve onların

külünü Beyt-ele götürdü. Ve Yahuda şehirlerinde ve Yeruşalim'in çevresinde yüksek yerlerde buhur yaksınlar diye Yahuda krallarının koymuş oldukları put kahinlerini ve Baala ve güneşe ve aya ve burçlara ve bütün gökler ordusuna buhur yakanları savdı. Ve Aşerayı Rabbin evinden Yeruşalirnin dışarısına Kidron vadisine çıkardı ve onu Kidron vadisinde yakh ve ezip tozetti ve tozunu halk oğullannın kabirleri üzerine saçtı. Ve fuhşa vakfedilmiş olan erkeklerin Rab evinin içinde bulunan evlerini yıktı, kadınlar orada Aşera için çadırlar dokurlardı. Ve Yahuda şehirlerinden bütün kahinleri getirdi ve Gebadan Beerşebaya kadar kahinlerin buhur yakmış olduklan yüksek yerleri murdar etti ve şehir reisi Yehoşuan'ın kapısının girilecek yerinde, şehrin kapısında, adamın sol tarafından olan kapı yüksek yerlerini yıktı. Fakat yüksek yerlerin kahinleri Yeruşalimde Rabbin mezbahına çıkmadılar, ancak kardeşleri arasında mayasız ekmek yerlerdi. Ve Molek için kimse oğlunu yahut kızım ateşten geçirmesin diye Hinnom oğullan deresinde olan Tofeti murdar etti. Ve Yahuda kralları tarafından güneşe tahsis edilmiş olup Rab evine girilecek yerde Pervarimde olan kızlar ağası Natan-melekin odasının yaranda bulunan atlan kaldırdı ve güneş arabalarını ateşte yaktı. Ve Yahuda kralları tarafından yapılmış olan Ahazın yukan odası damında bulunan mezbahaları ile Manassenin Rab evinin iki avlusunda yapmış olduğu mezbahaları kral yaktı ve kırıp döverek tozlarını Kidron vadisine saçtı. Ve Yeruşalirnin karşısında, helak dağının sağında, Say-dahlarm mekruh şeyi Aştari için ve Moabın Mekruh şeyi Kemoş için ve Ammon oğullarının mekruh şeyi Milkom için İsrail kralı Süleyman'ın yapmış olduğu yüksek yerleri kral murdar etti. Ve dikili taşlan parçaladı ve Aşerleri kesti ve yerlerini insan kemikleriyle doldurdu.

Bundan başka Beyt-elde olan mezbahı ve Nebatın oğlu Yeroboamın yaptığı ve onunla İsraile suç işlettirdiği yüksek yeri o mezbahı da yüksek yeri de yıktı ve ezip toz etti ve Aşerayı yaktı. Ve Yoşiya dönüp orada dağda olan kabirleri gördü ve gönderip kemikleri kabirlerinden aldı ve bu işleri söylemiş olan Allah adamının ilan ettiği Rabbin sözüne göre onlan mezbah üzerinde yakıp onu murdar etti. Ve dedi: Orada gördüğüm abide nedir? Ve şehrin adandan ona dediler: Yahudadan gelerek Beyt-el-mezbahına karşı yaptığın bu işleri ilan etmiş olan Allah adamının kabridir. Ve de yaptığın bu işleri ilan etmiş olan Allah adamının kabridir. Ve dedi: Onu bırakın,

onun kemiklerini kimse rahatsız etmesin. Ve onun kemiklerini Samiriye'den gelmiş olan peygamberin kemikleri ile beraber bıraktılar. Ve Samiriye şehirlerinde olan bütün yüksek yerler evlerini de Yoşiya kaldırdı; İsrail kralları Rabbi öfkelendirmek için bu evleri yapmışlardı ve Beyt-elde yaptıklarının hepsine göre bunlara da yaptı. Ve orada bulunan bütün yüksek yerler kahinlerini mezbahalar üzerinde kurban etti ve mezbahaların üzerinde insan kemikleri yaktı ve Yeruşalime döndü.

Ve kral bütün kavma emredip dedi: Allahımız Rabbe bu ahit ki tabında yazılmış olduğuna göre fısıh bayramını yapın. Gerçek, israil üzerine hükmetmiş olan hakimlerin günlerinden beri (o günden beş altı yüzyıl öncesi) ve İsrail krallarının ve Yahuda krallarının bütün günlerinde bu fısıh bayramı gibi fısıh yapılmadı (Yani sonraki üç yüz yıl) ancak bu fısıh Rabbe kral Yoşiya'nın on sekizinci yılında Yeruşalim'de yapıldı. - \^Vi <

Bundan başka Yoşiya kahin Hilkaya'nın Rab evinde bulmuş olduğu kitapta yazılmış şeriat sözlerini yerine getirsin diye cincileri ve bakıcıları ve terafimi ve putları ve Yahuda diyarında Yeruşalim'de görülen bütün mekruh şeyleri ortadan süpürdü. Ve Musa'nın bütün şeriatına göre, bütün yüreğiyle ve bütün canı ile ve bütün kuvveti ile onun gibi Rabbe dönen bir kral ondan evvel olmadı ve kendisinden sonra onun gibisi çıkmadı../[4]'

Yahuda kralı Yoşiya'nın iktidarının on sekizinci yılına kadar, ne kralların ne halkın, Musa'nın şeriatına hiç aldırmadıkları, hatta onü bilmedikleri daha açık nasıl anlatüabilir, hayal etmek zor. Çekirdek Yakın Doğunun normal tanrılarına tapıyorlardı, olağan kültleri vardı, bu bölümdeki anlatımdan onları hemen tanıyabiliriz. Davud'un oğlu kral Süleyman'ın kendisi bu tanrılara tapmaklar yaptırdı ve onların simgelerini buralara yerleştirdi. Fahişe kültü bu tapınağın çevremi içindeydi ve güneş tanrısının atlarının tavlası girişteydi. Yani İbranilerin ilkel dini her ne ise veya Musa ne öğretmişse İsrail ve Yahuda'da yerleşen Yahudiler çölden çıkıp toprak adamı olduklarında bu zamanın normal geleneksel tanrılarını kabul etmişler ve tapınışlardır. Fakat çığır açan yılda, 621'de, tapınağın kahini (bu arada, gelecek peygamber Yeremya'nın babasıdır) Musa'nın (eğer yaşamışsa 600 yıl önce ölmüş olan) şeriatını bildiren bir kitap çıkarmıştır. Bu şeriat kitabı her şeyi harap eden bir devrime platform hazırlamıştır. Sonuçlan daha kral Yoşiya zamanında görülmüştür, çünkü okuduğumuz gibi,

onu izleyen dört kral 'atalarının yapmış olduğu her şeye göre Rabbin gözünde kötü olanı'^ yapmışlardır. Ve İ.Ö. 586'da:

Babil kralı Nabukadnesar'm on dokuzuncu yılı idi, muhafız askerin başı, Babil kralının kulu Nebuzaradan Yeruşalime geldi. Ve Rabbin evini ve kralın evini ve Yerusaiimin bütün evlerini her büyük evi ateşe verdi Ve muhafız askerin başı ile beraber olan bütün Kildani ordusu çepçevre Yeruşalim duvarlarını yıktılar. Ve muhafız askerin başı Nebuzaradan' şehirde kalmış olan kavmin artakalanını ve Babil kralı tarafına geçmiş olan kaçaklarını ve halkın artakalanım sürgün götürdü, "w

2. MİTOLOJİKÇAĞ

Babil sürgünü felaketi ile sonuçlanan Ortodoks İbrani dünya çağlan şeması aşağıdaki gibi özetlenebilir.

I. Mitolojik dönem
   1. Yaratılışın yedi günü (Tekvin 1:1-23)
   2. Bahçe ve Düşüş (Tekvin 2:4-3:24)
   3. Düşüşten Nuh'un Tufanına (Tekvin 4-7)
   4. Tufandan Babil Kulesine (Tekvin 8:1-11:9)

II. Efsanevi dönem
   1. İbrahim Ve Mısır'a giriş (Tekvin 1:10-50:26)
   2. Çıkış (Çıkış 1:1-15:21)
   3. Çöl yıllan (Çıkış 15:22 ve devamı)
   4. Kenan'ın fethi (Yeşu'nun kitabı)

IH. Belgesel dönem
   1. Kenan'ın fethi (Hakimler kitabı)
   2. Birleşik krallık; 1025-930 (Samuel I ve *ü,* Krallar 11-11)
   3. İsrail ve Yahuda; 930-721 (Krallar 112'den Krallar *U* 17ye)
   4. Yalnız Yahuda; 7212-586 (Krallar 118-25)
   5. Babil sürgünü; 586-538

Mitolojik ve efsanevi dönemlerden oluşturulan temel metinler beş tanedir.

1. Yehovacı metin (J), güney krallığı Yahuda'nm İ.Ö. IX. yüzyıllardaki mitolojisini yansıtır, burada,yaratıcı (çeviride hep Rab diye

geçen) Yehova'dır ve şeriat dağı Sina Dağıdır.

2. Elohim metni (E), kuzey krallığı İsrail'in Î.Ö. **VIII.** yüzyıldaki mitolojisini yansıtır (fakat Yehovacı bakış açısıyla VII. yüzyılda J ve E metinlerini biraraya getiren biri tarafından uyarlanmıştır)'. Şeriat dağı Horeb'tir ve yaratıcı Elobim'dir (El sözcüğünün çoğulu, hep Allah olarak çevrilir.).

3. Kutsal Kanun (K) olarak bilinen ritüel kanun; Musa'ya Sina' da nazil olduğu bildirilirse de, açıktır ki Î.Ö. VII. yüzyıldan kalmadır. Levililer 17-26'dadır.

4. Ritüel Deuteronomistler Kanunu (D). Şeriat dağı gene Horeb, fakat yaratıcı Yehova'dır. D'nın çekirdeği belli ki 621 yüırun Kanun taslağıdır.

5. Sürgün sonrası kahince yazılar, Hakimler metni (H) diye bilinir ve kahin Ezra tarafından **LÖ.** 397'de Kudüs'te ilan edilen şeriatın çekirdeğidir. Î.S. 300'e kadar genişletilmiş ve yeniden yazılmıştır. Mitolojik ve efsanevi dönemlerin metinleri bundan daha önceki bir dönemde de tamamlanmış olamaz.(*)

ilk işimiz, mitolojik dönemin öğelerini sonraki öğelerden ayırmak olmalıdır. Bu amaçla iki mitoloji belirlenmiştir. Biri I.Ö. IX. yüzyılın Yehovacı metni, öteki **IV.** yüzyılın Hakimler metnidir. A m ayrı incelendiklerinde şöyledirler (**):

YEHOVACI (J) YARATILIŞ DÖNEMİ: İ.Ö. IX. YÜZYIL

Yehovacı görüş Tekvin 2:4b'den başlar:

'Rab Allah yeri ve gökleri yarattığı günde, yaratıldıkları zaman göklerin ve yerin asılları bunlardır. Ve henüz yerde bir kır fidanı yoktu. Ve bir kır otu henüz bitmemişti, çünkü Rab Allah yerin üzerine yağmur yağdırmamıştı ve toprağı işlemek için adam yoktu. Ve yerden buğu yükseldi ve bütün toprağın yüzünü suladı. Ve Rab Allah yerin toprağından adam yaptı ve onun burnuna hayat nefesini üfledi ve adam yaşayan can oldu. Ve Rab Allah şarka doğru Adende bir bahçe dikti ve yaptığı adamı oraya koydu. Ve Rab Allah görünüşü

(*) Öğelerin, tarihlerin ve eleştirel kuramların çözümlemesi için W.O.E. Oesterley ve Theodore H. Robinson'un Eski Ahdin Kitaplarına Giriş *(An Introduction to the Books of the Old Testament)* kitabına bakınız. New York, Meridian Books, 1958.

(**) Alıntılar, Kitabı Mukaddes Şirketi'nin 1981 baskısından yapılmıştır. Metnin aslında, "Rab Allah" Yehova, "Allah" Elohim (Jve E metinleri) şeklindedir, (çev. n.).

güzel ve yenilmesi iyi olan her ağacı ve bahçenin ortasında hayat ağacını ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi. Ve bahçeyi sulamak için Adenden bir ırmak çıktı ve oradan bölündü ve dört kol oldu...

Ve Rab Allah adamı aldı, baksın ve onu korusun diye Aden bahçesine koydu. Ve Rab Allah adama emredip dedi: Bahçenin her ağacından istediğin gibi ye fakat iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemiyeceksin çünkü ondan yediğin günde mutlaka ölürsün.'(*)

İ.Ö. IV. yüzyılın papaz yayıncılarının bu etkileyici masalın devamını neden istemediklerini anlamak kolay. Her ayrıntısı ile Tekvin l'de anlatılan 7 günde yaratılıştan farklı ise de eski Sümer bahçesini hemen tanıyoruz. Fakat İki ağaç şimdi bir tanedir ve insan onu korumak ve bakmak üzere atanmıştır. Açıkça, insan, 4. şekildeki Gılgamış benzeri kişinin rolünde görünmektedir. Sargon'un koruyucu olarak tanrıça İştar tarafından sevildiğini de anımsayalım. Gene 4. şekildeki gibi bahçeden dört ırmak akar. Ve son olarak Levanten mitolojinin başta gelen özelliklerinden birine, burada insanın tanrının kölesi veya hizmetçisi olarak yaratıldığına işaret edelim. Son dönem Sümer mitoslarından biri, *Doğu Mitolojisî'nde* anlatıldığı gibi, insanın, tanrının sıkıntılı çift sürme işini üzerine almak için yaratıldığını belirtir. İnsan onlar için çalışmak ve elde ettiği ürünü kurbanlık olarak sunmak durumundadır.™ Marduk da insanı tanrılara hizmet etsin diye yaratmıştır. Burada da insan bahçeye bakmak üzere yaratılmıştır.

Bundan sonra sıra insana yardımcı olarak hayvanların yaratılmasındadır. Ünlü 1. bölümün 7 günde yaratılış öyküsü ile çarpıcı biçimde zıtlık gösterir. Orada Önce hayvanlar yaratılmıştır. Burada ise tersine, tanrının Adem'i yarattıktan sonra 'Rab Allah kır hayvanını ve göklerin her kuşunu topraktan yaptı ve onlara ne ad koyacağını görmek için adama getirdi ve adam her birinin adını ne koydu ise, canlı mahlukun adı o oldu.'

Bu idilik manzara Enkidu'nun tapınak fahişesi tarafından baştan çıkarılmasından önce yabanıl hayvanların arasında yaşadığı günleri anımsatıyor. Sonra hayvanlar onu terkettiler ve kadın ona örtünmek için elbise vererek onu Uruk şehrine ulaştırdı ve orada öldü.(**) Burada ise yabanıllar arasında insan için bir eş olmadığını okuyoruz, 'Rab

(*) Veya "tüm bilgilerin ağacı'. Bkz. Rabbi J.H. Hertz, *The Pentateuch and Hafiorahs,* London, Soncino Press, 1961. Syf. 8, not 9 ve syf 10, not 5. (**) Sayfa 78-82'ye bakınız.

Allah adamın üzerine derin bir uyku getirdi ve o uyudu ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini etle kapadı ve Rab Allah adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı. Ve onu adama getirdi/ Bundan sonra, herkesin bildiği düşüş ve bahçeden çıkarılma geldi.

Sonraki olay, ilk çiftin iki oğlunun rekabetidir. Büyüğü Kain çiftçidir, genci Habil, koyun çobanıdır. 'Ve Kain günler geçtikten sonra toprağm semeresinden Rabbe takdime getirdi Ve Habil kendisi de sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından getirdi. Ve Rab Habile ve onun takdimesine baktı fakat Kaine ve onun takdimesine bakmadı. Ve Kain çok öfkelendi ve çehresini astı.'

Kain kardeşini öldürdü ve Yehova ceza olarak onu da babası Adem'i de lanetledi. 'Ne yaptın? Kardeşinin kanının sesi topraktan bana bağırıyor. Ve şimdi sen toprak tarafından lanet edildin. O toprak ki kardeşinin kanını senin elinden almak için ağzım açtı, toprağı işlediğin zaman artık sana kuvvetini vermeyecektir, yeryüzünde kaçak ve serseri olacaksın'. Yehova, Kain'in üstüne bir nişan koydu ve Kain 'Rabbin önünden çıktı ve Adenin şarkında Nod (dolaşmak) diyarında oturdu'/[8]^

Bütün olarak, Batı insanının ruhuna derinden kazır niş bu eski Yahudi mitosu *İlkel Mitoloji'de* ekinci tropik kültürlerin ortak genel kategorisi olarak tartıştım. Sayısız eşdeğerleri Afrika ve Hindistan, Güneydoğu Asya, Malenezya ve Polinezya, Meksika, Peru ve Brezilya'da derlenmiştir. Bu tür ritlerin ve ilişkin ritlerin tipik yönleri, 1 yılan, 2 kadın, 3 yılanı, kadım veya her ikisini de öldürme, 4 kurbanın gömülen kafasından veya gövdesinden gıdalı bitkilerin üretilmesi, 4 ölüm ve doğurma anında var oluş ve 6 böylece mitolojik çağın sonunun gelmesidir.

Fakat, ilkel örneklerde düşüş, günah ve sürgün anlayışı yoktur. Yaşam konusunda eleştirel değil, olumludurlar. Dahası, eski Mezopotamya mühürlerini incelerken görmüş olduğumuz gibi, neolitik ve yüksek Tunç Çağı döneminde, ağaç simgesi, kozmolojik ve mistik olarak tüm zıt çiftlerin bir araya geldiği dünya ekseni olarak görülmüştü. (Tekrar 1. şekilden 6, 9,15 ve 19. şekillere bakınız) Kitabı Mukaddes'teki Aden'in kaynağı bu nedenle çöl mitolojisi olamaz. Bu ilkel İbrani mitos olması demektir. Fakat toprak insanlarının eski ekim mitolojisidir. Ama Kitabı Mukaddesin yeniden söyleminde, tüm anlayış, hani, 180 derece değiştirilmiştir. Aşağıdaki değişiklikler özel dikkate

değer:

1. KAİNİN HABİL'İ ÖLDÜRMESİ: Burada öldürme motifi mitolojik çağın içinde değildir, fakat sonunu izler. Tüm ilkel mitosların zamanlamasının tersinedir.^ Dahası, düşüş motifini yineleyecek bir yapıya dönüştürülmüştür. Toprak artık, gücünü Kaine vermez ve Kain dünyada serseri olmak zorunda kalır. Bu, tarımsal mitosun ürettiği ritüel ölümün tam zıddı bir sonuçtur. Mitos, îbranilerin, ülkenin eski halklarım sürgün etmelerine göre uyarlanmıştır: Kain çiftçidir, Habil çoban. Kenan ülkesi halkları tarımcıydılar, İbraniler koyun çobanı, ibrani tanrısı bu nedenle ikinciyi tercih eder, oysa öteki daha büyüktür. Gerçekten Tekvin kitabi; boyunca, genç olanlardan yana, yaşlılar karşısında ısrarlı bir tercih vardır. Yalnız Kaine karşı Habil değil, fakat İshak'a karşı İsmail, Esau'ya karşı Yakup, Ruben'e karşı Yusuf. Dersin aranmasına gerek yok, ortada. Fakat yargıyı açıklamak üzere, yakın zamanlarda bulunmuş İ.Ö. 2050'ye ait bir Sümer çivi yazısı metnini anabiliriz. Tanrıça Inanna için bir çiftçi ile çoban arasında tartışma vardır. İnanna elbette çiftçiyi tercih eder ve onu eş olarak seçer. Aşağıdaki çobanın itirazıdır:

çiftçinin benden çok, çiftçinin benden çok
çiftçinin benden çok neyi var
eğer o ilk şarabını dökerse
benden de sarı sütümü dökerim
eğer o iyi ekmeğini verirse
ben de ballı peynirimi veririm benden çok,
çiftçinin benden çok neyi var

Tanrıça ise: daha çok şeye sahip çobanla
evlenmiyeceğim ben, bakire, çiftçi ile
evleneceğim
çiftçi, bolca bitki yetiştirir
çiftçi, bolca tohum yetiştirir..S[10]'

Bin yıl sonra, ataerkil çöl göçebeleri geldiler ve dünyadaki gibi cennetteki tüm yargılan da tersine çevirdiler.

2. İKİ AĞAÇ: Tanrı ve dünya, ölümsüzlük ve ölümlülük arasındaki mitsel ayrım, Kitabı Mukaddeste, bilgi ağacı ile Ölümsüz Yaşam Ağacı arasındaki ayrımla ifade edilmiştir, İkincisi tanrının bile-

rek inşanın ulaşmasını yasakladığı bir ağaca dönüşürken, öteki mitolojilerde, hem Avrupa'da, hem de Doğuda, Bilgi Ağacı, ölümsüzlük Ağacı ile aynıdır, dahası, gene de insan için ulaşılabilir niteliktedir.

Doğu Mitolojisi'nde,. Doğu görüşünün temel yönelişlerini değerlendirdim. Bunlar, Batının teologlannca genelde panteist diye terkedilmişlerdir. Evet, teistik değillerdir, çünkü *theos* (tann) kişisel olarak hiç bir zaman onun son terimi olmamıştır. Öğreti, yaratılışta bütüne *(pan)* gider. Fakat, ön ek pan da pek uygun değildir. Çünkü, Upanişadlar'da okuduğumuz gibi:

gerçekten, bilinenden başkadır ve
dahası, bilinmeyenden ötedir ([11]*)*

biçimi görülmez

hiçkimse onu gözle görmemişHrP[2]^

Fakat sonra, tam da aynı metinde:

onun her varlıkta farkına varmak, deha
onu bu dünyadan ayırabilmek, ölümsüzlükS[13]^

onu kendi içlerinde kavrayanlar dahilerdir
başkası değil onlar kutsal mutluluğu bilir;W)

Veya, Çinli Tao Te Ching'in diliyle:

insanların yolları dünyanmkilerle koşulludur. Dünyanın yolları cennetinkilerle. Cennetin yollan Tao'ninkilerle, Tao'ninkiler seninkiyle... Eğer Tao'yu ararsan, yönelecek somut bir şey yoktur, eğer dinlersen, duyacak kadar sesli bir şey yoktur... Tao hiç bir şey yapmaz fakat her şey onunla yapılır...^[15]'

Veya gene, Budist Japon şiiri:

uzun bir şey Budanın uzun gövdesidir kısa
bir şey Budanın kısa gövdesidir ">

Batının bu öğretiyi reddetmesinin -veya daha iyisi kavramaktan korkmasının- nedeni, kendi din anlayışıdır; bu anlayış, yaratıktan ayrı bir yaratıcı üstüne kuruludur ve temelde basitçe dünyada mevcut

olmayan fakat kendi özünde mevcut olan bir kutsallık tanımı ile tehdit altında kalır. Yeniden Upanişad'dan alıntı yaparsak:

'Her kim 'ben yokolmam' diye bilirse, evrensel olur ve hatta tanrılar da onu böyle olmaktan engelleyemez, çünkü kendisi böyle olur yani her kim o tektir ben başkayım' diye bir kutsallığa tapınırsa o bilmez. O tanrılara kurban edilen bir hayvan gibidir. Fakat bir hayvan bile kurtarılsa hoş gelmez. Ya kurtulanlar çoğahrsa ne olur? Bu nedenle tanrılar için insanların bunu bilmesi hoş değildir'.*[17]*

Yehova için de hoş değildi. Herhangi bir tanrıya tapanlar için de değildir. Çünkü bu görüşe göre, tahayyül edilmiş bir tanrı değil, fakat, birey, kendi gerçekliği ile varlığın gerçekliğidir:

sen koyu mavi gözlü kuş ve kırmızı gözlü papağansın
yıldırımlar senin çocuğun gibi. sen mevsimler ve denizlersin
başlangıcın yok,, tüm varlıkların doğduğu yerde, tüm
*yayılışınla oturuyorsun.^*

Üstelik, yalnızca birey değil, fakat her şey bu gerçeğin tezahürleridir. Her şeye 'parmak tırnaklarının uçlanna kadar, kutusunda gizlenen ustura kadar veya alevlenmiş şeyden çıkan ateş kadar' girmiştir/[1]^ Bu herşeyi teyit etmenin sonucu olarak, mistik şair görüşüyle, Doğunun ruhsal öğretileri için, en ulu ile en basiti birleştirmek olanaklı olmuştur. Çünkü, halkın bağlılığı olarak, kendisinin dışında bir tanrıya sesleniş, dürüst ve içten bir seslenişi sürdürür; açıklaması, yansıması, kendinde gizemli olan kendinedir.

o çapanın sapını tutar
fakat elleri boştur.S[20])

Bizim kutsal kitabımıza göre, oysa, tann ve onun dünyası, birbirleriyle tanımlanamazlar. Tann, yaratıcı olarak dünyayı yapmıştır fakat hiçbir anlamda dünyanın kendisi veya onun içindeki bir nesne değildir. Mantıkta A, B olmadığı gibi. Dolayısıyla Ortodoks Yahudi, Hıristiyan veya Müslümanda, tanrıyı dünyada veya kendinde arama ve bulma sorunu yoktur. Bu insanlığın, doğal dinlerinden kalanı reddetme yoludur. Doğunun aptal bilgeliği ve Sümer, Akad, Babil, Mısır, Kenan ve ötekilerin şeytan papazları, en azından ormanlann ve steplerin büyücü doktorları ve samanları kadar, peygamber Yeremya'nın de-

diği gibi 'ağaca: babamsın ve taşa: bizi sen doğurdun, derler' (Yerem-ya 2:27) ve peygamberin dediğine göre 'kavmlann adetleri boş şeydir' (10:3).

İnsanın inançlarının çıktığı büyük küçük mitolojik düzenlerin kavranılmasında Kitabı Mukaddesteki tanrı fikir başka bir yere konulmalıdır; kutsallığın *mutlak aslanlığım,* başka hiç bir yerde böyle kesinlikle görülmeyen bir ilkeyi yansıtır. Doğunun kutsal kitaplarında varlığın son gizinin aşkın olduğu söylenilir. Yani bu 'aşkınlığm', insan bilgisinin, düşüncesinin, görüş ve konuşmasının (üstünde ve ötesinde) 'aşkın' olması anlamındadır. Fakat onun açıkça kendi varlığımızın ve tüm varlıkların giziyle tanımlanmasından, hem de her yerde hazır ve nazır olarak bilinmesinden, gerçekten neredeyse Doğunun ana görüşü, çoğu pagan, ilkel ve mistik kurumlar gibidir. Bu aynı zamanda Yehova'nın şu bakış açışım getirir, inşam korkut ki, Upanişad'm deyimi ile, ben yok olmam' diyebilir ve böylece kendisi tanrı olur. İşte, bizden biri gjbi oldu' der Yehova, 'şimdi elini uzatmasın ve hayat ağacım almasın ve yemesin ve ebediyen yaşamasın diye...' Mitoloji aynıdır fakat başka değerlerle değiştirilmiştir, yani, dünyada mutluluğun gerçekleşmesi değil, mücadele vardır.

3. GÜNAH, YASAK MEYVA: HintE aziz Ramakrişr %, İngiliz eğitimi görmüş ziyaretçisi kendisine tanrının bir günahkarda nasıl bulunduğunu sorduğunda, "bir kez' demişti, "bir adam bana Kitabı Mukaddesi vermişti. Hep sununla doluydu: günah, günah! Bir kimsenin şöyle diyecek kadar inana olmalı: Tanrının adım ahdim, Rama'nın veya Harînin adım tekrarladım mı nasıl günahkar olabilirim? Bir kimse tanrının adının şam ile inanç sahibi olmalı'.*[21]) Belki kolay veya zor olabilir, ama kutsallığın içindeki güce olan inancı gösteriyor. Yaratıcı ile yaratan arasındaki ancak köprüyle aşılan, o zaman bile istikrarsız ve özel, gelişmiş, belirlenmiş kurallara uymakla giderilen mutlak ayrımla karşılaştırıldığında, etkili bir biçimde uyarılmak için, yalnızca tanrının düşünce ve sevgisinin gerekli olmasını gösteriyor.

Adem ile Havva'nın olayında bildirilen kural, peri masallarında geçen, çok bilinen bir türdür. Folklor öğrencilerince Tek Yasak Şey diye bilinir. Örnek olarak, Tek Yasak Yer (yasak oda, yasak kapı, yasak yol), Tek Yasak Nesne (yasak meyva, yasak içki), Tek Yasak Zaman (kutsal gün, sihirli saat) vb. Motif dünyada yaygındır. Orfeus tabusu, geriye bakmamak, anılabilir/[22]'

Belli, ilkel, canavar-kesme mitoslarında Tek Yasak Yol motifinin il-

ginç bir kullanımı vardır. Genç kahraman, kendisine korunması için verilen tabuyu bilerek çiğner/ bir veya bir kaç kötü gücün alanına girer, hepsiyle başeder, insanlığı baskıdan kurtarır/[23]* Episod, yeni bir bakış açısıyla okunabilir. Gerçek yaşam dünyasını tannya değil Adem ite Havva'ya borçlu olduğumuzu anlarız. Ama şurası kesin ki mesela I.ö. DC ve IV. yüzyıllarda şekil verenlerin böyle maceracı düşünceleri yoktu. Roma Katolik düşüncesinde, 'Kitabı Mukaddesteki öykünün özu, Düşüşün, ayrılmanın, daha iyi bir günün gelmesi için olduğudur' düşüncesinde kesinlikle koşut bir görüş varsa da.*[24]' Daha iyi, bir görüşe göre, elbette, Haçın selametindedir, ikinci ağaçtadır. Bu görüşün içtihadı Paul'un şu büyük sözlerinde vardın 'Çünkü Allah hepsine merhamet etsin diye, hepsini itaatsizlik içine kapadı'. (*) Bu düşünce şu sözlerle ifade edilmiştir. *O felix culptfl* Ey şanslı günah! Ey mutlu hata! Kutsal Cumartesilerde, paskalya mumlarının kutsanması hizmetinde:

O certe necessarium Adae peccatum, quod 0tristi morte deletum est!

O felix culpa, quae talent ac tantum meruit habere redemptoremP[5]^

Bu tema, *Finnegans Wake'de,* coşkuyla işlenmiştir. Bahçeden düşüş mitosundan benim görüşümün çıkarılması çok kolaydır. Kitabı Mukaddesin mitsel betimlemesi her zaman kendi mesajım taşır ve metnin kendisinde sözcüklerle ifadesini bulmaz. Çünkü bu kitap çok derinlerde, bir çok dilden ödünç aldığı simgeleri taşır.

Şimdi/çok daha sonraki kahince mitosa, Tekvinin I. Bapına dönebiliriz.

KAHİNCE YARATILIŞ (H) DÖNEMİ
İ.Ö. IV. YÜZ\TL

'Başlangıçta Allah gökleri ve yeri yarattı. Ve yer ıssız ve boştu. Ve enginin yüzü üzerine karanlık vardı ve Allah'ın **Ruhu** suların yüzü üzerinde hareket ediyordu. Ve Allah dedi: ışık olsun ve ışık oldu. Ve Allah ışığın iyi olduğunu gördü. Ve Allah ışığı karanlıktan ayırdı. Ve Allah ışığa Gündüz ve Karanlığa Gece dedi. Ve akşam oldu ve sabah

(*) Romalılar 11:32. Bu alıntı, aynı zamanda, James Joyce'un *Finnegans Wake* adlı eserinde-' ki bütün değişimlerinde ortaya çıkan 1132 sayısının gizli anlamını gösterir.

oldu, bir gün.

Ve Allah dedi, suların ortasında kubbe olsun ve sulan sulardan ayırsın. "Ve Allah kubbeyi yaptı ve kubbe altında olan sulan kubbe üzerinde olan sulardan ayırdı ve böyle oldu. Ve Allah kubbeye Gök dedi. Ve akşam oldu ve sabah oldu, ikinci gün,'

Sonraki gün kuru toprakların ve sebzelerin yaratılışıdır. Dördüncü gün güneş, ay ve yıldızlar yapıldı. Beşincide kuşlar, deniz canavarları ve balıklar, altıncı gün hayvanlar ve insan yaratıldı. Allah dedi, 'suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım'.

'Ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hakim olsun. Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onu Allah'ın suretinde yarattı, onları erkek ve dişi olarak yarara.

Ve Allah dedi: işte, bütün yeryüzü üzerinde olup tohum veren her sebzeyi Ve kendisinde ağaç meyvası olup tohum veren her ağacı size verdim, size yiyecek olacaktır ve yerin her hayvanına ve göklerin her kuşuna ve kendisinde hayat nefesi olup yeryüzünde sürenin her şeye bütün yeşil otu yiyecek olarak verdim ve böyle oldu../[26])

İnsanların, yıllarca insanların ilk hayvanların sonra yaratıldığı Yehovacı cennet mitosunu, tam zıt zamanlı bir masalın ikinci bölümü gibi okumasını anlamak kolay değil. Üstelik Havva, Adem'in kaburgasından yaratılmıyor, dişi ve erkek Allah'ın suretinde birlikte yaratılıyorlar, yalnızca yabanıl arasında ona arkadaş olsun diye olmuyor bu iş.

Elohim mitosunun neden *ex nihilo* 'hiç bir şeyden' yaratılış biçiminde anlaşıldığım kavramak da kolay değil. Yaratılış sözcüğünün gücü ile açıklanıyor ve bu ilkel düşüncede 'hiç bir şeyden öte bir şeydir. Tersine, şeylerin özüdür. İ.Ö. 2850'lere kadar eski dönemlerde sözcük gücü ile yaratılışa ilişkin bir Mısır mitosu var/[27]) Ve 50 yıl öncesi kadar yakın bir dönemde, 6,5 yaşında bir çocuk, İsveçli psikolog Dr. Jean Piaget'e, 'eğer çocuklar olmasaydı çok kötü olurdu. Hiç bir şey yapamazdınız. Şeyler nasıl yapılabilirdi?' demişti/[28]'

Üstelik bu yaratılış mitosunda, yasak ağaç da yok.

Ve son olarak, eğer Elohim'in sureti ile yaratüdılarsa, Adem ve Havva birlikte göründüklerinden, Elohim ikililiğinin ötesinde yalnızca erkek olamaz, androjin olmalı. O zaman mabuta neden erkek biçiminde olduğu gibi dişi biçiminde de tapılmasın?

Aşkın gözü kördür, derler. Mitolojik düşüncenin batıdaki bocalayan tarihinde, Elohim yaratılış bölümünün müthiş rolü olmuştur. Çünkü eski dünya sanatkarının kendisinden bir bildiri olarak düşünüldüğünde dağın başında Musa'ya varan haşmet ve basitliğinin şimdi yok olan bir gücü taşıması sözkonusudur. Bugün bunların Aristo'nun yüzyılında, şairce bir kahin eli tarafından yazıldığını biliyoruz. f.Ö. IV. yüzyılda evrenin biçiminin 15 yüzyıl önceki yukandaki sulan ayıran bir bağ ile, yukandakilerin yağmur olarak döküldüğünü, aşağıdakilerin kaynaklardan fışkırdığını, Marduk mitsel dünyasının imgeleri ile bulmak, en azından hayalkıncıdır. Fakat hâlâ daha, tüm bu arkaik destanın çocuklarımıza tanrının sonsuz gerçeği olarak iletilmesi geleneğimiz daha da kincidir.

Tufan mitosunu *Doğu Mitolojisinde* zaten tartıştım.*[29]) Burada yalnızca, Tekvin'de iki biçimin birleştirildiğini söylemek yeterli. Eskisi, IX. yüzyılın J metninden, Yehova'nın Nuh'a teknesine koşmalannı emretmesini açıklıyor. 'Bütün yeryüzü üzerinde zürriyetlerinin sağ kalması için, kendine her temiz hayvandan, erkek ve onun dişisi olarak yedişer ve temiz olmayan hayvanlardan erkek ve onun dişisi olarak ikişer, göklerin kuşlarından da erkek ve dişi olarak yedişer yedişer alacaksın.' (Tekvin 7:2-3)

Ötekine, H metnine göre, Elohim Nuh'a surdan söyledi: "Ve seninle beraber sağ kalmak için her yaşayan, bütün beden sahibi olanlardan, her nevinden ikişer olarak gemiye getireceksin, erkek ve dişi olacaklar. Cinslerine göre kuşlardan ye cinslerine göre sığırlardan, cinslerine göre toprakta her sürünenden, her neviden ikişer olarak, sağ kalmak için sana gelecekler'. (Tekvin 6:19-20)

Babil Kulesi öyküsü J metnindedir, Kitabı Mukaddeste özgündür. Elbette zigurratın anlamını çarpıtır. Gökleri karıştırmak ve tehdit etmek amacı ile değil fakat semavi tanrıların dünyadaki kölelerinin tapınmalannı karşılamak üzere onların inebilecekleri bir yer olma amacını taşır/[30]) Fakat Kitabı Mukaddes övünçlerinden biri, kendininkinden başka tüm tapınma yollarını lanetlemedeki üstünlüğüdür, belagatıdır. Dahası, Yehova'nın insanlann dillerini çoğaltarak onlan yeryüzüne dağıtmadaki bozguncu işi (İ.Ö. 2500e kadar dünyada tek dil bulunmuş ve insanların dağılması sözkonusu olmamış da olsa) eski İbrani biçiminde, İbranice dışında tüm dillerin ikinci derecede oluşlarına ilişkin değerli bir metindir. 1957 kadar yakın bir döneme ait herhangi bir İbrani Okuma Kitabı açıldığında orada öğrencinin, 'Bu

Tanrının konuştuğu dildir' diye okuduğunu görürüz. Bu düşünce, Hintcenirl Sanskritce karşısında durumunu belirlemekle aynıdır. Yar ni bu kutsal dilin sözcükleri şeylerin gerçek' adlandır, onlar yaratılış zamanından gelen sözcüklerdir. Bu dilin sözcükleri evrenden öncedir, onun ruhsal formu ve desteğidir. Böylece onlara çalışmakla, gerçeğe, varlığa, realite ve güce, kutsallığın kendisine yaklaşılır, ^v,

3. İBRAHİM'İN ÇAĞI

Düşüş olmasaydı, Kurtuluşa da gerek kalmayacatı. Bu nedenle Düşüş imgesi, Hıristiyan mitosu için yaşamsaldır. Sinagogların ritle-ri, festivalleri, tefekkürleri de, Seçilmiş Halk efsanesine dayanır.

Sıradan Hıristiyan görüşüne göre, tüm insanlık, ilk çiftin asiliği nedeniyle, doğasında bir çürüklük kalırına sahip olmuştur. Anlayışı karartan, iradeyi zayıflatan, kötülüğe eğilim duyurtan bir çürüme. Tannnın merhametli davranışlarıyla, bu günaha karşı suç ve ceza olmasa, insan. Yaratıcısının bilgi, sevgi, hizmet ve güzelliğinden, uygun sondan, sonsuza kadar mahrum kalırdı. Doğu yapısındaki, bir kimsenin içe dönüklükle tanrısallığa kavuşması (mitsel kişileşme) bu anlayışta kesinlikle reddedilmiştir. Çünkü bu görüşe göre içerde hiç bir şey yoktur, yalnızca çürümüş-yarahlmış bir ruh vardır, kendi başına ne tanrısal olabilir ne de kendi kendine tanrı ile bir ilişki kurma yeteneği olabilir (mitsel ayrışma). Bu yol, bağışlama ile elde edilebilir. Bu yol, sunduğu ışıkla Oğulun kişiliğinde, Ağaca karşı Haç ile, onun yerini alan kutsal Haçla yaşanır (mitsel yenileme). Ve seçilmiş halk efsanesi, Hıristiyan görüşünde, İbrahim ve onun tohumu yoluyla, eti ile, rahmi ile, Oğulun insanlığı ile,' Gerçek İnsan kadar Gerçek Tanrı olmasıyla (mucizeyle) Tanrının Kurtuluş mucizesi kadar uygun bir halkın hazırlanması anlamındadır. Onun ölümü ile Kudüsteki tapınağın perdesi yırtılıp ayrılmıştır (Matta 27:51, Markos 15:38, Luka 23:45). Ve o zamana kadar tanrının bu dünyadaki amacının bir aracı olan Musa'nın ritüel şeriatı artık bitmiştir. Kilisenin ayinler sistemi, Tanrının dünyadaki irade ve merhametinin tek aracı olmuştur. Düşüş ve Kurtuluş, Ağaç ve Haç simgeleri, dünyanın sonuna kadar, insan ontolojisinin nihai terimleri olarak artık kalacaktır.

Süregelen sinagog görüşünde, öte yandan, Hıristiyan öğretisin-deki, doğuştan günah anlayışı reddedilmiştir. Britanya İmpara-

torluğunun baş hahamı J.H. Hertz'in sözlerinden okuduğumuz gibi: insan baştan beri ölümsüzdür ve ölüm dünyaya Havva'nın başkaldırması ile girmemiştir... insanın tanrı benzerliğini yitirmesi söz konusu değildir. Ne de insanın tann kafanda doğruyu yapma yeteneğini yitirmesi söz konusudur. Bu tür bir kayıp onun son nesillerine de kalmamıştır.'

'Hahamlardan bazıları, zaman zaman, Havva'run insan ırkını yılanla zehirlemede payından *söz* ederlerse de, onlar *büe* bu zehirin çaresinin Sina'da bulunduğunu açıklarlar. Tanrının şeriatının, hayvansılık ve tanrısızlık bozukluğuna karşı bir siper olduğunu haklı olarak ifade ederler. Mezmurlar sık sık suç ve günahtan söz ederler, fakat orda... Hıristiyan teolojisinin Düşüş adını verdiği olaya atıf yoktur. İnsanın düşüşü öğretisine ilişkin en ufak bir yankı için Dua Kitabında veya Pişmanlık Günleri'ne boşuna bakarsınız. Yahudi'nin her günkü sabah duası Tanrım bana verdiğin ruh saftır' der.(Midraş)...'

Ademden inen insanoğlu mutsuz biçimde çürüdü ve Tufan tarafından süpürüldü. Yalnız Nuh kurtuldu. Fakat bir çok kuşakların geçmesiyle insanoğlu bir kez daha kibirli ve inançsız oldu Dünyaya ahlaki karanlık yayıldı. Midraş'ın çok derin anlayışı ile 'Allah, *İbrahim olsun,* dedi ve ışık oldu'.*[31])

Yahudilik kadar Hıristiyanlık ve îslamm da temel efsanelerinden olan bu efsanenin giriş satırlarında şunları okuyoruz:

'Ve Rab Abrama dedi: Memleketinden ve akrabanın yanından ve babanın evinden sana göstereceğim memlekete git ve seni büyük millet edeceğim ve seni mübarek kılacağım ve senin adını büyük edeceğim ve bereket ol, ve seni mübarek kılanları mübarek kılacağım, ve sana lanet edene lanet edeceğim ve yeryüzünün bütün kabileleri sende mübarek olacaktır. Ve Abram Rabbin kendisine söylediği gibi gitti.*^

Metin, olayların olduğu zamandan bin yıl sonraki IX. yüzyılın J metnidir, hiç kimse kronolojik olarak olayı tarihsel bir zamana oturtamamıştır. Yıllarca belirli Kitabı Mukaddes araştırmalarında İbrahim'i î.ö. 1996 yılına oturtmak gelenekselleşmişti.^ ibrahim, Kitabı Mukaddes'e göre, Kildanilerin Ur kentinde doğmuştur. Gene Kitabı Mukaddese göre, karısı, babası, yeğeni ile Kenan iline gitmek için yola çıktı ve bir zaman Harran'da kaldı/[34]) Bu tarih, Sümer kültürünün yenilenme ve gelişme dönemi içine düşer ve Lagaşh Kral Gu-dea'nın hükümranlığına rastlar. (Î.Ö. 2000) Ningizzida görüşü bizim 1. şeklimizdeki esindir. Doğum Öyküsünü okuduğumuz büyük Semi-

tik Kral Agadeli Sargon (Î.Ö. 2350) on krallı bir hanedandan sonra gelmiştir. 2150'de kuzey doğudan gelen barbar akınları ile yıkılmıştır. Onlara, 'kanyı eşinden, çocuğu anababasından, krallığı Sümer ülkesinden ayıran dağların ejderleri* denilmişti. Irk kökenleri bilinmiyor, kralları kendilerine 'Gutinin ve Dört Bucağın Kralları' adlarını vermişlerdi ve egemenlikleri yüzyıl sürmüştü. 2150den 2050'ye kadar. ([35])

Bu öldürücü yıkımı, etkileyici, ümitli fakat gene de acı dolu Sümer kültürünün restorasyonunu, Ur'un yerli üçüncü Sümer hanedanı izledi. (Î.Ö. 2050-1950) Ve bizim sofu kralımız Legaşlı Gudea. Bu dönemden kalma sayısız çivi yazısı tabletten, Sümer epikleri hakkında bilgilerimizi öğreniyoruz. Kocaman, yeni zigurratların gerçek filizlenmesi de bu dönemdeydi.

Profesör Moorgat, bu dönemde yapılan Ur örenindeki zigurrat için, "büyüklüğünü ve karmaşık yapısını gözönüne aldığımızda bu dönemde Ur'un büyüklüğünün, aşağı yukarı büyük tapınak kenti Tanrıça İannanm Uruk'u kadar olduğunu, son dönem Sümer toplumsal düzeninin hâlâ temelde teokratik olduğunu anhyabiliyoruz. Gerçek anlamıyla tapmak yapıcı bir topluluktu; Orta Çağın Hıristiyan toplulukları ile karşılaştınlabilir. Fakat, sonra, pişmanlıkla, bu dünyayı kavrayışımızın, gerçekten ve derinden anlamak an ne kadar uzak olduğunu anlıyoruz' diye yazıyor.'[36])

Şehirden şehire kuleli zigurratlarıyla, ibrahim'in ailesi ve sürü-süyle dolaştığı ülkenin, nasıl bir görünümde olduğunu düşünebiliriz.

Haham Hettz, 'İbrahimle Tekvin kitabının doğası değişti' diyor. İlk on bir bapa kadar, ihsan topluluğunun dünyadaki şafağı hakkında bilgiler verir. Kitabın geri kalan bölümü, tanrının amacı ışığında insanların kaderini kuran insanların öyküsü, yazımının ana temasını oluşturur... Krallarla, loş, ilkel dünyayı terkederiz ve tarihsel zamanların aydınlığına gireriz.'([37]V

Bazılarına, Sümer, Akad ve büyük Mısır piramidleri döneminden loş, ilkel dönemler diye söz edilmesi ve 1961'de yayınlanan bir çalışmada dört yüz yıllık bir zaman dilimi içinde bir yere yerleştirile-meyen İbrahim'le gün ışığımıza kavuşmuş olduğumuzu okumak garip gelebilir. Fakat, eğer İbrahim yaşamışsa, İ.Ö. 1996'da yaşamış olmalıdır ve zamanında yapılmış zigurratlarla biraz ışık yaşamına düşebilir. Herhalde kendisi bunları görmüştür. Özellikle, pek uzakta olmayan Lagaş şehrinin kralı Gudea'nıh, bir devlet olayı olarak yaptırdığını.

Gudea'nın, şehrinin tanrısı Ningirsu'ya yaptırdığı zigurat, o günün insanlarının din anlayışı hakkında değerli bilgiler vermekte yardıma olabilmektedir. Tannlan, İbrahim'in tersine, sözverilmiş bir geleceğin değil, çoktan sönmüş bir geçmişin tanrılarıdır. Yani bir ölü töreni gibi, bizlere, dağılan ve geçip gitmekte olan bir kalıtı gösterebilirler.

Dicle ırmağı, Gudea'nın tann Ningirsu'ya' yaptırdığı tapınağın şehrinin topraklarını yükselip basmaya ve tarlalara verim getirmeye son verdiğinde, Gudea bir düş yolu ile tanrının isteğini öğrenir, fakat rüyayı yorumlayamaz. O zaman ana tanrıça Gatumdug'un tapmağına yönelir. İşte, yardım duasını okuyoruz:

'Ey kraliçem, saf cennetin kızı, öğütleri yarar getiren, en yüksek göklerin sahibi, toprağı yaşandır kılan; Legaş'ın kraliçesi, annesi ve kurucusu! Sevdiklerin, zenginliğin gücünü bilirler, korudukların zenginlik yıllarını. Annem yok, annem sensin, babam yok, babam sensin. Beni tapınakta doğurdun. Ey tanrıçam, Gatumdug, bütün tanrıçaların aklı senindir. Anne, sana rüyamı anlatayım.'

'Rüyamda, gövdesi göğü dolduran bir adam vardı, gövdesi dünyayı dolduran. Başındaki taç. onun tanrı olduğunu gösteriyordu, yanında İmdugud kuşu(*) vardı. Fırtınalar ayaklarının dibindeydi. Sağ ve solunda iki aslan yatıyordu. Bana kendisi için bir ev yapmamı emretti. Fakat kimdi bilmiyorum.'

'O anda güneş önümde doğdu. Bir kadın göründü, kimdi, kim değildi? Bir elinde saf çiviyi tutuyordu, ötekinde gök yıldızlarının sergilendiği çamur bir tablet. Kendinden geçmişti, aynı, düşünüldüğü gibi. Ve rüyamda ikinci bir adam göründü, bir savaşçı, elinde, bir ev diagramı çizmiş olduğu bir lapis lazuli tablet tutuyordu. Bana bir karmaşa sunulmuştu, üstünde alfandan bir tuğla kalıbı ve kalıbın içinde kader tuğlası vardı. Ve kralın sağında yüklü bir merkep vardı.

"Çobanım, dedi tanrıça, senin için rüyanı okuyacağım. Gövdesi yeri ve göğü dolduran, tacı tanrılığını gösteren ve sağında ve solunda iki aslan, yanında İmdugud kuşu duran adam, tann, kardeşim Ningirsu'dur. Sana emri, tapınağı Eninnu'yu inşa etmendir. Şimdi, önünden yükselen güneş, senin koruyucu tannn Ningizzida idi. Onun yılan formu, güneş gibi dünyadan yükselir. Çivi ve burçların tabletini elinde tutan, düşünüldüğü gibi kendinden geçmiş olan kadın, kızkar-deşim Nisaba idi, sana, tapınağı inşa etmen için uğurlu yıldızlan

(*) İmdugud kuşu, 16. şekildeki aslan-kuştur.

gösteriyordu. İkinci, savaşçı, lapis lazuli tablet tutan adam, tanrı Nindub'du. Sana tapınağın tasarımını gösteriyordu. Ve yüklü hayvan, kralın sağında duran, bu sendin, görevin için hazır.'

Gudea, değerli ağaçtan bir vagon yaptırdı, mücevherlerle donattı, önüne eşek bağladı. Üstüne hem şehrinin amblemini koydurttu, hem adını kazıttı, düşünce ve barışının kutsanmış tonları ile hoşnut lirini koydurdu. Sonra bu armağanla şehrin tapmağına geldi, gece gündüz dualar sundu. Huşu veren, kan kurbanının tapmağı, Ningirsu'nun ülkesinin egemeni olduğu tapınakta, Gudea, kutsal hayvanlar kurban etti, kokular, ağaçlar yaktı, bir işaret gelsin diye, dualarla tanrısının önünde kaldı.

Ey bizim kralımız ve efendimiz, Ningirsu, yükselen sularımızın terbiyecisi, Enlil'den doğma, muhteşem ve korkusuz Efendi, senin için bir ev yapacaktım fakat hâlâ bir işaret alamadım. Kahraman tanrı, bana bilinmesi gerekeni bildir. Çünkü ben bunların anlamını bilmem. Denizin yüreği gibi esersin, dünya ağacı gibi sıkı durursun, kaynayan su gibi yakarsın ve fırtına gibi düşmanı bastırırsın. Kralım, cennet gibi, kavranılamazsın, ama, ben, ne biliyorum?

Tanrı dedi: Gudea, benim gerçek çobanım, benim tapmağım Eninnu'yu inşat etmeye el attığın gün, gökten bir yağmur sesi duyulacak. Size çok bol yağmur düşecek. Ülke bollukla şişecek. Tapınağın temeli bittiğinde bolluk görünecek. Büyük tarlalar cömertçe verecek. Ark ve kanallarda su yükselecek Dünyanın yarıklarından su fışkıracak. Sümerde, dökecek kadar, çok yağ olacak, tartılacak kadar yün, senin dindar elin benim tapmağımı inşa etmeye koyulduğunda, ayağımı dağa basacağım, fırtınaların yerleştiği yere. Bu fırtınaların yerleştiği yerden, dağdan, saf yerden rüzgar göndereceğim. Öyle ki, ülkenizde, yaşamın soluğu gelecek, esecek.

Kral uyandı. Uyumuştu. Kendine geldi, düşteydi. Ve tapmak inşa edilebildiğinde, tanrı onun türbesine taşındı, Ningirsu'nun, tanrıçası Baba ile evliliği ilan edildi. Yedi gün, hizmetçi kız ve efendisi eşit olr du, köle ve sahibi yanyana yürüdü, yüksek ve alçak yanyana oturdu. Kötü dillerde kötü sözcükler iyi oldu, yetimler zenginlerden çekmedi, güneşten doğruluk parladı/[38]'

İJÖ. 1950'de, Ur şehrinin üçüncü hanedanının son kralırun düşmesiyle, Elam şehirlerinden gelen işgalden önce, Sümer ve Akad kültürlerinin birliğinin sonu gelmişti. Bir kez daha Profesör Moörgat'tan alıntı yaparsak:

'Dört bucağın Efendiliği artık hayal edilemez. Her yerde eski şehir-devletler gene yükseldi. Büyük bir kısmı, üstelik yerlilerce değil, yabana prenslerce yönetiliyordu. Azı da Elami kökenliydi. Güçlü biçimde Samileşmişlerdi. Çünkü ülkeleri Sümer ve Akad imparatorluğunun eyaletiydi. Ama çoğunluk çöl göçebeleriydi, dilleri daha önceki Akadlı, doğulu semitik halklardan hem diyalektikleri hem adlan bakımından farklı olan yeni semitik bir dalganın üyeleriydi bunlar. En yakın akrabaları Kenanilerdi. O zaman Suriye ve Filistin'e doğru ilerliyorlardı— isin, Larsa, Babil, Mari ve daha sonra Asur'da bu çöl halkları önderlik için birbirleriyle savaştılar, bağlaşmalar kurdular ve en üstün yer için her yerde savaşı sürdürdüler. Elamiler ve Samiler bir buçuk yüzyıl sonra en büyük savaşçı-devlet adamlarını yetiştirdiler, Rimsin ve Hammurabi. Sonra, ikisinden büyüğü Babilli Hammurabi bir zaman için Sümer ve Akad dünyasının büyüklük ve birliğini sağladı.'^

Hammurabi yönetimini Î.Ö. 2067 ile 1905 yıllan arasına yerleştirmek gelenekleşmişti/[40]) Bu tarih daha sonra, Hammurabi ile aynı kişi oldukları varsayılan Şinar kralı Amrafel (Tekvin 14:1) için kullanılarak İbrahim için de kabul edilmiştir. Hammurabi'nin zamanı, şimdi, yeni kanıtlarla, İ.Ö. 1778-1686'ya getirilmiştir, fakat İbrahim'in zamanı da yakınlaştınlmıştır. Profesör T.J. Meek'in belirttiği gibi, "bu aymlaştırmanın yanlışlığı şimdi anlaşılmışsa da, İbrahim'in tarihi gene de Hammurabi'ye yakın olmalıdır."[41]'

Hammurabi'nin Babil hanedanı İ.Ö. 1530'a kadar sürmüştür ve sonra bu değişken dünyadaki her, şey gibi yıkılmıştır. Fakat her yandan akan yeni dalgalar artık kuzeyden gelmektedir. Ve üç ana grup vardır:

1. *Hurriler:* İnanılmaz güçte ve yayılmacı bir halk. İ.Ö. 2200'ler kadar eski bir dönemde Kafkaslardan Kuzey Mezopotamya'ya baskı yapmaya başladılar. İ.Ö. 1800'lerde İran Körfezine ulaştılar. Batıya Suriye ile Filistin'e yöneldiler. Orada yerleşmiş bulunan bir çok batılı Samileri kanlarıyla yerlerinden ettiler ve içlerine sızdılar.

Profesör Meek, 'bilimadamlarmca, çoktandır, eski İbrani krallarının öykülerinde saf semitik geçmişleriyle uyum göstermeyen belli ayrıntılar olduğu belirtilmektedir" demektedir. 'Çünkü bunlarda Semitik koşutluk yoktur. Fakat şimdi Hurriler hakkındaki geniş bilgilerimizle Huirilerle koşutluklarını görüyoruz. "Esav'ın ilkoğulluk hakkını satması, örnek olarak (Tekvin 25:31-34), Hurriler arasında aynı tür

değişik bir pratik olarak görülene kadar koşutluk kurulamayan bir olaydı. BUimadamlan için uzun süre bilmece olan Raşelin babasının eşyasını ve tanrılarını çalması (Tekvin 31:19) bunun Hurri yaşamı uyarınca olduğu bulununca açıklığa kavuştu. Bunların çalınması kocası Yakup'a babasının malını ve unvanını kazandırdı. Profesör Meek, "eski tbraniler ile Huniler arasında bunların ve aynı tür benzerliklerin bulunması yanında, Eski Ahit'te Hurri adlarının varlığı ve Hunilerden söz edilmesi de, iki göçün birlikte olduğunu açıkça kanıtlar' diyor. 'Hurriler ve Habiru veya îbraniler, Mezopotamya'da birlikte bulundular ve batıda da birlikte olmuş olmaları olasıdır...'^

Henüz hiç kimsenin keşfetmemiş olduğu, geniş bir araştırma alanı açüıyor. Hurriler Î.Ö, 1500-1250'de Van Gölünün güneybatısın da, Kürdistan'da, şimdi Türkiye-Irak ve Suriye'nin içinde kalan böl gede kısa yaşamlı fakat güçlü bir krallık kurdular. Bu bölge İbrahim'in durağı Harran'ı da kapsıyordu. Bu krallık Mitanni Krallığı diye bili niyordu. Dahası, Î.Ö. 1400'de Mitannilerle komşuları Hititler arasında (işgal edilmek üzereydiler) imzalanan bir antlaşmada beş Veda tan rısının adlan görülüyor: îndra, Mitra, Varuna ve îki Aşvinler. Hurri ler, şimdi anlaşılıyor ki, en azından bir zaman için, İndo-Aryan kö kenli, savaş arabalı, aristokrat bir sınıf tarafından yönetilmişlerdi. Yakın Doğuya iki atla çekilen iki tekerli hafif arabayı, yeni savaş maki-nasını sokanların da bunlar olabileceği anlaşılıyor. Çünkü savaş ara bası Aryan bölgesinde t.Ö. 2000-1750'de gerçekleştirildi ve sonraki üç yüzyıl içinde eski tarihsel dünyanın her yerinde göründü. Mısır'a As yalı Hiksos kralları ile Î.Ö. 1670-1570'de, Hindistan'a Aryan aşiretleri ile t.Ö. 1500-1250'de, Yunanistan'a aynı zamanlarda, Çin'e Şanglar'la 1525'de girdi. Gene de keşfedilmesi gereken konu, olanaklı olduğu görünen, gerçekte kaçınılmaz olan, karşılıklı etkileşimdir. Krallara at fedilen dönemde Kitabı Mukaddes mitosu, Semitik ve Aryan öğelerle yapılanmıştır. Ve *Doğu Mitolojisindeki* Çin mitosu ile koşutluklarının açıklanmasını burada bulabilir.^ -:* ■

Dönemin öteki etkileyici gruplan şunlardır

2. *Hititler.* Muhtemelen Hunilerle bağıntılı olarak fakat onlara diplomasi ve savaşta baskın çıkarak bugün Türkiye olan bölgenin büyük kısmında egemen oldular. Yükselişleri, doruk noktalan Ham-murabi döneminde, kaçınılmaz yıkılışları, Hemeros'un Troya savaş-lan döneminde, LÖ. 1750-1150 yıllarında oldu.

3. *Kassitler:* Çin ve Elam'dan (şimdi İran) İ.Ö. 2000de gelen, neolitik kalıttan belirli özellikler taşıyan Kassitler Babilpnya'nın ırmaklarını ellerine geçirdiler/Mezopotamya'ya girmeden önce bu dönemde Hindistan'a gitmekte olan İndo-Aryan köklerle bir tür ilişki kurmuş görünüyorlar. Kassitler yazılı mitos metinleri bırakmadılar. Fakat kişi adlarından bazı tanrılarının adlarım biliyoruz: örnek olarak, Surias (Sanskrit, surya-güneş), Maruttas (Sanskrit, MaruH-üzgar) ve Burias (Yunan Boreos-kuzey rüzgarı). Yani en azından bir ölçüde Aryandılar ve belki de Aryan kökenliydiler.

Başka deyişle, Batı dinsel düşüncesinin ve pratiğinin yükseldiği kitap, büyük kısmının esinini oldukça karma bir dünyadan alıyordu. Karmaşıklığının değerli atmosferinin ve gücünün kaynaklarından biri olduğuna da inanmak oldukça mantıklı olur. Bu güç bizim duygularımızı kapsasa ve etkilese de, kralları zamanlarının kapsamına yerleştirmek için uğraşırız. Fakat zamanı, örnek olarak Hammurabi'yi diyelim, yerleştirmek için uğraşan bilinçli bilimadamı bile hâlâ büyük bir uğraşla başbaşadır. Jericho şehir-dağının kazısı örneğinde olduğu gibi, Dr. Kathleen Keyno, şöyle yazıyor:

'Krallara ilişkin yılların süreleri ile kronoloji oluşturulamayacağı açıktır, ibrahim'in Harran'dan çıktığında 75 yaşında olduğunu ve Ishak doğduğunda 100 yaşında olduğunu, Yusuf doğduğunda İshak'ın 60 yaşında bulunduğunu ve Mısır'a gittiğinde Yakub'un 130 yaşında olduğunu gerçek kabul etmek olanaksızdır. Jericho mezarlarında iskeletler, bu dönemde umut edilen yaşam süresinin kısa olduğunu kanıtlıyor. Birçokları 35'inden önce ölmüş ve azı 50'sine varmış görünüyor.'

'Fakat kesin bir kronoloji olanaksızsa da, dönemlerinin yerleştirilmesi Kitabı Mukaddesteki öyküde yazılı olardan yansıtıyor. Krallar yarı göçebe çobandılar. Daha verimli sahillere göç ediyorlardı ve çadırlarında, Kenanilerin arkeolojisinin ortaya çıkardığı şehirlerinin arasmda fakat onlardan ayrı yaşıyorlardı. Çadırlarda yaşayan çobamllar arkeolojinin keşfedeceği, bir kanıt bırakmazlar, fakat çevreleri hakkında bir şeyler biliyoruz.' ^

Temelde, olaylar, kronolojik gerçeklerden çok mitolojinin daha inandırıcı olduğunu gösteriyorlar. Örnek olarak, aşağıdaki meraklı masal daha sonraki Musa'nın Çıkışı öğelerini içeriyor:

'Ve memlekette kıtlık oldu ve Abram orada misafir olmak üzere Mısır'a gitti çünkü memlekette kıtlık ağırdı. Ve vaki olduki Mısır'a

girmesi yaklaştığı zaman, karısı Sara'ya dedi: işte, biliyorum ki,, sen görünüşü güzel bir kadınsın ve olur ki, Mısırlılar seni görünce: Bu onun karışıdır derler ve beni öldürürler, fakat seni sağ bırakırlar. Senin yüzünden bana karşı iyi davranılsın ve senin sebebinle canım yaşasm diye: Onun kızkardeşiyim, de. Ve vaki oldu ki, Abram Mısır'a girdiği zaman, Mısırlılar kadının çok güzel olduğunu gördüler. Ve Firavunun emirleri onu gördüler ve onu Firavuna methettiler ve kadın Firavunun sarayına alındı. Ve onun yüzünden Abram'a karşı iyi davrandı ve onun koyunları, sığırları ve eşekleri ve köleleri ve cariyeleri, ve dişi eşekleri ve develeri oldu.'

'Ve Rab Abram'ın karısı Saradan dolayı, Firavunu ve onun sarayını büyük vuruşlarla vurdu. Ve Firavun Abram'ı. çağırıp dedi: Bana bu yaptığın nedir? Bu senin karın olduğunu niçin bana bildirme-din? Niçin: Bu benim kızkardeşimdir, dedin, ben de onu karı olarak aldım? Ve şimdi, işte karın, al ve git. Ve onların hakkında Firavun adamlara emretti: ve onu ve karısını ve kendisine ait olan her şeyi gönderdiler..'

'Ve Abram, Lut da beraberinde olduğu halde, kendisi ve karısı ve kendisine ait olan her şey Mısır'dan Cenub'a çıktılar.'^

Bu episod Yehovacı (J) metindendir. Onu tamaml mak üzere aşağıdaki E metnini alıyoruz. Bu metin yıllar sonrasına ait. Abram'm adı İbrahim ve karısının Sara olduğu ve kendisinin 100'ü aşkın, karısının 90 civarında olduğu dönemden söz ediyon(*)

'Ve İbrahim oradan Cenup diyarına göç etti ve Kadeş üe Sur arasında oturdu ve Gerarda misafir oldu- Ve İbrahim karısı Sara hakkında: Bu kızkardeşimdir, dedi ve Gerar kralı Abimelek gönderip Sarayı âldı. Fakat Allah Abimeleke gece rüyasında gelip ona dedi: •Aldığın kadın sebebiyle, işte, sen bir ölüsün, çünkü o bir adamın ka-nsıdır.'Abimelek ise ona yaklaşmamıştı ve dedi: Ya Rab, salfh bir milleti de öldürecek misin? Kendisi bana: Bu kızkardeşimdir, demedi mi? Ve kadın, kendisi de: O kardeşimdir, dedi; yüreğimin kemalinde ve ellerimin suçsuzluğu ile bunu yaptım. Ve Allah rüyada dedi: Ben de yüreğinin kemalinde bunu yaptığım biliyorum, ben de seni bana karşı günah işlemekten alıkoydum, bunun için seni ona dokunmağa bırakmadım. Ve şimdi adamın karısını geri ver, çünkü o peygamberdir ve senin için dua eder, ve yaşarsın, fakat eğer geri vermezsen, bil

(*} İngilizce metinde Abram ve Sarai, Abraham ve Sarah adları, Kitabı Mukaddeste Abram ve Sara ve îbrahirrl-ve Sara adları kullanılmaktadır, (çev. n.)

ki, sen ve sana ait olanların hepsi mutlaka öleceksiniz.'

Masalın anlatmayı sürdürdüğü gibi, Abimelek, Sara'yı İbrahim'e, koyun ve sığırlarla, erkek ve kadın kölelerle ve bin parça gümüşle geri verdi ve İbrahim dua etti ve 'Allah Abimeleke ve karısına ve cariyelerine şifa verdi ve çocuk doğurdular. Çünkü İbrahim'in karısı Sara yüzünden Rab Abimeleklerin evindeki bütün rahimleri tamamı ile kapamıştı' diye okuyoruz/[46]^

Gene bu maceranın bir değişiği de İbrahim'in oğlu tshak'a ma led ı-lir. Gene Yehovacı (J) metninde denildiği gibi* "Ve îshak Gerara Filistinlilerin kralı Abimeleke gitti', oralılar sorduklarında karısı için 'kızkardeşimdir' dedi ve 'yoksa beni öldürürler' diye düşündü, vb.^[i7)]

Bu tür masalların, yüzyıllar sonra 'tarihsel zamanların ışığında' kronolojik gerçekler diye nasıl okunduğuna inanmak zordur. Fakat, bugün zorluk daha karmaşıktır. Filistinli denilen halkın Girit'ten Filistin kıyılarına ilk kez İ.Ö. 1196'd a vardıklarım bulduk.^ Hemen kavranılacağı gibi, tarihin bu dikkate değer ailesini, Ur'dan, ibrahim ve oğlunun yaşamlarının bile yetmiyeceği yüzyıllara kadar uzatıyoruz. Üstelik, Yakub'un babası, Yusuf un büyükbabası İshak, burada, Musa ve Çıkış döneminden sonra diye anlatılmıştır. Babası ibrahim'in Gerar'dan geçerken bu oyunu Abimeleke oynadığım anımsarsak, zorluk, gene de karmaşıktır.

O zaman, başka bir gerçeklikle değil, doğal, insani tarihin mitosları, peri masalları ve efsanelerin şeriatı ile uğraşıyor olmuyor muyuz? Geçmiş, dünyanın her folk geleneğinde olduğu gibi, burada bugün gerçek olarak kabul edilenlerle değil, belli bir toplumsal düzene ve inanç sistemine doğaüstü destek veren bir biçimde çizilmiştir. O zaman bu -şimdi ve her zaman, toplumun iyiliğini, gerçeğin yerinden yüksekte tutanlar için- her türlü uydurmanın, zaman anlayışının kabule ikna edilebileceği, yerinde yapılmış doğrulanmasıdır. Bunların hepsi mevcut dikkate değer örnekler için istisnadır, hiç bir modem düşünen kimse, doğru bir düşünce ile, Odysseia'da yanyana getirilen mitos parçalarının tarihselliğini tartışmaz. Bizim de, eski masallarla örülen zaman için aynı işlevi gören, buradan aya hatta daha ötesine yönelen, çağdaş bir bilim yazınımız var.

4. MUSA'NINÇAĞI

Sigmud Freud, son büyük eseri *Musa ve Tektancı'kı yayınladığı*

zaman hayranlarının birçoğunu şaşırttı. Bu kitabında, Musa'nın Yahudi olmadığını fakat Î.Ö. 1377-1358 döneminde hüküm süren Firavun ikhnaton'un ailesinden gelen bir Mısırlı soylu olduğunu öneriyordu. Bu firavunun ölümüyle, hem tahtı hem de tektanrıcıhk kültü yıkıldı. Musa, Deltadaki Semitik yerlilerle Mısır'ı terketti ve onlara tkhnaton'un tektanrıcı inananı aşıladı. Fakat, bu insanlar, çölde, onun disiplininden sıkılarak, onu kestiler, önderliği Arap volkan tanrısı Ye-hova'ran Midyan papazı ele geçirdi. Fakat Musa'nın anası ve öğretisi, Freud'un sözleriyle, 'gittikçe kuvvet kazanarak sonunda ilah Yeho-va'ıun yerinde Musa'nın asıl tanrısı ortaya çıkmış ve halkın vicdanında yer etmişti.'*[49]*

Freud'un teorisi, elbette, bilir bilmez her yerden saldırıya uğradı. Fakat, onun hiç de eğitimsiz olmayan görüşüne göre, Kitabı Mukaddes'in özellikle zorlayıcı niteliğinin akla yakın psikolojik açıklaması budur. Freud'a göre, aynı dönemin rahatlatıcı, şairce ve hatta oyun dolu Yunan mitolojisi ile çarpıcı biçimde zıt olan Kitabı Mukaddes dinsel nevroz niteliğine sahiptir. Mitsel kişilerin telafi edilmesi gereken fakat bilinçle yüzleşilmeyen, bastırılmış bir suçla mahkum olduğu bir sahne sözkonusudur. Sahnedeki mitoslar bir gerçeği açıklamak değil, saklamak durumundadır. Böylece, onlar olaylara dayanan veya bugünün deyimi ile varolan kişiler olarak anlaşılmakta ısrar edilir. Yahudi tanrısı, deyiştela gibi, 'yaşayan bir tanrıdır', mitsel bir tanrı değildir, dünyadaki öteki tanrılara benzemez, inananların hayalinden kaynaklanan şeylerin rüyadaki simgesi değildir. O kabul edilen bir gerçek olarak Musa tanıtmadan da vardır ve onsuz da olur.

Freud, bu teorinin, Yehova'nın ikili doğasını da açıkladığına inanıyordu. Bir yandan, Medyen volkan tanrısının barbarca geleneklerini ve ilkel yılan inanışını sergiler, ama sonra ortaya îkhnaton ve Musa'nın evrensel dürüstlüğünün peygamberleri olduğu sonsuz artan güç olarak çıkar. Freud'a göre, aynı zamanda Musa efsanesinin içeriğindeki, Musa'nın bir yandan Mısırlı soylu olarak görünmesi ve hemen sonra bir çöl şamarıma dönen Arap çobanı oluşu da açıklanır. 'Kadeşli Musa'nın - gelenek ona şifa- veren yılanın dikilişini de malet-miştir- (Sayılar 21:1-9) halkına büyü ve sinirin tamamiyle yasaklandığını haber veren muhteşem Mısırlı ile bir ilgisi yoktur. Bizim Mısırlı Musa'mız, nasıl evrensel Aton ile dağmda oturan cin Yehova arasmda fark varsa, öyle Midyanlı Musa'dan farklıdır/[50]*

Büyük tarihçi Eduard Meyer de bu zıtlığa işaret etmiştir. Freud'un

da yer verdiği gibi, şöyle yazar. 'Midyandaki Musa artık bir Mısırlı ve Firavunun torunu değil fakat Yehova'run kendisine göründüğü bir çobandır. On belanın hikayesinde onun eski ilişkilerinin artık sözü edilmemekte ve aslında pekala sözkonusu olabilmesi mümkün olabilmekle birlikte, israilli yeni doğanın öldürülmesi konusu örtbas edilmektedir. (51)

Şimdi ben Freud'un görüşlerine saldıracak veya onları savunacak değilim. Bunlar onun için yayınlanması kolay görüşler değildi, kitabının ilk cümlelerinde yazdığı gibi, bir milletin en büyük evlatlarından biri olarak anılan bir insanın o topluluğa ait olduğunun inkar edilmesi pek de öyle huzur verici bir hâl olmasa gerekir. Bilhassa o millete ait olan bir fert için, bununla beraber hiç bir telakki beni milli menfaatleri gerçeğin üstünde tutmaya zorlayamaz'.^2' Bunlar cesur sözlerdir, bunları günümüzün yaratıcı sözlerinin en cesur bir işareti olarak kabul ediyorum. Benim küçük isteğim, basitçe, Çıkış sorununa ilişkin bir çerçeve sunmak, önce sahnelenmesinde, mitolojik, sonra sahnelenişinde, tarihsel bir yaklaşım.

Şöyle başlıyalım, Musa'nın doğuşu efsanesi, açıkça, Agadeli Sargon'un doğum öyküsünü model almıştır. (Î.Ö. 2350)(*) Bu elbette Mısırlı değildir, Mısır'da Batlamyos zamanına kadar katran ve zift kullanılrnamıştır. Sonra Filistin'den getirilmiştir/53'

'Ve Levi evinden bir adam gitti ve bir Levi kızını aldı. Ve kadın gebe kalıp bir erkek çocuk doğurdu ve onun güzel olduğunu gördü. Ve üç ay onu gizledi. Ve onu artık gizleyemeyince, onun için sazdan bir sepet .alıp harç ve ziftle sıvadı ve içine çocuğu koyup ırmağın kenarında sazlığın içine bıraktı. Ve kızkardeşi ona ne olacağını bilmek için uzakta duruyordu.'^54'

Bu episod Elohim (E) metnindendir, artık biliyoruz ki, bu metin Vm. yüzyılda İsrail'de düzenlenmiştir, Mısır'da değil. Mitosun genel formülü, daha önce andığımız Otto Rank'ın kahramanın doğuşu mitosuna uyar.(**) Fakat, Freud'un belirttiği gibi, Rank'ın incelediği yetmişten fazla örnekte aşağı bir sınıftan asil bir eve geçen tek çocuk örneği budur. Olağan ol«n bunun tersidir.

Freud şöyle yazar, 'Bebeğin tehlikeye atılmış olduğu ilk aile her türlü benzer durumlarda hayali olanıdır, kendisini evlat edinen ikinci

(*) Bkz. sayfa 66.
(**) Bkz. sayfa 66

aile ise gerçek olanıdır. Eğer bizler bu mitos tipini ki Musa'nın durumu da buna dahildir -doğru olarak kabul edersek yolumuzun açıldığını görürüz. Musa bir Mısırlıdır- muhtemelen asil bir soydan gelme ve efsane de kendisini bir Yahudi haline getirmiştir.'^

Musa adının kendisi Mısırcadır. 'Çocuk' için olağan sözcüktür ve adlar içinde görülür, örnek olarak XVIII. hanedan firavunları arasında. Yıllar önce, Eduard Meyer, Musa'nın olayında, adın başındaki Ra-moses, Thut-moses, Ah-moses ve bunun gibi ilk kısım düşürülmüş ve Mısır kökeni saklanmıştır, diye önermiştir.*[5]*' Ne olursa olsun, sözcüğün Ibranice olmasını düşünen Mısırlı prenses anlatıldığına göre, öyküyü anlatanın enine boyuna düşünmediği de anlaşılmaktadır. Güzel masal şöyle gider:

'Ve firavunun kızı yıkanmak için ırmağa indi ve onun kızları ırmağın kenarında yürüyorlardı, ve sazlık arasında sepeti görüp onu getirmek için cariyesini gönderdi. Ve onu açıp çocuğu gördü, ve işte çocuk ağlıyordu. Ve ona acıyıp dedi: 8u îbranilerin çocuklarından biridir. Ve kızkardeşi Firavunun kızma dedi: Senin için ibrani kadınlarından gidip emzikli bir kadın çağırayım mı? Ve senin için çocuğu emzirir. Ve Firavunun kızı ona: git dedi. Ve kız gidip çocuğun anasını çağırdı. Ve Firavunun kızı ona: Bu çocuğu al, ve onu ben m için emzir, ve ben senin ücretini veririm. Ve kadın çocuğu aldı ve onu emzirdi. Ve çocuk büyüdü, ve onu Firavunun kızma getirdi ve onun oğlu oldu. Ve onun adım Musa (Ibranice *Moşeh)* koyup dedi: Çünkü onu sulardan çıkardım. (Ibranice *maşah)'^'*

Efsane, aynı dönemin Yunan öyküsü ile benzeşiyor. Perseus prenses Danae'den doğmadır. O da Argus kralı Acrisius'un kızıdır. Fakat/ Acrisius çocuğun peygamber olmasından korkarak kızı zindana atar. Fakat Zeus kızın gebe kaldığı bir altın yağmuru gönderir. Sonra anne ve çocuk bir sandık içinde denize kapılırlar ve onları bir denizci kıyıya çeker. Sonunda, Perseus, garip bir hata ile güneşin simgesi olmuş bir diskle, büyükbabası Acrisius'u öldürür/[58])

Daha sonra Perseus üstünde gene duracağız. Şimdi üstünde durulacak nokta, efsanede, gelecekteki Kurtarıcının, Tiran monarkın evinde büyütülmüş-torun gibi temsil edilmiş olmasıdır. Gerçekten, böyle olup olmadığını bilmiyoruz. Böyle bir efsanenin kahramanının gerçek tarihsel biri olarak mı düşünülmesi gerektiğini yoksa belirli bir öğreti veya inanan simgesel bir kişisi mi olduğunu bilemeyiz. Her iki durumda da, Musa, Elohim (E) metninde soylu bir Mısırlı ve kahraman

doğumlu bir efsane içinde, Yehovacı fl) metninde Midyanlı bir çöl papazının yedi kızından biriyle evlenen bir masal kahramanı olarak görülür.,

Bu ikinci öykü şöyledir:

'Ve o günlerde vaki oldu ki, Musa büyününce, kardeşlerine çıktı ve onların yüklerini gördü ve bir Mısırlının kardeşlerinden bir Ibra-niye vurmakta olduğunu gördü, ve etrafında bakmıp kimse olmadığını görünce Mısırlıyı vurup onu kumda gizledi. Ve ertesi gün çıktı, ve işte, iki İbrani birbiriyle kavga ediyorlardı, kötülük edene dedi: Niçin arkadaşına vuruyorsun? Ve dedi: Kim seni üzerimize reis ve hakim koydu? Mısırlıyı öldürdüğün gibi beni de öldürmek fikrinde misin? Ve Musa korkup dedi: Gerçekten o iş bilindi. Ve Firavun bu işi işitince, Musa'yı öldürmek için aradı. Fakat Musa Firavunun yüzünden kaçtı, ve Midyan diyarında kaldı, ve bir kuyunun başında oturdu.'

"Ve Midyan kahininin yedi kızı vardı ve gelip su çektiler. Ve babalarının sürüsünü suvarmak için tekneleri doldurdular. Ve çobanlar gelip onları kovdular, fakat Musa kalktı, ve onlara yardım edip sürülerini suvardı. Ve babaları Reuele geldikleri zaman o dedi: Nasıl oldu da, bugün çabuk geldiniz? Ve dediler: Mısırlı bir adam bizi çobanların elinden kurtardı, ve bizim için su çekip sürüyü suvardı. Ve kızlarına dedi" Ve o nerede? Bu adamı niçin bıraktınız? Onu çağırın da ekmek yesin? Ve Musa o adamla oturmaya razı oldu, o da kızı Tsipporayı Musa'ya verdi. Ve bir oğul doğurdu ve Musa onun adını Gerşom koydu, çünkü Yabancı diyarda garip (îbranice *ger)* oldum dedi.'*[5]** ■

Bu episodun efsanevi benzetmeleri. Krallar sorununa geri götürüyor. Motifler Yakub'un evliliğini anımsatıyor. Musa gibi yasanımdan korkan Yakup çöle kaçtı. O bir Mısırb öldürmemişti fakat doğum hakkı konusunda Esav'ı kandırmıştı. Esav, kardeşi, kendi kendine kardeşim Yakubu öldürürüm' (Tekvin 27:41) demişti. Çölde Yakub bir kuyu başmda sevgili Rahel'ine rastladı ve babasının çobanı oldu. Kızı kazanmak için yedi yıl hizmet etti (öteki-öyküde yedi kız kardeş var). Laban tarafından aldatılan Yakub'a Rahel yerine Lea verildi. Ve o Rahel'i kazanmak için yedi yıl daha çalıştı -sonra iki kansı, iki cariyesi, tüm zenginliği ve on iki değerli oğlundan oluşan aşireti ile kaçtı.

Öd masalda da ortak olan yön, yuvadaki ölümcül tehlikedir (tehlike bir akraba ile ilişkilidir, kardeş Esav ve büyükbaba Firavun), çöle

kaçmaktır, kuyudaki bakiredir (yedi rakamı ile ilgili olarak) ve babaya çoban olarak hizmet etmektir. İki öyküde de, dahası, çöle kaçış tanrı ile doğrudan ilişkiye yol açar ve büyük bir kader çizilir. Yakub Bethel' de başını -bir taşa koyup uyur ve düşünde yer üzerine dikilmiş başı göklere erişen bir merdiven görür, tanrının melekleri onun üzerinde inip çıkmaktadırlar ve Yehova onun üzerinde durmaktadır.(Tekvin 28:11-13) Ve benzer şekilde Musa da aynı çöl tanrısının sesini yanan bir dikenden duyar.

Bize bu edisod oldukça içice örülmüş biçimde J ve E metinlerinin öğelerini taşıyor gibi geliyor. IV. yüzyü yayımcılarının çok becerikli biçimde kesip, ekleyip, geliştirmelerini gösteriyor. J metnini büyük harfle ve E metnini küçük harfle alıyorum ve dizelerin numaralarını da koyuyorum, Çıkış, Bap 3:

YANAN ÇALIDAKİ TANRI

'(1) Ve Musa kaynatası Midyan kahini Yetronun(*) sürüsünü güdüyordu ve sürüyü çölün arkasına götürdü ve Allah'ın dağına Horebe geldi. (2) VE RABBİN MELEĞİ BİR ÇALI ORTASINDA ATEŞ ALEVİNDE ONA GÖRÜNDÜ, VE GÖRDÜ, VE İŞTE ÇALI ATEŞLE YANIYOR VE ÇALI TÜKENMİYORDU. (3) VE MUSA DEDİ: ŞİMDİ DÖNEYİM VE BU BÜYÜK MANZARAYI GÖREYİM ÇALI NİÇİN YANIP TÜKENMİYOR (4) VE GÖRMEK İÇİN DÖNDÜĞÜNÜ RAB GÖRÜNCE, Allah ona çalının ortasından çağırıp dedi: Musa! Musa! VE O: İŞTE BEN DEDİ (5) VE DEDİ: BURAYA YAKLAŞMA ÇARKLARINI AYAKLARINDAN ÇIKAR ÇÜNKÜ ÜZERİNDE DURDUĞUN YER MUKADDES TOPRAKTIR (6) ve dedi: ben babanın Allah'ı, İbrahim'in Allah'ı, İshak'ın Allah'ı, ve Yakub'un Allah'ıyım. Ve Musa yüzünü örttü çünkü Allah'a bakmağa korkuyordu.

'(7) VE RAB DEDİ: GERÇEKTE MISIR'DA OLAN KAVMİMİN SIKINTISINI GÖRDÜM VE ANGARYA MEMURLARININ YÜZÜNDEN ONLARIN FERYADINI İŞİTTİM ÇÜNKÜ ONLARIN ACILARINI BİLİRİM (8) VE ONLARI MISIRLILARIN ELİNDEN KURTARMAK İÇİN VE ONLARI O DİYARDAN İYİ VE GENİŞ BİR DİYARA SÜT VE BAL AKAN DİYARA KENANLI VE HİTTİ VE

(*) J metnindeki ad Reuel'le karşılaştırın, sayfa 113.

AMORİ VE PERÎZZİ VE HÎVÎ VE YEBUSÎLERİN YERİNE ÇIKARMAK İÇİN İNDİM (9) ve şimdi, işte İsrail oğullarının feryadı bana erişti, ve hem de Mısırlıların onlara ettikleri cefayı gördüm (10) ve şimdi gel, ve benim kavmimi, İsrail oğullarım, Mısır'dan çıkarmak için seni firavuna göndereyim (11) ve Musa Allah'a dedi: ben kimim ki firavuna gideyim ve İsrail oğullarını Mısır'dan çıkarayım (12) ve dedi: gerçekten ben seninle olacağım, ve benim seni gönderdiğime senin için işaret şu olacak, sen kavmi Mısır'dan çıkardığın zaman bu dağ üzerinde Allah'a ibadet edeceksiniz.'

'(13) ve Musa Allah'a dedi: işte, ben İsrail oğullarına geldiğim zaman, onlara: atalarınızın Allah'ı beni »ize gönderdi dersem ve onlar bana onun ismi nedir? derlerse, onlara ne diyeyim? Ve Allah Musa' ya dedi: ben ben olanım(*) ve dedi: İsrail oğullarına böyle diyeceksin: beni size ben im gönderdi (15) ve yine Allah Musa'ya dedi: İsrail oğullarına böyle diyeceksin: ATALARINIZIN ALLAHI İBRAHİM'İN ALLAHI, İSHAK'IN ALLAHI YAKUB'UN ALLAHI YEHOVA BENİ SİZE GÖNDERDİ. EBEDİYEN İSMİM BU VE DEVİRDEN DEVİRE ANILMAM BUDUR (16) GİT VE İSRAİL İHTİYARLARINI TOPLA VE ONLARA DE: ATALARINIZIN ALLAHI İBRAHİM'İN, İSHAK" İN VE YAKUB'UN ALLAHI YEHOVA BANA GÖRÜNDÜ VE DEDİ: GERÇEKTEN SÎZİ ZİYARET ETTİM VE MISIRDA SİZE YAPILANI GÖRDÜM (17) VE DEDİM: SİZİ MISIR'IN SIKINTISINDAN KENANLI VE HİTTİ VE AMORİ VE PERÎZZİ VE HİVİ VE YEBUSİLERİN DİYARINA SÜT VE BAL AKAN DİYARA ÇIKARACAĞIM (18) VE SENİN SÖZÜNÜ DİNLEYECEKLER VE SEN VE İSRAİL İHTİYARLARI MISIR KRALINA GELECEKSİNİZ VE ONA DİYECEKSİNİZ: İBRANÎLERİN ALLAHI YEHOVA BİZE RAST GELDİ VE ŞİMDİ RİCA EDERİZ ÇÖLDE ÜÇ GÜNLÜK YOL GİDELİM TA Kİ ALLAHIMIZ YEHOVA"YA KURBAN KESELİM (19) ve ben bilirim ki Mısır kralı kuvvetli bir el ile olsa bile gitmek için size izin vermiyecektir. (20) ve elimi uzatacağım ve Mısır'ı içinde yapacağım bütün harikalarımla vuracağım ve sizi ondan sonra salıverecektir. (21) ve Mısırlıların gözlerinde bu kavme lütuf vereceğim ve vaki olacak ki gittiğiniz zaman eli. boş gitmiyeceksiniz (22) fakat her kadın komşusundan ve evinde olan misafirden gümüş şeyler ve aran şeyler ve esvaplar isteyecek ve oğullarınızı ve kızlarınızı onlarla süsleyeceksiniz ve Mısır-

(*) veya, 'ben neysem oyum' veya 'ne olacaksam o olacağım'.

lıları soyacaksınız.'

Yehova adının ve kültünün dönem ve kökeni sorunu birçokların-ca tartışılmıştır. Tartışmanın son, berrak özeti Profesör T.J. Meek tarafından yapılmıştır. Yukarıda anlatılan Çıkış 3.15 bölümünde Mid-yan çöl tanrısının kendi adını 'atalarınızın Allahı, İbrahim'in Allahı, İshak'ın Allahı, Yakub'un Allahı Yehova' olarak açıklandığını belirtir ve anlamını 'ben im' olarak açıklamıştır. Oysa daha sonraki IV. yüzyılın kahin metni Çıkış 65:3'de, aynı tanrı 'İbrahim'e, İshak'a ve Ya-kub'a, Kadir *(el shaddai)* olan Allah olarak göründüm, fakat onlara Yehova ismimle malum olmadım' demektedir.

Ad, İbranilere yabancıydı ve onu açıklama çabalarında *'hayah'* - olmak sözcüğü ile ilişki kurdular, diye yazıyor Profesör Meek,' aynı Zeus'un kesin anlamım ve kökenini bilmeyen ve onu -yaşamak üe açıklayan Yunanlılar gibi. Oysa bu sözcük İndo-Avrupa kökenli *'dyu'*- parlamak sözcüğünden türetilmişti. Yehova'nıh Arap kökenli olduğu çekişmesi açıkça Eski Ahit kayıtlarından kaynaklanır. Kaynaklar onu Negeb ve Sina-Horeb ve Kadeş gibi güney tapmaktan ile ilişkili sayarlar... Bize göre (adm kaynağı konusunda) en gerçekçi düşünce... Arap /ııvy-esmek kökünden olduğudur/[60])

Ve işte, rüyada görülen hayallerin güvenilmez folklo motifleri ve oldukça farklı tanrıların birleşmesi ile karşı karşıyayız; 1. acımasız, adsız, Delta'da bulunuşlarım kimsenin açıklamadığı, halka zulmeden perimasalının firavunu, (Tiran-insan yiyen motif) 2. kızkardeşi olan, gene adsız, Nil sularında bir sepette bulduğu bebeği alıp ona (Mısır dilinde çocuk) Musa adım. veren ve İbranice *maşah* 'çıkarmak' olduğuna inanan kız, (Bakire Doğum motifi ve alçaktan soylu aileye olduğu için çarpıtılmış Çocuk Keşfi) 3. kahramanın kayınpederi olan Kadeşli Midyan papazı (J metninde Reuel, E'de yethro) 4. yedi kız kardeş (büyülü 7, yedi kat gök, gökkuşağının yedi rengi, vb) 5. Mısırlıyı öldürmüş bir kaçağa kuyu başında rastlama, 6. birbiriyle evlenir ve kayınpederinin çobanı olur, (Yakub efsanesiyle koşut, çöle kaçış, kuyu başında kız, kayınpederine çoban olarak iki kez yedi yıl hizmet) 7. yanan çalıdaki Yehovanın sesi çobana evrensel görevini anlatır ve halkım Tiran-insan yiyenden nasıl kurtaracağını açıklar, bu sözler tutulur, 8. birdenbire ortaya çıkan kardeşi Aaron'un yardım ettiği büyü yarışması (ikiz kahraman teması) Mısır'ın kahin ve büyücülerine karşı (şaman yarışı), 9. sonuçta Mısır'ın belaları (insandı-şı bir nedenle Yehova Firavunun yüreğini katılaştırarak bu süreyi

uzatır) ve 10. çıkış (büyüsel uçuş motifi, sudan geçme, yeraltı güçlerinin yok olması, yeraltından yağma ihsanı, vb. ibrahim ve İshak'ın Firavun ve Abimelek'i zeki hilelerle soymalahyla karşılaştırın)

Şimdi IV. yüzyılın H metninin yayımcılarının görevi, bu iki düşünce biçimini içeren efsaneyi, tek bir anlayış biçimi içinde örmektir. Öyle ki, ikisine de dönüştürülmesin. Can aha H metninde, yeni temanın biçimlenişini okuyoruz:

*Ve Mısır'a gelen israil oğullarının adları şunlardır (her adam ve ev halkı Yakub'la beraber geldi): Ruben, Simeon, Levi ve Yahuda, Issakar, Zebulun ve Benyamin, Dan ve Neftali, Gad ve Aşer. Ve Yakub'un sulbünden çıkan bütün canlar yetmiş candı ve zaten Yusuf Mısır'da idi... Ve İsrail oğullan semereli oldular ve türeyip çoğaldılar ve ziyadesiyle kuvvetlendiler ve memleket onlarla doldu. (Çıkış 1:1-5 ve 7)... Ve Mısırlılar İsrail oğullarını şiddetle işlettiler ve şiddetle işlettikleri bütün işlerinde, tarlada ve her çeşit işte, harçta ve kerpiçte, ağır işte hayatlarını acı ettiler. (Çıkış 1-13:14)

Eski Ahit'in ilk beş kitabının birleştirildiği kahince sav, bütün israil aşiretlerinin tek bir atadan geldiğidir. Buna kutsal bir nitelik verilmişti ve bu onların ortak tarihi olacaktı. Yani İbrahim İshak'ın babasıydı, Yakub, İshak'ın oğluydu, o da varsayılan on iki aşiretin yöneticisi olacak on iki oğlunun babası olacaktı. Asıl yazım sorunu, son Tunç Çağı çobanıl krallann mitos ve efsanelerini öncelikle varsayılan Mısırlı bir ara sahne ile kaynaştırmak, sonra, Kenanilerin Demir Çağı fetih ve yerleşimlerinin epik destanı ile uzaklaştırmaktı. Fakat, kahinler okulunun ustalarının'ya tanımlamayı beceremediği veya yok saydığı üç apaçık tutarsızlık hemen bulunabilir.

Tutarsızlıklardan ilki, henüz ne bilimin ne teolojinin akıla bir biçimde çözemediği, Kenanilerin îbranilerce işgalinin Mısır'dan çıkışa verilebilen en akılcı tirihden çok daha önce oluşudur. Freud'un önerdiği tarih, gördüğümüz gibi, hanedandan firavun Ikhnaton'un ölümünün hemen sonrasıdır, sekiz yıllık bir süredir, I.Ö. 1358-1350. Haremhab'ca güçlü bir biçimde onarılan Amun Ortodoksluğunun geçtiği zamandır. Freud şöyle yazar:

'Musa'nın aktif tabiatı, böyle bir yenilgiyi kabul edecek şekilde değildir, o yeni bir halk bulup Mısır'da hor görülen bu dini onlara vermek ve yarıda kalan bu projeyi gerçekleştirmeyi hayal ediyordu. Gördüğümüz gibi bu durum kendi makus talihine karşı kahramanca bir direniş ve Ikhnaton'un basma bu felaketle gelen kayıpların telafisi

için bir gayret sarfı idi. Belki de kendisi sınır eyaleti olan Gosen'de bir vali olarak bulunuyordu. Oraya da muhtemel olarak Hyksos devrinde bazı Sami asıllı kabileler yerleşmişti. İşte onları kendi kavmi olarak seçti. Bu tarihi bir karardı!'

'Onlarla işbirliği kurdu, başlarına geçti ve 'hicret'i kuvvetle gerçekleştirdi. Tevrat'taki bilgilere aykırı olarak bu göçün sükunetle ve sessizce vuku bulduğunu farzedebiliriz. Musa'nın otoritesi bunu gerçekleştirmeye kafi gelmişti, ayrıca ülkede bunu engelleyebilecek bir merkezi kuvvet de yoktu.'

'Bizim nazariyemize göre, Mısır'dan göç M.Ö. 1358-1350 yıllan arasında vuku bulmuş olup, bu da İkhnaton'un ölümünden sonra devlet otoritesinin general Haremhab tarafından teessüsünden *öncedir.* Bu hareketin hedefi Kenan diyarıdır. Mısır'ın devlet otoritesi yıkıldıktan sonra, muharip Arami sürüleri memleketi istila eder, her yeri yakıp yağma ederler ve muktedir bir halkın yeni araziyi nerede gaspedebileceklerini ispat ederler. Bu muharipleri yıkık Amama şehrinin harabelerinde 1887 yılında bulunan yazılarından tanıyoruz. Orada onlara Habiru denmektedir. Bu ismin ash ibrani olup Yahudilere nasılsa ve nerden geldiği belli olmayan bir şekilde intikal etmiştir. Bunlardan Amama yazılarında bahis yoktur. Yahudilere ı n yakın olan kavimler - Mısır'da yaşıyanlardan- Filistin'in güneyinde Kenan diyarında da yaşıyorlardı.'^[61]^

Gördüğümüz gibi Freud zorluğu Habiru'ları İbrani kabul etmeyerek çözmüştür, oysa bugün bilimadamlarıruri birçoğu öyle kabul ederler. Dahası/[62]^ işleri karıştırmak için, sık sık zulme uğrayan Yahudilerin Pitom ve Ramses şehirlerini inşaya zorlandıkları (Çıkış 1:11, J metni) Kitabı Mukaddes'te alıntılanmıştır. Bunlar 1301-1234 döneminde hüküm süren II. Ramses döneminde inşa edilmişlerdi. Bu, İkhna-ton döneminden tam bir yüzyıl öncedir. Böylece, bilim adamlarının çoğu çıkışı bu son döneme yerleştirmektedirler. Burada da anlaşmazlık vardır. Son döneme yerleştirince de Habirulann Kenan ülkesini yağmaları ve yerleşmeleri ile çıkışın bağlantısını sağlamak sorun olmaktadır. Okuyucunun kendi tarihini seçebilmesini sağlamak için, son öneriler ışığında XVIII ve XIX. hanedanların basit bir şemasını koyalım- Thomas Mann'ın *Yusuf Mısır'da* romanında ilginç bir tahminle, kralın, tam da Freud'un ayrıldıklarım söylediği zamanda gelmiş olduklarım yazdığını da dikkate alarak:

Hiksos işgali (Çıkış?) İ.Ö. 1570 [63]

XVm. hanedan: 1570-1345

Ahmoses l	1570-1545
Amenhotep I	1545-1524
Thutmoses I ve II	1524-1502
Kraliçe Hatshepsut	1501-1480
(Musa'yı kurtaran Firavuzunun 'kızkardeşi'?)'[64]) Thutmoses III (kraliçe H'nin rakip yönetimi)	1502-1448
Çıkış? (J.W. Jack'ıntezi)*[64])	
Amenhotep II	1448-1422
Thutmoses IV	1442-1413
Amonhotep III	1413-1377
Aton sapıklığının başlangıçları	
Amenhotep IV (Ikhnaton)	1377-1358
Amama dönemi: Habiru saldırılan	
Yusuf un Mısır'a girişi (Th. Mann'm tezi)(^	
Tutankhamon	1358-1349
gevşeme dönemi: ahlaki çöküntü	
çıkış? (Freud'un tezi)*[66])	
Amun kültünün yeniden kuruluşu: 1350	
Eye (Haramhab ahlaki yöneticisi)	1349-1345

XDC hanedan: İÖ. 1345-1200

Haremhab	1345-1318
Ramses I	1318-1317
Seril	1317-1301
Ramses II	1301-1234
inşa projeleri: Pitom ve Ramses	
cıfasi(Albright'ıntezi) 1280<[67]>	
(Scharff m tezi) 1240-1230*[68])	
Mernaptah ,	1234-1220
çtkış? (Scharff'm tezsi) 1240-1230*[68])	

Filistin'de İsrail ayaklamşım belirleyen İsrail anıtı, İsrail teriminin ilk görünüşü

Seti II	1220-1200
çıkış? (Meek'in tezi) *Set i U'nin ölümünü izleyen karışıklık dönemi.* (*)[69])	

(*) Meek, Seü'niri hükümranlığını 1214-1194 olarak kabul eder.

Tutarsızlıkların birincisi, elemek ki, IV. yüzyılın kahin metninde, Kenanlı İbranilerin hepsinin, Mısır'dan gelen ibrahim'in soyundan kabul edilmeleridir, ikinci zorluk, Kenan iline giren Bedevi aşiretlerinin bir aileden değil fakat birçok aşiretlerden oluşmalarından ve değişik yönlerden dalgalar biçiminde bölgeye girmelerinden çıkmaktadır. Üçüncü, çok ciddi bir sorun da, sözünü etmiş bulunduğumuz gibi, Yusuf ve kardeşlerine Mısır'a giriş zamanı bulmaktadır.

Şunda anlaşalım ki, kısadan hiç kimse, ne zaman, nasıl ve niçin bu etkileyici efsanenin ve devam eden aşamalarının oluştuğuna bir açıklama getirememiştir. Fakat, normal bir kaynak mitos olarak bakıldığında, tarihsel bir anahtar değil de, anlatım, hemen bildiriminin biçim ve işlevini açığa çıkarır. Biçim, yeraltına inme ve geri dönüş çağına aittir. Mısır'a varanlar (yeraltına: dalgaların altındaki ülkeye) krallardır, sudan çıkan da insanlardır (Kızıldeniz'den geçiş).

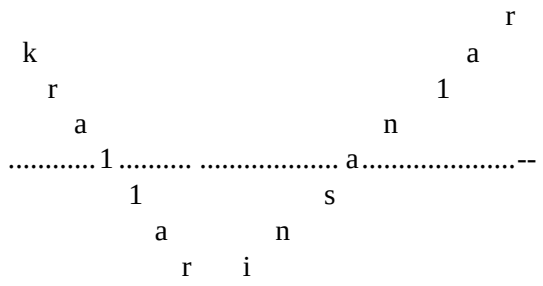

Bütün bu tür iniş ve dönüş mitoslarında, getirilen bir nimet veya abıhayattır. Burada da a) Yehova'nın bilgisi, b) Seçilmiş Halkın çekir-. dek gücü, c) bu halka bir kader ve vadedilmiş ülke armağanı sözü vardır. Fakat, bu tür mitosların aksine, burada kahraman birey değildir, hatta Musa bile, fakat Yahudi halkıdır. Daha sonraki» Fısıh bayramının görmüş olduğumuz gibi(*) ilk kez t.Ö. 621'de kutlanmış olması çok dikkat çekicidir. Çıkış anısına düzenlenen bu bayramm tarihi, Adonos'in yıllık dirilmesi günüyle çakışmıştır. Bu olay Hıristiyan kültünde, Paskalya bayramına dönüşmüştür. Pagan ve Hıristiyan kültünde, tanrının dirilişi sözkonusu iken, Yahudi kültünde, Seçilmiş Halkın dirilişi sözkonusudur. Bu halk, Ölüm Kralının yeraltı dünyasında iken, eziyet altında, Tanrının bilgisine ve desteğine kaVuşmuş-

r: Bkz. Sayfa 85,86.

tur. Böylece, temel bir ayrılık ortaya çıkar ve dünya dinleri içinde Yahudiliğin ikinci derecede bir ayrılığı olarak devam eder. Yani, başka yerde kutsal yaşam ilkesi bir kutsal bireyde simgeleşirken (Dumuzi-Adonis-Attis-Dionysos-Isa) Yahudilikte, başka kültlerde yeniden dirilme veya tanrının belirmesine ait kültlerin işlevini İsrail Halkının kendisi yüklenmiştir.

Fısıh Hadagah'ında, aile içinde yapılan törende, ailenin babası tarafından, aşağıdaki düşünce yüksek sesle okunur 'her nesilde, herkes, kendisini doğrudan Mısır'dan gelmiş bir kişi olarak kabul etmelidir'. Bu, her Yahudi, İsrail'e ait demektir. Her ekmek kırıntısının Haz-reti İsa'nın et ve kanına değişmiş yufkanın, Roma Katolik Kilisesinin kurban edilmiş ve yeniden ditilmiş İsa'nın et ve kam oluşu gibi. O da cehenneme inmiş ve üç günde ölümünden ayrılıp gelmiştir. Ve Yahudilerin, aşkın tanrı ile değil, fakat gelecekte iradesinin işleyeceği tüm evrenin tek varlığı olan Tanrının Halkıyla özdeşleşme ilkesinin gücü, • öyle büyüktür ki, eh azından Ortodoks anlamda geçerli bir eylem için on üç yaşından büyük on erkeğin bulunması gereklidir (Minyan). Bireyin, bu topluluk veya oydaşma olmadan Tann ile hiç bir bağıntısı olamaz. Tann, tek Tann, ayrıdır ve seçilmiş halk, dünyadaki tek kutsal şeydir. Bundan ayn birey bir hiçtir.

Bu kuvvetle vurgulanmış toplumsal etkinin zıddına, Hint düşün* cesinde gerçeğin nihai gerçekleşmesi ancak yalnız kalan bireyce yaşanabilir. Yoga ile ormanda; Çin'de bu bağ Tao ile yaşanmalıdır, evren ve doğanın yolu aynı zamanda kişinin yüreğine giden yoldur. Musa'run kitabında, tersine, aşkın olan tanrının yolu, doğanın ne içinde ne ona içkindir, fakat topluluktadır. Yalnızca bu topluluk şeriata ile, bilinecek tek gerçeğin, anların doğrularıdır.

O zaman; seçilmiş halkın efsanevi çağlarının ilk ikisinin şunları temsil ettiği söylenebilir: 1. Kralların ölüm ve Acının yeraltı dünyasına girişleri, daha yüksek bir yaşama dönmek üzere, 2- Yehova'ya bağlı bir halk olarak yeniden doğmalan. 3. kısım çöl yılları, halkın, Yehova yönetiminde yeni yaşamın ritüel yapışma uyum gösterme aşamalarını temsil eder. Yükseltilmiş olduklan yaşama uymalıdırlar. 4. kısım, vadedilmiş ülkenin fethi, Yehova'nın şeriatının, halkının zaferi ile, dünya tarihine girişini kutlar.

Freud'un, hem Yahudi psikolojisi, hem de Musa'ya karşı çölde bir çok isyanların dayanaklan ile, kanıtlara eğilerek çıkarsadığı, Musa' run öldürülüşü (Sayılar 16), ona göre, bu mitsel düşün çekirdek ola-

yıra (gizli tatmin) besler, ve mitosu (açık tatmin) sonuçta, yapıyı açıklamaktan çok sahnelemenin yolu olarak yorumlar. Bu kuramın, özellikle Yahudi halkın güçlü ve çok etkileyici efsanevi dönemi üzerine tartışmaya girerek geçerliliğimi sözkonusu etmiyeceğim, fakat, kendi konumuzun daha geniş, genel kuramına ilişkin olarak, yalnızca, iki tür mitolojinin tanımlanması gerektiğini söyleyeceğim. Biri(Kitabı Mukaddes mitosları en iyi örnekleridir) tüm vurguyu tarihsel episodlar üzerinde tutar, öteki ise (Hint mitolojisi bir örnektir) episodlann simgesel olarak korunmasını amaçlar, onlar kendilerini ve ötesini gösterirler. Elbette, Freud'un görüşüne göre her iki türde de, nihai atıf (gizli tatmin) babanın öldürülmesini isteyen çocuğun arzusudur (Firavun-Musa) ve anaya kavuşmaktır (Vadedilmiş Ülke). Fakat, benim görüşüme göre, ilk tür mitosun bile, bundan daha fazla söyledikleri bir şey vardır; Freud, Oedipus doğması ile, bilime, Kitabı Mukaddes'in somutlaştırma eğilimini taşımıştır. Gerçekten, Kralların ve Musa'nın efsanesi ne kadar gerçeklerden doğmuştur, ne kadar l.Ö. ikinci bin yılın olaylarının ve yaratıcı ruhbanların kalemlerinin eseridir sorusu, tarihin ve tanrının gerçeğine göre cevap vermeye çalışan bir kimse için arizi olarak kalmaktadır ve belki de kalacaktır.

IV. BOLUM

AVRUPALI BATTNIN TANRILARI VE KAHRAMANLARI
-İ.Ö. 1500 - 500

1. KUZEY GÜNEY DİYALOGU

Şansımıza, Yunan, Keltik ve Germen mitoslarının mitolojik olduğunu tartışmak gerekmeyecek, insanlar onların mitos olduğunu biliyorlar. Onlan tartışan bilimadamlan, onların konularının dinsel bir şey olduğu düşüncesi ile doğmuş değil. Bunlan, Kitabı Mukaddes mitosları kadar irdeleyen çalışma yapılmış değil, ama Avrupa alanında ilk elde ayık bir bilim yayılmıştır; bu bölümde sonunda anavatana geldik!

Sanırım iki mitololjinin karşılıklı ilişkisinin Yunan kalıhmındaki gücünü ilk anlayan Friedrich Nietzsche olmuştur: Homeros öncesi Tunç Çağında bireyciliğin boyunduruğundan vecd saçan grup ritlerinde kurtulmuş görünen köylü kalıtımı ile, bize göre klasik sanatta temsil edilen insan ölçü ve bilgisinin olimpik mitolojisi. Yunan trajik görüşünün ihtişamının, bu iki ruhsal düzenin karşılıklı tanınmasında yarattığını o görmüştü. Bunlardan hiç biri, yalnız başına, insan deneyiminin bir bölümünden fazlasını sunamaz.

Nietzche, *Trajedinin Doğuşu'nu.* 1872'de çıkardığında, 28 yaşındaydı, tam da yurttaşı Heinrich Schliemann'ın, Homeros'un mitos dünyasını tarihsel gerçeğin çekirdeği ile açıklamak üzere Truva'yı topraktan eştiği'yıldı. Daha sonraki yıllarda Nietzsche, Fransız-Pnısya savaşının top sesleri ve Schopenhauer ve Wagner'in deyişlerinin etkisi altında, kitabını gençliğin kötümserlik ve estesizmini taşımakla eleştirdi. Fakat, sezgisinin doğruluğu, zamanında anahtarları bile bilinmeyen bir alanda yapılan yüzyıllık arkeolojik araştırmanın buluşları ile gösterildi.

Şimdiki bilgilerle, Yunanistan'a ilk bilinen halk, İ.Ö. 3500'de geldi. Yarımadada, bilinen, paleolitik veya mesolitik bir yerleşim görünmüyor. Göçmenler, Asia Minor'dan (Küçük Asya-Anadolu'dan) deniz yoluyla geldiler, yüksek bir neolitik tanmcı-hayvancı kültür taşıyorlardı: güzel seramik eşyalar, cilalanmış taş, araç ve silahlar, ihraç etmeye devam ettikleri (Melos'tan?) obsidian bıçaklar ve her zamanki dişi figürler. Tesalya, Fokis ve Boiotia ovalarına yerleştiler. Küçük; dikdörtgen, düz kiremit çatılı taş temelli evler inşa ettiler. Bir kısmı kuzeye bir kısmı güneye gitti. Kuzeye gidenler Makedonya'daki Haliacmon ırmağı kıyılarına yerleştiler. Güneye giderler, Attika'ran güneyine yürüdü, Poloponez'e açıldı, burada Argolis, Arkadia, Lakonya ve Messenia'ya yerleştiler. Fakat bu halk batıya yayılmadı, ya da çok azı o yöne

Ama sonra, örenlerin bize öğrettiği gibi, İ.Ö. 2500de, en kuzeydeki şehirlerden biri, Haliacmon kıyısındaki Servia yandı, yıkıntılardan, kuzeyden gelmiş bir halkın tamamıyle değişik ham, pastoral sanat eserleri bulundu.

Profesör N.G.L. Hammond, görkemli, *Î.Ö. 322'ye Kadar Yunan Tarihinde (History of Greece to 322 B.CJ,* 'saldırgan kültür değişik bir tür çömlekçiliğiyle belirgindir' der. Tekniği daha acemidir, oymacılığı paralel zigzag çizgileri içerir ve kemerli, boncuklu şekiller işlenmiştir.

'Ateşle yıkılmış tabakayı izleyen bölümde iki mezar bulunmuştur, îlkinde, gövde çukur içine gömülmüştür, bir eli yüzüne kaldırılmıştır, yanında vazolar ve obsidian keski araçları vardır, ikincisi, ilkinin üstünde yatmaktadır. İskeletin yanında mermer gerdanlık, kapak, kemik iğneler ve çamur fallus bulunmuştur. Bu saldırgan kültür Tesalyalı kültürden etkilenmiş ve zenginleşmiş, sonra doğuya, merkezi Makedonya ve Halkidike'e ve güneye Tesalya'ya yayılmıştır... Yeni kültürün yayılması, kakma çömlekçilik, spiral dekorasyon, taş savaş baltaları, fallus imgeleri ve yeni tip evle belirlenir. Fallus imgeleri ilk Serviada mezarda bulunmuştur, erkek inanış biçiminin varlığını gösterir. Bunlar neolitik Tesalya kültürünün dişi heykelcikleri ile zıtlık gösterirler. Yeni gelenler Tesalya'da Dhirnini,ve Sesklo'da yerleştiklerinde, köylerini duvarla çevirmişlerdir. Sonra çoğunlukla ahşap direklere dayanan, verandah evler inşa etmişlerdir, tçteki ocak bir yana bakar. Bu evler herhalde yüzyıllar sonra geliştirilen tipik Miken evlerinin (Megaron) prototipleridir.'^) . Yunanistan'daki iki tarihöncesi kültürün diyalogunun alt aşama-

lan, kendi amacımız açısından, aşağıdaki gibi çıkarılabilir:

1. Aşama: Eski Helladik Yunanistan-
Truva I - Truva V: IÖ. 2500-1900

Varış ve Eski Tunç Çağı formlarının kuruluşu, neolitik öncüler için hızlı kaynaşma, inşaatın etkin gelişimi.

Çanakkale Boğazına girişi denetleyen Truva'run, balıkçı köyünden (I. Truva), büyük ticari Truva'ya (V. Truva) gelişimi.

Yunanistan'da iki bölgesel çömlekçilik stili: 1. Kuzey Isthmus, koyu tabana açık figürler (Truva ve kuzey batı Anadolu ile ticaret), 2. Güney Isthmus, açık tabana koyu figürler (Ege ve Siklat Adalarıyla ticaret).

2. Aşama ? Orta Helladik Yunanistan-
Erken VI. Truva Dönemi: t.Ö. 1900-1600

Doğu Yunanistan'da şiddetli yıkım. Megaron tipi yerleşimlerin görünüşü. îki yeni çömlekçilik: 1. mat boyalı (eski Tunç Çağı stillerinin geliştirilmesi), 2. gri 'Minyan' eşya (metal formların taklidiyle, çömlekçinin tekerine atılmış).

V. Truva'run düşüşü, kaleli VI. Truva'run kuruluşu. Truva'da atın görünmesi (Doğuda Hurri-Kassit buluşu?)(*)

Miken'de yeni ve güçlü hanedan (Dikilitaş Mezar Hanedanı: 1). İskeletler 1.70-1.80 uzunluğundadır (Minoan ırkından çok daha uzun). Seçkin mezar yapımı, altın, gümüş ve elektrumda (Minoanla hiç benzeşmeyen) harika metal işçiliği. Truva ve Siklat Adalarıyla ticaret sürer. Girit ile ilk doğrudan ilişki.

Bu dönemin kalıntılarından Aryan, Nordik ve îndo-Avrupalıların kuzeyden gelmekte oldukları ve "boyalı çömlek' kültüründen ve Tuna bölgesindeki öteki "yerleşim kültürlerden dikkate değer katkılar aldıklan anlaşılmaktadır. Tam paleolitik avcılar değillerse de, Yakın Doğudaki çağdaşları, Agadeli Sargon önderliğinde, eski Sümer dünyasının efendileri olmuş olan Akadlar ile -onların duygusallığında değillerdir- karşılaştınlabilecek kadar gelişmiş, çobanıl göçmenlerdir. Yunanistan'ın güney kıyılarına varan Girit'in yüksek uygarlığı ile ilişki kurarak, onun kültürel etkisini almak ve özümlemek üzeredirler.

O Bkz. sayfa 106-107.

3. Aşama: Son Helladik I.

Truva VI. erken orta aşama: î.ö. 1600-1500 Girit doruk noktası (Son Minoa IA): Ege'de Knossos egemenliği. Miken'in Minoalılaşmasının başlangıcı: Yeni hanedan (Dikilitaş Mezar Hanedanı II): iskeletler bükülmüş durumda, atla çekilen arabalar, görkemli av ve savaş sahneleri ile seçkince işlenmiş kamalar (Miken motifleri, ustalar herhalde Minoalı), domuz dişinden miğferler (Minoah değil), amber mücevherat (Baltık amberi Girit'te bilinmez). Erkeklerin mezarlannda: göğüs zırhlan ve altın ölüm maskeleri (sakal ve bıyıklı maskeler), kılıçlar, kamalar, altın ve gümüş kaplar, altın mühür yüzükleri, taş, çamur ve metal 'taslar. Kadınların mezarlannda: alınlıklar, tuvalet kurulan, mücevher ve tabaklar. Bir Teb freskinde Minoa elbiseli kadınlar görülür.

Tüm Argolis ve Boiotia'da Miken etkisinin yayılışı: Teb, Goulas ve Orhomenos'ta benzer hanedanlar. Bu dönemde Truva'da ticaret artıyor.

4. Aşama: Son Helladik II

Truva VI son orta aşama: LÖ. 1500-1400 Girit'te Miken'in yükselişi. (Son Minoa IB ve II). Yeni, ^ok güçlü bir Miken hanedanı (Tholos Türbe Hanedanı I): geniş, daire biçiminde, kubbeli mezarlar tepe kenarlanna kazılmıştır, toprakla örtülmüş, taş işçiliği ile yüzleri yapılmış, büyük kapılarla kapatılmışlardır. Uzun, çatısız geçitlerle yaklaşılır. Miken ve Minoa sanatının güçlü etkisi (Minoa egemenliği). Knossos zararına Girit denizinde ticaret. Î.Ö. 1450, Girit saraylan yıkıldı (deprem, saldın?) Miken-Girit ilişkileri bozuldu. Rodos'ta Miken kolonosi. I.Ö. 1425, Kosta Miken kolonisi, Yüksek Tunç Çağı ticareti şimdi doruğundadır. Nubia (altın), Cornwall, Macaristan ve İspanya (teneke), Sina ve Arabistan (bakır), Balbk (amber), Avrupa yaylalarından (kereste, şarap, zeytinyağı ve mor boya) Mısır'dan (Mısır ipi, papirüs ve keten) mal ticareti. Mısır XVUX hanedan ve Stonehenge IH dönemi.

5. Aşama: Son Helladik III A

Truva VI son aşama: tö. 1400-1300

Anadolu'da Hitit egemenliğinin Truva"yla ilişkisi: Hitit kralı Mur-

silis (1345-1315) Akhiyava (Akhahlar) krallarından söz eder. Akhahlar şimdi Hititlerin savaşta bağlaşıklarıdırlar ve Mısır'da ticaret yapmaktadırlar. (Ikhnaton dönemi, 1377-1348, Habirular Suriye ve Filistin'i tehdit ediyorlar).

İ.Ö. 1400, Miken'in Girit'i işgali.

İ.Ö. 1340, Miken sarayının çok genişlemesi, Kiklopeyan duvarlar, 'Aslanlı Kapı', vb. Geniş Tholos türbeleri (Atreus'un hazinesi) (Kubbesi 12 m. yükseklikte). Girit şehirleri Akha yönetiminde canlanır: Çizgisel B (Miken) yazısının bulunuşu. Truva'da büyük kaleler yapılıyor.

İ.Ö. 1325, Ege bölgesinde yeni biçimde kesen bir kılıç görülür (tik kez Macaristan'da kullanılmıştır). Yeni tür zırh gereksinimi doğmuştur, kolda, küçük daire biçiminde kalkan (omuza asılan büyük boğa kalkanının yerini alır), sivri veya boynuzlu miğfer, aşağıya doğru kesmeyi savunur.

İ.Ö. 1300, VI. Truva depremle yıkıldı.

6. Aşama: Homeros'un Truvası (VE. Truva) Î.Ö. 1300-1184

Güçlü ve harika şehir. Tam İlyada'daki gibi, zengin ve canlı ticaret.

Ve böylece, Homeros'un kahramanlarının belgelediği epik zamana ulaşıyoruz: aynı zamanda Hakimler kitabının zamanına. İki kahramanlar çağı, eşzamanlıdır. İki yönetimde de yerleşik tarım ile saldırgan çobanıl savaşçı halkların ilişkileri ve uygulamaları arasında uzun bir dönem yaşanmıştır, sonra aniden, taze, çobanıl, savaşçı bir halkın (Filistin'de İbraniler, Yunanistan'da Dorlar) karşı konulmaz şiddetli saldırıları patlak vermiş ve gerçek bir *Götterdemmerung* yaşanmıştır. Tunç Çağı halklarının sonu gelmiştir. Homeros'un 'kutsal kahramanlar soyu'nun sömürüsü 1250-1150 döneminde gelir, izleyen üç yüzyıllık bir zaman içinde epikler biçim kazanmıştır. Tarihler Kitabı Mukaddes ile yaklaşık olarak şöyle denk düşer: İ.Ö. 850-İlyada - Yehohvacı (J) metni, İ.Ö. 750 Odysseia - Elohim (E) metni.

Denk düşme çok açıktır. Freud'un belirttiği gibi, bunun ötesinde, Yahudiler için diri olarak ortaya "çıkanın, Yunanlılar için neden şiir olarak ortaya çıktığı sorunu vardır.

2. ZEUS'UN EVLİLİKLERİ

Indus Vadisinin Tunç Çağı şehirleri ile Egeninkileri karşılaştırmak öğreticidir. İki gelişimin de tarihleri yaklaşık olarak aynıdır, Î.Ö. 2500-1500. İki kültürün nihai kaynaklan da aynıdır, çekirdek Yakın Doğu. Fakat, neolitik ve Tunç Çağı köy ve şehirlerinin sanatı ve mitolojileri İndus'a yayıldığında, gelişmemiş paleolitik ve mesolitik cangıl köylerinin bölgesine girmiştir. Leo Frobenius, bu 'ikinci tür' tropikal, zamansız, ekvatoral kültür için, 'insan kültür tarihinin görünmez kar-şı-oyunculanndan biri' diye yazar.*[2]' Bu çevrenin, sonraki Hint mitoloji tarihi ve uygarlığına etkisi belirleyicidir. Bütün tropikal kültür bölgelerinde, çeşitli öldürülmüş, kesilmiş ve çürümüş cesetler, gömülmüş et parçalan ve başka mitosların dehşet verici uygulamaları, bitkilerin aşılanması analojisi ile, insan toplumlarım nesil vermesi, sürmesi için yapılmıştır. Bitki dünyasının ruhunda yaşayan halk, Fro-benius'un dediği gibi,' kendilerini onunla, onu kendileri ile özdeş-leştirirler. Tropikal, ekvatoral bölgenin önde gelen mitolojik teması, gövdesinden, yenilen bitkilerin büyüdüğü, öldürülen ve kesilen kutsal varlıktır.' Tüm bölgenin ilkel ritleri, bu mitosun eşdeğeridir.[3]'*) Yüksek Tunç Çağı mitolojilerinde de önde gelen tema, öüm ve yeniden dirilmedir; çoğunlukla bol miktarda insan kurbanında süregelir. Sonuç olarak, bu mitos ve ritler ilkel Hindistan'da arandığında, tropikal ile buluşur ve kaynaşırlar. Kara Tanrıça Kali'nin kanla yıkanan kültü ve dulların kocalarının cenaze törenlerinde payrlanf*) üstünde yakılışı örneklerinde olduğu gibi, yüksekle alçağın, işlenmiş ile işlenmemişin zengin bileşimi ile ritüel ölüm biçimleri gelişmiştir.

Hindistan'ın, Tunç Çağı uygarlığı merkezlerinden uzaklığı, Indus Vadisinin umut verici şehirleri Mohenjo-daro ve Harappa'run son bulmasına neden olmuştur. Bölgelerinde, hiç bir yerel kültürün gelişimine ilişkin arkeolojik bir iz bulunamamıştır, yalnızca aşamalı bir gerileme görülmüştür ve büyük altkıtanın geri kalan kısmı, bugünün Malezyası ile karşılaştırılacak bir düzeyde kalmıştır/[5]* Belki bu hiç de kötü değil (gerçekten antropologlar için çok çekici görünüyor) fakat Akdeniz'de bu dönemde gelişen dünya ticareti -Mezopotamya ve Mısır, Nubia ve İspanya, irlanda, Macaristan, Girit ve Arabistan'da gelişen bir tek topluluk olarak bileşen bakır, altın ve tunç ticareti- ile

(*} payr ölüleri yakmaya mahsus odun yığını, (çev. n.)

ikisi de karşılaştırılamaz.

Dahası, İndo-Aryan savaş arabaları, sığır çobanları ve Aryan tanrıların panteonu (İndra, Varıma, Mirra, Vayu ve ötekiler) ile Veda şarkıcıları, İndüs şehirlerini yıktılar ve Ganj yaylalarına geçtiler, İ.Ö. 1500-1000. Onlar da terkedilmişlerdi ve onların da bahadırlığı, tanrıları gibi, zamansız, herşeyi yutucu ve yenileyici ana tanrıça Kali'nin varlığınca zamanla vurulmuştu: düş gibi vızıldaması 'huzur, huzur, huzur, tüm canlılara huzur' iken, başı vurulmuş kurbanlarının kanı, huzur içinde, sürekli, onun kursağına giden, ölümsüzlük veren yemeklerine (ambrosia) dökülmüştü.

Öte yandan, Ege'de kuzeyin hayvan dolu ovalarından gelen paleolitik Büyük Av ile yeni uygarlık düzenleri oluştu. Bunlar da yüzyıllardır çekirdek Yakın Doğunun ana yaratıcı merkezlerinin etkisi altındaydılar. Bağışlamayan ve özümleyici bir etki vardı. Bölge özellikle yükselmiş bir enerjiyle doluydu ve görmüş olduğumuz gibi, ilk Aryan ve Aryan öncesi dalgalar vardığında, I.Ö. 2500, bunu ötekiler izledi; dalga dalga üstünde, ta Hint akıbetinin tersine, tanrıların mitsel düzenini tüketen bir tanrı değil, bunun tersi gerçekleşene kadar. Ve tüketilen düzen, Malezyalı kannibal saldırganlar değil, Girit'ten öğrenmiş olduğumuz gibi, sevimli seçkin Parislilerinkiydi.

Olimposlu Zeus'un, yılan oğul ve ana tanrıça Gea'nın eşine karşı zaferini zaten izlemiştik. Şimdi, karşılaştığı sayısız genç tanrıçaya karşı tutumunu görelim. Paree ile zevklenişini yani. Herkes onun, boğa, yılan, kuğu ve altın duş biçimlerine girecek kadar çıldırdığını bilir. Gördüğü her Akdeniz nymph'i onu çıldırttı. Sonuçta, Yunanlıların, Giritliler kadar uygarlaştıklan zaman geldiğinde, en büyük tanrılarının kız peşinde koşması, teolojide utanç yaratır durumdaydı. Fakat, öyle yapmaları gerekmedi, çünkü bütün tanrıçalar, gerçekten, değişebilen bir gecelikle, fahişe görünümündeydi. Tanrının her çapkınlığında, tanrıça değişik olduğu kadar, tanrı da son görünümünde aynı şekilde değişti. Bu tür, kutsallığın çokluğunun birlikte olması formülü, Hıristiyan teslis öğretişinde bulunur, bir kutsal öz, üç (veya daha fazla) kutsal kişilik. Aynı biçimde. Eski Ahitte Yehova'nın değişik melekleri örnek olarak Yakub'a, Musa ve Gideon'a görünürler. Bunlar hem Yehova'dirlar, hem değillerdir. Tüm dünyada tanrıların bunu yapış biçimleri vardır, onların alışkanlıklarını yakından bilen bir öğrenci içirt hiç de şaşırtıcı değildir: Aristo mantığını kullanan biri için olağandışı görülebilir ve 'Ah Tanrım, senin yolların insanoğlu için kav-

ranılmazdır' diye bağırabilirse de!

Bu dönemde Zeus için sorun basitçe şuydu: Yunanlıların geldikleri her vadide, her adada ve her koyda, dünyanın ana tanrıçasının yerel bir biçimi vardı ve ataerkil düzenin ulu tanrısının ataerkil bir yolda efendilik etmesi gerekiyordu. Tüm bu fetihler İskender Çağının sistematistlerince bir araya getirildiğinde canlı bü" gündemle karşılaşıldı. Bu doğaüstü skandalin bir şanslı sonucu ile Yunanlılar, eski teolojilerini bütünüyle ferahlattılar. Arkaik mitosun başka belirli illere de geçmesinden memnun olunacak bir etki. Fakat tanrının evliliklerinin zafer günlerinde, bunlar ciddi toplumsal bir değer taşıyorlardı. Daha sonraki metinlerde bunlarm belli bir hoppalıkla sunulduğunu görsek de.

Örnek olarak, bu mitolojinin işlevinin mizahi ve mantıksal bir örneği Pallus Athene'nin doğuşu efsanesinde görülebilir. Ad, İ.Ö. 1400'e ait bir çizelgesel B tabletinde görülmüştür. Girit'te, Knossos' da. A-ta-na Po-ti-ni-ja, Athana'nın Hanımı diye okunur.'[6]' Burada sözcük, bir yer adına aittir. ('Chartres Hanımımıza!, örneğinde olduğu gibi) Hellen öncesi şiveye aittir. Profesör Martin Nilsşon, bu atfın, Girit ev eşyalarında ve saray kabirlerinde temsil edilen yerel bir tanrıçaya ait olduğuna inanır. (20 ve 21. şekiller) (Girit) 'saray tanrıçası kralın kişisel dişi koruyucusu idi ve Athene'ye de bu rol verilmişti... O kahramanların bekçisi dişi koruyucu idi' diye yazar/[7]' Fakat tüm dünyanın bildiği gibi klasik panteonda Atina eski bir Girit kutsal kişisi olarak değil, genç ve taze bir Olim-poslu olarak, temsil edilir ve sözcük anlamı ile Zeus'un beyninden doğmuştur.

Şekil 20. *Yılan Tanrıça*

Zeus, evlilikler yoluyla teolojik saldırılar mesleğine, ilk kan olarak tanrıça Metis'i alarak başladı. Metis, ilk kozmik su çifti Oceanus ile Tethys'in kızıydı. Bunlar Mezopotamyah Apsu ve Tiamat'ın tam eşdeğeriydiler. Ve Mezopotamyah ilk çiftin ilk oğlu Mummu gibi Kelam, Logos; Doğrunun ve Bilginin Efendisi Metis sonsuz akıllıydı. Gerçekten tüm tanrılardan daha fazla biliyordu. Dahası, biçim değiştirme sanatını biliyor ve Zeus yaklaştığında bunu kullanıyordu. Fakat Zeus sonunda onu bir oyunla kendinin yaptı ve o da gebe kaldı.

Şekil 21. Yılan Tanrıçaların Görünüşleri

Sonra Zeus, ikinci çocuğu doğarsa, kendisinin sonu olabileceğini öğrendi ve onu (halen hamileydi) yatağına çekerek bir defada yuttu.

Çok geçmeden, bir göl kıyısında yürürken, artan bir baş ağrısı duydu. Ağrı, çığlıklar atana kadar sürdü ve bazılarına göre Hephaestus başkalarına göre Prometheus çifte balta ile gelip kafasını bir vuruşta ikiye ayırdı. Hemen, baştan ayağa zırhlı Athene savaş çığlıklanyla dışarı fırladı. Zeus bundan sonra Metisin hâlâ karnında oturduğunu ve kendisine akıl verdiğini iddia etmeyi sürdürdü/[8]^

Burada, açıkça, Freud'un yücelme dediği ve yazına geçmiş bir olay var. Fakat (açıkça kişisel değil) geniş tarihsel bir duruma uygulanmış. Olay, Adem'in Havva'yı doğurmasını andırıyor ama burada kadın ilahın kendisinden doğmuştur..Dahası, Havva'nın İbrani öncesi biçimlenişinde yılanın eşi oluşu gibi (*) Girit'te de A-ta-na Po-ti-ni-ja'ya sunulan armağanlar yılan ana tanrıçaya adanmıştır. Klasik Athe-ne'nih göğsünün üstüne taktığı büyüsel güçlü kalkanı Gorgoneum'a da, korkunç saçları ile tıslayan Medusa'nın başı takılıdır.

Medusa'dan ve yaşam ve ölüm veren kanının gücünden zaten sözetmiştik.(**) Şimdi onu kesen Perseus'un efsanesini düşünebiliriz. Perseus, Medusa'nın başını Athene'ye sunmuştur. Profesör Hammond Miken kralı Perseus'un tarihini l.Ö. 1290'a yerleştirir^ ve Robert Graves -iki ciltlik *Yunan Mitosları* tarihsel uygulamalar için oldukça değerlidir- Medusa'run başını alan Perseus efsanesinin anlamının, Helenlerin anatanrıça emanetlerine üstünlüğü olduğunu iddia eder. Gorgon rahibelerinin maskelerini sökmüşlerdir, der. Bu maskeler saygısızları korkutup kaçırmak için takılan, kötülüğe karşı koruyucu yüzlerdir.^[10]) Bu, I.Ö. XD0L yüzyıl başlarında tarihsel bir uyumsuzluk olması demektir, bir tür toplumsal travma. Bu mitosda kaydedilmiştir ve Freud'un nevrozun gizli tatmini dediği şey, bir dü-fün açık tatrnininde kayda alınmıştır: Kayda alınsa da kayıptır, bilinçsiz, bilinmez yeya yanlış anlaşılmış bilinçte kayıtlıdır. Bu tür her mitos sahnesinde, bu tür her mitolojide (Kitabı Mukaddes'te başka örneğini görmüştük) gerekli bir çiftelik barınır. Sonuçlan da dikkate alınmaz veya baskıya alınmaz. Doğa Ana, Havva Ana, Dünyanın ana kraliçesi ile sürekli uğraşmak gerekmektedir ve daha sert biçimde kesildikçe Gorgoneum'u daha da korkunç olacaktır. Bu anaerkil oğulun çok daha görülmeye değer kaçış yapmasına ve sonuçta yeryüzünün efendisi olmasına neden olacaktır fakat, ah, ne cehennemde oldu-

(• > Bkz. Sayfa 13-31.
(*■*) Bkz. Sayfa 26. ' »

ğunu bilecektir ve daha hâlâ cennetinin nerede olabileceğini bilmeyecektir!

İşte, herneyse, Medusa'nın en tatlı, taze, Olimpos öncesi yüzyıllarda, başlangıçta kendi kendine Cennet (Uranus), Tepeler (Urea), Deniz (Pontus)'i doğuran Toprak Tanrıçası Gea'run sayısız kız torunlarından biri olmuştu. Gea sonra, oğlu Uranus'tan Titanların nesline gebe kaldı. Bunlar Occeanus ve Tethys'i (Metis bunlardan doğmuştu), Cronus,- Rhea ve Themis'i ve özel bir biçimde Afroditi de içerir. Sonra Gea oğlu Pontus'tan gebe kalarak ikinci bir soy doğurmuştur. İçlerinden Phorcys ve Keto sayılabilir. Bunlar da Graeae, Gorgonlann ve Hesperidler'in altından elmasını bekleyen dünyanın sonundaki yılanın ana-babası olmuştur. Medusa'nın adı, hanım, yönetici, kraliçe anlamındadır (bildik bir yerdeyiz değil mi). Dalgaların tanrısı Poseidon (daha önce iki klaliçenin oğul ve eşi olarak görmüşrük(*))dan, ikizlere gebe kalmış fakat onları doğuramamışhr. ikizler, Chrysaor, altın kılıçlı kahraman ve Pegasus, kanatlı attır.

Şimdi, görmüş olduğumuz gibi (**} atan Ege'ye gelişinde bir giz vardır. Truva'nın olağanüstü bir merkez olduğu İ.Ö. 2100-1800'ler arasında gelmiş gibi görünürse de, kuzeyden Makedon yoluyla mı, yoksa doğudan İndo-Aryan kaynaktan Hurri ve Kassitler yoluyla Anadolu'dan mı getirildiği bilinmemektedir.'[11]' Bildiğimiz, Vedik-Aryan at kurbanının yapı ve simgeselliği, geniş biçimde eski boğa kurbanından uyarlanmıştır ve Hindistan'da kralların yüce riti durumuna gelmiştir/[12]) Boğa kurbanı riti Ege'de daha sonra domuz ile sürmüştür. Bu da oldukça ilkel Elevsisli tanrıça Demeter ve Persephone mitos ve ritlerindeki güçlü kanıtlarla, geniş şekilde yayılmış mitsel bir masal düzenine aittir. Yunanistan'da, dahası, domuz kurbanı mitos ve ritleri, ay-yılan düşüncesine dayanan Malezya ve Pasifiktekilerle tam benzeşme gösterir. Bunları *İlkel Mitoloji'de*^ tartışmış olduğum gibi, burada, ay-yüan-domuz-bpğa-at sürekliliği ve aşamaları ötesinde tartışmayı yinelemeyeceğim.

Medusa ve öteki eski Titan soyundan Yunan tanrıçaları Hellenler gelmeden önce de Yunanistan'da ve Ege'deydiler. Oldukça eski neolitik, belki de mesolitik ay, yılan, domuz bağıntıları her türlü olası kanıtı sergiler. Bir yandan Malenezya ve Pasifik, öte yandan Kertik

(*) Bkz. Sayfa 45-46.
(**) Bkz. Sayfa 106.

İrlanda mitos ve ritlerinde bunlar temsil edilirler. Gerçekte, Medusa'run gösterildiği olağan biçim, çömelmiş, kollan kalkık, dili çeneden sarkan, geniş gözleri ile, Malenezya'da öte dünyanın bekçisi olan domuz kültünün pozundadır. Burada, öte dünyanın yolunda bekçi, dişi cindir ve işareti domuzdur. Kendisinin yerini tutmak üzere domuz sunanın geçmesine izin verir."[4'] Ve Medusa, tam da böyle bir yerde, günün kenarında ininde ve altın elma ağacının yolundadır. Gılgamış macerasının fakı kadını Siduri ile de karşılaştınlabilir.(*)

Aynı zamanda, Medusa'nın, klasik Yunanistan'da, daha sonraki at kurbanı ile de çok fazla ilişkisi vardır. Onunla birlikte Poseidon, at mitolojisiyle birleştirilmiştir, bu da yalnızca t.Ö. 2000den sonra olmuş olabilir. Miken çizgisel B tabletlerinde (Î.Ö. 1400-1200) I-QO *(hip*-poat) tanrısına sunaklar kaydedilmiştir. Klasik zamanlarda Posei-don'a Hippios denildiğini de biliyoruz/[15]) At biçimindeki Poseidon, kısrak biçimindeki Medusa ile çiftleşmiştir ve kanatlı Pegasus ile insan ikizi Chrysaor doğmuştur. Robert Graves'in işaret ettiği gibi, tanrıçanın Gorgon'un başı ve kısrağın gövdesi ile temsilinin eski bir şekli vardır/[16]^ Graves bu nedenle Perseus mitosunu tam anlamını vermek üzere okun Hellenlerin anatanrıça emanetlerine üstünlükleri olduğunu iddia eder. Gorgon ralübelerinin maskelerini sökmüş »rdir ve kutsal ata sahip olmuşlardır'.

Bir ayrıntı daha: Frazer, *Altın* Da/'da, atm, Diana'nın Nemi'deki mezanyla mitsel ilişkisi olduğunu göstermiştir. Burada ritüel kral-öldürmeleri, son Roma dönemlerine kadar sürmüştü. Genç prens Hippolytus, ölüme kendi arabasının atlarıyla çekilmişti; Poseidon'un boğaları onları korkutunca ürkmüşlerdi Diana onu canlandırıp Nemi'de kendine kral, Ormanların Kralı yapmıştı. Frazer, şundan kuşku duymaz. Roma takviminin Aziz Hippolytus'u Ağustosun on üçünde atları tarafından ölüme götürülmüştü ve Diana'nın günü de Yunan kahramırunki ile aynı gündür. Onun için Frazer, 'dinsiz bir günahkar olarak iki kez öldükten sonra, Hıristiyan aziz olarak dirilmişti' diye ekler/[17]) '^.\

Artık Poseidon, Medusa ve kahraman Perseus mitsel söylemine, ay kralının ölüm ve dirilme mitolojisini ve ritüel kral-öldürümünü de eklemeliyiz. *İlkel Mitoloji'mn* ilk bölümünde, Etiopya'dan, Yunanistan'da eğitim görmüş Ergamenes adlı bir kralın kaydım sunmuştum. işkence Bkz. Sayfa 80-82.

deriyeli firavun Ptolemy II Philadelphia, I.Ö. 309-246 döneminde askerleri ile, korkutucu Altın Tapmağa yürümüş, o zamana kadar ritüel kral-öldürme vahiylerinin okuyucusu olan rahipleri kesmiştir. Huşu veren eski geleneğe son vererek, herşeyi kralın kaderi, işlevi, gücü ile düzenleyen bir görüşü örgütlemiştir/[18]^ Analojiyle, eğer Perseus gerçekten Miken'de yeni bir hanedanın kurucusu ise, İ.Ö. 1290, komşu tanrıçaların korularına saldırısı, eski bir ritin sonunu göstermelidir -bu da herhalde kral- öldürümüdür. O zaman Zeus'un altın duşundan mucizeyle doğması mitosu değerlendirir ve bu, eski, ölümün yaşam olduğu anatanrıça inancının yerine geçer.

Zeus, Argolisli prenses Danae'yi mucizeli biçimde Perseus'a gebe bırakmıştır. Anayla onu, bir sandık içinde denize bırakmıştır ve Seriphos adasında bir balıkçı tarafından kıyıya çıkarılmışlardır. Burada kral, balıkçının kardeşi Polydectes'tir ve Danae çocuğu ile kralın kölesi olmuştur -veya karısı, gene başka bir anlatımda balıkçı Dictys ile kalmıştır. Fakat kral, bütün monarklar gibi, acımasız bir canavardır ve anne ile olabilmek için Perseustan kurtulmayı düşünerek ona çok zor, olanaksız bir görev, Medusa'run başını alma görevini vermiştir.

Bu korkunç canavarın iki kız kardeşi vardır. Üçü de altın kanatlar, pirinç eller, yılanlarla çevrilmiş baş ve gövdeleri ve donandıkları boğa dişleriyle öyle korkunçturlar ki, gören taş olur. Perseus, yolda, çeşitli mitsel tehlikeleri aşar, bu maceralarda su perilerinden kanatlı sandallar, görünrnezlik şapkası ve elegeçireceği başı taşıyacağı bir tulum alır. Bunlarla en dış denizi geçen günün en dış kenarını aşar ve yıldızların ve gezegenlerin yeniden doğmak için kaybolduğu karanlıklar diyarına varır. Önce Graeae'nin garip üçlüsüne gelir. Bunlar üç ağarmış kızkardeştir, tek bir diş ve gözü paylaşırlar ve gözü biri ötekine geçirirken Perseus bunu kapar. Koruyucusu oldukları Gorgo'nun mağarasının yolunu öğrenmeden geri vermez. Sonra, Aeschylus'un dediği gibi, "boğa gibi mağaraya dalar'.'[19]'

İçerde Gorgonlar uyumaktadır ve Perseus'un gözleri Medusa'nın taşlaştıran görüşünden kaçar. Kahramanların baş tanrısı Athene, onun kılıç tutan eline yol gösterir (veya başka bir söyleyişte, kurbanın görünüşünü kalkandan yansıtarak ona gösterir). Orak biçimli kılıcın tek vuruşuyla ganimetini alır, tulumuna sokar ve koşarak geri döner. Bu arada Pegasus ve Chrysaor, Medusa'run yanlrnış boynundan fırlarlar. İki kız kardeş peşine düşer. Fakat Perseus eve varır, korku-

tucu armağanını herkesin görmesi için yukarıda tutarak sunar. Tiran kral, yemekteki tüm arkadaştan ile taş olur. Seriphos adasının bugün kayalarla dolu olmasının nedeni de budur S^2®

3. GECE DENİZİ YOLCULUĞU

Ataerkil mitolojide dişi kişilerin çağrışımları, genelde, Sigmund Freud'uri, düşün açık tatmini olarak nitelediği 'vurgunun değiştirilmesi'yle bulanıklaştırılır. İlgiyi başka yöne çeken ikinci derecede bir tema sokulur, bir olayın öğeleri çevresinde yeniden gruplaştırılır, açıklayıcı sahneler, eylemler veya sözler yutulur, yeniden yorumlanır ve yalnızca uzaktan sunulur. Çok daha derinde sinmiş olan anlam sonuçta zihni aydınlatmaktan çok bulandıran bir-bütüne karıştırılır.

Ataerkil kozmogonilerde, örnek olarak, kutsal analığın normal hayali baba tarafından ele geçirilmiştir. Bütün motifleri, örneğin Hindistan'da, zayıflayan tanrı Vişnu'nun göbeğinde büyüyen Dünya Lotusu gibi, buluruz. Hindistan'da Lotusa ilk atıf daima tanrıça Padma olmuştur. Padma, Lotus'tan gelmiştir, gövdesi evrenin kendisi olan, uzun sapı göbekten Lotus'a tam da göbek kordununu ça^şüran ve burdan akan enerjinin tanrıçadan tanrıya, anneden çocuğa aktığı Lotus'tan. Veya klasik Zeus imgesinde, Zeus'un Athene'yi beyninde taşıması 'yüceltme' örneği olarak sunulduğu gibi, şimdi de, yüceltmenin Freud'un yukarı dönüşüm diye adlandırdığı imge tipi olarak alınır; kadın, rahminden doğurduğu gibi, baba da beyninden doğurur. Sözcüğünün gücüyle yaratma, erkek rahme dönüşümünün başka bir örneğidir; ağız, dölyolu, sözcük, doğum. Ve bu tuhaflığın bir başka önemli sonucu, tüm Batı ruhsallığında çokça saygı gören, büyüğe ilişkin sapkınlığın ortak bir nosyon olmasıdır. Özellikle de bizim sayısız bekar ve eşcinsel büyük öğ^etmerüerimizce vurgulanmıştır- bu ruhsallık ve cinsellik baskıya alınmıştır.

Freud, sansür etkeninin rüyada aydınlanmasına ilişkin, vurgunun yerinden edilmesi ve öğelerin yeniden dizilmesiyle, açık tatmin, gizli düşüncelere öyle benzemez duruma getirilmiştir, ki, hiç kimse birincinin arkasında ikincinin varlığından kuşkulanmaz, diye yazar.[^21]) Tüm ataerkil mitolojiler boyunca da böyle olmuştur. Dişinin yalnızca simgesel kozmolojik anlamda değil, fakat kişisel, psikolojik olarak da **işlevi** sistematik olarak değersizleştirilmiştir. Evrenin kökenleri mitos-

lannda dişinin rolü azaltıldığı harta yok edildiği gibi, kahraman efsanelerinde de böyle olmuştur. Gerçekten, epik, dram ve romanslarda dişi kişilerin önemsiz nesneler durumuna indirgenmesi şaşırtıcıdır. Veya, özne olarak işlev gördüklerinde bile ya kişileşmiş cinler veya erkek iradesinin önemsiz bağlaşıkları gibi çizilmişlerdir. Etkin bir diyalog fikri hiç oluşmamış görünür. Erkek, kendi basma veya dünyasıyla, bu alevli dişi cinlerden birini dağıttığında (heyhat, trajedi!) ondan (yani yeraltından) daha önceki düşünsel ve duygusal (aydınlanma, bütünlerime, yeniden doğum) sınırlarından daha öteye gidebileceği bir açıklamayı kapar. Ebedi imgelerde ortaya çıktığı gibi, açıkça, bazı eski ataerkil söylemde de erkeğin, dişi tarafdan almış olduğu bazı kabul edişlere işaret edilmiş olması gerekir. Fakat vurgu o kadar yerinden oynatılmıştır ki ilkbakışta erkekler görünür. Gerçekten, ikincide görülmez! Erdemin *-arete-* ataerkil kapsamı savunulmaktadır. Bu, gerçekte, bir ölçüde çürütülebifir.

Çağdaş bilimadamları bile, bu geniş ataerkil etme üstüne işbirliği yapmaktadırlar. Gerçekten, dişi, hanım bir bilimadamına gereksinim vardır; Jane Ellen Harrison, Truva savaşmm bütün övünç ve trajedilerinin tesellisinin türetildiği kabul edilen Paris'in Yargısı episodundaki saçmalık ve kabalığı, başanyla gösterir.

'Mitos, mevcut durumuyla Olimposlu Zeus'un zevkini tatmin etmeye yetecek denli ataerkildir. Eski bir satir oyunu veya çağdaş *opera-bouffe* için malzeme çıkaracak kadar saçma ve hatta kabadır:

> *. Üç tanrı Ida'ya geldi ölümsüz çekişmeyi*
> *orada bitireceklerdi Üçünden en güzeli*
> *hangisiydi Hangisi güzellik ödülünü*
> *takabilirdi*

Çekişme kemiği, Eriş (çekişme) tarafından, Peleus ve Thetis'in evinde toplanmış tanrılar araşma fırlatılmış alfan elmadır. Üstünde, 'güzel olan alsın' yazılıdır veya bazı yetkililere göre, 'güzel olan için elma'. Üç ulu tanrıça yargı için kralın oğluna, çoban Paris'e çıkarlar. Mitosun özü bu söyleme göre bir icaAXuneiov güzellik yanşmasıdır.'*[22]) |

Şunu da ekleyebiliriz, mitosun bilgi veren özelliği (ethos), *arete,* veya mükemmellik övüncüdür. Bu da tam Homeros kahramanlarının ruhuna uygundur, çünkü o da Keltik ve Germen ruhu gibidir, veya

gerçekten, her yerde süregelen, erkeğinkidir.

Fakat burada, dişi ruha da uygun biçimde yansıtılmıştır. Güçlük de budur. Erkek düş dünyasında dişinin mükemmelliği şunlarda varsayılır: a) form güzelliği (Afrodit), b) evlilik yatağına sadakat ve saygı (Hera), c) mükemmel erkekleri mükemmel ataerkil anlayış için esinleme yeteneği (Athene). Bunlarla, sonuçta elbette, kadın olarak, yarışmayı kazanan, hile yapar. Afrodit, Paris'e altın elmayı kendisine verirse, ona, zaten Menelaus'la evli olan güzel Helen'i sağlıyacağına söz verir. Harrison, 'güzellik yarışması saklanılmış bir küçükgörmedir' der. 'Kabadır ve rüşvetle karıştığında daha da kaba olur'.^[23]' Fakat kuşaklar boyunca bu dünyanın en soylu mükemmellik (apern) epiğinin uygun (yani önemsiz) mitsel başlangıcı kabul edilmiş görülmektedir ve her şey bu düzende sürmüştür.

Bunu *Nostai* 'dönüşler' izlemiştir, dünyadaki dış işlerin mükemmelliği. Efendileri ihmal edilmiş karılarına on yıl sonra (veya Odys-seia örneğinde 20 yıl) döndüklerinde, karıları, Griselda gibi, sadık biçimde evde oturup onları bekliyor olacaktır (aşkın kurtuluşu, ataerkil biçem). Fakat, bildiğimiz gibi, dönen kahramanların en azından biri, korkulur bir şokla karşılanmıştır.

Dr. Cari GJung'un yazılarında tartıştığı ve dünyamı ■ her yanından örneklerle açığa çıkardığı gibi, ruhta, toplumda, tarihte ve mitosun simgeselliğinde, tamamlayıcılık işleyişi ilkesi vardır. Bu ilkenin mekaniğine ilişkin bir tartışmasında, 'ne kadar bilinçli olsak' diye yazmıştır, 'her zaman kararlaştırılamaz ve kararlaştınlmamış bilinçsizlik öğeleri olacaktır. Bu kendi bütüncüllüğümüze ilişkindir'.^ Fakat, bu bilinçsiz öğeler, basitçe, ruhta hareketsiz durmazlar. Kavranılmayan potansiyel olarak, bilinçli tutuma telafi edici bir etki içinde, eyleme hazır bir nitelikte bulunurlar. Öyle ki, bilinç küresinde ne zaman bir rahatlama istemi doğsa ve birey artık istediği amaca tüm enerjisini vermeyi gereksinmese -Örnek olarak Truva savaşının kazanılması- kurtulmuş, tasarruf edilmiş enerji geri döner ve potansiyel deneyim ve gelişimin bekleyen merkezlerine akar. Jung, tasarruf edilmiş enerjiyi, akılcı olarak seçilmiş bir nesneye dönüştürmek bizim gücümüzde bulunmaz, diye belirtir.*[25]^ Tersine, dönüşüm yalnızca kontrol dışı değildir, kaçınılmaz olarak, üstelik, bilinçli iradenin tamamlayıcısıdır da. Çünkü Jung'un gözlemlediği gibi, kendisinin de çok zeki bir insan olarak gördüğü Heracleitus'dan alıntı yaparsak, 'herşey er veya geç tersine döner'

Eski Yunan filozofi Heracleitus (I.Ö. 500) bu psikolojik, tarihsel ve kozmogonik yeniden dengelenme sürecine *enantiodromia* 'tersine dönme' adını verdi. Ve, sürece örnek olarak, Homeros'un iki zıt epiğinden daha iyisi bulunamaz. Heracleitus ve tüm kuşağı bunlarla yetişmişti: bir yanda *tiyada, arete* dünyası ve erkekçe işleri ile, öte yanda *Odysseia,* güç ve bilgilerin diyarına, tamamiyle kontrolsuz, kahramanlar kuşağının en akılcı adamının, uzun dönüşü. Kesiti de, yalnız bırakılmış şekilde bekleyen azgelişmiş, hatta bilinmeyen öteki zihin, kadındır. Ege'nin eski günlerinde Girit'in bu sevimli varlıklarının duygusal seslenişinde bulunduğu zihin. Fakat erkeklerin keskin kahraman çağmda bu, Atlantis gibi batmıştır.

Jane Harrison, Paris'in yargısına ilişkin, Yunan geleneğine ait yalnız ebedi Homerosgil kanıtlar değil, fakat, daha eski seramik sanatının kalıtımından da bir dizi sahneler gösterir, örnek olarak, şekil 22'de, olağan, nazik gezintilerin gencinin ağır pozunu değil, açıkça alarmda bir Paris görüyoruz. Ruhların yeraltı dünyasına kılavuzu olan Hermes'in, görevini yapması için bileğinden yakalamak zorunda kaldığı bir Paris'i. Harrison, burada, tanrıçanın güzelliğinden duyulan şehevi zevk açıkça yoktur, diye açıklar.^ Gerçekten, bakıldı-

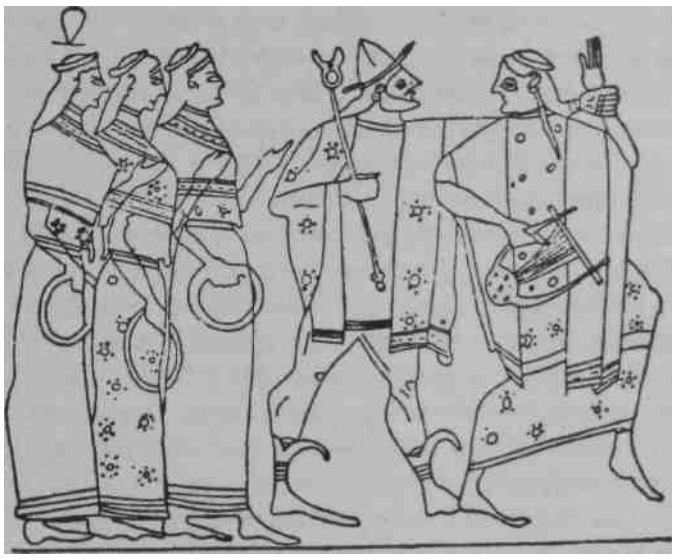

Şekil 22. Paris'in Yargısı

ğında, yoktur.

Benim şu andaki temam için yetecek denli, bu resimde Paris'in uçuşu Truva'ya doğrudur. Kendi payma belli krizlerle yüzleşmek zorunda olduğu açıkça görülmektedir. Dişi ilkenin üçlüsü Yunan toprağı tarafındandır. Agamemnon, Clytemnestra, Menelaus, yeniden ele geçirdiği altın sevgilisiyle; akıllı Odysseus (olaya göre de tek o) Penelope ve onun talipleri galaksisi ile karşılaşacaktır. Kısacık yaşamı, sağda, görevler ve ün/ savaş, *arete,* Zeus ve Apollo, bunun yanında, solda, zamanın eski tanrıçası ve hak ananın yükselişi gibi* mistik Kürke adası, Kalypso ve Nausikaa ve ruhların yeraltı dünyasına ve ölüm ötesi bilgilere kılavuzluğunu yapan Hermes'le dolu olarak düşünebildiğimizi sanıyorum.

Heinrich Schliemann Truva ve Truva savaşının gerçek olduğunu doğru tahmin etti, epiğin kılavuzluğunu izleyerek hem Truva'yi hem Miken şehrini buldu. Aynı şekilde Sir Arthur Evans, klasik mitos edebiyatının verilerini izleyerek Knossos'u ve labirent sarayı yer altından çıkardı. Fakat, Profesör Martin Nilsson'un belirttiği gibi, bir olayda mitolojinin önderliği başarısız oldu, Dörpfeld İ taka'da Odysseia'run sarayını aradığında. Ve şimdi, nedenini biliyoruz. Çünkü Odysseia yan tarihsel bir kahraman sagası değildir, ölmüş olduğu düşünülen, uzun zamandır kayıp kocasına sadık kalan kadın temasına dayanan halis romandır'.^[27]) İşte, evet, bir bakıma. Buraya kadar çok güzel. Fakat bu romanın böyle özel bir biçimde okunması, sevgili profesör, yalnızca ataerkil görüş açısının ikinci derecede odağının, yerinden ettiklerindendir. Penelope'da bundan daha fazla derinlik vardır.

İlyada'nm başta gelen tanrısı Apollo'dur, işık dünyasının ve kahramanların mükemmelliğinin tanrısı. Ölüm, bu eserin görüş açısında sondur, huşu veren, meraklandıncı veya ölüm pençesinin ötesindeki güce ilişkin bir şey yoktur. Yalnızca heyecanlanan, çaresiz gölgeler vardır. Bu eserin trajik anlamı, kesinlikle, yaşamın güzellik ve mükemmel ligindeki neşenin derinliğindedir; güzel kadınlar, soylu, yiğit erkeklerin sevecenliğinde, gerçek değerindedir. Fakat zaman gerçeğinin tanınmasıyla, burada, herşeyin sonu, küldür. Oysa *Odysseia* da Odysseus'un yolculuğunun başta gelen tanrısı düzenbaz Hermes'tir. Hermes, ruhların yeraltı dünyasına kılavuzu, aynı zamanda, yeniden doğum ve ölüm bilgisinin efendisidir. Yaşamda bile kendisine uyanlarca bunlar bilinebilir. İki yılarım sarıldığı caduceus simgesi ile ilişkisi olan odur, kader tanrıçası üçlüsü ile, Afrodit, Hera ve Athene ile

ilişkisi olan da, geleneksel olarak, odur. Ve efsaneye göre Truva savaşma o neden olmuştur.

Savaş on, Odysseus'un yolculuğu da on yıl sürdü. Ama, klasik masalın en büyük ustası Profesör Gilbert Murray, yıllar önce *(The Rise of the Greek Epic) Yunan Epiğinin Yükselişi'nde,* klasik dönemde, güneş ve ay takvimlerinin birleştirilmesi çabasına işaret etmişti (12 ay ayı, 354 gün artı bir kaç saat, ve 364 gün artı birkaç saatlik güneş yılı). Astronom Meton'un Büyük 19 Yıllık Dönemi'nde, Murrây'dan alıntı ile: Yunanlılarca 20. yılın başım gösteren 19. yılın sonunda yeni ay kış gündönümünün yeni güneşi ile çakışır ve buna Ay ve Güneşin Buluşması (2h)vo8oa HXtov Km EeXnvria) denir. 19 yıldır olmayan ve 19 yıl daha olmayacak bir şeydir.'[28]'

Murray, Odysseus'un, îtaka'ya, 'şafak kızının ışığım müjdeleyen en parlak yıldızının yükseldiği gün' döndüğüne dikkati çeker. Karısına 20. yıl, yani, 20. yılın tam girdiği, 19. yılın tamamlandığı anda kavuştu, yeni. ay zamanında. Atinalıların 'eski-ve-yeni' dedikleri, bir ay sönerken ötekinin yükseldiği günde geldi. Yeni ay aynı zamanda Apollo Bayramının *veya* güneşin gündönümü festivalinin günüdür ve mevsim kıştı. Dahası, Odysseus'un *yalnızca* 360 domuzu vardır ve her gün biri ölür. Aynı şekilde, güneşin sığırları, her biri 50'lik 7 sürüdür, toplamı 350 eder. Odysseus baüya, yeraltı dünyasına gider, ölülerin diyarım ziyaret eder, en uzak doğudan çıkar, şafağın cıvıl cıvıl yuvalan ve güneşin apaydınlık beşikleri olan yerden/[29]' Bu arada Penelope, herkesin bildiği gibi, evde oturur ve örer, söker; ay gibi!

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında bilimadamlan güneş ve ayın analojilerinin böyle tanımlanmasından hoşlandılar, kendi zamanlarında açıklığa kavuşan bir noktaya uyuyordu, mitoslara ilişkin tasarımımız geniş oranda Tunç Çağı kozmolojik simgelerinden türemişti. Fakat şimdi bu önemli kavrayışa, *tüm* pagan dinlerde, Batı ve Doğu düşünceleri de içinde, temel olan düşünceyi de eklemeliyiz. Yazdığımız dönem içinde (İ.Ö. ilk bin), zihnin içe dönüşü (güneşin batışı ile simgeleştirilir) bireyin *in* esse tanımlanması (microcosm) ve evrenin (macrocosm) gerçekleşmesinde bütünleşir; sonsuzluk ve zaman, güneş ve ay, erkek ve dişi, Hermes ve Afrodit (Hermaphroditus") ve Cadeceus'un iki yılarımın eylem ve gerçekleşmesi düzeninde bir araya getirildiğinde elde edilebilir.

Güneş ve ayın buluşması imgesi, her yerde, bu olayla simgesel olmuştur ve onun evrehselliğindeki çözülmemiş sorular şunlardır:

a) ne kadar geriye gider, b) ilk nerede çıkmıştır, c) başlangıçtan beri psikolojik ve kozmolojik olarak anlaşılmış mıdır?

Hintli Kundalini Yogasında, İ.S. ilk binde, omurganın merkez kanalının her iki yanındaki (zihin ve soluğun kontrolü ile yılan gücünün taşındığı yer olarak kabul edilen) iki ruhsal kanal ay ve güneş kanalları olarak tanımlanır. Merkezle ilişkileri, 1. şeklimiz deki merkezdeki çubuk (Hermes'in değneği) gibidir. 2. şekilde ay ve güneşin kavuşmasını, bu kez yüan ve eksen değnekle, ağaç ve omurga ile, daha belirgin bir ilişkide görüyoruz. Simge Avrupa, Çin ve Japonya'da, Aztek ve Navaholarda biliniyordu, Yunanlılarca bilinmemesi de pek olası değil.

Böylece, kısaca söylersek, Odysseus ve Penelope'un 20. yılın başında birleşmeleri, yalnızca sabırlı olan Griselda'dan daha ilginç görünüyor. Bir şey daha, Penelope kitapta büyüsel kategoriye girmeyen tek kadın olduğuna göre, açıkça (en azından bana göre) Odysseus'un Kirke, Kalypso ve Nausikaa ile karşılaşmaları, ruhun arketip mitsel diyarda psikolojik maceralarını temsil eder. Erkek, kadınla mükemmel bir yaşamda birleşmeden önce, kadının önemini yaşamalıdır.

1) Odysseus'un ilk macerası, fethedilmiş Truva kıyılarından *12 gemi* ile ayrılmasından sonra, Trakya şehri Ismarus'ı n yağmalanmasıdır. Odysseus bu olayı 'yerle bir ettim ben orayı, öldürdüm Kikonları/aldım karılarım, mallarını bütün/ve onları bir güzel pay ettim' diye anlatır/[30]^ Acımasız iş, *Zeus'un gönderdiği bir rüzgar"*dan gemilerin parçalanmasıyla sonuçlanır. Böylece, *kontrol* dışı, *9 gün* sürüklenir ve tanrının rüzgarıyla, bilinen dünyanın ötesine taşınırlar.

2) 'Sonunda *Lotusyiyenler toprağı'na* vardık onuncu günü' diye anlatır Odysseus, Tsir bu çiçeği yer buranın halkı'. Fakat bu yiyeceği yiyen adamlarının artık eve dönme isteği kalmaz (Lathe motifi, unutkanlık, zihnin mitsele yani içe dönüşü). Onları gözyaşlarına bakmadan gemilerine sürükler, kürekçi sıralarına zincirler, açılır.

3) Odysseus ve donanması artık zor sınav ve geçitlerin mitsel diyarındadırlar. Bunların ilki *Kyklopların* (Tepegözlerin) diyarıdır: 'ne ekin ekerler elleriyle ne de çift sürerler'. Ve tek gözlü dev, bildiğimiz gibi dalgaların ve iki kraliçenin ve dahası Medusa'run efendisi tanrı Poseidon'un oğlu Polyhemus, sürüleriyle bir mağarada yaşar, 'insan azmanı bir dev otururdu bu mağarada /bir başına herkesten uzak, sürülerini güderdi/kimseyle görüşmez, karışmazdı başka adamlara/ tasarlardı kendi köşesinde bir sürü kötü işler/ insan dilini yutardı

görünce bu devi/ekmek yiyen insanlara hiç benzemezdi o/daha çok ormanlı bir doruk gibiydi'. Odysseus, en yiğit adamlarından *cm ikisini* seçerek gemilerini kıyıda bıraktı ve geniş mağaraya daldılar. Mağara ağzına dek peynirler, kuzular, oğlaklarla doluydu. Süt kovalan, ayran kavataları buldular ve arkadaşlık bekleyerek girdikleri, ev sahipliği bekleyerek oturdukları mağaranın sahibi sürüsünü güderek geldi. Kucak dolusu kuru odun taşıyordu ve bir gürültü kopardı ki herkes korkudan saklanacak yer aradı. Yirmi iki dört tekerli sağlam arabanın çekemeyeceği bir kayayı kaldırarak mağaranın ağzına dayadı, oturdu ve koyunları, keçilerini sağdı. Her yavruyu anasının altına koyup ateş yaktı ve konuklarını farketti. O akşam yemeğinde ikisi yenildi, ertesi sabah ikisi kahvaltıda, ikisi ertesi akşam *(altısı gitti).* Fakat bu arada yoldaşlar, Kyklop'un gözünü çıkarmak için kocaman bir sırık hazırladılar. Aküh Odysseus kendi adının *Kimse* olduğunu söyleyerek ona yaklaştı ve deve bir gerdel şarap sundu. Plyphemus hepsini içerek, 'kalın boynu arkaya devrilmiş öylece yatıyordu/herşeyi yenen uyku az sonra yakaladı onu da /pis sarhoş kusuyordu geğire geğire/şarap ve insan etleri dökülüyordu boğazından/ben hemen aldım kazığı soktum köz yığını içine/bir yandan da dil döktüm, yürek verdim dostlarıma/korkuya kapılıp sakın bırakmayın dedim, beni yüz üstü/zeytin kazığa baktım, ateşte parladı parlıyor/henüz yeşildi ama tutuşacaktı neredeyse/ kazığı ateşten çekmemle onun üstüne koşmam bir oldu/benimle birlikte atıldılar bütün arkadaşlar/ bir büyük tanrı güç katmıştı herhal yüreklerine /kaldırıp kazığı batırdüar sivrisini gözünün tepesine /ben de yukardan boyuna çevirdim bastıra bastıra/nasıl bir gemi kalasına delgiyi çevirirse usta/ alnna gerili kayışı kalfalan hani/bir o yana bir bu yana çekip dik tutarlar delgiyi/o da hep aynı yeri durmadan deler/bizi de tıpkı öyle ucu ateş gibi kazığı /sokmuştuk gözüne onun, döndürürdük habire/ cızırdayıp tütüyordu göz kapaklan ve kirpikleri/köklerine dek çatır-çatır yanan gözbebeğinin içinde/bir demirci ustası bastırdığı vakit/ koca bir baltayı ya da çekici soğuk suya/kızgın demir nasıl birden toplar da gücünü/ıslık sesleriyle çınlatırsa ortalığı/gözde öyle cızırdı-yordu zeytin kazığının çevresinde/Bir canavar gibi uludu, yankılandı koca kayalar/girecek delik aradık korkudan hepimiz/çekti çıkardı gözünden kana bulanmış kazığı çıldırmış elleriyle fırlattı attı uzağa/ başladı haykıra haykıra komşusu Tepegözleri çağırmaya/mağaralarda otururdu onlar, rüzgarlı tepelerde/duydular sesini ve koşup geldi-

ler dört bir yandan/dikilip mağaranın çevresine sordular başına geleni/ne oldu sana böyle Polyphemus ne bağırırsın acı acı /ölümsüzlerden biri sürülerini mi kaçırdı ne/yoksa seni biri mi tepeler düzenle ya da zorla /güçlü Polyphemus karşılık verdi mağaranın içinden /beni kimse tepeler dostlar zorla değil düzenle/onlar da kanatlı sözlerle karşılık verdiler ona /sana karşı kimse zor kullanmazsa ve yalruzsan/ büyük Zeus'tan çaresiz bir dert gelmiş olacak başına/ ama baban Poseidon'a yalvar yakar sen gene/böyle dediler ve gittiler ben de yürekten güldüm/adımla aldatmıştım onu, parlak bir düzen kurmuştum/.

Artık, kapalı mağaradan çıkmak sorunu kalmıştı. Fakat Tepegöz, 'inceleyip kıvranarak acılar içinde/elleriyle yoklaya yoklaya gitti/ kaldırdı kayayı, sonra uzatıp iki elini, oturdu kapının önüne'. Ama akıllı Odysseus, sürüden üç büyük koçu birlikte bağladı, 'çok besili ve gür yapağılı koyunların erkekleri/iri ve güzeldiler, yünleri çalardı menekşe rengine', ve bu şekilde altı üçlü hazırladı. Adamlarından birini ortadaki koça taşıtıyordu, öteki ikisi onu gizliyordu. Kendisi de, "en güçlü koçu kestirdim koyunlar arasında /sırtından yakaladım onu, kamının altına asıldım/kıvır kıvır dolgun yapağıyla turundum ellerimle/öylece, sabırlı bir yürekle, asılı kaldım/. Böylece, şafak sökerken, yedi adamı taşıyan on dokuz koç, sürüyle birlikte mağaradan çıktı.

Dikkat çeken nokta, gözün simgesel içe işleyişidir (boğa gözü, öteki dünyanın güneş kapısı ile benzerlik gösterir). Simgesel ad Kimse (ötedünyaya geçişte kendinden soyunmaktır: kendi dünyasal niteliğini açığa vurmadığı için, kişisel adım ve ününü/ Odysseus kozmik hazine bekçisini geçmiş ve egonun hiç kontrolünün olmadığı kişi üstü güçler çevrenine girmiştir). Koç ile tanımlanmayı gösterir (simgesel olarak güneş hayvanı, Mısırlı Amon ile karşılaştırın).

4) Gemiler *Aiolos Adasına* vardılar, rüzgar tanrısı Aiolos *(pneuma, Spiritus, ruh),* altı kız altı erkek on iki çocuğuyla tunç duvarlarla çevrili bu yüzen adada oturuyordu. 'Oğullarına karı diye vermişti kızlarını Aiolos/şölen yaparlardı bu çocuklar sık sık/sevgili babalarının, saygıdeğer analarının yanında /türlü yiyecek içeceklerle doluydu sofraları/tüterdi yağ dumanları bütün gün evin içinde[1]. Aiolos, 'yüzdü dokuz yaşında bir sığırın derisini, bir tulum yaptı/bağladı tulumun içine azgın yellerin yollarım/çünkü Kronosoğlu yellerin yöneticisi yapmıştı onu/dilediği yeli durdurur, dilediği yeli salardı' 'Bu yel götürecekti gemileri ve bizi varacağımız yere.

Dokuz gün dokuz gece tulumdan çıkan rüzgarla gittiler ve onuncu gün yurtlarını görmeye başlamışlardı. Fakat Odysseus'un adamları tulumdaki armağanları görmek için onu açtılar ve kopan fırtına onları Aiolos'un adasına geri attı. Bu kez o, onlan kabul etmedi.

Burada ve izleyen macerada, ortak psikolojik bir deneyimin simgesel yansısı bulunabilir. Önce gurur (Jung'un terimi ile şişinme) sonra yıkım. Bilgiçlik taslayanlann ve azizlerin ortak olan manidepressif aşaması. îlk adımı elde edince -bir cins aydınlanmaya doğru eşiği geçmek diyelim- arkadaşlar bunu amaca ulaşma saymışlardır oysa girişim yeni başlamıştir. Bireysel psikolojinin terimleri ile söylendiğinde, Odysseus, hâlâ dümen tutarken uyudu ve adamları, yönetilmeyen yetenekler, tulumu açtılar (Tek Yasak Nesneyi Toplumbilimsel terimlerle söylendiğinde, kişisel kazanım ortaklaşa irade ile yokedilmişti. Veya, iki dizi terimi birlikte koyarsak, Odysseus henüz kendisini grubuyla tanımlamaktan kurtulamamıştır, grup idealleri, grup yargıları, vb. Fakat kendinden soyunmak, gruptan soyunmak anlamına da gelmektedir. Böylece, yaşanan ruhsal toplumsal şişinmeden sonra:

5) *Patlama, aşağılanma, ruhun karanlık gecesi:* 'Ordan gene açıldık denize, yüreklerimizde acı dolu/yoldaşların canı çıkıyordu habire kürek çekmekten/görünmez olmuştu bizim çılgınlığımızdan sıla yolu/alta gün aralıksız gittik geceli gündüzlü/Ve yedinci gün, böyle rüzgarsız gittikten sonra, *Laistrygohlann ülkesine* vardılar. Sürüleriyle zengin bu ülkeye öncüler çıkardılar. Uzakta bir şehir ve şehrin önünde su taşıyan bir genç kız gördüler. O kralın kızıydı ve onlan evine götürdü. Dağ doruğu kadar kocaman olan annesi ile karşılaştılar. Anne kralı çağırdı ve o da bir devdi. Arkadaşlarından birini yemek üzere yakaladı, ötekiler kaçtılar. Kral savaş çığırtkanı çıkardı. Laistrygorüar dört bir yandan koştular, taşlar atarak gemileri hatırdılar, yalnız biri kaldı.

6) Böyle aşağılanmış,'azalmış ve yenilmiş, büyük gezgin Kimse, artık dişi ilke ile temel karşılaşması için hazırdı. *Arete,* güzellik, sadakat, sabır ve esinleme anlamında değil fakat *örgülü saçlı Kirke* tarafından dikte edilecekti. Kirke, tüm erkeklere ışık veren güneşten Ocean'ın kızı, periydi.

Gemi, bilmeden Kirke'nin adasına girdi ve iki gün ve gece adamlar kıyıda yattı, yüreklerini dinlendirdi. Fakat üçüncü günün şafağında, Odysseus kargı ve kılıcını alarak yüksek bir tepeye çıktı ve bir duman

gördü. Adamlarına dönüp ufcun boynuzlu bir geyik öldürdü, onları yedirdi ve yitirdikleri arkadaşları için ağladılar. Sonra bir kısmı inceleme yapmak için çıktı ve ormanm içlerinde Kirke jün cilalanmış taştan yapılma sarayını keşfettiler.

'Kuşlar, aslanlar vardı çevresinde, dağ hayvanları/büyülemişti Kirke onları kötü ilaçlarla/saldırmadı bu hayvanlar adamlarımın üstüne/ama kalkıp uzun kuyruklarıyla onları okşadılar/köpekler nasıl kuyruk sallarsa şölenden dönen efendilerine /bilirler çünkü kendilerine güzel şeyler getirdiklerini her seferinde/öyle kuyruk sallıyordu bu sert tırnaklı kurtlar ve aslanlar/oysa benim arkadaşlar korkmuştu bu canavarları görür görmez/güzel belikli tanrıçanın eşiğinde durakaldılar/duyuyorlardı içerde türkü söyleyen Kirke'nin güzel sesini/ tanrısal bir büyük bez dokuyordu tezgahta /ince ve güzel ve parlak bir işti bu, tanrıçalara yakışır /aralarmda dile geldi Polytes, erlerin güdücüsü/arkadaşımdı o benim, en sevdiğim en saydığım/arkadaşlar büyük bir tezgahta mekik dokur içerde biri /bir güzel türkü de söyler her yer çın çın öter/yaklaşıp ses edelim bir tanrıça mı o, yoksa kadın mı?/o böyle dedi ötekiler de seslenip çağırdılar/Kirke de çıktı dışarı ve parlak kapıları açtı/çağırdı hepsini içeri onlar da boş bulunup girdiler/bir Eurylokhos kalmıştı dışarda, sezmişti tuzak kokusu/tanrıça onları içerde iskemlelere, tahtlara oturttu/peynir, san bal ve arpa unu ezdi Pramnos şarabına/sağrağa korkunç ilaçlar karıştırdı/büsbütün unutsunlar diye baba toprağım/verdi onlara bu içkiyi onlar da hemen diktiler/onlar diker dikmez içkiyi, Kirke hepsine değneğiyle vurdu/ ve kapattı yoldaşlarımı domuz ağılına /şimdi onlar tıpkı domuza benzemişlerdi/başlan ve sesleri, kılları ve gövdeleriyle/ama akü vardı gene içlerinde eskisi gibi/ağlar sızlar halde onları kapadı oraya/ attı önlerine kayın kozalağı, palamut, kızılcık yemişi/hep yediği şeylerdi bunlar yerde sürenin domuzların'.

Eurylokhos korkuyla haberi gemiye getirdi. Odysseus tunç kılıcım aldı, yayını kuşandı ve yola koyuldu. Fakat ilerlerken *altın değnekli Hermeias* bıyıkları yeni terlemiş delikanlı şeklinde çıktı önüne. Elini yakaladı ve ona *erdem otu* verdi. Tannlar ona Malü derlerdi. Onu büyüden koruyacak ve Odysseus'u Kirke'nin ilacından kurtaracaktı. 'Kirke uzun değneğiyle sana vurur vurmaz/çek sen de kalçandan sivri kılıcım/öldürmek istermiş gibi atıl üstüne Kirke'nin/ödü kopacak, yatağına götürmek isteyecek seni/sakın olmaz deme, hor görme tannçanın yatağını/çok iyi bakılacaksın, yoldaşların da kurtulacak/

ama önce büyük andını içsin mutluların, zorla onu/ant içsin sana bir daha kötülük etmeyeceğine/yoksun- bırakmayacağına seni gücünden ve erkekliğinden/soyununca sen anadan doğma çırılçıplak'.

Hermeias adanın ormanlarından Olympos'a doğru uzaklaşırken, Odysseus söyleneni yaptı. Kirke söz verip andını yerine getirdi. O da sonunda Kirke'nin güzel yatağına girdi. Hizmetçiler konağı düzene soktu, pınarlardan, ormanlardan ve denize akan kutsal ırmaklardan doğmuş dört peri kızı da çalışırdı. Domuza dönen adamlar içeri girdiler, Kirke de aralarına geçip başka bir ilaçla onları ovdu. "Üstlerindeki kıllar dökülüverdi ossaat/yüce Kirke daha önce o uğursuz içkiyi içirince/bütün vücutlarını saran kıllardı bunlar/işte hepsi insan olmuştular yeniden/ama şimdi eskisinden daha gençtiler/daha güzeldiler ve daha boylu boshı'.

Evinde 360 domuzu olan kahramanla, insanları domuza ve gene insana fakat daha güzel ve uzun insanlara çeviren tanrıçanın 'kutsal evliliği' bize Elevsisli Demeter ve Persephone ritleri mitolojisini anımsatıyor. Anthesteria domuz kurbanı festivallerini/[31]' Bunlar ölüm ve yeniden doğumu temsil ediyorlardı, sözünü etmiş olduğum Malenazya ritlerinde olduğu gibi. Kirke'nin adasında Odysseus, cadeceus tanrısı Hermeias'ın öğütü ve gücüyle korundu. Eski kahraman yaşam biçimi ile temsil edilen klasik çifte kalıtımın zıddına bağlantılara geçtik. *Odysseia'da,* Malenezya mitolojisindeki gibi kötü yönü ile yeraltının kannibal cadısı olan tanrıça, merhametli yönü ile bu diyarın kılavuzu ve bekçisidir ve ölümsüz yaşamı verendir.

7) Bundan sonra, Kirke'nin Odysseus'a *yeraltı dünyasının* kılavuzluğunu önerdiğini öğreniyoruz. 'Çok kurnaz Odysseus, Laertesoğlu, tanrıların beslediği /kalmayın benim evimde istemiye istemiye/ ama bir başka yolculuk yapmanız gerek daha önce /gidilecek Hades'in ve korkunç Persephone'un ülkesine/danışmak için Thebaili Teiresias'ın ruhuna/henüz yitirmemiş aklını bu kör bilici/Persephone bir ona bilinç bağlamıştır ölülefden/bir odur düşünen, ötekiler uçuşurlar gölgeler gibi'.

Çok önemli bir nokta! Hades'te yaşıyanlarm hepsi gölgeler gibi değil. Teiresias, iki yılarım giziyle ilişki kurmuş ve en azından bir anlamda hem erkek hem dişi olan yılanlardan her cinsin kendi yönünden gölge gibi bildiği gerçeği iki yönü ile öğrenmiş ve yaşam için gerekli olanı özümleyerek, ölümsüz olmuştur.

Sophocles'in bir mısrası vardır; Elevsisin gizine ilişkin: İnsanlar

içinde üç kez kutsamışlardır/bu ritleri uygulayanlar/ Hades'e gidenler, yalnız onlar için yaşam vardır/tüm kalanlar kötü bir kader çekeceklerdir.^[32]'

Bu düşünce olgun klasik düşüncenin de temelidir. Gerçekten onu akademik neoklasizmden ayıran da budur. Yunan ikili kalıtımının iki dünyasının. Bahçenin birinci kadar ikinci ağacıyla da bağıntısından söz eden organik sentezin ifadesi budur. Erdemin öteki okulundaki üzgün çiftimizce bu reddedilmiştir.

Kirke'nin önderliğini izleyen Odysseus, tayfasını dünyanın sınırlarına götürdü. Kimmerlerin sis ve bulutla örtülü ülke ve şehirlerine geldi. Burada sonsuz gece vardı, ölülere kurbanlar sundu, yerde kazdığı bir çukura döktü (Olymposlu yukarıya doğru sunumun tersine). Korkunç çığlıklarla her yandan ruhlar üşüştü. Bildikleriyle konuştu: annesi, Tieresias, Phaedra, Procris, Ariadne ve daha birçokları, Agamemnon ve Achilles. Dahası, orada, Giritli Minos'u, Zeus'un oğlunu, elinde alhn değneği, ölüleri yargılarken gördü.

Derken, korkuyla, Persephone onu Medusa'nın başına göndermeden, gezgin ayrıldı. Kirke'ye, *mist agog'* (*)una döndü ve ondan nihai bilgileri aldı.

8) *Güneş adasına yol ve yolun tehlikeleri:* Yolun t&hlikeleri şunlardır; a) sirenler, b) parçalanan kayalar ve ikinci seçenek de b') Skylla ve Kharybdis. îlki cennet güzelliğinin çekiciliğinin ifadesidir, veya, Hintli mistik deyişle, 'suyu tatmak'dır. İkili olmayan, aşkın aydınlanmasının baskısı yerinde sonuçta cennet mutluluğunu kabul etmektir. Öteki ikisi, aynı biçimde, tek mistik deneyimin nihai eşiğini temsil eder, zıt çiftlerden geçmeye götürür: mantık kategorileri ötesinde (A, B değildir, sen, bu değilsin) deneyimin her türlü kavranılabilir formunun ötesinde, herşeyin bilinçli kavranılışıyla bilinçli parçalanmaya geçiştir. Odysseus zıtlıklar çiftinden, Skylla ve Kharybdis'den geçmeyi seçmiştir. Aralarından geçmiştir.

Fakat geldikleri Güneş Adasında, adamları, insan iştahıyla, Odysseus uyurken, güneşin sığırlarının bir kısmım kestiler, pisindiler ve yediler. Ve yelken açtıklarında, 'korkunç ve gümbürtü ile patladı Zephyros yeli/ ve birden saldırdı üstümüze, gemi gidemedi'. Gemi su doldu, Odysseus dışında, tüm adamlarıyla battı. O da kendisini kalan

(*) mystagogue. (Eski Yunanlılarda) Dinin gizlerini açıklayan veya öğreten kimse, bir dini yeni ögreninlerin vaftiz babası, gizlibüimci (çev. n.)

omurganın direğine bağladı. Sonunda yalnızdı.

Bu da ruhsal gezinin doruk noktasıydı.

Bu ilk ana eşik geçmenin krizinin analojisini açıklamaktır. En yüksek Hint aydınlanma idealizine zıtlığı da açıktır. Çünkü Odysseus Hint sagası olsa, öğrendiklerini ev yaşamında uygulamak üzere karısına dönüş yolunda yalnız kalmazdı. Güneşle sonsuza kadar Kimse olarak birleşirdi. îşte bu da Hindistan'la Yunanistan arasında, birleşme ile ayrılmanın trajedisinin arasındaki eleştirel çizgidir.

Gerçekten, Odysseus'un, Kirke'nin koruyuculuğu altındaki iki ziyareti, Güneş Adasına ve Ataların Diyarına ziyaretleriyle, Hint Upanişadlarmda (LÖ. 700-600) öğretilen duman ve ateş yollan' karşılaştmlabilir/[33]) Hindistan'da da, Yunanistan'daki gibi, bu iki yolun geleneği, özgün olarak Aryanlara ait değildir. Fakat karma kalıtımın Aryan öncesi karışımına aittir. Dahası, Aryan ataerkilliğinin (Kena Upanişadda korunan mitosa göre) Brahman tannlanyla Kuşu veren en etkileyici açıklaması olan Uma Haimavati üe ilişkilidir.@*'

Yunanistan ve Hindistan'da ataerkil ve anaerkil düşüncenin iki zıt düzenleri arasında (Kitabı Mukaddes geleneğinde geniş biçimde erkek yararına vurgulanmış olan) bir diyaloga izin verilmiştir. Fakat hem Yunanistan'da, hem Hindistan'da bu etkileşim beslenmişse de, iki bölgede sonuçlar aynı değildir. Hindistan'da ana tanrıçanın gücünün erkek ego ilkesinin kabul edilişlerinde baskıya alınması, bir dereceye kadar sözkonusudur.^ Oysa Yunanistan'da erkek iradesi ve egosu yalnızca kendi başına değildir, Öyle bir tutumla desteklenmiştir ki, bu dönemde, dünyada tektir: Çocukluğun zorunlu 'isterim' yoluyla değil, (Doğuda normal egonun kavram ve tutumu budur) fakat kendinden sorumlu akim, hem 'isterim' hem 'sen yaparsın'dan kurtulmuş ve ampirik gerçekler dünyasını yargılayan bir sorumlulukla, sonuçta tanrılara hizmeti değil, insanı geliştirmeyi ve olgunlaştırmayı amaçlayan bir yolladır. Çünkü Kari Kerehyi'nin çok iyi belirttiği gibi. Yunan dünyası güneşin değilse de, güneş ışığının dünyasıdır, ama insan, tam örtasmda durur'.*[36])

Şimdi eve yolculuğa geliyoruz, Odysseus'un yeraltından ve Güneş Adasından dönüşüne:

9) *Kalypso'nun adası:* Mucizevi biçimde Odysseus, yüzen parçanın üstünde, geri Skylla ve Kharybdis arasından geçer, dokuz gün daha denizin üstünde kalır, onuncu gün, örülmüş saçlı Kalypso'nun Ogygia adasının kıyılarına varır. Sevimli tanrıça orada bir mağarada,

çayırlar, çiçekler, asma ve kuşlar arasında ona adadığı bir mekikle dokumaktadır. Onunla sekiz yıl (bir oktavıeon) kalır. İlk peri örgülü saçlı Kirke'nin öğrettiği dersleri özümler. Ve sonunda ayrılma zamanı geldiğinde, Zeus kılavuz tanrı Hermaias'ı gönderir. Ona acele etmesini emreder. Tanrıça da istemeden öyle yapar. Odysseus bir sal yapar, Kalypso onu yıkar ve güzel giyecekler giydirir ve denize açılıp uzaklaşmasını seyreder.

10) Fakat Poseidon, hâlâ oğulları Kykloplanrı kör edilmesinden kızgındır (Derece derece, durak, durak, onun derin sularında, karanlık ruhun gecesinde, dönüyoruz). Salı batırmak için bir fırtına gönderir. Gene suya batan Odysseus iki gün, iki geçer yüzer.(*) Çıplak durumda *Phaiak Adasına* düşer. Hoş episodda, Nausikaa, küçük prenses hizmetçileriyle sahile gelir, top oynarlar. Top suya gider, kızlar çığlıklarla kaçarlar. Koca adam çalılıklarda uzanmaktadır. Önünde bir dal tutarak ortaya çıkar, korku anından sonra kızlar (gene dişi ilke fakat neşeli çocuksulukla) ona giyecek verirler ve sarayın yolunu gösterirler.

Akşam yemeğinde uzaktan gelen koca adam bütün öyküsünü, on yıllık macerasını anlatır. Phaiakların iyi ve nazik kralı evine gitsin diye ona bir gemi ve yiğit adamlar verir! Odysseus içir de halı ve keten çarşaflar yaydılar/geminin kıç güvertesinde, rahat rahat uyusun diye/ o da bindi gemiye ve yatağına sessizce uzandı/tayfalar sırasıyla oturdular küreklerin başına/çözdüler palamarı delikli taştan/ az sonra abandılar küreklere, köpürttüler denizi/*tath bir uyku düştü göz kapaklarına Odysseus'un/rahat ve derin bir uykuydu bu, ölümün eşiğinde'.*

11)'... *tanrısal Odysseus uyandı uykusundan baba toprağı üstüne'.*

Daha açık anlatılabilir mi?

Gecenin karanlıklarında dolaşırken, Kirke'nin sarayına yaklaşırken, Hermesias, Odysseus'un kılavuzu olmuştu. Kalypso'dan ayrılma günü geldiğinde gene haberci, ruhların kılavuzu, Cadeceus ve üç tanrıçanın efendisi Hermesias'dı. Artık gezgin, gece denizinin mitsel sorunlarından tekrar uyanık dünyaya ve toplumsal gerçeklerin (artık ev gerçekleri) dünyasına gelmişti. Kılavuzu *Athene* olacaktı. Athene ona sahilde, delikanlı biçiminde göründü. 'Kral oğlu gibi incecikti!, dal gibi/güzel işlenmiş iki katlı kepenk vardı sırtında /parlak ayak-

(*) Atletizm rekorlarımız sağolsun. Yunan mitoslarını Kitabı Mukaddesinkiler gibi gerçek kabul etmiyoruz!

larında sandallar, elinde çoban değneği /onu görünce sevindi Odysseus, vardı yânına/ve seslendi, kanatlı sözlerle dedi ki:'

Athene oğlu Telemachus'u çoktan annesinin sarayından çekip çıkarmıştı. Talipler hizmetçilerle birlikte evi geneleve çevirmiş yağmalamışlardı. Athene, yabancı kılığında sarayın verandasına gelmiş aşıklar arasında daralan bir yürekle üzgün, babasını düşünerek oturan delikanlıyla konuşmuştu. Delikanlı onu ağırlamış, akşam yemeğinden sonra Athene ona babasını aramasını öğütlerhişti. O da yola çıkmıştı. Şimdi ikisini bir araya getirmeliydi

Ve buluşmaları Odysseus'un domuz çobanının ağılında olacaktı.

Gene bu ayrılık, kabul edilme ve dönüş epiğinde, arkaik Elevsis-Malenezya domuz motifini görüyoruz. Bütün temayı içeriyor, ölümsüzlük ve zaman, ölüm ve yaşam, baba ve oğulun dünyalarını birleştirme anım çevreliyor.

Kalan epidoslar şunlar:

12) *Odysseus'un eve varması:* Athene tarafından bir dilenci kılığına sokulmuş (hala Kimse), evine dönüp gelmiş efendisini yalnızca köpeği ve çok yaşlı ninesi tanımıştı. Nine, bir domuzun dişiyle dizinde açılmış yaradan bilir onu (Adonis ve domuz, Attis ve domuz ve İrlan da'da Diarmuid ve domuz ile karşılaştırın) Nineyi susturarak bir za man taliplerin ve hizmetçilerin evdeki utanmaz davranışlarını izler ve sonunda:

13) Penelope, eşinin güçlü yayım gerenle evleneceğini söyledi ğinde, *on iki balta* dikilir. Hiç bir talip, yayı geremez bile, birkaçı er kekçe denese de. Sonunda dilenci öneride bulunur ve onunla alay ederler. Fakat "onlar böyle dediler, çok akıllı Odysseus da bu ara/ koca yayı yoklamış ve her yanını gözden geçirmişti/sazı iyi kullan masını bilen bir ozan nasıl/koyun barsağmdan bükülmüş yepyeni teli/kolaycacık gerer ve tutturursa sazın iki yanına/Odysesseus da öyle gerdi koca yayı, hiç zorluk çekmeden/sonra sağ eliyle kirişi tu tup çekti/kiriş de öttü güzel güzel, tıpkı kırlangıç gibi/büyük bir korku aldı tekmil talipleri/suratlarında renk menk kalmadı hiç biri nin/o sıra Zeus da büyük bir işmar verip gürledi/çok çekmiş tan rısal Odysseia çok sevindi buna/bir işmardı bu kendisine sivri akıllı Kronos'un oğlundan/masanın üstüne koyduğu çıplak sivri oku aldı eline/öbür oklar duruyordu okluğun içinde sessiz sedasız/az sonra onları birer birer Akhalar deneyecekti/oku koluna aldı taktı yaya, kirişle yeleği çekti/nişan aldı oturduğu yerden ve attı oku/ağır tunç

hiç şaşmadı geçti delikten deliğe/tekmil baltaların halkaları arasından dümdüz'.

Güneşin kahramanı, cm iki işaretten geçişini ve sarayın efendiliğini böyle sergiledikten sonra, ustaca taliplere ateşe devam etti. 'Ayakları bile adım atacak yer bulamadılar, ama artık uzun zaman yoktu'. Sonra akıllı karısı Penelope, 'yatağın hazır olacak' dedi. Ama madem aklına geldi ve bir tanrı kodu gönlüne/söyle neymiş geride kalan dert/nasıl olsa öğreneceğim şimdiden büeyim daha iyi'.

4. SİTE

Homeros'un barbar savaşçı krallarının karanlık çağından, Atina'nın aydınlık günlerine (LO. V. yüzyıl) sıçrama çok çabuk geldi. Birden açan çiçek gibi. Dünyadaki en umut verici yeni şey gibi. Çocukluk düşünden (mitolojik olarak zorlanmış yaşam) kendini yöneten gençliğe dönüşümsüz bir geçit karşılaştırılabilir. Sonunda eski gürültücü, altın tabak içindeki canavarı kesmeye cesaret eden akıl, 'sen yaparsm!', yeni bir anlamla kendi aslan kükreyişini koyverdi. Ve yükselen güneşin parlayan kükremesi, yıldız sürülerini da*ıth, yeni yaşam yalnız Yunanistan'a değil, bir gün gözlerini açmayı öğrenecek tüm dünyaya esti.

Perikles (4957-429) kutsanan cenaze söylevinde, 'bizim yönetim biçimimiz başkalarının kurumlarıyla rekabete girmez' diye iddia eder. Atinalıların, bu dönemde korumak içirt savaştıkları yaşam biçimlerini yüceltir.

'Biz komşularımızı taklit etmeyiz fakat onlara örnek oluruz. Bize demokrasi denildiği doğrudur çünkü yönetim azınlığın değil, çoğunluğun elindedir. Fakat özel anlaşmazlıklarımızda yasa herkese eşit adalet verirken, mükemmellerin iddialarına da yer verilir. Bir yurttaş bir şekilde ileri çıktı mı, kamu hizmetinde de tercih edilir. Ayrıcalıklı olarak değil, hak etmenin ödülü olarak. Fakirlik de bir engel değildir, herkes koşullarının belirsizliği ne olursa olsun ülkesinin yararına çalışabilir. Kamu yaşamımızda sınırlandırma yoktur ve özel ilişkilerimizde de birbirimizden kuşku duymayız. Komşumuza da istediğini yaptığı için kızmayız...

'Çalışmaktan yorgun ruhlarımızı dinlendirmeyi de unutmayız. Yıl boyu düzenli oyunlarımız ve kurbanlarımız var. Yurdumuzda yaşam

biçimimiz incelmiştir, günlük yaşamdaki neşemiz melankoliyi defetmeye yarar. Şehrimizin büyüklüğünden dolayı tüm dünyanın meyvaları da bize akar, başka ülkelerin mallarından da kendimizinki gibi serbestçe yararlanırız.

Ve gene, bizim askeri eğitimimiz hasımlanmızdan bir çok bakımdan üstündür. Bizim şehrimiz tüm dünyaya açıktır, bir yabancıyı asla sürgün etmeyiz ve de bir gizi öğrenir ve düşmanın yaran olur diye görmekten ve öğrenmekten alıkoymayız. Biz egemenlik ve hileye dayanmayız, kendi yüreklerimiz ve ellerimize güveniriz. Eğitim konusundaki tutumumuzla, onlar gençlikten beri onları cesur yapacak zorlu alıştırmaları öğretseler de, biz rahat yaşanz ve aynı şekilde onların karşılaştığı tehlikeleri göğüslemeye hazırız...

Atinalı bir yurttaş devleti yoksaymaz çünkü kendi sorumluluğunu üstüne alır,, bir işle meşgul olanların bile siyasette iyi bir görüşü vardır. Kamu işleri ile ilgilenmiyen birisini zararsız fakat yararsız bir kimse olarak tanırız. Eğer bir kaçımız mucit ise, hepimiz bir siyasanın yargıçları gibiyizdir. Eylemde büyük engel, görüşümüze göre, tartışma değildir. Tartışmayla kazanılan bilgiyi istemek eylemin hazırlığıdır. Çünkü eylemden önce özel bir düşünüş gücümüz vardır ve eylem gücümüz de, başkaları cahillikten cesurken fakat eyleme geçmede kararsız kalırken, buradan ortaya çıkar. En cesur ruhlar, yaşamın zevkini ve acısını en açık biçimde tanıyanlardır, bu durumda tehlikeden yılmazlar.

İyilik yapmakta gene, başkalarına benzemeyiz. Arkadaşlıklarımızı iyilik görerek değil, bağışta bulunarak yaparız. Bir iyiliği bağışlayan daha sıkı arkadaştır, çünkü bir zorunluluğun anısını canlı tutmak için iyilikte istekli olur, iyilik yapılanın ise duygularında soğukluk olur, çünkü başkasının iyiliği görmekle büyüklük kazanmadığım fakat yalnızca borcu ödediğini bilir. Biz komşularımıza çıkar hesabı ile iyi davranmayız fakat özgürlüğün güveni ve içten ve korkusuz bir ruhla davranırız.'^

Yunanlılar, çok azının atlatabildiği ateşten bir sıkıntıdan sonra, sayısız İran sürülerini yenip attılar. Bir kez değil fakat dört kez antik dünya tarihinde insan aklının olgunlaşması için belirleyici en verimli yüzyılın kenarına geldiler. Köle olmak yerine insan olmaktan, dünyada öğrenmiş kimseler olmaktan ve insan gibi yaşamaktan, tanrının hizmetçileri olarak değil, büyüsel kutsal bir yasaya uyarak değil, ne de düzenli sonsuz dönen kozmik düzenin işlevleri olarak değil, fakat,

akılcı, karar veren insanlar, yasalarını dinleyen değil, onları koyan, sanatların kutsallığıyla değil, insanlığı kutsayıp (artık tanrılar bile insan olmuştur) bilimlerinde hayal değil gerçeği görmeye başlamaktan olabildiğince gururluydular. Keşfedilen kozmik düzen insan düzeni için bir tasarım olarak okunmuyordu, onun çevresi veya sınırlarıydı. Toplum da onun içindeki insanların üstünde kutsallaştırılmış değildi. Binlerce yıllık dinden sonra, Yunan sitesinin dünyada temsil ettiği dünyevi insanlığın, yeni düşüncenin, ne kadar harika olduğu görülebilir. Profesör H.D.F. Kitto, şöyle der, 'Bu, eski Yunan yurttaşının kavrayışına soktuğu ilk şeydi, yaşamının en iyi yolunu bulmuş-lardı'/[38])

Bu dönüşümün etkisi mitolojik panoramada kanıtlanır. Yunan panteonu olağanüstü insan biçimlidir. Tanrıları bile sınırlayan kaderin, Moira'nm bulanık fakat gene de tam varlığı hep hissedilir. Eski Tunç Çağının berrak görüşünün tersine, matematiksel olarak düzenli süreç, gezegenlerin ritmiyle, tanımlanmış, her şeyin hizmet ettiği, işlediği mekanizma, Yunan görüşünde, tanrıların ve insanların bireysel isteklerin ötesinde, tanımlanmaz bir kuşatmadır. Tanımlanamaz sınırların kutsallığı bozan tehlikesinde ve sınırlar içinde oynadıkça, insanlarca kavranmaya yetecek bir gerçekleşmeye vanr.

Kitabı Mukaddes görüşündeki (İslamda daha belirlidir) kendisi sınırsız, özgürce isteyen, evren düzeninden önce gelen tanrının yerine Yunanlıların tanrıları evrenin görünümleriydiler. Chaos'un ve ulu Toprağın insanlara benzer çocuklarıydılar. Hatta Chaos ve Toprak bile dünyamızı yaratıcı istekle üretmediler, tohumların ağaç üretmesi gibi, onların varlığından doğal olarak, kendiliğinden üredi. Kendiliğindenliğin gizi öğrenilebilir veya anlaşılabilir, sessizce, mucizeler ve yaşam boyunca, fakat istek iş veya bir kişinin kutsal planı ile tanımlanamaz.

Homeros'un epiğinde büyük erkek Zeus'un bir bakıma Yehova'nın rolünü anımsatır biçimde eylemin ötesinde durduğu doğrudur. Fakat Zeus alanını yalnızca insanlarla ilişkili olarak yönetir, kendisi kadar tohum ile sınırlıdır. Dahası, gücü, kontrolundaki alanda bile öteki tanrılarla karşı karşıyadır. İnsanlar bile öteki tanrıların isteklerini ayartabilirler. Daha sonraki yazılarda Zeus'u Maira ötesine yükselten bir eğilim görünür, onun kişisel isteği kadere dönüşür, trade artık yerine gelmemektedir fakat doğal yasa olarak bilinir. Tanrının kişisel vurgusu o kadar önemsizledir ki Zeus Mairanın bir başka erkek adına

dönüşür.

Böylece, Yunan Düşünce tarihinde idea, hiç bir zaman, kişisel bir tanrı tarafından açığa vurulan doğa yasalarının ötesinde ve öncelikli oluş çevresinde, ahlaki durum kitabı olarak görünmez. Sinagog ve caminin ikisinde de, yazmda son anlam tanesinin çok titiz araştırması bu nedenle, karakteristik bilimadamlığıdır, tüm bilimin üstünde saygı görür. Yunanda bu hiç olmamıştır. Büyük levanten geleneklerinde skolastisizm üstün tutulur ve Yunan bilimine karşı durur, eğer bilimce araştırılacak görgül dünya, tann iradesinin işleviyse ve tanrının iradesi değişime konu olmuyorsa, doğayı araştırmanın ne yaran olabilir? İlk dünya ilkesinin tüm bilgisi yeni tanrının iradesi, tanrının merhametiyle insana verilmiş olan kitabında insana öğretilmiştir. Ergo: oku, oku, oku, burnunu kutsal sayfalara göm ve bırak paganlar ayda parmaklarını öpsünler.

Yunanlılar ay çılanca parmaklarım öperlerdi. İnsan artık yalanda, hiç bir ilah bulamayacağı ayda olacaktı. Gerçeklerin alanı olarak dünyanın akıla araştırılması, hepimizin bildiği gibi Yunanlılarca yeniden gözlemlenecektir. Çünkü ayda, veya gül parmaklı şafakta parmaklarını öptüklerinde, yüzlerini ona dönüp düşmezlerdi, fakat ona yaklaşırlardı, insandan insana veya insandan tanrıya. Ve buldukları, bizim bulmuş olduğumuz şeydi: her şey gerçekte harika fakat gene de incelemeye muhtaç.

Miletli Thales'in, öldüğünde çok yaşlı olan bilinen ilk ampirik filozofun (I.Ö. 640-546) şuna inandığı ünlenmiştir: 'su do^ıî'dir, ilk ilke veya herşeyin nedenidir'. Fakat gene de, 'her şey tanrı ile doludur, mıknatıs canlıdır, çünkü demiri hareket ettirme gücü vardır'.

Bugün, bu tür iki cümleden heyecanlanmak zor. Yüzyıllarca mitoslardan biraz daha fazla bir şey söyleyememiş gibi görüldü, her şey tanrı ile doludur ve suların gayyasından çıkmıştır. Fakat burada yenilik yeni bir yaklaşımdır: kabul edilmiş bir öğretinin edilgen onayı veya inanç değil, fakat etken, akılcı araştırma vardır. Bu uygulanınca, Thales'in öğrencisi Anaximander'ce (İ.Ö. 611-547) ustasının düşüncelerinin yinelenmediği fakat bütünüyle değişik bir şey dediği anlaşılır: &yxT| öoteıyov'dur, sonsuz veya sınırsız. Ne su, ne başka bir öğe, fakat hepsinden başka tüm cennet ve dünyaların ondan doğduğu bir özdür.

Sonsuzda zıt çiftleri vardır: nemli ve kuru, sıcak ve soğuk, vb. Bunların değişimi dünyayı üretir. 'Ve tekrar form değiştirmeleri ile şeyler

bir kez daha olmaları gerektiği gibi olurlar, çünkü zaman içinde birbirlerine karşı hareketlerini onarır ve yerine getirirler'.

Kışın soğuk, sıcağa haksızlık eder, yazın sıcak, soğuğa. Fakat adalet ilkesi dengeyi korur. Dünya uzayda asılıdır, hiç bir şeyle desteklenmiş değildir, fakat yerinde durur çünkü herşeye eşit uzaklıktadır. Gök katları, ateş, fırtına ve yıldırımın dönüşüdür. Yaşam ateşle bu-harlanır gibi nemden çıkmıştır ve insan başlangıçta balık gibidir.

Anaximandar ile gerçekten eskisinden çok ötesine adım atıldı, mitosun kişileştirme tutumu aşıldı. Thales'in bir başka öğrencisi başka görüş ileri sürmüştür: Anaximenese (Î.Ö. 600) göre &4>xti havadır, soluktur. Azalma ve yoğunlaşma erdemi ile varlıklarda değişik biçimler alır: genleşince hava ateş olur, yoğunlaşınca bulut, Su, toprak ve taş.

Bu zamanda Hindistan'da da felsefi düşüncenin geliştiğini belirtmeliyiz. Bizce en iyi bilineni Sankhya sistemi ve Jain sınıflama bilimidir. Burada da ilk ilke veya öğenin akıla araştırılması görülmüştür. Ya hava, ateş, su ve toprağın yoğunlaşma ile oluştuğu uzay veya eter *(akasa)* veya soluk *(prana)'mn* ruh ve ruh olmayan *(jiva-ajiva)'nm* duad'ıydı bu, mantıkla anlaşılmaz güç *(brahman)* olarak veya boşluk *(sunyata)* olarak... Dahası, tanrılar dahil herşeyin sınıflandırılma ı, onların anlamlı sayısı ile evrim ve gerileme formlarının nosyonu, her şeyin içsel, psikoloji bilimi ile bağıntısı, nesnel bir araştırmaya incelmiş bir gelişim sağlamıştır.

Fakat Hindistan'da ilgisizlik ilkesi o pratik uygulamanın ötesinde,* özellikle psikolojik ve toplumbilimsel amaçlar dışında uygulanmadı. Yaratıcı düşüncenin büyük hareketi ile gelişmiş olan parlak kozmolojiler dini (herhalde İ.Ö. 700-600) daha Budanın zamanında (Î.Ö. 563-483) düşünmek için imgelere, akli dünyaya doğru değil onun *dışına doğru* yönelten imgelere dönüştü. Araştırma ruhunun getirmiş oldukları, tekrarlama geleneğiyle, durağan çürümeye hapsoldu. Dinin olağan tutumunda, kozmolojiler korundu ve bilinen gerçekler huzur dolu bu dünyayı çürütse de eleştirici olmayan gençliğe öğretildi ve Doğu' nun bilimi oldu.

Yunan dünyasında Hintle yakınlığı olan düşünce eğilimi Dyoni-sos-Orfik hareketin çizgisini izledi.. Î.Ö. VI. yüzyılda Buda'run yaşlı çağdaşı Pythagoras (Î.Ö. 582-500) militan puritanizme ulaştı. Eski Orfik düzende dünyaya olumsuz bir anlam yüklenmişti. Büyük Orfik mitosa göre insan Dyonisos ve Titanların küllerinin karışımı ile ol-

muştu.[4°]) Ruh (Dyonisos etken) kutsaldı fakat gövde (Titan etken) onu esir tutuyordu. Bu nedenle ilke, *some sema* (gövde-türbe) idi. Düşünce ve pratiğin düzeni, Hint zahidliğiyle tam koşutluk içinde kavranmıştı. Ustalar eliyle küçük sofu çevrelerine taşındı. Ruhun yaşama döndüğü yeniden-doğum dairesine (Sanskritce *samsara* ile karşılaştırın) inanılıyordu. Zahidlikle (Sanskrit *tapas)* gövde Titan posasından (Sanskrit »iriara-dökünfü) temizlenebilirdi. Ve ruh kurtularak (Sanskrit mofea-kurtuluş) tanrısal etken üstüne tefekkür ritüellerin yardımım (Sanskrit *bhakti-bağlıhk)* alabilirdi. Sonunda vecde ulaşarak *(samadhi)* kendi gerçek varlığına *(svasvarupam)* ulaşabilirdi, o kutsaldı *(Şimham-ben* Şiva'yım).

> Geceyarısı Zagreus'un dolaştığı yerde dolaşırım onun
> gümbür tülü b ağrısını sürdürürüm kırmızı ve kanlı
> bayramlarım yaşattım ulu annemin dağ ateşini tuttum
> ben kurtuldum ve adıyla adlandım
> ulak rahiplerinin Bakkhos'u saf beyaz giyinmiş kendimi
> temizledim insanın aşağılık doğumundan ve tabuta girmiş
> çamurundan ve dudaklarımdan kaçırdım yaşamın olduğu tüm
> etlere dokunmayı^[1])

Disiplin son iki mısranın anlattığı gibi vejetaryanizmi içeriyordu. Öncelikleri sözlük anlamıyla okursak; "kırmızı ve kanlı bayramlarını yaşattım', Ofrik ritte de Dyonisos kültü gibi çiğ et *(omophagia)* riti olmalı. Bir tür canlandırılan veya oyunlaştınlan (taklit edilen) evlilik de görülüyor. Önce, çırağın gelin olarak peçe taktığım görüyoruz, sonra kürek biçimli bir sepet, liknon, taşıdığım ve içinin fallus ve meyvalarla dolu olduğu anlaşılıyor (Şekil 7 ile karşılaştırın). Son olarak altın bir yılan göğüsten bırakılır ve aşağıdan alınır, tanrı, kendisinin babası, sofuda yemden doğar.

Bunlarla, Hintli Jani-Sankhya-Vedantik çizginin kurtuluş öğretileri arasında *temel* bir ayrım bulamıyorum. Fakat bunlar, ikinci derecede kaldı ve genelde pozitif ruhlu kültürle bağıntısız oldu. Hareketin Hindistan'dan kaynaklandığını göstermek isteyenler çıkmıştır ama benzerlik fazla değildir. Orfik kaynakların, son aşamasında olumsuz dönüşüme giren ve benim *Büyük Tersinedönüş M*® adını ver

diğim, arkaik Tunç Çağı döneminin kalıntısı olması daha olasıdır. Yüzyıllar süren işgal, öldürme ve yağmacılıktan sonra, Mısırdan Mezopotamya'ya edebiyat ışığı doğmuştur. Dinsel odağın yüzyılı o zaman bu dünyadan ötekine dönmüş ve eski disiplinler mükemmellik elde etmeye yönelmişlerdir ve burada kaçış disiplinine çevrilmişlerdir.

Orfeus adının kendisi, -eus biçiminde sona eren (örnek Atraus) en eski Yunan adlan dizinine aittir. Bunlar Homeros öncesidir. Eski şekillerde şarkı söylerken, şarkılarının gücüyle hayvanları güderken görünür. Hem de özellikle insanların dinlediği festival şarkıcısıdır. Dr. Kari KerĞnyi, makul olarak, temel idearun yabanıl yaşayanların, insanların hatta hayvanların, vahşi yaratıkların değişimini sağlayan çırağın gücü olduğunu söyler. Bu tür bir figür, gençlerin yola girmesi ile bağıntılı olabilir. Doğanın yabancılığında, kadınlardan uzakta. Burada özellik, onlan müzik ve şarkıyla yaklaştırmasıdır. Öyle ki, kan saçan vahşilikten onlan alır ve eksiklikten yetişkinliğe geçiş törenlerinin derin anlamım kazanır. Bu gizin açıklayıcısı lir çalar fakat anlamsız bir şarkıcı değildir.

Daha sonra. Yunan şehir yaşamında, eski aşiret bağından kurtulan, öo<p£OJr.£XeTaı denilen gizli erkek ritleri, Orfeus'un başlatıu rahiplerinde, sanat ruhlannm, yeni ruhsal gereksinimlere yükseltilmesini doğurdu. Artık sunma biçimleri, daha düşük, geniş bir ritüalistik kategoriye ve daha yüksek, saf, ruhsal, ustalarınm filozof olduğu felsefi bir kategoriye bölünmüştü. îlki Pythogaroscılar'dı, ötekiler Empedokles'ciler ve bizim sevgili, iyi bilinen platonik ziyaretçilerimiz/[43]^

Pythagoras'm felsefi üretiminde *in^'mn,* ilk neden ve herşeyin nedeni ilkesinin felsefi konuğu, Ofrik insanların yüreklerini yatıştıran, temizleyen ve kendilerini tannya adayan lirin gizli sorunu olmuştur. Ona gör fiygcn rakamdır, müzikte duyulabilir ve titreşim, dokunuşlar ilkesi —ve oradan- ruhun sarkışıdır. Bu düşünce Hindistan ve Uzak Doğu'da temeldir ve piramitler çağma kadar gider. Fakat bildiğimiz gibi, sistematik olarak onu geliştiren Pythagoras'tır. Sanat, psikoloji, felsefe, rit, matematik ve hatta atletizm bile tek uyum bilimini ilke olarak tanır. Dahası, yaklaşım bütünüyle Yunanlıdır. Aynı gerilimdeki tellerin uzunluğunu ölçerek sesin değiştiği notalarda durmuş ve 2:l'i oktav, 3:2'yi 5., 4:3'ü 3. olarak bulmuştu. Sonra, Aristo'nun dediği gibi, Pythagorascılar rakam öğelerini her şeyin öğeleri saymışlar; tüm cennet müzik ölçeği ve rakamdır/[44]) Böylece, sonuçta,

bilgi, vecd değil, akıl yoludur ve sanatın eski yolları mitos ve ritüel uyum içinde Yunan bilimsel görüşünün şafağında yeni yaşamla birleşir.

III. KISIM BÜYÜK

KLASİKLERİN ÇAĞI

V. Bölüm PERS DÖNEMİ

İ.Ö. 539-331

1. AHLAKSAL İKİCİLİK

Genç bir Fransız, Abraham Hyacinthe Anqetil-Duperron (1731-1805) Fransız ordusuna katılıp 1754 Kasımında Hindistan'a gitmek üzere yola çıktı. Orda bulunmayı umduğu, ve bulduğu, fabllaşmış îran peygamberi Zerdüşt'ün dünyasından kalanlardı. 1771'de Zen Avesta'yı yayınladı. O günden bu yana, yavaş da olsa, doğubiliminde, bu metinlerle, Hristiyanlık ve İslamın ilişkileri çok daha güven verici ve ikna edici bir gelişme kaydetti.

Iran peygamberlerinin sözleri, bugüne, daha sonra Yasna adıyla bilinen ayinler kitabım oluşturan vecizelerle korunmuş olarak geldi. Yasna, Sunuşlar Kitabı, duaların kahince derlenmesidir. İtirafların, münacaatların ait oldukları ritlere göre düzenlenmiştir. Üç bölümdün 1-27. bölümler kahince münacaatlar, 28-34. bölümler, 43-51. bölümler ve 53. bölüm peygamberin Gatha'ları (tören, şarkı ve vahiyler, eserin kaldığı günden daha eski bir diyalekte aittir) ve 35-42., 52. ve 54-72. bölümler tekrar kahince vecizelerdir, temel Gatha'lardan daha yüksek sistematize bir teoloji içerirler.

Profesör L.H. Milles, Yasna'nın çevirisine girişte, Gathalara î.ö. 1500-900 yılları arasında bir dönem önerdi.^ Profesör Eduard Meyer, peygamberi Î.Ö. lOOO'e yerleştirdi.^ Profesör Heinrich Schaeder ise Gatha'larda anlatılan toplumsal düzenin, büyük bir lorda ait olmadığını, küçük bölgesel prenslerden oluştuğuna dikkati çekerek, Med İmparatorluğunun Î.Ö. VTL yüzyıldaki yükseliş döneminin öncesini önerir *S[3])* Fakat, öte yandan, Gatha'larda adı geçen Kral Vih-taspa'yla Kral Darius'un babası Hystaspes'i çağdaş sayan, bu nedenle de tarihi İ.Ö. 550'ye kadar getiren etkili bir okul da vardır."'[5]) Sorun,

herkesin kanıtlan ve düşünceleriyle oldukça karışıktır. Gene de, dilin eskiliği, toplumsal düzen ve dinsel atmosfer kolayca -hatta, sıkıcı biçimde- bir yana arılamaz. Bunlar vardır. Ve usta Profesör Meyer'in bilgili şaşkmlığıyla, 'bilimadamlan, hâlâ Gatha'lardaki Kral Vishatspa ile Darius'un babası Hystaspes'in aynı kişi kabul edilmesine inanabilirler veya bunu olanaklı görebilirler' der, 'fakat bu, bu alandaki, özellikle göze çarpan, can sıkıcı, kural dışı, kavrarulamaz düşüncelerden biridir; tarihi ve tarihsel düşünceyi anlamaktan bizim önde gelen filologlarımızın ne kadar uzak olduğunu kanıtlar'/[6])

Meyer, Zerdüşt'ü, 'din tarihi üstüne yaratıcı ve formâtif olarak çalışan ilk kişi' olarak tanımlar.^ Firavun Ikhnaton, elbette, ondan öncedir, fakat onun güneş tektanrıcılığı yaşamamıştır.® Oysa, tüm Batı'nm etnik dindarlığının tarihinde, Doğu'nun metafizik dindarlığının tersine, büyük temalar ilk kez Ahura Mazda'nın, Doğruluk Tahrişinin Gatha diyaloglarında peygamber Zerdüşt'çe duyulmuştur ve Batının her dilinde, Yunan, Latin, İbrani, Ermeni, Arap, yankısını bulmuştur.

Bu köktenci yeni öğretinin ilk yeniliği, nihai doğanın ve insanın ve dünyanın kaderinin saf ahlaksal (ethik) terimlerle ifade edilmesindedir. Hindistan'ın Doğu'sunda, dinsel alana, dünyanın evrimi veya yenilenmesi yönünde bir yaklaşımda bulunulmamıştır. Eonlarm kozmik düzeni, kaçınılmaz olarak sonsuza kadar sonsuzluktan sonsuzluğa dönen çağları, insanın hiç bir eylemiyle, bu yolundan saptırıla-maz. Güneş, ay, yıldızlar yollarında, çeşitli hayvan cinsleri, Ortodoks Hint toplumsal yapısının kastları, hep aynı biçimde kalacaktır. Ve gerçek, vecd ve gerçek varlık, daha önce geleneksel olarak yapılanın yolunda kalacaktır. Protestosuz, egosuz, yargısız, nasıl öğretildiyse öyle kalacaktır. Bu nedenle bireyin, iki yolu vardır: bütün düzeni kabul etmek ve oradaki rolünü yerine getirmek için mücadele etmek, bütünüyle korku veya umutla çalışmak, veya kendisini dışarıda tutmak, bağımsızlaştırmak ve aptalların oyununu bırakmak. Nihai Varlıklar Varlığı (veya Budist terimlerle, görünüşün düşsel Boşluğu) ahlaksal yargının ötesinde kalır. Gerçekten de, bütün zıt çiftlerin, iyi ve kötü, doğru ve yanlış, varlık ve yokluk, yaşam ve ölümün ötesindedir. Böylelikle akıllılar (sonunda, umudun boş olduğunu ardıyanlar için, bu noktada, bir çok yaşamdan sonra, bu terim kullanıldı) doğum, ölümün, sonsuz dönüşünün ateşi ile kavruldular ve kalanlar, başı tutuşmuş birinin göle koşması gibi*[9]', ya ormanda kaldılar, orada var-

lığın yokluğuna daldılar veya ateşte kaldılar, kendilerini, umutla değil fakat duygu ve boşlukla, affetmeyen hiçlikte isteyerek yaktılar.

Bu tür bir düşüncenin kaynağı metafizikdir, ahlakçı veya akılcı değildir, ahlak-üstü veya akıl-üsrü'dür. Ve Uzak Doğu'da, Hindistan' daki gibi, Şinto, Taoizm ve Konfüçyuizm'de veya Mahanayanda, mitsel alanlarda, dünyada reform yapılamaz, yalnızca dünya bilinebilir, saygı gösterilir ve kurallarına uyulur. Kişisel ve toplumsal düzensizlik, bu kozmik yasalardan uzaklaşılmasıyla doğmuştur, reform da yalnızca değişmeyen asla dönüşle yapılabilir.

Zerdüşt'ün yeni mitos görüşündeyse, dünya yozdur. Doğası gereği böyle değildir ama kazayla böyle olmuştur. İnsan eylemiyle yeniden biçimlenmesi, reform, gerekir. Zeka, erdem ve gerçek, bundan dolayı, bağmtısızlıkta değil, bağımlı olmaktadır. Nihai varlık ile yokluk arasındaki can alıcı çizgi de ahlaktır. Yaratmanın ana nitelikleri zeka, doğruluk, ışığa, karanlık, aldanma ve yalan sızdığı için, insanın görevi, kendi erdem, düşünce söz ve işiyle (amel) bunu düzeltmektir.

Bu öğretiye göre, insanın yaşadığı dünyayı, özellikle, iki zıt güç yapmış ve oluşturmuştur: ilki, Ahura Mazda, Yaşamın Efendisi, Zeka, Işık ve Doğru Düzenin Yaratıcısı'dır, sonra, onun karşıtı, Angra Mainyu, Yalan Cini, dünya yaratılırken, her parçasına kendi varlığından katarak onu bozmuştur. Bu iki güç eşittir, akrandır, çünkü ikisi de ezeliyetten beri vardır. Fakat ikisi de ebedi değildir, çünkü, zamanın sonunda, Yalan Cininin işi bitirilecektir. Yalnız gerçek kalacaktır. Böylelikle, Zerdüşt düzeninin yeni ahlak tutumunu görmüş oluyoruz; ikinci yenilik kozmik tarihin gelişimci anlaşılışıdır. Bu, Tunç Çağı mitolojilerindeki sürekli dönen daireler değildir, aşamadır, yaratılıştan düşüşe geçiş ve gelişen kurtuluştur. Sonuçta, kararlı, inkar edilemez zafere, Adalet ve Gerçeğin Tek Sonsuz Tanrısının zaferine ulaşılacaktır.

Peygamberin sözleriyle okuyoruz: "Evet, dünyanın önde gelen iki gücünü açıklarım, daha cömert olanı, acımasız olana: biz, ne düşüncelerimizde, ne emirlerimizde, ne anlayış, inanç, iş, bilinç ve ruhlarımızda bir değiliz, dedi.[1]

Ben de bu nedenle, dünyanın ilk öğretisi, akıllı Ahura Mazda nm bana bildirdiklerini açıklıyacağım. Ve sizlerden bu kutsal sözü yerine getirip uymayanlara, şimdi görüp bildirdiğim gibi, yaşamın verdiği, elem olacaktır'*M*®

Üçüne u bilgi, yaratıcıdan çıkan belli güçlerdir. Bunlar, insandaki

eşdeğerlerini uyandırır. Bunların başta geleni, îyi Akıl ve Doğru Düzen baş melekleridir. Bunların peşinden Mükemmel Yönetim ve ilahi Din gelir. Sonra Mükemmellik ve ölümsüzlük eşlik eder. Bunlara karşıt olanlar, Yalari'ın güçleridir, Kötü Akıl, Yanlış Görünüm, Korkaklık, İki Yüzlülük, Acı ve Yok etme. Bunlar daha sonra iyicil. Ameşa Spentas ve kötücül Daevas olarak sistemleştîrilmişlerdir; Hristiyan melek ve şeytan düzenleri çıktığında. Fakat, Getha'larda bu tür sistemleştirilmiş analojilerin işareti henüz yoktur. Değişik güçler, sofunun ruhunu harekete geçirmek için, ayrıştırılmadan anılmış ve adlandırılmışlardır. Dahası, ikisi de tanrı ve tanrısaldır ve her insandaki îyi Akılla başkoşarlar.

'En büyük yaratın, yaşayan efendim! Senin merhametli aklınla esinlenmiş senin gücüne başvuruyor, size(*) yalvarıyorum. Benden cömert armağanı esirgeme. Bunlar senin kutsal Doğruluğundan türeyerek bizde kişileşmiş doğruluğun eriştirdikleridir, gövdenin ve aklın dünyasından geçerek onları alanları Muhteşem Güzellik'e eriştirebilirler'.*[11])

Bu düşüncenin önemi, bireysel özgür irade ve karar fikrindedir. Kimse, sürüdeki yabanıl gibi, yol ve emir dinlemek durumunda değildir. Ama akılla, insan gibi davranabilir. Kutsal şiiri okuyalım:

Duy o zaman kulaklarınla: îyi Aklın gözleriyle parlak alevleri gör. O her bireyin kendisi için insandan insana bir dinsel düşüncedir; neden olanların büyük çabasından önce, bizim öğrettiklerimize uyan'.^

Herkesin, nedenini seçerek, ona bağlı kalması gereklidir. Yalnızca düşünceyle değil fakat söz ve işle de. 'Daha kutsal ve h/i olanı kazanana kadar aklını kullananlar, iyi dini, eylem ve sözlerinde de izlemelidir' diye yazar peygamber! 'İsteği ve iradesi, seçilmiş inan ve bağlılık antı ile uyumlu olmalıdır'.*[13]) Ve elbette, yaşam yolu koşulduğunda, Chinvat Köprüsünde, yargı köprüsünde, kazandığı ödülün ne olduğunu öğrenecektir.

Son Zerdüşt yapıtlarında, bu köprünün, 'Arda Viraf'ın Görüşü' diye bilinen anıtsal bir sergilenmesi vardır. İskender sonrası Sasani döneminde, Zerdüştcü restorasyon döneminde (İ.S. 226-641) belirlenemeyen bir zamanda düzenlenmiştir. Doküman, öteki dünyaya canlı gitmiş bir meraklının aşkın ziyaretini Dante gibi anlatır.

(*) Çoğul siz ve tekil sen'ler metin boyunca kullanılıyor.

Ziyaretçi, öykünün başında, İlk adımı iyi düşünce, ikincisini iyi söz, üçüncüsünü iyi işle atarak, Ahura Mazda'run yaptıkları geniş ve güçlü Chinvat Köprüsüne geldim' diye yazar. Oraya gelince, ayrılmış bir ruh gördüm. İlk üç gece gövdesinde kalmış. Gatha'nın şu sözlerini söylemiş, kendi iyiliğini başkasının iyiliği yapan kimse, iyidir.'

'Ve bu üç gece, bu ruha, iyilik, rahat ve neşe gelmiş. Dünyada neden olduğu rahat, mutluluk ve neşeye karşılık olarak. Fakat üçüncü şafak söktüğünde, bu dindar ruh, ağaçların tatlı kokusuna uzaklaşmış. Burnuna, yaşayanlar arasında hoş gelen koku, ona güneyden, Tanrının köşesinden, bir rüzgar rahiyası gibi gelmiş.

'Ve orada, kendi dini ve işleri, bir kız biçiminde, *güzel* görünüşü, olgun erdemi, ileri fırlamış yani aşağıya doğru şişmiş göğüsleriyle karşısında durdu. Yüreğe ve ruha seslenen çekiciliğiyle. Biçimi, görünüşü gibi neşe verici ve isteklendiriciymiş. Köprüdeki ruh kıza sordu: sen kimsin, nesin, niçin yaşıyanlar dünyasında senden daha güzel bir biçim ve daha güzel bir gövde görmedim. O da, iyi düşünceler, sözler ve işler ve iyi dinin gençliği, ben senin kendi eyleminim. Senin iyi istek ve işlerinden dolayı ben böyle iyiyim, tatlı kokuluyum, senin gördüğün gibi muzaffer ve kedersizim. Çünkü sen dünyada Gatha' lan andın, iyi suyu tanrıya adadın, ateşi hazırladın ve sana uzak ve yakından gelen dindar herkese onurla sundun. Başlangıçta etli butlu idiysem de senin tarafından daha da öyle yapıldım, erdemliydim, daha da erdemli oldum, gözalıcı bir tahttaydım, senin sayende daha da gözalıcı bir tahta çıktım ve yüceydim fakat seninle daha da yüce oldum. Senin iyi düşüncelerin, iyi sözlerin ve iyi işlerinle, diye yanıt vermiş.'^[14])

Ruhun, Fravaşi (şairce, yolun ruhu denilen, dünyaya ait olmayan ikinci kişilik) tarafından güzel karşılanışını gördükten sonra, ziyaretçi Arda Viraf, iki meleğin, îlahi îtaat ve Düşüncenin Alevli Ateşinin, elinden tutmasıyla, genişleyen köprüye götürüldü, karşıya geçti, öteki melekler de onu korudular. Dahası, yaşayan karşılıklarını bekleyen Adalet Yolunun sayısız ruhu onu selamlayarak eğildiler. Bir melek vardı, Adalet, elinde san altın bir terazi tutuyordu, onunla dindar olanı ve kötü olanı tartacaktı. iki koruyucusu Arda Virafa, gel, sana cennet ve cehennemi gösterelim, dediler, gerçeğin yeri ile yalanın yerini, tamının ve başmeleklerinin gerçeğini, Angra Mainyu ve cinlerinin gerçekolmayanını, ölülerin dirilişlerini ve gelecekteki gövdeyi.

iki koruyucu, İlahi itaat ve Düşüncenin Alevli Ateşi, ziyaretçiyi önce, hep aynı kalan insanların ruhlarının bulunduğu yere götürdüler. Bunlar kim diye sordu, niçin böyle kalıyorlar. İki koruyucu yanıt verdi: buraya Hep Kalıcı adı verilir, burada ruhlar, gelecekteki, gövdenin yeniden dirilişine kadar kalacaktır. Onlar iyi işlerinin ve günahlarının eşit olduğu kimselerin, ruhlarıdır. Onların cezası, atmosferin sıcak veya soğuğunun değişimidir ve başka acılan yoktur.

Ziyaretçi ve kılavuzları ilk adımda yıldızların katına vardılar. Burası iyi düşüncelerin ödüllerini aldığı yerdi. Ruhların ışınımı burada yıldızlatın parlaması gibi iyice arttı. Işınımın altında taht ve koltuklan ihtişamlıydı, şaşaayla doluydu. Gezgin burası neresi diye sordu, bunlar kim? Ona, bunlar dünyada dua ermeyenlerdir^ Gamaları anmayanlardır, yakın akraba evliliği yapmayanlardır ve egemenlik, yönetim, başkanlık tanımayanlardır, fakat başka iyi işleri ile dindar olanlardır, denildi.

Zerdüşt'ün Dante'si, ikinci adımı, iyi işlerin ödülünü bulduğu Ay katına attı. Bunlar, dünyada dua etmeyenler, Gatha'lan artmayanlar, yakın akraba evliliği yapmayanlar fakat öteki iyi işleriyle buraya gelenler ve parlaklıkları aya denk olanlardır, denildi.

Üçüncü adım güneş katıydı. İyi işler burada ödülünü buluyordu. En yükseğin yükseği denilen bir ışınım vardı. Dindarlan altından yapılmış taht ve halılar üstünde gördü.' Güneşin parlaklığı kadar parlaktılar. Bunlar dünyada iyi egemenlik, yöneticilik ve başkanlık yapanlardır denildi.

Dördüncü adımda, Tüm Şaşaa denilen ışınım yerine geldi. Kutsanma, sunulacak övgü isteyen ayrılmış ruhlarla karşılaştı. Ona nasıl oldu dindar kişi, bize kadar geldin, bu kötü, yok olacak dünyadan, kalıcı, dertsiz dünyaya geldin; tat bu nedenle ölümsüzdür çünkü burada mutlu sonsuzu görürsün, dediler.

Altın bir tahtta başmelek İyi Akıl göründü. Elini tuttu ve iyi düşünce, iyi söz, iyi iş sözleriyle onu tanrının, meleklerin ve kutsanmışların araşma getirdi. Zerdüşt yolunun ruhlan yanında onun oğullan, dinin başka önderleri ve yoldaşlan hiç görülmemiş parlaklık ve mükemmelliğin ötesindeydiler.

İşte! Ahura Mazda! dedi başmelek İyi Akıl. Arda Viraf tapındı fakat Ahura Mazda konuştuğunda şaşırdı, çünkü bir ışık gördü ve bir ses duydu ve anladı bu Ahura Mazda'dır fakat kimseyi görmedi. Arda Viraf selam, dedi ses. Hoş geldin. Fani dünyadan bu aydın-

lanma yerine geldin. Ahura Mazda iki kılavuza seslendi, Arda Viraf ı alın, ona dindarların ödül yerini ve kötülerin cezalanma yerini gösterin, dedi.

Bundan sonra özgürlerin, sevgiyle yürüyenlerin ve Gamaları anmış olanların yerine götürüldü. Üst başları altın ve gümüş işlemeliydi Akraba evliliği yapanların, iyi yönetici ve monarklann ruhlarını gördü. Ulu ve doğru konuşanların, mükemmel düşünceli, sözleri ve işleri yönetime uygun, kocalarını efendisi sayın kadınların, su, ateş, toprak, ağaç, sığır, koyun ve tanrının öteki tüm iyi yaratıklarına saygı gösterenlerin, dini ritüelleri yerine getirenlerin, kuşkusuz uyanların ruhlarını gördü. Altın ve gümüş elbiseler içindeydiler, mücevherle süslenmişlerdi. Yazılan yürekten bilen, ritleri aziz hitan, mükemmel silahları altından savaşa ve kralların ruhlanydılar. Süslenmiş, güzelce bezenmişlerdi. Dünyadaki zararlı yaratıkları öldürmüş olardan gördü; dünyada, yönetici ve başkanlara iyi hizmet etmişlerdi; sürülerini kurttan, hırsızdan, tirandan koruyan çobanlan, ev reislerini ve hakimleri, köy ailelerinin başkanlarını, öğretmen ve araştırmacıları, aracılık yapardan ve barış arayıcıları, dindarlıkta seçkin olanları. Hepsi tahtlarında oturuyor, ulu, harika, güzelleşmiş, uzayın parlak ışığında tatlı fesleğen kokusuyla, zevk içinde tam haşmet ve sonsuz neşe ile oturuyorlar.

'Sonra, büyük, kasvetli bir ırmağa geldim^ cehennem kadar korkunçtu, üstünde yolun ruhlarının birçok ruhu vardı ve bunlar karşıya geçiyorlardı' diye yazar ulu hayalin gezgincisi. 'Bazıları zorlukla geçti, bazdan ise kolaylıkla. Ve ben soruşturdum, bu ne ırmağıdır? Bu kadar sıkıntılı olan insanlar kimlerdir? Hani İtaat ile Düşüncenin Alevli Ateşi bana, bu ırmak insanların, ölülerinin yasında döktükleri göz-yaşlandır, dediler. Onlar bu gözyaşlarını uygunsuz olarak döktüler ve bu ırmağı kabarttılar. Bu geçemeyenler kendüeri için çok ağlananlardır. Daha kolay geçenler daha az ağlananlar. Dünyaya dönünce konuş ve dünyada uygunsuz feryatlar etmeyin, de. Çünkü aynlddda-nnıza çok zarar ve zorluk veriyorsunuz.'

Ve Arda Viraf sonra Chinvat Köprüsüne döndü.

'Fakat şimdi kötülerden bir ruh gördüm, cesedinin üstünde üç gece oturdu, kendisine dünyada gösterilmeyen sıkıntılar gösterildi. Bu kimin ruhudur diye sordum. Soğuk, pis kokan bir rüzgar geldi ona, cinlerin köşesinden, kuzeyden, orda, kendi dinini ve işlerini gördü. Ahlaksız kadın biçiminde, çıplak, çürümüş, ayrdmış, çarpık bacaklı

ve sonsuz kabartılar içindeydi. Öyle ki, kabartı kabartı üstüne ve gerçekten en iğrenç, zararlı, pis bir yaratıktı ve kokuydu.'

Ben senin kötü eylemlerinim, dedi kadın. Kötü düşüncelerin, sözlerin, işlerin ve dinin gençliği. Şenin istek ve eylemlerinle ben çirkin, rezil, günahkar, hastalıklı, çürümüş, iğrenç kokulu, rahatsız ve sıkıntılıyım. Gördüğün gibi. Çünkü sen ritlere uyan, dua eden ve tann hizmetindeki su, ateş, ağaç ve öteki güzel yaratıkları koruyan ve gözeten birini görünce, Yalan'm ve onun cinlerinin isteklerini, uygunsuz işlerini yaptın. Uzaktan veya yakından gelen değerlere hakedil-miş armağanlar ve yardımseverlikle iyi ev sahipliği yaptıklarım gördüklerinin tersine, cimri davrandm ve kapını kapadın. Böylece, ben kutsal değildim fakat daha da kutsallıktan uzak oldum, korkutucuydum, senin yüzünden daha da korkutucu oldum, titrektim daha titrek oldum, ve kuzeye cinler bölgesine yerleşmiştim, seninle daha da kuzeye gittim, senin yaptığın kötü düşüncelerin, sözlerin ve işlerin sonucu olarak böyle oldum, dedi.'

'Sonra kötü ruh, ilk adımını kötü düşünceler katına attı. ikincisini kötü sözler, üçüncüsünü de kötü işler katına. Melekler benim elimi tuttu, hepsinden geçtim, fakat dünyada hiç görmediğim ve duymadığım derecede soğuk, sıcak, kuru ve leş kokusundan rahatsız olmadan geçtim.'

'Cehennemin açgözlü dişlerini gördüm. En korkunç çukur, çok dar korkutucu bir yarıktan iniyor ve karardıktan o kadar kasvetli ki; yolumu izlemekte zorlandım. Herkesin burnuna giren bu havada, böyle leş kokusunun içinde uğraştım, çabaladım ve düştüm. Böyle bir yerde var olmak olanaksız görünüyordu. Herkes ben yalnızım diye düşünür ve tam üç gün geçince, dokuz bin yıllık zamanın sonu geldi sanır.. Zamanın biteceği ve gövdenin yeniden dirileceği dokuz bin yıl geçti diye düşünür, niye ben kurtulmadım. Burada daha az zararlı yaratıklar bile dağlar kadar yüksektir. Bunlar, köpekten değersiz, kötülerin ruhlarını paralar, yakalar, üzer. Fakat ben ttaat ve Düşüncenin kılavuzluğuyla buradan kolayca geçtim.

'Makatından içeri direk gibi bir yılanın girdiği ve ağzından çıktığı bir ruh gördüm. Bir çok sinek uzuvlarım yakalamıştı. Ne günah işlemişti bu gövde, ruhu bu kadar acı çekiyor diye araştırdım. Bu dünyada livata işleyen bir adamın ruhudur, dediler.'

'Bir kadirim ruhunu gördüm, ona erkeklerin.kap dolusu kir ve pisliğini içiliyorlardı. Bu kadar acı çeken ruhun gövdesi ne işlemişti diye

sordum. Sakınmadı diye yanıtladılar, bu kötü kadın ateş ve suya aybaşı sırasında yaklaştı. Bir de erkek ruhu gördüm, başının derisi yüzülüyordu... Dünyada dindar bir adamı kesmişti Sürekli ağzına kadınların aybaşı akıntısı dökülen bir adam gördüm, aynı zamanda kendi çocuğunu pişirip yiyordu... Dünyadayken bu kötü adam ay-başlı kadınla ilişki kurmuş denildi.'

Bu korkunç çukurun görünümleri sürüyor. Göğüslerinden asılan bir kadın dünyada zina yapmıştı, aşağıdan zararlı hayvanlarca kemiriliyordu. Dünyada ayakkabısız yürümüş, uygun elbise giymemiş ve ayakta işemiş, değişik yerlerinden kemirilen erkek ve kadınlar vardı. Dili çenesinden çıkmış, haşaratın yediği biri, dünyada iftiracılık yapmıştı, bir cimri çarmıha gerilmiş, binlerce acımasız cin üstünde tepiniyordu, ona şiddetle vuruyorlardı, bebeklerini emzirmeyi reddetmiş kadınlar göğüsleri ile tepeler kazıyorlardı, başkaları kocalarını aldattıkları için göğüsleri demir taraklarla yarılıyordu, diliyle sürekli kızgın bir sobayı yalayan biri, efendisine kötü söz söylemişti; tek bacağından asılmış bir çocuğun gövdesinin deliklerinden, kurbağa, akrep, yılan, karınca, sinek, solucan gibi haşarat geziniyordu, dünyada yalancılık yapmıştı, biri, sütun gibi dimdik yılan şekline girmiş dikiliyordu, fakat başı insan başıydı, din değiştirmişti...

Arda Viraf m hayalinde de, Dante'nin İlahi Komedya'sı gibi, cehennem acılarının tasarımı için bol malzeme vardır, hayal gücü daha da sonsuzdur, ikisinin de, cennetin neşesine ilişkin gördüklerimiz, ışığın değişik bolluğu ile oturan, dikilen, dolaşan ılımlı arkadaşlar ve çok iyi giyimlilerden ibarettir. Gerçekten, korkutucu akıntının günlüğü sayfalarca sürer ve iğrenç kokan çukurun yolu görüldükten sonra, hayalci, yazar, 'sonra Kötü Ruhu gördüm, ölümcül dünyayı yıkanı, dini kötülük olanı, cehennemdekilerle alay eden ve eziyet edeni, ve neden benim işimi yaparsın ve yaratıcım düşünmeyip yalnız benim isteğimi yerine getirirsin diye soruyordu'.

"Sonra, iki melek kılavuzum, İtaat ve Düşüncenin Alevli Ateşi, beni karanlık ve korkunç, berbat yerden çıkardılar. Sonsuz ışığa, Ahu-ra Mazda'nın toplanb yerine getirdiler. Biat etmek istedim, Ahura Mazda bana, mükemmel bir hizmetçi oldun Arda Viraf, dedi. Dünyaya benim inancımın bildiricisi olmak için geldin. Şimdi onlara git, görüp anladığın gibi dünyada doğruyu anlat. Bana inananlara Arda Viraf, bir tek dini yolu vardır, yüksek dinin yolu, başka yol yoktur, dindar olan tek yolu izleyin ve ondan mal, şan, akü için dön-

meyin, fakat iyi düşünce, iyi söz ve iyi işlerle yaşayın; şunu da bilin ki bu sığırlar tozdur, bu atlar tozdur, altın ve gümüş tozdur ve insanın gövdesi tozdur; dünyada yalnızca tozla uğraşmayın, dindarlara övgüde bulunun, görevlerinizi yerine getirin ve iyi işler yapın, de. Sen mükemmelsin Arda Viraf, git ve vahyet, Tanrıyı düşünerek yaptığınız her temizlik ve temizlenmeyi bileceğim, hepsini bilirim.'

'Bu sözleri duyunca Yaratıcı Ahura Mazda'nın önünde eğildim' diye şahane eser biter, 'İlahi îtaat ve Düşüncenin Alevli Ateşi beni, şimdi üstünde yazdığım bu hah döşenmiş yere cesurca ve başanyla getirdiler'.

'Mazdayanianlarm iyi dini ihtişamla zafer kazansın!'

'Sağlık, zevk ve neşe ile bitirildi'.*[15]^

2. KOZMİK DÜŞÜŞ VE YENİLENME

İranlı yaratılış, düşüş ve dünyanın yenilenmesi mitosu, temel olarak,, yalnız Yahudilik ve Hıristiyanlığın mesih düşüncelerini değil fakat Das Kapitalin birinci cildinin son bölümündeki gibi, Marksist proloterya vahiyleri parodilerini de etkilemiştir. Kendisi, yalnız Pehlevi (orta Farsça) eseri, Bundehiş 'Yaratılış Kitabı'nda korunmuştur. Arda Viraf kitabı gibi bu da son Sasani restorasyon döneminin (İ.S. 226-641) ürünüdür/[16]^ İ.S. 881'e kadar bugünkü haliyle tamamlanmış değildir. Sonuçta, iyi ve kötü kozmik çelişkisinden türeyen ana temanın vahyinden yalnızca popüler ve yansıma ile- daha sonraki inançlan içermiştir. Fakat İran biliminin eski ustası James Darmesteter'in Zerdüşt geleneğinde gözlediği gibi, dünyada, eski yükselişinden bu kadar zayıf ve eksik anıtlar bırakan böyle büyük bir inanç daha yoktur. ([17]) Önce Büyük İskender'in (İ.Ö. 331) sonra İslarrun (İ.S. 641) gayreti ile son acılı yemden inşasından yüzyıllar sonra, bir zamanların büyük İran İmparatorluğu dininden, acınacak kadar az şey, yıkıntılar kalmıştır. .

Bundehiş'e göre:

Dünyadaki her şeyin onunla işlediği iki yaratıcının diyalektiği, doğanın her parçasında iyi ve kötüyü gösterir, kendisiyle çelişkili ve düzensizlikle nitelenmiş tüm sonsuzlukta mevcuttur. Fakat ikisi de sonsuza kalmazlar. Sonuçta kaçınılmaz olarak, karanlık ve kötü güç, Angra Mainyu, tüm çerçevesi ile, tüm tarihin gösterdiği dünyanın ye-

nilenmesi kriziyle yok olacaktır, her bireyin kategorik olarak gerçekleşmesi oluşacaktır.

'Çünkü böylece (peygamber Zerdüşt'ün sözleriyle) iki önde gelen ruh, bir çift olarak gene de eylemlerinde bağımsız olarak, eskiden beri bilinirlerdi. Düşünce, söz ve iş olarak daha iyi ve daha kötüdürler. İkisi arasında akıllı olan, doğrusunu seçsin, öyleyse kötü işleri yapanlar gibi seçmeyin. Böylece mükemmellik elde edilene kadar büyük yenilenmeyi getirenler ve dünyayı ilerletenler gibi olabiliriz'[18]

Ahura Mazda, (Bundehiş'te okuyoruz) herşeyin bilgisiyle, tüm sonsuzlukta Angra Mainyu'nun var olduğunu fakat onun geri, a posteriori bilgisiyle, ışığın varlığını bilmediğini, biliyordu. Yaratılış, Ahura Mazda ruhsal bakımından otuz bin yıl mükemmel durumda kalan belli ruhsal varlıkları yarattığında başladı. Bunlar, hareketsiz, düşüncesiz ve fiziksel varlığı olmayan varlıklardı. Bu zamanın sonunda, karanlıklar gücü, yükselerek, haşmeti kavradı, yalnızca yıkıma istekli bedhah doğası nedeniyle ışığı bozmaya koştu. Onun gücünü kendisinden fazla buldu. Ama kırgınlık içinde kendi gayyasına dönerek, orada şeytanlar yarattı. Onlarla, ışığa karşı çıktı.

Sonra Işığın ve Gerçeğin Efendisi, sonun ne olacağını herşeyi bi
len bilgisiyle bilerek, yalan canavarıyla buluşmaya gitti. Barış önerdi.
Öbürü düşündü: Ahura Mazda güçsüz olduğundan barış istiyor.
Ama Ahura Mazda, sen her şeyi bilen ve herşeyi yapabilecek güçte
değilsin, bu nedenle beni ne yok edebilir ne yarattıklarımı kandıra
bilirsin. Dokuz bin yıllık karışık bir çelişki dönemi saptayalım, dedi.
Çünkü üç bin yıl her şeyin kendi istediği gibi olacağım biliyordu. Üç
bin yıl iki isteğin karışıklığı olacaktı, son üç binde, Zerdüşt'ün doğu
muyla ötekinin iradesi kırılacaktı, ilk üç binin durağan durumuyla bu
dokuz bin, on iki bin yü yapıyordu. Ve Angra Mainyu, köksüz bilgi
siyle bilmediğinden, bu düzenlemeden hoşnut oldu. Gayyasına dön
dü ve oyun oynandı. &*$

Ahura Mazda ilk adım olarak, İyi Akıl ve Gökyüzünü yarattı. Öteki Kötü ve Yalanı. İyi Akü,. Dünya Işığım, İyi Dini, Doğru Düzeni, Mükemmel Yönetimi, Kutsal Dindarlığı, Mükemmellik ve Ölümsüzlüğü üretti ikinci adım olarak, Efendi Mazda, köşelerindeki dört kaptanla teselli ordusunu yarattı, ay, güneş, sonra su, toprak, bitkiler, hayvanlar ve insan.

Angra Mainyu, bu arada, uykusuna döndü. Fakat bu üç bin yılın

sonunda dişi bir şeytan, Jahi (aybaşı) göründü ve ona seslendi: Kalk! Hepimizin babası! Artık ben dünyada Ahura Mazda ve başmeleklerinin çekeceği zarar ve hasara neden olacağım. Doğru insanı, çalışan öküzü, suyu, bitkileri, bütün yarattıklarını zehirleyeceğim. Angra Mainyu bunun üzerine kalktı, onu alnından öptü ve aybaşı denilen toz cinin üstünde göründü. Benden istediğin nedir diye sordu. Bir erkek istiyorum diye yanıt verdi, bana onu ver. Angra Mainyu'nun biçimi kütük gibi bir kertenkele iken, o anda, on beş yaşında genç bir insana dönüştü. Bu ona Jahi'nin gayretini verdi.

Angra Mainyu sonra, bedbahtlıkla öfkelenip, burçlarda dolaşan gezegenlere yılan gibi sarıldı, uzayın belirlenmiş düzenini bozdu. İkinci cüreti, suya karşıydı. Ona da karanlık indi. Sonra toprağa, yılan, akrep, kertenkele ve kurbağa döktü. Öyle İd toplu iğne başı kadar yer bile bu haşarattan kurtulamadı. Toprak sallandı ve dağ sıralan yükseldi. Angra Mainyu onu deldi, merkezine indi, şimdi bu, cehenneme yol oldu. Dördüncüsü bitkileri kuruttu. Fakat Bitki meleği, onları bir parça suyla karıştırdı ve Yağmur meleği onları yağmurla yere döktü. Bütün dünyada insanın başındaki saç gibi bitki fırladı. Bu bitkilerin tohumlarından, dalsız kökü, tatlı suyu ile, kabuksuz Bütün Tohumların Ağacı, dünya okyanusunun ortasından yükseldi. Griffon kuşları ona kondu, sinekler ondan çıktı, suya tohum attılar ve yağmurla gene dünyaya yağdılar.

Dahası, ilk ağacın çevresinde, ikincisi, yaşlıları kaldıran, ölüleri canlandıran, ölümsüzlüğü ihsan eden Gaokerena, Beyaz Haoma (Sanskritce *soma)* ağacı yükseldi. Onun kökünde Angra Mainyu, kökünü yaralasın diye bir kertenkele yarattı. Fakat bu kertenkeleyi uzaklaştırmak için on tane karabahğı yaratıldı. Bunlar her zaman onun kökünün çevresinde, birinin başı kertenkeleye dönük olacak biçimde yüzerler. Bu iki ağacın arasında 9.999.000 mağaralı dağlar yükseldi. Bunları işlevi sulan korumaktı, onun mağaralarından sular her ülkeye akü.

Bitkilerin yapısında da; Angra Mainyünun gelişinden önce hiçbirinin dikeni ve kabuğu yoktu. Bütün Tohumların Ağacı gibi hepsi tatlı ve yumuşaktı.

Sonra Angra Mainyu'nun beşinci işi, Yalnız-Yaratüan Öküze karşıydı. İlk yabanıl, Daiti ırmağının kıyısında Eran Vej'da dünyanın yedi ülkesinin merkezinde inek biçiminde otluyordu. Ay kadar beyaz ve parlaktı. Düşman sinek gibi uçarak geldi. Hırs, istek, acı, açlık, has-

talık, şehvet ve uyuşukluk hayvana sokuldu. Yalnız-Yaratılmış Öküz öte yana geçti, sağa düştü. Ruhu çıktı, önüne durdu. Ahura Mazda'yi çağırdı. On bin insanın aynı anda çıkan sesi gibi sesle. Bu kadar yıkım dünyaya geldiğine göre, yaratıkların koruyuculuğu kime kaldı? Bir zamanlar açıkladığın insan nerede? Onu ben yaratacağım ki, koruma öğretisini öğretsin?

Işığın Efendisi yanıtladı, sen hastasın, öküz Ruhu. Angra Mainyu hastalığıyla hastalandın. Eğer dünyada bu inşam yaratma zamanı şimdi gelseydi, Angra Mainyu'nun hiç etkisi olmazdı.

Öküzün ruhu ay katına yükseldi ve aynı şekilde ay katma, güneş katına seslendi. Fakat orada Zerdüşt peygamberin yolunun ruhu ona gösterildi ve o da yatıştı. Dünyanın yaratıklarım besliyeceğim dedi. Dünyadaki yaratıklara rızasını gösterdi, yeniledi.

Bu arada, Yalmz-Yarahlan Öküzün gövdesi sağa düşünce, onun tohumu aya götürüldü, ay ışığında temizlendi. Bu temizlenmiş tohumdan erkek ve dişi çıktı, sonra dünyada 282 tür çift göründü. Havada kuşlar, yerde dört ayaklılar, suda balıklar. Ve öküzün iliğinin geldiği yerde 55 cins tohum ve 12 cins sağaltıcı bitki büyüdü. Boynuzlarından bezelye, burnundan pırasa, kanından şarap yapılan asma, ciğerlerinden sedef otu benzeri otlar ve yüreğinin ortasından kekik.

Angra Mainyu'nun altıncı saldırısı ilk yaratılmış insan Gayomart'a karşıydı. Ruhsal formuyla Yalruz-Yaratılmış Öküzle Eran Vej'de, yedi ülkenin ortasındaki ülkede yaşıyordu. Ahura Mazda ışığın efendisi/ öncelikle Gayomart'ın üstünde bir ter çıkardı. Bir duanın bir kıtasının okunması için geçecek kadar zaman içinde, bu terden on beş yaşında, uzun ve ışık yayan bir insan gövdesi yarattı Gayomart'ın terinden çıkan gövde gözleriyle Ulu Varlığa bakındı. Fakat dünyayı gece kadar karanlık gördü. Toprak bir toplu iğne başı kadar yerinde bile haşarattan kurtulamamıştı. Büyük cennet katlan dönüşümdeydi. Güneş ve ay hareket ediyordu, gezegenler yıldızlarla savaştaydı.

Angra Mainyu, Gayomart'a, ölüm cinini yolladı. Fakat onun belirlenmiş zamanı gelmemişti, yaşamı otuz yıl daha sürecekti. Tamah, hastalık, şehvet ve uyuşukluk o zaman Gayomart'a bulaştı. Ve ölünce sola düştü ve tohum verdi. Öküzünkü ayda temizlenmişti, Gayomart' ınki güneşte temizlendi. Dahası, ölünce, orada, organlarından sekiz cins metal çıktı, altın, gümüş, demir, pirinç, teneke, kurşun, cıva ve adamant.

Altın dünyada kıfk yıl kaldı, Mükemmel Tefekkür meleğince sak-

lanıldı. Ondan on beş yapraklı bir bitki büyüdü -her yıl bir yaprak-ve ilk insan çifti birbirlerinin kollarını ve gövdelerini öyle sıkı sardılar ki hangisi dişi hangisi erkek görülmedi, ayrı yaşıyan ruhlar oldukları da anlaşılamadı. Bitkinin formunda iki insan oldular, Maşya ve Maş-yoi. Onlara soluk verildi, bu ruhtu. Ahura Mazda, siz insansınız. Dünyanın atası, mükemmel bağlılıkla yaratıldınız. Yasal görevlerinizi yerine getirin, iyi şeyler düşünün, iyi sözler konuşun, iyi işler yapın ve cinlere tapmayın dedi.

Her birinin ilk düşüncesi ötekini memnun etmekti, ilk işleri gidip baştan aşağı yıkanmak oldu. İlk sözleri Ahura Mazda'run su, toprak, bitki, hayvan, yıldızları ve ay ve güneşi ve bütün refahı yarattığı oldu. Fakat sonra, düşman, çelişki, zihinlerine doldu. Onlar da her şeyi Angra Mainyu'nun yarattığım iddia ettiler.

Otuz günü yemeksiz geçirdiler. Yaprak kırıntılarıyla örtündüler. Bir keçiye rastladılar ve memesinden sütü ağızlarıyla içtiler. Maşya bu sütü içmezden önce mutluydum dedi. Fakat şimdi aşağılık gövdem içti, neşem daha da arttı. Bu kötü konuşmanın ikinci kısmı cinlerin gücünü artırdı.' Onlar da yiyeceklerin tadım azalttılar. Öyle ki yüz parçadan biri kaldı.

Otuz gün sonra şişman ve beyaz dişli bir koyuna rastladılar ve onu kestiler. Melekler onlara tahtadan ateş elde etmeyi öğretti. Eti kızarttılar. Üç parçasını ateşe atıp bu ateşin payı dediler. Bir başkasını göğe fırlattılar; bu meleklerin payı dediler. Bir akbaba bir parçasını onlardan kaptı ve bir köpek ilk parçasını kapıp yedi. Şimdi, deriden elbise giydiler; bir çukur kazdılar, demir elde ettiler ve taşlarla vurup ucunu sivrilttiler. Odun kesip gölgelik yaptılar.

Angra Mainyu çifti münakaşa ettirdi. Birbirlerinin saçlarım, yanaklarını koparttırdı. Cinler, siz insansınız, cine tapm, bedbaht cininiz boyun eğebilir, diye bağırdılar. Maşya bir inek öldürdü ve sütü kın zeye doğru döktü. Cinler öyle güç kazandılar ki, sonraki elli yü, çift, birleşme için istek duymadı. Ama sonra, önce Maşyada sonra Maş-yoide istek uyandı. Kadına, seni görünce cinsel isteğim uyanıyor dedi. Kadın, senin isteğini görünce ben de sana kapılıyorum, dedi. Bu onların ikisinin isteği oldu ve elli yü da bu bizim görevimiz diye konuştular.

Bir erkek ve kızları doğdu ve soyları için duyduklan şefkat borcuyla, anne birini, baba birini yedi. Ahura Mazda bu şefkati kaldırdı ki çocuk canlı kalsın. Ve yedi ikizleri oldu, yedisi erkek, yedisi kız-

kardeş-eş../[19]'

Tekvinin ikinci bapındaki gibi Zerdüşt mitosu, türeyişi, *İlkel Mitolojide* tartışılan bitki karmaşasına bağlar/[20]) Fakat ilkellerin mitolojisinde yaşamın ve dünyanın ahlaksal eleştirisi yoktur ve Levant öğretilerindeki düşüş, sonuçta da restorasyon teması bulunmaz.

Kitabı Mukaddes ve Bündehiş, düşüşü, dünyadaki kötülüğün ahlaksal muammalığına bir yanıt olarak yansıtırlar. Gene de mitsel olayda iki görüş kesinlikle farklıdır, görüşler gibi, restorasyon da, İran mitosunda kötü, kozmik görüş açısıyla değerlendirilir, insanın düşüşünden öncedir. Düşüş sonraki episoddur. Kitabı Mukaddesteyse düşüş insanı izler, onun uygunsuzluğu doğal dünyaya ve kendisine felaket getirir. Kudüs İbrani Üniversitesi Profesörü Oseph Klausner' in önemli eseri *İsrail'de Mesih tdeası (The Messianic Idea in Israel)* 'nda denildiği gibi:

'Doğal kötülük (felaket) peygamberlerin gözünde insan kötülüğünün sonucudur. Doğarım yaratıcısı tanrı kötülüğün kaynağı olamaz. Böyle değilse iki güç, ryi ve kötü onun tarafından kullanılmış olmak ve Tanrının niteliği tamamen, uyumlu, yapısal olarak ulu olmamalıdır. İnsanın işleri bu nedenle doğada ve toplumda kötünün kaynağıdır.'*[21])

Ve gene (italikler Profesör Klausner'e ait):

'İsrailin akıllı adamları, Yunanistan'dakinin tersine, doğal kötülüğü (yıkım) bağımsız bir varlık olarak görmediler, insan kötülüğünün (yanlışlık) sonucu olarak gördüler. Peygamberler, doğa güçlerine sahip küçük tanrıya değil, tek tanrıya inandıklarından iyi ve kötünün tek tanrıdan geldiğine inanmak *zorunda* kaldılar. Eğer iyi ve kötü, doğası kesinlikle mükemmel ve uyumlu olması gereken *tek* üstün varlıktan geliyorsa (yoksa *tek* olamaz ve dualizm-ikicilik inanana varılır) o zaman gerekli üstün varlık kötüyü kötü insanlar *nedeniyle ve* kötü insanlar *için* yaratıyordur. Böylece kötü insanların kötülüğü sona ererse *bütün kötülük,* genelde doğal kötülük de bitecektir'/[22])

Kötülüğün kaynağı nasıl tanrıda olabilir, tanrıda değilse insanda olabilir, tartışmayacağım. Fakat, bu düşünce karışıklığının karşıtı Zerdüşt sistemi, bir karar verme anım garanti etmektir. İran mitosunda yaratılışın bozulması kişilikten değil, ilkeseldir. Yalan, felsefi olarak Hint ilkesi *Mayanın,* dünyayı yaratan hayal gücünün, eşdeğeridir. Adem ve Havva'nın günahı kurala uymamaktır. Bu da onto-lojik olmaktan çok pedagojiktir, hatta ahlaksaldır, çıkarla ilgilidir. Kert-

di kendini yönetmek ahlaksal bir tartışmaya neden olabilir. Eski Ahit öğretisinde önem açıkça bu tür emirlere iradi olarak uymayı vurgular (Yemek tabusu, sabah yasağı, benzetmesiz tapınma, sünnet, endogami ve ötekiler). Zerdüştcülerde, bu konulara önem verilir, yakın akraba evliliği, saç ve tırnakların kesilmesi, düzenlenmesi, ateş için kuru odun, aybaşı temizliği, vb, fakat iki geleneğin ciddi, derin yaklaşımları karşılaştırıldığında, kozmik yasaya aşiret geleneğinin yükseltilmesinin ötesinde, olası gelişime, iki zıt düzen tasarladıktan görülür.

Kitabı Mukaddes'in görüşünde, düşüşün, insan tarihinin tanrıya karşı gelmesi çerçevesine konmasıyla, tanrının kimliğine daha fazla rekabeti yasaklamıştır; insan kimliğine leke sürmüştür ve dahası bu mitosun tarihselliğine artan bir önem karşı konulmaz bir ısrar kazandırmıştır. Sorunun kozmik yönü ise felsefe ile simgeleştirilmiştir. Daha sonraki yüzyılların gösterdiği gibi Kitabı Mukaddes tefsirinin egemenliğinde her arta ruhsal davranışın, tutumun, önde gelen esini bu olmuştur.

israil'de mesih fikri, Profesör Klausner'in gösterdiği gibi, temelde kozmolojik değil siyasaldır. Ana konusu' İsraili dünya önderliğine yükseltmektir. Klausner, İsrail halkının Mesihe inanmasında, *siyasal öğe, etnik öğeyle kolkola gider, diye yazarP[3]' 'Ulusctı olan da evrensel olanla'*. Kudüs'ün düşüşünden önceki dönemde (I.ö. 886) peygamber öğretisinde vurgu tanrının durumuna taraftar olma gereksini-mindedir. Yani Yahudiler gibi yaşamak, Yahudi olmayanlar gibi değil. Ilk Isaiah (İ.Ö. 740-700) tarafından yüceltilen mesih zamanın genç Judah kralı Hezekiah (727-698) olmuştur. Profesör bu noktada, aşağıdaki Talmud deyişini alıntılar: 'Kutsal olan, kutsama ona, He-zekiah'ı mesih ve Sennacherib'i Gog ve Magog olarak atamak istemişti (Sanhedrin 94a) Gene Amora R.Hillel'in deyişi: 'israil için mesih olmayacak, çünkü onlar onu Hezekiah günlerine gördüler'. (98b ve 99a)/[24]) Bu dönemde 'tanrı günü'nün dünyanın veya zamanın sonu(ölülerin dirilişi ve öteki konularla) ile bir ilgisi yoktu. Bu düşünceler henüz Zerdüşt kaynağından Kitabı Mukaddes inanış sistemine girmemişti.

Fakat bu kaynakta, kurtarma düşüncesi siyasal değil, kozmolojikti. On iki bin yıllık süreden sonra dünyanın sonunda görünecekti. Ahura Mazda tarafından önceden biliniyordu ve o gün görünüp yaşayanlan ve ölüleri yargılayacaktı. Peygamber Zerdüşt'ün nihai amacı bu ne-

denle ciddi ve geniş anlamıyla öğretisinde dünyanın şekil değiştirmesini (tecelli) getirmezdi, gene dünyanın başlangıçtaki gibi karanlıktan, acı ve ölümden kurtulmuş olmasıydı. Bir Avestan metninde, 'ondan sonra', yaşlanmak ve ölmek, çürümek ve bozulmak yok, sonsuz yaşam ve sonsuz çoğalmak, kendi isteğinin efendisi olmak var. Ölüler çıkınca, yaşam ve ölümsüzlük gelecek ve dünya istediği gibi yeniden kurulacak' diye anlatılır. ^

Dünya gezegenindeki İ.Ö. VI. yüzyılda yaşayan gerçek bir kişi olarak Zerdüşt, bize gelen yaşamının yetersiz bilgileriyle, tam yansıtılmamış olabilir. Fakat Zerdüşt'ü mükemmel bir insan olarak yansıtan simge gezegeninde, çok açık ışıkta görülür, açıkça kronolojik değil fakat görevinin mi tos uy la -Buda ve isa'nın yaşamları gibi- yani yaşadığı gerçeğin devrim ve simgeleştirilmesiyle ve ona ve öğretisine ihtişamla bağlanılarak görünür. Okuyoruz:

'O seriate göre düşündü, seriate göre konuştu ve seriate göre yaptı, öyle ki o kutsalın yaşayan dünyada en kutsalıydı, gerçekleşen dünyada en iyi yöneticiydi, parlaklıkta en parlak ve ihtişamda en ihtişamlıydı, zaferde en muzafferiydi. Onun görünmesiyle cinler kaçtılar (26)

Onun dünyaya gelmesi ve öğretisini yayması, on iki bin yıllık dünya süresinde, son üç bin yılın başlangıcıydı. Sonundc manevi oğlu Saoşyant 'gelecek kurtancı' dünya mesihi görünecek, Gerçeğin, Yalan üstünde zaferini tamamlayacak ve tanrının bozulmamış yaradılışı dünyada sonsuza kadar yeniden kurulacak.

Efsane Zerdüşt'ün doğum yerinin, ilk insan Gayomart ve Yalnız-
Yaratılan oküzünki olduğunu söyler, Daiti ırmağının yanmda, yedi
ülkenin ortasındaki ülke Eran Vej'de. Doğunca güldü. Okuyoruz:
Doğumunda, büyümesinde, sular ve ağaçlar neşelendi. Doğumunda
büyümesinde sular ve ağaçlar arttı. Doğumunda, büyümesinde, sular
ve ağaçlar neşeyle bağırdı'.^[27]) *>*£?

Cinler ise başka durumdaydılar. Angra Mainyu kuzeydeki yerinden koştu, sürüsüne yok edin onu diye bağırdı. Fakat kutsal bebek Aşi Vanguhi diye bilinen duayı yüksek sesle okudu ve cinler dağıldılar. 'Efendimizin isteği kutsal şeriattır' diye dua etti, 'iyi akim zenginliği bu dünyadaki Ahura Mazda'nın işleridir. Onun şeriatına göre onun gücünü kullanarak bağışta bulunun ve fakirlere yardım edin'. (28)

Peygamberin üç karısı olduğu nakledilmektedir. Fakat bunda ta-

rihten çok mitolojiyi biliyoruz, "ilk ve ayrıcalıklı karısına gitti. Adı Hvov'du, üç kez, her seferinde tohum yere geçti. 'Bu onun Toprak olduğunu gösterir.' Ve ilk yaratılan insan Gayomart'ın tohumunu alan melek bu tohumun da kuvvet ve parlaklığım aldı'.t[29]) Bu tohumlar, kozmik yenilenme zamanında üç oğul olacaktı: Ukşyat-nemangh, Ukşhyat-ereta ve sonuncusu Mesih Saoşyant/[30]'

Bir kız, Eredad-ereta, Kansava gölünde yıkanırken, on iki bin yıllık dünya süresinin sonunda, bu tohumdan gebe kalacak ve kurtarıcı Saoşyant'ı doğuracaktı. Önceki ikisi de böyle doğmuştu, iki bakireden, Srutad-fedhri ve Vanghu-fedhri'den.*[3]*)

Fakat gelecek olan yenilenmenin doğası ile ilgili olarak şu açıklanmıştır:

Topraktan bitki gibi büyüyen Maşya ve Maşyoi, önce su, sonra bitki, sonra süt, sonra etle beslendiler. Ölme zamanlan geldiğinde, önce etten, sonra sütten, sonra ekmekten vazgeçtiler, ölene kadar suyla beslendiler. Aynı, son bin yılda, tat gücü azalacağı gibi. Bir kutsanmış yemeğin tadı, üç gün ve geceden fazlası için yeterli olacak, insanlar etten vazgeçecek, sebze ve süt yiyecekler. Sonra sütten kaçınacaklar, bundan sonra sebze ve suyla beslenecekler. Saoşyant'ın gelişinden on yıl önce yiyeceksiz kalacaklar ve ölmeyecekler/[32]'

Bandehiş'e göre, ölülerin dirilişi, Saoşyant'ın gelişini izleyecek. Önce Gayomart'ın kemikleri canlandırılacak. Sonra Maşya ve Maşyoi'nin, sonra öteki insanların. Hepsi gövdesine kavuşunca, herkes annesini, babasını, kardeşlerini, karısını ve cinsinden ötekileri bilecek.

'Sonra, tüm insanların bulunduğu bir toplantı olacak, herkes kendi iyi ve kötü işlerini görecek. Ve bu toplantıda kötü bir adam, beyaz koyunların arasındaki kara koyun gibi göze çarpacak. Dahası, toplantıda kötü adam, dünyada arkadaşı olan doğru olana dünyadayken senin yapmış olduğun iyi işlerden niçin bana haber vermedin, diye şikayet edecek. Ve eğer doğru adam ona bildirmediyse toplantıda o da utanacak.

Sonra doğru ile kötü ayrılacak, doğru cennete fakat kötü geri cehenneme konulacak. Üç gün üç gece cehennemde gövdesi cezasına çarpılacak, sonra kötüler üç gün üç gece cennetin mutluluğunu tadacak. Doğrunun kötüden ayrıldığı gün, insanların gözyaşları bacaklarından aşağıya akacak. Baba eşinden, kardeş kardeşinden, arkadaş arkadaşından ayrılınca, hepsi kendi işinden ceza görecek. Doğrular

kötüler için, kötüler kendileri için ağlayacak, çünkü kendi iyi, oğlu kötü bir baba olabilir, kendi iyi kardeşi kötü olabilir.

Bir meteor düşecek ve dünyanın sıkıntısı koyunlara kurt düşmüş gibi olacak. Ateş ve ateş meleği cehennem ve dağlardaki metali eritecek, bu, dünyada ırmak gibi akacak. Bütün insanlar bu ırmaktan geçip temizlenecek. Doğru birine ılık sütte yürür gibi gelecek, kötüye erimiş metalde yürüyor gibi olacak.

Sonunda, en büyük sevgiyle hepsi bir araya gelecek, baba ile oğul, kardeş ile arkadaş, birbirlerine sarılacaklar. Yıllardar neredeydin ve ruhun nasıl yargılandı, doğru muydu, kötü mü? Gövde gördüğü ilk ruhu bu sözlerle soruşturacak. Bütün insanlar Ahura Mazda ve meleklerine övgüyle yükselen bir ses olacak. Saoşyant yardımcıları ile bir törenle öküzü kesecek, yağından, beyaz Haoma'dan, ölümsüzlük içeceği hazırlanacak. Bütün insanlara verilecek ve hepsi ölümsüz olacak.

Ve bu da; dünyada yaşamış olan herkes kırk yaşında olacak, daha az yaşamış olan on beş yaşmda olacak; herkese kendi karısı verilecek ve karısı ve çocukları ile yaşıyacak. Dünyadaki gibi olacaklar ama artık çocuktan olmayacak. Ve bu da; dünyada tapınmayanlar ve elbiseyi doğru bir armağan olarak bağışlamayanlar, çıplak olacak. Fakat tapınacaklar ve melekler onlara elbise sağlayacak.

Sonra, Ahura Mazda, Angra Mainyu'yu ve her melek kendi karşıtım yakalar. Düşen meteor yılanı yakıp kül eder, cehennemin kokusu ve tozu da bu metalle yanar, ta ki cehennem temizlenene kadar. Ahura Mazda cehennemin arazisini dünyayı genişletmek için getirecek, evrenin yenilenmesi gerçekleşecek ve her şey ölümsüz olacak.

Ve bu da; dünya buzsuz, yükseltisiz bir ova olacak, hatta zirvesi Chinvat Köprüsü olan dağ bile yıkılacak Ve yok olacak'.[33]

3. ŞAHLARIN ŞAHI

Güçlü Asur monarkı Tiglath Pilesar İÜ (h.İ.Ö. 745-727) işgal ettiği halkların iradesini kırmak için yeni bir yol bulmuştu. Bu hanedan süresince Şalmaneser V (726-722) Sargon II (721-705) Sennacherib(704-681) Asarhaddon (680-669) ve Asurbanipal (668-626) (eski Semitik dünya hakkında bilgilerimizin çoğunu yıkılan tablet kütüphanesinden öğrenmişizdir) tarafından bu yol kullanıldı. En eski uygulamalar-

dan biri fethedilen şehrin halkını kılıçtan geçirmekti. Aynı Jericho'daki Joshua'run savaşçıları gibi: Ve erkek ve kadın genç ve ihtiyar, öküz ve koyun, ve eşek, şehirde olanların hepsini kılıçtan geçirip tamamen yok ettiler'/[34]) Ve gene, 'çünkü Rabbin Musa'ya emrettiği gibi onları tamamen yok etsin, onlara lütuf olmayıp ancak kendilerini helak etsin diye', Ai'de W, Gibeon'da, Makkedah, Libnah, Gezer, Eglon, Hebron, Deb ir ve bütün Necip halkı da. Veya, gelip, tüm şehirlileri köle yapabilir, vergiye bağlıyabilirdi. Manasse'nin Megiddo'yu ve Zebulun'un Kitron' u yaptığı gibi/[36]) Fakat ilk uygulama, galibin zaferinin sonuçlarından yararlanmasını engelliyor, ikincisi de sağlam bir halk bırakarak isyana hazır tutuyordu/[37])

Tiglath Pilasar'ın buluşu, fethedilen halkların kendi ülkelerinden başka yerlere sürülerek toprakla bağlarını kesmek ye yaşam yollarını değiştirmekti. Babil 745'de fethedildi ve halkının büyük kısmı götürüldü. Yazıtlar bu ülkenin en azından 35 ayrı halkının böyle götürülüp değiştirildiğini yazıyor/[38]) 739'da Ermenistan yıkıldı ve Ha-math eyaletinden- otuz bin kişi, yukarı Dicle'nin Tuşan eyaletine götürüldü. Aynı miktar Suriyeli Celneh'ten alınmış ve yerlerine Elamdan Aramiler yerleştirilmiştir/[39]) Amos peygamber, İsrail'de bağırırken, halkını, komşu ulusların felaketleriyle uyarıyordu, 'Sionda kaygısız olanlara ve Samiriye dağında emniyette bulunanlara, milletlerin birincisinin tanınmış adamlarına.» ne yazık! Kalneye geçin de görün, ve oradan büyük Hamata gidin, ve Filistinlilerin Gat şehrine inin'/[40]) Halklar, doğudan batıya, batıdan doğuya, kuzeyden güneye, güneyden kuzeye, eskiden eser kalmayıp ulusal sürekliliğin toprak temeli kalmayana kadar sürmüştü.

Asur krallarının tarihsel rolü, bu nedenle, eski Yakın Doğu halkının bu zamana gelen uluslararasılaşmış etkileşiminden, karışımından yaratılmış tüm geçmişi silmek olarak tanımlanabilir. Kendileri de, bu arada, çok tehlikeli bir karma oluşturuyorlardı. İ.Ö. 616da, canlanan Babil'in kralı Nabopolassar'ın bağlaşığı Medli Aryan kralı Kyaxares, kuzey doğudan gelerek, Asur'a girdi. 612'de Ninova'yı aldı. İmparatorluğun halklarına zulmetti, onların uygulamasını o kadar güzel yerine getirdi ki, Eduard Meyer sonucu şöyle anlatır: 'En müthişinden bir felaketti. Sadece bir imparatorluk parçalanmadı, bir an öncesinde tüm Asya'yı kontrol eden fakat pratikte tüm halkın musibeti ve korkusu olan uluslar yok edildi... Asurlular kadar hiç bir halk bütünüyle yok edilmemişti'/[41])

Yetmiş beş yıl sonra, Yakın Doğunun efendiliğini Medler de paylaştılar. Onlar kuzeyi, Babilli Kildani kralları güneyi yönettiler. Babillilerin en önemlisi Nabukadnezar II (İ.Ö. 604-562) idi. Peygamber Yeramia'nın, Judah halkım günah ve itaatsizlikten cezalandıran, Yeho-va'mn hizmetçisi olarak nitelendirdiği Nabukadnezar.*[4]*) Kuzey krallığı İsrail, Judah ve Asur'un bağlaşıkhğıyla 721de çöktü. Judah'in kendisi de 586'da, Yehova'nın hizmetçisi Nabukadnezar tarafından yıkıldı. İki halk da sürüldü. Fakat, VI. yüzyılın ortasında Yakın Doğu siyasal sahnesinde yeni bir tür efendi görüldü, yeni bir devlet fikri. Dört usta vuruşla, Pers kralı Büyük Kyrus, önce Med kralı Astyges'i 550 yılında yendi, ve, onun gözlerini çıkarmak, canlı canlı derisini yüzmek, daha önceki krallar gibi elini kesmek yerine, ona başkentinde bir yer verdi. Sonra, Babilli Nabonidus, Mısırlı Amasis, Lid-ya'nın güçlü Krezüs'ü ve Yunan şehir devleti İsparta bağlaşıklığı ile tehdit edilince, doğrudan en güçlü hasmı Krezüs'ün üstüne yürüdü. 546nın sonunda Anadolu'nun yöneticisi oldu. Yenilmiş düşmanına Ekbatan yakınında Barene şehrinde yöneticilik bağışladı. Üçüncüsü, 539da, güney Babil'e yürüdüğünde, bu şehrin ana tapınağı Marduk rahiplerince açık bir davetle karşılandı. Şehrin sahibi oldu. Dördüncüsü, bütün o zamanki Asya'nın efendisi olunca, Babil'in Marduk'una taptı, bu şehrin tanrısına. Tapınaktan, Yakın Doğu'nun başta gelen şehirlerinden ele geçmiş ilahların putlarım kaldırdı, kendi şehirlerine gönderdi. Son olarak Judah halkının kendi ülkesine dönebileceğini ve Kudüs tapınağının yeniden inşasını emretti. Profesör Meyer 'karakterinin soyluluğu bize dünyanın efendisi yaptığı İran'ın yazıtlarında da yansır, kurtardığı Yahudilerin ve yendiği Yunanlı-lannkinde de' diye yazıyor. ^

Ezra'da şunları okuyoruz:

Ve kral Koreş, Nebukadnetsarın Yeruşalimden çıkarmış ve ilahlarının evine koymuş olduğu Rab evinin kapılarım çıkardı, ve Fars kralı Koreş bunları haznedar Mitredatın ekle çıkardı, ve onları Yahu-da beyi Şeşbatsara sayı ile verdi. Ve onların sayısı şudur: otuz altm leğen, bin gümüş leğen, yirmi dokuz bıçak, otuz altm tas, dört yüz on parça ikinci çeşit gümüş tas, ve bin parça başka kaplar. Bütün altın ve gümüş kaplar beş bin dört yüz parça idi. Sürgünler Babilden Yeruşalime getirildiği zaman Şeşbatsar bu kapların hepsini getirdi.'[44]'

İkinci Isaiah Î.Ö. 539'da, sürgünden dönüş döneminde soylu Pers kralı Kyrus'u 'Yehovanın meshettigi' diye niteler. Yehova onu sag elinden tutmuştur, 'önümde milletlere baş eğdirmek, ve kralların belini gevşetmek ve kapılan kapanmasın diye önünde kapı kanatlarını açmak için'/[45]) Kyrus'un kendisi, kılavuzunun Ahüra Mazda olduğunu varsayarken, İbrani peygamber tersine, sesini duyduğu tanrının Yehova olduğunu bilmektedir:

Ben senin önünden yürüyeceğim, ve çıkıntlı yerleri düz edeceğim, tunç kapıların kanatlarım kıracağım, ve demir sürgülerini parçalayacağım, seni adınla çağıran Rab İsrailin Allahı benim idiğimi bilesin diye karanlığın hazinelerini ve gizli yerlerin saklı zenginliğini sana vereceğim. Sen beni tanımazken kulum Yakub ve seçtiğim İsrail için seni adınla çağırdım, sana ad taktım. Rab benim, ve başkası yoktur, benden başka Allah yoktur. Sen beni tanımazken sana kuşak bağladım ki, şarktan ve garptan olanlar benden başkası olmadığını bilsinler, Rab benim, ve başkası yoktur. Işığa şekil veren, ve karardığı yaratan, barışıklık eden ve bela yaratan, bütün bunları yapan Rab benim'*[46])

Zerdüşt öğretisinin ikiciliğinin karşıtı Yehova'nm, Kyros'a böyle dediği varsayılmaktadır.

Peygamber, sonra. Efendinin sıvazladığı Şahlar Şahının öteki yerel tanrılarının tapınaklarının yeniden yapılmasını sağlamasının acısıyla, tanrıları küçük görür, sonra etkili bir şarkıyla, yabana bir kral aracılığıyla getirdiği restorasyon mucizesi için Rabbine övgü düzer.

Fakat, Babil'in tanrısı Marduk'un rahipleri de övgüyle coşkuludurlar. Son Kildani kralı Nabonidus Marduk ruhbanının aleyhine Harranlı. ay tanrısı Sine tapardı, onun kültünü tutardı ve canlandırmıştı/[45]^ Soylu tutumuyla Nabonidus'u Karmanya'da bir yere atayan Kyrus'a Marduk tapınağının yazıtları, dinsel biçimleri içinde, kurtarıcı kral diye övgülerde bulunmuşlardı. Bu mersiyeler toprak bir silindirde korunmuştur, Kyrus'un Silindiri. Baştaki 7-8 bozulmuş satırdan sonra Nabonidus'un delaleti gelir ve aşağıdaki ilginç metni okuruz:

'... günlük sunaklar unutuldu... tanrıların kralı Marduk'a hizmet... halk acımasız boyunduruklа yıkıldı...

Ve tanrıların efendisi, onların çığlıklarına önem vererek gazaba geldi... merhametle onlara döndü. Ulusları taradı, aradı, yüreğinden, elinden tutacağı bir prens araştırdı.

Kyrus, Ansan kralının adını söyledi, onu evrensel krallığa çağırdı. Guttum ülkesi, Med kralının diyarı, onun ayakları önünde eğildi. Ellerine koşan kara kafalı insanları kral doğruluk ve adaletle kabul etti. İnsanlığın koruyucusu ulu efendi Marduk, onun iyi işlerine ve doğru yüreğine neşeyle baktı.

Marduk ona Babil'e, kendi şehrine yürümeyi emretti. Ona Babil yolunda yaklaştı, onun yanında arkadaşı gibi yürüdü. Çok güçlü birlikleri ırmak suları kadar çok silahlarıyla yarımdaydılar. Savaşsız, öldürmeden, onu Babil'e, kendi şehrine soktu. Babili beladan korudu. Marduk'a saygı göstermeyen Kral Nabonidus'u Marduk, Kyrus'un eline verdi. Ve Babil halkı, hep birlikte, Sümer, Akad'ın hepsi, ululan ve yöneticileri onun önünde eğildi, ayaklarını öptü onun krallığından memnun oldu ve yüzleri parladı. Kral haşmetle, ölüleri yaşama döndürdü, imha ve yanlıştan kurtardı, hepsi onu neşeyle kutsadılar ve adını takdis ettiler.'

Sonra metin yeni Şahlar Şahma yönelir

'Ben Kyrus'um, evrenin kralı, güçlü kral, Babilin kralı, Sümerin ve Akadın kralı, dünyanın dört bucağının kralı... Bel (Marduk) hanedanı ve Nabu (Bel'in resulu)'nun sevdiği ve yüreklerinden hoşnut olduğu. Babile merhametle girdiğimde neşe ve hoşnutluk ortasında efendiler koltuğuna, krallar sarayına oturduğumda, Marduk, ulu efendi, soylu Babülilerin yüreğini bana getirdi. Ve onun günlük ibadetine karar verdim. Yayılmış birlikleri Babilde barış içinde dolaştılar. Bütün Sümer ve Akadda ben hiç bir düşmana isyan izni vermedim. Şehrin içine ve kutsal yerlerine memnunlukla saygı gösterdim. Yerlileri onursuz boyunduruktan kurtardım. Yıkılmış yerleşmelerini yeniden yaptırdım ve yıkıntılarını temizlettim. Ve Marduk, ulu efendi, benim dindar işlerimden memnun oldu, şefkatle kendini bana gösterdi, ona saygı gösteren kral Kyrus'a, sevgili oğlum Kambyses'e ve bütün birliklerime kendini gösterdi. Biz de karşılığında onun yüceltilmiş tanrı başına övgüde bulunduk. Dünyanın her köşesinde, yukarıdan aşağıya saraylarında oturan krallar, batının çadırda oturan bütün kralları, büyük armağanlarla geldiler ve Babilde ayaklarımı öptüler. Ben de Asur ve Susa, Agade, Eşnua, Zamban, Me-Turnu, Deri, Gutium diyarı ve Dicle şehirlerine tanrılarını geri verdim ve eskiden beri kaldıktan yere oturttum. Onlar için sonsuz yerler yaptırdım. Halklarına yerleşimler yaptırdım, yurtlarını yeniden kurdum, Ulu Efendi Marduk'un emriyle tanrılara yüreklerini memnun

edecek tapınaklarda rahatsız edilmeden yerleşmeleri için izin verdim. Sümer ve Akad tanrılarına; Nabonidus tanrıları kızdırarak onları Babile getirmişti. Böyle şehirlerine getirdiğim tanrılar her gün Bel ve Nabu'ya benim uzun yaşamam için dua etsinler ve efendim Marduk'a, Kral Kyrus ve oğlu Kambyses, sana tapman, kutsansın de-sirder...*[48])

Bu zaferden daha kaç tane halkın, papazlarının, şehir tanrısının, Kudüs ve Babil gibi hak iddiaya istekli olduğu ve tarihi kendi doğaüstü nedensellik sistemleri ile okuduğu bilinmiyor. Fakat biz Kyrus'un Zerdüşt dininin en azmdan dikkate değer bir bölümünün bu gelişimle öfkelendiğini biliyoruz -bağlaşık tanrılardan sonra krallıklarının fahişelik ettiği Yahudilerin Yehovacı partisi kadar. I.ö. 529'da Kyrus, Kuzey İran'da sınırda ayaklanan aşiretlerle bir savaşa girdi. İran din adamları Mecusilerin tehlikeli bir oyunla gizlice ilişki kurdukları isyan, bir anda Pers devletinin Mecusiler için elde ettiği her şeyi tehdit altına aldı; aynı İbrani devletindeki Yehovaa kan banyoları gibi.

Kyrus'un oğlu Kambyses, babasının yolunu izleyerek, 525'de Mısır'ı fethetti. Ege'den Indus'a, Nibuan Sudan'a(*) bütün antikitenin tek güçlü kültürlerarası, uluslararası imparatorluğunu kurma işini sürdürdü. Kyrus'un Babil'de yaptığı gibi, Kambyses, Mısır'da yerel tanrılara saygı gösterdi,, önlerinde eğildi, onların kutsayıcı örtüsünü kabul etti. Kambyses firavun oldu. Mısır'da üç yıl kaldı. Fakat babasının Baktria, Harizm, Partya, Karmanya'da yönetici yaptığı kardeşi Smerdis'i, bu köşeden gelecek olası saldırıdan korunmak için Nil'i geçmeden önce öldürttü.

Öldürme gizli tutuldu. Fakat öldürülen kardeşe benzeyen Gaumata adlı bir Mecusi rahip onun rolüne girdi ve muhalif öğeleri isyana yöneltti. İsyanın en azmdan bir yüzüyle dinsel olduğunu gösteren önemli kanıtlar var. Rahiplerin gazabıyla sayısız tapmak yıkıldı. 522 yılının yazında sahte Smerdis Pers tahtına yöneldi. Kambyses Mısır'dan gelip 522 Martında savaştı. Ölmeden önce kardeşinin öldürülüşünü itiraf etti. Rol yapana, Ahameniş evinden genç, oldukça uzak bir kuzen çıkıp isyan eden kadar, kimse karşı koymaya cesaret edemedi. Darius, kaderini eline aldı ve 522 Ekiminde gasıp ve maiyetinin

(*) Tam bu dönemde eski **Nubian** başkenti Napata alındı ve yönetim Meroe'ye aktarıldı. Bu adın Kambyses'in kızkardeşinden geldiği söylenir. Böylece *tikel Müoloji'de* sayfa 165-79'daki eski Napata-Meroe Sudan masalının kaynağına dolaşıp geldik.

tamamını kesti. 521 Şubatı sonunda ayaklanmaları bastırdı. Genç Şahlar Şahı Darius I dünyanın yöneticisi oldu/[49])

Behustin'de üç dille, eski İran, Elami ve Babil dillerinde yazılmış ünlü bir kaya vardır. Bu zaferi bildirir ve ayrıntılarıyla anlatır. Bir çok kez yineleyerek ne Yehova ne Marduk fakat Pers tanrısının kılavuzluğunu tanır.

Ben Darius'um, büyük kral, şahlar şahı, Pers kralı, ülkelerin kralı, Hystaspes'in oğlu, Arsames'in torunu, Ahameniş...

Kral Darius konuşur Ailemden sekiz kral oldu ben dokuzuncusuyum. Dokuzumuz iki koldan kral oldu... Ahura Mazda'nın isteği ile ben kralım. Bana krallığı Ahura Mazda sağladı... Bu ülkelerde, dikkatli, tedbirli davrandım, iyi davrandım, hasım olanı şiddetle cezalandırdım. Ahura Mazda'nın isteğiyle bu ülke benim yasalarıma uydu. Emrettiklerimi yaptılar.

Kral Darius konuşun Ve bu, Ahura Mazda'nın isteğiyle kral olunca yaptıklarımdır:

Kyrus'un oğlu Kambyses adlı biri burada kraldı. Bu Kambyses'in bir kardeşi vardı, Smerdis. Kambyses ile aynı anadan ve babadandı. Kambyses bu kardeşi Smerdis'i öldürdü ve Kambyses Smerdis'i öldürünce Smerdis'in öldürüldüğünü halk bilmedi Kambyses /lısır'a gitti. Kambyses Mısır'a gidince halk ona düşman oldu. Yalan ülkede büyük oldu, Pers'te, Medya'da ve öteki ülkelerde.

Kral Darius konuşur: Bir adam vardı, Mecusi, adı Gaumata idi. Pishi jau-uada'dan Arakadriş adlı dağdan isyan etti. İsyan ettiğinde Addaru'nun 14'üydü (İ.Ö. 11 Mart 522). Halka şöyle yalan söyledi: Ben Smerdis'im, Kyrus'un oğlu, Kambyses'in kardeşiyim. Bütün halk Kambyses'i terketti ve ötekine gitti. Medler gibi Persler'de ve öteki ülkelerde efendiliği aldı. Efendiliği alışı Garmapada'nın 9'uydu (2 Nisan 522). Sonra Kambyses onun elinden öldü.

Kral Darius konuşur: Mecusi Gaumata'nın Kambyses'den aldığı efendilik eskiden beri bizim ailemize aitti. Sonra Gaumata Kambyses'den aldı ve Medya gibi Pereler ve öteki ülkeler de ona ait oldu, onların mülkü oldu ve o kral oldu.

Kral Darius konuşur Ne Persli ve Med, ne de bizim kolumuzdan kimse yoktu, Mecusi Gautamata'run efendiliğinden kurtulan kalmadı. Halk ondan çok korktu. Daha önce Smerdis'i bilen herkesi öldürebilirdi. Herkesi öldürebilirdi benim Kyrus'un oğlu Smerdis olmadığımı halk bilirse (diye). Ben gelene kadar kimse Gaumata'dan bir

sözcük konuşmaya cesaret edemedi.

Sonra ben Ahura Mazda'ya dua ettim. Ahura Mazda bana yardım etti. Badagadiş'in 10'unda (29 Eylül 522) Mecusi Gaumata ve onun en yakın adamlarından bir kaçını öldürdüm. Medya da Nisaja denilen bölgede Sikajâu-uatiş denilen bir kale vardır. Onu orada kestim ve ondan efendiliğini kopardım. Ahura Mazda run isteğiyle ben kral oldum. Ahura Mazda efendiliği bana verdi

Kral Darius konuşur: Bizim kolumuzdan alınmış olan efendiliği ben yeniden aldım ve eski yerine koydum. Gaumata'nın yıktığı tapmakları ben gene yaptırdım. Halka çayırlarını, sürülerini ve Mecusi Gaumata'nın onlardan aldığı yerleşim yerlerini ve binalarını geri verdim. Halkı, Pers, Medya ve öteki ülkelerde yerli.yerine yerleştirdim. Ahura Mazda'nın isteğiyle Mecsi Gaumata'nın hiç kaldırmadığı acılan ben aldım.

Kral Darius konuşun Ve şunları yaptım».*[50,]

Metin oldukça uzun, LÖ. 521'den 486'ya bütün Yakın Doğunun efendisi olan olan Darius I'in, dünya tarihinin en yaratıcı yöneticilerinden birinin egemenliğindeki olayları sayarak gidiyor. Darius Buda (İ.ö. 563-483) ve Konfiçyus'un (tö. 551-478) çağdaşıydı. Bundan sonra her mitolojik bölgede nitelik damgası sayılacak üstün ruhsal otorite imgesinde onlarla aynı solukta sayılabilir. Sırasıyla tannnm Levanten despotu, Hint Yogi, Çin Sage'si gibi. Kendi sözleriyle Darius Ahura Mazda'nın isteğiyle kral oldu. Egemenliği bu nedenle bu isteğin aracı oldu. Böylece ahlaksal doğrunun tek ölçüşüydü ve bu tür bir kralın her düşmanı Tanrı Angra Mainyu, yalan cininin adamıdır.

4. KALAN

Oswald Spengler, Perelerin zamanından bu yana Yalan Doğu'nun kültürel gelişjrninin uluslar değil fakat kiliseler, neolitik sonrası dünya kaynaklı önde gelen topluluklar değil fakat coğrafyadan bağımsız serbestçe dolaşan mezhepler tarihi olduğuna işaret eden ük kişi olarak görünüyor. Halklann korkunç biçimde süpürülmesi, ezilmesi ve karıştırılması eski süreklilikleri silip süpürdü. Yalan Doğuda uygarlığın ilk doğum ve gelişim çağı bitmişti, yeni, öncesiz türden bir doğum oluşuyordu.

Darius'un imparatorluğu Yunan lonya adalarından İndus Vadi-

sine, Hazar Denizinden Nilin yukarı çavlanlarına uzandı ve gelecek iki bin yıl boyunca bu birleşmiş alanda yeni parlak bir ruhla ilişkili fakat öğretileri oldukça ayrı mezheplerin çekişmesi, karşılıklı küçük görmelerinden oluşan bir uygarlık tohumunu atacak ve filizlendirecekti. Nasıl Fransa, Almanya ve İngiltere'nin ruhsal ayrımını bilmeden Avrupa'yı tanımak olanaklı değilse fakat gene de Avrupa düzeninin bileşenleri olarak bunların tek ruhları varsa, Yakın Doğunun Büyük Kyrus döneminden Muhammed ve Haçlılara kadar olan döneminde ayrı fakat ilişkili filiz veren mezheplerin gücünü anlamak, gelişimin ilk aşamasmda Pers, Yahudi ve Kildani mitoslarının eğilim ve ayrıntılarını incelemek zorunludur. Bu kültürlerden açılan ilk Hris-tiyan, Bizans ve Gnostik mitosları ve İslamın yükseliş ve tam zaferi böyle anlaşılabilir.

Spengler, simgesel özellikleri gören gözüyle, kubbeden yaratılan iç mimariyi (Roma'da Hadrian'ın kubbesi, İstanbul'da Ayasofya ve İslam ülkelerinde camiler) yeni Levanten mekan anlayışının örnekleri olarak gördü ve orada yaratılışın harika dünyasını buldu. Gök kubbe, mimari kubbeye, bir çölden göründüğü gibi, sınırlı fakat mağara içi gibi yükselen bir model sunar. Yeni Levant mitoslarında -12 bin yıllık dünya süresinin Zerdüşt mitosunda olduğu gibi- zaman *a* mekan gibi simetrik ölçülen bir sınırdı, başlangıç, orta ve son. Her şey, her olay bunun içinde zamana, anlam veya nedene sahipti.

Gerçekten, her şeyde bulunan, yayılan bir ruh gibi, Levant mitolojisinin sınırlı mağara dünyasındaki her şeyde peri masalı gibi bir giz vardır. Her yerde, mekan, zaman söylemi, herşeye yayılan ruh gerçek öğreti düşüncesiyle ölçülerek yakalanmıştır. Her bu tür öğreti, gizemli, peri masalı gibi yakalanır; bir kez ve hep, hep belli bir grubun kalıcı hazinesi olur ve dolayısıyla bir de yetkili grup vardır.

Bu tür bir grup, demiş olduğum gibi, coğrafi bir ulus değildir, fakat bir kilise, mezheptir, belli büyüsel hazineye sahip ortaklıktır. Hazinenin işlevi de, grubun statüsü olan belli peri masalı yasalarla yerine getirilir. Bu nedenle üyelik, zaman ve mekana bağlı değildir, statülerin bilgisine ve yerine getirilmesine bağlıdır. Bunlar aynı anda laik ve dinseldirler. İnsan tarafından icat edilmemişlerdir, kategoriktirler, değişime konu olmazlar. Uyulduklarında, dünyada bilinen her şeyin ötesinde nimet sağlarlar, peri masalı bağışları; uyulmadıklarında, kazayla bile olsa, bireyin istek ve gücüne karşı felaketler yaratırlar. Hatta, bir hiçmiş gibi, artık şansım yitirmiş üyesi olunan gruba da.

Böylelikle, sonuçta, hepsinin ve her birinin refah ve elemi, erdem ve değeri, yaratılan bireysel düşünce ve çabada değildir. Grubun adetlerine katılmaktadır. Özgür irade ilkesi gözönüne alındığında, bu kültürde genelde değerlendirildiği gibi, onun etkisi yalnızca bireyi uyma veya uymama kararında sorumlu kılmaktadır. Neyin iyi ve kötü olduğuna karar vermek onun hara değildir.

Spengler, yeni Levanten ahlak niteliğini veya onun terimiyle Mecusi dünya duyusunu şöyle tanımlar

'Mecusi insan, *manevi bizin parçastdır.* Biz, yukarıdan inmiştir, tektir ve bütün üyelerinde aynıdır. Ruh ve gövdesiyle yalnız kendisine aittir. Fakat bir başka yabana ve üstün şey onda bulunur, onu bütün anlan ve yargılan ile bir oydaşma üyesi yapar. Tanrının ortaya çıkışı gibi, hatalan dışlar, fakat aynı zamanda egonun kendisini anlatmasının bütün olanaklarını da dışlar. Gerçek onun için, bizim için olduğundan başkadır (Yani özellikle Avrupa anlamında bizim için). Bizim *bireysel* yargıya dayanan bütün epistemolojik metodlarımız ona göre çılgınlık ve sapıklıktır. Onun bilimsel sonuçları Kötünün işleridir (ruhu gerçek düzen ve amaçlarından saptıran ve aldatan işleridir). Burada, bizim için Mecusi düşüncenin mağara dünyasında erişilmez olan nihai giz yatar. Egoyu düşünmenin, inanmanın ve bilmenin olanaksızlığı bu dinlerin hepsinde temel önyargıdır.'*[51]'

Birinci İsaiah (İ.Ö. 740-700) genç kral Hezekiah'ı mesih saymıştır. İki yüzyıl sonra ikinci İsaiah (İ.Ö. 545-518) hepsini Kyrus'a uyarlamıştır. İlki Yehova'nın gazabından özü yenilemek ve taşımak üzere kalan ateş ile temizlenmiş bir kalıntı görmüştür. Ünlü vahyinde yazdığı gibi:

"Ve o gün vaki olacak ki, lsrailin arta kalanı ve Yakup evinin kaçıp kurtulanları artık bir daha kendilerine vurana değil, ancak lsrailin Kuddüsü Rabbe hakikatle dayanacaklar. Bir bakiye, Yakubun bakiyesi, kudretli Allaha dönecek. Çünkü, kavmin İsrail denizinin kumlan gibi olsa da, ancak onlardan bir bakiye dönecek, adaletle taşan harabiyet kararlaştı. Çünkü orduların Rabbi Yehova bütün dünyanın ortasında tam bir son yapacaktır ve bu son kararlaşmıştır'.^

İkinci Isaiaha ve bir yüzyıl sonra onu izleyen rahip Ezra'ya, Büyük Kyrus'un Kudüsü ve tapmağı yenilemesi buyruğu bu vahyin yerine gelmesi gibi göründü. Ezra'ya göre onun sözleri şunlardı:

'Fars kralı Koreş şöyle diyor: Göklerin Allahı Yehova dünyanın bütün krallıklarım bana verdi, ve Yahudada olan Yeruşalimde kendisi

için ev yapayım diye bana emretti. Onun bütün kavrrundan aranızda kim varsa, Allahı onunla beraber olsun, ve Yahudada olan Yeru-şalime çıksın, ve İsrailin Allahı (Allah odur) Yehovanın Yeruşalimde olan evini yapsın. Ve misafir olduğu yerlerden her hangisinde arta kalan kim varsa, Yeruşalimde olan Allahın evi için gönüllü takdimlerden başkaca, olduğu yerin adamları gümüşle, ve altınla, ve eşya ile, ve hayvanlarla ona yardım etsinler'.^

Yanıt hemen cesaret verici değildi. Yıkılmış şehre dönenlerin sayısı 'yedi bin üç yüz otuz yedi köle ve cariyeden başka bütün cemaat toptan kırk iki bin üç yüz altmış kişi idi ve onların erkek ve kadın iki yüz ilahicisi vardı.^[54]) Bu grubun 537 veya 536'da geldiği varsayılır. Tapınağın yeniden yapımı Darius'un egemenliği sırasında 520'de başladı. Kutsanması 516'da oldu. Bundan sonra Artakserkses I'in yönetimine kadar (t.Ö. 465-424), kendisini 'kralın şarapçısı' diye anlatan Mehemyat[55]) gönderilip kendi isteğiyle Kudüste onun valisi olup da şehri büyük yıkıntılar içinde bulana kadar, çok az haber alabiliyoruz.*[56]) Duvarları yeniden inşaya başladı. Modern Judaizmin kuruluşu olarak belirlenen büyük gün ise Artakserkses II (İ.Ö. 404-358) yönetiminde geldi, 397de. Yazıcı Ezra, kraldan sadık ve yetkili geniş bir maiyetle Babil'den Kudüs'e geldi ve bulduklarıyla hayrete düştü:

'Reisler yanıma yaklaşıp dediler: İsrali kavmi ve kahinleıie Levililer, memleketler kavmlarının, Kenanlıların, Hittilerin, Perizzilerin, Yebusilerin, Ammonilerin, Moabilerin, Mısırlıların ve Amorilerin mekruh şeylerine göre işleyerek kendilerini onlardan ayırt etmediler. Çünkü kendilerine ve oğullarına onların kızlarından aldılar ve mukaddes zürriyet memleketlerin kavmları ile karıştı, ve reislerle hükümdarların eli bu hainlikte başla idi. Ve ben bu şeyi işitince esvabımı ve kaftanımı yırttım ve basurun saçım ve sakalını yoldum ve şaşkın şaşkm oturdum'.^

Ezra dua etti ve Allaha halkım bağışlaması için yalvardı, kendisini Allahın evinin önüne attı, büyük bir topluluk, erkek, kadın, çocuk toplumu ona katıldılar ve acıyla ağladılar:

"Ve Yahudada ve Yeruşalimde olan bütün sürgün oğullarına, Yeruşalimde toplansınlar, ve reislerin ve ihtiyarların öğüdüne göre üç gün içinde gelmeyen her adamın bütün malı müsadere edilecek ve kendisi sürgünler cemaatinden çıkarılacaktır diye ilan edildi

Ve Yahudanın ve Benyaminin bütün adamları üç gün içinde Yeruşalime toplandılar (dokuzuncu ayda, ayın yirminci gününde idi) ve

bütün kavm bu işten ve yağıştan ötürü titreyerek, Allah evinin önündeki meydanda oturdular. Ve kahin Ezra kalktı, ve onlara dedi: Siz hainlik ettiniz ve Urailin günahını artırmak için yabana karılar aldınız. Ve şimdi atalarınızın Allahı Rabbe suçunuzu itiraf edin, ona hoş olanı yapın, ve memleketin kavmlanndan ve yabana kanlardan - aynim, Ve bütün cemaat cevap verdiler ve yüksek sesle dediler: Böylece, senin sözlerine göre yapmak için dışarda durmaya takat yoktur, ve bu iş bir yahut iki günün işi değildir, çünkü bu işte günahı çoğalttık. Şimdi bütün cemaat için reislerimiz tayin olunsunlar, ve bu şey için Allahımızın kızgın öfkesi bizden dönünceye kadar muayyen vakitlerde şehirlerimizde yabana kadın alanların hepsi, ve onlarla beraber şehrin ihtiyarlan ve hakimleri gelsinler. Yalnız Asahelin oğlu Yonatan, ve Tikvarun oğlu Yahveye bu işe karşı durdular, ve Meşullam ve Levili Şabbetay onlara yardım ettiler.

Ve sürgün oğullan öyle yaptılar. Ve kahin Ezra ile atalar evlerinin başlarından bazıları, atalar evlerine göre, hepsi adları ite seçildiler, ve onuncu ayın birinci gününde bu işi araştırmak için oturdular. Ve yabana kanlar alan adamların hepsiyle birinci ayın birinci gününe kadar işi bitirdiler/[58])

Böylece, en azından bir zaman için. Tanrı ile onun güvenini kazanan insanların kalanları arasında barış gene sağlanmış oldu.

5. AŞK TANRISI

Pers Şahlar Şahı, adaletinin yayılışıyla, bir yanda Anadolu'nun uzak batısında. Yunan îonya şehirlerini, daha önce örneği görülmemiş egemenliğinin Satrap hk I 'i olarak, öte yanda Hint uygarlığının en eski merkezlerini Pencapta Satraplık XX olarak aydınlattı. Dahası, tahtının ihtişamında ve Persepolis'teki sarayında simgeleşen ulu efendilik imgesi ve elindeki despotluk yöntemleri, dünyanın o zamana kadar gördüğü en güçlü toplumsal örgütlenmenin sinirleri ve kirişleri oldular. Zamanında o kadar şaşılası bir etkisi vardı ki, iki yüzyıldan fazla sürmemesinde karşın yüzyıllardır kraliyet yönteminin nihai figür ve simgesi durumuna geldiler. Hindistan'da, Chandragupta Maurya'nın (I.O. 322-293) maiyet ve hükümet kuramında örneklenen Kautilya'nın Arthashastra 'Sonuca Ulaşma Sanatının Kitabı' ve Çin" de, Shih Huang Ti iktidarında (Î.Ö. 221-206) Kautilya'nın eserinin

eşdeğeri Shang Tzu'nun 'Efendi Shangın Kitabında despotizm sanatına model Pers Şahlar şahı olmuş ve bugüne gelen siyasa idealinde yöntem ve kazanımlarda kesin olarak Doğuya örnek yapılmıştır. Dahası, Eski Ahit'in Tann haşmetinin vahiyle görünümlerinde, Pers Şahlar şahmın etkisi ilk kaynak olarak tanınabilir. Onun yönetimi ve yönetim yöntemleri Yunan tebasmdan Heredot'un eserinde de bulunur. Işınımı Ahura Mazdaydı ama, haşmet aracı kırbaçtı.

Kutsal Levant'ın hükümetinin cömertliği ötesinde, aydınlık Yunan yarımadasında Perikles'in siteye övgü düzen söylevinde, varlığı yasanın ve bunun yanısıra yaşamın da en iyi desteği olan sitede, haşmet ve yönetimin ve dindarlığın oldukça değişik bir anlayışı gelişiyordu. Yunanistan'da bireysel mükemmellik kaçınılmaz olarak öyle bir sınırda saygı görüyordu ki, aşk (Eros) ilke ve gücü, yalnız tamı olarak değil, ama herşeye bilgi veren tann olarak tanınıyordu. Çünkü hiç kimse onu sevmeden kendisi için, veya evini sevmeden ailesi için, yaşam görevinde mükemmellik kazanamaz. Aşk her şeye çiçek getirir, her şeye kendi gizil gücünde açıklık getirir, özgür toplumun gerçek pedagogudur. Dünya tarihindeki büyük şölende -Agathon' un ziyaret konuşmasında- Eflatun'un ölümsüzleştirdiği gibi: 'Sevgi ne yaparsa yapsm zorla yapmaz, çünkü her irisin, gönül isteğiyle onun emrine girer. Devletin kraliçeleri olan kanunlann doğru bulduğu da isteye isteye yapılan anlaşmalardır'.^

Princeton'dan Profesör Warner Fite, Profesör Jowett'in o zamanlar okulda okutulan çevirisinden, *ortos paiderastein* 'oğlancılığın doğru türü'nün 'gerçek sevgi' olduğunu Yunanca bilmeyen^[60]' kuşağa göstererek Viktorian Eflatun'un sevgi idealinin yanlışlığını ortaya çıkardı. O zamandan beri herkes -birçoklarının tahmin etmiş olduğu gibi- oğlancılığın, kulamparalık ve livatanın, dünyanın çoğu ahlak dizgelerinde doğaya karşı tiksindirici bir saldın kabul ettiği şeyin, Eflatun'un, maneviyata giden tek doğru yolda, iyi konuşma, şiir, bilim, mükemmellik ve mükemmel şehir devletine yükselmede model arkadaşlık-ilişki olduğunu gördüler.

tikel erginlenme liflerinde, Avusturalya yerlilerindeki gibi, oğlancılık, anneliğin çevreninden erkekliğin gizli bilgilerine dönüşümde rol oynar. Erkek çocuklar bundan sonra başka ritlerle köye ve evliliğe götürülür. Aynı şekilde, yukanda sözü edilen Orfik kır şarkılannın(*)

H Bkz. Sayfa 158.

pedagojik çevre ve atmosferine gençlerin katılışı, her *zaman* erkek topluluğuylaydi/[61]) Bu bakımdan bunlar, hazırlık okulu, yaşama hazırlıktı. Fakat Atina'nın aslanlarının yüksek çevresinde, V. yüzyü-IV. yüzyıl başındaki büyük dönemde (l.ö. 450-350) pedagojik atmosfer tahnit edildi. Onun hakkında okuduğumuz her şey yanardönerin harika, yetişkin atmosferine sahiptir, zamansız gökler,, anlamsız yaşama, heteroseksüel yaklaşımın kaba ciddiliğinin dokunulmamışlıgı. Sanat da, dikilen güzel çıplağa, tüm incelik ve çekiciliğine karşı, sonuçta, nötrdür. Şarkıyı söyleyen oğlanın sesi gibi. Karşılaştırma için gözler Hindistan'da Gupta, Chalukya ve Raştrakuta'ya döndüğünde hemen açığa çıktığı gibi. Heinrich Zimmer'in gözlemini alıntılayalım:

Yunan heykeli mükemmel doruğuna, güreş ve koşuda, ulusal dinsel yarış Olimpia'da ve başka yerlerde ödül alan çekici çocukların yakışıklı atletik gövdelerinin resmedilmesinden ulaştı. Hindu öte yandan, büyük döneminde, yaşayan organizmanın doğrudan deneyimlerine ve yoga deneyinin içe dönük dikkatinden çıkan yaşam sürecinin gözlemine dayandı. Ve aynı şekilde ustaca büyüleyici figürün damıtılmış ve işlenmiş kesin bir heteroseksüel yönü vardı. Yunan sanatı gözün deneylerinden, Hindu, kanın dolaşımından türemiştir.*[62]

Romalı taşlamacı şair Juvenalin (İ.S. 60-140) gizli kadınlar kültünde olanlardan hoşnutsuzlukla konuştuğu mısraları vardın

nilibi per ludum simulabitur, omnia fient
ad verum...

'Burada hiç birşey oyun gibi taklit edilmeyecek, her şey açıkça yapılacak...'*[63]

Erişkinlikte, bir genç için, dışa kapalı erkeklerin dünyasından bir zaman yaşamak, düşünmek, oynamak bir şanstır, dişilerin ciddi sistemiyle buluşmadan önce, kendi bilim ve estetik, felsefe ve atletizm yani logos dünyasının neşeli yolunu geliştirebilir, Eros bile inorganik sezgiyi yüceltir görünür. Öyle ki Batı için ve dünya için bu bize adanan büyük bir şans anıdır -belli bir zaman için- Yunanda erkek çocukların şarkı okulu; şair Agathon'un evinde gençlerle yaşlı aslanların büyük şölen sahnesi, bunun zirvesidir.

Okuyucu büyüse! anı anımsıyacaktır. Hakkında Sokrat'ın söylediğinden başka bir şey bilmediğimiz akıllı kadın Diotima'nın öğrettiği gibi, Sokrat, aşk üstüne konuşmak için kalkar.

'Vaktiyle sevgi üstüne Diotima ile, Matineiah bir kadınla konuştuklarımıza geleceğim. Bu konuda, daha bir çok konularda bilgili bir kadındı, vebaya karşı kestirdiği kurbanla on sene Atinalıları bu beladan korumuştu. Sevgi üstüne ne biliyorsam, ondan öğrendim'/[64])

Zeus nasıl karnında Metisi barmdırıyorsa, Sokrat da Diotima'yla aynıdır.(*) Onun aşkı kutsamasında, Hellen öncesi zekanın Girit'in yılan kraliçeleri Kirke ve Kalypo dünyasındaki eski yukarı doğru Büzülmeyi tanıyabiliriz. Fakat çehresinin erkek rahmi, şöleninin inorganik atmosferinin kokusuyla, değiştirilmiştir. Onun ne olduğunu yalnızca Diotima 'run kendisinden tahmin edebiliriz. Bize Sokrat'tan geldiği gibi, bu kadarıyla onu biliyor muyuz?:

'Bu sırların yücesine ve daha ötesine, düşüncesi doğru yolda olanların ulaşabileceği son durağa, bilmem, sen erişebilir misin? Yine de söyleyeceğim sana ne söyleyebilirsem> hiç bir şeyi esirgemiyeceğim senden oraya ulaşabilmen için. Peşim sıra gel gelebilirsen.

Dinle beni şimdi: sırlara yolunca ermek isteyenin daha genç yaşında güzel bedenleri araması gerek. Onu yola koyan, doğru yola koşmuşsa, ilkin bir tek inşam sever ve ona söyleyecek güzel sözler bulur. Sonra anlar ki, şu bedende gördüğü güzellik her bedeninkinin eşi, kardeşidir; görüş güzelliğini arayan için bütün bedenlerdeid güzelliği bir tek şey saymamak delilik olur. Bunu iyice anladın mı, bütün güzel bedenleri sever, bir tekine olan düşkünlüğü gevşer, çünkü artık böyle bir düşkünlüğü küçümser, hiçe sayar. Bundan sonra yapacağı şey, can güzelliğini beden güzelliğinden üstün görmektir. Değerli bir can, bedendeki pırıltısı sönük de olsa sevgisini coşturmaya yetmeli, ona kendini verip, gençlerin yükselmesi için söylenecek en güzel düşünceleri aramak, bulmalıdır. Böylece güzelliği ister istemez yaşayış, davranış yollarında görecek, hepsindeki güzelliğin aslında hep aynı güzellik olduğunu fark edecek ve böylece beden güzelliğine fazlaca kapılmamayı öğrenecek. Davranış, yaşayış yollarından bilimlere geçip onlardaki güzelliği de görecek. Gözleri böylece daha geniş bir güzele erdiği zaman, artık bir tek varlığa bağlanmayacak, bir deli-•kanlının, kim olursa olsun herhangi bir adamın, şu ya da bu davranışın kulu kölesi olup incir çekirdeği doldurmaz laflar etmeyecek.

Önüne serilen engin güzellik denizi karşısında içi dolup taşacak,

(*) Bkz. Sayfa 129-131.

en güzel, en yüce sözlerle, sonsuz bilgi özleminin yarattığı engin düşüncelerle. Ve işte o zaman gücü kuvveti artacak bir tek bilgiye, şimdi anlatacağım güzelin bilgisine erecek.

Şimdi can kulağıyla dinle beni. Sevginin şimdi vardığımız yerine kadar götürülen adam, bütün güzel şeyleri birbiri ardısıra ve gerekli düzen içinde gördükten sonra, girdiği yolun sonuna ulaşarak, birdenbire eşsiz bir güzellik, güzelliğin özüyle karşı karşıya gelecek, tşte buna ermek içindi bütün emekleri. Bu güzellik artık hep var, doğumsuz, ölümsüz, artmaz, eksilmez bir güzelliktir, bir bakıma güzel, bir bakıma çirkin, bugün güzel, yann çirkin, şuna göre güzel, buna göre çirkin, bir yerde, güzel, bir yerde çirkin, kiminin gözünde güzel, kiminin gözünde çirkin bir güzellik değildir. Bîr güzellik ki, kendini bir yüzle, elle, ayakla, bedene bağlı hiçbir şeyle göstermeyecek, ne bir söz olacak, ne bir bilgi, bir canlıda, belli bir varlıkta bulunmayacak, ne canlıda, ne yerde, ne gökte, hiç bir yerde, kendi var, kendinden var, kendisiyle hep bir örnek. Bütün güzellikler ondan pay alır; kendisi onların parlayıp sönmeleriyle ne artar, ne eksilir, ne de bir değişikliğe uğrar. Demek insan, yolunca, bir delikanlı sevgisiyle dünya gerceWermin üstüne çıktı mı, o güzelliği görmeye başlar. O zaman artık neredeyse sevginin yüce sırlarına ermiştir. İşte doğru yol budur, sevgi dünyasına ister kendi kendine, ister kılavuzla ulaşmanın. Bu dünyanın güzelliklerinden başlıyacaksın, hiç durmadan basamak basamak yüce güzelliğe yükseleceksin, bir güzel bedenden ikisine, ikisinden bütüne güzel bedenlere, sonra güzel bedenlerden güzel işlere, güzel işlerden güzel bilgilere, güzel bilgilerden de sonunda tek bir bilgiye varacaksın. Bu bilgi de o tek basma var olan salt güzelliğe varmaktan, asıl güzelin özünü tanımaktan başka bir şey değildir.

İnsanın salt güzellikle karşı karşıya geldiği an yok mu, sevgili Sokrates, *işte* yalnız o an için insan hayatı yaşanmaya değer! dedi Mantineialı yabana kadın. Günün birinde onu görürsen hiçe sayarsın artık altınları, süsleri, püsleri, o şimdi aklını başından alan güzel çocukları, delikanlıları, hep yanlarına kalmak, yüzlerine bakmak için seni de herkes gibi yemekten içmekten eden sevgilileri. Düşün ne olur bir görebilirse insan güzelliğin kendini her şeyden soyunmuş, arınmış, katıksız! İnsanın tenine, bedenine, rengine, daha bir sürü ıvır zıvırma bulanmış güzelliği değil, bir tek görünüşüyle tanrı güzelliğini! Böyle bir güzelliğe gözlerini kaldırıp bakmanın, onunla kaynaşmanın yolunu bulanın hayatını küçümseyebilir misin? Ancak orada

güzele yalnız güzeli görecek gözle bakan erdem taslakları değil, gerçek erdemler yaratabilir: çünkü taslaklara değil, gerçeğin ta kendisine bağlanmıştır. Yalnız gerçek erdemi yaratan ve besleyen, tanrının sevdiği bir insan olabilir, yalnız o insanlar arasında bir insanın erebileceği ölümsüzlüğe erer.'^[65]'

Artık aşkın sözlerin Elevsis yüksekliğine çıktık. Fakat kütüphaneler akıllı Diotima'nın ölümsüz nutkuna adanmış sözlerle doldurulmuştur. Bütün bunlardan onun Güzellik ve Aşk Yolunun sergilenmesini ilgilendirenler üstünde durulabilir. Ben yalnız.Lö. V. yüzyıl mitolojisinin dönüşümünden söz eden iki dikkat çeken görüşün üstünde duracağım:

1. *gövdenin vurgulanışı:* Spengler'in, güzel, çıplak gövdeyi *(soma),* kendisinin Apolloncu dediği klasik deney düzeninin simgesi olarak tanımlaması bana çok önemli bir nokta gibi geliyor. Bir yanda Mecusi mağara dünyası mantığı, tek mekan, tek zaman süresi, her şeyde var olan ruh, öte yanda, ikincisinde Kuzey Avrupa, Gotik veya Spengler'in terimiyle Faustik mantıkta sonsuzluk için çırpınmanın tersine, Yunan zihni neredeyse kapalı bir mantığa, mevcut olana odaklaşmıştır. Ve bu yoğunlaşma aynı şekilde klasik tapınağın taş .gövdesinde de, çıplağın taş heykel sanatı kadar ifadelendirilmiştıı Bu Euclid matematiğinin (statik cisimlerin matematiği) ve site siyasasının (ak-repolisten görülen uzaklık) esinidir. Veya Spengler'in kendi sözleriyle:

Klasik heykel, harika biçimde -tüm yapı ve ifadeli yüzeyler vardır fakat vücudsuz *arriâre penee* yoktur- klasik göz için gerçek olan her şeyi, dışarda bir şey bırakmadan, içerir. Maddeci gözle kesinleşmiştir, kavranabilir, dolayımsız mevcuttur. Bu liste bu tür uzanım karakterlerini patlatır. Klasiklerin evreni, *Kozmos* veya bütün yakın ve tamamiyle görülebilen şeylerin iyi düzeni, cennet vücutlu tonozda içerilmiştir. Başka bir şey yoktur. Bizim için uzayı bu kabuğun ardı ve önünde düşünme gereksinmesi, klasik dünya duyumunda tamamen yoktur. Stoikler mülk ve ilişkileri bile cisim olarak anlamaya kadar gittiler. Chrysippus'a göre, kutsal ruh bir cisim, Demokritus'a göre görmek, şeylerin parçacıklarının sızmasıdır. Devlet, bütün yurttaşların gövdesinden oluşan bir gövdedir. Yasa yalnız maddi kişileri ve şeyleri bilir. Ve duygular en son ve en soylu ifadesini klasik tapınağın taş gövdesinde bulurlar. Penceresiz iç mekanın sütunlarının sırasıyla gizlenmiştir. Fakat dışarıda bir tek düz çizgi bile bulunmaz. Her ba-

samak uçuşunun dışarıya doğru hafif eğimi vardır. Her sütunun hafif yuvarlaklığı vardır ve tavan kenarları hep daireseldir. Hiç biri gerçekte doğru değildir veya ötekilerden gerçekte eşit uzaklıkta değildir. Fakat, daire, eğim ve uzaklık köşelerden kenarların merkezine doğru dikkatli bir oranla farklılaşarak- değişir ve bütün gövdeye yayılan merkezden gizemli bir şey kazandırılmıştır. Eğimler öyie güzeldir ki bir dereceye kadar göze görülemezler fakat anlaşılabilirler. Ama bu uygulamalarla derinlik yönü soyutlanmıştır. Gotik stil hareket etmeden aynı düzeyde uçmaktayken Ionik uçar. Katedralin içi esaslı bir kuvvetle yukarı çekilirken, tapınak haşmetli bir sükunla yayıhr."[66]

Yunan Eros kavramı ve deneyimi gövdeye sıkıca kilitlenmiştir. Akıllı kadın Diotima'nın dediği gibi, bunun ötesine geçiş, yalnızca bedensel güzellikle başlamamak, sonuçta da görülen güzelliğin varlığı kalmalıdır. Sıçrama, Yunan ruhu ile Klasik sonrası neoplatonik düşüncenin belli niteliklerinde olduğu gibi, şekillenmenin öncesinde veya şekillenmemesinde bir çerçeveye kavuşmamıştır. Gene de bir sızma vardır. Bu da bizi ikinci noktaya getirir.

2. *Her yerde güzellik ideası:* Thales, gördüğümüz gibi, suyun, Anaximander sınırsız'ın, Anaximenes hava, Pythogorascılar rakamının, nihai ilke (&UX11) olduğuna inandılar. Şimdiyse, bir yüzyıl sonra, düşünce dünyasına giriyoruz, aşk -güzellik aşkı ve güzellik olarak- uyxrt veya her şeyin önde gelen özü oldu. Felsefede her çırağın bildiği gibi. Eflatun ve okulu, bu ilkeyi, ilginç biçimde tanımladı, eski rakam, uyum, müzik ilkeleriyle ve gene görmüş olduğumuz gibi, Hades'irt ve vahşi hayvanların bile yüreğini yatıştıran Orfik lir ve şarkının müziğinin gizemli büyüsünü ilişkilendirdi. Dahası, sonuçta, nihai olarak Osiris, Tammuz ve Ur kraliyet tapmaklarının görkemli harpının sakallı altın boğası ve ölüm ve dirilişin efendisi güçlü Orfenin arkasından hayal gibi beliren Dionysos figürüyle gösterildi. Öyle ki, şimdi sahneye gerçekten korkunç bir fırtınayla eski mitsel temalar, figürler ve motiflerden parçalar içeren, yılan ve eşinin tüm derin, karanlık ve bulanık kuyusunun değişik ifadeleri koşuştu: ölüp dirilen tanrısal kral ay boğasının simgesi, Ur'un kraliyet türbelerinin ay kralların etkileyici harpı, Osiris, Tammuz, Arris, Adonis Dionysos ve ötekilerinin büyük adları.

Hesiod'un TTıeogüny'sinde (İ.Ö. 750) aşk tanrısı Eros, özgün adıyla anılan dört tanrıdan biri olmuştur. Biri Kaos, öteki Toprak Ana Gea,

üçüncüsü Hades'in yer altındaki karanlık çukuru Tartarus, dördüncüsü de Eros'tur.'... Eros, en güzeli ölümsüz tanrıların/ O Eros ki elini ayağını çözer canlıların /Ve insanların da tanrıların da ellerinden alır /Yüreklerini, akıl ve istem güçlerini'/[67]' Hesiod, bu tanrı hakkında başka bir şey söylemez. Eros, Homeros'ta hiç görülmez. Eros mitolojik düşüncenin eski Hellen-öncesi Ege tabakalarından kaynaklanır. Kesinlikle ve sıkı biçimde çocuğu olduğu Afrodit'e bağlıdır. Daha sonra, alegorik mitolojiler (Venüs'ün çocuğu, Cupid) yay ve zehirli oku, iyi yüreği kadar acımasız da olabilmesi, zevkle öldürmesi kadar sağaltması, söz konusudur. Alegori yerinde ve çekicidir. Sözsel biçimde aşkın birey üstündeki etkisini dile getirir. Fakat, Ege tarih öncesi araştırmalarının bütününün gösterdiği gibi, tanrıça Afrodit ve oğlu, kesinlikle, ulu kozmik anne ve ölümsüz-hep yaşıyacak oğludur. Eros mitoslarının değişkenliğinin kaynağı ana-baba noktasıdır. Bu değişkenlik ayrımsız bu tür bir geçmişi gösterir. O Kaosun eseridir. Gecenin yumurtasından çıkmıştır. Geae ve Uranüs'ün oğludur, Artemis ve Hermes'in veya iris ve Zephyrus'un oğludur. Mitolojik kökenin sürekli değişmesi, ayrımsız, şimdi tanık olduğumuz zamansız temalar katoaloğunu gösterir. Bu gönüllü kurbanın ölümü bizim yaşamımız, gövdesi etimiz, kanı içkimizdir. Kurban,, ilkel aç c-ölüm ri-tüelinin vecd anında öldürülen kutsanmış genç çiftin kızartılmasında ve yenilmesinde mevcuttur/[68]' Kurban, Attis veya Adonis'de domuz tarafından, Osiris de Seth tarafından kesilir. Dionysos da Titanlarca parçalanır, kızartılır ve yenilir. Erosun (Cupid) ve kurbanının daha sonraki çekici alegorilerinde *tanrı karanlık düşman rolündedir* -saldıran domuz, karakardeş, Sth, Titan takımı. *Ve aşık vücıd bulmuş ölen tanrıdır.* Fakat bildiğimiz gibi hu mitolojide, eski Mısır'da, 'iki ortağın gizi' diye bilinen^[69]' gizden temellendiği gibi, kesen veya kurban çatışma içinde görülse bile, sahnenin arkasında tek anlayış vardır. Gene çok iyi bilindiği gibi, onlar aşkın yaşam-tüketim, yaşam-kurtuluş, yaratan ve doğrulayan karanlık gizidirler. Bu kadar sayfa ayırdığımız ilkel ve arkaik dünyanın eski mitoslarında önem, bu cinin rit ve yeniden anlatımlarında veya genelde gizin tanrısal veya mitsel yönündedir.

İnsan kurbanının duyusu ve yıkımı, sistematik ve yüceltici olarak kabul edilmemiştir. Hint Suttee ve Kali için insan kurbanı ritüelleri yalnız insanın düşüncesizliğini değil fakat aslında toplumsal düzene bağlı mitolojiden temellenen arketiplere egosuz ruhsal bağlılığı

uyandırmayı amaçlar. Yunanistan'da ise, bireysel formun Apolloncu değerlendirilişi ve hoşnutluğu ile, onun güzelliği ve özel mükemmelliği, aynı eski mitsel temaların sonsuz yinelenen arkeriplerinden, dramatik bir biçimde, her kurbanın tek bireyselliğine dönüştürülmüştür. Ve yalnız özel bireyselliğe yönelmez, fakat kişisel denebilecek tüm değerler dizgesinde grubun veya türün veya sözde doğal düzenin kişiliksizliğine de karşı çıkar. Bu dramatik zirveyi ve dokümanlarımızın anlattığı kadarıyla öncesiz olan sadıklığın kişisel olmamaktan kişiselliğe taşınmasını Yunan-Avrupa mucizesi olarak tanımlamak istiyorum. Bu evrimsel psikolojik değişimle karşılaştırılabilir. Başka yerde, bireyin özellikleri, düşüncenin yenilikleri ve kişisel istek ve hoşnutluğumuzun nedeni, grubun mutlak normları adına kuvvetle silinip süpürülür. Fakat Yunanistan'da herkesin özel mükemmelliği, gerçek olmasa da -bireyin örnek olarak kadın veya köle olması durumunda olduğu gibi- kuramsal olarak yasal ve pedagojik olarak saygındır. Aynı biçimde, insan Kihni ve mantığına saygı duyulur. İnsan erişkinliğinin normu emzirilen itaat normu değil (düşünüldüğü ve denildiği şekilde iyi olmak) fakat rasyonel bireysel gelişimdir (iyi yaşam). Bağlanılan yasaların tanrıdan geldiği varsayılmaz, saf insan yargısının ürünü olarak anlaşılırlar. Ve gerçekten tann kafası sözkonusu olduğunda, Zeus da düşünebilir, mantık kurabilir, öğrenebilir ve zaman içinde ahlakı gelişebilir.

6. Bölüm

HELLENİZM
İ.Ö. 331 - İ.S. 324

İ. DOĞU VE BATININ EVLİLİĞİ

Yunan mitololjisinin, din statüsünden edebiyata dönüştüğü, kişisel Yunan zihni nedeniyle VI. ve V. yüzyıllarda bunun oluştuğu ileri sürülmüştür. Bu tartışmada, genel olarak, politeizmin dinin aşağı bir biçimi olduğu, eleştiriye dayanıksız olduğu, monoteizmin ise böyle olmadığı görüşü saklıdır. Sonuçta, Yunan zihni böyle çalışmaya başladığında, çoktanncılık eritilmiş ve meleklerin panteonu, şeytanların karşı panteonu, azizler kominyomu, gövdenin dirilişiyle Hıristiyanlığın üç kişide Tanrı Gerçeğine, yani, her kutsanmış şarap damlasında ve Mass {Aşai Rabbani) yufkasında ölen ve dirilen ve mucizeyle bakire Meryem Ana'dan doğan Tann oğluna -Gerçek Tann ve insan- giden yol açılmıştır. Oysa, gerçekte, Olimposlular Yunanlılarca hiç bir zaman nihai Varlıklar Varlığı ile karıştınlmamıştır. İnsanlar gibi tanrılar da Ulu Anadan doğmuşlardır. İnsanlardan daha güçlü ve yaşamları daha uzun da olsa, onların kardeşleridirler. Üstelik evrenin geçici yöneticileridirler. Eski tanrıçanın kutsal çocuklarının soyundan sökülüp alınmışlardır ve Prometheus'un bildiği gibi, yöneticiliği bir sonraki kuşağa kaptırılabilirler. Olağan olarak, onlar, Yunan şehri devleti ideallerinin arketipleridirler, şehir devletinin geçmesiyle onlar da geçmişlerdir.

Fakat Hellenist dönemde, Aristo'nun parlak öğrencisi Büyük İskender tüm Levant'tan Hindistan'a kadar yayıldığında, Yunanistan, Hindistan, İran, Mısır hatta Kudüs dışındaki Yahudiler de tek bir dünyada bir araya getirildiler. Yunan dini yeniTîir aşamaya vardı: bir

yandan muhteşem evrenselliğe, öte yandan kişisel, içe dönük sezgiye. Gerçekten ölümden uzak güzel tanrılar 9oluklannm esinini tüm Asya'ya gönderdiler, Maurya Hindistan'ı, Han Çin'inde ve nihayet Japonya'da yeni bir din ve estetik biçimi uyandırdılar. Bab'da da Roma'yı uyandırdılar. Güney'de ise eskiye, tanrıça İsis ve eşinin eski kültlerine yeni bir özellik getirdiler.

Helllenist Yunanlıların dine yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi iskenderiyeli mitografcı Tyre'li Maximus'da gözlemlenebilir (I.S. II. yüzyıl):

'Tanrının kendisi, tüm bunların babası ve biçim vericisi, güneşten ve gökten eski, zamandan, sonsuzluktan ve tüm varlığın akışından büyüktür, herhangi bir yasa koyucu tarafından isimlendirilemez, her hangi bir sesle ona seslenilmez, hiç bir gözle görülemez. Fakat biz, onun varlığını kavramaya yetersiz olduğumuzdan, sözlerin, adların ve resimlerin yardımını kullanırız, altın, fildişi ve gümüş eşyaları, bitkilerin ve ırmakların ve akıntıların yardımını onu bilme özlemiyle kullanırız, onun doğası ile dünyada olan bu güzellikleri adlandırmada zayıfızdır, aynı dünyevi aşıklara olduğu gibi, en güzel görüntü sevgi linin gerçek hatlarıdır. Fakat benzerlik aşkma, bir lirin, küçük bir mızrağın, bir sandalyenin, belki de sallanan yerin veya dünyada sev gilinin anısına canlandıran her hangi bir şeyin onları mutlu ettiği görülür. Neden imgeleri daha fazla inceleyeyim ve yargılayayım? Kut sal olanı to 9EIOV YEVOO bileyim, onlar da bilsinler: hepsi bu. Eğer bir Yunanlı, Phidias sanatı ile Tanrının çağrışımından coşuyorsa, bir Mısırlı hayvanlara tapmakla, bir başkası ırmakla, başkası ateş iledir, onların sapkınlıklarından öfkelenmem, yalnızca, onlara bildir, sevdir ve anımsat^[1]) JHj*$f 1

Perslerin geniş, kültlerarası imparatorluğunda feth edilen halkların tanrılarına hoşgörü gösterilmiş olsa da, Şahlar şahı veya Mecusi ruhbanının hiç bir kahinlerince, birleştirilmiş-evrenselleştirilmiş genel bir sistem için çaba harcanmamıştır. Perslerin dinsel hoşgörüsü siyasal ve işbilirdi, inancın ifadesi değildi. Siyasal sonuçlar elde edildiğinde de Persler yabancı putlara saldırıda tereddüt etmediler. I.Ö. 336-330'da Persia'yı fetheden iskender, hiç bir kutsal nesnenin hasar görmemesi için kesin emir verdi. Fakat yaklaşık-iki yüzyıl önce Pereler Yunanistan'ı elegeçirmek istediklerinde tapınakları yıkmışlar, tanrıların imgelerini yakmışlar, putlara saygısızlık etmişlerdi. İlya ve Elişa'ı, Yeşu ve Hezekiah'ı harekete geçiren aynı dindar çaba

içindeydiler -çünkü ne de olsa onlar da tektanrıcıydılar/[2]) Onlarınkinden başka gerçek tanrı yoktu. Aeschylus, yurtsever trajedisi *iranlılarda* bu saygısız eylemlere değinir ve güçlü İran donanmasının 5alamis'teki inanılmaz yenilgisinden gururlanır. 'Bu tanrısızlar' diye yazar, 'gururlu tutkunlar, Yunanistan'ı av edinirken, onu tanrılarından yoksun etmekten ve putlannı ateşe atmaktan da utanmadılar':

sunaklar yıkık yatıyor ve tanrıların imgeleri
devrilmiş, yuvarlanmış, yerlerde ayak altında,
uğursuz günah, uğursuz acı şimdi onların oldu
ve daha da uğursuz olacak...™

Darius I, kendisini dünyanın efendisi yaptıktan sonra, İ.Ö. 490 yılının yazında Atina'ya boyun eğdirmek için bir donanma gönderdi. Ordusu Marathon kıyısına çıktı. Gerisini bütün öğrenciler bilir. Savaşta Aeschylus savaştı, kardeşi öldü. 6400 Persli ve 192 Atinalı'nın ölüsü meydanda kaldı. Darius hemen daha büyük, çok daha büyük ikinci bir donanmayla ordunun ikinci bir deneme için hazırlanmasını emretti. Ama kendisi öldü. Oğlu Büyük Kserkses (h.İ.Ö. 486-465) Marathon'dan on yıl sonra Atina'ya dünyanın toplanmış- oldu£ u en büyük askeri gücü gönderdi. İmparatorluğun her yerinden toplanmış yarım milyon insan ve üç bin gemilik donanma emrindeydi. Ama Thermoplae'de, Leonidas, otuz Atinalı ile, geçiti tam üç gün, cesurca tuttu. Öldüler, kamçılarla sürülen bir ordu tarafından ele geçirildiler ve dört bin Persliyi öldürdüler. Salamis limanında da, 23 Eylül 480de, Pers donanmasının gözbebeği 1200 gemi, 380 gemilik Yunan donanması tarafından oyuna getirildi ve safdışı bırakıldı, Dört bucağın kralının dehşete düşmüş gözleri önünde donanma batırıldı. Diyebiliriz ki Doğu, sınırına ulaştıK[4])

Avrupa'nın yanıtı İskender'di. Ve 33 yaşında ölümünden iki kuşak sonra. Doğuda tanrı gibi kutsandı.

O en azından yeni bir dünyanın yaratıcısıydı. Bu dünya hakkında söylenebilecek sayısız şeyler içinde dördü bizim mitos tarihi çalışmamızda özellikle önemlidir.

İlki, daha önce bildiğimiz gibi, bütün dînlerin tanrıları için saf bir saygı görmüyoruz fakat analojileri tanımak için neredeyse bilimsel bir çaba görüyoruz. Öyle ki değişik ülkelerin tanrıları eşit kabul edilerek tanımlandı ve tapınıldı: Isıs ve Demeter, Horus ve Apollo, Thot ve

Hermes, Amun ve Zeus. Yunanlılar Bactria'da ve Hindistan'da Krişna'yı Herkül'le, Şiva'yı Dionysos'la özdeşleştirdiler. Daha sonra Batı'da Romalılar yalnız Yunan tanrılarını değil, Keltik ve Germen tanrılarını da kendilerininkilerle eşdeğer tuttular. İskender döneminden önce bir çok bölgesel uyuşman akımlar vardı. Örnek olarak büyük Mısır kahin sentezi, Re ve Amun, Ptah ve Osiris, ve Re, Osiris, Seth, Horus ve Thot'u tek muhteşem mitolojide birleştiren sentez. Benzer biçimde Hindistan'da ve Çin'de bölgesel uyuşmacıhk akımları vardı, genelde Yunanistan'daki gibi başka insanların tanrılarına hoşgörüyle yaklaşım geçerliydi. Fakat Büyük İskender'in döneminde, ilk aşamada, hiç bir yerde kültürlerarası uyuşmacılıgın sistematik olarak geliştiğini görmüyoruz. Veya en azından uygulanmaya başlanıldığını. Yunan anlayışının Yunanistan sınırlarının ötesine uzanımım görüyoruz. Aynı, uranlığın değil, hür düşünceli insanların imparatorluğu düşüncesinin uygulanışı gibi. Bu dönemde Perikles'in site ideali, iskender'in kozmopolis idealine ulaştı. *Oecumene* veya yerleşik dünya, bütünüyle, uygar insanın ortak malıydı.

Bu dönemde gözlemlenen ikinci nokta, mitosun gelişimi ve daha üstün okumada felsefe ve bilimin rolüdür. VI. ve V. yüzyıl Yunanistan'ında filozoflar Dionysos-Orfik karmaşanın felsefi düşünce ile ilişkisini tanımlamışlardı ve şimdi Dionysos kültlerinde benzer olanaklar keşfetmişlerdi. Arkaik dönemden beri pratik olarak bütün Doğu ve Baü mitolojilerinin kaynaklandığı^ Babil astronomi ve matematiğinde, kendi kozmolojik görüşlerini derinleştirmek için yeni esinler buldular. İskender döneminde bu bilimlerdeki yeni gelişmeler ile, evrenin yapısına ilişkin yeni idealar türetildi, bunlar Batı mitos düşüncesinde (örnek olarak Dan tenin *İlahi Komedyasında)* makrozomik düzenin merkezindeki dünyanın yerini güneşin aldığı Kopernik çağına kadar, temel olarak kaldı.

Üçüncü gözlemlenen nokta, o zaman Yunan eleştirel zekasının İskender'le Hindistan'a ulaştırılmasıdır. Burada Jain, Budist ve Brahman merkezlerinin çeşitli okullarında felsefi eleştirinin tümüyle dışında gelişmeler olmuştu. Batıran Nietzche, Freud ve Jung'a kadar elde edemediği pratik psikoloji -kozmolojik olanın karşıtı- mitolojik gerçeklikle bu disiplinlerde derinden anlaşılarak yansıtılmıştı. Bu arada yarım kavranılmış psikosomatik mistik masalın müthiş etkisi, Hindistan'dan, ona göre çok toy olan Batının, bir çok renkli gnostik, teosofik ve münzevi kült ve akımın türediği, zaviye, manastır, okul ve

üniversitelerine akıyordu.

Ve son, dördüncü nokta olarak, Hellenist dünyanın bağlamında, Avrupa'nın Asya'ya iki yüzyıl kadar etkisinden sonra, dalganın dönmeye başladığını söylemeliyiz. Güçlü bir tepkinin doğup, Hıristiyanlığın zaferi Klasik antikitenin tanrıları ve felsefesini yıkana ve yedi yüzyıllık süre ile Avrupalı Batı uygarlığının yıkımını getirene kadar.

2. UYUŞMACI VE ETNİK TEKTANRICIUK

Çoktanncılık, bir çok tanrıyı tanıma ve onlara tapınma, monalatri, başkalarının tanrıları tanınırken bir tek tanrıya, kendininkine tapınma, olarak tanımlanabilir.(*) Tektanncılık ise, gerçekte bir tek tanrı bulunduğu inancıdır. İki tür tektanncılık vardın 1. açık, kapsayıcı, kozmopolit uyuşmacı tür ve 2. kapalı, dışlayıcı, etnik tür. Etnik tektanncılık, tek tanrının kendi grubunca tapınılan olduğuna, ötekilerin yanlış olduğuna inanmaktadır. Uyuşmacı tektanncılık bütün ilah kavramlarını sürekli kabul eder, hepsinin üstünde, nihai olarak, hepsinin sözünü ettiği kavranılamaz bir tann tanır. Alexander Pope'nun (1738'de çıkan) Evrensel Duası ndan (ince menüetJC*) üç kıtası, konuyu açıklamaya yeten

Her şeyin Babası! Her çağda,
Her iklimde tapınılan, , »^
Azizce, vahşi tarafından ve bilgece,
Jehova, Jove veya Rab!

Bu zayıf, bilmeyen elin,
senin oklarını atmasına bırakma, *$&?£*
Her yerdeki kötülüklerle uğraş, k*v Hepsinde
senin düşmanlarım görüyorum.

Sana, tapmağı bütün mekan olan,
sunağı dünya ve denizi gökler, tek
koro bütün varlığı yüceltsin,
bütün doğanın kokusu yayıl!'[6]'.

(*) Yeni teolojik metinlerde henoteizm terimi yanlışlıkla bu anlamda kullanılmaktadır. Henoteizm, Max Müller tarafından özellikle Vedik teoloji için kullanılmıştır. Burada bir tann ötekinin ardından ulu olarak kutsanır. Daha sonraki Hinduizmde de, ayni biçimde, inanan bir kimse, önce Şiva, sonra Vişnu, sonra gene tanrıçaya tapınabilir; Vedik "gerçek tektir, bilgeler ona bir çok ad verirler" deyişindeki anlayış gibi (R.g. Veda X164-46)

{**) Üç tempolu ağır ve eski bir dans ve bu dansın müziği (çev. n.).

Etnik tektanrıcılığın gözalıcı örneği elbette Kitabı Mukaddesin sürgün sonrası tektanrıcıhğıdır. Sön Hıristiyanlık ve Müslümanlığa geçmiştir. En zengin uyuşmacı tektanncılık sistemleri ise, Hellen leşmiş Yalan Doğuda, Roma'da, Gupta ve Gupta-sonrası dönemlerde Hindistan'da ve (geniş anlamıyla) Rönesanstan beri Avrupanın hümanist öğretilerinde gelişmiştir. Epikürcülük, Budizm ve Hinduizmin gelişmiş biçimlerinde uyuşmacı tektanncılık ve hatta tanrının mutlak bilinmez kabul edildiği *(deus absconditus:* saklanan tann) etnik tektanncılıkda bile, bu teoloji-üstü veya dışı inanç düzenleri ile bir ilişki noktası sözkonusudur.

Klasik Yunan'da, Hellenizm ve Roma'nın öncesinde, Rönesansın ve on sekizinci yüzyılın tektanncılık tiplerinden önce, Colophonlu Xenophanes'in *0..Ö.* 536) sık anılan yazısı tanınabilir. Xenophanes Elea okulunun ünlü kurucusudur ve Eflatun, felsefesinin belirli mitolojik renklerini ondan almıştır.

'Tanrılar ve insanlar içinde, en büyük, ne düşüncesi ne biçimi ölümlüler gibi olmayan tek tann vardır... O hep görünüm, hep akıl, hep kulaktır... O hep aynı yerde hareketsizdir ve oradan oraya dolanmaktan uzak değildir. Fakat insanlar tanrıları kendileri gibi, doğmuş, üst başı, sesi, gövdesi var diye hayal ederler... öyle ki Etiopyahlarm tanrıları esmer ve basık burunlu, Trakyalıların açık saçlı ve mavi gözlüdür... hatta Homeros ve Hesiod tanrılara insanlar için olan utanç ve ayıbı da yakıştırmışlardı, hırsızlık, zina, yalan ve öteki yasa dışı hareketleri., hatta öküzler, aslanlar ve atlar, eğer elleri olsaydı ve tann imgeleri çıkarsaydılar, tanrıları kendi şekillerinde düşünür ve gövdelerini kendileri gibi yaparlardı.^

Bir de Antisthenes'in (doğumu Î.Ö. 444) sözleri: 'Tann hiç bir şeye benzemez yani kimse onu bir imge yoluyla anlıyamaz'.*[8]'

Aristo'ya göre Xenophanes Buda'nın çağdaşıydı (Î.Ö. 563-483) ve 'her şeyin birliğine inanan ilk kişiydi'.*[9]* Simplicius'a göre, Theophrastus'un verilerine göre, Xenophanes, Biri, herşeyin birliği olan, ne sınırsızdır ne sırurfa, ne hareket eden ne duran Tannyı kavramıştı/[10]' Bu da Hintlilerin Brahman veya Öoid'iyle karşılaştırılacak kadar yakın bir görüş. Antisthenes Kinik *(kynikos,* köpeksi) okulun kurucusuydu. En tanınan müridi Diyojen *(L.Ö.* 412-323), bir tür Hindu zahidini andırır. Ana tanrıça tapmağının dışında büyük atılmış bir küpte, felsefesinin doğaya dönüş düşüncesiyle köpeksiliğini açığa koyarak yaşıyordu ve ne zaman doğa değişse kendisini utanmadan ferah-

latırdı. Büyük İskender'in onu ziyaret ettiği varsayılır. O, ikinci en saygı duyulan insandır. Genç monark ona, dile benden ne dilersen, demiş, kinik, gölge etme başka ihsan istemem diye yanıtlamıştır. Böylece, sonraki eşdeğerinden, JJ. Rousseau'dan daha fazla sonuna kadar zorlamakla, Diyojen, insanın doğal durumu olarak düşündüğü biçimde tüm yolu aşmıştır. Sonraki Çin ve Japon Zen ustalarının kö-peksiliği, uygarlığın rahatlıklarına ve ideallerine karşıdır. Çinli Taoist görüşteki - Diyojen'le çağdaş- işlenmemiş kalıp durumuna dönüş, boş zihinle oturan bilge gibi/[11]' Belki de İsa'nın dünyayı reddinde de benzer bir şeyi tanıyabiliriz: 'Eğer kamil olmak istersen, git, nen varsa sat ve fakirlere ver, göklerde hazinen olacaktır, ve gel, benim ardımca yürü'.f[12])

Bilenin dünyanın efendisinin, 'İskender olmasaydım Diyojen olurdum' ve Kiniğin, 'Diyojen olmasaydım İskender olurdum' dedikleri anlatılır. Fakat Yunan ana dindarlık çizgisi, Kinik görüşün, uygarlığın dışında normal *insan* anlayışım hiç bir zaman onaylamadı. Yunanlılar için, gerçekte Avrupa zihni için, akıl yürütme yeteneği o kadar insana özgüdür ki, doğaya dönmek onu silmek değil, *insanın* doğasmdan kaçmaktır. Eğer bir türün mükemmelliği, *arete,* onun doğasına göre yaşadığı yaşamdan ortaya çıkıyorsa, in .an için bu akıl yürütmeyle olmalıdır; ne sofulukla bağdaştırılan sözde 'kutsal il-ham'lar ne de insan olanaklarından hayvan veya bitki yemeyi kaldırmakla olmaz. Üstelik, akıl yürüfme yeteneği tam yalnızlıkta gelişmez, toplum içinde gelişir. Matthew Arnold'un, "belki de tarihteki en güzel kişi' dediği İmparator Marcus Aurelius'un öğüt-anılarında yazdığı gibi:*[13])

'Eğer entellektüel yanımız ortaksa, yargı da öyledir, rasyonel varlıklar olduğumuza göre ortaktır. Eğer böyleyse, bize ne yapacağımızı ve ne yapmayacağımızı söyleyen akıl da ortaktır. Böyleyse, ortak bir yasa da vardır, böyleyse biz yurttaşlarız, siyasal bir topluluğun öğeleriyiz, eğer böyleyse, dünya bir bakıma bir devlettir. Çtinkü^ başka hangi ortak siyasal topluluk için bir kimse insan ırkının üyeleri olduğunu söyler? Ve buradan, bu ortak siyasal topluluktan, bizim entellektüel yetenek ve akıl yeteneğimiz ve yasal kapasitemiz gelir. Yoksa nereden gelecek? Çünkü benim dünyevi kısmım bana belirli bir topraktan verilmiş ise, su da bir başka öğe ve özel bir kaynaktan dolayı sıcak ve akıcı ise, (yoktan var, vardan yok olmaz, hiç bir şeyden hiç bir şey çıkmaz, hiç bir şey yok olmaz) öyleyse, entellektüel kısım da

bıı* kaynaktan gelir.'^

Devam eden İnsan yapısındaki ilk ilke demek ki toplumsaldır. İnsan öteki için vardır* /[15/16])

Dahası, mükemmellik kadar mutluluk ve güzellik de var oldu^ğuna göre, doğasına göre yaşanan bir yaşam, dolayısıyla mükemmellik yani doğru deyişle erdem, var olmalıdır ve kendi ödülüdür. Yoksa filozof kralının sözleriyle:

'Tek insan, bir başkasına hizmet ettiğinde, bunu bağışlanmış bir iyilik olarak açıklamaya hazırdır. Bir başkası bunu yapmaya hazır değildir, gene de zihninden, adamı borçlu diye düşünür ve ne yaptığını bilir. Bir üçüncü durumda, ne yapmış olduğunu da bilmez, fakat, üzüm üreten bağ gibidir. Ve uygun meyvasını ürettikten sonra daha fazla bir şey aramaz. Aynı bir at koşunca, köpek avını yakalayınca, arı balını yapınca olduğu gibi. İnsan da iyi bir iş yapınca başkalarını gelip görmeleri için çağırmaz fakat işine devam eder, aynı bağın mevsiminde ürününü vermesi gibi. İnsan da yaptıklarını gözlemlemeden mi yapmalıdır? Evet'.^

Aynı düşünce, özellikle, İsa'nın sözlerinde açıklandığı gibi görülebilir: 'sol elin sağ elinin ne yaptığını bilmesin'. Ama Hıristiyan metnin tamamı öğüdün bakış açısını değiştirir:

'Sadakan gizlide olsun, gizlide gören Baban da sana ödeyecektir. Dua ettiğiniz zaman da ikiyüzlüler gibi olmayın, çünkü insanlar kendilerini görsünler diye, havralarda ve köşe başlarında durup dua etmeyi severler. Doğrusu size derim: Onlar karşılıklarını aldılar. Fakat sen dua ettiğin zaman kendi iç odana gir ve kapını kapıyarak gizlide olan Babana dua et, gizlide gören Baban sana ödeyecektir'/[18]'

Arnûld'un ılımlı biçimde belirttiği gibi: 'Ödül ve ceza motifleri, bu tür dilin yanlış kavramlaştınlmasından geldi; Hıristiyan ahlakçıları tarafından garip biçimde zorlanılarak Hıristiyanlık bozuldu ve şekilsizleşti'J[19]) Ve tersine, Stoik Sezar'ın yukarıya alınan bölümünden alıntı yapar.

Erdem görüşü ve değeri, özünde, homerik arete'deki gibi, hep aynıdır. Fakat, yeni bir içedönüklük, olgunluk ye yetişkinlik görünür. Canlılığın karşılaştırmalı olarak gençlik ideali, harika fiziki, eski yüzyıllarda savaşa hazır Yunanlılar için iyi giderken, V. yüzyıl sonu ve IV. yüzyıl başlarında hastalıklı bir değersizleşmeyle önemsizleşmiştir. Aeschylus'un Perslere karşı zafer kazanan kuşağını iç yıkımların dönemi izlemiştir: Peleponnez Savaşları, İ.Ö. 431 ve 413-404, Korint

Savaşları 395-387, Teb Savaşları 371, 362 ve son olarak 335 Teb'in Büyük İskender tarafından korkunç biçimde yıkılması ve Yunan egemenliğinin kuzeyin genç ve merhametsiz efendisine geçmesi.

Profesör Gilbert Murray, Klasik Atinanın gelişimi ile, kökten değişik ilk Hıristiyan dönemi arasındaki yüzyılları Sinirin Başarısızlığı diye adlandırmıştır/[20]) Bu, Hindistan'da Buda'nın, Çin'de Konfiç-yus'un dönemi ile karşılaştırılabilecek bir çağdır. Her birinde eski toplumsal yapı çözülme sürecine girmiştir, yüksek uygarlık merkezleri barbarların sapkın gücü ile çökmüştür; felsefenin ana görevi bir yandan siyasallaşmıştır, çözülen uygarlık nasıl sağlığına kavuşabilir, öte yandan ahlaksal ve psikolojik olmuştur, yıkılan dünyada birey kendi insanlığını nasıl koruyup geliştirecektir. Buda'nın vaazı iyi bilinin

yaşam acı çekmektir
acırım nedeni cahil arzulardır
acının aşılması (nirvana) elde edilebilir
yolu Soylu Sekizkatlı Yoldur:
Doğru Görüş, Esin, Konuşma ve iş
Doğru Çağrı, Çaba, Akıl ve Vecd.

Evrenin yasaları Budist öğrenciye göre önemli değildir. Tanrıdan gelen bir ahlak yasası yoktur, çünkü Tanrı yoktur. Dünyayı tutan tanrı ve ilkeler yoginin kurtulması gereken ağ, tuzak ve engellerdir. Buda'nın sekiz katlı yolu, evrenin düzenine karşı, gönüllü girilen bir yoldur. Kendisindeki bütün korku ve isteği öldürdüğünde galip, orada paradoks olarak, kendisiyle sınırlı tüm varlıkların, sevecenlik ve aslanlığının vecdini bulur.

Konfiçyus'un bilge öğretisi, yoginin bireysel bağlantısızlık yoluna karşı, bireysel birleşme ve toplumsal yeniden yapılanma yoludur. Bu düşünce yolunun soylu insanı, Yunanlıyla bir çok benzerlikler taşır. Fakat Çin'de, Yunan okulunun rasyonel, yaratıcı deneyleriyle her alanda karşıt bir tutuculuk vardır. Konfiçyusçuluk ve Taoizmde Çin'in ideal bireyi, kendisinin ve dünyanın doğasıyla uyumlu bir yere yerleşmelidir. Batının stoik geleneğinde önde gelen idea da -görünüşte- aynıdır. Doğu'da ve Batıda, benzer biçimde kozmik düzenin kendisi, Sümer ve Babil'in sonsuz dönen eonlan ortasında insan, bütünün bir organı, mikrokozm anlayışından kaynaklanmıştır. Taoizmin sükun

öğretmenleri, kendilerini doğayla uyumlu kılabilmek için toplumla ilişkilerini kesmişlerdir. Aynı şekilde Yunan kinikleri ve yaşam ilkelerini doğayla uyumla duruma getirmek isteyen (Tao ile ayru biçimde) Konfiçyuscular gibi, toplumla bağlarında Yunan stoikleri ve daha fazla da Romalılar böyle yapmışlardır. Fakat doğaya yaklaşımlarında, birey ve devlet görüşlerinde Kiniklerle Çinli düşünürler olabildiğince farklıdırlar.

öncelikle, Çinlilerin evren görüşü arkaik kalırken, Yunan bilimi Hellenistik dönemde örneği görülmemiş dönüşüm aşamasına girmiştir. Doğu bilgeleri cennetin, dünyanın ve insanın kozmik uyumda erkek *(yang)* ve dişi *(yin)* güçlerin değişen etkisinde felsefi düşünceye dalmışken, Yunanlılar, Sümer ve Babil başlangıçtan yola çıkarak, dünya merkezli astronomiye karşı güneş merkezli astronomiyi tartışmaya başlamışlardır. Sisamlı Aristarchus (İ.Ö. 310-230) dünyanın ve gezegenlerin güneşin çevresinde döndüğünü, güneş ve yıldızların sabit olduğunu ileri sürmüştür. Görüşünü karutlıyamamıştu*. Fakat, Nicealı (İznik) Hipparchus (İ.Ö. 146-126) dünya merkezli görüşü, gezegenlerin yörüngelerini açıklamak için içice daireler ve merkezsel bir daire çevresi üzerinde devreden küçük daireler kullanarak, daha iyi açıklamış görünür; bu sistem Kopernik (İ.S. 1473-1543) doğrusunu kanıtlayana kadar sürmüştür.*[22]* Cyreneli Eratosthenes, öte yandan, dünyanın çapım 200 mil olarak ölçmüştür ve İspanya'dan batıya, Hindistan'a gidileceğini ve Atlantik'in bir kara ile (Amerika) boyuna bölünmüş olacağını savunmuştur.^ Tıpta, Chalcedonlu Herophilus (l.ö. IIT. yüzyıl) beyin ve omurlikle sinirlerin ilişkisini bulmuştur. Iu-Iisli Erasistratus da (gene İ.Ö. III. yüzyıl) hareket ve duyu sinirlerinin farkını tanımlamıştır.'[23]^ Yunan ve Roma Stoik düzeninde insanın uyması gereken doğa, Sümerin doğayı bir büyük organizma ve dünyanın sonsuz dönen dairelerden çıkışı ve çözülüşü olarak anlayışları etkisini sürdürse de, bu nedenlerle, eski mitsel dünya değildir.

Bir başka farklılık, Çin ve Yunan bilgeler aynı terimlerle düşünüyor gibi görünse de, Çin eğitiminin elit için seçkin bir iş olarak kalmasıdır. Kısmen Çin yazısının ince doğası gereği. Hellenistik eğitim ise açıktır/[24]^ Ve göreli olarak, Çin hükümeti kuramsal olarak ve pratik olarak, İmparatorun kozmosun bir organı olarak cennetin yönetiminde yöneticilik yapması nedeniyle, arkaik mitsel anlayışla kutsal o larak atanmıştır. Yunan hükümet idea ve deneyimi insancıldır Despotlar insanüstü düzenle ilişkili değildir, seçilirler ve insan yasa

ları yürürlüktedir.

Hellen ve Roma Stoik okullarının büyük kişileri yanında en kalıcı ve etkili fikirler, Hellenistik uyuşmacı tektanrıcılik görüşünün ege men olduğu ahlaksal, siyasal ve kozmolojik uygulamalardan çıkmış tır, öncelikle Greko-Fenikeli kurucu Zeno (l.Ö. 3367-264), Romalı ya zar Seneca (tö. 4- *İS.* 65), sakatlanmış Frig-Romalı köle Epictetus (Î-S. 607-120) ve imparator Marcus Aurelius Antonius (I.S. 121-180). Top lumsal kaderin iki uç noktasını yansıtan Epictetus ile Aurelius özellikle dikkat çekicidir. İkisinin de yaşamdan sözettiğini bilebiliriz. Örnek olarak köle, soran iş!**: *i*

'Hiç bir şeyi, ne üst baş, ne ev, ne yuva, ne gövde dayanıklılığı, ne de kölesi ve şehri olmayan bir kimse nasıl gönlü rahat ve tatmin olmuş yaşıyabilir? tşte Tann sana böyle olabileceğini eylem ve düşüncesi ile gösteren bir adam yollamış. İşte ben! Benim ne şehrim, ne evim, ne malım kölem var, yatağım toprak; karım, çocuklarım, barınağım yok, gök, yer ve paltodan başka hiç bir şeyim. Gene de neyim eksik? Üzüntüden, korkudan uzak değil miyim? Özgür değil miyim?^[25])

Ve öteki kutupta, imparator:

'Sınırsız ve kavranılamaz zamanın ne kadar küçük bir r. ırçası insana aittir? Çok geçmeden sonsuz onu yutar. Ve bütün maddenin ne kadar küçük bir parçası? Evrensel ruhun ne kadar küçük bir parçası? Ve dünyanın ne kadar küçük bir parçasında sürünürsün? Bütün bunları düşünerek, doğan gibi hareket etmekten ve ortak doğanın getirdiklerine uymaktan başka hiç bir şeyi büyük görme'/[26]'

Kıbrıs Citiumlu Zeno, utangaç ve sessiz yabancı, bir yanıyla da Fenike kökenli filozof, Atina'da, ilk kez İ.Ö. 300'lerde, kamuya açık sütunların arasında, Boyalı Sundurma'da, dinlemek isteyenlere konuşmalarıyla tanındı. Bu nedenle okulu da Stoa-Sundurma adıyla bilindi. Erdemi de öğrettikleriyle uyumlu olduğundan ve karakteri de söylemi kadar soylu olduğundan mükemmel genç insanlar onun izleyicisi oldular. Öldüğünde, Atina şehri orta kahramanların cenaze törenini yaptı^

İki önde gelen müridi, Assoslu Cleanthes (l.Ö. 260) Troad'da, Solili Chrysippus (l.Ö. 206) Kilikya'da öğretiyi geliştirdiler. Birincisi Platonik bir etki ite, ikincisi ilahları, kahramanları, halkm kahin kültlerini de özümleyerek hareket etti. Suriye, Alamealı Posidonius ise (Î.Ö. l35?-50?) Hellenizmin deniz ötesi durağı Rodos'ta, çağının bilim ve

dinsel düşüncesinin ansiklopedik bir sentezini yaptı, Stoik kuramsal düşünceyi geliştirdi ve eski dünyanın harikalarından birini üretti. Posidonius'a göre fizik ve ilahiyet tek bilginin iki yönüdür. Çünkü Tanrı aşkın olduğu kadar doğada da içkindir. Bu nedenle bilim, tanrının yaşayan ruhdaki maddi yönüyle ilgilenir.

Bütün bu düşünürler için, tanrı, dünyaya şekil veren rasyonel ve mutlak iyi ruhtur. Dolayısıyla, bütünün çerçevesi içinde mutlak iyi olmayan bir şey olamaz. Öğreti, Volter'in *Kandid'de* alaya aldığı, mümkün olan en iyi dünyanın öğretişidir. Fakat, daha güçlü terimlerle Nietzche'nin *Böyle Buyurdu Zerdüşt* eserinde doğrulanmıştır, orada 'iyi', 'rahat' olan değil 'mükemmel' olandır. Herkese kaderini sevmesi için çağrı çıkarılmıştır: *atnor fitti* . Oswald Spengler bu görüşü Seneca'dan uyarlanmış vecizelerinde yansıtır. *Ducunt fata volen-lolentetn trahunt,* 'Kader, onu isteyene yol gösterir, istemeyeni sürükler*. Bu rasyonel bir yaklaşımdan çok biraz cesaret ve neşeden çıkarılmış bir görüştür, her tür acı-zevk hesabının ötesinde, yaşam çabası ve olumlamasından. Budist duygusal yaklaşımını *(kuruna)* geride bırakır, çünkü duygu acıyı getirir. Eyüb'ün sorunu da aşılmıştır çünkü o da acının tanınması üstünde temellenir. Seneka'nın sözleriyle, 'neye dayandığın değil nasıl dayandığın önemlidir'.[1,28]) Ve oçene, "bu dünyada sürgün olamaz çünkü dünyada insana yabancı bir şey yoktur' *f&>*

Topal köle Epictetus; 'Tanrı uludur' der:

'Bu Hermes'in değneğidir, *neye dokunacaksan dokun, altın olur,* derler. Hayır, ama ne getirirsen getir ben onu tyiye dönüştürürüm. Hastalık, ölüm, fakirlik ve iftirayı getir, yaşam deneyimini getir, bunların hepsi Hermes'in değneğiyle çıkara dönecektir'/[30]^

'Tanrı uludur, o bize toprağı işleyecek bütün araçlan vermiştir.

Tanrı uludur, bize el vermiştir, yutmak ve sindirim gücünü, bilmeden büyüme ve uykuda nefes alma gücünü vermiştir!

Böylece şarkı söylemeliyiz: evet böyle, ilahilerin en büyüğünü ve kutsalını: -

Tanıt, uludur, bize bunları anlamamız için akıl vermiştir, ve uygun olarak kullanmayı![4]»[31])

'Sen Tanrıdan bir parçasın, sende Ondan bir kısım var'.*[33]*

Stoik düşüncenin acı ve zevke aynı tepkiyi gösteren, kazanç ve yıkımı ayırt etmeyen, yaşamdaki görev kabul eden anlayışı Hintli Bhagavad Ğita'da tanımlanan Karma Yoga idealine benzer. 'Acı ve

zevki ayırt etmeyen sakın ruha kimse zarar veremez, o tek başına ölümsüzlüğü kazanmıştır'.[33]' Bu nedenle, bağlanmadan, yapılması gerekeni yap, bu yolla en yüksek derece elde edilir'/[34]) Fakat Hintli yaşam görevi, herkese kast statüsüyle kabul ettirilmiştir. Greko-Ro-men görev ise kendi aklıyla tanınmış ve kabul edilmiştir, burada tanrı Zeka, Bilgi ve Doğru Akıl yürütmedir/[3]" Dahası, *nirvana* koşulu, aşkın *vecd* ve bağımsızlık Hint yogasının nihai amacıdır, Yunan ideali *ataraxia,* acı ve zevke kayıtsız *rasyonel* zihinden tamamiyle başkadır. Gene de iki görüş arasında karşılaştırılabilecek çok şey vardır, özellikle de Hıristiyan bilimadamlarının "panteizm'-çoktanncılık dediği ve Doğuda-Hindistan'dan Uzak Doğuya- ve Klasik Dünya da temel olan görüş açısından. Bu Kitabı Mukaddes'e karşıttır, üstelik Yahudi, Hıristiyan, Müslüman olsun, onlarla amansız, hatta dövüşken bir tartışma içindedir.

Tanrının içkin olduğu kutsal dünyada, kuşların uçuşundaki dürtüden yıldırıma, düşen yağmura, güneşin ateşine, kadar görünüş, düşünce ve eylemde, kutsallığın "tecelli'si vardır; onu tanıyanlar için, başlangıç ve son kendi içindedir. Her şeyde ve her şey için evrensel bir vahiy vardır. Oysa, tanrının-yaratıcının ayrı olduğu dünyada mabut, yalnızca *özel* bir vahiyle bilinebilir. Sina'da olduğı gibi,.veya İsa'da veya Kuranda. O zaman doğru uyum doğada de^il fakat Sina'da veya isa'nın derslerinde veya Kuran'la gerçekleşir. İnsan üzüm veren bağ gibi, kendi kısmını iyi oynamalıdır. Ama İsa'nın dediği gibi 'Baba ödülünü verir[1]. Amaç burada ve şimdi değildir, başka yerdedir.

Tutucu Yahudi bilimadamı Jacob Hoschander'in işaret ettiği gibi, monalatriden ayrılan ilk tam tektanrıcı söylem, Î.Ö. 539'da, Büyük Kyrus döneminde İkinci îsaiah'ın bildirişidir/[36]' Gene de o kadar ev-renselleşmiş tanrı hala Yakub'un evinin tanrısıdır. Kyrus'a zaferi, halkı eski duruma gelsin diye Yakub getirmiş varsayılır/[37]' Ve onu izleyen Ezra'run söyleminde, Beş kitabı düzenleyen H metnini yazan ya-zarlarda, Roma devri Yahudi yazarlarında bu temel çizgiden bir sapma yoktur. Gerçekten, Profesör Klausner'in gösterdiği gibi, Philo Jud-zeus (l.Ö. 20-İ.S.54) en Hellenistleşmiş yarı-platoncu filozof Yahudi bile Tanrıyı içkin olarak düşünmez:

'Philo'nun düşüncesi temelde Heraclitus ve Stoiklerinkinden farklıdır. Onlar için evrensel zeka ve ruhu taşıyan madde (canlandıran soluğun üflediği madde) ve üah aynı şeydir ve belli bir madde-

cilikle-materyalizmle **(ruhu** taşıyan madde de maddedir) çoktanrıcıkğa ulaşırlar. Yahudi Philo tersine, ilahı ayn bir varlık olarak görür. (Dünyanın içindedir)... Philo'nun logosu ile Yuhanna İncilinin Kelam adından başka (Yuhanna Philo'ya dayanır) ortak hiç bir şeyi yoktur, aynı Heraclitus ve Epictetus'un logos'u gibi. Philonun Logos' u bütünüyle özgün bir yaratmadır, Yahudi yazınının ve öğretisinin meyvasıd» ve Yazıtlara (Midraş) dayanır'.t[38]'

Klausner'm dediği gibi, 'Bu dünyada iyi ve kötü **vardır,** o zaman mutlak iyi ve mükemmel olan Tanrı, kötülüğü barındıran dünyayı, mükemmel olmayan varlığı nasıl yaratabilir?"*[39])

Öte yandan, Topal köle, bunun yanıtını çoktan vermiştir.

Bir ziyafete gittiğimizde bize sunulanı alırız, biri evsahibine balık veya tatlıları sordu mu saçmalıyor diye bakür. Gene de biz tanrılardan, bir sözcükle, vermediklerini istiyoruz; üstelik bize bu kadar şey vermişlerken!'^

Epictetus'un büyüsü, her şeyi alfan yapmak, Hermes işidir.

3. GİZEM KÜLTÜ VE VAHİY

Japonca'da *jiriki* terimi, Stoizm veya Doğu'daki Zen Budizm gibi kendi gücüne güvenen disiplinleri anışfanr, 'kişinin kendi kuvveti'. *Tariki* terimi ise, 'dış kuvvet, başkasının kuvveti', kurtarıcı düşüncesine aittir, Japonya'da Amida Budizmi. Kutsal Ülkede sonsuz ışınındı güneş Budasınm adım anmakla bir kimse yeniden doğar, ölümünde cennete gider, nirvanaya kavuşur.**[1]' Hellenist dönemde bu popüler Budizmin Batılı eşdeğerleri sayısız gizem kültleriydi; son Roma döneminde önce Mitraizm sonra Hıristiyanlık imparatorlukça desteklenene kadar bunların etkisi giderek artmıştı.

Hepimiz filozof değiliz. Bir çoğumuz, kendisinin ötesinde, buhur, müzik, cübbe ve tören, ziller ve çanlar, dramatik mim ve seslenişlerle atmosferi gereksinir. Böyleleri için bu tür bir din vardır, gerçek büyük kısmıyla öyle simgelerle örtüşmüştür ki, filozof olmayan bunları kavrayamaz. Aklın, simgeler alanından bir perdeden ötekine geçerek, aşka gelmiş bir gerçekleşmeye ulaşmasını sağlamak üzere, bu yola girenler için dereceler geliştirilmiştir. Fakat, sonsuz gerçekleşme, kutsallığın hem içkin hem aşkm olduğu bu kültlerle Ortodoks Zerdüşt, Yahudi, Hıristiyan Ve Müslümanların Tanrı ile İnsan, Ya-

raticı ve Yaratık arasında ontolojik ayrımın korunduğu ayinler arasında farklıdır.

İlk tür kültlerde iki güç, dıştaki ve içteki güçler, sonuçta özdeş olarak kabul edilir. Dışarıda olduğuna inanılan kurtarıcı gerçekte aynı zamanda insanın kendisidir. Herşey Buda'run şeyleridir[1]. Oysa büyük Yakın Doğu ortadoksluklarında bu tür bir özdeşlik düşünülemez, hatta kavranılabilir kabul edilmez. Amaç varlıklar varlığının bir gizi olarak kendi kendinin, şimdiki ve buradaki, gerçeğine ulaşmak değildir, fakat yakında ise de (her yerde hazır ve nazır) ayrı olan (mitsel ayrışma) tanrıyı bu dünyada bilmek, sevmek ve ona hizmet etmektir ve zaman sona erip sonsuzluk geldiğinde onunla mutlu olmaktır. ^ tik tür kültlerin yöneldiği amaç (tanrı) bilinmesi, sevilmesi ve rüz-met edilmesi ve bir gün (gerçekte gidermek-dağıtmak anlayışı) gözlemlenecek başka bir yerdeki kişilik değildir; bu yola girenin, tanrının bilgilendiren bir işaretiyle elde edilecek bir gerçekleşme durumudur. Bu tür işaretlerin işlevi, kendi içindeki değerleri hemen psikolojik bir değişime uğratmaktır, oysa, ortodoks mitolojilerdekiler akıl ve iradeyi gelecek bir ruh durumuna bağlı tutar.

tik veya pagan-doğu türüne Ömek olarak, İran'dan çıkan bir zamanların güçlü kültü Mitra'nın gizemini ele alabiliriz. He lenist çağda Zerdüştcü bir sapkınlık olarak gelişmiştir. Roma döneminde Hıristiyanlığın, Avrupa'da ve Asya'da hatta kuzeye kadar ulaşıp güney İskoçya'da en müthiş rakibi olmuştur. Mitraizmde yedi başlama derecesi vardır, tikinde mürit Kuzgun *(corax)* olarak bilinir, kutlama ritlerinde zodyak hayvanlarını temsil eden maskeler giyilir. Bu dönemde Sümer-Kildani gözlemlerine Yunan verüerinin uygulanmasıyla astronomi yeni bir gelişim dönemine girmiştir. Çağın bütün dinlerinde zodyak, sınırsız ruhun hareket ettiği (hareketsiz fakat hareket eden ruh) sınırlı, sonsuz dönen zaman-mekan-nedensellik kürelerini temsil eder. Yedi görülebilen kürenin yörüngeleri Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter ve Satürn, dünya çevresindeki, ruhun doğmak üzere indiği zarflar olarak kavranılmıştır. Birey, her birinde belirli za-man-mekan niteliği alır, bunlar bir yandan onun karakterine katkıda bulunur öte yandan onu sınırlarlar. Böylece müridin yedi aşaması ruhun geçişlerini sağlıyordu, teker teker yedi sınırlamadan sınırsız gerçekleşme durumuna geçiliyordu.

Başlangıcın özdeşleştiği Kuzgun, ölümün kara kuşu, kişiyi simgesel olarak ay kürenin ötesine taşıyordu. Ay, burada da, her zaman

her yerde olduğu gibi, büyüyen ve küçülen niteliğiyle ölüm ve doğumun işaretiydi: varlığın bitkisel yönünü besleyen, yaşamsal enerjisiydi. Kuzgunla özdeşleştirilerek, fiziksel gövde, mistik imgelemle değişim ve çözülmeye doğru, ay kapısından ikinci küreye uçar: Merkür'e. Gizli güçlerin büyüse) küresine, yeniden doğumun dehasına (Yunanca Hermes, Mısır'da Thot, Germen Woden, Odin).

İkinci ritte, artık 'Yitmiş Usta' *(cryphius)* olarak bilinen aday, Mürkür'den Venüs küresine, gene belli deneyimlerin yaşandığı mistik biçimli arzuların hayaline geçer. 'Asker' *(miles)* karakterini kazanarak sonraki güneş dairesine geçer. Güneş entellektüel kibir ve güç diyarıdır, orada ona bir taçla kılıç sunulur fakat o yalnız Mitra'nın ona taç olabileceğini bildirerek bunları tersler. Burada 'Aslan' *(leo)* olur ve şarapla karıştırılmış su ve ekmekten oluşan kutsal yemeğe katılır. Bu yüksek bir derecedir. Güneş kapısından beşinci bölgeye Mars'a geçtiğinde, (cesaret ve küstahlık) Frig başlığı ve bol İran elbisesi giyer, Kurtarıcı Mitra'nın giyimiyle 'Persli' *(perses)* adını alır.

İki değişim kaldı. Önce, cüretin aceleciliğini bastıracak Jüpiter'e geçer, 'Güneşin Koşucusu *(heliodromus)* adını alır; sonunda, Satürn'e geçerek 'Baba' *(pater)* olarak kutsanır. Yol boyunca sınamalar, acıya ve zevke karşı kayıtsız kalan Stoik erdemi geliştirirken simgesel tayf zihinde belirli öz yaklaşımları uyandırır. Ritler, normalde dünya mağazasının simgesi olarak bir yeraltı mekanında kutlanır, burada eski mitolojik tema, makrokozm (evren), mezokozm (ayin) ve mikro-kozm (ruh) birliği temsil edilir. Öğretinin içkin tanrısını tasannu üe, mistik, dereceler içinden deneyim sahibi olur, son aşamada kendi varlığının aslanlığına ulaşır.

Esin veren ve zaman içinde müridin vücud bulduğu tanrı eski Aryan ilahi Mitra'dır; Vedik Mitra daha önce belirttiğimiz gibi Hitit ve Mitanniler arasındaki tÖ. 1400 tarihli anlaşmadan beri bilinir.(*) Orada bu tanrı anlaşmaya tanıklık etmek üzere toplanmış beş Vedik Aryan ilahından biri olarak görünür: Mitra, Varuna, canavarkesen İndra, ve ikiz süvariler Aşvirder veya Nasatya. Zerdüşt Gamalarda arulmamışsa da eskiliği ve kuzey Aryanlardan türetildiği düşünülebilir. Daha sonraki Avesta Yaşt'lannda (Î.Ö. VI. yüzyılda) ad, Pers biçimi ile görünür. Yazatas 'tapınılanlar' diye bilinen melekler düzeninin en büyüğüdür. 'Geniş Otlakların Efendisi adıyla Yaratıcının

(*) Bkz. Sayfa 106.

kendisi tarafından övülmüştür., Vedik canavar-öldürücüsü îndra gibi 'bin kulağı, on bin gözü' olduğu söylenir. Ahura-Mazda'nın peygamberi Zerdüşt'e, 'onu ben yarattım' dediği varsayılır, 'benim gibi kurban kesmeye ve dua edilmeye değecek kadar değerlidir'/[43])

Mitra, Hellenist dönemde iki ilişkili fakat karşıt görünümde belirene kadar yüce bir simge durumunu kazanmamış görünür. Şekil 23 tüm Avrupa'da yüzlerce eşdeğerinin bulunduğu *İS. U.* yüzyıldan bir örneği gösteriyor. Model !.ö. III. yüzyılın iskender esiniyle Bergama okulundanmış gibi görünüyor, f[44]) Bol iranlı elbisesi ve Frig başlığı yüzyıllar sonra (hem hiç de tesadüfen değil) Fransız Devriminin akim ışığı peygamberlerince de kullanılmıştır. Parıldayan kahraman-kurtarıcı yüce simgesel eylemim Tauroctonus olarak, tik Boğayı keserek uyguluyor. Boğanın rolü Ortodoks Zerdüşt sistemde antagonist kötü Angra-Mainyu ile bağlantılıdır.(*)

Şekil 23. Mitra Tauroctonus

Normal Zerdüşt görüşünde dünyadaki' bütün kötülüklerin Yalan Cinine bağlandığı anımsanacaktır. Sonunda kurtarıcı Saoşyant gelince onun işi bitecektir ve bu Mesih gününün gerçekleşmesine

(*) Bkz. Sayfa 173.

yönelik bütün eylemlerde erdem vardır. Tarihsel çıkışlı, gelişmeci ve vahye dayanan tema bütün geleneği belirler. Oysa burada, iranlı tann ve kurtarıcı Mitra'nın Hellenist temsilinde yeni bir ifade, belki ilkel kurbanın ölümsüz mitsel simgesinin yeniden dirilişi vardır.

Okuyucuya bir kez daha *ilkel Mitolojide* tanımlanan, gövdesinden bütün gıda. veren bitkilerin büyüdüğü kutsal varbklann öldürüldüğü, kesildiği, gömüldüğü insanlıktan uzak ritleri anımsatayım/[45]) Bu ritlerde yansıyan ilkel görüşe göre dünya geliştirilmez fakat olumlanmahdır. Bu en akıla ahlaka bile korkunç, inançsız, günahkar gelebilir; yaratıcı güç kesinlikle burada yatmaktadır, ölüm çürüme, şiddet ve aadan yaşam doğar. William Blake'in sözleriyle, "Aslanların kükremesi, kurtların uluması, fırtınalı denizlerin köpürmesi ve yıkıcı kılıç, sonsuzluğun 'cüz'leridir, insan gücü için çok büyüktürler.'*[46]' Bu nedenle, kahramanlığın erdemi, bu görüşe göre, evrenin doğasını düzenleme isteğinde değil, olumlama cesaretinde yatar. Hellenist çağın Greko-Pers gizem kültlerinde -Ortodoks gelişmeci değil- iyimser olumlamanın dünya-sever gizemi iliği vardır.

Mitraizm hakkında araştırmalarına çok şey borçlu olduğumuz Profesör Franz Cumonf, Mitra Tauroctonus'un daha güzel örneklerinde, tanrının yüzünde bıçağı vururken keder ve acuna ifadesi bulunduğunu ve suçu kendi üstüne almış olduğunu gözlemlemiştir, bu da ölümü yenen yaşam demektir.*[47]' Eşdeğer Hıristiyan imgesi, haçta kurban olmada, kurtarıcının, insanlığın günahını kendi omuzlarına aldığı söylense de, berbat bir suç Yahudilerin üstünde kalır, çünkü onu suçlamışlar ve Judas ona ihanet etmiştir, Pontius Pilate de onu çarmıha germiştir. Çünkü orada tanrı-insan kurbandır, kurbanlık kuzudur, buradaysa Tanrı-insan kurbanlık kahinidir. Şekil 18' deki Girit kurbanıyla karşılaştırın. Vahşi eylemi kendisi gerçekleştirmektedir ve dünya yeniden ve yeniden yenilenir. O, şekil 16'daki aslan-kuş, güneş kuşudur. Bize göre boğa acı çekmekteyse de gerçekte arkaik gülüşlü kozmik boğayla aynıdır.

Şekil 23'te bıçağın girdiği yerden kanın tohum olarak çıktığını görüyoruz. Andığımız eski mitosla uyum gösterirken öküzün iliğinden çıkan tohum temasma da, Zerdüştlerinkine de uyuyor.(*) Yanda bir yılan akar, her zamanki gibi yılan derisini değiştirerek yenilenen yaşam ilkesini temsil eder. Köpek, Iran mitosunda insanın arka-

(*) Bkz. sayfa 174.

daşıdır ve ilk çiftin etinden ilk parçayı o yemiştir, burada da tohumu (kan) yer (*), yaşamın özgünlüğü kurbanla beslenir ya. Akrep de boğanın husyelerini kavramıştır, ölümün zaferini gösterir, ölüm de yaşam gibi var olma sürecinin bir yanıdır.

Boğa ve akrep simgelerinde, tanınması gereken astronomiye ilişkin bir gönderme vardır, çünkü astrolojik ikonografinin kurulduğu yüzyıllarda (î.ö. 4300-2150) zodyak işareti Taurus-Boğa, ilkbahar noktasında dururken, Akrep-Scorpio sonbahar noktasında durur. Aslan-Leo yazortasırun güneşidir ve kışa dönüldüğünde Aquarius-Su taşıyla kış gündönümündedir, güneş tanrı-so/ *invictus* her yıl 25 Aralıkta bu noktada yeniden doğar.

Hellenist Mitra kültünün mağaralarında güneşin dolaşımı, başlangıç ritleriyle ilgili olarak, maskeli ritlerle festivallerde kutlanır. Ayrıca gerçek boğa kurbanı, *taurobolium,* hakkında da sayısız kaynaktan bilgi alabiliyoruz. Talip, boğarım kurban edildiği yerin altında bir çukura yatar ve sıcak boğa kam ile vaftiz olur/[48]) İki kişi ellerinde meşaleler tutar. Birininki yukarı, ötekininki aşağı dönüktür. Böylece, ışığın yukarıdaki dünyaya ve aşağıdaki dünyaya yönelmesi, güneşin doğması, ve batması, ilkbahar ve sonbahar noktaları, doğum ve ölüm, kurban eylemi ile yaşam enerjisinin dolaşımı temsil edilir. Veya Da-dofor denilen bu kişiler bir boğa ve akrep başı da taşıyabilirler. Bu iki kişiyi İsa ile birlikte çarmıha gerilen iki hırsızla da karşılaştırabiliriz, biri cennete yukarı uçmuş, öteki aşağı, cehenneme inmiştir. Aynı şekilde, ortaçağ Hıristiyan motifinde akıllı ve aptal bakireler vardır, biri yanan lambayı yukarı doğru tutar, ötekisiyle sönük lambasını aşağı doğru/[49]) Fakat Hıristiyan okunuşta bu tür işaretlere ahlaksal bir anlam yüklenir, gizemli yön kaybolur. Böylelikle de cehennemin bedeli ödenir, çünkü, Hıristiyan ikiciliğinde ana görüş, günahın mutlak kötü oluşudur, cehennem sonsuzdur ve onun ruhları sonsuza kadar lanetlenmiştir.

Persli kurtarıcı Mitra hakkındaki bu kadar az bilgimiz içinde onun mitsel biografisi Hıristiyan ve Zerdüşt temalarla bir dizi koşutluk gösteriyor. Fakat, Da dor of olayında olduğu gibi, tamamiyle değişik bir evren ve insan anlayışı temsil edilmektedir; kaldı ki bunlar bir anlamda analojiktir ve gerçekte aym kaynaktan türetilmişlerdir. Gizemli olumlama, ahlaksal doğrulamaya karşıdır ve eski, ilkel ve genelde

(*) Bkz. sayfa 175.

kurbanın pagan biçimi önem kazanmıştır.

Mitra, bir anlamda karşıtı Gayomart gibi, kutsal bir ağacın altında, kutsal bir ırmağın başında doğmuştur. Sanat eserlerinde Doğuş Kayası'ndan *(petra generix)* çıkan çıplak bir çocuk olarak görünür; Frig başlığı, meşale ve bıçak taşımaktadır. Doğumu 'libido (yaratıcı ısı) nun ısısı *'solo aestu libidinis* ile olmuştur*[50]) ve Dr. Carl G. Jung' un bu konudaki sayısız tartışmalarından birinde işaretlettiği gibi, burada mitolojinin bütün temel ana simgeleri birleştirilmiştir, toprak (kaya), orman (ağaç) ve su (ırmak).*[51]) Toprak arketip inşam doğurmuştur, bakire doğum. Yani doğumun simgesel olduğunu bilebiliriz (Adem veya Gayomart için iddia edilebileceği gibi tarih-öncesi değil). Noel'in doğallık sahnelerinde olduğu gibi, çobanlar doğuma tanıklık ederler, sürüleriyle gelip kurtarıcıya inançlarım bildirirler. İsa, ikinci Adem, ihsan imgesinin yenileyicisidir. Persli kurtarıcı Mitra'da iki Adem birleştirilmiştir. Çünkü onun geçici yaşamdaki eylemiyle bağıntılı günah, düşüş yoktur. Çocuk bıçağıyla ağacın meyvasını koparmış ve yapraklanyla giysi yapmıştır. Gene Adem gibi ama günahsız. Bir başka sahnede kayaya ok atarken görünür. Diz çöküp yalvaran biri için kayadan su dökülür. Mitos elimizde yok fakat episod Musa'nın çölde değneği ile bir kayadan su çıkarmasıyla karşılaştınlabilir (Çıkış 17:6). Ama, Musa günaha girmiştir, iki kez vurmuştur ve sonunda Vadedilmiş Ülkeye girmesi reddedilmiştir. Adem de günah işlemiş ve cennetten kovulmuştur. Oysa Mitra hem ana ağacın meyvasını yemiş hem ana kayadan yaşam suyu çıkarmıştır -günah olmamıştır.

Genç atletik tanrı boynuzlarından yakalayıp üstüne çıktığında öncel boğa otluyordu. O zaman hayvan vahşi bir biçimde koşturdu ve onu üstüne attı, fakat o boynuzlarına tutundu ve hayvan çökene kadar asıldı. Sonra onu arka bacağından tuttu ve omuzlarına kadar kaldırdı. *Transitus* denilen canh boğayı baş aşağı bir çok engellerden aşırıp mağaraya getirme görevi başladı. Boğaya ve insana acı veren bu biçim hem genelde insanların aa çekmesinin hem de aydınlanmaya giden yolda talibin özel sınavlarının simgesi olmuştur. Sonraki Hıristiyan kültü *ViaCrucis* ile (karşılaştırılacak bir güç göstermese de) eşdeğerdir. Mağaraya vardığında, güneşin gönderdiği kuzgun kurban anının geldiğini kurtarıcıya iletir. Kurbanın burun deliklerini tutarak bıçağım böğrüne sokar (Burada yolun başlangıcındaki kuzgunu boğa kurbanı ile bağıntılı olarak buluyoruz, ay yabanılıyla. 16. sekile

yeniden bakınız). Boğanın omuriliğinden buğday ve kanından şarap fışkırır. Kutsal yemeğin ekmeği ve şarabı. Ay tarafından toplanan ve temizlenen tohumları -ortodoks Zerdüşt mitindeki gibi-? insana hizmet eden hayvanların üretilmesinde kullanılır.(*) Resimden anladığımız gibi, ölümün ve yeniden doğumun ana tanrıçasının hayvanları görevlerini yapmaya koyulurlar: akrep, köpek ve yılan."[2])

Fakat 'boğanın kanında yıkanan' müridin mitosu ve riti, daha derin, daha geniş gizemle simgeleşmiş ikinci bir görünüme giriştir: Zer-van Akarana, Sınırsız Zaman'a. Şekil 24'de görülen bu gizemin imgesi, Roma Umanı Ostia'da Mitra tapınağının yıkmalarında bulunmuştur. Tapınak Î.S. 190'da C.Valerius ve oğullarınca Mitra adına yaptırılmışta- . Çıplak bir erkek gövdesi aslan başı taşır. Yılın dört mevsimini

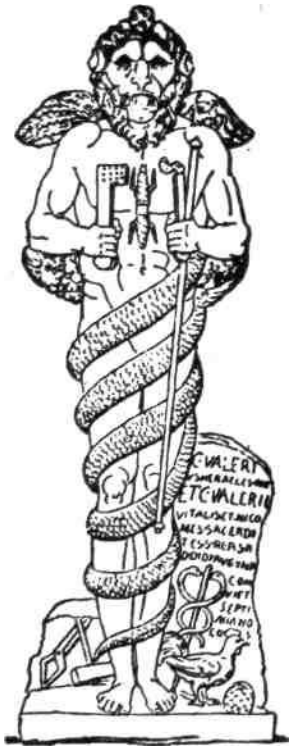

Şekil 24. Zervan Akarana

(*) Bkz. sayfa 173.

temsil eden dört kanadı vardır, tki elinde de anahtar vardır; solunda bir de otorite asası taşır. Altı dönüşle gövdesini saran bir yılan başım (yedinci dönüşle) kaşların üstüne koymuştur. Ve adamın göğsündeki simge hiç bir şeyin karşı duramıyacağı korkunç yıldırımın işaretidir.^[53])

Korkunç yıldırımın şekli aynı Buda Vajradhara diye bilinen Budızmin belirli bir yaklaşımım elde etmenin olağan yolundaki işaret gibidir. Buda Vajradhara 'Yıldınmlı', Budalann Yüce Aydınlanması yerini tutar ve zaman ve mekan içinde görülebilir 'tecellileridir. Bu tür bir yıldırım Buda'nın elinde olabilir veya göğsüne kazınmıştır ve (Heinrich Zimmer'in sözleriyle) 'karşısında bütün varlıkların zayıf kaldığı gerçeğin ve doğruluğun sarsılmaz silahı veya özünü' gösterir/[54]) *Vajra* terimi Sanskritcede hem 'yıldınm' hem de 'elmas' demektir. Elmasın başka taşlarla kesilmesi olanaksız olduğu gibi, yıldırımın karşısında da her şey yenilir. Bunlar olağanüstü çevrene aittirler ve onlara direnç gösterilemez. Budizmin Vajrayana diye bilinen dalında Yıldırım Yolu'nda (Japonya'da Şingon), Tantrik Budist disiplinin*[55]* çok cesur, renkli, büyüsel gizemli biçiminde, Budist mistik kendinde içkin *vajra* gücünü tefekkür, davranış ve büyülü sözlerle elde eder ve büyücülük veya nihai Aydınlanmaya ulaşmak için kullanabilir.*[56])

Doğu Mitolojisi'nde popüler Çin ve Japon güneş Buda Amitabha-Amitayus (amitabha-ölçülemez ışınım, *amiyatus* -sonsuz, Japonca'da Amida olarak bilinir) mezheplerde İran etkisinin açık varlığını gösterdim. Bu saygı ilk kez kuzey batı Hindistan'da İ.S. 100'de görülmüş ve oradan Uzak doğu'ya yayılmıştır/[57]) Kült, 'dış güç' *tariki* türündendir, özelliği sık yinelenen *Narmı Amida Butsu* 'Amida Budaya Sena' zikridir. Bununla sonsuz merhametli kurtarıcının lütfü için zihin ve yürek sürekli hazır tutulur. Fakat burada Hellenleşmiş İran'ın daha da güçlü etkilerinin aym dönemde Batı'ya yayıldığım, Avrupa' yi dolanan Roma ordularının Mitra ritlerini uyguladıklarım söylemek gerek. Tuna ve Ren boyunca, İtalya ve Fransa'da tapınaklar yapılmış, İspanya'ya uzanmıştır. Roma Avrupa'sına getirilmiş bir çok Levanten köle mürididir; son imparatorlardan bir çoğu da, Commodus'dan (h.İ.S. 180-192) Juliana (h. 361-363) kadar öyleydi. Aurelian tarafından kurumlaşhnlan imparatorluk kültü *Sol invictıts* da Mitra'nınkiyle uyumlulaştınlmıştır (h.İ.S. 270-275). Uyuşmacılık Avrupa'nın yerli dinleri için Doğu'nunkilerden farklı olmadığından, İskender sonrası dönemde, îskoçya'dan Kuzey Afrika'ya, doğuda Hindistan'a hatta

Uzak Doğu'ya kadar, tek, zengin ve renkli bir imparatorluk dini, halkların panteonlarını her düzeyde birleştirip uyumlaştıran sonsuz biçimler oluşmuştur. Keltik, Germen, Roma, Yunan ve Doğu.

II., III. yüzyıl Avrupa'sının Mitracı seslenişi *Nama nama Sebezio'da Namu Amida Butsıı'nun* yankısı gerçekten duyulmuyor mu? Burada dua edilen ilah açıkça Yunanlıların Sabazios'udur/[58]' Jane Harrison'un gösterdiği gibi bu ilah, Orfik başlama ritlerinde yılanla gösterilen ve yılanın -'göğüsten akıp' tanrı ile sofunun birliğini gösteren simgesiyle Dionysos'un eşidir.(*) Hintlilerin popüler Vişnu'sunun Aslan-adamı Narasimha'da da bizim aslan adamı tanımıyor muyuz?

24. sekile dönersek, sol alt köşede ateş ve metal ustası Tanrı Vulcan'm maşa ve çekicini görürüz. Ateşle metal elde edilir ve usta o metala şekil verir. Sağda horoz vardır, yeni güneşi haber verir, önde, kendini sonsuz yenileyen kozmik ağacın tohumlarından üreyen yaşamın simgesi çam kozalağı vardır. Son olarak, aslan-adamın gövdesine sarılan yılan caduceus'da yinelenmiştir. Yalnız biçim olarak değil, anlam olarak da Lagaş Kralı Gudea'nın kabındakiyle aynıdır (Şekil 1). Ana şekildeki tek yılan caduceus'da iki tane olmuştur. Adem, Adem ve Havva olduğu gibi. Bunlar eksen kutba (a *:is mundi),* aslan-adamın omurgasına sarılırlar, zamanın bütün ürünlerinin Alfa ve Omega'sıdırlar.

Başka deyişle, bu kozmopolit dönemin uyuşmacı mitsel destanı, dünyanın her köşesinden toparlanmış bir çorba değildir. Simgeler bütünüyle tutarlıdır, bağlı olarak, eskiden beri gelen tüm kalıtımla ortak uyumu vardır. Çünkü, bütün bu tarım kökenli dinler gerçekten bir kaç (oldukça az) yüksek kültürden, neolotik, Tunç ve Demir Çağlarının kavrayışlanndan gelişmiştir. Yerel olarak değişik (mutlak bir değişiklik değilse de) görüş ve tutumların gereksinimlerine göre uyarlanmışlardır. Bu nedenle kültürlerarası alışveriş döneminde, kendi geleneğinde düzgün eğitimi olan bir kişi tarafından uygun biçimde birleştirilebilirler. Koşutlukları tanımak zor değildir. Bugün bile. En azmdan, olağan Yahudi-Hıristiyan aşkınhk görüşüne kapılıp yaşam boyu çalışıp içkinliğin alfabesini sökemeyen bilimadamlan dışındakiler içirt

(*) Bkz. Sayfa 158.

Vedik-Aryan gelenekte, (Aryan Perelerin akraba olduğu) tanrı Mitra (Perelerin Mithra'sı) her zaman Varuna ile ilişkili olarak görülür. O kadar ki, bu ikisi genellikle tek ikili bir adla anılırlar, *Mitravarunaıı.* Varuna ilahilerde dönen yıldızlı uzayın kozmik ritminin *(rta)* efendisi olarak tanımlanır.t[59]) Öteki yarı, tanrı Mitra ise, gece Varuna'nm aldığı ışığı, şafak ışığını ortaya çıkarır. Son zamanlann Vedik ritüel yazınında, kurbanlarda, Mitra'nın beyaz, Varuna'nm kara kurban alması gerektiği anlatılmıştır. Ve Shatapatha Brahmana'da Mitra-Varuna bileşik kişiliği "Düşünce ve Güç' olarak çözümlenmiştir, "bunlar onun iki yönüdür' denilmiştin Mitra düşüncedir, Varuna güç, Mitra kahinliktir, Varuna iktidar, Mitra bilendir, Varuna uygulayan.*[60]* 24. şekille karşılaştırdığımızda Zervan Akarana'nın da ikili bir tann olduğunu görüyoruz. Yedi halkalı yılan tarafından sarılmış çıplak aslan-adam. Aslan, sonsuz güneş ışığının simgesidir, yılan, zamanın ay gelgitlerinin hiç durmayan döngüsü, ritmidir. Böylece bu figür tam anlamıyla adı ne diyorsa odur. Zervan Akarana, 'Sınırsız Zaman'. Sonsuzluk ve zaman tek şeydir ve iki şeydir. Eğer bir kimse bu figüre zamanın (sınırsızdır) sınırlan ötesinde rastlıyacağını düşünüyorsa başladığı noktayı yitirmiş demektir, geri gönderilir; sanırım, Kuzgun kılığına.

Yedi halkalı yılan: bunlar geçiciliğin halkalarıdır. Hellenist dünyada yedi semavi küre *üe* özdeşieştirilmişlerdir, haftanın günleri de adlarını bunlardan alır: Güneş günü (Sunday, Pazar), Ay günü (Moonday/Monday, Pazartesi), Mars günü (Germen Tiwes/Tuesday, Salı), Merkür günü (Germen Woden/Wednesday, Çarşamba), Jüpiter günü (Germen Thor/Thursday, Perşembe), Venüs günü (Germen Frigg/ Friday, Cuma), Satürn günü (Saturday, Cumartesi). Mistik yolun sarsılmaz gerçeğe bu yedi perde ile ulaştığını, bunların asılmasıyla geliştiğini daha önce görmüştük. Şimdi gerçek bize aslan-adam simgesinde gösteriliyor.

Tarikat yolunun ortasında, gördüğümüz gibi, *taurobolium* kurtana Mitra'nm boğayı kesmesinin bir tekrarı olarak ortaya çıkar. Benzer şekilde Hint Vedik mitolojisinde Indra, savaşa kral ve tanrıların kurtarıcısı, her şeyi kapsayan ve yılan olduğu kadar boğa biçiminde de anlatılan Vritra'yı kesmiştir. Vritra Varuna gücünün olumsuz yönüdür, onu kesen İndra da Persli Mithra Tauroctonus'la bir çok yönden benzeşir, ikisinin de bin .gözü olduğu söylenir. İkisi de ışığın veya zaman içinde güneş gücünün önplandaki eylemcisidirler. ikisi

de eylemleriyle dünyayı yenilerler. Ve seçkin kişilerin yararına düzenlenen ritlerde, kahince kurbanların yeniden ortaya çıkışı o kişilere sonsuz yaşamın bilgisini sağlar. Örnek olarak Vedik Taittiriya Samhita'da okuduğumuz gibi: 'Mitra yoluyla kahin Varuna'yı onun için kurban eder... onu Varuna'nın bağlarından kurtarır, öyle ki canı çıkmış bile olsa o gerçekte yaşar'.*[61]' Böylece Pers aslan-adam ve boğa kesicisi simgeleri, Vedik Mitra-Varuna ve canavar boğa kesicilerininki-Ierle çakışır.

Dahası, Pers Mithra Tauroctonus'un eylemine katılan iki meşale tutucusu, Dadoforlar gibi, Hint Vedik bağlanımda da, yörüngenin güneşe en yakın veya en uzak olduğu nokta ilkesini temsil eden bir çift vardır; görünür zıtlıkların birliği -yani Nasatya, ikiz atlar veya Aşvinler. Bunlar, başka ilişkilerle birlikte gök ve yerle (yani yukarısı ve aşağısıyla) özdeştirler, sonsuzluk ve zaman, kahin ve kral, bir ruhsal kişiliğin iki yansıdırlar/[62]^ Bir kez daha Hititler ve Mitanniler arasındaki l.Ö. 1400 yılındaki anlaşmaya tanıklığa çağrılan beş Vedik ilahın adım anmama izin verin. Bunlar Mitra, Varuna, İndra ve Nasatya, ikiz süvarilerdir. Bu beşi Zervan Akarana *(Mitravarunaıı),* Mithra Tauroctonus ve Dadoforlarla, Mithracı külde kesin benzerlik gösterirler. Mithra kültü de on bir yüzyıl önce Hitit ve Mitannil rin bulunduğu Yalan doğunun bu bölgesinden yayılmış demektir.^

Söylenebilecek daha çok şey var ama şimdiden çalıştığımız alanla ilgili olarak yeteri kadar konumuzu irdeledik. En azından, bazı bilimadamları Hellenist dönemin uyuşmacı gizem kültlerinde çorbadan başka bir şey bulamıyorlarsa bütün kabahatin Eski Çağ'da olmadığım gösterdim umanın. Bu kültlerin amacı şöyle veya böyle bilgiye aday olan kişide psikolojik bir dönüşüm yaratmaktı. Sonuçta zihni, kutsallığın aşkın olduğu kadar içkin olduğunu, evrenin her biriminde ve her varlıkta bulunduğunu algılayacak, ikiliğin ikincil olduğunu ve gerçekleşmenin, Zerdüşt peygamberin öğretisindeki gibi insanın ikiliği kaldırımsıyla, ahlaksal bîr amaçla elde edilmeyeceğini, zamanın sınırsız ve sonsuz olduğunu anhyacaktır. Sınırsız Zaman, Zervan Akarana, herşeyi maşasıyla tutar, çekiciyle her şeye şekil verir; gene de her yerde hazır ve nazır olan sarsılmaz gerçekliğin bilgisini müride vererek muğlak ikiliğin ötesinde, gerçek sonsuzluğun hepimizin olduğunu ortaya koyar.

Bu öğreti temelde Hindistan'ın yoga okullarıyla aynıdır, özellikle çarpıcı benzerlik Gupta ve Gupta-sonrası dönemlerdeki Kundalini

Yoga'sıyladır. Çünkü orada amaç, "Yılan Gücü'nü, yoginin ruhsal kuvvetini omurgadaki en alt düzeyinden, yedi aşamada, her birinde alt düzey teslimiyetin psikolojik sınırlarım aşarak, iç yollardan en yukarıya, başm tacına çıkarmaktır.*[64]* Hindistan'daki gibi Hellenist gizemde de kemale eren mürid hem kendi kutsallığını kavrar hem de tann olarak saygın ohm çünkü kendi tanrısallığım kavrayan bir insandan daha iyi tanrısallık işareti olabilir nü? Veya bir kimsenin mükemmelliğine daha iyi kılavuz var mıdır? Yoksa, bu çağın pagan gizem kültierinin etkisi, sevgili okuyucusu, sizin ve benim anmamız veya küçümsememiz gerekecek karışık zihinlerce mi hissedilecek? Yunan Elevsis gizemlerini *De Legibus'da yazan* Marcus Tullius Cicero'dan (I.Ö. 106-43) başkası değildi:

'Sizin Atina'nızın insan yaşamına katkıda bulunan bir çok mükemmel ve kutsal kurumu içinde, benim fikrimce, bu gizemlerden daha iyi olan yoktur. Bunlarla biz köylü ve vahşi olan oluş biçimimizden işlenmiş, geliştirilmiş uygar durumumuza vardık, ve ritlerin başlangıçlar' olarak adlandırıldığı gibi, bunlardan yaşamın ilk ilkelerini öğrendik, yalnız mutlu yaşamayı değil daha iyi bir umutla ölme anlayışım da edindik'.*[65])

Elevsis Demeter ve Persephone ritleri, İskenderiye'nin İsis'i, Perelerin Mithra'sı ve Anadolu'nun Ulu Ana'sı Kibele, bu yüzyıllar boyunca birbirlerini karşılıklı etkilediler ve zenginleştirdiler. Ortodoks Zerdüşt kilisesinde ve Yahudilikte, daha sonra Hıristiyanlık ve Müslümanlıkta bulduğumuzun tersine. Bunlarda nihai görüş sınırsız bir zaman değildir fakat zaman başlar ve zaman bitecektir. Üstelik dünya ve orda yaşıyanlar kötülük, bu tür ontolojik düzeltimle, yargılanacaklardır. Son olarak (özellikle Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlıkta) maddi dünyada içkin bir kutsallık tanınamaz, Tann, her yerde hazır ve nazırsa da (Kuran'daki deyişle) 'insana şahdamanndan yakınsa da' mutlak olarak başkadır ve ayrıdır. Nihai amaç sonsuz yaşamın bu dünyada kavranılması değildir ve olamaz.'Sonuç olarak, pagan gizemlerin simgelerinde dünyanın yok olması her zaman psikolojik, ruhsal biçimde anlaşılır, varlıklar varlığının sarsılmaz yıldırımı hemen ve sonsuz biçimde olağanüstünün gölge oyununu imha eder; Ortodoks, ahlakçı Levanten dinlerdeyse dünyanın yok olması simgesi tarihsel olarak anlaşılır, kıyamet gününün geleceğine işaret eder.

îlk Mesih Gününe ilişkin Yahudi yazarlarında üstünde durulan görüş basitçe Yahudi devletinin Davud soyundan bir kral yöneti-

minde yeniden kurulması ve Tanrının Seçtiği Halkın yönetimini bütün ulusların tanınmasıdır. Fakat Hellenist dönemde, İ.Ö. 200, İ.S. 100 arasında belli Yahudi kafalarında, kendi ulusal mesihlerinin zamanın sonu olan kozmik mesih olabileceği korkusu uyandı. (Saoşyant gibi) Görünüşüyle ihtişam gelecek, olağanüstü olaylar patlak verecek, ölüler dirilecek, zaman yok olacak, vb. Üstelik bu gün yalandı. Yığınla hayalci vahiy edebiyaü ortalığı kapladı. Önce Yahudiler sonra Hıristiyanlar arasında: Enoch Kitabı, 12 Kralın Ahiti, Bauch Vahyi, Musanın Urucu, vb. Hıristiyan yazınında ise bu sözler İsa'nın kendisine bağlandı, günlerin sonundan ve ihtişamla dönüşünden söz ediyordu. Burada bunları almak iyi olacak, şimdi çalıştığımız gizem kültlerinin başlangıç simgeciliğinden sonra, Vahiy görüşünün tipik bakış açışım çok açık ortaya koyuyorlar. Bunun yanında eski Hıristiyan kilisenin ve (görünüşte) Mesih'in kendisinin de sınırlı zaman kozmolojisini tam açıklıyorlar. Okuyoruz:

'O Zeytinlik dağı üzerinde, mabedin karşısında otururken, Petrus, Yakub, Yuhanne ve Andreas kendisinden ayrıca sordular Bize söyle, bu şeyler ne zaman olacak? ve bütün bu şeyler tamam olmak üzere iken, alamet ne olacak? İsa da onlara söylemeye başladı: Sakının, kimse sizi saptırmasın Bir çokları: Ben oyum, diye benim ismimle gelecekler, ve çok adamları saptıracaklar. Cenkler ve cenk sözlerini işittiğiniz zaman, sıkılmayın; bunların olması gerektir; fakat daha sonu değildir. Çünkü millet millete karşı, ülke ülkeye karşı kalkacak, yer yer zelzeleler olacak; kırlıklar olacaktır. Bu şeyler ağrıların başlangıcıdır.

Fakat siz kendinizi sakının; sizi meclislere verecekler Havralarda dövüleceksiniz, ve benim yüzümden onlara şahadet olsun diye valiler ve krallar önünde durdurulacaksınız. Önce bütün milletlere incilin vazolunması gerektir. Sizi teslim için götürdükleri zaman, ne diyeceğinize evvelden kaygı çekmeyin; fakat o saatte size ne verilirse onu söyleyin, çünkü söyleyen siz değilsiniz, ancak Ruhülkudüstür. Kardeş kardeşi ve baba evladı ölüme verecektir, ve evlatlar ana babaya karşı kalkıp onları öldüreceklerdir. Benim ismimden dolayı herkes sizden nefret edecek, ancak sona kadar dayanan, kurtulacak odur.

Ve harap edici mekruh şeyin layık olmıyan yerde dikildiğini gördüğünüz zaman (okuyan anlasın)(*) o vakit Yahudiyede olanlar dağlara kaçsınlar; ve damda olan aşağı inip evinden bir şey almaya

(*) Bu parantez çağdaş bilimadamlarınca İsa'ya maledilen sözlerin gerçekte onun ol madığına kanıt kabul edilmiştir.

girmesin, tarlada olan, abasını almak için geri dönmesin. Fakat o günlerde gebe ve emzikli olanların vay başına! Dua edin ki, kışta olmasın. Çünkü o günlerde öyle sıkıntı olacak ki, onun gibisi Allanın halkettiği hilkatin başlangıcından şimdiye kadar ntTolmuştur ne de olacaktır. Eğer o günleri Rab kısaltmasaydı hiç bir adam kurtulmazdı, fakat seçtiği seçilmişler uğrunda o günleri kısaltmıştır. Eğer biri o zaman size derse: îşte, Mesih burada, işte, orada, inanmayın. Çünkü yalana Meşinler ve yalana peygamberler kalkıp mümkünse seçilmiş olanları bile saptırmak için alametler ve harikalar yapacaklar. Fakat siz sakının; işte, size hepsini önceden söyledim.

Fakat o günlerde, o sıkıntıdan sonra, güneş kararacak, ay ışığını vermeyecek, yıldızlar gökten düşmekte olacaklar, ve göklerde olan kudretler sarsılacaktır. O zaman insanoğlunun büyük kudret ve izzetle bulutlarda geldiğini göreceklerdir. Ve o vakit meleklerini gönderecek; ve onun seçtiklerini yerin ucundan ta göğün ucuna kadar, dört yelden toplayacaktır.

İmdi incir ağacından mesel öğrenin, onun dalı yumuşayıp yap raklarını sürdüğü zaman, bilirsiniz ki, yaz yakındır. Böylece siz de bu şeylerin vaki olduğunu görünce, bilin ki, o yalandır, kapılardadır. Doğrusu size derim: Bütün bu şeyler oluncaya kadar bu nesil geç meyecektir. Gök ve yer geçecek, fakat benim sözlerim geçmeyecektir. Fakat o gün yahut o saat hakkında, ne gökteki melekler, ne de Oğul, Babadan başka kimse bir şey bilmez. *¥fç$*

Sakının, uyanık durun, dua edin, zira o vakit ne zamandır bilmezsiniz. Bu, gurbete giden ve evini bırakıp hizmetçilerine selahiyet ve her birine işini veren bir adam gibidir ki, kapıaya da uyanık durmasını emretti. İmdi, uyanık durun, çünkü ev sahibi ne vakit gelecek, akşamlayın mı, gece yarısında mı, horoz öttüğü zaman mı sabahlayın mı, bilmezsiniz. Yoksa apansız gelip sizi uykuda bulur. Size ne söylüyorsam herkese söylüyorum: Uyanık durun.^[66])

4. ÖLÜ DENİZİ GÖZLEYENLER

Eğer Maraton Savaşının Avrupa ruhunun Asya'ya direncinin can alıcı noktasını gösterdiği söylenebilerse, Avrupa paganizmine" karşı Levanten hoşgörünün de, Kudüs tapınağındaki Yahudi sunağının üstüne Yunan sunağının -Terkedilmenin iğrençliği'-, konulmasına

gerçek 'arda kalanlar'm gösterdiği tepkiyle sona erdiği söylenebilir. Yıl l.ö. 167'ydi ve saygısızlığı işleyen Suriye Selevkos imparatoru Antiochus IV Epiphanesdi (h.İ.Ö. 175-164).

Makabilerin tik Kitabında, "bugünlerde' diye okuyoruz:

'Kudüs'ten Joarib oğullarından kahin Simeon oğlu John oğlu Mattathias kalktı ve Modin'e yerleşti. Ve beş oğlu vardı... Kudüs ve Judah'da işlenen zındıklıkları görünce, 'Vah başıma gelenler' dedi, 'Kutsal şehrin ve halkımın kötülüklerini görmek için mi doğdum, orada, düşmanların elindeyken ve tapmak yabancılara aitken mi yaşayacaktım? Bütün süsleri ondan alınmış, hür bir kadınken köle olmuş. Ve, işte bizim tapınağımız bile, güzelliklerimiz ve ihtişamımız bile tüketilmiş, putperestler onu kirletmişler. Daha ne diye yaşayalım? Sonra Mattathias ve oğullan elbiselerini verdiler, çuval giydiler ve acıyla ağladılar.

Bu sırada kralın memurları, halkı isyana zorlayarak onlara kurbanlar verdirmek için Modin şehrine geldiler. Ve İsrailin bir çoğu onlara karşı çıkınca, Mattathias ve oğullan da oraya gittiler. Sonra kralın memurları seslendiler ve Mattathias'a şöyle dediler *Sen bu şehirde yöneticisin, saygın bir insansın ve büyük adamsın, ve oğulların ve ihvanla güçlüsün. Şimdi ilk sen çık ve kralın emirlerini uygula, bütün putperestlerin yaptığı gibi yap, Judah'daki insanlar ve Kudüs'de kalanlar da yapsın, O zaman sen ve evin kralın dostları arasında olursunuz, ve, sana ve çocuklarına ödül olarak gümüş, altın ve. bir çok armağanlar verilir'.

Ve Mattathias yanıt verdi ve yüksek sesle konuştu: 'Kralın yönetimi altındaki bütün uluslar onu uysa da ve babalarının dininden ayrılsa da, onun emirlerine razı gelse de, ben, oğullarım ve yoldaşlarım babalanmızın ahdinden yürüyeceğiz. Tanrı Şeriatı ve Düzeni terketmemizi yasaklamıştır. Biz kralın sözlerini dinleyip kendi dinimizden ayrılmıyacağız, sağa veya sola sapmayacağız'.

O bu sözlerini bitirdiğinde Yahudilerden biri gelip kralın emirle rine göre sunağa kurban sunmak üzere çıktı. Mattathias bunu gö rünce, hırsından yandı, titredi ve kurallara göre kızgınlığım gizlemeyi beceremedi. Hemen koştu ve onu sunaktan çevirdi, insanları kurban vermeye zorlayan kralın adamını da aynı zamanda öldürdü ve suna ğı devirdi. li|ıİ

Ve Mattathias yüksek sesle bütün şehre duyurarak bağırdı: 'Her kim inançlı ise ve ahde bağlıysa, beni izlesin'. Böylece öve oğullan

dağlara kaçtılar, şehirde sahip oldukları her şeyi bıraktılar. Sonra adalet ve davanın görülmesini isteyen bir çokları dağlara çıktı, orada yaşadılar, onlar, çocukları, karılan ve sürüleriyle yerleştiler, çünkü acılar onların üstündeydi.*[6]^ *"!§*!?

Ve böylece, Makabi (Hasmonean da denir) kahin-devletin kuruluşuna yol açan ayaklanma bize anlatılıyor.

Fakat bu arada, herkesin düşüncesi aynı değildi ve hepsi Filistin'de bulunmuyordu- Mısır, Babil, Suriye ve Anadolu'da, Yunan Adalannda ve Roma'da topluluklar vardı. Dahası, kendilerini kendi yargılanna göre yargılama ayncalığı bir çok yerde elde edilmiş bir hakti. Bu dağınık sinagog topluluklarının çoğunda hizmetler İbranice değil Yunanca yürütülüyordu. Gerçekten, onlar için, özellikle de Mısır İskenderiye'deki geniş Yahudi topluluğu için Eski Ahidin Yunanca'ya çevrilmesi görevi İ.Ö. III. yüzyıldan I. yüzyıla kadar tamamlanmıştı. Latince yetmişten gelen Septuagint biçimi ortaya çıkmıştı. Çünkü efsaneye göre on iki aşiretin her birinden altışar kişi, yetmiş iki çevirmen vardı. Kutsal metni anlayıştan, da mucizevi bir biçimde aynıydı.(*)

Fakat Yunan dili ile, elbette, Yunan adetleri ve düşüncesi de geldi. Bazi topluluklar karışık evlenmeyi hoş karşıladılar. Bazı üyeler gymnasium'lara katıldılar ve Yunanlılar gibi çıplak hareket yaptılar, giyindiklerinde de Yunan elbiselerini yeğlediler. Sünneti bırakan mühtediler bile vardı, yalnızca Sebt gününe uydular, Yehova'ya inandılar ve yemek düzenini korudular. Hellenist kültlere katılan Yahudiler bile vardı. Mezopotamya'da, Profesör W.W. Tarn'ın belirttiği gibi, Yahudi kadınları yüzyıllarca komşularının yıllık Temmuz yasma katıldılar. Ve Anadolu'da Yehova'nın kendisinin artık Yunanca adı vardı: *Theos Hypsistos,* Yüce Tanrı. Sonra Philo tarafından da kullanılan bir ad. Tarn'ın gösterdiği gibi 'Sabazios da Yahudilerin tanrısı ile eşit sayılmıştı, Sabazios ile Sabaoth arasında hayali bir özdeşlik yaratılmıştı'. Gerçekten 139 yılında bir grup Yahudi, Roma'dan, görünürde Zeus Sabazios kültüne girmekten sürgün edilmişti. Zeus-Sabazios-Sabaoth-Yahova-Hypsistos: Profesör Tarn, 'Bu kültler Antiochus Fv"ü, Zeus inancını Yahudiliğe sokmakta altından kalkılmaz bir güçlük olmadığı düşüncesine götürmekte yeterli olmuştur' der/[68])

(*) Sümer astroloj isiyle ilgili olarak 72nın gücü için *Doğu Mitoljisi* sayfa 125-29 ve 137-38'e bakınız.

Tepki yaratan emrini vermeden önce, Kudüsteki tapınağın iki kahini Oniad ailesinden Jason ve Tobiadlardan Menelaus ayrı ayrı ona destek olmuşlardır, ikisi de Hellenleştirilenlerdendir. Önce Jason sonra Menelaus kazanmıştır. Böylece Suriye, Mısır, Arabistan'ın, Batı'da güçlenen ve artık Antiochus'u tehdit eden bir güç haline gelen Romanın ve dirilen Doğunun İran'ının da katıldığı açık bir iç savaş başlamıştır.

Makabi Kitabında -'îsrailden çıkan kötü adamlar' (I Maccabees 1:11) denilen düşüncenin boyutları şekil 25 ve 26'da Yunan biçimlerinin ne kadar uyarlandığına bakılarak çıkarılabilir. Bu, bu dönemin özelliği de değildir. Profesör Ervvin R. Goodenough'm (oh iki ciltlik anıtsal yapıtı *Greko-Ronia Döneminde Yahudi Sitngeleri'nde)* gösterdiği gibi çok daha eski Filistin mezarlarında Mısır, Suriye ve Babil tanrılarının şekilleriyle Yahudi adlarını taşıyan bir çok mühür çıkarılmıştır. Makabilerin İkinci Kitabında denildiği gibi, (II Maccabees 12:32-45) Yehova için dövüşürken ölen bir çok Yahudi gömülmek üzere hazırlanırken üstlerinde 'Jamnia idollerinin amuletleri' çıkmıştır.^[69])

Şekil 25. law

Bizim şekillerimizdekiler bilimadamlannca 'Anguipede' veya Yılan-ayaklı Tanrı diye bilinen türdendir. Amuletlerde normalde *law* adıyla geçer. Horoz başı dikkat çekicidir. Bazı. örneklerde bu aslan başı olur, gene Mithracı Zervan Akarana'nın yoluna dönmüş gibi oluruz. Horoz da aslan da güneş simgeleridir. Giriş riti sünnet olan bir tanrı için, fallusa verilen önemi görmemiz olağandır. Fakat bir yılanın sarıldığı kartal örneği biraz özellikli. Bu düzenlemedeki tek boynuzlu küçük figürü Gdodenough Mısırlı Tanrı Anubis olarak

tanımlanmıştır. Sol elinde *sisinim (*)* ve sağında 'çatallı özel bir alet' taşıra

Yahudi Anguipede genelde savaş tanrısı olarak bilinir, sağ kolunda kalkan ve sol elinde Helios'un kırbacını taşır. Bir örnekte başının üstünde Yunan savaş tanrısı Ares'i görüyoruz. Gene bir başka örnekte Helios, güneş olarak görünüyor, bir timsahı ezen aslanın üstüne çıkmıştır, ikinci insan biçimli örnek tanrı Hacpocrates'dir, çocuk Horusun son dönem Mısır biçimidir. Sol eli agzındadır ve sağında *kornukopia{**)* taşır. Heüenist-Roma döneminde dudaklara giden el susma öğüdü olarak bilinir, bunu aşağıdaki Mithra metninde de izleyebiliriz:

Şekil 26. law.

'Tanrılar sana doğrudan baktığında ve senin üstüne geldiklerinde, parmağını ağzına koy ve şunları söyle: 'Sessizlik, sessizlik, sessizlik. Yaşıyan, yokedilmesi olanaksız Tanrının simgesi. Beni koru, sessizlik, *nechtheir thanmelou'.* Sonra da uzun bir. ıslık çalınmak, tavuk sesi çıkarılmalı ve başka büyülü sözler söylenmelidir.^[71])

Makkabiler çağında Helenleşme partisinin Kudüs'teki önderleri Sadukilerdi (Sacusi/Sadyusiler). Kahin patriark Zadoc'un (Zadoc-Saduki) soyundan geldiğini öne süren kahin aileleri de aralarmdaydı. Burüarrri önde gelen muhalifleri de Ferisilerdi, 'ayrılıkçılar'. Ferisiler kendilerinin daha ortodoks olduklarım düşünüyorlardı, gerçekte ise ibrani kalıtımı Yehova'run Günü düşüncesiyle Zerdüşt kıyamet fikrini kaynaştırmışlardı. Yahudi tarihçi Josepn ben Matthias veya adını

(*) Şistrum: Mısır'da ibadet şuasında kullanılan, ortasından geçirilmiş madeni çubuklar sarsılınca ses çıkaran saplı kasnak şeklinde bir çalgı (çev. n).

(**) Kornukopia: Zeus'ün sütninesi keçi Amaltheia'nın boynuzu, içi çiçek ve meyvelerle dolu boynuzu bolluk ve bereket kaynağıdır. 'Bolluk Boynuzu' simge olarak kullanılan bir sekile dönüşmüştür (çev. n.)

yazarken kendisinin yeğlediği gibi Flavius Josephus (İ.5. 37-95} *De Bello Jıdaico'da* bu iki mezhebi anlatmıştır:

Onum sözleriyle, 'Ferisiler kendi yasalarını uygulamada daha yetenekli kabul edilirler ve ilk mezhep oldukları ileri sürülür. Herşeyi Tanrıya ve kadere bağlarlar fakat doğru veya yanlış hareket etmenin insanın elinde olduğunu düşünürler; kader herşeyi kapsasa da. Bütün ruhların bozulmamış olduğunu savunurlar fakat iyi insanların ruhları gövdelerine kavuşurken, kötü insanlarınki sonsuz cezaya uğrayacaktı'/[72])

Başka deyişle, tören yasalarına katı biçimde bağlıyken, inançlarına ruhların ölümsüzlüğü, gövdenin dirilişi, gelecekte yargılanmayı da eklemişlerdir. Bunların yanında dünyanın son günlerinde Meşinin geleceğine ve melekler panteonuna da inanırlar.

Josephus, 'ama Sadukiler'der, 'ikinci düzeni oluştururlar ve bizim kötü işleri yapıp yapmamamızla tanrının ilgisinin olmadığım varsayarak kadere inanmazlar. İyi veya kötü iş yapmanın insanın elinde olduğunu söylerler ve her insanın bunlardan birine kendi isteğiyle bağlandığım düşünürler. Ruhun ölümsüzlüğü inana ve Hades'de ödüllendirilme veya cezalandırılma inançları da yoktur'.'[73])

Gerçekte, bütün Helenleşmeleriyle birlikte Sadukiler eski şeriatı kuramsal yönden sürdürenlerdir. Muhalifleri tarafından 1 erslerden alınan bütün popüler gelenekleri reddederler. Dahası, siyasette de, halen Hellenist Selevkosluların vasallan olmakla birlikte artık istedikleri gibi tapınmakta özgür olan Makabilerin ruhuna Ferisilerden daha yalandılar. Sadukiler kısaca aristokratik partiydiler: entellektüel, tutucu incelmiş züppeler. Oysa, Josephus'un dediği gibi, 'Ferisiler birbirlerine arkadaşça davranırlar, uyumludurlar ve toplumu dikkate alırlar; Sadukiler ise birbirlerine karşı bile uyumsuz bir anlayış taşırlar, birbirlerine karşı da putperestlere karşı oldukları kadar sert-

Levant tarihinde ve özellikle Yahudilik ve İslamda görüldüğü gibi, din toplumla özdeşleştiğinde (veya düşünceyi oydaşma ile ifade ettiğimizde^)) ve bu toplum, bir ülkeye dayanan toplumsal-siyasal bir birliğe tekabül etmeyip bir kilisenin veya mezhebin şeriatında aşkm bir ilke olarak yaşadığında, geliştiği ama özdeşleşmediği yerel siya-sal-dünyevi yapıdan kaçınılmaz olarak, önceden görülebileceği gibi,

(*) Bkz. Sayfa 121-122.

yıkıcı etki yapar. Eski Ahitteki Krallar Kitabı Davutun krallığında bu uyuşmazlığın kötü etkilerini ayrıntısıyla anlatır. Bir kez daha sahnede, Makabilerin kahramanca döğüştüğü devlette, artan bir şiddetle bu yıkıcı parçalanmayı görüyoruz.

Cesur Mattathias ve oğullarının, Yunan sunağına karşı kendi davalarını savunduktan ve arkadaşlarıyla harekete geçtikten sonra, İsrail sahilinde gördükleri sünnetsiz çocukları zorla sünnet ettiklerini, kibirli insanların ve onların ellerindekilerin peşinde olduklarını, şeriatı putperestlerin ve kralların ellerinden kurtardıklarını ve günahkarın zaferini elinden aldıklarını' okuyoruz-V^

Mattathias'ı en büyük oğlu Judas Maccabeus izledi. İşlerinde bir aslan gibiydi, aslanın kurbanına kükreyerek atlaması gibi kötüleri izledi ve arayıp buldu ve halkına zarar verenleri yakh'. Gerçekten, Antiochus'un adamı Apollonius'u kesmeyi de becermişti. Apollonius'un 'putperestleri bir araya tbpladı'ğını ve 'İsrail'e karşı savaşmak için Samaria'dan büyük bir evsahibi bulduğunu da okuyoruz.' Judas bunu anlayınca, onu karşıladı, onu vurup kesti. Birçokları kesildi, kalanlar kaçtı. Judas onlardan kalanları yağmaladı, Apollonius'un kılıcını da aldı, yaşamının sonuna kadar onunla doğuştu'.'[76]^ Judas güçlenen Roma'yla ittifak kurdu. Fakat, Kudüs'ün Hellenleşmiş ulu kahini Alcimus'un kendisine karşı topladığı güçlü Suriye ordusuyla giriştiği savaşta öldü.

Judas'in yerine küçük kardeşi Jonathan (h. 160-143) geçti, fakat, şimdi masal dönüyor, 'bütün İsrail sahillerinde kötülük başını kaldırdı ve her yerde günah yükseldi'.^ Alcimus, Hellenleşmiş ulu kahin artık şehrin gerçek hakimiydi ve Yahudilikle çağdaş yaşamı uyum-laştırma programına devam ederek Musa şeriatına uyumu gevşetti, tapınağın iç duvarını kaldırttı. Roma ve aynı zamanda Suriye'yle entrikalar, doğaüstü güçlerin mucizeleri, açlık ve sürgün İsrail'de birbirini izledi. Jonathan çölde bir şehre çekildi, bir kale yaptırdı ve t.ö. 152'de, Alcimus öldükten bir kaç yıl sonra Suriye yardımıyla Kudüs'e zaferle döndü, Duvarı yeniden yaptırdı ve tapınağı açü.^ Fakat artık kutsanmış bir kahin yoktu. Üstelik görevin son sahibi Alcimus otantik Oniad ailesinden değil türedi Tobiadlardandı. Bu durumun uygunsuzluğunu aşmak için Makabi Jonathan zaferini izleyen Gül Bayramında kutsal göreve kendi geldi. Dokuz yıl sonra öldü ve görev kardeşi Si-mon'a geçti. Simon 'kahinler, halk ve ulusun reisleri ile ülkenin ileri gelenleri' yanında Suriye Selevkos imparatoru tarafından da onay-

lanmıştı. Bu tecavüz, Sirrion'un onların 'sonsuza kadar, bir peygamber gelene kadar yöneticisi ve ulu kahini olacağı ve dahası, herkesin ona uyması gerektiği ve ülkedeki tüm yazışmaların onun adına yazılması gerektiği ve mor giyinip altın taşıyacağı' yazılı bir tunç plakete de geçirilmişti.^9)

Fakat Simon sekiz yıl hüküm sürdü (1452-134); Jerichoda bir incelemedeyken, damadı, görünüşte onun onuruna verilen büyük bir ziyafette onu sarhoş etti ve öldürdü. Karısı ve iki oğlu da zehirlenmiş, hapsedilmiş, daha sonra da acımasızca öldürülmüşlerdi/[80]) Fakat üçüncü oğlu John Hyrcanus kaçmayı becerdi. Hemen ulu kahinliği aldı, otuz bir yıl oldukça refah içinde hüküm sürdü (135-104). Her yanda başarılı savaşlar verdi. Ama Josephus'un dediği gibi, 'Bu başarılar kıskançlık yarattı, ülkede fesat çıkardı; açık savaş açmadan rahat edemiyecek ve yan yana gelmiş bir çok kimse vardı, savaşta da yenilmişlerdi'/[81])

Ayaklananlar ve yenilenler, egemenliğinin ilk yılında John Hyrcanus'un yanlarında olduğu fakat sonra ihanet ettiği Ferisilerdj. Önderlerini yemeğe çağırmış ve yemekten sonra yönetiminin tanrı yolunda olduğunu onaylamalarım istemişti. Fakat adı Eleazar olan yaşlı önderlerden biri eğer gerçekten doğru davranmak istiyor a kahinliği bırakması gerektiğini, ailesinin buna hakkı olmadığını söylemişti. Bundan sonra Hyrcanus Sadukilere döndü üstelik Ferisi ritlerinin uygulanmasını resmen yasakladı. Yalanlarda bulunan Ölü Deniz Namesi zaviyesi de bu dönemde Î.Ö. HO'da inşa edilmiştir. Zaviye daha sonra Vaftizci Yahya'nın vaftiz olduğu Erden'deki yerden on mil kadar uzakta çölün doğusunda kurulmuştu.

Kudüs şehrinde iki karşıt mezhebin savaşı büyümüş, bir çokları bildirilen savaş gününün, kıyamet anının yaklaştığım düşünmüştü. John Hyrcanus İ.Ö. 104'de yönetimi karışma, kahinliği oğlu Aristo-bulus'a vasiyet ederek öldü. Fakat oğlu annesini hapse attı ve orada açlıktan öldürdü/[82]) Josephus'un dediği gibi, 'hükümeti krallığa dönüştürdü ve taç giyen ilk kişi oldu'/[83]) Bu saygısızlığa saygısızlık ekledi çünkü ailenin ne Zadoc'un kahinliğine ne de Davud'un krallığına hakkı vardı. Her iki haksızlık da kıyametdeki Mesihliğin yaklaştığına inana güçlendirdi.

Aristobulus zındıklığını tadacak kadar uzun yaşamadı. Kardeşi Antigonus'u bir suikastçıya öldürttüğünde kendisi de kandan fenalaşmış ve bir hizmetçi tarafından götürülürken hizmetçi takılmış ve

kam tam da kardeşinin kanının üstüne damlarmştı. Bunun anlamım sorduğunda kendisine anlatılmıştı ve hemen tam bir yıl sonra (104-103) orada nefesini verdi/[84]'

Aristobulüs'un dul eşi Alexandra kalan kardeşleri hapisten çıkardı, en yaşlısı, kendisine en mutedil ve salon görüneniyle Alexander Jannaeus'la (h.î.Ö. 103-76) evlendi. Fakat o da doğuda, batıda, kuzeyde, güneyde savaşlara girişti, ayaklanan Yahudileri yabana askerleriyle ezdi Ferisiler'e baskı arttı. Josephus'a göre 'altı yılda en azından elli bin Yahudi kesilmişti. Fakat bu zaferlerin öğüncünü duymadı çünkü kendi krallığım tüketiyordu. Sonunda kavgayı bıraktı ve tebasıyla konuşarak uyuşma sağlamak istedi. Fakat bu döneklik ve kuralsızlık ona duyulan nefreti artırdı. Onlara neden kendisinden böyle nefret ettiklerini ve onları nasıl memnun edebileceğini sorduğunda, ölerek dediler'/[85]'

Bütün bunlar olurken Ferisiler Suriye Selevkoslu Demetrius'u yardıma çağırdılar, o da tabu geldi. Yahudilerden ve Suriyelilerden oluşan ordusuyla Kudüs'e geldi, Alexander Jannaeus'un kuvvetlerim yendi fakat zaferden sonra altı bin Yahudi Jannaeus'a kaçtı, Suriye kralı da çekildi/[86]' Bundan sonra kral ve Kudüs'ün ulu kahini Ferisilerden öçlerini aldılar. Josephus, "Öfkesi- öyle garip oldu ki barbarlığı dinsizliğe vardı, sekiz yüz kişinin şehrin ortasında çarmıha gerilmesini emretti ve kanlarının ve çocuklarının boğazlarım gözlerinin önünde kestirdi. Bunlar yapılırken cariyeleriyle yaüp içti. Halk öyle korkuya kapıldı ki o gece sekiz bin kişi kaçtı. Judea'nın boşalması ancak Alexander'in ölümüyle durdu'.'[87]'

Bu ölümle, I.Ö. 76, Ferisiler iktidara geçtiler. Ölümün yalnızca yönü değişti. Yeni katliamlar, aile kırımları, ihanetler, tasfiyeler ve mucizeler krallığı on yıl çılgınlıklara boğduktan sonra, birbirleriyle mü--cadele eden kardeşlerden biri kutsal davasında kendisine yardım etsin diye Pompey'in Roma lejyonunu çağırdı, tanrının şehri Kudüs böylelikle Î.Ö. 63 yılında Roma dünyasına dahil oldu.

Yeni kazılmış olan çöl zaviyesi Ölü Deniz Namesi topluluğu kesinlikle bu zamana aittir. Zaviye Vaftizci Yahya'nın vaaz yerine yalandır. Kuşkusuz (bütün inanan Yahudiler kendi halklarının yaradılışın kaderi olduklarına bu dönemde inanıyordu) dünyanın sonunun yakın olduğu inana bu dönemde güçlenmişti. Gerçekten, son savaş ve

'Mesihin doğum sancılan' korkunç *Armageddon**un(*) ayaklanması gündemdeydi. Mitoloji tarih olmuştu, peygamberler her yerde vadedilen ve kıyameti gösteren mucizeleri görüyorlardı. Sadukiler, Ferisiler ve Mrkabiler (artık Mattathias'ın bir atasından dolayı Hasmoneanlar diye anılıyorlardı) kendi Vadedilmiş Ülkelerini gerçek bir cehenneme çevirmişlerdi. Bu arada dördüncü Çok değişik bir mezhep derin bir vakarla çöle ve ölü Denize çekildi; oraya yaklaşmış bulunan günlerin günü için hazırlanma isteğiyle gittiler.

Bunlar Esseneler denilen mezhepti, kendilerini dünyadaki son kuşak olarak kabul ediyorlardı, kendilerini Mesihin görüneceği son an için eğitiyorlardı. Savaş kendilerinin ışığın yanında savaşa girmeleriyle zaferle sonuçlanacaktı ve dünya yeniden kurulacaktı. Peygamber Habakkuk'un sözlerinden okudukları gibi 'dünya Allah'ın haşmetinin bilgisiyle dolacak, suların denizleri doldurması gibi (Habakkuk 2:14). Bugün Ölü Deniz Namesi LÖ. 200den kalmış kabul ediliyor ve Roma'ya karşı ilk Yahudi isyanı da İ.S. 66-70'de oldu. Bugün bilinen en eski İbrani yazılan bunlar. İçerikleri de iki tün

1. *Sptuagint(**)* döneminden kalma Kitabı Mukaddes parçalan, yani, Eski Ahidin Ortodoks *Masoretik(***)* biçiminden üç yüzyıl kadar daha eski. Daha önce bilinen en eski İbrani Kitabı Mukaddesinden de (Codex Babylonicus Petropolitanus, İ.S. 916) bin yıldan daha fazla eski.

2. Essene mezhebinin özgün yazdan. Temel örnekleri de aşağıdakilerdir:

A) IŞIKOGULLARININKARANLIKOĞULLARIİLE . SAVAŞI NAMESİ

Parşömene sarılmış 2 metreden uzun, 15 santim genişliğinde mükemmel bir deri namedir/[88]) Ayrıntısıyla Esseneler'in tanrı için dünyayı fethedecekleri üç savaşlık bir plan anlatılmıştır. İlk 2 savaş Mezopotamyahlar, Suriyeliler, Mısırlılar ve günün komşulanyla olacaktır ve hepsi altı yıl sürecektir. Bunu yedi yıllık (Sebt) bir dinlenme izleyecektir. Son savaş dünyanın daha uzak halklarıyla yapılacaktır ve yirmi dokuz yıl sürecektir. Arada dört (düşmanın saygı duya-

(*) Armageddon: Kıyamet gününde- iyilik kötülük orduları arasında çıkacak savaşa sahne olacak meydan, mahşer (çev. n.) (**) Bkz. Syf. 229. (***) Masoretik-İbrahi geleneğinde Eski Ahit yazımlanyla ve şerhleriyle ilgili temel metin sayılan Masora üstüne eğitim görmüş Masorit'le veya Masora ile ilgili olan (çev. notu).

cağının varsayildığı) sebt yılı olacaktır. Bu namenin başlığı Zerdüşt etkisi göstermektedir. Eski İbrani peygamberlerin etkileriyle de baştanbaşa karışmıştır. Fakat bunlar eski yakarışların hiç bilmediği bir dönemden sözeder biçimde yorumlanmışlardır. Ve herşey önceden bilinmekteyse de (veya en azından mezhebin üyesi olan seçilmiş insanlar bilmekteyse de) hatta savaşların uzunluğu bile belliyse de, insanlar tüm enerjileriyle eyleme katılmalıydılar.

Aşağıdaki talimattan, savaş planının yaklaşımı konusunda bir fikir edinilebilir:

'Cemaatin toplanması için olan davullarda Tanrının Çağırdıkları' yazacak; kumandanların toplanması için olanlarda Tanrının Prensleri' yazacak; akrabaların davullarında Tanrının Emri' yazılacak; ünlü adamların davullarının üstünde 'Cemaatin Babalarının Şefleri' yazacak. Toplantı yerinde bir araya geldiklerinde 'Kutsal Kurul İçin Tanrının ahitleri' yazacak. Kamp davullarının üstünde 'Kutsal Kamplarında Tanımın Barışı' yazacak; kampdan ayrılış davullannda 'Düşmanı Kaçıran ve Doğruluktan Nefret Edenleri Dağıtan ve Tanrıdan Nefret Edenleri İyiliğe Döndüren Tanrının Güçleri* yazacak. Savaş saflarının davulları üstünde 'Bütün Karanlık Oğullarına Karşı Tanrının Öfkesinin Öcü ve Sancaklarının Safları' yazacak. Savaş kapılan açılıp da düşman sıralarına ilerlendiğinde savaşanların toplanma davullarının üstünde 'Tanrının Toplantısında Öcün Anısına' yazacak; kesilenlerin davullannda Bütün Inançsızlan Savaşta Kesip Deviren Tanrının Güçlü Eli' yazacak; tuzakların davullarının üstünde Kötülüğü Yok eden Tanrının Gizleri' yazacak; izleyenlerin davullannda 'Tanrının Bütün Karanlık Oğullarına Vurması -Onlar Yok edilene Kadar Kızgınlığı Dinmeyecek' yazılacak...

Savaşa gittiklerinde sancaklarına Tanrımn Gerçeği', Tanrının Doğruluğu', Tanrının İhtişamı', Tanrının Adaleti' yazacaklar. Bunlardan sonra adlarını açıklayan tüm düzeni yazacaklar. Savaşa yaklaştıklarında sancaklarına Tanrının Doğru Eli', Tanrının Topluluğu', Tanrının Dehşeti', Tanrının Öldürmesi' ve adların tam açıklamasını yazacaklar. Savaştan döndüklerinde sancaklarına Tanrının Övgüsü', Tanrının Büyüklüğü', Tannnın Yüceliği', Tanrının İhtişarnı'nı adların tüm açıklamalarıyla yazacaklar.^[89]'

B) DÎSÎPLIN ELKÎTABI

Yirmi küsur ve üç küsur santim genişliğinde, birleştirildiğinde yirmi santim kadar uzunluğunda iki deri parçasına yazılmıştır/[90]' Metin iki tanedir, biri İki Ruh öğretisinin açıklanması, öteki mezhebin örgütlenmesi ve tarihsel görevine hazırlanmasıyla ilgili uygulamalardır.

Tanrı insanı dünyayı yönetsin diye yarattı ve onun için iki ruh yaptı, zaman saptanmış ziyareti boyunca bu iki ruhla yürüyebilir. Bunlar Doğru ve Yanlış ruhlarıdır. Işığın yeri Doğrunun kaynağıdır, Yanlışın kaynaklan da karanlığın çıktığı yerdir. Işıklar Prensinin elinde bütün doğrulukların yönetimi vardır, onlar ışık yolunda yürürler. Ve Karanlık Meleğinin elinde yanlışlık oğullarının yönetimi vardır, onlar da karanlığın yolunda yürürler. ...Fakat İsrail Tanrısı ve onun doğruluk meleği bütün ışık oğullarına yardım ettiler. Çünkü ışık ve karanlık ruhlarını o yarattı onlardan her türlü işi ve onların yollarından bütün hizmetleri kurdu. Ruhlardan biri sonsuzluğa kadar Tanrıyı sever ve bütün işleriyle sonsuza kadar hoşnut olur; öteki ise onun dostluğunu hor görür, bütün yollarından sonsuza kadar nefret eder...

Fakat tanrı anlayışının gizleriyle ve bilgisinin ihtişamıyla yanlışı yoketmek için bir dönem düzenledi, saptadığı zaman geldiğinde onu sonsuza kadar mahvedecek. Ve sonra dünyanın doğruluğu sonsuza kadar ortaya çıkacak, çünkü saptanan cezalandırma zamanı gelene kadar o yanlışın yönetiminde kötülük yollarına saptı. Ve sonra tanrı doğruluğuyla insanın bütün işlerini temizleyecek, kendi için insanın gövdesini yıkayacak, onun etinde gizlenen bütün yanlış ruhu yokedecek, bütün kötü işlerden kutsal ruhla onu kurtaracak. Ve ona doğruluk ruhunu serpecek, suyun kire yaptığı gibi, yanlışlığın bütün kötülüğünden ve kirliliğin ruhunda dolanmaktan En Yücenin bilgisi ve Cennet Oğullanrun dehasıyla doğruyu kavratacak, davranışlarında suçsuz olardan bilgilendirecek. Çünkü tanrı onları sonsuz ahit için seçti, insanın bütün ihtişamı onlar içindir, hilekarlığın bütün çabasına karşılık artık hiç yanlış olmayacak...

Çünkü tanrı ikj ruhu emredilen zamana ve yenilenmeye kadar eşit olarak yarattı; onların sonsuza kadar olan dönemlerdeki bütün işlerini bilir. İnsanoğularma bunları kalıtımsal olarak vermiştir ki iyiyi ve kötüyü bilsinler, ziyaret zamanına kadar dünyada her insanın ruhuna göre kısmetini verir.'([91])

Bundan sonra da, 'Ve bu, kötülükten dönüp onun isteğine göre emirlerini tutmak isteyen cemaatın üyesi için, şeriat ve refahda bir cemaat olma emridir...' diye devam eder.

Essenelerin gerekli olduğunu düşündükleri sıkı düzenlenmiş komünal, puriten, yarı askeri kışla yaşamlarında, amaçlarına ermek için iffet, fakirlik ve uyum yeminleri, çıraklık yılları ve aşamalan, yan kutsal komünal yemekleri ve bir tür ritüel banyolarına verdikleri önem dikkati çekiyor. Mezhebin merkezi herhalde yakınlarda yeryüzüne çıkarılan Kumran Vadisindeki büyük külliye idi. Vadi, Ölü Deniz'in kuzeybatı köşesindedir. Yakınında çoğunlukla erkeklerin bulunduğu geniş bir mezarlık vardır. Çevrede, Yahudi ayaklanması sırasında güvenliği sağlamak için kutsal metinlerin saklandığı çöle dağılmış mağaralar ve kaya oyukları bulunur. Bölgenin tarihi, hiç bir açıklama getirilemeyen Herod'un iktidarı sırasındaki İ.Ö. 31-4 arası boşluktan başka t.Ö. 110'dan İ.S. 67/70 yıllan arasmda olarak sapta-nabümiştir.

Ana yapının çevresinde kamp bulunduğu ve şehirlerde Essene grupları için hücreler ve toplantı odaları olduğu anlaşılıyor. Josephus, Essenelerin Yunanlıların Orfik hareketine benzerliğini anlatır. Hem mitoloji hem de geleneklerde benzerlik vardır. Şimdi Budist-Hindu manastır yaşantılarıyla bağlantılar da kurulabilir. Çünkü bu zamanın Hellenist-Levanten yaşamındaki Hint etkilerini gösteren yeterli kanıtımız var. Güney Afganistan'da Kandehar'da bulunan bir kaya-yazıtı Budist kral Aşoka'nm (h.İ.Ö. 268-323) Yunanca ve Aramca bir metnini içerir.*[92]) Bir başka Aşoka metni Budist kralın Suriye de Anti-ochus ü'ye, Mısır'da Ptolemy üye, Kıbrıslı Magas'a, Makedonyalı An-tigonas Gonatas'a ve Epir'de Alexander H'ye -Hellenist dünyanın merkezlerindeki bütün etkili monarklara- misyonerler gönderdiğini açıklamaktadır/[93]'

Harabelerin arkeolojik değerlendirmesi, namelerin paleografik değerlendirmesi, Makabilerin tarihi hakkında bildiklerimiz, Josephus'un Esseneler hakkındaki yazıları, Kurmandan çıkan mezhep hakkındaki bilgilerimizi toplumsal-tarihsel genel bilgilerimizle mükemmel birleştiriyor. Düşünceleri hakkında bir katkı olarak da şunu ekliyebiliriz:

C) HABAKKUK TEFSÎRÎ

On beş santim uzunluğunda, on üç santim kadar genişlikte, beş santim kadarı kaybolmuş görünen, çürümüş, oldukça zarar görmüş

bir parçadır/[94]^ Eski Ahidin Habakkuk Kitabından, I.ö. VI. Yüzyıl, Makabi dönemine göre yorumlanmış, özellikle de peygamberin sözünü ettiği 'son günlerin' u günler olduğu anlayışına göre değiştirilmiş bölümler içerir.

'Çünkü işte, kendisinin olmayan meskenleri mülk edinmek için dünyanın genişlikleri içinde dolaşan o sert ve saldırıcı milleti, Kıldanileri, ayağa kaldırıyorum (Habakkuk 1:6). Bu, (tefsir) Kitrim (Romalılar) çevik ve savaşta yetenekli demektir, iktidarları devirir ve onları Kittim egemenliğine katarlar. Bir çok ülkeleri ele geçirir Ve tanrının yasalarına inanmazlar... Dünyadaki şehirleri yağmalayarak ve dağıtarak yumuşak toprakta ilerlerler/[95])

Bu metnin başında iki kişinin adı geçer; metnin yayımlanışının yarattığı ilk heyecanla bütün yaşam, haça gerilme, diriliş ve ikinci gelişiyle Mesih Isa mitolojisinin Kumran Essene topluluğunca önceden bilindiği sanılmıştı. Okuduğumuz gibi:

'Bundan ötürü şeriatın kuvveti yok (Habakkuk 1:4). Bu, onlar (Yahudi önderler) Tanrının şeriatını reddettiler demektir. *Ve hak hiç ortaya çıkmtyor, çünkü kötü adam salihin etrafını sarıyor.* Bu, kötü adam, Kötü Kahin ve salih adam da Doğruluğun Öğretmeni demektir/[111]®

Bugün artık kötü adamın Kudüs'ün ulu kahinlerinden birini anlattığı biliniyor. Batı bilimadamları onun Jonathan Maccabeus olduğunu (h.î.Ö. 160-142) ileri sürdüler. Gördüğümüz gibi kutsal görevi ele geçiren ilk oydu.*[97]) Başkaları, görevi resmen bir tunca kazıtarak onaylatan Simon'u (h.î.Ö. 142-134) ileri sürüyorlar/[98]' Üçüncü bir öneri de John Hyrcanus. (hİ.Ö. 134-104) Yalnız kahinliği değil krallığı da gaspetmişti. O zaman da cesur muhalif Eleazar Doğruluğun Öğretmeni oluyor, Ferisi'lerin (belki de partinin aşırı bir kanadının) çöle çekilmesi ve Kumran'daki merkezin kurulmasının (İ.Ö. 110) nedenidir; kuruluş onun iktidarına rastlıyor/[99]'

Namelerin dilinde Kötü Kahin, Yalanın Vaizi, Yalarım Adamı, Yalanlar Vazeden Adam, Yanlışın Adamı, Hakaret Eden Adam olarak tanımlanıyor; bütün lakaplar Yalanı, Karanlıkların Efendisi ve Doğruyu, Işığın bir niteliği olarak kavrayan Zerdüşt inancına uyuyor.

Ölü Deniz külliyesinin bir başka metni, Eski Ahitdeki Nahum Kitabının tefsiri de Gazabın aslanı... insanları cardı asan' tanımını yapıyor. Alexander Jannaeus'la (h.I.Ö. 104-78) özdeşleştirilebilir, gördüğümüz gibi Kudüs'de bir gecede sekiz *yüz* Yahudiyi çarmıha gerdir-

miş, kendisi cariyeleriyle eğlenirken kanlarını onların gözleri önünde kestirmişti/[100]^ Ve Josephus'un dediği gibi bir çok Yahudi çöle kaçmıştı. Peder Duncan Howlett, dünyanın nadir gördüğü gecelerden biriydi' diye yazar, 'ölü Deniz Namelerinin Kötü Kahini için daha bakınmamıza gerek yok!"-[101])

Kötü Kahin için en azından dört aday bulabiliyoruz, Doğruluğun Öğretmeni içinse (Kötü Kahinin baskı yaptığı) bir isim önerildi, öyle pek inandırıcı da değil, yaşlı cesur Ferisi Eleazar; Esseneler, Ferisilerden çıkmış bir topluluk muydu? Sorunun karşılığı yok. Doğruluğun Öğretmeni mezhebin kurucusu muydu? Kötü Kahin tarafından çarmıha gerilmiş miydi? Öldükten sonra dirildi nü? Ve gene Mesih olarak gelecek mi? Bu noktalar için Profesör Millar Burrows' dan alıntı yapayım:

'Öğretmen çarmıha gerilmiş olabilir... Taşlanmış veya başka bir yolla öldürülmüş olabilir. Öte yandan doğal ölümle de ölmüş olabilir... Ne Habakkuk Tefsiri ne yayımlanmış başka bir Kumran metni öğretmenin öldürüldüğüne açıkça değinmiyor'. Dahası, 'Onun dirildiğine inanıldığını gösteren açık bir kanıt yok*. Son olarak, Burrows'a göre Öğretmenin Meşinle veya peygamberle özdeşleştirilmiş olduğu 'oldukça belirsiz'.'[102]) Hareketin bir başka metninden, Şam Metni diye anılan parçadan (1895'de bulunmuş önce *Ferisi* metni sanılmıştır) hâlâ gelmesi beklenen 'doğruluk öğretmeni, şeriat yorumcusu ve peygamberle iki mesih' olduğunu biliyoruz, fakat Profesör Burrows 'gelmiş olan doğruluk öğretmeniyle gelecek olan kişiler arasında ne gibi bir ilişki olacağının düşünüldüğü de oldukça belirsizdir* sonucuna varıyor/[103]'

Fakat, ölü Deniz Name'lerinde (Profesör F.M. Cross'un terimini kullanırsak) *Süz in Leben* olduğu kesindir. Son Hellenist dönemin Yahudi' kıyamet görüşü vardır ve Hıristiyan misyonu bu genel komşuluğun içinden çıkmıştır.'[104]) Profesör Cross'dan alıntıyla: 'ilk Kilise gibi, Essene topluluğu da Ferisilerden ve öteki Yahudi akımlarından, son günlerin seçilmiş cemaatı olma bilinciyle ayrıkr'/[105]) Fakat bir ayrımın daha sözü edilmelidir. Esseneler 'son gün' anlayışıyla Mesih'in geleceği günü beklerken, ilk Hıristiyanlar için Mesih zaten gelmiştir. Onun, daha sonraki bir temelden çıktığını söyleyebiliriz/[106]) ölü Deniz topluluğunun ana teması, geçmiş yıllarda olduğu gibi, Ye-hova'run putperestlerin ordularını getirirerek halkını günahlarından dolayı cezalandırdığıydı. Bu açıdan da Esseneler tam eski peygamber-

lerin çizgisini izlerler. Fakat, Amos, Hoşea, Yeremya ve ötekiler ibrani kıyametini tarihsel anlamıyla kavrarlarlar, şimdi ideoloji Zerdüşt ölümden sonraki yaşam düşüncesiyle kaynaşmıştır. Eski görüşe göre halk cezalandırılacak fakat Mesih Davud Evinin dünya güçlerini yenilemesini sağlayacak 'kalanlar olacaktı. Şimdi geçerli olan düşüncede ise, tersine, yaklaşan gün tarihin kendisinin sonunu gösteriyordu. İki ruhun, ışık ve karanlığın kozmik mücadelesinin sonuydu. Üstelik, tanrının bu kargaşa gününde mükemmel çağa geçecek olan kalanlar, başka bir Yahudi mezhebinden değil bu mezhepten olacaklardı. Öle Deniz çölünde manastırlarında bu kader için sert bir biçimde hazırlanıyorlardı.

İlk Hıristiyan görüşü de hemen hemen aynıydı. Fakat bazı bilimadamlarının gözlemlediği gibi, Ölü Deniz Namelerinde hemen tanınan Eski Ahit'irt meşruluğu ve dışarıda bırakma, Hıristiyanlarca terkedilmişti. Çünkü onlar 'daha sonraki bir temeldeydiler'. Işık Oğulları ile Karanlığın Oğullarının Savaşının kozmik krizi geçmişti, eski Yargılama ahlakı Aşk'a yönelebilirdi. Disiplin Elkitabında Tanrının Cemaati düzenine girmek isteyen adayın 'Tanrıyı araması.. Seçilmiş olanları sevmesi ve reddettiklerinden nefret etmesi... Işık Oğullarının hepsini sevmesi, hepsini Tanrının belirlediği kısmetine göre kabul etmesi ve Karanlık Oğullarından Tanrının öcündeki suça göre nefret etmesi' gerektiğini okuyoruz/[107]* Oysa Mesih anlayışta duyulması gereken sözleri şunlardır:

'Sen komşunu sevecek ve düşmanından nefret edeceksin denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim, Düşmanlarınızı sevin, ve size eza edenler için dua edin ki, siz göklerde olan Babanızın oğulları olasınız; zira o, güneşini kötülerin ve iyilerin üzerine doğurur; ve sa-lih olanlar ile olmıyanların üzerifie yağmur yağdırır. Çünkü eğer sizi sevenleri severseniz, ne karşılığı olur? Vergi mültezimleri de öyle yapmıyorlar mı? Ve yalnız kardeşlerinizi selamlarsanız fazla ne yapmış olursunuz? Putperestler de öyle yapmıyorlar mı? Bundan dolayı semavi Babanız kâmil olduğu gibi, siz de kâmil olun'/[108]*

Zerdüşt terimiyle, iyinin ve Kötünün ötesine gitmelisiniz, dolanmış ikiz yılandan aslan-adam aşamasına. Daha önce tartışılan Tire-sias gizemiyle ve Kitabı Mukaddes terimiyle Düşüşden önceki insanın durumuyla karşılaştırın.

Buraya kadar, Hıristiyan mitolojinin kaynaklarının Pers etkisindeki eski Ahit düşüncesinden geliştiği çıkarılabilir. Şimdiye kadar aşk

üstünde durulması ve (bir olasılıkla) özellikle Yahudiden değil de insanlık kavramından sözedilmesiyle birlikte Yunanlılarla ilgili özel bir şey bulamıyoruz. Fakat, Mesih terimiyle ilgili olarak daha söylenecek şeyler var; bunun için de gözlerimizi Roma'ya çeviriyoruz.

7. Bölüm

BÜYÜK ROMA
I.Ö. 500 - İ.S. 500

1. KELT EYALETİ

Sezar'ın I.Ö. 58'de başlayan Galya Savaşları, Pompey Levant'ı Roma'ya açtığı gibi, Avrupa'yı Roma imparatorluğuna açh. Yüzyıllardır güneş şehirlerine rahat vermeyen Keltlerin gücünü kırdı. V. yüzyılda Cadiz e kadar girerek ispanya'yı işgal etmiş ve I.Ö. 390'da Roma'nm kendisini yedi ay kuşatmışlardı, italya'ya gidişlerinden önemli bir tanesi buydu. Doğuda, I.Ö. 280'de Tesalya ya girilmiş, Yunanistan işgal edilmiş, Delfi yağmalanmıştı. Ertesi yıl Anadolu yaylalarına girilmiş, halen Galarya adım taşıyan bölge yağmalanmış hatta Suriye'ye giden ordulara merkez yapılmıştı. 232'de Bergama kralı At-talos I Galatyalılara boyun eğdirdi Ünlü Hellenist zafer heykeli 'ölen Galli' sarışın, yakışıldı bir savaşçıyı tipik Kelt gerdanlığı veya altın yakası ile resmeder.

Kelt kültürünün en eski ekseni Alpler ve Güney Almanya'ydı. Avrupa'da Demir Çağı döneminde iki aşamada gelişmişti: 1. Hallstatt Kültürü, I.Ö. 900-400 ve 2. La Tene, I.Ö. 550-15. ilki tunç eşya arasında demirin de görülmesiyle ortaya çıkar, daha sonraki destanlarda tehlikeli büyücüler olarak anlatılan gezgin demircilerin eseridir. Örnek olarak Alman efsanesi Demirci Weyland. Arthur'daki taştan çekilen kılıç teması, ham demiri işleyen büyusel sanatlarından esinlenir. Profesör Mircea Eliade, Demir Çağı rit ve mitoslarım inceleyen hayranlık verici yapıtında, bu mitolojideki taşın ana kaya ve demir silahın da, demirci ocağının doğum sanatıyla ortaya çıkarılan çocuğu olduğunu göstermiştir.^) Bir kayadan elinden kılıçla doğan Mithra ile

karşılaştırın^*)

Eliade'nin alıntıladığı bir Yakut atasözü, 'demirciler ve şamanlar aynı yuvadandır' der.@) Şamanın sözde zarar görmeyen gövdesiyle ateşte yürüyebilmesi, ateşteki işlemle ortaya çıkarılan metalin niteliğiyle benzerlik taşır. Ve ocağında saf kayadan böyle ölümsüz bir 'yıldırmV üretmesi, bireyin kendisini kendi ölümsüz parçasıyla özdeşleştirdiği ruhsal başlangıç (yani Mitra veya Budist tarikat) kadar büyüsel bir benzerlik taşır. Bazı ilk Japon Budist tapınaklarında yoğun emek harcayan bilge Fudo 'hareketsiz' (Sanskritce *Acalanatha,* 'Hareketsiz Efendi') imgesi vardır. Fudo, Mithra'run kayadan çıkışı gibi,' gürüldeyen ateşlerin ortasında sarsılmaz bir hareketsizlikle, sağ elinde dik tuttuğu bir kılıçla, yavuz bir çehreyle oturur. Ve ük Isaiah 10-^1-22'de (î.ö. 740-700) görülen Kitabı Mukaddes'in "kalan" anlayışında, bu düşüncenin kahraman kavramına uygulanışım görüyoruz. Fakat kahraman yalnız bir birey değil, her zaman Yehova'nın amacım taşıyan denenmiş ve gerçek bir oydaşmadır.

En eski Hallstatt kalıntılarında (İ.Ö. 900) bulunan demir eşyanın, hem ruhun demirliği hem de ocaktaki ateş anlamıyla taştan çekilen kılıç masallarıyla Avrupa ritüel destanlarına girişi yansıttığı sonucunu çıkarabiliriz. Hallstatt'ın kendisi Avusturya'da, Salzburg'un otuz mü güneydoğusundadır. Domuz, koyun, sığır, köpek ve at evcilleş-tirilmiş hayvanlardı. Ahşap kulübeler ve geçitler fizik çevrenin kalabalığım gösterir. Seramik ve metal eşyaların süslemeleri, silahlar, at ve araba takımları, takılar, vb aynı incelmemişliği gösterir: cansız, kaba bir simetri; geometrik ve katı. Avrupa köylü giyimi ve bir tür sivri külah olağan giyimmiş gibi görünüyor. Olağan cenaze riti de, gömülmenin de görülmesine karşın, ölülerin yakılmasıydı. Çıkış noktası Bohemya ve Güney Almanya'dır; ama son döneminde İspanya ve Bre-tanya, İskandinavya ve Britanya Adalarına kadar yayıldı, Î.Ö. 550-15 döneminde yükselen La Tene Kelt kültürüne bir temel oluşturdu.

Orta ve Batı Avrupa'nın parlak İkinci Demir Çağının merkezi La Tene İsviçre'dedir, Neuchâtel kasabasına beş mil uzaklıktadır. Burada, on parmaklı, demir geçirilmiş bir araba tekeri, her biri bir at için iki boyunduruk, bir yük eğerinin parçalan ve sayısız biniciliğe ait daha küçük takımlar, oval kalkanlar, büyük bir yayın parçalan, 270 temren, bazıları tunç kında 166 kılıç bulunmuştur. Bunlar eğrilerden oluşan

(*) Bakınız sayfa 218.

tipik yüksek Kelt süslemeleriyle bezenmiştir.

Romanın Keltlerce işgali ve Anadolu'ya giriş bu dönemdedir. Dalga doğuya, Güney Rusya'ya yayılmış-, ama ana akım batıya olmuş, eski Hallstatt merkezlerine taşmıştır. İ.Ö. V. yüzyılın sonlarında **Ren** ve Elbe bölgeleri ele geçmiş, IV. yüzyılın başlarında Manş aşılarak Brython boyları bugün Britanya diye bilinen yere, Goideller de İrlanda'ya varmışlardır. Sonra da İskoçya, Cornwall ve Galler'e yerleşilmiştir. Galya ve îspanya da La Tene'den aşiretlerin eline geçmişti, tö. 52 yılında Sezar Vercingetorix ve Helvetik konfederas-yonunu yenene kadar, tüm Avrupa'da, kuzeyde ve batıda, Etrurya, Yunanistan ve Yakın Doğu merkezlerinin etkisini taşımakla birlikte temelde kendi barbar özellikleriyle canlı, ortak bir uygarlık fışkırmıştır. Jül Sezar, *Galya Savaşı* adlı kitabının altıncısında şöyle anlatır: 'Bütün Gallia'da, sayılan ve sevilen şahıslar iki sınıfa ayrılır. Hal* ka ise, hemen hemen esir gözüyle bakılır. Kendiliklerinden hiç bir işe girişmedikleri gibi herhangi bir mesele konusunda görüşleri de alınmaz. Çoğu ya borç ya da vergilerin yükü veya kudretli adamların fenalıkları altında ezilerek kendilerini soylulara köle olarak satarlar. Soylular, bunlar üzerinde, bir efendinin kölesi üzerindeki bütün haklarına sahiptirler. Yukarıda sözü edilen iki sınıftan biri Druid'ler, ötekisi ise şövalyelerdir. Birinciler din işleriyle uğraşırlar, resmi ve özel kurban törenini yapar» ayinlere ilişkin meseleleri yorumlarlar. Birçok genç ders almak için onların etrafına toplanır, son derece saygı gösterirler. Çünkü genel ya da özel bütün anlaşmazlıklarda kararı bu adamlar verir. Herhangi bir suç işlendiği ya da öldürme olayı olduğu ya da miras ve sınırlar hakkında bir kavga çıktığı zaman verilecek hükmü bu adamlar kararlaştırır, mükafat ve cezayı belirlerler. Herhangi bir şahıs veya kabile, kararlarını yerine getirmezse, onların kurban kesmesini yasaklarlar. Bu, onların en ağır cezasıdır. Bu işi yapması yasaklananlar, dinsiz ve cani sayılırlar. Herkes onlardan sakınır, ilişki kurmaktan ve konuşmaktan çekinir. Onlara dokunsa-lar, zarar geleceğinden korkarlar, isteseler bile haklan verilmez. Hiç bir imtiyaz elde edemezler.: Bütün bu Druidlerin tek bir reisi vardır, aralarında en büyük otoriteye sahiptir. Öldüğü zaman ya mevki bakımından diğerlerinden üstün olan biri onun yerine geçer, ya da eşit rütbede olanlar çoksa, Druidlerin oyuna baş vurur, hatta bazen silah kuvvetiyle reislik için mücadele ederler. Bu Druidler senenin belirli

bir zamanında, bütün Gallia'nın merkezi sayılan bir bölgede, Carnut'lann(*) arazisi içinde kutsal bir yerde toplanırlar. Bütün kavgalı olanlar her taraftan buraya gelir ve Druidlerin verdikleri karar ve hükümlere boyun eğerler. Öğretilerinin Britanya'da keşfedilerek oradan Gallia'ya geçtiğine inanırlar. Bugün bu konuyu daha derin olarak incelemek isteyenler çok kere, onu öğrenmek üzere, Britanya' ya giderler.

Druidler savaşlardan uzak kalırlar ve başkaları gibi savaş vergileri vermezler. Askerlikle ve başka ödevlerle yükümlü değillerdir. Bu kadar büyük imtiyazların cazibesine kapılan bir çok genç, kendiliklerinden, öğrenim için onlara gelirler, çokları da aileleri ve akrabaları tarafından gönderilirler. Söylendiğine göre; Druidlerin okulunda bir yığın mısra ezberletilir. Bundan ötürü, bazı kimseler, yirmi yıl öğrenim görürler. Druidler, öğretilerini yazıya dökmeyi günah sayarlar, oysa diğer bütün işlerde, resmi ve özel hesaplarda Grek harflerini kullanırlar. Bence bunu, şu iki nedenden ötürü kabul etmişlerdin Ya öğretilerinin halk tarafından bilinmesini arzu etmezler, ya da öğretiyi edinenlerin yazıya güvenerek hafızalarını geliştirmeyi ihmal ermelerinden korkarlar. Gerçekten de, yazının yardımı, öğrencinin ezberleme çabasını ve hafızasının işlemesini köreltebilir. Öğrenmek istedikleri en belli başlı inanç, ruhların ölmediği ve ölümden sonra bir kişiden diğer bir kişiye geçtiğidir. Bu inanç, ölüm korkusunu ortadan kaldırdığı için onları kahramanlığa yönelten en büyük etki olarak görülür. Bundan başka, yıldızlar ve hareketleri, evrenin ve yeryüzünün büyüklüğü, tabiatın özü, ölümsüz tanrıların kuvvet ve kudretleri konusunda bir çok tartışmalar yaparlar ve bilgilerini gençliğe aktarırlar.

Diğer sınıf, şövalyelerden meydana gelir. Bunların hepsi fırsat düştükçe, herhangi bir savaş çıktığı zaman (Sezar'ın gelmesinden önce hemen her yıl savaş/olurdu. Çünkü ya kendilerini saldırıya geçerler ya da saldınlan savuşturmaya çalışırlardı), bu işle uğraşırlar ve her biri soyluluk-ve zenginliğinin önemine göre çevresinde ücretli askerler ve bendeler bulundurur. Bu onlarca tanınan yegane kudret ve nüfuz alametidirV

Bütün Gal milleti dini törenlerine son derece büyük bir bağlılık gösterir. Bu yüzden fazla ağır hastalıklara yakalanmış olanlar veya

(*) Fransızca Chartres; Latince Camutes'den gelir, Eure et Loire ve Loiret bölgesinde yaşayan kabileydi.

savaşta tehlike karşısında kalanlar, ya kurban olarak insan keserler, ya da keseceklerine dair adakta bulurlar. Bu gibi kurbanlarda, Druidle-ri rahip olarak kullanırlar. Bir insan hayatı yerine bir insan hayan kefaret olarak ödenmezse, ölümsüz Tanrıların duyduğu kızgınlığın yatıştınlamayacağına inanırlar, özel hayatta olduğu gibi genel hayatta da kurban töreni yaparlar. Bazıları da çok büyük heykeller yaparak sazlardan örülmüş uzuvlarını diri insanlarla doldururlar. Sonra ateşleyerek yakarlar. İnsanlar alevler içinde can verirler. Hırsızlık, haydutluk ya da herhangi bir cinayet işlerken suçüstü yakalananların idam edilmesinden, Ölümsüz Tanrıların çok fazla hoşlandıklarına inanırlar. Fakat bu gibi adamların sayısı eksilince masumları bile kurban etmekten çekinmezler.

Tanrılar içinde en fazla Mercurius'a(*) ibadet ederler. En çok onun heykelleri vardır. Onu bütün sanatların mucidi, her yolun ve yolcu luğun kılavuzu sayarlar. Para kazanma ve ticaret işlerinde en büyük kudrete sahip olduğuna inanırlar. Ondan sonra sıra ile Apollon, Mars, Jüpiter, Minerva gelir. Bu tanrılar hakkındaki fikirleri hemen hemen diğer bütün milletler arasında yayılmış fikirlerin aynıdır. Apollon, hastalıkları uzaklaştırır. Minerva sanat ve mesleklerin ilk temellerini öğretmiştir. Jüpiter göklerin egemenliğini elinde tutar. Mars savaş işlerine bakar. Herhangi bir meydan muharebesine karar verdikleri zaman, savaşta aldıkları bütün ganimetleri Mars'a adarlar. Galip gelir lerse, esir ettikleri bütün canlı yaratıkları kurban ederler. Diğer bütün eşyayı bir tek yerde toplarlar. Birçok devletlerde, bu gibi eşya yığınlarının kutsal yerlerde bir tepe meydana getirdiği görülür. Bir adamın bütün dini bağlan hiçe sayarak böyle ganimetleri evinde sak lamaya cesaret ettiği ve konuldukları yerden alıp kendine mal ettiği pek az görülür. Böyle bir kabahat en ağır ceza ve işkence ile ceza landırılır.

Bütün Gal'ler, Dis denilen bir tanrısal babadan doğduklarını ileri sürerler ve bunu da Druidlerden öğrendiklerini söylerler. Bundan ötürü, zamanı, günlerin değil gecelerin sayısıyla ölçerler. Doğum günleri, aylar ve yılların başlangıçları, gündüzü geceden sonra başlatarak hesaplanır. Diğer törenlerinde başka milletlerden şu balamdan ayrılırlar: Oğullarının, yetişip askerlik hizmetine dayanacak yaşa gelmedikçe, halk önünde kendilerine yaklaşmasına izin vermezler. Er-

(*) Sezar'ırt Kelt tanrılarım Romalı eşdeğerleriyle adlandırması biraz karanlık yaratıyor. Fakat birazdan göreceğimiz gibi, Keltce adlan ve özellikleri çıkartılabilir.

kek evlatların henüz çocukluk çağındayken genel bir yerde babanın gözü önünde oturması ayıp sayılır."*[3])

Hallstatt, La Tene veya Roma döneminde bile Kelt yazmı bulunmadığı için, Sezar'm, Strabo, Pliny, Diodorus Siculus ve bir kaç kişinin daha tanıklıklarına dayanmak durumundayız/[4]) Bunlardan sonra Roma döneminden kalma bazı taş anıtlar var; son olarak/ fakat en iyisi, irlanda, İskoçya ve Gallerin edebiyatlarıyla modem İrlanda'nın peri masalları ve temelde Kel tik olan Arthur romansım bir çok anahtar sunan belgeler olarak ekleyebiliriz.

örnek olarak, Goidelik Keltlerin irlanda kıyılarına gemileriyle vurdukları dönemi anlatan baş şair Amairgen'in olduğu varsayılan garip, büyüsel bir şiir vardır:

Denizlerin üstünde esen rüzgar benim,
Derinliklerin dalgası benim,
Yedi savaşın boğası benim,
Kayanın üstündeki kartal benim.
Güneşin gözyaşı benim,
Bitkilerin en güzeli benim,
Ben cesaret domuzuyum,
Sudaki som balığı benim,
Ovadaki göl benim,
Bilgi sözcüğü benim,
Savaş mızrağının ucu benim,
Kafadaki ateşi (düşünceyi) biçimlendiren tanrı benim.
Dağdaki toplantıda ışığı kim saçtı?(*)'
Ayın hallerini önceden kim söyler?(**)
Güneşin battığı yeri kim anlatır?(***)

Bu şiir ve aynı türde olan başkaları hakkında, Hinduism, Pytagoreanizm'le ilişkili Drudik düşünce ve daha sonraki Neoplatonist Sotus Erigana'nin (İ.S. 875) irlanda felsefesi ile bağıntılarını tartışan bir çok şey yazılmıştır. Şarkının metni irlanda İşgal Kitabı' (Lebor Gabala)dandır. Orta Çağ'a kadar elyazılarıyla saklanmışsa da, İ.S. VIII. yüzyıl dolaylarında eski olayların özetlenmiş biçimini içerir, Goidelle-

(*) Her sorunu kim çözer, benden başka?
(**) Ayın hallerini size kim söyler, ben?
(***) Şair söylemedikçe?

rin İrlanda'ya ilk gelişleri kadar eski olayları koriu edinir/[5]' Sezar'ın Keltlerin ölümden korkmadıkları çünkü yeniden yaşıyacaklanna inandıklarına ilişkin gözlemi de bu şiirin antikligine bir kanıt olarak görülür. Fakat Î.S. IV. ve V. yüzyılların Tara ve Cashel döneminin özetlemesi olduğunu savunanlar da vardır/[6]'

Ne olursa olsun, şiir, gelişmiş mistik bir teololjiden çok bir tür pan-büyücülük dünya görüşünü yansıtır.™ Bir yetkilinin belirttiği gibi, karşılaştırma, 'vahşi doktorun övünen deyişleriyle" yapılabilir/[8]' Bir başkası, şiirde şairin ileri sürdüğü şey, istekle her şeyin biçimine girebilmek, insanüstü hasımlarına karşı mücadele edebilip onlarla aynı düzeye gelmektir, geçmişin anılan değil' der/[9]' Bu tür düşünceler şaman pratiğinin temelidir/[10]' Fakat, bu tür düşünceler geliştirilebilir. Aynı Hindistan'da şamanın yogi olması ve kişinin kozmosun kendisine dönüşerek her şeyin özü olması gibi. örnek olarak, Amair-gen'in sarkışım daha önce alıntıladığımız Svetasvatara Upanişad' daki kıtayla karşılaştırabiliriz:

> sen koyu mavi gözlü kuş ve kırmızı gözlü papağansın
> yıldırımlar senin çocuğun gibi. sen mevsimler ve denizlersin
> başlangıcın yok, tüm varlıkların doğduğu yerde, tüm yayılışınla
> oturuyorsun^*)

Şamam kategorik olarak mistikten ayırmak olanaklı değil. Üstelik, ilkel şamanizmden arkaik ve Doğu düşüncesinin en yüksek düzenlerine kadar, mikrokozm ve makrokozm tektir ve aşkındır; bunlar arasında Tanrının ayrı olduğu düşünce yolu kadar bir ayrım yoktur. Gerçekten, Avrupa mitos tarihi boyunca, daha sonraki mistik tutumların Kelt ve Germen mitoslarıyla birleşme ve onlardan destek bulma eğilimi, yazınımızdakı en yüksek ruhsal zorlanmanın gelişiminde belirleyici olmuştur.

irlanda mitolojik dönemleri, Kıtadan irlanda'ya gelen işgalci dal-galarından söz eder. Sonuncusu şair Amairgen'in halkıdır, Mil Oğulları yani Milesianlar denilenler. Fakat bu metinlerin korunmasını borçlu olduğumuz gayretli Hıristiyan keşişleri bu mitosların kişilerini Kitabı Mukaddes'deki mitsel karakterlerle bağdaştırmakta zorluk çekmişlerdir. Yani bize kalan ;.bir tür iki saçmalık kuşağının

O Bkz. sayfa 95.

bileşimidir. Bilimadamları henüz gerçek tarihe ilişkin kısmı ayıklayamamışlardır.

Örnek olarak, İrlanda'ya ilk gelenler Banba ve iki kız kardeşidir. Kain'in kızları İrlanda'ya elli kadın ve üç erkekle deniz yolundan gelmişler ve orada vebadan ölmüşlerdir. Sonra, üç balıkçı gelmiştir. "Zorla Peri Kadınların Banba Adaşım ele geçirmişlerdir'. Ama kanlarım getirmeye gittiklerinde Tufanda yitmişlerdir/[11]' Nuh'un kız torunu, akıllı Cessair, babası, kocası ve üçüncü bir erkek, Ladrüyla, 'Erinin ilk ölü adamı', gene elli kadınla gelmiş fakat onların gemisi de batmıştır. Yüzyıllarca yaşayan eşi Finntain dışında hepsi Tufanda yitmişlerdir/[12])

Okuyucu Banba'nın, İrlanda'nın sevgiyle adım aldığı tanrıçanın adı olduğunu bilmelidir. Sözcüğün anlamı da 'domüz'dur. Yani gene tamdık bir yerdeyiz, kuzeyli Kirke'nin adasında, *tikel Mitolojide aktarılan* bir İrlanda masalı, dünyada domuz kafasıyla ortaya çıkan Gençlik Ülkesinin kralının kızım anlatır. Bu da öpücükle geçebilirZ[13]) Klasik yazarlar rahibelerin yaşadığı kalelerden sözetmişlerdir. Strabo Loire ağzındaki bir tanesini anlatır. Erkeklerin ayak basmasının yasak olduğu sefahata adanmış bir yerdedir. Britanya yakınlanndaki bir başkası, Semadirek'deki Demeter ve Persephone kurbanlarım andıran törenlerin yapıldığı bir yerdir/[14]) Romalı coğrafyacı Mela(İ.S. 43) Bretonya'nın batı sahilinde Pont du Raz açıklarında Sein Adasındaki dokuz bakireyi anlatır. Bunların olağanüstü güçleri vardır ve ancak onlara danışan gemiciler oraya yaklaşabilir/[15]) Demeter ve Persephone ritlerinde domuzun önemi vardır; kendileri de domuz biçiminde olabilirler/[16]) Domuzun aynca ölüm kültleriyle de bağıntısı vardır. Kelt kadın adaları tartışılırken, bilim adandan, Manş'daki küçük Alder-ney ve Herm adalanyla Morbihan Körfezindeki Er Lanic'de ortaya çıkarılan Kelt-öncesi mezarlıkları göstermişlerdir. Bir yetkili, "mezarlar bizi Kelt-öncesi halklara götürmektedir' demektedir, 'ada kültlerinin yerli folklorunda derin kökleri olduğu ve muhakkak Kelt kaynaklı olması gerekmediği inancını da güçlendirmektedir'. "Gerçekten kadın toplulukları öykülerini kabul edersek, aynı zamanda druidik dinsel düzenin devamı- ve onun bir kısmı olmayan bir düzenin varlığını kabul etmekten kaçınamayız, böylece druidik öncesi inancın varlığım izlememiz gerekir.'*[17])

Banba'nın Nuh öncesi öykülerine devam edersek; balıkçılarla Nuh'un kız torununun ilişkisiyle Emerald Adasında acaip bir soy tü-

remiştir, Fomorianlar. Bazılarının ayakları yoktur, bazılarının yalnız bir yanı vardır ve hepsi Kitabı Mukaddes'deki Hamdan inmiştir. Dev olmalarına karşın yeni gelenlere yenilmişlerdir. Yeni gelenler ispanya'dan Partholan ırkıydı, 'En azından onlar kadar akıllıydılar'. Birinin dışında hepsi vebadan *öldü.* O da Tuan mac Caraill'di. Hıristiyanlık çağlarına kadar yaşıyarak, bütün öyküyü Saint Finnen'e kadar getirip bağladı/[18])

Sonra gelenler Nemed halkıydı, gene Nuh'un torunlarıydılar, Partholanianlar gibi İspanya'dan gelmişlerdi. Yenilgiden kurtulan ve ülkeyi Tory Adasındaki cam bir kulübeden yöneten Fomorianlar onlara boyun eğdirdiler. Tory Adası Donegal kıyısında kuzeybatıdadır. Nemedianlar bundan sonra her yıl, Halloween gününde ekinlerin ve doğan çocukların üçte ikisini onlara ödemek zorunda kaldılar.

Sonra da Firbolglar geldi. Bilimadamları bunların gerçek Kelt öncesi halk olabileceğini ve Fomorianların da onların tanrıları olduğunu düşünüyorlar. Bu tanrılar içinde savaş tanrısı Net, tehlikeli torunu Kötü Gözün Baloru ve bilgi tanrısı Elatha vardır. Firbolg'lar İspanya yoluyla Yunanistan'dan geldiler, megalitleri inşa edenler gibi. Taltiu adlı bir kraliçe tarafından yönetildikleri de varsayılıyordu. Tarihçilere göre Fomorianlan yendiler fakat soı ra gelen ırka da yenildiler; parlayan Tautha De Danann'a, tanrıça Dana'nın Halkına (Tautha). Dana da masallar dizisinin sonuncusunda şair Amairgen'in ırkı Milesianlara yenildi. Bazdan bunları Keltler olarak kabul eder. Bu arada işgal edilen Tuatha görünürden peri tepelerine kaçmıştır, cam gibi görünmez olmuştur ve bugüne kadar İrlanda'nın her yerinde yaşamıştır.

Tuatha De Danannın renkli mitolojisinden dikkat çekici bazı özellikleri burada artmalıyız. İlki, Yunanistan'ın büyük küçük tannçalarıyla benzerlik gösteren tannça burçlarının önemi. Dana (-in halı Danann) adım bütün hepsine verir ve tanrıların anasıdır, Gaea'run eşdeğeridir. Toprak Ana odur, verimliliğin ve bolluğun sahibi odur. İnsan kurbanın sunulabileceği ilahlardan birisidir. Kerry'de iki tepe Anunun Papları' adıyla bilinir, Anu onun adlarından biridir, fiil kökü *an* beslemek'den gelir.

Brigit veya Brig (İrce *brig* 'güç', Galce *bri* 'ün') fiirin ve bilginin patroniçesidir, tanrının bir başka yönünü gösterir ve Sezar'ca Keltlerin Minerva'sı diye adlandırılmıştır. Hıristiyanlık döneminde inanç popüler Aziz Brigit kültüyle devam etmiştir. Kildare'de kutsal bir ateş

onu temsil ediyor ve ondokuz rahibe sırayla onu bekliyor, yirminci gün nöbeti azizenin kendisi devralıyordu; erkeklerin ateşe yaklaşması yasaktı Ayrıca Brigit uygarlığı veren tanrıydı. Profesör John A. Mac-Culloch'un dediği gibi 'Keklerin tanrılardan çok tanrıçalara tapındığı bir döneme ait olmalıdır, bilginin, hekimlik, tarım, ilham, erkeklerden çok kadınlara ait olduğu bir zamana'.^

Panteonun büyük baba figürü Sezar'ın Dis, Pîuto veya Hades'le eşit gördüğü yeraltı tanrısıdır. Galce adı Cernunnos'du, belki de *cerna* boynuz'dan boynuzlu' demektir.*[20]) İrlanda epiklerinde *dago devos* 'iyi Tanrı'dan Dağda diye adlandırılır. Gal anıtlarında boynuzlu veya geyik boynuzlanyla ve Kelt gerdanlığryla *(Doğu Mitolojisindeki* 20. şekilde görünen Reims'deki sunakda olduğu gibi) temsil edilir veya kaba bir sakalla (Fransa'da Condat'da bulunan heykeldeki gibi) üç başlıdır. Kolunda tohum ırmağının aktığı bir verimlilik torbası taşıyabilir.

Anıtlarda heybetli bir çehresi vardır. İrlanda epiklerindeyse bir tür soytarıdır. Burada Keltik olsun Germenlik olsun bütün Kuzey Avrupa mitolojilerinin en geniş eğilimlerinden birine dokunuyoruz, çünkü en büyük tanrıçaları ve tanrıları bile, ayık bir göze, dinsel bir bağıntıları olmadığını gösterir.

Dağda, Banba ve Brigit'in babasıydı ve "hiçbir arkadaşın şükran duymadan gitmediği' bir kazanı vardı. İçindekiler hem ölüleri eski durumlarına döndürüyor hem şiirsel esin veriyordu. Böyle bir kazan bir tanrıçanın türevi olarak görülüyor, ayrıca eski tanrıçaların babası durumunda bir tanrıya bağlanması da anaerkil temaların ataerkil ilahlarca ele alınışını gösteriyor. Zeus, Apollo ve Perseus'un Tunç Çağı tanrıçaları ve Ege rahibelerine karşı zaferleri gibi

Belirli bir günde Dagda'nın savaş tanrıçası Morrigan'la buluşup yattığını öğrenince şaşırmamamız gerek. Aynı şey daha sonra Kral Arthur'un sadık kızkardeşi Fata Morgana, Morgan la *Fee* olarak karşımıza çıkıyor. Kız ırmakta yıkanırken bir ayağı kuzeyde Echumech' de öteki güneyde Loscuinn'de onu gözlemişti. Ama aynı gün Fomori-anlar ona bir balık suyu çorbası içmesi için meydan okudular. Kendi v kralları Kötü Gözün Balor'unun koca kazanını dört kez yirmi galon sütle, dört kez yirmi yemek ve yağla doldurmuş, içine keçi, koyun ve domuz da koymuşlardı; hepsi bir arada kaynatılıp yerde kocaman bir çukura dökülmüştü. Ama güçlü tanrı Dağda bir adamla kadının içinde yatabilecekleri kadar büyük bir kepçe almış, çukur boşalana

kadar kepçe sallamıştı, sonra da çukurda ve toprakta kalanları eliyle avuçlamıştı.

Sonra Dağda "yi uyku bastı. Fomorianlar gülüyorlardı, çünkü karnı büyük evin büyük kazanı gibi olmuştu. Gene de kalktı, ağır ağır yollandı. Giyimi de hiç göz alia değildi. Başında dirseklerine kadar gelen bir başlık vardı, önden uzun, arkadan kısa kahverengi bir palto giyiyordu. Kunduraları at derisindendi, kılsızdı. Ve elinde sekiz adamı taşıyabilecek tekerlekli bir çatal vardı. Arkasında bir eyaletin sınır hendekleri kadar derin iz bırakıyordu. İşte böyle evine giderken Morrigan'a, şu Savaş Kargasına o müthiş banyosunda rastladı/[21]^

Kraliçe Meave ve Keltik eşi Ailill'in yastık konuşmalarından öğrendiğimiz gibi, Kelt öncesi tanrıçalar, boyun eğdirilmişlerse de, güçsüz değillerdir. Cooleyli Kahverengi Boğa epiğinde olduğu gibi, Meave'nin arsız hareketi bunu önceden gösteriyor. Meave boğayı istemiş ve karşılığında kendisini sunmuştu; bu savaş ilahlarına karşı bile dişi güçlerin varlığını gösteren bir anlam taşır. Bu anlam, Afrodit ve Hellen gerçek ve daha anlamlı kişilerken, sahnenin tanrılar ve kahra-manlarca gasp edildiği Yunan epikleriyle zıt bir görüştür.

Örnek olarak, Cuchullin, bu garip İrlanda İlyada'sırun Achilles'i, bir gece, kuzeyden gelen berbat bir bağırtıyla uyandı. Öyle a ti oldu ki yatağından düştü ve çuval gibi yere vurdu. Silahsız olarak evinin doğu kanadına koşturdu, açık havaya daldı. Emer, karısı, onu silahlan ve elbisesiyle izledi. Koca ovadan koştu, sesi izledi ve Culgaire' nin killi bölgesinden gelen bir arabanın tıngırtısını duydu; kestane renkli bir atın çektiği bir araba gördü.

'Hayvanın yalnız bir ayağı vardı, arabanın oku da gövdesinin içinden geçiyordu. Askı, ahundan geçen yularla birleşiyordu. Arabada da kırmızı kaşlı, koyu kırmızı mantolu bir kadın oturuyordu. Manto arkadan tekerleklerin arasından-sarkıyor yerleri süpürüyordu. Yanda kocaman bir adam yürüyordu. O da koyu kırmızı bir palto giymişti, sırtında çatal bir değnek taşıyor, önünde bir inek güdüyordu.

Cuchillin adama "bu inek senin onu gütmenden memnun değil' dedi. Kadın, 'O ne senin, ne de seninle ilgili birinin veya arkadaşlarının değir dedi. Cuchullin ona döndü, 'Ulster'in inekleri genellikle bana aittir' dedi. Kadm karşılık verdi, 'o zaman inek hakkında bir karar vermelisin. Kendinden çok fazla sözediyorsun, Cuchullin! 'Cuchullin, 'bana hitap eden erkek değil de kadm?* diye sordu. Kadm, 'senin konuştuğun erkek değildi' dedi. 'Hayır, oydu, fakat onun yerine

sen yanıt verdin*. Kadın, 'O, Uar-gaeth-sceo Luachair-sceo'dur' dedi.

'Adının uzunluğu gerçekten şaşırtıcı' dedi Cuchullin. 'O zaman benimle sen konuş, adam konuşmuyor. Senin adın ne?*

Adam, 'Konuştuğun kadına Faebor beg-beoil cuimdiuir folt scenb-gairit sceo uath derler' dedi

Cuchullin, beni aptal yerine koyuyorsunuz' dedi, arabaya doğru sıçradı, ayaklarını kadının omuzlarına koydu ve mızrağını kadının saçının ayrıldığı yere dayadı. Kadın, 'keskin silahlarınla benimle oynama' diye uyardı. 'O zaman bana gerçek adını söyle'. "Benden uzağa git. Ben dişi hicivciyim' diye yanıt verdi kadın, "O da Cuaügneİi Fiachna'nm oğlu Daire. Üstelik bu ineği de bir şiirime karşılık ödül olarak götürüyorum'. Cuchullin, 'şiiri duyalım' dedi Kadın ona kalk dedi, 'başımın üstünde sallanman bana etki yapmaz'.

Cuchullin indi fakat iki tekerleğin arasmda durdu. Kadın ona hakaret eden bir şarkı söyledi. O da tekrar sıçramak üzere hazırlandı fakat at, kadın, araba, adam ve inek hepsi kayboldu. Sonra, kadının kendisini kargaya çevirdiğini anladı, yakınındaki bir daldaydı.

'Sen tehlikeli, büyücü bir kadınsın' dedi Cuchullin.

Kadın yanıt verdi, 'Bundan böyle buraya Büyülü Yer denilsin'. Gerçekten öyle de oldu.

Cuchullin, 'sen olduğunu bilseydim, böyle ayrılmazdık' dedi

'Ne yaparsan yap, sana körü şans getirirdi' dedi kadın.

'Bana zarar veremezsin' dedi Cuchullin.

'Elbette verebilirim' dedi kadın. OL zaman yaşlı Savaş Kargası ne tasarladığını gösterdi. 'Gerçekten' dedi, 'senin ölüm yatağını bekliyorum, bundan sonra da bekliyeceğim. Bu ineği Cruachan'm Peri Tepesinden getirdim. Fiachna'nm oğlu Daire'nin boğasıyla, Cualigne-li Kahverengiyle çiftleşsin diye. Buzağı bir yaşına girer girmez, senin de yaşamın bitecek. Bu da Cualigne'nin Sığır Yağmasının nedeni olacak'.

İkisi birbirlerine tehditler savurdular, gelecek savaştan söz ettiler; kadının dediği gibi Cuchullin, kendisi gibi güçlü, muzaffer, ustalıklı, korkunç, yorulmayan, soylu, ulu ve cesur bir adamla döğüşerek ölecekti. O zaman kadın yılan balığı olacak, ırmağın sığ yerinde onun ayaklarma dolanacak ve şans ondan dönecekti.

"Yemin ediyorum' dedi Cuchullin, 'Ultonianlann yemin ettiği tanrılara, o sığ yerde seni yeşil bir taşla ezeceğim*.

'Senin için bir bozkurt olacağım' dedi kadın, 'etini sağ kolundan sol

koluna kadar alacağım'.

Seni mızrağımla deleceğim' dedi Cuchullin, 'sağ veya sol gözün çıkana kadar'.

Beyaz, kırmızı kulaklı bir inek olacağım' dedi kadın, 'peşimde yüz kırmızı kulaklı beyaz inekle senin döğüştüğün ırmağın yanındaki suya gireceğim. Ben ve bütün arkamdakiler ırmağa koşacağız, o gün İnsanların Peri Oyunu sınanacak, kafan da gövdenden kesilip ayrılacak'.

'Sapanımla senin sağ veya sol bacağım kıracağım. Eğer beni bırakmazsan benden bir yardım da göremiyeceksin'.

Sonra, Morrigan Connacht'daki Cruachan Peri Tepesine gitti, Cuchullin de yatağına döndü.'*[22])

Tuatha De Danann'ın Perili Irmaklarından bir görüntü olan tanrıça Morrigan, Badb olarak bilinir, savaş kargası veya turnasıdır, Kelt, Germen veya Yunan ve Roma dünyalarındaki tanrıçalar gibi o da çoğunlukla üç biçimde görünür. Şekil 27 ve 28 Paris'de Notre Dame'de bulunmuş Kelt sunağının iki yüzüdür, şimdi Cluny Müzesinde sergilenmektedir. İlkinde ağaç kesen bir ormancı vardır, adı yukarıda yazılıdır *Esus.* Ötekinde ağacın altında bir boğa vardır, ağaç onun gövdesinden büyüyor gibidir, sırtında da üç turna görülür, /ukarıda *Tarvos Trigaranos* sözcükleri yazılıdır, uç Turnayla Boğa'.

Şekil 27. Esus

Bir kuşak önceki büyük Keltik bilimadamı H.D ' Arbois de Junainville bu Gal sunağmdaki boğayı „ İrlanda epiğindeki Kahverengi boğayla, Esus'u Cuchullin'le, turnayı tanrıça Morrigan'la ve şimdi okuduğumuz bölümde anlatılan episodla birleştirilmiştir/[23]) Profesör MacCulloch, Kahverengi Boğanın buzağının, yaşamı kahramanın yaşamının ölçüsüdür, Cuchullin'in hayvan eşdeğeri olduğunu öne sürer. Galli Esus da bitkisel bir tanrı olduğuna göre -insan kurbanlan ağaçlara asılırdı- bitki ile bağıntılı boğa kurbanının .mitosla ₄ilişkisi var demektir/[24]) Mithra mitolojisiyle benzerlikler ortadadır, etinden bitkilerin fışkırdağı boğanm kesilmesi, ve boğanın insan eşdeğeri tarafından kesilmesi, (yukarıdaki şekil 23'le karşılaştırın) Gal-Roma döneminde, bu sunak panolarının ait olduğu çağda, bu tür kültürler arası benzerlikler kaçırılmış olamaz. Artık, kuzeyin toprak ana, uygarlık veren, müz, kader ve savaş tannçası olarak insan veya hayvan biçimlerinde görünen Peri Tepesinin tanrıçasının garip vahşi kahramanlıklarıyla, Yakın Doğunun ulu tanrıçaları arasındaki yakınlığı görebiliyoruz. Kelt savaş kahramanları da, üstün bir örnekleri olan Cuchüllin gibi, mitsel işlerinde Tunç Çağından gelen Ana Tanrıçanın yılanoğlu ve eşi Dümuzi-Tammuz görevini yerine getiriyorlar.

Şekil 28. Üç Turnayla Boğa

2. ETRURYA

Apenin'lerin batısında güzel Toskana vadisinde, kutsal Bolsana gölünün simgesel bir merkez olduğu, kuzeyin Keltleri ile Roma'run yükselen gücü arasında, eski Etrüsk Konfederasyonunun on iki özerk şehri vardı. Kültürlerinin kaynağı kuzeyli Hallstatt'la çakışan Villanova dönemine I.Ö. 1100-700'e çıkar,(*) güneyde aynı düzeyde bir gelişimi yansıtır. Bir dizi yanyana gömülmüş garip ölü külü kabı yalnız ölülere ilişkin kalıcı bir tutumu değil, ruhun geleceği ile ilgili olarak ateşin temizleyici ve dönüştürücü gücüne inana da gösterir. Bu kül kaplarının simgeselliğini Dr. Otto-Wilhelm von Vacano yorumlamıştır:

Takılan cenazede kemikler sönüp de alındıktan sonra küller kaba konur, en küçük kemik parçasının bile unutulmamasına dikkat edilir! Kül kaplarının bir çoğu insan şeklindedir ve seramik tahtlara konulmuştur; kulübe şeklinde olanlar da vardır.

'Bütün bunlar, ölülerin mezarda yeni ve büyülü bir güce dönüşeceği inancını belirler," şu zaman için yeni doğmuş bebekler gibi yardıma muhtaçdırlar dolayısıyla bu ara dönemde kalanlara güvenmek zorundadırlar, bir yaşamda filizlenmek üzere di ayanın rahminde çimleneceklerdir...

Bu zamanda bu tür kavramlar dalgalar halinde Avrupa'ya yayıldı, Asya'da da etkili oldu. Doğum yeri herhalde Kafkaslar veya İran'dı... Bu eski demir kültürünün etki çevreninde kül kaplan bir tür hava geçirmez gemidirler, gizemli bir dönüşüm ve yaratılış süreci bunların içinde gelişir...'

Bizim Kelt Demir Çağma ilişkin gözlemlerimizi destekler bir görüşle devam eden

'Bütün bunlarda dikkati çeken nokta ateşin temizleyici ve dönüştürücü gücüne edan inançtır. Bu tür kavramlar sayısız demirci masalında ve efsanesinde ifadesini bulmuştur, 'gençleşene kadar yakılan küçük adam' öykülerinde ateşin üstünde kaynayan yeniden canlandırıcı kazan, Medea-Pelias mitosunda ortaya çıkmıştır. Öte yandan samanların başlangıç ritlerinde, bir tür rüyada, çırağın gövdesinin atalannın ruhlarından biri tarafından kesildiğini, kemiklerinin et ve kandan temizlendiğini biliyoruz. Yalnız iskeleti kalır ve yeni et

(*) Bkz. Sayfa 244.

ve kanla giydirilip zamana ve mekana egemen yeni bir yaratığa dönüştürülür* >[25]

Toskana şehirlerinin konfederasyonu en yüksek derecesine l.ö. 700'den 88e kadar geldi, bunu kendilerinin de sonlan olarak kabul ettiler. Kuzeyden sürekli barbar La Tene Keltlerinin akınlarıyla ve zaman içinde güneyin büyüyen gücü ve gerçekçi siyaseti-Romanın etkisiyle, eyaletlerinde kapalı kaldılar; taşra tutuculuğuyla çöken bir çağın kutsallığını biçim ve anlam olarak korudular. Profesör Vacano konfederasyonun on iki şehri olmasının pratik bir nedenle değil dinsel uygulamalarla simgesel bir toplam olduğuna işaret ediyor. Kutup Yıldızının çevresindeki burçlar gibi bu kutsal yerler de tanrı Voltumna'nın ormanı çevresinde toplanmışlardı. Bu yer henüz tam olarak saptanamamıştır fakat Bolsena topraklarının içindedir; Ro-malılarca buraya Volsinii, Etrüsklerin kendilerince de Velzna denilirdi'.^)

Şekil 29. Yıl Çivisinin Çakılışı

Orman tanrısı Voltumna, zıt çiftlerin ötesinde, iki cinsliydi. Ormanda her yıl kutlanan Klasik atletizm ve sanat yarışmalarının içinde, kaderin kaçınılmazlığını simgeleyen Yıl Çivisi tanrıça Notria (Talih) tapınağının duvarma çakılırdı.^ Şekil 29 bir Etrüsk aynasmın arkasından alınmıştır, İ.Ö. 320'den kalmadır. Ortadaki kanatlı tanrıça sağ elinde' çekiç, solunda Yıl Çivisini tutmaktadır. Yukarıda yazılı olan adı Athrpa'dır, Yunanca Atropos'dan gelmektedir. Çiviyi tutan elinin yabani domuz başını andırması yanında çekiç tutan elinin sağındaki genç erkeğin cinsel organını andırdığını da fark ediyoruz. Genç erkek Adonis'dir (Etrüsklerde Atune) domuz tarafından boynuzlanmış, hadım edilmiş kesilmiştir. Yanındaki kadın aşığı Afrodit'dir. Karşıdaki sevimli çift de, yazıların dediğine göre Atalanta ve Mele-ager'dir. Onların da kaderi domuz tarafından çizilmiştir.

Öyküye göre, Meleager'in doğumunda Kader Tanrıçaları annesine görünmüşler. îlki, Clotho, onun yüksek soylu bir erkek olacağını söylemiş, ikincisi, Lachesis, bir kahraman olacağım ve sonuncusu, Atropos, ocaktaki kütük yanıp bitene kadar yaşayacağım anlatmış. Anne yatağından fırlayıp odunu ateşten almış ve kasaya gizlemiş. Meleager büyümüş ve ava merak salmış. Fakat Vahşi Şeylerin tanrıçası Artemis, Meleager'in babası Calydon Kralı Oineus buy âk bir festival şöleninde tanrıçaya bir şey sunmayınca, hiç kimsenin durduramayacağı çok güçlü bir domuz yaratmış. Romalı şair Ovid'den kendi şairimiz Horace Gregory'nin yeniden yazdığı sözlerle:

kan ve ateş büyük gözlerinde dönüyordu
boynu demirdendi, kılları mızrak gibi diken dikendi
homurdandığmda salyası süt-beyazı köpürürdü
boğazında kaynayıp omuzlarında buharlamyordu...
yalnızca Hindistan'dan bir fil
dişleriyle kıyaslanabilirdi, ve yıldırımlar aktı f»!
geniş dudaklarından, güldüğünde veya iç geçirdiğinde
soluğuyla bütün asmalar, otlar yandı.*[28])

Başı derde giren Kral Oineus Yunan ülkelerinin bütün kahramanlarım bu domuzu öldürmek için yarış etmek üzere davet etti, bütün büyük adlar geldiler, Castor ve Pollux, Idas ve Lynceus, Theseus, Admestus, Jason, Peleus ve daha bir çokları. Ama hepsinden çok ilgi çeken güzel bakire Atalanta'ydı, bir gün ona tecavüz etmek isteyen bir

çift kentaur'u öldürdüğünde bir çok yeteneğini çoktan ortaya koymuştu, gene, bir prensin cenaze töreninde Achilles'in babası Peleus'u güreşte fırlatmıştı.

Bu kutsanmış avda birçokları domuz tarafından öldürüldü. Hayvanı ilk sıyıran mızrak Atalanta'nınkiydi; Meleager'inki düşürdü. Ama gençler bu peri gibi avcının güzelliğiyle çok daha fazla vurulmuşlardı; domuzun onun mızrağından yaralandığından fazla yaralıydılar, bütün bu erkek sporlanna erkek gibi çıplak katılıyordu. Domuz öldüğünde Meleager postunu kıza armağan etti.

Bu hareket dayılarını çok kızdırdı, ödülün anaerkil ailede kalmasını istiyorlardı, irlandalılarınla gibi büyük bir şamata koptu, dayılar kızdan ödülü söküp alırken Meleager onları öldürdü. Ve anne, akrabalarının öldürülmesinin öfkesiyle (ama belki de bütün bunlara neden olan hoppa kızın yüzsüzlüğüyle çarpılmış) kömürleşmiş odunu saklandığı yerden aldı ve ocağa attı; oğlu,' domuzu yüzerken öldü.*[29])

Bir kez daha domuz ölüm, kader, yeraltı dünyası ve ölümsüzlüğün simgesi olarak odak noktası oluyor! Aynadaki kişilerden domuz tarafından öldürülen Adonis bir tanrıydı, Meleager bir prensti. Tannların da insanların da, domuzla simgeleştirilen tanrıçalann güçleriyle yönetildiği anlaşılıyor.

Simgenin anlamı bütün dünyada öyle kalıcı bir bağlama uzanıyor ki, şaşırtıcı olsa da tek bir grafik gibi, yaşam deneyimleri veri de olsa *tremendum(*)* gerçekleşmenin tanınması reddedilemez. Yalnız yüksek kültürlerde değil, folklorda da kahinler ve hayalcilerin bu simgeleri - veya denildiği gibi, tanrıları- kendi başlarına birer güç olarak değil fakat yaşamın ve ilhamların açığa çıktığı ve anlaşıldığı işaretler olarak düşündükleri gerçeği de artık ortada. Ruhun olduğu kadar gerçek dünyanın da güçleri sözkonusu. Dahası, bu Etrüsk düzenlemede olduğu gibi, nihai konuyla ilgili büyük temaları konu edinen şürsel düzenlemeler için de bu işaretler kullanılabilir. Bu tür resimle ifade edilen yeni gerçekleştirme akımjanndan mitosun tüm dünya kalıtımına yayılmaları ortaya çıkar. İnsan kültürünün şafağından beri çok biçimli, kültürlerarası bir gelişim olduğu anlaşılabilir. İhraç edilen gerçekleşmelerde hem simgelerin kendileri hem de akla getirdikleri düşünceler ve yaşam gizemleri açılır.

Disctplina Etrusca son güne kadar eski Tunç Çağı kozmolojisini

(*) Tremendum: (Latince) korku verici, korkulur, (çev. notu)

sürdürdü; hep dönen, değişmez daireler. Uzay imgeleri de geleneksel ortodöks yoldan ayrılmadı. Dört bucak, her ara noktada bir ilah ve başkanlık eden, Romalıların Jüpiter'le eşleştirdikleri dokuzuncu yüce tanrı, Tinia,' cennetin efendisi. Tinia'nm vücut buluşundan başka bir şey olmayan şehirlerin kralları da yıldızlarla süslenmiş cenneti simgeleştiren yakalar takıyorlardı. Hepsi yüzlerini kırmızıya boyuyor, kartal başlı asalar taşıyorlardı. Beyaz küheylanların çektiği arabalara biniyorlardı. Ayın her noktasında kral törenlerle kendisini halkına gösteriyordu, kaderin isteğini anlamak için kurbanlar sunuluyordu. Savaşta da adamlarının önünde giderdi. Kelelerde olduğu gibi, sekiz veya on iki yıllık bir dönemin sonunda kralın kurban edilmesi sözkonusu olabilir. Kral höyüklerinin büyüklüğü ve döşe-nişlerindeki ihtişam böyle bir kral-öldürme kültüne kanıt sayılabilir. Frazer'in *Altın Dal* 'da çözümlediği Nemi mezarındaki gelenek bu kültün eski kral-öldürme ritlerini son dönemlere kadar getirdiğini kanıtlıyor.

Veii şehrinin Î.Ö. 36 yılında Roma'ya düşmesiyle Etrurya'run kaderi belli oldu. Fakat imparatorluğun büyüyen askeri gücüne ve laik hukukuna karşın, ve f.Ö. 88'de Etrurya halkı Roma yurttaşlığına alındıysa da, kahinlikte yetki gene eski Etrüsk ustalara kalmışt.. İ.S. 408' de Alarik ve Gotlan tehdit ettiğinde Etrüsk büyücüler Romalılara öğüt ve yardımlarını sundular. Papa Innocent Fin de şehrin piskoposuyken büyücülere yıldırımlarla ilgili yeteneklerini halka göstermeleri için izin verdiğini bildiren bir raporu var/[30]'

Romalı Stoik Seneka, 'bu, bizi Toskanalılardan ayıran şeydir' diye yazıyor, 'onlar, yıldırımı gözlemede ustadırlar. Biz yıldınrran'bulutlar çarpıştığı için olduğunu düşünürüz, onlarsa bulutların yıldırımlar olsun diye çarpıştığına inanırlar. Her şeyi tanrıya bağladıkları için yıldırımın yalnız görünmesi ile ilgilenmezler, onun kutsal işaretler vermek için göründüğünü düşürtürler'/[3]*'

Böylelikle, nihayet, eski dünyadan modern dünyaya geçiyoruz.

3. ALTINÇAĞ

Plutarch, Romulus ve Remus'un, Aeneas soyundan genç bir bakirenin ikizleri olduğundan söz eder. Alba Kralı Mumitor'un kardeşi, babası Amulis kızı rahibe olmaya zorlamıştır. Ant içtikten kısa zaman

sonra kızın çocuk beklediği anlaşılmıştır. Eğer kuzeni, kralın kızı yalvarmasaydı, canlı canlı gömülmesi gerekecekti. Hapsedildiği yerde insandan daha güzel ve büyük iki çocuk doğurdu. Babası, telaşla, bir hizmetçiden onları yok etmesini istedi. Fakat adam onları küçük bir tekneye koydu, ırmağa bıraktı. Yükselen sular küçük tekneyi aldı, büyük vahşi bir incir ağacının altına bıraktı. Bir dişi kurt gelip onları emzirdi. Bir ağaçkakan onlara yemek getirdi. İki küçüğe Mars değer veriyordu; çünkü'-Plutarch'a göre- anneleri onların babasının Mars olduğunu iddia ediyordu, başkaları ise babanın kızın kendi babası Amulius olduğunu, tanrı gibi zırh giyip kimliğini gizleyerek kıza yanaştığım söylerler.

Hayvanlarca bakıldıkları bir dönemden sonra ikizleri Amulius'un domuz çobanı buldu, onları gizli bir yere, fakat bazılarına göre de kralın yardımı ve bilgisi içinde, sakladı. Çünkü kaynaklarda okula gittikleri ve iyi eğitim gördükleri yazılı. Onlar *nana* 'kurdun memesi' sözcüğünden gelen Romulus ve Remus adları verildi Büyüdükçe de cesur olduklarım gösterdiler. Arkadaşlarına ve kendilerinden küçüklere candan davranıyorlar, fakat kralın yöneticilerini küçümsüyorlardı. Koşuda, avcılıkda, hırsızları kovalamada ve zor durumda olanlara yardımda olduğu kadar okumada da iyidirler.

İki sığır çobanı arasında tartışma çıktı, biri kralın öteki kardeşinin çobanıydı ve Remus önce kardeşin sonra kralın eline düştü. Romulus şehre saldırdı ve ikizini kurtardı, tiran kralı ve kardeşini kesti; ikizler annelerine veda ederek bebekliklerini geçirdikleri yere kendi şehirlerini kurmak üzere ayrıldılar. Şehrin nerede olması gerektiği konusunda kardeşler arasında tartışma çıktı. Tartışmayı kehanetle çözmeye karar verdiler, Remus altı akbaba gördü fakat Romulus on iki olduklarım iddia etti, vuruştular ve Remus öldü.

Plutarch, Romulus'un şehri kurmaya koyulduğunu ve *Disciplina Etrusca'ya* uygun olarak törenleri yönetmek üzere Toskona'dan adamlar çağırdığım yazıyor.

'önce bugün *comitium?)* veya Toplantı Yeri olarak bilinen daire şeklindeki hendeği kazdılar. Buraya geleneksel olarak iyi veya doğal olarak gerekli kabul edilen bütün'yemişleri, meyvalan saygıyla attılar. Sonra, herkesin kendi memleketinden getirdiği toprak buraya atıldı. Bu hendeğe cennete dedikleri gibi *Mundus* adım verdiler, bu-

(•) Comitium: Eski Roma'da Rostra ile Senato arasında Capitol'un dibinde mahkemelerin toplandığı yer. (çev. notu)

rayı merkez yaparak şehri bunun çevresine kurdular. Bu sırada kurucu pirinçten bir saban demirini bir boğaya ve ineğe bağlıyarak derin bir ark açtı; sınırların çevresini dolaştı ve arkasından gelenler şehrin çevresindeki toprakların alt üst edildiğini gözleme görevüü yerine getirdiler, böylece hiç bir kesek dışarıda kalmadı. Bu çizgi boyunca duvar çektiler... kapı olmasını tasarladıktan yerde demiri topraktan çekerek bir yer bıraktılar, çünkü arkı kutsal kabul ediyorlardı. Kapı-, lan kutsal kabul etmiyorlardı çünkü o zaman dine karşı çıkmadan yaşamın gerektirdiği temiz olmayan şeylerin girmesine ve çıkmasına olanak kalmazdı/[32])

Romulus şehrini ünlü Sabineler.'e saldırısıyla elde ettiği kadınlarla doldurdu, onlar ilk akrabaları oldular, sonra da Romanın yurttaşları. Başka savaşlarla ülkeyi genişletti. Sonra da öldü veya kayboldu, Roma İmparatorluğunda İsa'nın doğum ve ölüm, diriliş ve kayboluş mitolojisine uygun gelen bir biçimde düşünülebilir.

Biyograficimiz Plutarch'ın yaşam süresi (İS. 46-120) hem Aziz Paul'un (İS. 67) misyonerlik yıllarını hem de incil'in yazılış yıllarını *(JLS.* 75-120) içine alan bir süre içeriyor. Oysa Romalıların 'din'e ve Levant'ın azizlerine, onların mucizelerine karşı 'modern' yaklaşımı hem bizim şu andaki konumuz hem de .modem Batı kilise sini ı bilimsel/ dinsel şizofrenisini anlamamız açısından yeterli. Plutarch'dan sözcüğü sözcüğüne alıntı yapalım:

Plutarch Romalıların Etrurya'yı fethini ve baş şehir Veii'yi aldıklarım anlattıktan sonra yazıyor:

'Romulus kendi kararıyla savaşla ele geçen ülkeyi askerlerine bölüştürüp Veii şehrini aldığı esirlere verince, Roma Senatosuna danışmadan yaptığı bu hareket Senatoyu gücendirdi. Sonuçta, bir zaman sonra ani ve garip kayboluşuyla, Senota kuşku ve iftira altında kaldı. Romulus Temmuzunun *hi ones'inde(*)* kaybolmuştu, o zaman bu aya verilen adla Quintilis'te, ve ölümüyle ilgili zamanın dışında hiç bir şey kesinlikle belli değildir, çünkü dediğimiz gibi, bu günde olanların temsil edildiği festivaller halen devam etmektedir.

Scipio Africanus'un ölüm biçimini düşünürsek bu belirsizlik garip gelmez. Africanus akşam yemeğinden sonra evinde ölmüştü ve ne olduğunu kanıtlayacak hiç bir şey bulunamadı. Bazıları doğal bir ölüm olduğunu söylerken, başkaları hastalık, başkaları kendisini ze-

(*) Nones: **Eski** Roma takviminde bazı ayların beşine ve bazı ayların yedisine verilen isim. Temmuzun yedisi, (çev. **notu).**

hirlediğini, başkaları da gece evine giren düşmanlarının onu boğduğunu söylüyorlar. Gene de Scipio'nun ölü gövdesini herkes görmüştü, herkes kendi gözlemiyle kuşkularım veya tahminlerini yürütebilirdi, oysa, Romulus kaybolmuştu, ne gövdesinden bir parça kalmıştı ne de elbiselerinden bir parça bulunmuştu.

Bu nedenle bazıları Vulcan tapınağında onu ele geçiren Senato'nun gövdesini parçalattırdığını, parçalarının dağıtıldığım düşünüyorlar; başkaları da kayboluşunun Vulcan tapınağında olmadığını ve senatörlerle ilgisi bulunmadığını, Keçi Geçidi denilen yerde şehir dışında halka söylev verirken havada aniden garip ve açıklanamıyan değişiklikler olduğunu, güneşin karardığım, gündüzün geceye döndüğünü, bu sessiz ve sakin olmayan, korkunç gökgürültüleri, fırtınalı rüzgarlarla dolu gecede, halkın dağılıp kaçtığım, senatörlerinse birbirlerine sarıldıklarını söylüyorlar. Fırtına geçtikten ve ortalık aydınlandıktan sonra halk toplandı ve kralı arayıp soruşturdular. Senatörler araştırmayı veya konuyla ilgilenilmesini engellediler fakat Ro-mulus'a saygı duyulmasını ve onun kutsanmasını istediler, çünkü tanrılar onu almışlardı. Artık onlar için o iyi bir prens değil lütufkar bir tanrıydı. Bunu duyan çoğunluk inanarak ve ondan gelecek iyi şeylerin umuduyla sevinerek evlerine gitti. Ama bazıları düşmanca bir tutumla dolaşarak, patricileri suçladılar ve iftira ettiler: Halkı saçma masallara inanmaya ikna ederken kralı öldürmüşlerdi.

İşler böyleyken, patricilerden birinin, soylu aileden gelen iyi bir kimsenin, Romulus'un sadık ve yakın bir arkadaşının, onunla birlikte Alba'dan gelmiş olan Julius Proculus'un bir gün foruma çıkarak en kutsal yeminleri ettiğini ve herkese yolda giderken Romulus'u gördüğünü açıkladığını anlatırlar. Her zamankinden daha uzun ve yakışıklı görünüyormuş, parlayan ve alevler içinde bir zırh giyin-mişmiş, o da görüntüden korkarak, 'Kralım bizi neden, hangi amaçla haksız ve kötü düşüncelere bırakıp terkettin, bütün şehri mahrumiyete ve sonsuz acılara boğdun?" demiş. O da şöyle yanıt vermiş, 'Tanrılar öyle istediler Proculus, bizler, onlardan gelenler, insanlar arasında yaşadıktan' sonra, dünyadaki en büyük şehrin ve imparatorlukla refahm temelini attıktan sonra gene geri, cennete dönmeliyiz. Elveda, ve Romalılara ılımlılık ve sebatla insan gücünün en üstüne çıkacaklarını söyle; biz size lütufkar tanrı Quirinus olacağız'. Bu Romalılara, anlatanın dürüstlüğü ve yeminleriyle inanılır göründü, gene ilahi duygulara kapılıp, bir ilahin olağandışı etkilerine benzer biçimde, kimse iti-

raz etmedi. Bütün kıskançlık ve yıkımları bir yana bırakıp Quirinus'a dua ettiler ve onu tanrı olarak selamladılar'/[33])

Yolda karşılaşmayı okuyunca, Luka'nın yirmidördüncü bapındaki öteki karşılaşma anımsanmaz mı?

'Ve işte, yine o gün onlardan ikisi, Yeruşalimde altmış ok atımı uzakta Emmaus denilen bir köye gidiyorlardı. Olan bütün bu işleri birbirleriyle söyleşiyorlardı. Ve vaki oldu ki, onlar söyleşir ve birbirlerine sorarlarken, İsa kendisi yaklaştı, onlarla beraber yürüdü. Fakat onu tanımasınlar diye gözleri tutulmuştu. Onlara dedi: Yürürken birbirinize söylediğiniz bu sözler nedir? Yüzleri kederli olarak durdular. Onlardan adı Kleopas olan biri cevap verip dedi: Misafir olarak Yeruşalimde oturur da, bu günlerde orada olan işleri bilmeyen yalnız sen misin? Onlara dedi: Hangi şeyler? Ve kendisine dediler: Allanın ye bütün halkın indinde işte ve sözlerde kudretli bir peygamber olan Nasıralı îsa hakkındaki işler, ve başkahinlerle bizim reislerimiz ölüme mahkum edilmesi için onu nasıl ele verip haça gerdiler. Fakat biz, îsraili kurtaracak olan odur diye ummakta idik. Fakat bunlarla beraber bu işler olalı üç gündür. Bundan başka bizden bazı kadınlar sabah erken kabirde bulundular. Onun cesedini bulamayınca geldiler, ve o yaşıyor, diyen melekler rüyetini görmüş olduklarını söyle) ip bizi şaşkın ettiler. Bizimle beraber olanlardan bazıları kabre gidip kadınların dedikleri gibi buldular, fakat onu görmediler. Ve onlara dedi: Ey anlayışsız adamlar, ve peygamberlerin bütün söylediklerine yürekleri geç inananlar! Mesihin bunları çekip izzetine girmesi gerek değil miydi? Ve Musa ile bütün peygamberlerden başlayarak kitapların hepsinde kendi hakkındaki şeyleri onlara açtı. Varacakları köye yaklaştılar, ve o, daha ileri gidecekmiş gibi yaptı. Onu zorladılar: Bizimle beraber kal, çünkü akşam yakın, zaten gün batmak üzeredir, dediler. Onlarla beraber kalmak için içeri girdi. Ve vaki oldu ki, onlarla beraber sofraya oturduğu vakit, ekmeği aldı, şükran duasını etti, ve kırıp onlara verdi. Ve onların gözleri açıldı, onu tanıdılar, ve o, kendilerine görülmez oldu.'^[34]) Şimdi ötekine dönelim:

Uyanık Romalı, Romulus'un görünüşüyle ilgili olarak yazıyor 'Bu Yunan fablları Proconnesian Aristeas ve Astypalaean Cleo-medes'i andırıyor; Aristeas'ın bir çırpıcı dükkanında öldüğü söyleniyor, arkadaşları onu görmeye geldiklerinde gövdesi kaybolmuş, **daha** sonra, bir seyahatten dönerken ona Croton'da gezerken rast-

ladıklarmı söylemişler. Olağanüstü güçlü ve dev gibi biri olan Cleomedes de aynı zamanda yabani ve çılgın olduğu için birçok gariplikler yaptıktan sonra bir okulda, çatıyı taşıyan bir direğe yumruk atmış ve onu ortasından kırmış, yapı çöküp içindeki çocukları ezmiş. O da peşine düşülünce koca bir kutunun içine girmiş, kapağı da birçokları geçip zorlayıp da açamayana kadar tutmuş. Sonra kutuyu kırdıklarında içinde kimse olmadığını görmüşler, ne canlı ne ölü. Şaşkınlıkla, Delfi'deki kahine gitmişler. Kahin de, 'bütün kahramanlardan Cleomedes sonuncusu' demiş. '.,*>■-

Alcmena'run gövdesinin de mezara taşınırken yokolduğu anlatılıyor. Tabutda yatan bir taş bulunmuştu. Böyle olağandışlılıklan efsaneci yazarlar çok anlatıyorlar, doğal olarak ölümlü olan yaratıklan tanrısallaştırıyorlar. Kutsal bir yaratığı insan erdemi içinde reddetmek kafirlik ve alçaklıksa da, cennetle dünyayı karıştırmak da saçmadır. Pindar'la birlikte

> bütün insan gövdeleri ölümün kaderine bağlanır
> yalnız ruh sonsuzluğa kalır

diye analım. Çünkü ruh tanrılardan gelir, oradan gelip oraya döner, gövdeyle değil fakat ondan en uzak ve ayrı olduğu zaman, ve en saf ve temiz olduğunda ve etten ayn olduğunda, çünkü Heraclitus'un dediği gibi ruh mükemmel durumda kuru bir ışıktır, buluttan kopan yıldırım gibi gövdeden ayrılır, ama gövdeyle engellendiğinde ve dolu olduğunda incelmemiş ve nemli buhur gibidir, yanıp tutuşmaz ve yükselmez. Bunun için doğaya aykırı olarak gövdeleri de cennete göndermemeliyiz, fakat kutsal doğaya ve yasalarına inanarak iyi insanların ruhlarının ve erdernlerinin kahramanlara dönüştüğünü, kahramanların yarı-tanrılara dönüştüğünü bilmeliyiz. Giriş ritlerinden geçip sonunda temizlenmek ve arınmak gibi, ölümlülük ve mantıktan kurtuluş insan iradesiyle değildir, gerçekten ve doğru düşünceye göre, tanrılara yükselmek ve böylece en büyük ve mükemmel kutsallığa erişmektir...

Romulus'un kırk dört yaşında ve iktidarının otuz sekizinci yılında dünyayı terkettiği söylenir/[35]'

Romalılar kutsal varlıkları ve güçleri anlatmada iki sözcük kullanırlardı. Biri *deus* 'dur, çoğunlukla 'tann' olarak çeviriyoruz, öteki de uygun bir terimimiz olmayan *numen'dir*. îkmtisinin türediği *NV*- kökü

(garip biçimde) 'emir ve istek' ve sonra 'kutsal istek veya güç, kutsal etki' çağrışımları ile 'başını eğmek' demektir/[36]' Antropologlar bu Roma teriminin bir çok ilkel eşdeğerini bulmuşlardır, örnek olarak, Malenezya'da *mana,* Dakota'da *zoakan,* Iroquis'de *orenda* ve Algonqui'lerde *manitu.* Hepsi belli olağanüstü büyüsel güçleri taşıyan içkin güce ilişkindir. Bu nedenle 'başım eğmek' dışarıdan gelen bir şey değil küçük görülen nesneden çıkan bir deyimdir. Böylece, Latince *deus DIV-* köküyle parlamak' Sanskritce *deva* 'tanrı'ya bağlanırken, ve kişisel olarak tanımlanmış bir varlığı anlatırken, *numen* kişisel tanımı olmayan bir dürtü ve gücü anlatır. Burada *Doğu Mitolojisinde* Şinto konusunda tartışılan Japon kutsal varlık *-karni-* anlayışım anımsayabiliriz.^ Çünkü Japonyadaki gibi eski Roma'da da evren, geniş ve dar anlamlarıyla, tüm varlığına yönelik bir merakla kabul edilmişti. Seneca'run mektuplarından birinde uygun bir bölüm var:

'Kendinizi bulunmaz derecede uzun, yaşlı ağaçlarla dolu, dallarının gizemli biçimde göğü örttüğü bir ormanda bulduğunuzda, ormanın ululuğu ve gizemliliği yoğun gölgelerin huşu duygusuyla sizde tanrı inancını uyandıracaktır. Ve dağların kayaları arasında insan eliyle değil, doğa güçleriyle açılmış bir mağara görüldüğünde ruhunuzda dinsel bir huşu yayılır. Büyük ırmakların kaynaklarına saygı duyarız. Sunaklar yeraltından suların fışkırdığı yerlere kurulmuştur. Çağıldayan sıcak su kaynakları coşkuyu canlandırır. Ve bir çok su gizli kaynağı ve ölçülemeyen derinliğiyle kutsanmıştır.^[38])

Roma *nıımina'smda* en önemliler evinkilerdi, Önde gelen de *paterfamilias'di.* Aile kültü, öncelikle zaman içinde süregelmesi ile gizemliydi, ataları *(manes)* kutsayan ritlerle temsil edilirdi, ve de ölü festivallerinde *(parentes).* Ev halkının *nıımina*'sı da saygındı, kilerinki *(penates)* ve evişlerininki *(lares)* de. Ocak bekçisi Vesta, tanrıça, kapınınki Janus tanrı olarak kişileştirilmişti. Her erkeği koruyan güç olarak da *numen* fikri vardı, onun *genius'u,* kadını koruyan ve hamilelik gücü veren de onun *juno'suydu. Genius* ve *juno* Varlık kazanarak bireye can veriyordu. Yaşamında koruyucu ruhlar olarak onda bulunurlar ve yılan olarak temsil edilirlerdi. Yunan etkisiyle *juno* gücü daha sonra tanrıça Juna'ya dönüştü, doğumun ve anneliğin koruyucusuna ve Yunan Hera ile özdeşleşti. Bir dizi tarımsal aşamalara ilişkin *numina* da kutsanıyordu, tarlalara verimlilik getiren Sterculinius, tarlanın ilk sürülmesi Vervactor, ikincisi Redarator, üçüncüsü Imporcitor, tarlayı

biçmek Sator, vb, orakla biçmek Messia, harman yeri Convector, harman Noduterensis, tohumların saklanması Conditor, orada kalması Tutiliria, mutfağa taşınması Promitor'a kadara[39]'

Daha sürekli olan öteki kişilikler daha önemliydiler; daha sonra Zeus'la özdeşleştirilen parlak cennetlerin ve fırtınaların efendisi Jüpiter, Ares'le özdeşleştirilen savaş tanrısı Mars, Poseidon'la özdeşleştirilen sular tanrısı Neptün, hayvanlar tanrısı Faunus, ormanlar tanrısı Silvanus. Aynı biçimde, dişi güçlerden Cares Demelerle özdeşleştirildi, Tellus Mater Gaea'yla, özünde çarşı tanrısı olan Venüs Giritli Afrodit'le ve Fortuna Moira'yla. Çiçek tanrısı Flora, meyva tanrısı Pomona, kaynakların ve doğumun tanrısı Carmenta, önce şafağın sonra doğumun tanrısı olan Mater Matuta'yı da görüyoruz^[40]'

Devletin daha geniş kült çevreninde *pater familiqs'm* eşdeğeri kraldı, özünde tahrı-kral. Sarayı baş tapmaktı, kraliçesi tanrıça eşi. Evde ocak numeninin tanrıça Vesta olduğunu belirtmiştik. Devletin geniş ailesinde aynı kutsal ilke pagan Roma tarihi boyunca daire şeklinde bir tapmakta kutsanmıştı. Burada saygın altı kadının yaktığı bir ateş vardı. Ateş her yılın sonunda söndürülürdü ve gene ilkel bir yolla çubuklarla yakılırdı. Vesta bakirelerinin giyimi Romalı gelin elbisesini andırırdı, ant içen bakire saygıyla Pontifex Maximus, şehrin baş sahibi tarafından kucaklanırdı; rahip ona *Te, Amata, capio!* derdi, Sevgili, seni üstüme alıyorum'. İkisi simgesel olarak kan. ve kocaydı. Eğer Vesta bakiresi iffet yeminini bozarsa cardı cardı gömülürdü.

Vesta Ateş konusunun bütün ayrıntıları ile eşdeğeri kral öldürme ritleri ve kutsal ateşi yeniden yakma uygulamaları *İlkel Mitoloji'de* anlatılmıştır/[41]) bundan daha fazla bertzer olamaz. Bu tür ritler neolitik ve Tunç Çağı mitolojisine aittir. Şehrin en eski dönemlerinden bize yazılı bir şey kalmadıysa da, dönen çağların mitilojisinin ve dünyanın öteki uygarlıklarını biçimlendiren günlerin Roma'nınkileri de biçimlediği ortadadır. Hem uzamsal olarak şehrin planını, Romulus'un şehri kuruş törenleri efsanesinde tanımlandığı gibi, hem de takvim olarak, yaşam disiplinini biçimlemiştir.

Eskiden, VI. yüzyıın son kısmında Ekrüsklü bir hanedan, Tarquinah (şimdi Corneto) Tarquinler Roma yi yönetiyordu. İ.Ö. 509'da sürülmüşlerdi ve bundan sonra Roma dininin Hellenleşmesi başladı. Yerel, arkaik gelenekler uygarlığın hızla büyüyen merkezlerindeki yeni hümanizmle uyumlu duruma geldi. Etrüsk yıllarında yapılan

tapınaklarda kült imgeleri alçıdandı, taş için Roma sanatçıları İ.Ö.. II. yüzyılda gelen Yunanlıları beklediler. Aynı dönemde Sibylline Kitapları da Cumae'den geldi. Cumaea, güneyde, Napoli'nin on iki mil batısında kutsal bir şehirdi, Yunanlılar tararından VIII. yüzyıl kadar eski bir zamanda kurulmuştu. Özellikle kahinlik mağarası ile kutsanmıştı. Sibyl kehanetlerini Virgil Eclogue IV'da yazmıştır. Görevli yaşlı kadın şehri dokuz kahinlik kitabı ile ziyaret etmişti, üçü satın alınarak güvenlik nedeniyle Jove tapmağında gömülmüştü Î.Ö. 82' de yangınla yok olana kadar aralıklarla onlara başvurulmuştu.

Plutarch'ın dediği gibi, kehanetleri bir çok neşesiz şeylerdi... Yunan şeHrlerinin devrilmesi ve değişimi, bir çok barbar ordusunun görünüşü ve önderlerin ölümü'/[42]) Dünya tarihini çeşitli metallere ve tanrılara göre çağlara da bölmüş görünüyorlar/[43]) Virgil'in kutsanmış sözlerinden çıkarabileceğimiz gibi, Sibyl dönemi, sonuna geldiğinde, bu tür mitoslarda her yerde olduğu gibi, yeni başlangıcm altın çağı peşinden gelecekti.

> ... Cumae tanrı sözündeki son çağ geldi artık; yeni
> baştan kuruluyor yüzyılların büyük düzeni. Geri
> geliyor artık Virgo, Saturnus krallıkları; yeni kuşaklar
> sallanıyor artık yüksek gökyüzünden. İlgi göster
> doğan çocuğa tek, onunla bitecek ilkin demir soy,
> temiz Lucina, tüm yeryüzünde doğrulacak alhn soy,
> egemendir işte senin Apollon artık/[44])

Bu şiir Hıristiyan Orta Çağda, İsa'run bir mucizesi olara değerlendirilmiş, sözkonusu harika çocuğuyla, Virgil, bir tür pagan kâhin olarak saygı görmüştü. Gelen Altın Çağ düşüncesi ne de olsa Yahudi Kıyamet yazarlarının öte dünya yazılarım andırıyor, tarih de, I.ö. 70-19, Kumran Esseneleriyle tam aynı döneme düşüyor. Fakat yumuşak Roma şiirinde Son J3 ünlerin Savaşı ile ilgili bir yıkım yok Altın Çağa *dönüş,* olağan sürekli dönüşümle ilgili, "Mesih Gününün son dönüşümüyle değil. Evrenin sonsuz zamana geçişini yansıtmıyor. Sözkonusu çocuk da, Mesih değildi, normal bir çocuktu, zamanında Virgil'in yakınlık duyduğu tanınmış bir ailenin doğacak çocuğuydu. Virgil bunu evrensel banş çağının şafağı olarak (böyle olmasından hoşlanacaklar için) Roma İmparatorluğunun egemenliği olarak anlıyordu. Virgil'in imgesi ebedi anlamıyla da, sözcük anlamıyla da alın-

sa Klasik bir deyişle ilgisi yok.

î.ö. 100 yıllarına doğru Roma Pontifex Maximus'u Q. Mucius Scaevola, Stoik bilge anlayışıyla üç aşamalı bir tanrılar öğretisi geliştirdi: şairlerin tanrıları, filozofların ve devlet adamlarının tanrıları. İlk ikisi halkm anlayışına göre değildi, ve yalnız ikincisi gerçekti. Fakat dördüncü ve çok daha yeterli bir tanrısal düzen bu günlerde Roma'da bilinmeye başlanmış bile: Yakın Doğu düzeni. Yaklaşım, Yunan düşünüyle ne şiirsel ne felsefi değildi ve bu güç sonuçta Roma ahlak düzenini ve uygarlığını koruyucu değil fakat çözücü bir etki yarattı.

Üstüne düşülen yabana güçlerin girişiyle ilgili ilk olay I.Ö. 204 yılında Hannibal'm Kartaca ordusu daha İtalya için bir tehditken oldu. Sürekli fırtınalar ve dolu, tanrıların, bir nedenle, Roma halkına karşı olduğu etkisini yaratmıştı. Sibyl Kitaplarına başvuruldu. Yanıt, düşmanın yalnızca Frig şehri Pessinus'un Ulu Tanrıça'sı Roma'ya getirilirse kovulabileceğiydi. Bu Magna Mater Kibele'ydi, sonsuz-ölümlü, sonsuz-dirilen kurtarıcı Attis'in ana-eşi, ve bu ikisi artık çok iyi bildiğimiz çiftin yerel biçimleriydiler: İnanna ve Dumuzi, İştar ve Tammuz. Yüksek Etrüsk çağında, 29. şeklin gösterdiği gibi, aynı kökten gelen Afrodit mitosuyla ölen ve dinlen sevgilisi Adonis İtalya'ya girmişti. Şimdi, Sibyl Kitaplarının öğüdüyle Kibele Magna Mater büyük kara bir taş biçimiyle getirilmiş ve Palatine'deki tapmağa yerleştirilmişti. İmparatorluktaki Mithra kültü etkisinden zaten söz etmiştik. Bu düzene ait üçüncü bir din İskenderiye'den geldi, şimdi Hellenleşmiş olan Isis'le eşi şimdiki adıyla (Osiris-Apis adından) Separis getirildi. Bütün bu eski yerel kültler Hellenist dönemde Yunanhlarra ilgili Dionysos, Orfeus, Pythagoras akımlarıyla uyurrdulaştırıldı, bunlara da bir miktar Kildani Hellen astrolojisi eklendi. Bau'da egemen olan makro-mikrokozmik masal bileşimi buradan çıktı. Şöyle ya da böyle Rönesans bilimine kadar eski dünyamerkezli kozmolojinin yerini aldı ve eski mistik düşlerin ötesinde harikalar yarattı.

Bu geÜşirnin dikkate değer kişileri şunlardır. Yunanlı Stoik Posidonius (î.ö. 135-50, daha önce sözetmiştik(*)), seçkin öğrencisi Cicero (t.Ö. 106-43), Gcero'nun arkadaşı Publius Nigidius Figulus (Î.Ö. 98-45), sonra Virgil (Î.Ö. 70-19), Ovid (Î.Ö. 40-l.S. 17), Apollonius (Tyanah,

(*) Bkz. sayfa 210.

İ.S. I. yüzyıl), Plutarch (Î.S. 46-120), Ptolemy (İ.S. II. yüzyıl) ve Plotinus (İ.S. 205-270). Bunların çalışmalarında bir dereceye kadar modern bir anlam yatar, bunların bilimleri, zamanımızdaki gibi, eski kozmolojilerin özümleyemeyeceği doğal düzene ait: gerçekleri açıklıyordu; günün sorunu geçmişin önemli ruhsal kavrayışını korurken yeni ufukları zorlamaktı.

Belki de eski masalın yeniye uygun biçime dönüştürülmesine en kolay anlaşılır örnek Cicero'nun 'Genç Scipio Africanusun Rüyası'dır, *Cumhuriyet*'te tartışmasını bununla, bititir. Çalışmasına konu olarak seçtiği genç t.Ö. 185-129 yıllarında yaşamıştı, düşünde büyükbabasını gördüğü varsayılıyordu, Yaşlı Scipio Africanus (İ.Ö. 237-183). Dede yıllar önce Hannibal'ı yenmiş ve Afrika'yı işgal etmişti. Torununa onun önündeki gelecekle ilgili bir şeyler iletmek kadar, evrene ve insanın onun içindeki yeri konusunda da yeni bir görüş aktarmaktadır.

Gencin şöyle anlattığı düşünülür, 'Her zamankinden daha derin bir uykuya dalmıştım, Africanus'un önümde dikildiğini düşündüm, şahsından çok büstünden tanıdığım bir biçimle bana bildik geldi'.

Psikolojik vurgu şimdiden ilgi çekici. Düş öznel olarak sergileniyor. Ölünün geri gelişine bir gerçeklik olarak inanmamız istenmiyor. Atmosfer dinsel bir mitos değil, şiirsel.

Africanus, 'düşüncelerin daha ne kadar bu aşağılık dünyaya bağlı kalacak' dedi. Girdiğin kibirli işleri göremiyor musun? Dokuz semavi katıyla evrenin harikalarını göstermeye başladı. 'En dıştaki cennet hepsini içerir' dedi, 'o ulu tanrının kendisidir, kendisinde bütün öteki katlan-tutar ve kucaklar. Yıldızlann sonsuz dönen yolları onun içinde saptanmıştır, altında, yedi kat daha vardır, onlar da cennetin tersine dönerler. Africanus bunlan sırasıyla saydı, Saturn, Jüpiter, Mars, Güneş, Venüs, Merkür ve Ay. 'Ayın altında ölümlü olan ve çürüyecek olan dünyadan başka bir şey yoktur, yalnız tanrıların ihsanı olarak insana verilen ruhların dışında; oysa ayın üstündeki her şey sonsuzdur. Ve dokuzuncu veya merkezi kat dünyadır, hareketsizdir, hepsinden düşüktür, doğalarındaki aşağıya doğru eğilimle bütün canı çıkacaklar ona doğru yürür.'

Kozmoloji, daha sonra Ptolemy'nin sistematize ettiği ve Dante' nin sürdürdüğü Hellenist bilimdir. Sonuç olarak zigurrat astrolojisinden türetilmiştir. Ama dünya, bir tür Çin içice küreleri 'gibi, ortaya yerleşmiştir; eskinin kozmik denizle çevrili düz tabağı değildir.

Rüyayı gören, 'Kulağıma dolan yüksek ve tatlı anlaşılır sesler de

ne?' diye sordu, hayal yanıt verdi:

Bu kürelerin ileriye doğru atılmasından ve koşmasından çıkıyor; aralıklar, eşit değilse de, sabit bir oranda düzenlenmişlerdir. Yüksek ve alçak tonların tatlı karışımıyla çeşitli armoniler üretilir. Çünkü bu tür büyük hareketler bu kadar hızla sessizce oluşmazlar. Doğa keskin olanlara ince ötekilere kalın tonlar vermiştir. Bu nedenle en dış küre cennet, yıldızları içerir ve daha hızlı döndüğü için yüksek, tiz bir ses üretir. En aşağıda dönen küre ise, ay, en alçak tonu verir. Dünya küresi ise, dokuzuncu, evrenin ortasında hareketsiz ve sabrt durur. Ama öteki sekiz küreden ikisi aynı hızla hareket eder ve hepsi yedi değişik ses çıkarır. Bu rakam da hemen herşeyin anahtarıdır.

Eğitilmiş kimseler, bu uyumu telli aletlerinde taklit ederken kendileri için bu diyara dönüş sağlamışlardır. Başkaları da dünyadaki yaşamları sırasında parlak akıllarını kutsal konulara adayarak ödüller elde ettiler. İnsanın kulakları bu sesi duysa ona sağır olur, çünkü işitmeden daha ağır bir duyu yoktur... Ama bu güçlü müzik, bütün evrenin hızla dönüşünden üreyen müzik insan kulakları tarafından algılanamaz. Güneşe doğru baktıkça, görme duyun onun ışınımı ile güçsüzleşir.'

Pythagoras'ın rakam öğretisi, evrendeki, sanattaki ve ruhdaki uyum olarak burada yeni bir evren anlayışına ve modern, laik bir yaşam biçimi içine oturtulmuş. Kastları, kurbanları ile hiyerarşik devletin eski düzeni ve böyle bir devlete hizmet eden sanatlar artık geçmişte kalmış. Sanatlardan ve öteki 'parlak akıllanıl' 'kutsal konularından burada Hellenleşmiş, hümanist bir kavrayışla söz edilmektedir. Gene de henüz öğretinin özünden bir şey yitmemiştir.

Hayal şimdi dünyadan, onun kutuplarından ve sıcak bölgelerinden söz ederek sürüyor:

'Dünyanın bazı belirli bölgelerle çevrili olduğunu farkedeceksin. Bunlardan ikisi iyice birbirinden ayrıdır ve cennetin zıt kütuplarınca desteklenmektedir. Buzdan bağlarla tutulmaktadırlar, fakat merkezi ve en geniş bölgesi güneşin ısısıyla kavrulur. îki bölgede yaşanılabilir. Bunlardan güneydekiyle (tabanları seninkiyle zıt olanların yaşadığı yerle) senin bölgenin bir ilişkisi yoktur. Senin yaşadığın bölgeyi incele. Küçük bir bölümünün Romalıların olduğunu göreceksin. Kuzeyden güneye dar, doğudan batıya geniş olan elinde tuttuğun bütün yer gerçekte dünyada Atlantik, Büyük Deniz veya Okyanus adını verdiğiniz denizle çevrilmiş küçük bir adadır. Şimdi- büyük

adına karşın ne kadar küçük olduğunu görüyorsun!'

Bu zamana kadar olan bütün mitolojik değerlendirmelerin tersine, ana vatan yerel değerler dizgesi ve ufukların erimi ile önemsenmemiş küçümsenmiştir. Bakış açısı mantıklı insan aklıdır, dünyanın büyüklüğünden haberdardır ve onun yeni bilim, siyasa ve yaşam olanaklarına direnç göstermez, onlara yönelir. Devlet işleri ve siyaset artık laiktir, yan dinsel bir damga taşımaz. Söylemin aşağıdaki bölümünün göstereceği gibi artık ne devlet işleri ne de insan ruhu böyle bir bağ taşımaz:

'Ruh senin özündür, parmakla gösterilen gövden değil. Bundan do layı, yukarıdaki ulu tanrının evreni yönettiği gibi, yaşıyan, hisseden, anımsayan ve öngören, yöneten, egemenlik kuran ve yaşadığı gövdeyi hareket ettiren bir tanrı varsa, tanrı olduğunu biL Aynı ölüm süz tanrının kısmen ölümlü olan evreni yönetmesi gibi, ölümsüz ruh da yok olacak gövdeyi yönetir... ÇSI*.

Çünkü hareket eden her şey ezelidir; ama hareketi başka bir şeye bağlı olan, başka bir kuvvetle hareket ettirilen şey hareket bittiğinde yaşamı terkeder. Bunun için, yalnız kendi kendine hareket edenin hareketi durmaz, çünkü o kendinden hiç ayrılmaz. O, hareket ettirilen bütün öteki şeylerin hareketinin nedeni ve kaynağıdır. Bu ilk nedenin başlangıcı yoktur çünkü her şey ük nedenden çıkar. O ise hiç bir şeyden çıkmaz, kaynağını başka şeye borçlu olsa ilk neden olamazdı. Ve başlangıcı olmadığı için sonu da olmayacaktır...

Şimdi, kendinden hareket eden bir şeyin ezeli olduğu açık olduğuna göre, kim bunun ruhun niteliği olduğunu inkar edebilir? Çünkü sonsuz bir etkiyle hareket ettirilen şey ruhsuzdur, ama ruhu olan şey kendi iç etkisiyle hareket etmektedir, ruhun özel yapısı ve durumu budur. Ve ruh kendini hareket ettiren tek güç olduğuna göre onun başlangıcı ve sonu yoktur. Bunun için onu en iyi amaçlar için kullan!'

Böylece insanın en iyi amaçlan sorununa geldik ve yanıt gene mantıklı bir insan yanıtıdır:

Yaşlı asker devlet adamı, 'en iyi amaçlar senin ülkeni korumak için yaptıklanndır' diyor. Bu tür etkinliklerde eğitilen ve kullanılan bir ruh daha hızlı uçacaktır, gerçek evine ve sürekli yerine gidecektir. Ve eğer hâlâ gövdede saklıyken dışarı bakar da dışında olardan düşünürse, olanaklı olduğu kadar kendisini gövdeden ayırabilirse bu uçuş çok daha hızlı olacaktır[1]. *&.ı$i*

Tipik Roma yaklaşımı burada devlete adanmayı ruhsal bir değer olarak sunmaktadır ve şehrinin eski bir kurtarıcısının kimliğiyle temsil edilmektedir. Bu da Doğuyla tam bir karşıtlıktır. Ruhsal gerçekleşmenin sağlanabilmesi için tam bir feragatla ötekine adanmanın gerekli olduğu, sonsuz ve zamana bağlı düzenlerin ayrıştığı gelecek kültlerde dünyayı reddeden bir ton onlara egemen olmuştu. Orfik-Pythagorcu akımda bu yaklaşım *soma-sema* (gövde-türbe) aforizması ile ifade edilmişti. Tanınmış Stoik Cicero şimdi bu temaya doğrudan karşı çıkıyor.

Ona göre, genç hayalci soruyor: 'Africşnus'a kendisinin, babamın veya ölü olarak düşündüğümüz ötekilerin gerçekten canlı olup olmadıklannı sordum'. Yanıt verdi' 'Elbette gövdenin bağlılığından hapisaneden kaçar gibi kaçan bütün bunlar canlıdır. Ama insanların dediği şekliyle senin yaşamın, gerçekte ölümdür'.

O zaman delikanlı umutsuzlukla babası Paulus'a seslendi: 'Ey babaların en iyisi ve en günahsızı, yaşam buysa, Africanus'dan öğrendiğim gibi, daha dünyada niye kalayım?'

Ve babası ona görünüp yanıt verdi:

'Öyle değil, gördüğün herşey tanrının tapınağıdır ve tanrı seni gövde hapisanesinden bırakmadıkça cennete giremezsin. İnsana yaşam Dünya denilen kürede yaşasın diye verilmiştir, o da bu tapınağın ortasındadır; sonsuz ateşten ruhunu da yıldız ve gezegen dediklerinden vermiştir, onlar da kutsal bilgilerle canlandırılmış küresel gövdelerdir, harika bir hızla saptanmış yörüngelerinde dönerler. Sen Publius, ve bütün iyi insanlar, ruhu gövdenin korunmasında tutmalıdırlar ve onu sana verenin buyruğu olmadan terketmemelidirler. Tanrının insana verdiği görevden kaçarsan başka...

Gerçekten ana-babaya ve aileye en çok da yurduna bağlı olan adaleti ve görevi sev. Bu tör bir yaşam göklere giden yoldur, dünyadaki yaşamlarım tamamlıyanlar ve gövdeden kurtulanlar oraya toplaşır, orada yaşayanlar sizlerin şimdi gördüğünüz ve dünyada Samanyolu dediğiniz yerde yaşarlar'.*[45]'

Böylece, Cicero, Orfik *soma-sema* tezini kabul ederken gerçek bir Romalı ruh olarak, bütün ahlak vurgusunu insan ruhunun zaman içindeki kaderi üstünde yapar.

'Yurtlarım koruyan, ona yardım eden veya onu genişleten herkese cennette özel bir yer hazırlanmıştır. Orada sonsuz yaşamın mutluluğunu yaşarlar. Tüm evreni yöneten tanrı için, devlet denilen adalet-

le ilgili toplantı ve kurullara katılan insanların yaptıklarından daha hoşnutluk veren bir şey yoktur. Onların yöneticileri ve koruyucuları buradan gelir ve onlar buraya döneceklerdir'/[46])

Öğreti, en eski Upanişadlardaki kral destanları Ajatashatru ve Jaibali'de öğretilen Hint karma yoga öğretisinden hiç de farklı değil/[47]) Ve Hintli ustaları gibi Cicero soylu görüşüyle, hem onlara hem de devletine bağlanmamaktan da görev kadar sözeder. 'Duygusal zevklere kapılanlar ve onların kölesi olanların ruhları ve bu isteklerle kışkırtılanlar insanların ve tanrının yasalarına tecavüz ederler, gövdelerini terkettikten sonra bunlar dünyaya çok yakın uçarlar ve bir çok eziyetle geçen yıllardan önce cennete kavuşamazlar'/[48])

Doğunun yeniden diriliş öğretisine daha yakm bir benzerlik uyandırmak herhalde zor olurdu. Ama gene de, Roma tonu, Hintlilerden, Romalının insanların görevine ilişkin kavrayışı Hintlininkin-den nasıl farkhysa öyle farklı. Çünkü Roma yurttaşlarınca 'kutsal amaçlar' kast tarafından kararlaştırılmazlar, bireyin kendi yetenekleriyle değerlendirilirler. Dünyadan kurtuluşa ilişkin sözleri de dünyadayken akıldan insanca yararlanmalarına engel değildir. Virgil *Aeneid* kitabının altıncısında aynı mitolojinin başka bir biçimini suna**; ruhun bu açıdan değerlendirilişinde daha sonraki Dante ile bir ilişkisi de böyle yakalanabilir. Ama Virgil'le Dante arasında da ayrım vardır, çünkü Romalılar için dünyanın merkezindeki akıl şeytansı değildir, kutsaldır.

Hıristiyan yazarlar, en liberalleri bile, pagan Romalıların dindarlığını kavrıyamamışlardır. Örnek olarak imparatora gösterilen saygı; Virgil'in efendisi Augustus bir devlet siyasası olarak kurumlaşmasına neden olmuştur. Cicero'nun iki görüşü, cennete giden yolun anayurda hizmetten geçtiği ve kendini bilmenin tanrı olmak olduğu, daha sonra imparatorun kutsanması anlayışım getirmiştir. Virgil *Aeneid'm* ünlü bölümünde bunu desteklemiştir/[49]) Ovid de *Metamorphoses'de* aym şeyi yapmıştır/) Ne de olsa, her balığın ve sineğin kendinde kutsallık taşıdığı yerde, devletin başı neden *primus inter pares* olarak saygı görmesin? Augustus'un çağdaşı İsa'nın Hıristiyanlarca tanrılaştırması ise bununla karşılaştırılamaz. Çünkü Hıristiyan görüşünde dünyanın ve yaratıklarının kutsal bîr boyası yoktur. İsa'nın tanrılaşması kökten bir değişimi gösterir. Her şeyin özünde *nıımina* olduğu bir olasılıktan uzaktır. Ve Roma görüş açısıyla, Hıristiyanların imparator imgesinde bir parça buhuru kabul etmeyi reddetmek yalnız

isyan eylemi değil fakat dinsizliktir de; insanlık tarihinin bilinen bütün mitos ve felsefelerinde (o günden beri hepten kayıp olan İncil'in dışında) evrenin. kutsal başı nihai Gerçekler Gerçeği olarak öğretilmiştir.

Augustus, İ.Ö. 27den İ.S. 14"e kadar hükümdarlık ederken, devletin görünüşü olanaklı olduğu *lnadaı* cumhuriyet olarak korunmakla birlikte, şehrin eski dinsel kurumlarındaki emperyal ihtişamı canlandırmıştır. Kendi sarayı devletin temel tapınağı olmuştur, aynı eskiden tanrı-kralınınkinin olduğu gibi. Sarayın yanında yeni yapılan Vesta Bakireleri tapınağı ile halkın Vestallara gösterdikleri saygı da artırılmıştı. Palatine'de Apollo adına, Actiumda Antony ve Cleopatra'ya karşı kazandığı zaferi borçlu olduğunu düşündüğü baş tanrısı için de bir tapınak inşa edilmişti. Yeni forumun göze batan bir yerinde de Mars Ultor 'Öç Alana bir tapınak yapılmıştı. Sezar'ın ölümünün öcünü alan bu tanrı Julian ailesinin ata tanrısıydı. Bu tapınak sonradan hanedanın bütün aile ritlerinin tapmağına dönüştü. Aynı zamanda eyalet hakimlerinin atanması, senatonun savaş ve barış kararlarının alınması, zafer nişanlarının korunması ve törenle Yıl Çivisi' rtin çakıldığı yer oldu.

İ.Ö. 17 yılında harikulade bir jübile, Saeculum Festivali kutlandı, Virgil'in dördüncü Eclogue'sinde bildirdiği Yenilenen Dünya düşüncesine etkileyici bir karşılık verilmek isteniyordu. Haberciler her yerde, köleler dışında herkesin katılması gerektiğini bildirdiler. Yas ritleri kaldırıldı, kurul toplantıları ertelendi. 26 Mayısdan 28'ine kadar tütsücüler arındırma işleri için evleri dolandılar. Mayısın 29'undan 31'ine kadar yetkililer hemşerilerinden festival oyunlarına oyunculara ve seyircilere dağıtılacak tohum için katkılarını topladılar. Ve Haziranın l-'i gecesinden itibaren üç günlük büyük kutlama başladı.

Bugünleri Freiburg Üniversitesinden Profesör L: A. Deubner'in sözleriyle anlatayım. Deubner, Profesör Chantepie de la Saussaye'ih Roma dini hakkındaki *Lehrbuch der Religionsgeschichte* adlı kitabı üstüne makalesi ile benim gözlerimi açmıştı. Yaklaşık kırk yıl önce, Virgil'in Altın Çağ çocuğu ile Hıristiyan Kıyamet Mesihi hakkındaki eski mitosun kökenlerini anlamıştım:

"Açılış gecesinde, Augustus Kader Perilerine dokuz koyun ve dokuz keçi sundu. Onlar adına tiyatro parçalan oynandı ve yüz on nedime Juno ve Diana'ya dinsel yemekler hazırladılar. 1 Haziran günü Augustus ve ondan sonra damadı Agrippa Jüpiter'e birer öküz sundu-

lar. Jüpiter adına da Mars Alanında Latin oyunları oynandı. Ertesi gece Augustus üç cinsten dokuz inek kurban etti. Kurbanlar doğum tanrıçası Ilithyia'ya sunulmuştu. 2 Haziran günü Agrippa, Capitoline Juno Regina'ya bir inek sundu. Kendi için ve Augustus için dua ederek yüz on nedime için de bir tane sundu ve bir gün önceki gibi oyunlar oynandı.

Son gece Augustus Ana Tanrıçaya hamile bir domuz sundu, nedimeler gene ziyafeti hazırladılar. Ertesi, son gün, Augustus ve Agrippa Apollo ve Diana'ya ikinci gece kurban edilenlerden dokuz inek sundular. Bütün bu geceler boyunca ve günler boyunca duacılar, devlet ve halk için savaşta ve barışta korunma, zafer, sağlık ve halk ve lejyonları için kutsanma, kurban veren imparator ve ailesi için ve Sibyl kahinleri için kutsanma dilediler. Bitiş törenlerinde 3 Haziranda anaba-balan sağ 27 kız ve 27 erkek Horace'ın bestelediği bir festival şarkısı söylediler; önce Palatine'de Apollo ve Diana'nın tapınıldığı yerde, sonra Capitoline'de... Günün son saatleri sahne oyunları, araba yarışları hokkabaz gösterileriyle geçti. Hepsinin sonunda bir kaç gün daha değişik gösteriler sunularak festivalin heyecanı yatıştı.

Augustus'un Saeculum Festivali daha öncekilerle karşılaştırıldı ğında düşüncenin ne olduğu yanlışsız olarak ortaya çıkıyc r. Eskiler gece festivalleriydi, yeraltanın karardık ilahlarına yönelmişti, Pluto ve Persephone'a; işlevleri kötülükleri düzeltmek, günahlardan yıkan mak, karanlık güçleri hoşnut etmek, ölümün dişlerini yatıştırmak, olanla olması gereken arasında bağlar kurmaktı. Oysa yeni festival gece festivali ile gündüzünkini birleştirmişti. Böylece işitebilen her-**kese** zafer dolu bir haber iletiliyordu: Karanlıktan Aydınlığa! Gece kutlamalarında bile başvurulan ilahlar Pluto ve Persephone değildi, dünyanın karanlığında yerleşmiş yaşam veren güçlerdi. Bunlar ege menliklerinden ışık dolu dünyaya Romanın çok gereksindiği kutsa malarını dökeceklerdi. Ölüm Festivali, Eski Saeculum Festivali yeni Diriliş Festivaline dönüştürülmüştü, neşeli halkın imparatoru Şafak Çağının Kurtarıcısı rolünde görünüyordu, Apollonun ışığının ihtişa mıyla yıkanmıştı.'^[1]) /

Bu uygulamada Hıristiyan geleneğindeki Tanrı Günü Cumartesinin (Saturday, Satürn Günü) (soğuk karanlıkların ve engellerin gezegeni ve tanrısı) Yeni Ahit'de Pazara (Sunday, Güneş Günü) *sol invic-tus'a,* ışık işaretine, karardığa karşı zafere ve yeniden doğuma dönüştürüldüğünü herkes anlar.

Augustus ölümünden sonra Roma devletinin tanrüan arasına yükseltildi, öldürülmüş olan Jül Sezar ondan önce bu role girmişti, Forum'da, onun adına çoktan bir tapmak yapılmıştı. Augustus yaşamında kendisine doğrudan tapmılmasına izin vermemişti, sunaklar yalnız onun *genius'una* sunulmuştu, fakat eyaletlerde Roma devletinin ruhunun bir aracı olarak ona tapınılmışh. Ve ona bu kimliği ile saygı göstermeyi reddetmek, ölümle cezalandmlabilen siyasal bir jsuçtu. ölümünden sonra, kültünün hizmeti için özel bir kahinlik oluşturuldu. Gelecekte tanrılaşan her imparator için özel kahinlikler kurulduğu görülecektir, Profesör Deubner'in belirttiği gibi, 'ilahlaşhrma düşüncesinin tam anlamıyla değersizleşmesi başladı'.»[52']

Roma'da yaşarken kendisine tapmılmasına ilk izin veren Commodus'du (h.İ.5. 180-192). Aurelian (h. 270-275) kendisine Efendi ve Tanrı' *(dominus et deus)* olarak hitap ettirdi ve Diocletian (h.284-305) sonuna kadar gitti, kendisine Jovius 'Jove'un' denilmesini emretti Valisi Maximian'a da Hercuîius 'Hercules'in' deniliyordu. Ve imparatorluğun bu gerileyiş günlerinde, bir imparatordan kalan kutsallık kocaman bir ateşe yerleştirilip yakıldığında, bu yanan Kozmik Kulenin tepesinden, tam zamanında, bir kartalın, güneş kuşunun, ölünün ruhu olarak dünyevi kafesinden kurtulduğuna ve evine kanat vurduğuna inanılıyordu.

4. YÜKSELEN MESİH

Bir tanrının ölüm ve dirilişine ilişkin sürekli yinelenen mitolojik olay, Yakın Doğunun bütün büyük dinlerinin binlerce yıl merkez gizemi iken, Hıristiyan düşüncesinde zaman içinde bir olay olarak kabul edilmiştir, bir kez olmuştur ve tarihin değiştiği anı belirler. Adem' in Bahçe'deki Ağaç'dan düşmesiyle dünyaya ölüm gelmişti, Tanrının İsrail Oğullan ile akit yapmasıyla, Yaşayan Tanrıya et büründürecek ve onu kabul edecek bir halk hazırlanmıştı. Meryem'le bu kutsal varlık dünyaya geldi, Mitos olarak değil, simge olarak değil fakat etiyle kanıyla tarihsel olarak geldi. Ve çarmıhta, göze ve yüreğe, çeşitli mezheplerce değişik olarak anlaşılan fakat gene de hepsine müthiş bir etki yapan, sessiz bir işaret vermişti.

Fakat, tarihsel olarak, Nasıralı İsa'nın çarmıhta öleceğini bilip bilmediğini bilmiyoruz. Sanırım, Gerçek İnsan kimliği ile bilmediği fakat Gerçek Tanrı olarak ebediyetten beri bildiği tartışılabilir. Yaşamın

paradoksu, trajik olarak ve trajedinin ötesinde, onun sessiz işaretinde belirsizdir. Fakat, Pontius Pilate yönetiminde (Judae'nin İ.S. 26dan 36ya kadarki Romalı prodüratör'ü) çarmıha gerilen, Tanrının Gününü ilan eden esinlenmiş ve esin veren genç, bilse de veya ne şekilde bilirse bilsin, gerçekten ölümünden yirmi yıl sonra Çarmıhı onu izleyenlerce Bahçedeki Düşüş Ağacının direnen simgesi durumuna geldi.

Bize kalan en eski Hıristiyan dokümanlar Pavlus'un mektuplarıdır, İ.S. 51 'den 64'e kadar, yeni inanca sokup da canlı Hellenist pazar şehirlerindeki dönmelerine yazmıştır. Bunlarda bile temel Ağaçtan Düşüş ve Hacda Kurtuluş mitsel imgeleri güçlü şekilde işlenmiştir. Pavlus, Zira madem ki ölüm insan vasıtası ile geldi, ölülerin kıyamı da insan vasıtası ile oldu. Çünkü nasıl cümlesi Ademde ölüyorlarsa, öylece cümlesi Mesihte diriltilecekİerd^" diye yazmıştı.^ Ve Filipililere risalesinde eski bir Hıristiyan ilahisinden dikkat çeken bir alıntı vardır, İ.S. 61-64'lerde yazılmıştır ve çarmıha gerilen İsa'nın Mesih olarak selamlandığı bildiğimiz en eski metindir:

'O Mesih ki Allanın suretinde olduğu halde, Allaha müsavi olmayı bir ganimet saymadı, fakat kul suretini aldı, ve insanların benzeyişinde olarak kendini hali kıldı; ve şekilde insan gibi bulunarak ölüme, hatta haç ölümüne kadar itaat edip nefsini alçalttı. bunun için de Allah onu pek çok yükseltti, ve her ismin fevkinde olan ismi ona ihsan etti, ta ki İsa'nın isminde bütün göktekiler ve yerdekiler ve yer altındakiler diz çoksun, ve Baba Allarım izzeti için her dil İsa Mesih Rabdir diye ikrar etsin'/[54])

Fakat bu, Ortodoks Yahudi Mesih beklentisinden çok farklı bir kavram. Yahudilerde Mesih'in Tanrı olduğu düşüncesi yoktur. Profesör Joseph Klausner, beklentiyi (halen) olduğu gibi çözer: (italikler Profesör Klausner'indir).

Beklenti *Yahudi* imgeleminin çizebileceği kadar üstün bir insandın kuvvette ve kahramanlıkta üstündür, ahlak niteliklerinde de üstündür. Sıradan bir insandan karşılaştınlamıyacak derecede yüksek ve güçlü bir kişiliktir. Herkesin gönüllü olarak kendini ona teslim edeceği bir kişiliktir. Her şeyin üstesinden gelir ve bu nedenle çok güçlü bir zorunluluk duygusuyla o üstün bir insandır. Böyle üstün bir insan için 'Onu Tanrıdan az aşağı yaptın' denilebilir. Çünkü böyle bir insandan Tanrıya yalnız bir adım vardır. Ama Yahudilik bu adımı atmamıştır. Sürekli gelişen ideal et ve kan (Kantin diliyle) 'insanın nihai sınırı'

içinde bir insandır. İnsanlığa Kurtuluş ve Selamet ancak bu insanla ve büyük kişiliğin yardımıyla gelebilir, Mesih Kralla'/[55]^

Tersine, Hıristiyan efsanede, başından beri (ne zamandan İtibaren olduğu taştışmalı da olsa) Yunan 'mitolojisinde -Leda ve Kaz, Danae ve Tanrı Duşu mitolojilerinde olduğu gibi- ve Zerdüşt Saoshyant mitolojisindeki motifler yer etmiştir. Şöyle:

BAKİRE DOĞUM

Luka'ya göre:

"Altıncı ayında, Allah tarafından Cebrail melek Galilede Nasıra denilen şehre, Davud evinden Yusuf adındaki adama nişanlı olan bir kıza gönderildi, kızın adı Meryem idi. Melek onun yanına girip dedi: Selam ey nimete eren kız, Rab seninledir. Ve Meryem bu sözlerden çok şaşırarak: Bu nasıl selamdır? diye düşünüyordu. Melek ona dedi, Korkma Meryem, çünkü Allah önünde inayet buldun. Ve işte gebe kalıp bir oğlan doğuracaksın, ve adını İsa koyacaksın. O büyük olacak, ona Yüce Allahın oğlu denecek. Rab Allah ona babası Davudun tahtını verecek, Yakubun evi üzerinde ebediyen saltanat sürecek, ve onun melekütuna hiç son olmayacaktır. Meryem bu meleğe dedi: Bu nasıl olacak? çünkü ben er bilmem. Melek cevap verip ona dedi: Ruhülkudüs senin üzerine gelecek, Yüce Olanın kudreti üstüne gölge salacak, onun için de doğacak olan mukaddese Allahın oğlu denecektir... Meryem de dedi: İşte Rabbin kulu, .bana dediğin gibi olsun. Ve melek ondan ayrıldı'/[56])

Basit efsane düzeyinde, bir mucizenin olma olasılığını dikkate almadan, Bakire Doğum'un İbrani değil, İran veya Yunan mitsel motifi olarak yorumu yapılmalıdır. Hıristiyanlığın bu kalıtımına bakılırsa*, Mevlid'in bildirilen iki biçiminde başka putperest motifler de görülebilir.

YEMLİKTEKİ BEBEK

Gene Luka'ya göre:

'Ve vaki oldu ki, o günlerde bütün dünyanın tahriri yapılsın diye Kayzer Avgusrus tarafından buyrultu çıktı. Kirinius Suriye valisi bu-

lunduğu zamanda yapılan ilk tahrir bu idi. Herkes yazılmak için kendi şehrine gitti. Yusuf da Davud evinden ve onun soyundan bulunduğu için, Galiledeki Nasıra şehrinden, Yahudiyede Davudun şehri olan Beytleheme, nişanlısı Meryem ile beraber, orada yazılmak üzere çıktı, Meryem de gebe idi. Ve vaki oldu ki, orada bulunurlarken, doğurması günleri geldi, tik oğlunu doğurdu, kundağa sardı, ve onu bir yemliğe yatırdı, çünkü handa onlara yer yoktu.

Aynı civarda çobanlar vardı, geceleyin kırda kalarak sürülerini nöbetle bekliyorlardı. Rabbin bir meleği onların yanında durdu, ve Rabbin izzeti onların çevresini aydınlattı, çok korktular. Melek de onlara dedi: Korkmayın, çünkü işte, ben size bütün kavma olacak büyük sevinci müjdeliyorum. Çünkü bugün Davudun şehrinde size Kurtarıcı doğdu, o da Rab Mesihtir. Yemlikte yatan, kundağa sarılmış bir çocuk bulacaksınız, size alamet bu olsun Ve birdenbire melek ile beraber gök ordusundan bir cumhur AUaha hamdederek dediler:

En yücelerde Allaha izzet
Ve yeryüzünde razı olduğu adamlara selamet.

Ve vaki oldu ki, melekler çobanların yanından göğe çekildikleri zaman, onlar birbirlerine dediler: Haydi, Beytleheme kadar gidelim, ve Rabbin bize bildirdiği vaki olan bu şeyi görelim. Ve seğirterek geldiler, Meryemi, Yusufu ve yemlikte yatan çocuğu buldular. Ve gördükleri zaman bu çocuk hakkında kendilerine söylenen sözü bildirdiler. Bütün işitenler çobanlar tarafından kendilerine söylenen şeylere şaştılar. Fakat Meryem bütün bu sözleri derin düşünerek yüreğinde saklardı. Çobanlar, kendilerine söylendiği gibi, bütün gördükleri ve işittikleri şeylerden dolayı Allaha hamt ve sena ederek, döndüler.'^

Çobanların ayrıntılarıyla anlatılan sahnesi, Mitra'run ana kayadan doğuşu efsanesindeki motifle benzeşiyor. Evsahibi melek de özellikle Rabbin izzetinin çevrelerinde parlamasıyla Zerdüşt kökeni dışa vuruyor. Böyle bir ışınım -Avestan, *Xvarnah*, 'Rabbin izzeti'^[58])-Ahura Mazda'nın eski yaradılışında hale ile simgeleşmişti. Önce Pers sanatında görülür, oradan doğuya Budizme ve batıya Hıristiyanlığa geçer. Tamamıyla değişik bir Mevlid ise Matta'ya göre İncil'de anlatılmıştır. Luka'nın barışçıl pastoral sahnesinin idil atmosferinden

olduğunca ayrıdır.

MÜNECCİMLERİN ZİYARETİ

'İmdi Isa, kral Hirodesin günlerinde, Yahudiye Beytleheminde doğduğu zaman, işte, şarktan Yeruşalime müneccimler gelip dediler: Yahudilerin Kralı, doğan zat nerededir? Çünkü onun yıldızını şarkta gördük, ve ona secde kılmaya geldik. Kral Hirodes bunu işitince, bütün Yeruşalimle beraber yüreği oynadı. Hirodes bütün başkâhinleri ve kavmin yazıcılarını toplayarak, onlardan Mesihin nerede doğacağını sordu. Onlar da kendisine dediler: Yahudiye Betleheminde, çünkü peygamber vasıtası ile şöyle yazılmıştır:

Ve sen, ey Betlehem, Yahuda diyarı,
Yahuda reisleri arasında hiç de en küçüğü değilsin,
Zira kavmim İsraili güdecek olan reis senden çıkacaktır.

O zaman Hirodes müneccimleri gizlice çağırdı, ve onlardan yıldızın ne vakit gözüktüğünü iyice öğrendi. Ve: Gidin, ve çocuk hakkında iyi araştırın, onu bulduğunuz zaman bana haber verin ki, ben de gelip ona secde kılayım, diyerek kendilerini Beytleheme gönderdi. Onlar da kralı dinleyip yollarına gittiler, ve işte, şarkta gördükleri yıldız önlerince gidiyordu, ta çocuğun bulunduğu yere kadar gelerek üzerinde durdu. Onlar da yıldızı gördükleri zaman taşkın sevinçle sevindiler. Eve girip anası Meryem ile çocuğu gördüler, ve yere kapanıp ona secde kıldılar; hazinelerini açarak ona hediyeler, altın, günnük ve mür takdim ettiler. Hirodesin yanma dönmesinler diye rüyada kendilerine bildirildiğinden memleketlerine başka bir yoldan gittiler'.*[59])

Müneccimlerin Ziyareti festivali şimdi 6 Ocakta kutlanıyor. Mısır'da İskenderiye'de yeni Aion'un (Osiris'in uyumlaştırümış biçimi) doğum festivalinin günü de budur. Aion, Kore'den doğmuştu, Kore 'Bakire*, lsis'le özdeşleşririlmişti ve parlayan yıldızı Sirius (Sothis) binlerce yıldır ufuktan yükselsin diye bekliyordu. Yıldızın yükselmesi, Nil'in yükselen sularım haber verirdi, böylece Rab Osiris'in ölü ve dirilen dünyayı yenileyici gücü ülkeye dökülürdü, iskenderiye'deki tapmağında Kore Festivali hakkında yazan Aziz Epiphanius (I.S. 315-402) "bu günün arifesinde bütün geceyi şarkılar söyleyerek geçir-

mek ve tanrıların imgelerine başvurmak adetti' diyor. 'Şafakta, tapınağın yeraltı kemerlerine inilir, ahşap imge çıkarılırdı, bu, altın bir yıldızla bir haçtı. Ellere, dizilere ve başa dokundurulurdu. Bu alayla dolaştırılır gene kemerlere indirilirdi. Bunun, Bakire Aion'u doğurduğu için yapıldığı söylenirdi'/[60])

Mevlidi. 25 Aralıkta kutlama geleneğinin 353 veya 354 yılma kadar kurumlaşmadığı anlaşılıyor. Bugün bu günde kutlanıyor. Roma'da Papa Liberius zamanında herhalde Mithra'nın doğum gününü içermek için bu güne alınmıştı. Çünkü 25 Aralık o günlerde kış gündönü-münün günüydü. Artık îsa'nm da, Mithra ve Roma İmparatoru gibi, yükselen güneş olarak anlaşılabileceği ortaya çıkıyor/[61]) Böylece iki Doğum mitosumuz ve iki tarihimiz var, 25 Aralık ve 6 Ocak, biri İran'a, öteki de eski Mısır dünyasına yöneliyor.

MISIR'A UÇUŞ VE MASUMLARIN KESÎÜŞÎ

Matta devam ediyor:

İmdi, müneccimler yola çıktıktan sonra, işte, Rabbin meleği Yu^ suf a rüyada görünüp dedi: Kalk, anası ile çocuğu al, ve Mısır'a kaç, ve ben sana söyleyinceye kadar orada kal, çünkü Hirodes çocuğu yok etmek için onu arayacaktır. Yusuf kalktı, geceleyin anası ile çocuğu aldı, ve Mısır'a gitti. Ve Hirodesin ölümüne kadar orada kaldı, ta ki, peygamber vasıtası ile 'Oğlumu Mısırdan çağırdım' diye Rabbin söylediği söz yerine gelsin. (Hoşea 11:1)

O vakit, Hirodes müneccimler tarafından oynatıldığım görünce, pek çok kızdı, ve Beylehemde ve bütün sınırlan içinde, müneccimlerden iyice öğrendiği zamana göre, iki yaşındaki ve daha aşağı bütün erkek çocukları öldürttü. O zaman Yeremya pey gamber. vasıtası ile söylenen:

Ramada bir ses işitildi
Ağlayış ve çok figan;
Çocukları için ağlayan Rahem teselli edilmek istemez
Çünkü onlar yok

sözü yerine geldi (Yaremya 31:15)

'Fakat Hirodes Ölünce, işte, Rabbin meleği Mısırda Yusuf a rüya-

da görünüp dedi: Kalk, çocuğu ve anasını al, ve İsrail diyarına git, çünkü çocuğun canını arayanlar öldüler. Ve Yusuf kalktı, ve çocuğu ve anasını aldı, ve İsrail diyarına girdi. Fakat babası Hirodesin yerine Arhelausun Yahudiyede kral olduğunu işitince, oraya gitmeye korktu, ve rüyada kendisine bildirilip, Galile tarafına çekildi, ve gelip Nasıra denilen şehirde oturdu, ta ki, peygamberler vasıtası ile: 'Nasıralı çağırılacaktır' diye söylenen söz yerine gelsin'.'[62]*

Tiran kralın garazıyla, son dönem Midraş efsanesinden çıkarılmış İbrahimin doğumuyla ilgili Yahudi efsanesini karşılaştırmak ilginç olacak,

'İbrahimin doğuşu Nimrod tarafından yıldızlardan okunmuştu, çünkü bu dinsiz kral marifetli bir astrologdu. Onun zamanında birinin doğacağı ve ona karşı çıkarak kendi dinini kuracağı ona malumdu. Yıldızlar tarafından kendisine önceden söylenen kaderinin korkusuyla prenslere ve yöneticilere haberci gönderip onlardan konuyla ilgili öğüt istedi. Yanıt verdiler ve dediler: Hepimizin öğüdü kocaman bir ev inşa etmendir, girişe nöbetçiler koyarsın ve ülkendeki bütün hamile kadınların orada ebelerle kalmasını sağlarsın. Bir kadının zamanı gelince ve çocuk doğunca onu öldürmek ebenin görevi olur. Eğer çocuk erkekse öldürülür eğer kızsa canlı bırakılır ve anneye armağanlar, pahalı elbiseler verilir. Haberciler 'kız* doğuran kadınlara böyle yapılacak' diye ilan ederler.

Kral bu karardan memnun oldu, bütün krallığında bir emir yayınladı, bütün mimarları kendisi için kocaman bir ev inşa etmeleri için topladı. Ev altmış arşın yüksekliğinde ve seksen arşın genişliğinde olacaktı. Bittikten sonra ikinci bir emir yayınladı. Bütün hamile kadınlar oraya toplandı. Doğuma kadar orada kalacaklardı. Kadınları eve getirmek için memurlar atanmıştı ve evin çevresinde bekçiler vardı, kadınların oradan kaçmasını önlüyorlardı. Sonra ebeleri eve yolladı. Onlara erkek çocukların analarının göğüslerinde öldürülmesi emredildi. Ama bir kadın kız doğurursa, ketenler, ipekler, nakışlı elbiselerle donatılacaktı ve evden itibarla salıverilecekti. Böyle yermiş binden çok çocuk öldürüldü. 0.;zaman melekler Tanrıya çıktılar ve dediler: Günahkar ve kafir Kenan oğlu Nimrod'un yaptıklarını görmüyor musun, hiç bir günahı olmayan masum bebekleri öldürüyor. Tanrı yanıt verdi ve dedi: Evet kutsal melekler biliyorum ve görüyorum. Ben uyumam ve dalmam. Ben gizli ve açık olan şeyleri görürüm ve bilirim ve bu kafire ve günahkara ne yaptığına tanık

olacaksınız, onu cezalandırmak için elimi ondan çevireceğim.

O günlerde Terah İbrahimin annesiyle evlendi ve kız hamileydi. Hamileliğinin üçüncü ayında karnı büyüyünce ve yüzü solunca Terah ona, neden rahatsız oluyorsun, yüzün böyle soldu ve gövden bu kadar şişti dedi. Her yıl bu hastalığı çekerim diye yanıt verdi. Fakat Terah böyle atlatılamazdı, ısrar etti: Bana gövdeni göster, bana çocuktan böyle şiştin gibi geliyor. Eğer öyleyse tanrımız Nimrod'un emrini bozmamız yakışık almaz. Sonra eliyle kadım yokladı, ye bir mucize oldu. Çocuk kadının göğüslerine kadar yükseldi ve Terah elleriyle bir şey anlamadı. Karışma, doğru demişsin, dedi. Ve doğuma kadar bir şey görünmedi.

Zamanı gelince korkuyla şehri terketti, çöle doğru gitti, bir vadi boyunca ilerledi, bir mağaraya geldi. Bu sığınağa girdi. Ertesi gün sancılandı ve bir oğul doğurdu. Bütün mağara güneşin nuru gibi çocuğun yüzünün ışığıyla doldu, anne neşeyle taştı. Doğurduğu bebek babamız İbrahimdi.

Annesi ağladı ve oğluna, ne yazık seni Nimrod kralken doğurdum dedi. Senin için yetmiş bin çocuk katledildi, ben de senin için korkuyorum, senin varlığım duyarlar ve seni keserler. Senin göğsümde öldürüldüğünü görmektense burada mağarada telef ol, daha iyi. *Ü&*-tündeki elbiseyi çocuğa sardı, sonra onu mağarada bıraktı; Rabbim seninle olsun, seni korusun ve bırakmasın!

Böylece İbrahim mağarada terkedildi, kimsesiz, ağlamaya başladı. Tanrı Cebraili ona süt içirsin diye yolladı ve melek sütü bebeğin sağ elinin küçük parmağından aktı. On günlük olana kadar bebek parmağım emdi. Sonra kalktı, dolaştı ve mağaradan çıktı...^[6]?)

Hindistan'da buna benzer bir masal sevgili kurtarıcı Krişna için anlatılır. Bu kez amca Kansa tiran-kralıdır. Kurtarıcının annesi Devaki kral soyundandır, tiran yeğenidir. Kız evlendiğinde kötü monark gizemli bir ses duydu. Sekizinci çocuğun onun katili olacağım söylüyordu. O da hem kızı hem de kocası soylu aziz Vasudeva'yı hapsetti, nöbetçiler koydu ve ilk altı çocuklarını doğar doğmaz öldürdü.

O günlerde bir kaç cin kadınları çeşitli oyunlarla kandırmış ve tiran olarak dünyaya gelmenin yolunu bulmuşlardı. Bunların en büyüğü Kansa'ydı. Tiranlıklanrun ağırlığı öyleydi ki Toprak ana dövüşen konukların yükünü taşıyamıyordu. İnek şekline girdi ve hazin hazin ağlıyarak kozmik dağın tepesine çıktı, yardım istedi. Onlar da inekle birlikte Kozmik Okyanusun kıyısına indiler; okyanusun yü-

zünde Evrenin Efendisi sonsuz yüan Ananta'ran üstünde uzanmıştı. Sürekli uyuyor ve evren olan düşü görüyordu- Kozmik denizin kıyısında toplanan tanrıların önderi, Yaratıcı Brahma derinlerden görünen ulu formun önünde eğildi ve dua etti. 'Ey Sen, Ulu Vişnu, formu olan ve olmayan, aynı anda bir ve çok olan, kulaksız duyan, gözsüz gören, bilinmeden bilen, sen her şeyin başısın, her şeyin koruyucusu-sun, her şey sendedir. Senden başka bir şey yoktur ve olmayacaktır. İzzet sana, en büyüklerin büyüğü, en küçüklerin küçüğü, herşeyi kapsıyan. Toprak tanrıçasını gözet, müthiş canı yanmış sana geliyor'.

Dua bitti, derin, kaim fakat yumuşak ve uğurlu bir ses duyuldu. Uzak bir fırtınanın patlaması gibi her şeye hareketsiz kalmasını emretti. Çok başlı Ananta'nın süt-beyazı yılan kıvrımlarında dalmış olan ışıldayan form, mavi lotus renginden, iki saç çekti, biri süt-beyazı, öteki mavi-siyahtı ve onları havaya bıraktı.

Beyaz saç, Ananta kadar beyaz, Devaki'nin yedinci çocuğu kurtarıcı Balarama olarak doğmuştu, siyah saç da sekizinci, kara Krişna'ydı. O sırada hanımın eşi Vasudeva'nın yedi karısı vardı; biri Jumria ırmağma inmişti. Burası İnek Ülkesi olarak biliniyordu. Ve Balarama'ya gebe kalındığında, mucizeyle, bebek ırmaktaki rahme taşındı. Tiran krala Devaki'nin çocuk düşürdüğü haberi gitti. Ama sekizinci çocuk olduğu yerde gelişti. Kadm onu taşırken öyle ışıkla dolmuştu ki kimse ona bakmıyordu. Ve ölümlülere görülmeyen tanrılar onu sürekli övdüler, Vişnu, Krişna olarak onun gövdesine girdi.

Doğum günü dört bucak aydınlandı. O gün bütün erdemliler yeni bir neşe yaşadılar, şiddetli rüzgarlar dindi, ırmaklar sakinleşti. Mınldıyan denizler cennet perüerinin dans ettiği bir müzik yaptılar. Gece yarısı bulutlar, alçak, hoşnutluk veren bir ses çıkararak doğumu selamlamak için çiçek yağmuru yağdırdılar.

Vesudeva bebeği kaldırdı, parıldayan koyu mavi bir teni vardı, dört kolluydu ve göğsünde kıvrılmış bir beyaz saç görünüyordu. Doğdun' dedi babası, Tanrıların kralı Tanrı, boru, disk ve topuzu taşıyan, ne olur bu semavi şeklini koru!' Anne Devaki de dua etti. Tanrı, afsunuyla normal yeni doğmuş bebek biçimini aldı.

Vasudeva onu yakaladı ve yağmurlu geceye daldı. Nöbetçiler Vişnu'nun gücüyle çarpılmış, uyuyorlardı. Çok başlı kozmik yılan yakından izleyerek, koca süt-beyazı kukuletalarını babanın ve çocuğun başlarının üstüne uzatıyordu. Vasudeva ırmağı geçerken öteki kıyıya uzandı ve sular sakinleşti, o da kolaylıkla İnek Ülkesine geçe-

bildi. Orada da dünyayı uykuda buldu. İkinci karısıyla kalan Yaşoda adlı iyi bir kadın daha yeni bir kız doğurmuştu. Vasudeva oğlunu kızla değiştirdi, çocuğu uyuyan annenin yanına yerleştirdi; kadın uyandığında erkek doğurmuşum diye sevindi. Ötekini taşıyan baba ırmağı tekrar aştı, görülmeden karısının tarafına geçti, şehrin kapılarından süzülüp kendi kendine kapanan kapıların arasından hapisaneyeginSi.

Yeni doğan bebeğin ağlaması nöbetçileri uyandırınca heyecan-, landılar; tirana haber yetiştirdiler. O da hemen odaya koşturdu, bebeği anasının kucağından aldı, kayaya çaldı. Fakat kurban havaya yükseldi, sekiz kollu bir tanrıçaya dönüştü, her birinde korkunç bir silah vardı, yay, üç dişli mızrak, oklar, kalkan, kılıç, boru, disk ve bir topuz. Korkunç kahkahalarla hayal ona bağırdı: Ey Kansa, beni toprağa çalmanın sana ne yaran var? Seni öldürecek olan çoktan doğdu. O tanrıça Mahamaya, 'Büyük Hayaldi, Vişnünun dünyayı tutan düş gücüydü. Vişnu Devaki'nin rahmine girdiğinde o da Yeşoda'nınkine girmişti. Hem de bu vuruş için. Muhteşem elbiselerle, bir çok debdebeli çelenklerle, nakışlarla ve mücevherlerle kuşanmış, göğün ve yerin ilahileriyle kutsandı, cennetleri doldurdu ve gökte kayboldnJ[6]*)

Eğer mucize gerekliyse her zaman Hindistan kazanır. Burada özetlediğim metin Bhagavata Purana'dan, LS. X. yüzyılın popüler bir metni. *Doğu Mitolojisfnde* Krişna ve Gopiler'in ayışığı dansıyla karşılaştırdığım bir biçimini değerlendirmiştim.^ Ama Krişna'ya tapınma çok daha önce sözkonusu olmuştur, Yunan elçi Megasthenes Chandragupta Maurya'nin (Î.Ö. 300) huzurunda bunu görmüş ve Hint kahraman-tannsıru Herkül'le karşılaştırmıştır. Onun kahraman-lıklanyla ilgili en eski doküman epik Mahabharatadır (İ.Ö. 400-İ.S. 400), eki Harivamsa'dır (Î.S- VI. yüzyıl). Krişna efsanesinin gelişimi böylece sürgün sonrası İbrani gelişimi ile koşutluk gösterir; kül-türlerarası trafikde İran'm, Yunanlıların ve sonunda Roma'run katkılarını taşır.

Kuşkusuz mitolojilerin birbirleriyle yalan ilişkileri vardır ama biçim kadar yorumlarda da önemli zıtlıklar görünür.- Levant efsaneleri toplumsal sorunlara çok önem verir, kendi kültlerini ötekiler nasıl bilinirse bilinsin kötüleyerek kutsar, Hindistanda ise özde psikolojik bir simgesellik gelişmiştir, tiran-cin yabancı bir dini göstermez, egoyla bastırılmış ve ölüm korkusuna uğramış akıldan kaynaklanır. Kurtarıcı bu ruhun açığa çıkmasıdır, yaşamın ve ölümün ötesinde hepi-

mizin kalıtımsal gerçeğidir, öteki kıyıya, İnek Ülkesine geçiş (çobanlar ve sürüleriyle karşılaştırın) egoya yönelmeden, tiran-kralın dünyasmdan, doğanın gerçeklerine, ulu Toprak Ana dünyasına dönüşümü vurgular. Toprak Ana eski neolitik çağlardan beri inek olarak görülmüştür. (*) Mitoslar çok benzerdir fakat birini ötekiyle açıklamak uygun olmaz. Kıl kadar fark vardır ama ayn evrenlerdir.

Dahası, hepsi, Hesiod'un Theogony'de l.ö. 750de anlattığı Zeus'un doğum efsanesinden sonradır.

'Rheia Kronos'un yatağma girince
Şanlı evlatlar doğurdu ona:
Hestia, Demeter, altın sandalh Hera
Ve güçlü Hades, yerin altında oturan,
Yüreği acımak nedir bilmeyen tanrı,
Toprağı sarsan, uğultulu tanrı Poseidon,
Ve temkinli Zeus, tanrıların ve insanların babası,
Yıldırımları yeryüzünü titreten.

Ama koca Kronos yiyordu ilk çocuklarım
Analarının kutsal karnından çıkıp ta
Dizleri üstünde oturdukça her biri.
Korkuyordu Uranos'un mağrur torunlarından biri
Ölümsüzler arasında kral olacak diye.
Gaia ve Uranos bildirmişlerdi ki ona
Ne kadar güçlüler güçlüsü de olsa
Kendi oğluna yenilmekti kaderi.
Buydu çünkü Zeus'un istediği.
Onun için gözü pusudaydı her zaman,
Doğan çocuklarım yiyordu birer birer
Ve Rheia sonsuz yaslar içindeydi.
Ama Zeus'u dünyaya getirdiği gün
Yalvardı Toprak'a ve yıldızlı Gök'e
Gizli doğurabilsin diye Çocuğunu,
Öcü alınsın diye babasının
Ve hain Kronos'un yediği bütün çocuklarının.

(*) Mısırlı Hathor, Sümerli Ninhursag vb. üe karşılaştırın. *Doğu Mitolojisi,* sayfa 43-121 ve burada sayfa 54.

Anası babası dinlediler kızlarını
Ve bildirdiler ona Kader'in ne hazırladığını
Kral Kronos'a ve coşkun yürekli oğluna.

Sonra bereketli Girit'te Lyktos'a götürdüler onu
Son oğlu büyük Zeus'u doğuracağı gün.
Ulu Toprak tanrıça aldı çocuğu
Besleyip yetiştirmek için koca Girit'te;
Hızlı gecenin karanlıklarından yararlanıp
Diktos tepelerine götürdü onu.
Sık ormanlarla kaplı Aigaion eteklerinde
Kutsal toprağın gizli derinliklekinde
Ulaşılmaz bir mağaraya sakladı onu,
Sonra koca bir taşı bezlere sarıp .
Verdi göklerin güçlü oğlu Kronos'a
O da yakalayıp iki eliyle taşı
Yuttu indirdi uğursuz midesine,
Anlamadı yuttuğunun bir taş olduğunu,
Oğlununsa dipdiri kaldığını,
Ve az sonra yenilmez, baş olmaz gücüyle
Babasının hakkından geleceğini,
Onu tahtından atıp yerine geçeceğini,
Ölümsüzlerin kralı olacağım.

Genç tanrı büyüdü, gelişti çarçabuk
Coşkun yüreği ve gürbüz bedeniyle,
Ve yıllar geçince ard düşünceli koca Kronos
Yenilip Gaiahın düzenine ve oğlunun gücüne
Kustu birer birer yuttuğu çocuklarım.
ilk kustuğu da son yuttuğu taş oldu.
Zeus aldı dikti bu taşı kutsal Pytho'da,
Pamassos eteklerinde yol yol uzanan toprağa.
O taş da bir anıt olarak kaldı orada
Gören ölümlüleri şaşırtarak.
Sonra kurtardı babasmın kardeşlerim,
Ki Uranos zincire vurmuştu çılgınca.
Bu iyiliğini unutmadılar onlar Zeus'un:
Verdiler ona gök gürültüsünü

Kavurucu yıldırım ve şimşekle birlikte;
Onları Toprak Ana saklıyordu bağrına. O
günden sonra Zeus'un eline geçtiler Ve
onlarla buyruğu altına aldı Zeus Bütün
ölümlüleri ve ölümsüzleri.*[66])

Mitos, Girit yıllarına ve bunun da ötesinde neolitik toprak ana ve oğluna gidiyordu. Daha sonraki Yunan Perseus doğumundan ve Zerdüşt efsanesinden ineğin ruhunun şikayetini anımsıyoruz. Gerçekten bu tür sayısız masal ve episod vardır; hepsini değerlendirdiğimizde, neolitik tarım sanatlarından ve yerleşik köylerinden, dünyanın her yerine zengin mitsel destanların yayıldığını söyleyebiliriz. îster Meksiko'da Quetzalcoatl olsun, ister Mısır'da Osiris, Hindistan'da Krişna ve Buda, Yakın Doğuda İbrahim veya İsa; her yerde bu öğelerden kahraman mitosları türetilmiştir. Zerdüşt, Buda ve İsa tarihsel kişilermiş gibi görünüyor. Başkaları olmayabilir. Ama ister tarihsel olsun ister olmasın, büyük küçük kahramanların kişilikleri ve adlan havada yüzen mitos parçalarının mıknatısa kapılmaları gibi yayılmıştır. Sorbonne'dan Profesör Charles Guignebert, incil'in tarihini değerlendirirken, 'Nasıralı Isa kaybolmuş ve yerini ulu Mesih'e bırakmıştır' diye yazıyor.*[67]) Başka türlü de olamazdı. Budist dünyasında Gautama'nın biyografisi benzer motiflerin girmesiyle insanüstü bir yaşama dönmüştür. Böyle bir süreçle tarih kaybolur. Fakat, tarih yapılır da. Çünkü mitosların oluşumu işlev olarak anlamı yorumlar, bir yaşamın kronolojik gerçeklerini dile getirmez, veya sanat değeri taşıyan bir efsane sunmaz. Yaşamın esin veren ve biçimlenen simgesi hatta uygarlıklarınla böyle ortaya çıkar.

Tanrı olan İnsanın efsanesinden önemli bazı epidoslann daha üstünde duralım.

ERDENDE VAFTİZ

Yıllar içinde ne olduysa Markosa göre İndide ne Bakire doğumdan ne de Kurtarıcının bebekliğinden söz edilmez. Metin vaftizle başlar sonra Ruhun güvercin gibi indiği anlatılır. Olabildiği kadar açık ve basittir:

O günlerde vaki oldu ki, Isa Galilerûn Nasıra şehrinden gelip Erdende Yahya tarafından vaftiz olundu. Hemen sudan çıkarak gök-

lerin yarıldığını, ve kendi üzerine Ruhun güvercin gibi indiğini gördü; ve göklerden: Sen benim sevgili Oğlumsun, senden razıyım, diye bir ses geldi', f[68])

Üç İncilde, Markosa göre olan en eskisidir, vaftiz ilk biografik olay olarak anlatılır. Markosa göre İncil İ.S. 75'de yazılmıştır ve öteki iki* sine malzeme olmuştur. Gene de Lukaya göre İncilin buyurgan sesinde cennetten, 'Sen benim sevgili Oğlumsun' denilmez, ama, 'bugün seni vücuda getirdim' denilir/[69]'

Şimdi, Meryem'in vakanyla ilgili tartışma, İsa'nın Tanrının doğrudan oğlu olup olmaması veya Yahla tarafından vaftiz edilince mi kutsal misyonun verildiği sorusuna bağlanıyor. Vaftizci Yahya'nın tarihselliği inkar edilemez. Hemen hemen çağdaşı olan Yahudi tarihçi Josephus (LS. 37-95) 'o iyi bir insandı, Yahudilere birbirlerine adil ve erdemli davranmalarını ve Tanrıya dindarlıkla bağlanmalarını ve böyle yaparak suya dalınabileceğim, çünkü suya dalmanın günahların kefareti olarak değil ama ruh doğrulukla temizlendikten sonra gövdenin temizlenmesi olarak Tanrı tarafından kabul edileceğini açıklıyordu' diyor. Ve sonra, 'Sözlerinden etkilenen bir çok kimse onun yanma toplandığından, Herod, Yahya'nın halk üstündeki etkisinin ayaklanmaya yol açmasından korktu(*) (halk o ne öğüt verse yapacak gibi görülüyordu). Onun için de bir tehlike yaratmadan onu yok etmeyi doğru buldu, çok geç kalıp yumuşaklığından pişman olmaktansa, gelecek tehlikeleri önleyebilmek için bir inşam harcamayı yeğledi. Böylece, Herod'un kuşkucu yapısıyla, Yahya önce Machaerus kalesine hapsedildi sonra da öldürüldü'/[70]'

Markosa göre İncilde, ünlü Salome dansında Vaftizci Yahya'nın başının kesilişi anlatılır.'[71]' Daha sonra Yahya'nın öğretisi ve vaftizi hakkında bilgi verir:

'Çölde vaftiz eden ve günahların bağışlanması için tövbe vaftizini vazeyleyen Yahya geldi Bütün Yahudiye köylükleri ve bütün Yerusalimliler ona çıkıyorlardı, ve günahlarını itiraf edip Erden ırmağında onun tarafından vaftiz olunuyorlardı. Yahya deve tüyü giymişti, belinde deriden kuşağı vardı, çekirge ve yaban balı yerdi. Ve vazederek diyordu: Benden sonra benden daha kudretlisi geliyor, eğilip onun çarıklarının bağını çözmeye ben layık değilim. Ben sizi su ile vaftiz ettim, fakat o sizi Ruhülkudüsle vaftiz edecektir'.*[72]'

(*) Herod Antipas, I.Ö. İ'den LS. 30'a kadar Galilee ve Peraea'nın yöneticisi.

Yahya'nın hareket alanı, daha önce belirttiğimiz gibi(*) Kumran Essene topluluğundan on mil ötedeydi. Kumran'da Allahın beyaz elbiseli ordusu, daha önce söylenildiği gibi, bekliyor, gözlüyor ve hazırlanıyordu. Bu günlerde çölün havası, gerçekten, Mesih beklentisi ve Mesih Çağının başlaması umuduyla dolmuştu. Ama Yahya, giyiminden ve yemeklerinden anladığımız gibi, Essene değiL Daha çok llya çizgisinde biri olarak görülüyor. Krallar Kitabında İlya belinde deri bir kuşak bağlı idi'[73] diye tanımlanıyor. Vaftiz ritini de anlamı ne olursa olsun uyguluyordu ve eski Sümer şehri Eridünun tapınağında bu rit su tanrısı Ea için yapılırdı. Ea, Su evinin Tanrısı'nın simgesi Capricorn'du ve zodyağın onuncu işaretiydi. Capricorn (Oğlak burcu) ön tarafı keçi, gövdesi balık biçiminde bir bileşik hayvandı; güneşin yeniden doğmak üzere kış gündönümüne girmesinin işaretiydi. Hellenist dönemde Ea'ya *Oannes* denildi. Yunancası *Ioannes,* Latincesi *Johannes,* îbranicesi *Yohanan,* İngilizcesi *John'dur.* Bundan dolayı bazı bi-limadamları ne Yahya'nın ne İsa'nın mevcut olmadığını yalnızca su-tanrısının, güneştannsınm bulunduğunu savundular. Tarihçi Jose-phus Yahya'run varlığını garantiler gibi görünüyor™' ben de onun nasıl hem tanrının adı hem de ritiyle ortaya çıktığını tasarlamayı okuyucuya bırakıyorum.

Vaftiz episodu, demek ki, mitolojik bir motif olarak da, biyografik bir olay olarak da alınsa, vazgeçilmez bir eşik olarak duruyor. Buda efsanesinde eşdeğeri, zaviyelere ve zahitlere yapılan bir dizi ziyarettir. Nairanjana ırmağı kıyısında oruç tutan beş dilenci ziyaretiyle biter. Burada kaldıktan sonra geleceğin Buda'sı ırmağın sularında yıkanmış ve Aydınlanma Ağacına tek başına gitmiştir.*[75]^ Benzer biçimde, Vaftizci Yahya ve yoldaşı, Kurtarıcının zaferinden önceki azizce gerçekleşmenin son aşamasını temsil ederler. Bundan sonra bireysel, yalnız bir macera başlıyacaktır. Geleceğin Buda'sının, zamanın bütün bilgelerini smaması, Nairanjanada yıkanması ve ağaca tek başına doğru yol alması gibi, îsa da, beş yüzyıl sonra Şeriatm dehasmı ve Ferisüerin öğretisini geride bırakarak, zamanının nihai öğretmenine gelmiş - ondan öteye geçmiştir.

Markosa göre İndide, dediğimiz gibi, bu olay, Kurtarıcının ilk kez sözünün edilişidir, bu metinde Bakire doğum yoktur. Ama Pavlus ve Yuhanna'da -hatta daha sonraki karışmalar olabilecek olan yukarıda

(•) Bkz. Sayfa 235.

alıntıladığımız iki bölümden başka Matta ve Luka'da da- bu olaydan sözedilmez. Üstelik, Matta ve Luka'da iki başka şecere vardır; ikisi de İsa'dan Davud evine Yusuf dan gider.[76] Mantıksal olarak bu destanın Yahudi biçimiyle gelişimi aşamasında, Yahudilik dışı bir anlayış olan bir kahramanın Tanrıdan gebe kalınarak doğması yoktu, başlangıç olarak vaftiz episodu Mesih işlevinin açılışıydı.

ÇÖLDEKİ TEREDDÜT

Markosa göre İncil 'Sen benim sevgili Oğlumsun' sözlerinden sonra şöyle devam eden 'Ruh hemen onu çöle şevketti, ve Şeytan tarafından tecrübe olunarak, kırk gün çölde kaldı; vahşi hayvanlarla beraberdi, melekler de ona hizmet ediyorlardı.*™ i||jh

Matta ve Luka bu anlatımı genişletiyorlar. Aşağıdaki Luka'dan:

'İsa Ruhülkudüsle dolu olarak, Erdenden avdet etti, ve Ruh tarafından çöle sevkedildi. Kırk gün müddet İblis tarafından tecrübe olundu. O günlerde bir şey yemedi, ve onlar tamam olunca acıktı. İblis de ona dedi: Eğer sen Allahın Oğlu isen, bu taşa söyle ekmek olsun. İsa ona cevap verdi: İnsan yalnız ekmekle yaşamaz, diye yazılmıştır. (Tesniye 8:3)(*)

'Onu yükseğe çıkararak dünyanın bütün ülkelerini bir an içinde kendisine gösterdi. Ve İblis ona. dedi: Bütün bunların hükümdarlığını, ve onların izzetini sana vereceğim, çünkü o bana verilmiştir, istediğime onu veririm. İmdi önümde secde kılarsan, hepsi senin olacak. İsa cevap verip ona dedi: Rab Allahına tapınacak ve yalnız ona kulluk edeceksin diye yazılmıştır. (Tesniye 6:13)

Onu Yeruşalime götürdü, mabedin tepesine koyup ona dedi: Eğer sen Allahın Oğlu isen, kendini buradan aşağı at, çünkü yazılmıştır:

O, senin hakkında meleklerine, seni korusunlar diye emredecek,
ve,
Ayağını bir taşa çarpmıyacaksın, diye
Elleri üzerinde seni taşıyacaklar. (Mezmurlar, 91:11-12)

İsa cevap verip ona dedi: Sen Allahın Rabbi denemeyeceksin denilmiştir. (Tesniye 6:16)(**) İblis her tecrübeyi bitirdikten sonra, bir zama-

(*) Matta'run anlatımı da aynıdır, fakat o 'fakat Allahın ağzından çıkan her bir sözle yaşar' diye eklemiştir. (**) Matta, ikinci ve üçüncü teşviklerin yerini değiştiriyor.

na kadar ondan ayrüdı.(*)'

Puriten Milton'un epik şiiri *Kazanılan Cennet'in,* çölde aklın iblise zaferi episoduna adandığını belirtmek gerekir; oysa bir Gotik yazarın veya bugün bir Katoliğin, bu adla bir yapıtta, çarmıhta dünyanın kazanılması için kurban olmayı konu edinmesi beklenir.

Dünya Kurtarıcısının İblis tarafından, dünya krallıklarının yetki ve ihtişamına sahipken, günaha teşvik edilmesi, Buda'run -önceki Dünya Kurtarıcısı- adı 'İstek ve Ölüm' olan dünya halinin Rabbi tarafından yoldan çıkartılmasına -zıtlık içinde de olsa- benzerliği de vurgulanmalıdır. Bilgelerin öğretilerini tartışhkdan ve Nairanjana'da yıkandıktan sonra geleceğin Buda'sı ilerledi ve kıyıda oturdu. Bir çoban kızı, tanrılar tarafından harekete geçirilip yol gösterilerek, ona güzel bir kâsede süt getirdi. Buda'mn zayıf gövdesi onunla güç kazandı ve tek basma Aydınlanma Ağacına ilerledi. Orada ona dünya hayalinin yaratıcısı göründü.

Masalı *Doğu Mitololjisi*'nde anlattım, burada yinelemeyeceğim.^ Yalnız İsa'nın çöldeki durumuyla ilişkisini gösteriyorum. Buda'run günaha ilk teşvik edilişi, istekleydi *(kama),* ikincisi korkuyla, ölüm korkusuyla *(mara);* ikisi de modern psikoloji okullarındaki iki ana vehim kaynağıyla çakışıyor. İstek ve saldırganlık, eros ve thanatos.^ Bunlar yaşamın ana dürtüleridir, onları aşarak Buda dünya hayalinin Özümlendiği bilgi çevrenine yükseldi. Ve bundan sonra da elli yıl bunları öğretti.

Hıristiyan sahnesinde, ilk teşvik ekonomiktir, önce ye, ruhu sonra ara. Bu da Nietzsche'nin felsefesidir: 'pazar yerinin sinekleri': pazarın kaynağı, güvenlik, ekonomik determinizm. İkinci teşvikse, Luka'ya göre ikinci, Matta'ya göre üçüncü) siyasaldır: dünyayı yönet, (elbette, Levant'ta her zaman olduğu gibi, tanrı adına) Eski Ahitin Mesih umudunun anlayışı da bu kapsamdaydı. Profesör Klausner'in (her zamanki italikleriyle):

'Mesih inancının tanımı: *bu çağın sonuna ilişkin peygamberce bir kehanet; güçlü bir kurtana, gücü ve ruhuyla tam kurtuluşu getirecek, İsrail halka, siyasal ve ruhsal olarak kurtulacak ve onlarla birlikte, insan ırkına dünyada saadet ve mükemmel ahlak gelecektir... İsrail halkının Mesih inananda, siyasal yön, ahlak yönüyle kol koladır, ulusal yön de evrensel yönüyle birliktedir.* Siyasal ve ulusal yönü kaldırıp yalnız ahlaksal ve ruhsal

(*) Luka 4.1-13, Matta, 'O zaman İblis onu bıraktı, ve işte, melekler gelip ona hizmet ediyorlardı' diye bitiriyor. Matta 4:1-11.

yönüne sahip çıkan Hıristiyanlıktır.[80]

Hıristiyan gühana teşvik sahnesinde, Eski Ahitden Yeni Ahite değişikliğin, yetkin simgesel terimlerle yer aldığını gördük. Öyle görünüyor ki, en eski Hıristiyan metinlerinde bile, Mesih Çağının siyasal, ekonomik kaynağı reddedilmişti, ulusal ve ırka ilişkin bir temel yerine de evrensel bir yaklaşım benimsenmişti. Bunun İsa'dan mı kaynaklandığını kimse söyleyemez, ama ne olursa olsun, İncilin temeli budur; Hıristiyanlığın da Budizm gibi Dünya Dini (etnik, aşiret, ırk veya ulusal değil) olarak sınıflandırılmasının nedeni de budur.

öte yandan, Dr. Jung'un 'şişinme' diye terimleştirdiği tehlike bundan sonraki denemedir. Mistik zihnin, dünyaya baskın çıktığına inandığı ânda yüceltilmesi.(*) iblis tarafından tapınağın kulesine çıkarılan Tanrının Oğlu, Schopenhauer'in terimleriyle varlığın 'hayvani' ve "bitkisel' iki maddi temelini aşmışken, dünyanın izinden ve ağırlıktan Çeri olarak melek olmak durumundadır. Ama İsa, Gerçek Tanrı olduğu kadar Gerçek İnsan olarak, (gene Jung'un bir terimiyle) "birleştiren' veya 'aşkın' bir simgedir; antitezler arasındaki, bu kez, yerle gök arasındaki yolu gösterir. Buradan da öğreniyoruz ki, vecde kapılmak yerine, Tanrı oğlu olduğu kadar İnsan oğlu olduğu için, toplumuna, öğretmenlik yapmak üzere, dönüyor.

DÜNYA ÖĞRETMENİ

Gene Markos'a göre:

Yahya ele verildikten sonra, İsa, Allanın İncilini vazederek, Galileye gelip dedi: Vakit tamam oldu, ve Allanın melekutu yalandır, tövde edin, ve İncile iman eyleyin.

Galile denizi kıyısından geçerek, Simunu ve kardeşi Andreas'ı denize ağ atarlarken gördü, çünkü balıkçı idiler. İsa onlara dedi: Ar-dımca gelin, sizi insan avcıları yapacağım. Onlar da hemen ağlarını bırakıp onun ardınca gittiler. Oradan biraz ilerde gidince, Zebedinin oğlu Yakubu, ve kardeşi Yuhannnayı gördü, kayıkta ağlarını tamir ediyorlardı, hemen onları çağırdı, onlar da babaları Zebediyi kayıkta işçilerle bırakıp onun ardınca gittiler.

Kefemahuma girdiler, ve İsa hemen Sebt günü havraya girip

(*) Odysseia'da tartışılan Aiolos episoduna bkz. sayfa 145.

öğretiyordu. Onun öğretişine çok şaştılar, çünkü onlara yazıcılar gibi değil, fakat hakimiyet sahibi gibi öğretiyordu. Hemen onların havrasında murdar ruh ile bir adam olup, bağırarak dedi: Bizden sana ne, ey Nasıralı İsa? bizi helak etmeye mi geldin? Kimsin, seni biliyorum; Allahın Mukaddesi. îsa onu azarlayıp: Sus, ve ondan **çık,** dedi. Murdar ruh da onu sarsıp yüksek sesle bağırarak ondan **çıkü.** Hepsi de şaştılar, o derece ki, birbirine sorup diyorlardı; Bu nedir? yeni öğretiş! o, murdar ruhlara bile hakimiyetle emrediyor, ve kendisine itaat eyliyorlar. Onun hakkındaki rivayet bütün Galile çevresinde her yere hemen yayıldı'/[8]*)

Uzaktan bakıldığında, Galile'nin gezgin bilgesi, müritler grubu, öğretisi, mucizeleri, şeriatın mevcut yorumcularına meydan okuyuşu ile, kendinden öncekiler ve sonrakileri andırıyor. Buda, Jairüzmin sayısız Dünya Öğretmenleri, Ilyas ve Elişa, Pythagoras, Parmenides ve Tyanalı Apollonius. Mucizeler de, özellikle, Doğunun harika yaratıcılarının arketipi gibi görünüyor. Gerçekten, bu tür kişilerden bazıları Yeni Ahit'in kendisinde anılmıştır: Sarniriyeli Simun Magus (Resullerin İşleri 8:9-24) , Baryeşu ve Sihirbaz Elimas (R.İşleri 13:6-12), Efesli Yahudi başkâhin Skeva'nın yedi oğlu (R. İşleri 19:13-20), ve Kayseriye'de Peygamber Agabus (R.İşleri 21:10-11). Kilise bir dizi İsa mucizesi saymıştır; yüksek bir dinin kanıtı hatta çekiciliği olarak böyle büyülü işaretlerin neden hâlâ bilinçli insanlar arasında bile, geçerli olduğunu anlamak zor, Profesör Guignebert'in gözlemlediği gibi:

'Arzu eden bütün dinlerin mucizeleri olmuştur, hem de *aynı* mucizeler; ve öte yandan, hepsi de belli bazı mucizelerden de kendilerini uzak tutmuşlardır, önyargısız bir bilim adamı bunu anlamakta zorluk çekmez, çünkü aynı etkilerin aynı sonuçlan yarattığım bilir. Garip olan inananların da buna şaşırmamasıdır. Safça... *onun* mucizelerinin tek gerçek olanlar olduğunda ısrar eder, başkaları boş görünümlerdir, uydurmadır, sahtekarlıktır, anlaşılamamış gerçeklerdir veya büyüdür.([82]>'

öte yandan, yalandan bakıldığında, kalıtımının bağlamında Nasıralı, iki büyük yenilik yapmıştır. İlki sözü çıkmayınca yeniden yorumlanmak zorunda kalınmıştır, gene de bugüne kadar inancın temel mitolojik beklentisini oluşturur. İkincisiyse Hıristiyan dünyaya ahlaksal ve ruhsal temelini, ruhbandan ve kutsallıktan farklı biçimde, kazandırmıştır.

Yeni Haberlerin ilk çağrısından beri Tanrının krallığının yalan

olduğuna inanılmıştır. Kilisenin ilk yüzyılında bu ilan sözcük anlamıyla, kıyamete ilişkin tarihsel terimler olarak yorumlanmıştır. Örnek olarak Pavlusun Romalılara mektubunda dediği gibi: 'Ve bunu yapın, çünkü zamanı bilirsiniz, ki, zaten, sizin için uykudan uyanmak saatidir, çünkü şimdi kurtuluşumuz iman ettiğimiz vakitte olduğundan daha yakındır, gece ilerledi, ve gündüz yaklaştı, imdi karanlık işlerini üzerimizden atalım, ve nur silahlarım kuşanalım'.*[83]) Essenelerin beklediği Mesih Günü gelmişti.

Fakat Meşinin kendisi, bekleyen ve gözleyen Essenelerin tersine ve gene Yahya'nın tersine, ne ahlaka ne de sözcüğün gerçek anlamıyla zahit değildi. İncelikli bir biçimde, bir olay üstüne, Musa'nın Şeriatım da kaldırmıştı: 'İnsan Sebt günü için değil, Sebt günü insan için oldu. Böylece İnsanoğlu Sebt gününün de Rabbidir'*[84]), ve gene, 'Hiç kimse yeni şarabı eski tulumlara koymaz, yoksa şarap tulumları patlatır, şarap da, tulumlar da telef olur, yeni şarabı yeni tulumlara korlar'*[85]) diyordu. Ve günahkarlarla oturup yediğinden şikayet edildiğinde, 'Ben salihleri değil, fakat günahkarları çağırmaya geldim' diye yanıt veriyordu.*[86]^ Dahası, Hıristiyanlığın Essene yürek temizliği anlayışına en ters olduğu yeri, Kumran'm beyaz elbiseli kardeşlerinin kendi ışık kardeşleri için sevgi fakat karanlık oğullan için nefret öğütlerken, İsa'nın 'Düşmanlarınızı sevin*[87]) demesiydi. Ve yazıcılardan biri "Emirlerin birincisi hangisidir?' diye sorduğunda, 'Dinle ey israil, Allahımız Rab bir olan Rabdir. Ve Rab Allahını bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün fikrinle, ve bütün kuvvetinle seveceksin' (Tesniye 6:4) diye yanıt verdi, ikincisi de, 'Komşunu kendin gibi seveceksin. (Levililer 19:18) Bunlardan daha büyük başka emir yoktur' dedi.*[88])

ANAHTARLARIN GÜCÜ £$£•..

Mattaya göre Incilde okuyoruz:

'Ve Isa, Filipus Kayseriyesi tarafından geldiği zaman, kendi şakirtlerinden sordu: Halkın dediğine göre insanoğlu kimdir. Ve onlar dediler: Bazıları Vaftizci Yahya, başkaları Öya, başkaları da Yeremyat, yahut peygamberlerden biridir, diyorlar. Isa onlara dedi: Ya siz, ben kimim dersiniz? Simun Petrus cevap verip dedi: Sen hay olan Allanın Oğlu, Mesihsin. Ve Isa cevap vererek ona dedi: Ne mutlusun ey

Yunus oğlu Simun, çünkü bunu sana açan et ve kan değil, göklerde olan Babamdır. Ben de sana derim ki, Sen Petrussun, ve ben kilisemi bu kayanın üzerinde kuracağım, ve ölüler diyarının kapılan onu yenmeyecektir. Göklerin melekutu anahtarlarını sana vereceğim, yeryüzünde bağlayacağım her şey göklerde bağlanmış olur, ve yeryüzünde çözeceğim her şey göklerde çözülmüş olur. O zaman kendisinin Mesih olduğunu kimseye söylemesinler diye şakirtlerine emretti.

İsa Yeruşalime gitmek, ihtiyarlar ve başkâhinlerle yazıcıların elinden çok şeyler çekip öldürmek, ve üçüncü günde kıyam etmek gerek olduğunu şakirtlerine o vakitten göstermeye başladı. Ve Petrus onu bir yana alıp: Ya Rab, bu senden ırak olsun, bu sana asla olmayacak, diye onu azarlamaya başladı. Fakat İsa dönüp Petrusa dedi: Çekil arkama, Şeytan, sen bana tökezsin, çünkü sen Allah şeylerini değil, ancak insan şeylerini düşünüyorsun.'^[89])

Buda'nın yaşam efsanesinde Dünya Öğretmeni ile sevgili hizmetçisi Amanda arasmda da karışık bir ilişki vardır. Amanda, Petrus gibi, ruhsal şeyleri hiç doğru oturtamamış fakat gene de kilisenin başı yapılmışta. Daha sonra Hıristiyan efsanelerinde Petrus'ua tapınağın semavi kısmına yerleştirilmediğini fakat kapıda durduğunu görüyoruz. Herhalde koruyucusu olduğu sürünün, temeli olduğu kilise cemaatinin yerinin de dışarısı olduğu varsayılmış olmalı. Budist cemaatinde de, kâhinlerin yönetmenleri, iyi koyunları, herbirinin sonunda kendi yüreğinde bulacağı deneyime doğru götüren hazırlayıcı bir yönetimi temsil ederler. Ananda'mn kaba hümanizminde şefkatle yansıyan anlam da budur. Evangelist yazında da Petrus'un iyi -gerçekten, çok iyi- sadık, onurlu ve ustasına sıkı sıkı bağlı bir yorumla temsil edilmesi kuşkusuz bundandır; bir parça görüşü olmak, onu, kapıdan kavrayışa ulaştırabilirdi.

SON GÜN

Akşam olunca, İsa Onikilere geldi (Hamursuz Ekmeğin ilk günü, dolanan kuzunun kurban edilişi) Ve sofrada oturup yerlerken dedi: Doğrusu size derim, benimle beraber yemekte olan sizlerden biri beni ele verecektir. Onlar da kederlenmeye ve birer birer kendisine: Ben miyim? demeye başladılar. Onlara dedi: Benimle sahana banan oniki-

lerden biri. Gerçi insanoğlu kendisi için yazılmış olduğu üzere gidiyor, fakat vay başına o adamın ki, insanoğlu onun vasıtası ile ele veriliyor! O adam doğmamış olsaydı kendisine ne iyi olurdu.

Onlar yemek yerlerken ekmek aldı, şükran duası edip kırdı, ve onlara vererek dedi: Alın, bu benim bedenimdir. Ve bir kâse aldı," şükredip onlara verdi: hepsi de ondan içtiler. Ve onlara dedi: Bu benim kanım, bir çokları için dökülen ahdin kanıdır. Doğrusu size derim: Allanın melekutunda onu taze olarak içeceğim güne kadar asmanın mahsulünden artık içmeyeceğim.

Ve onlar bir ilahı okuyup Zeytinlik dağına çıktılar.

İsa onlara dedi: Hepinizin sürçeceksiniz, çünkü yazılmıştır: Çobanı vuracağım ve koyunlar dağılacaklar. (Zekarya 13:7) Fakat ben kıyam ettikten sonra, sizden önce Galileye gideceğim. Lakin Petrus ona dedi: Eğer hepsi sürçseler bile, ben sürçmem. İsa da ona dedi: Doğrusu sana derim: Bu gün, hatta bu gece, horoz iki kere ötmeden önce, sen beni üç kere inkar edeceksin. Fakat Petrus şiddetle dedi: Bana seninle beraber ölmek lazım gelse de, seni hiç inkar etmem. Hepsi de böyle dediler.

Getsemani denilen bir yere geldiler. İsa şakirtlerine dedi: Ben dua edinceye kadar siz burada oturun. Petrus, Yakubu ve Yuhannayı beraber aldı, ve dehşete düşüp çok sıkılmaya başladı. Onlara dedi: Canım ölüm derecesinde çok kederlidir, burada kalıp uyanık durun. Biraz ileri gidip yere kapandı, ve mümkünse, bu saat kendisinden geçsin, diye dua ederek diyordu: Abba, Basa, sana her şey mümkündür, bu kâseyi benden geçir, lakin benim istediğim değil, senin istediğin olsun. Ve gelip onları uykuda buldu, ve Petrusa dedi: Simun, uyuyor musun? bir saat uyanık duramadın mı? Uyanık durup dua edin ki, iğvaya düşmeyesirüz, gerçi ruh isteklidir, fakat beden zayıftır. Yine gidip dua ederek aynı sözü söyledi. Tekrar geldi, onları yine uykuda buldu, çünkü onların gözleri ağırlaşmıştı, ve ona ne cevap vereceklerini bilmiyorlardı. Üçüncü kere gelip onlara dedi' Artık uyuyup rahat edin. Yeter, saat geldi, işte, insanoğlu günahkarların eline veriliyor; kalkın, gidelim; işte, beni ele veren yaklaştı.

O henüz söylemekte iken, hemen Onikilerden biri olan Yahuda, ve onunla beraber başkâhinler, yazıcılar ve ihtiyarlar tarafından bir kalabalık, kılıçlarla ve sopalarla geldi. İmdi onu ele veren: Kimi öpersem, odur; onu tutun ve emniyet altında götürün, diye onlara bir işaret vermişti. Geldiği zaman, hemen yaklaşıp îsaya: Rabbi, diyerek onu öptü.

Onlar üzerine el atarak Tanı tuttular. Fakat yanında duranlardan biri kılıcını çekti, başkâhinin hizmetçisine vurup kulağını düşürdü. İsa cevap verip onlara dedi: Kılıçlarla ve sopalarla bir hayduda karşı imiş gibi beni tutmaya mı çıktınız? Ben her gün mabette öğreterek sizinle beraberdim, beni tutmadınız, fakat yazıların yerine gelmesi içindir. Ve hepsi îsayı bırakıp kaçtılar.

Çıplak bedeninin üzerine bir keten beze sarınmış bir genç onun ardınca gidiyordu, onu tuttular. Fakat o, keten bezi bırakıp çıplak kaçtı. .'

isa'yı başkâhine götürdüler, bütün başkâhinler, ihtiyarlar ve yazıcılar orada toplandılar. Petrus uzaktan ta başkâhinin avlusunun içine kadar onun arkasından geldi, ve hizmetçilerle beraber ateşin ışığında oturmuş ısınıyordu, imdi, başkâhinler ve bütün Millet meclisi isa'yı öldürmek için kendisine karşı şehadet aradüar ve bulamadılar. Çünkü bir çoğu ona karşı yalan şehadet ettiler, fakat şehadetleri birbirine uymuyordu. Bazdan kalkıp ona karşı yalan şehadet ederek dediler: El ile yapılmış bir mabedi yıkacağım, ve el ile yapılmamış bir başkasını üç günde yapacağım, dediğini biz işittik. Böyle iken de, şehadetleri birbirine uymadı. Başkâhin ortaya kalkıp isa'ya sorarak dedi: Sen hiç cevap vermedin. Başkâhin yine sorup ona dedi: Muba-rekin Oğlu Mesih sen misin? Isa da dedi: Benim, ve insanoğlunun Kudretin sağında oturduğunu, ve gökün bulutları ile geldiğini göreceksiniz. Başkâhin esvabım yırtıp dedi: Artık şahitlere ne ihtiyacımız var? Siz küfürü işittiniz, sine nasıl görünür? Ölümü hak etti diye hepsi hükmettiler. Bazısı; üzerine tükürmeye ve yüzünü örtüp ona yumruk vurarak, Peygamberlik et, demeye başladılar, ve hizmetçiler tokat vurarak onu aldılar.

Petrus aşağıda avluda iken, başkâhinin hizmetçi kızlarından biri geldi: ve Petrusu ısınırken görerek ona bakıp dedi: Sen de Nasıralı Isa ile idin. Fakat o inkar edip dedi: Senin dediğini bilmiyorum, ne de anlıyorum. Dış kapının önüne çıktı ve horoz öttü. Hizmetçi kız onu tekrar görüp duranlara: Bu onlardandır, demeğe başladı. Fakat o yine inkar etti. Biraz sonra, duranlar yine Petrusa dediler: Gerçek sen onlardansın, zira Galilerisin. O ise, lanet edip and etmeye başladı: Söylediğiniz o adamı tanımam. Ve hemen horoz ikinci kere öttü. İsa'run kendisine söylediği: Horoz iki kere ötmeden önce, beni üç kere inkar edeceksin, sözü Petrusun hatırına geldi. Ve bunu düşünerek ağladı.

ihtiyarlar ve vazıcılar ile başka hin ler ve bütün Millet meclisi hemen sabahleyin müşavere ettiler, isa'yı bağladılar, ve onu götürüp Pilatusa verdiler. Pilatus da ondan sordu: Sen Yahudilerin kralı mısın? O da cevap verip ona dedi: Söylediğin gibidir. Başkâhinler onu çok şeylerle itham ettiler. Pilatus yine ondan sorup dedi: Sen hiç cevap vermiyor musun? bak, ne kadar şeylerle seni itham ediyorlar. Fakat İsa artık hiç cevap vermedi, şöyle ki, Pilatus şaştı.

Pilatus, her bayramda kendisinden istedikleri bir mahpusu onlara salı verirdi. Barabbas adında biri vardı, isyanda adam öldüren asilerle beraber zincire vurulmuştu. Ve halk çıkıp kendilerine yaptığı üzre yapmasını dilemeğe başladı. Pilatus da onlara cevap verip dedi: Size Yahudilerin Kralını salıvereyim, ister misiniz? Çünkü başkâhinlerin kıskançlıktan dolayı onu ele vermiş olduklarını anlıyordu. Fakat başkâhinler daha ziyade Barabbası onlara salıvermesi için halkı kışkırttılar. Pilatus yine cevap verip onlara dedi: Öyle ise, Yahudilerin Kralı-dediğiniz adama ne yapayım? onlar da: Onu haça ger diye yine bağırdılar. Pilatus onlara dedi: Ya, o ne kötülük etti? Onlar ise: Onu haça ger, diye çok bağırdılar. Pilatus halkı memnun etmek isteyip onlara Barabbası salıverdi, ve İsa'yı dövdükten sonra haça gerilsin diye verdi.

Askerler onu sarayın iç avlusuna götürdüler, ve bütün taburu topladılar. Ona erguvani giydirdiler, bir diken taç örüp başına koydular, ve onu selamlamaya başladılar: Selam ey Yahudilerin Kralı! Bir kamışla başına vurdular, üzerine tükürdüler, ve diz çöküp ona secde kıldılar. Onunla eğlendikten sonra erguvaniyi ondan çıkarıp kendi esvabını giydirdiler. Ve onu haça germek için dışarı götürdüler.

Kırdan gelerek geçmekte olan iskender ile Rufusun babası, Kirindi Sim un denilen birini, İsa'nın haçını taşısın diye angaryacı ettiler.

İsa'yı Golgota denilen yere getirdiler, ki tercüme olunursa, Kafa kemeği yeri, demektir, ona mür Ue karışık şarap verdiler, fakat almadı. Ve onu haça gerip kim ne alacak diye esvaplarını kura atarak onları paylaştılar. Üçüncü saatti, onu haça gerdiler. Onun üzerinde suç yaftası: Yahudilerin Kralı, diye yazılmıştı. Biri sağında, biri solunda, iki haydudu onunla beraber haça gerdiler. Geçenler: Vay! Sen ki mabedi yıkar ve üç günde yaparsın, haçtan inerek kendini kurtar, diye başlarını sallayıp ona söverlerdi. Aynı suretle başkâhinler yazıcılarla aralarında eğlenerek dediler: O, başkalarını kurtardı, kendisini kurta-

ramıyor. Şimdi İsrail'in Kralı, Mesih, haçtan insin de görelim, ve iman edelim. Onunla beraber haça gerilmiş olanlar da ona sitem ettiler.

Altıncı saat olunca, bütün yer üzerine dokuzuncu saatte kadar karanlık çöktü. Dokuzuncu saatte İsa yüksek sesle bağırdı: Ekti, Eloi, lama sabaktani? ki tercüme olundukta, Allahım, Allahım, niçin beni bıraktın? demektir. Orada duranlardan bazıları bunu işitince: İşte, İlyayı çağırıyor dediler. Biri koşup bir süngeri sirke ile doldurdu, ve bir kamışa takıp ona.içirdi ve dedi: Bırakın, görelim, İlya onu indirmeye gelir mi? İsa yüksek ses çıkarıp ruhu verdi. Ve mabedin perdesi yukarıdan aşağıya kadar ikiye yarıldı. İsa'nın karşısında duran yüzbaşı onun böyle ruhunu verdiğini gördüğü zaman: Gerçek bu adam Allanın Oğlu idi, dedi. Orada uzaktan bakmakta olan kadınlar arasında, Galilede iken İsa'nın ardınca gidip kendisine hizmet eden Mecdelli Meryem, ve küçük Yakub ile Yosesin anası Meryem, ve Salome, ve onunla beraber Yeruşalime çıkmış olan başka bir çok kadınlar vardı.

Artık akşam olunca, Hazırlık günü, yani Sebtin arifesi olduğundan, Allanın melekutunu bekleyen Meclis azasından itibarlı bir adam olan Arimatealı Yusuf geldi, ve cesaret edip Pilatusa gitti. İsa' run cesedini istedi. Pilatus onun öldüğüne şaştı ve yüzbaşıyı yanına çağırıp: Öleli epey oldu mu? diye ondan sordu. Yüzbaşıdan öğrendiği zaman, cesedi Yusuf a bağışladı. O da keten bezi satin aldı, onu indirip keten bezine sardı, ve kayada oyulmuş bir kabre koydu, ve kabrin kapısına bir taş yuvarladı. Mecdelli Meryem ve Yosesin anası Meryem, onu nereye konulduğunu görüyorlardı.

Sebt günü geçince Mecdelli Meryem, Yakubun anası Meryem, ve Salome gelip ona sürmek için baharlar sarın aldılar. Ve haftanın ilk gününde sabah çok erken, güneş doğduğu vakit, kabre geldiler. Aralarında diyorlardı: Kabrin kapısından taşı bize kim yuvarlayacak? Ve gözlerini kaldırınca, taşı yuvarlanmış gördüler, çünkü pek büyüktü. Kabre girerek, sağ tarafta beyaz kaftan giyinmiş bir genci oturuyor gördüler, ve çok şaştılar. O da onlara dedi: Şaşmayın, siz haça gerilmiş . olan Nasıralı İsa'yı arıyorsunuz, o kıyam ermiştir, burada değildir, işte onu koydukları yer! Fakat gidin, onun şakirtlerine ve Petrusa diyin: O sizden önce Galileye gidiyor, size dediği gibi kendisini orada göreceksiniz. Kadınlar da çıkıp kabirden kaçtılar, çünkü kendilerini titreme ve şaşkınlık almıştı, kimseye de bir şey söylemediler,

çünkü korkuyorlardı'/[90]^

5. HAYAL OLAN MESİH

Şurası açık ki, biyografik ayrıntılara uysa da uymasa da çarmıha gerilen ve kıyam eden Mesih efsanesi, eski, sevilen Tammuz, Adonis, Osiris dönemleri motiflerine yeni, sıcak bilinç ve insancıllık getirmiştir. Gerçekten, bütün doğu Akdeniz'in atmosferini Hıristiyan efsanesinin hemen kaplaması ve gelişmesi için hazırlayıp besleyen bu eski mitoslardı. Ama pagan mitoloji ve kültlerin kendileri de aynı zamanda dönüşüme yönelmişti. Bütün olarak Hellenist 'insancıllık' kavramı, ırka, ulusal, aşiret ve mezhep biçimlerini aşarak, her yerde kül-türlerarası kültlerin etkisini geliştiriyordu. Kırsal bölgelerden kozmopolit bölgelere doğru gelişen akım, eski sevilen ilahları, yüzyıllar önce, içten bir kişiselliğe, psikolojik olarak etken ruhsal kılavuzlara dönüştürmüş, elitler arasında olduğu kadar popüler başlangıç liflerinde de ortaya çıkmıştı. Genel olarak mistik ve felsefi düşüncenin dinsel simgelerle kaynaşması da, her yerde, bir iletişim kalıbmdan ötekine geçmeyi olanaklı kılmıştı; yeni sözel tanımlardan yeni ikonog-rafik bileşimlere ve tersine geçiş mümkündü. Aşoka'nın (* ö. 268-232)(*) Budist misyonundan başlıyarak Hindistan'ın da etkisi söz konusuydu. Mitosların olduğu kadar kültlerin çoğalması da çok fazlaydı. Böyle bir atmosferde Hıristiyanların kurtarıcı imgesinin paganların etkisinde kalma tehlikesi kadar, şöyle ya da böyle, ilgili pagan kültlerince özümsenmesi de kaçınılmazdı.

Pavlus'un Roma'dan l.S. 61-64'de Anadolu'da yeni kurulmuş* Kolose topluluğuna gönderdiği mektuplarda bile, yeni kuşaklar arasında gelişen Gnostik sapkınlıktan söz edilmektedir. Uzak cemaatine şöyle sesleniyordu:

'Şakırım, Mesihe göre değil, insanların annesine, dünyanın iptidaliğine göre, felsefe ve boş hile ile kimse size yağma etmesin... riyasetleri ve hükümetleri üzerinden atarak onlara haçta muzaffer oldu ve onları açıkça teşhir etti... isteyerek alçakgönüllülük edip meleklere ibadet eden, görmüş olduğu şeylerde kalan, kendi cismani aklı ile boş yere kabaran ve Başı sıkı tutmayan bir kimse, sizi mükafatından mahrum etmesin. O Baştan bütün beden, mafsallar ve bağlar vasıtası

(*) Bkz. Sayfa 239 ve *Doğu Mitolojisi,* sayfa 305.

ile yardım olunarak, ve terkip edilerek Allahın verdiği büyümekle büyür... İmdi yeryüzündeki azanızı, zinayı, pisliği, ihtirası, kötü arzuyu ve putperestlik olan tamahkarlığı öldürün bunlardan dolayı Allahın gazabı itaatsizlik oğullarının üzerine geliyor; bunlarda yaşadığınız zaman, siz de bir vakit onlarda yürüdünüz; fakat şimdi siz de gazabı, hiddeti, fenalığı, iftirayı, ağzınızdan edebsizce sözleri, hepsini bertaraf edin'.^[91]'

Yakı n zamanlara kadar Roma İmparatorluğunun ilk yüzyıllarında serpilen Gnostik Hıristiyan mezheplerinin gerçek öğretilerinin ne olduğu bilinmiyordu. İ.S. IV ve V. yüzyıllarda Ortodoks Kilisenin zaferi, yasaklanmış yazıların, öğretilerin ve öğretmenlerin yok olmasına neden olmuştu. Onlara ilişkin bilgilerimiz onların düşmanlarından, Kilise Babalarından geliyor, özellikle Justin Martyr ve Irenaeus (D. yüzyıl), İskenderiyeli Clement (II. yüzyıl sonu III. yüzyıl başı), Hip-polytus *0..S.* 230) ve Epiphanius (İ.S. 315-402). Bu nedenle, 1945'de Yukarı Mısır'da Nag-Hamadi yakınlarında kırk sekiz Kıpti Gnostik eser bulunması Ölü Deniz Namelerinin bulunması kadar önemlidir. *.< Topraktan çıkarılan yaklaşık yedi yüz sayfa vardı. Bunların çoğunluğu şimdi Kahire'de Kıpti Müzesinde. Biri 1952'de Zürih Jung Enstitüsüne geldi. Yayınlar ve çeviriler yapılıyor, daha yapılacak çok iş var; bilimadamlan gelecek yıllarda Gnostizm hakkında bugünkünden çok daha fazla şey bilecekler. Gene de önde gelen ilke ve temalar artık açığa çıkarılmıştır.

1896'da Berlin Müzesi Hamadi metinlerinin döneminden kalma bir papirüs yazma ele geçirdi. Üç önemli Gnostik eser gün ışığına çıktı: 'İsa Meşinin Bilgisi', 'Yuhannanın Apokrifası', 'Meryemin İncili'. Bugün Pistis Sophia olarak bilinen ve 1850'ler.de çevirileri yayınlanan 1785'de Brisith Müzesinde bulunan eser de bilgi sağlamıştı. Son olarak, Yuhannanın İşleri' -olarak bilinen ve Gnostik ve Ortodoks eğilimler taşıyan sık sık başvurulan eser, Dördüncü İncil olarak kabul ediliyordu ve İ.S. 325'de İznik Konsülünde yüksek sesle okunmuş, sonradan resmen reddedilmişti. Bunların imgelemlerinin yorumu, Nag-Hamadi hazinesinden öğrendiklerimizin ve yakın zamanlarda mahayana Budizminin Doketik öğretilerinden (gelişimi ve çiçeklenmesi tam Gnostik akımın en yüksek dönemi ile çakışır) edindiğimiz anlayışın ışığında, genişletilmiş bir yaklaşımla yapılabilir.

Örnek olarak, Yuhannanın İşleri'nde, Meşinin havarilerini Galilee Denizinde toplaması sahnesinin şaşırtıcı bir tefsirini buluyoruz. Me-

sih çöldeki kırk günlük orucundan henüz çıkmıştır ve Şeytana galip gelmiştir. Yuhanna ve Yakup kayıklarında avlanıyorlardı. Mesih kıyıda göründü. Olayı Yuhanna'nın anlattığı varsayılıyor:

'Petrus ve Andreas kardeşleri seçtikden sonra, bana ve kardeşim Yakub'a geldi. Bize, 'Size ihtiyacım var, ardımca gelin' dedi. Bunu duyunca kardeşim, 'Yuhanna, bu kıyıda durup bize seslenen çocuk ne istiyor?' dedi. Ben de 'Ne çocuğu?' dedim. O gene, 'Bize el sallayan' dedi. Ben yanıt verdim: Denizde çok kaldığımız için kardeşim Yakup, doğru göremiyorsun. Ama orada duran yakışıklı, sevimli ve neşeli yüzlü adamı da görmüyor musun? O da 'Onu görmüyorum kardeşim' diye yanıt verdi, 'fakat gidelim ve bakalım ne istiyor'.

Ve kayığımızla kıyıya gittiğimizde onu gördük, o da kıyıya çekmemize yardım etti; onu izlemeyi düşünerek ayrılırken bana biraz saçları dökük fakat kocaman sakallı gibi geldi, Yakupsa sakalı yeni çıkan bir genç görüyordu. Bu nedenle ikimiz de gördüklerimizin ne anlama geldiğini anlıyamarmştık. Onu izledikçe, gördüklerimizin ne anlama gelebileceği bizi daha da hayrete düşürdü. Çünkü bana halen çok güzel bir biçimde görünüyordu, ona gizliden bakmak istiyordum, gözlerini kırptığını hiç görmemiştim, hep açıktı. Sık sık da bana küçük, sevimsiz bir adam gibi görünüyordu, sonra gene cennete yükselen biri gibi geliyordu. Dahası, onda başka bir olağanüstülük daha vardı, yemeğe oturduğumuzda göğsüne değiyordum ve bana bazan yumuşak ve zayıf, bazan sert ve taş gibi geliyordu!/[92])

Bir başka haşmetini de söylemeliyim, kardeşim: yani, bazan onu tuttuğumda, katı, maddi bir gövdeyle karşılaşıyordum, bazan da, dokunduğumda, sanki yokmuş gibi maddi değildi. Eğer Ferisilerce davet edilmiş ve daveti kabul etmişse, onunla arkadaşlık etmeliydik. Hepimizin önünde ekmek vardı ve bizimle o da bir parça almıştı. Fakat kendininkini şükran duasıyla bölüştürdü. Ve bu küçük ekmekle herkes doydu, kendimizinkiler kaldı, onu davet edenler şaşırmışlardı. Onunla yürüyerek ayak izlerini görmek istiyordum ama gördüğüm gibi, topraktan yukarıda asılı gibiydi, izlerini göremedim.

Bunları ona olan inancını güçlendirmek için söylüyorum kardeşim. Bizler halen onun izzet ve harika işlerini düşünerek susmalıyız. Onların üstüne konuşulamaz ve onlar ne söylenebilir ne de duyulabilir'/[93])

'Doketizm' terimi (Yunanca *dokein* görünmek den) Kurtarıcının böyle bir görünümünü açıklıyor, Mesihin insanlarca görülen gövde-

sinin yalnızca bir görünüş olduğunu, gerçekte semavi ve kutsal olduğunu açıklıyor. Görünüşü, dahası, bakanın zihninin bir işlevidir, görünen gerçek değildir: değişebilen fakat yok edilemeyen bir maskedir. Hindistan'da, bu yüzyıllarda, Mahayana'nın de geliştiğini söylemeliyiz. Orada da Buda'mn görünüşü tam böyle açıklanıyordu. Mahayana Buda'sı Aydınlanma'ya kavuşmuş bir insan değildir, Aydınlanmanın kendisinin açığa çıkmasıdır. Öğretmen biçiminde ortaya çıkar ve kendi maskeli hayallerinin dönemeçlerinde takılıp kalanları aydınlatmak ister. Hayaller evrensel yaşam susuzluğundan ve ölüm korkusundan türemişlerdir. Mahayana Budist görüşüne göre, görülen bütün dünya da aynı şekilde bir kuruntudur, özü gerçekte Bu-da'dır.

> Yıldızlar, karanlık, bir lamba, bir hayal, çiğ, köpük;
> Bir düş, bir şimşek çakması, ve bir bulut: Böyle
> bakmalıyız dünyaya/[9]*)

Veya Shakespeare'in güzel sözleriyle:

> ... böyle bir maddeyiz
> rüyalanmızm yapıldığı gibi, ve küçük yaşamımız
> uykuyla çevrilidir/[95]'

Ve bununla gene sahte tarihin değil, mitosun diyarındayız. Burada Tanrı İhsan olmaz: ama insanın kendisi dünyadır, kutsal bilinir, tükenmez bir ruhsal derinlik alanıdır. Yaratılış sorunu, kuruntu sorununun kaynağıdır; Budizmde olduğu gibi psikolojik olarak ele alınmıştır. Kurtuluş sorunu da, bu görüşle, psikolojiktir.

Son dönem Yunan-Mısır Gnostik öğretisi Corpus Hermeticum, uyuşturulmuş tanrı Hermes-Thot'un vahyini ruhların kılavuzu olarak ileri sürmüştür. Bu noktayı açıklayan mükemmel bir bölüm vardır.

'Eğer kendinizi tanrıya eşit kılmazsanız, tannyı kavnyamazsıruz; çünkü benzer benzeriyle bilinir. Gövdeye ait olan her şeyi temizle, kendini bütün ölçülerin ötesinde olan büyüklük gibi genişlet; her zaman yüksel, ve sonsuz ol; o zaman tanrıyı kavrarsın. Senin için de hiç bir şeyin olanaksız olmadığımı düşün, kendinin de ölümsüz olduğunu tasarla, Ve düşüncenle her şeyi yakalayacağını bil, bütün sanatları ve bilimi öğreneceğini; evini bütün yaşayan yaratıkların gezdiği yer-

lerde ara; kendini bütün yükseklerden daha yüksek kıl, bütün derinliklerden daha alçak yap; bütün zıt nitelikleri kendinde topla, sıcak ve soğuk, kuruluk ve akıcılık; düşün ki aynı anda her yerdesin, karada, denizde, cennette; daha doğmadığını düşün, rahimde olduğunu, genç olduğunu, yaşlı olduğunu, öldüğünü, mezar ötesi dünyada olduğunu; bunların hepsini düşüncenle aynı anda yakala, bütün zamanlan ve mekanları, madde ve nitelikleri ve büyüklükleri bir araya getir; o zaman tannyı kavrayabilirsin. Ama ruhunu gövdene kapatırsan, kendini alçalhrsan ve 'bir şey bilmiyorum, bir şey yapamam' dersen, 'karadan ve denizden korkuyorum, cennete çıkamam, ne olduğumu bilmiyorum, ne olacağımı da', o zaman, tanrıyla ne' işin var? Düşüncen güzel ve iyi olan hiç bir şeyi alamaz, gövdene bağlanırsan ve kötüye bağlanırsan!

Çünkü tannyı bilmemek kötülüğün yüksekliğidir; tannyı bilebilmek ve onu bilmeyi istemek ve ummak doğrudan İyiliğe götüren yoldur; ilerlemesi de kolay bir yoldur. Her yerde tann. karşına çıkar, her yerde sana görünür, onu aramadığın yerlerde ve zamanlarda, uyanıkken ve Uykuda, denizde ve karada seyahat ederken, gece ve gündüz, konuştuğunda ve sustuğunda; çünkü tann olmayan hiç bir şey yoktur. Ve sen Tann görünmez' mi diyorsun? Böyle konuşma. Tann-dan daha ortada olan ne vardır? Her şeyi bu amaçla yapmıştır. Hiç bir şey görünmez değildir, gövdesiz bir şey bile, akıl beğenisiyle görülür, tann işleriyle.

Şimdiye kadar, defalarca sana gerçeği gösterdim. Senin dışındaki her şeyin senin gibi olduğunu düşün, yanılmazsın.*[96])

Nag-Hamadi küpünde bulunan, Gnostik yazmalardan birinde aşağıdaki İsa'ya atfedilen parçayı görüyoruz:

Ben her şeyin üstündeki ışığım,
Ben her şeyim. £?ığ&
Herşey Benden çıkar ve Herşey bana döner.
Bir parça odun yar, oradayım:
Bir taşı kaldır, beni orada bulursun.^v ,*^,

Yeni Ahit İndilerinde İsa'ya atfedilen sözlerin, önce sözlü olarak inanan topluluklarda korunan, sonra değişik yazılarda değişik biçimlerde saptanan ortak bir 'kelam' *(logia)* birikiminden kaynaklandığı kararlaştırılmıştır. Markos, Matta ve Luka'ya göre (bu sırayla l.S.

75'den 90" a kadar) düzenlenen İndilerin, bu çelişen biçimlerden çıkarıldığı anlaşılıyor. Matta ve Luka'nın, Markosdan bağımsız olarak ve aynı zamanda şimdi kayıp olan, bilimadamlan arasında Q (Al* manca *Qiielle'den,* 'kaynak') diye bilinen metinden yola çıktıkları görülüyor. Q'nun bu 'deyişlerin' toplamı olduğu düşünülüyor. Mar-kus da Q'dan yararlanmış olabilir fakat Matta ve Luka kesinlikle yararlanmışlardır. Her biri de 'deyişleri', incinin kendi kendine kuruluşu gibi, kendi anlayışıyla düzenlenmiştir.

Ama şimdi, birden, Nag-Hamadi'de saf 'deyişler' toplamı çıktı; bilinen ortodoks İndilerden çok başka bir anlamda, Gnostik bir yön kazanmışlardı. Örnek olarak:

'Arayan, bulana kadar durmasın, ve bulunca, derde bulaşacak ve derde bulaşınca hayret edecek ve Herşeyin üstünde hüküm sürecek.

Müritleri ona 'Krallık ve zaman kurulacak?' dediler. Ve İsa, 'o beklemekle gelmeyecek; buraya bak, oraya bak, denmeyecek, ama Babanın krallığı dünyaya yayılmıştır ve insanlar onu görmezler' dedi.

Eğer size önderlik edenler, size 'Bakın, Krallık cennettedir' derlerse, o zaman cennetin kuşları sizden üstündür; eğer size 'denizdedir' derlerse, o zaman balıklar sizden üstündür. Krallık sizin içinizde-dir ve. sizin dışıruzdadır. Eğer siz kendinizi bilirseniz, o zaman bilirsiniz, ve bilirsiniz ki siz Yaşayan Babanın oğullarısınız. Ama kendinizi bilmezseniz, o zaman siz fakirlik içindesiniz ve fakirsiniz.'^[98]'

Luka, açıkça, İsa'ya atıfta bulunduğunda bu deyişin son kısmından alıntı yapmıştır. Çok tartışılan aşağıdaki Ferisüerle söyleşisinde-ki sözlerle:

'Ferisiler tarafından, Allanın melekutu ne vakit gelir diye İsa'ya sorulduğu zaman, onlara cevap verip dedi: Allanın melekutu gözle görülerek gelmez, ne de: İşte burada! yahut: Orada! diyeceklerdir, çünkü işte: Allanın melekutu içinizdedir'. Yunanca deyim evtoo uuov eoTiv içinizde diye çevrilmiştir. [99]

Bu son kısım, Gnostik değil, meşru Hıristiyan yorumla okunduğunda, yüzyıllardır kilisenin, peygamberlerin izinden giderek, sapıklıkla mahkum ederek ateş ve kılıçla yok ettiği, içkin teoloji anlamım verir. Charles Guignebert'in Nag-Hamadi küpü bulunmadan çok önce yazdığı gibi:

"Dilbilim tartışmalar εντος'un *içinde* diye çevrilmesini haklı çıkarıyor ama olasılıklar buna karşı. İsa Ferisilere saçma görünmeden Allahın krallığının onların içinde olduğunu söyleyemez ve Ferisileri

saymasak bile, otantik Yahudi olan müritleri böyle garip bir deyişi anhyamaz. İncilin hiç bir görüşü de bunu desteklemez. Eğer bu *logiorf* İsa'nın Krallıkla ilgili düşüncelerinin odak noktasıysa, tek kalması inanılmazdır. Bu itirazlar ve saçmalığını gösteren kanıtlar, otantik olduğu sorununu da ortadan kaldırıyor.

Hepsi bu da değil. Eğer metni evtoo'u *içinizde* anlamıyla okursak, bir çelişki doğuyor. Luka bu deyişi bir tür gelecek Krallığa ilişkin öğretinin girişi olarak alıyor (17:22)(*) Ama oradan İnsanoğlunun gelişi ani bir olay olarak anlatılmaktadır: 17:24, 'zira gökün altmda, şimşek bir yanda çakıp gökün o bir yanına kadar aydınlattığı gibi, İnsanoğlu da kendi gününde böyle olacaktır*. Müritlerinin görüşüne göre tek itiraz noktası, onun gelişinin, Krallığının resmi başlama töreni olmasıydı. Onun için, aynı anda Krallığın onu dinleyenlerin yüreklerinde olduğunu ve beklenmediği bir günde onu birdenbire kurmak üzere geleceğini söyleyemez.

Sonuç açık, *sizin aranızda* demektir, Krallığın mevcut durumunu anlatır. O zaman da eaTiv fiilinin gerçekten şimdiki hali mi gösterdiği yoksa kehânet mi olduğu sorunu çıkıyor. Bu,, evtoa'un anlamının *içinizde* olduğu kabul edilse bile, herşeyi değiştirir. Bütür bölümün olası anlamı şudur Krallık geldiğinde kimsenin onu anlamakta zorluğu olmayacaktır. Nerede olduğunu sorması da gerekmiyecektir. O birden sizin aranızda olacaktır ve sizin yüreklerinizde olacaktır yani, kendilerini İsa'nın öğretisine uygun biçimde hazırlayanlar ona katılacaklardır'.

... İsa, mevcut Yahudi düşüncesiyle uyumlu biçimde, Krallığın Allanın armağanı olarak geleceğini düşündü. Ama belki de, kendi işlevinin, bunun açıklanmasında içkin bir yaklaşımı bildirmek, öğretisinin veya bir başka açıdan davetine inanmanın, insanların Krallığa ulaşmak için geçmeleri gereken bir dış oda olduğuna inandı; veya en azmdan ondan sonra müritleri buna inandılar... Krallık öncelikle ve özünde, mevcut kötü dünyanın maddi değişimidir.'([10]°)

İnce fakat önemli bir nokta; Petrus ve Pavlus'un Kiliseleri arasındaki bütün zıtlık ve Gnostiklerin, içsel deneyimlerin değişkenliği kadar sayısız olan usulleri burada yatıyor.

Alıntı yaptığım "Yuhannanm İncili' 114 *logia* içeriyor. Kıpti yazma

(*) Bunlar Matta 24'te de var; Luka bunları Markos'un 13'deki kıyamet söylemiyle birleştiriyor. (Bkz. 226-227) Kuşkusuz bunların temeli Q'dur. (Guignebert'in notu).

İ.S. 500den kalma, ama çevrildiği Yunanca metin İ.S. 140'a ait. Yani tam İndilerin biçimlendiği, Roma'da son düzenlenme yapılana kadar dört İncilin tekrar tekrar değiştirildiği İ.S. IV. yüzyılın başlarına denk geliyor.

Gnostik akımın en geliştiği dönem ikinci yüzyılın ortaları, Antoninler dönemiydi -Antonius Pius (h. 138-161 ve Marcus Aurelius (h. 161-180)- Edward Gibbon bu dönemi Roma İmparatorluğunun görkeminin doruk noktası olarak tanımlar. Yazdığı gibi, dünya sistemi bu zamanda 'dünyanın en güzel ülkelerini imparatorluğuna katmıştı. Uyrukları arasında en ileri uygarlığa ulaşmış halklar bulunuyordu' ve bilinen dünyada süregelen değişik inanç biçimleri 'halk tarafından aym derecede hak, filozoflar tarafından aynı derecede yanlış ve yöneticilerce aynı derecede yartffh kabul ediliyordu', öyle İd 'hoşgörü yalnız karşılıklı gözyumma değil fakat dinsel uyum da yarattı. Roma zamanla yurttaşlarının ortak tapınağı oldu, şehirdeki özgürlük insanlığın bütün tanrılarına tanındı'.*[101]'

Afaroz edilmiş Gnostik sapkınlığın gizemlerine kısa bakışımızı Yuhannamn İşlerinden ikinci bir alınnyla bitirelim: İznik konsülünde okunan ve mahkum edilen bölümle. Doketik -veya denilebileceği gibi Mahayana- sessiz çarmıha geriliş görüşünden bize kalan en aydınlatıcı bölümlerden biri:

'Şeriatlarını şeriatsız yılandan(*) alan şeriatsız Yahudiler onu götürmeden önce hepimizi topladı ve bize dedi: Kendimi onlara teslim etmeden önce Babayı övücü bir ilahiyle övelim, olacak olanları öyle karşılayalım. Sonra, bize halka yaptırdı, birbirimizin elini tuttuk, o ortadaydı. Ve 'Bana Amin diyerek yanıt verin' dedi. Bir övgü ilahisi söylemeye başladı:

'İzzet sana olsun Baba!'

Ve biz hepimiz halka şeklinde dönerken 'Amin' dedik.

(*) II. Krallar 18:4'de anlatılan yüan Nehuştan. Süleyman'ın tapınağında ona tapılıyordu. Ayrıca 25, 26 ve 30. şekillere bakınız. Gnostik görüşe göre, dünya kötüyse, yaratıcısı da kötüydü. Yaratıcısı aslında îblis'ti. Çölde Mesih'e görünen ve Eski Ahit'in Yeho vası, İblisti. Budist eşdeğeri Buda'yı günaha çekmek isteyen Kama-Mara'dır; Upanişadlarda nefs olarak görülür, onun İstek ve Korkusu üe dünya yaratılmıştır. *Doğu Mitolojisi* sayfa 15-16,19-28'e bakınız.

'İzzet sana olsun. Dünya!'
izzet sana olsun, Rahman!'-' Amin'

'İzzet sana olsun, Kutsal Ruh!
İzzet sana olsun, Kutsal Olan!
İzzet sana olsun, Tecelli!'-' Amin*

'Seni yüceltiriz, Baba!
Sana şükran duyarız, Ey Işık,
Sende karanlık yoktur!'-' Amin'

Neden şükran duyduğumuzu diyeyim: Ben
kurtulacağım, ve kurtaracağım!'-' Amin'

Ben özgür olacağım ve özgür yapacağım! '-' Amin'
'Ben yaralanacağım ve yaralıyacağım!'-' Amin' Ben
yaratılacağım ve yaratacağım!'-' Amin'

Ben yok edileceğim ve yok edeceğim!'-' Amin' Ben
işiteceğim ve işitileceğim! '-' Amin' 'Ruh olan ben
bilineceğim!'-' Amin' 'Ben yıkanacağım ve
yıkıyacağım!'-' Amin'

'Rahmet çevrede dolanıyor.
Kavalı ben çalacağım.
Çevrede dans edin, haydi!'-' Amin'

Ben yas tutacağım, yas tutun!'-' Amin'

'Sekiz işaretin (Ogdoad) panteonu, bizimle yücel!'-' Amin'
'On iki sayısı yukarda dolanıyor!'-' Amin'
'Her birinize ve hepinize dansta pay verilmiştir!'-' Amin'
'Dansa katılmayan işi bozar!'-' Amin'
'Ben kaçacağım ve kalacağım!'-' Amin'
'Ben donatacağım ve donanacağım!'-' Amin'
Ben anlaşılacağım ve anlıyacağım! V Amin'

'Konağım yok ve konaklarım var!'-' Amin' Beni
kavnyanlara ben bir meşaleyim! '-' Amin'

Beni sezenlere ben aynayım?'-' Amin' Bana
başvuranlara ben kapıyım!'-' Amin'
'Geçenlere bir yolum ben"

'Benim dansıma karşılık verdiğiniz gibi kendinizi bende görün, konuşanı. Ne yaptığımı görüyorsunuz, gizlerimi düşünerek sessiz kaim. Dansedenler, ne yaptığımı düşünün, çünkü benim çekecek olduğum ızdırapda siz insanca duygulanacaksınız. Çünkü ben size Babanın Sözü olarak gönderilmesem siz acı çekmeyi anlayamazdınız. Siz benim acı çektiğimi gördüğünüzde, aa çeken olarak beni görürsünüz, görünce de metin olamazsınız, hepiniz titrersiniz. Bilgiye doğru giderken ben size bir yatak gibiyim, bende dinlenin. Benim kim olduğumu ayrıldığımda anlıyacaksınız. Ben şimdi göründüğüm gibi değilim. Vardığınızda anlıyacaksınız. Aa çekmeyi bilmiş olsaydınız aa çekmeyebilirdiniz. Aa gözüyle bakın, aa çekmezsiniz. Sizin bilmediklerinizi ben öğreteceğim. Ben sizin Tannnızım, ihanet edenlerin değil. Azizlerin ruhlarını ben kendimle uyumlu duruma getireceğim. Bilginin Sözünü benden öğrenin. Benimle birlikte tekrar söyleyin:

İzzet sana, Baba!'
İzzet sana, Söz!'
İzzet sana, Kutsal Ruh!'

Benim ne olduğumu ankyabilirseniz, şunu bilin: Bütün söylediklerimi neşe içinde söyledim, hiç de utanmadan, dans ettim. Fakat sizler, hepsini dikkate alın, dikkate alarak, söyleyin:

İzzet sana olsun Baba! '-"([102])

Yazar, Yuhanna, gizemin Doketik anlaşılması noktasından, artık çarmıha gerilmeye doğru ilerliyor. Bu fevri söyleyişlerde yüceltilen Baba, ne Eski Ahitin Tannsıdır ne de Yenisinin Babası. En iyi benzetme İran mitosu Ahura Mazda'dır. Yehova veya Elohim de o zaman yaklaşık olarak Angra Mainyu'nun eşdeğeridirler; Yalan dünyasını Angra Mainyu yaratmıştır ve kurtarıcı yaşadığımız bu dünyadan bizi kurtaracaktır. Kurtana da, Zerdüşt gibi, Işık dünyasından iner. Ama Zerdüşt'ün tersine, dünyanın yapışma yalnızca görünüşte katılır.

"Ve böylece, dostum, bizimle dansettikten sonra Mesih yürüdü gitti. Sapıtmış veya uykuya dalmış insanlar gibi o yana bu yana

dağıldık. Ve ben, sonra, onu acı çekerken görünce, acısına dayanamadım. Zeytin Dağına kaçtım ve orada oian bitene ağladım. Ve o çarmıhta çivilere asılıyken, altıncı saatte bütün dünyaya karanlık çöktü.

Ve işte, Mesihim bir mağaranın ortasında duruyordu, onu aydınlatıyordu, ve konuştu: "Yuhanna, aşağıda Kudüstekilerin çoğunluğu için ben çarmıha gerildim, mızrak ve sopalarla parçalandım; bana içmem için sirke ve acı verildi. Ama seninle konuşuyorum ve dediklerime kulak ver. Gizlice seni bu dağa indirdim, bir müridin ustasından ve insanın Tanrıdan öğrenmesi gerekenleri öğren diye.'

Bu sözlerle bana dikilmiş ışıktan bir çarmıh ve haçın çevresinde tek şekli olmayan bir büyük kalabalık gösterdi. Bu haçtan ışıkta bir tek form ve görünüş vardı. Ve haçın üstünde Mesihin kendisini gördüm, şekli yoktu ama sesi vardı: bize tanıdık olan bir ses değildi ve Tanrı sesi gibi tatlı ve merhametliydi ve gerçekti, bana: Yuhanna, benden bunları birinin duyması gerekiyor, çünkü duyan birine ihtiyacım var' dedi, 'bu ışıktan haç sizin iyiliğiniz için bazan Söz, bazan Akıl, bazan İsa bazan Mesih, bazan Kapı bazan Yol, bazan Ekmek bazan Tohum, bazan Diriliş bazan Oğul, bazan Baba bazan Ruh, bazan Yaşam bazan Gerçek, bazan İnanç bazan Rahmet diye anılır. Ya^ıi insan içindir. Ama gerçekte, kendinde anlaşıldığında, ikimiz arasında konuşulduğunda, her şeyi belirleyendir, değişken şeylerin sabit kılındığı yücelmedir, bilginin uyumudur-uyum olan bilginin.

Ama sağın güçleri ve solun güçleri vardır, nüfuzları, melek kuvvetleri ve cinleri, etkiler, tehditler, gazap dalgaları, şeytanlar, İblis, ve Varlığın yapısının çıktığı alçak kökler. Ve hepsini bir arada ruhsal olarak tutan bu haçtır, değişiklik diyarını ve alçak diyarlan belirleyen ve herşeyj yükselten bu haçtır.

Buradan aşağıya gidince göreceğin haç, tahta haç bu değildir; şimdi göremediğin fakat sesini duyduğun da haçta asılı olan değil. Ben olmadığım gibi düşünülüyordum, birçoklarının sandığı gibi değilim, benim hakkımda diyecekleri şeyler kötüdür ve bence değersizdir. Sessizliği görmeyenler ve adını bilmeyenler Mesihi de göre-' mezler.

Haçm çevresinde toplanmış tek yönlü olmayan kalabalık alçak yapıdadır. Ve eğer haçın çevresinde gördüklerinin hâlâ tek formu yoksa, inenin bütün parçaları halen bir araya getirilmemiştir. Fakat ne zaman insanoğlunun yapısı düzelir ve benim sesimden etkilenen bir

kuşak sana yaklaşırsa, sen, şimdi beni duyan,, onlarla birleşeceksin, ve şimdi olanlar artık olmayacak. Ama o zaman sen yukarıda duracaksm, şimdi benim durduğum gibi. Çünkü sen kendini ben diye çağırana kadar, ben sen olmayacağım. Fakat beni duyunca sen de benim gibi duyan olacaksın. Çünkü sen bunun için benden ayrısın.

Onun için çoğunluğu düşünme ve saygısızlığı küçümse. Bil ki ben Babayla bütünüm, Baba da benle. Onların dediği hiç bir acıyı çekmedim. Hatta sana ve ötekilere halka dansında açıkladığım ızdırap bile, giz diye bilinmelidir. Çünkü sizin ne olduğunuzu size gösterdim. Ama ben neyim, yalnız ben bilirim, başkası değil. Ben olanı korumak için bana acı, fakat senin olanı benden uzak tut, beni benim özümle gör, benim olduğumu söylemiş olduğum gibi değil, ama sen, bana yakın ol, beni bil.

Sen acı çektiğimi duydun ama ben acı çekmedim.
Ben acı çekmez biriydim ama çektim.
Ben bıçaklanan biriydim ama zarar görmedim.
Ben asıldım ama asılmadım.
Benden kan aktı, ama akmadı.

Kısaca, ben dediklerini çekmedim, ama demediklerini çektim. Ne olduğunu bir muammayla ima ediyorum, çünkü anlayacağım biliyorum. Yani beni Sözün övgüsü, Sözün çakılması, Sözün kam, Sözün yaratıcısı, Sözün asılması, Sözün acı çekmesi, Sözün çivilenmesi, Sözün ölümü olarak bil. Ve böylelikle söylemimde kendimi insandan ayırıyorum.

Bu nedenle, önce, Sözü bil, içte olanı, anlamı. Sonra Mesihi bilirsin, üçüncüsü insanı ve ne çektiğini anlarsın.

Böyle biraz daha benimle konuştuktan sonra, bana anlattığı gibi anlatmayı bilemediğim bir şekilde yakalandı ve kalabalıktan hiç kimse onu görmedi. Ve ben aşağıya gittiğimde, bunu sıkıca kendime saklayarak hepsine güldüm, bana kendini ne sandıklarım anlatmıştı: Mesih, insanların değişmesi ve kurtuluşu için simgesel olarak her şeyi sürdürüyordu'/[103]^

6. PAVLUS'UN GÖREVİ

Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında İsa'nın görevine ilişkin üç ana

görüş vardı. En eskisi Filistinli Hıristiyan Yahüdilerinkiydi; Resullerin işlerinde okuduğumuz gibi Mesih görününce toplanmış ve ona Ya Rab, İsraile kırallığı bu zamanda mı iade edeceksin?' diye sormuş-lardı/[104]^ Bunlar için Bakire Doğum olmuş olamaz. Onların öğretmenleri, çok eskiden beri bildirildiği gibi, Rabbin meshettiği Mesih'ti. Yenilik basitçe şuydu, artık Yehova'nın günü gerçekten ve tarihsel olarak gelmişti, İsrail'in dünyada ihtişam kazanacağı ve doğrulanacağı gündü. Bunu ana vahiy görüşü olarak adlandırabiliriz. İşaya bu gün için, 'Senin ölülerin dirilecekler, benimkilerin cesetleri kalkacaklar' demişti/[105]^ Mesih kalkmıştı, bu borunun çağrısıydı.(İşaya 27:13) Yehova'nın peygamberiyle bildirdiği gün sokmuştu: 'Çünkü işte, ben yeni gökler ile yeni yer yaratmaktayım, ve önceki şeyler anılmayacak ve fikre gelinmeyecek... Ve Yeruşalimle sevinip coşacağım'."[06]'

İkinci görüş Gnostiklerinkiydi. Bu görüş, gördüğümüz gibi Hıris-» tiyan teolojisinden daha eskidir ve Yahudilerinkine yabanadır, ilk yüzyılda da Hıristiyan akımla çok gevşek bağlan vardır. Fakat, ikinci yüzyılda, eski Hıristiyan vahiy görüşünün büyük sözü çıkmayınca, beklentinin bir anlamda ruhsallaşması gerekince, Hıristiyan Gnostisizm kök saldı ve güçlendi. Üstelik, Marcion'un (İ.S. 150) c?rdı sapkınlığı ile Pavlusun Kilisesinin yetkisine güçlü bir tehlike oluşturdu. Justin Martyr şöyle anlatmıştı: 'Şeytanların yardımıyla bir çok ulustan kişilerin küfretmelerine ve dünyanın yaratıcısının Tanrı olduğunu inkar etmelerine, Ondan daha büyük başka bir varlığın daha büyük işler yapmış olduğunu söylemelerine neden olmuştu*^[107])

Marcion Eski ve Yeni Ahitler arasındaki zıtlığın üstünde durmuş ve geniş şekilde Pavlus ve Luka'ya dayanan Eski Ahitden tamamıyla bağımsız bir Hıristiyanlık anlayışı geliştirmişti. Öğretisine göre Eski Ahit'in tanrısı gerçekten dünyanın yaratıcısıydı ve bizim bugün kötü dediğimiz tanrıydı. İnsanı maddeden yaratmıştı ve onu uyamayacağı bir şeriata zorlamıştı, bütün ırk onun lanetine uğramıştı. Fakat sandığı gibi en büyük tanrı kendisi değildi. Onun üstünde hiç bilmediği başka bir güç vardı, azap içindeki dünyayı sevdiği ve ona acıdığı için oğlu Mesih'i kurtarıcı olarak göndermişti. Otuz yaşmda bir insan görünümüyle hayal bir gövdeyle Oğul, İmparator Tiberius'un (h.î.S. 14-37) on beşinci yılında ortaya çıkmıştı. Capemaum'da bir sinagogda vazetmeye başlamıştı. Yahudiler onu kendi ulusal Meşinleri sandılar, hatta havarileri bile onu yanlış anladılar. Eski Ahirin tanrısının da öğretmenin değerinden haberi yoktu, ama korkuyla onun çarmıha ge-

rilmesine neden oldu. Bu hareketiyle de kendi hükmünü verdi. Mesih, Mardon'a göre, çarmıha gerildikten sonra Pavlus'a göründü. Hepsinin içinde yalruz Pavlus İncili anladı ve Yahudi Hmstiyanlara karşı çıkarak putperestler arasmda doğru Hıristiyan kilisesini kurdu. Ama şimdi o da Yahudi eğilimleri ile bozulduğu için gerçek Tanrı Marcion'u vazetmekle görevlendirmişti.

Gnostik yolun tersine, Marcion bilgiye değil, inanca önem verdi. Ama elbette inançta daha popüler bir etkisi oldu, ve öğretisi sonuçta eski Kilise için gerçek bir tehlike oldu. Gerçekten öyle bir tehlikeydi ki, Kilise Babaları Marcionitlerin görüşünü yalanlamak için kendi Yeni Ahitlerini biçimlendirmeye zorlandılar. Ve bir yüzyıl boyunca -1. S. 150-250- sapıklığın bağımsız Ahit'i egemenliği alacak gibi göründü.

Kazanan kitap, Eskinin yerine getirilmesi olarak yorumlanan Yeni Şeriat oldu, fakat toplumsal-siyasal temelden çok ruhsal bir alanda kazandı: bildirilen kader gününün geleceğine ilişkin umut sürdürül-düyse de -daha çok, ölüleri ve dirileri yargılayacak olan İsa, Zerdüşt terimiyle, Saoşyant rolünde Tanrının sağ elindedir[4]- bu dünyanın sözcüğü sözcüğüne sonudur. Bazı nedenlerle, Hıristiyan yazarlar bu inana ve umudu olumlu, dünyayı onaylayan bir öğreti olarak yorumlamayı severler ve olumsuz diye nitelendirdikleri Gnostik öğretinin karşısına çıkarlar. Aynı zamanda, ortak bir biçimde Gnostik 'tehlike* den söz ederler. Çünkü o, kültlerin çokluğunu ve çeşitliliğini özendirmiştir -hâlâ özendirebilir. İ.S. dördüncü yüzyılda tek gerçek Kilisenin zaferi ile 'evrensel' bir din yaygınlaşmıştır. Tanınmış bir yetkilinin sözleriyle 'kendini ruhsal bir elitin heyeti olarak görmemektedir'.^[08]^ Bir başkasından alıntıyla, 'kendi doğası gereği, onu geçmiş dünyaya demirleyen sinsi göçerden kopmadıkça gelişemeyecek olan, yeni bir din anlayışım getirmiştir'."[09]^

Gerçekten, Gnostizm'de, bugünkü Budizmde olduğu gibi, çeşitlilik vardır. Çünkü (o zaman Kilisenin bulmak zorunda olduğu gibi) bireylerin değişik ruhsal yetenek ve gereksinimleri vardır. Yuhannanm İşlerinde, kıyıdaki İsa episodunda anlatıldığı gibi,(*) kimse Gerçeği tam ve sürekli yakaladığını ileri süremez. Büyük çoğunluk adına yasama görevini yürüten bir kurul (kardinaller; veya papazlar kurulu olsun) böyle evrensel denilen bir dinde, metafizik tartışmalarda da, deneyimde ve simgeleştirmede, sade bir düzeyde kalmalıdır. Ne za-

(•) Bkz. Sayfa 305-306.

manın ne öşürün eskitmediği bir Roma atasözü vardır: *Senatus bestia est; senatores, boni viri.*

Popüler bir dinin önde gelen amacı 'Gerçek' olamaz ve hiç de olmamıştır; gençlerin eğitiminde ve yaşlıların huzurunda onaylanan duygular sistemi'nin içinde yerel kurumların ve iktidarın dayandığı belirli bir toplumsal düzenin korunması sözkonusudur. Konumuzun dokümanlarının gösterdiği gibi, toplumun büyüklüğü binlerce yıl içinde yavaş yavaş genişlemiştir; aşiret veya köyden, ırk veya ulusa, bunların ötesinde, Budizm ve Hellenizmle, herşeyi kucaklayan insanlık kavramına varılmıştır. Ama bu da yönetilen bir birim değildir, ruhsaldır. Böyle bir birimde de Gnostisizm'de olduğu gibi, bir çok okullar olur. Bu tür değişik düzenlere (hepsi kendi işindedir) zümre deyip iftira etmek de doğru değildir. Bunlar daha çok benzer düzenler içinde, karşılıklı bilgilenmenin, okullarıdırlar: Daha çok, örnek olarak, Anonim Alkolikler değil, Hıristiyan Kadınlar İçkiyle Savaş Birliği gibidirler, bize bazıları için çok güçlü olan alkolden kaçınmayı öğretir.

Kendi Ferisi kalıtımı ile ilk Hıristiyan Yahudilere baskı yaparak görevine başlayan Pavlus'u anımsayalım. Yeni Ahitdeki Resullerin İşleri'nden öğrendiğimize göre, Aziz Istefanos'un taşla öliürülme-sinde vardı. "Ve şahitler kendi esvaplarım Saul denilen gencin ayaklan yanına koydular... Fakat Saul evden eve girerek kiliseyi perişan ediyordu, ve erkekleri ve kadınları sürükleyip zindana atıyordu'./[110]'

Pavlus'un Ferisilikten Hıristiyanlığa dönerken çizginin öbür tarafına geçtiği ve kurduğu Hıristiyan Kilisesinin böylelikle Avrupa'ya onun Levanten monolitik oydaşma düşüncesini ve kalıtımını taşıdığı söylenebilir. Öğretisinin ilk ilkesi, Meşinle Şeriatın fesh edildiğiydi. Gerçekten, Marcion gibi, Şeriatın insan için bir lanet olduğunu kabul ediyordu. Şöyle yazdı: Mesih bizim uğrumuza lanet olmuş olarak bizi şeriatın lanetinden kurtardı... iman vasıtası ile Ruhun vadini alalım diye'flU) ve gene, 'Şöyle ki, imanla salih sayılalım diye, şeriat Mesih için mürebbimiz oldu. Fakat iman geldiğinden artık mürebbi alfanda, değiliz... Ne Yahudi ne de Yunanlı vardır, ne kul ne de azatlı vardır, ne de erkek ve dişi vardır, çünkü Mesih İsa'da siz hepiniz birsiniz."[112]) Bunlar yakıcı, harika sözler. Ama bir sonraki mektupta yeni bir zorlamanın yürürlükte olduğunu okuyoruz; Favlus delil olarak kitabı alır:

İmdi, ey kardeşler, aynı şeyi söylemenizi, ve aranızda fırkalar olmamasını, fakat aynı fikir ve aynı reyde birleşmiş olmanızı, Rabbimiz

Isa Mesihin ismiyle rica ederim... Zanilerle ihtilat etmemeği size mektubumda yazdım, tamamen bu dünyanın zanileri ile, yahut tamahkarları ile, ve gasıplan ile, yahut putperestleri ile demek istemedim, yoksa bu halde dünyadan çıkmaya mecbur olurdunuz. Fakat kardeş denilen biri zani, yahut tamahkar, yahut putperest, yahut sövücü, yahut ayyaş, yahut gasip olursa, ihtilat etmemeyi, hatta böyle biriyle yemek yememeyi, şimdi size yazdım. Çünkü dışarda olanlara hükmetmek ne vazifem? Siz içerdekilere hükmetmez misiniz? Fakat dışarda olanlara Allah hükmeder. Kötü adamı kendi aranızdan çıkarın../[113]) •

'Fakat herkese Ruhun izharı menfaat için veriliyor... Çünkü beden bir, ve azası çok olduğu gibi, bedenin bütün azası çok oldukları halde beden birdir, Mesih de böyledir. Çünkü biz gerek Yahudi, gerek Yunanlı, gerek kul, gerek hür, hepimiz bir beden olmak üzere bir Ruhta vaftiz olunduk, ve hepimize bir Ruhtan içirildi... İmdi siz Mesihin bedeni, ve ayrı ayrı azasınız. Ve Allah kilisede. bazıları, önce resuller, ikinci peygamberler, üçüncü muallimler, sonra kudretli işler, sonra şifa mevhibeleri, yardımlar, idareler, dillerin cinslerini koydu../[114])

'Fakat bilmenizi isterim ki, her erkeğin başı Mesih, ve her kadının başı erkek, ve Mesihin başı Allahtır. Başı örtülü olarak dua eden yahut peygamberlik eden her erkek, başını küçük düşürür. Fakat başı örtüsüz olarak dua eden, yahut peygamberlik eden her kadın, başını küçük düşürür. Çünkü tıraş edilmiş olmakla bir ve aynı şeydir. Çünkü eğer kadın örtünmüyorsa, saçı da kesilsin, fakat kadına saç kesmek, yahut tıraş olmak ayıp ise, örtünsün. Çünkü erkek Allanın sureti ve izzeti olduğu için, başını örtmemelidir, fakat kadın erkeğin izzetidir. Çünkü erkek kadından değil fakat kadın erkektendir, çünkü erkek de kadın için değil, fakat kadm erkek için yaratıldı. Bunun için melekler sebebinden kadm, başı üzerinde hakimiyet alametine malik olmalıdır'/[115])

Ben Mesihe uyduğum gibi, siz de bana uyun'([116]) diye cemaatine yazdı. Bu şu demektir: Yuhannanın İşlerinde olduğu gibi, kimse kendi Mesih anlayışını ve imgesini izlemesin, ona sahip çıkmasın, yalnız Pavlus ve topluluğununki geçerli olsun. Ve bu topluluğun adına onun Mesih imgesi giderek gelişti, sonraki iki bin yıl Batı'nm tarihine kazındı ve oturtuldu.

Yeni oydaşmarun tarihdeki ilk önemli olayı İstefenos'un taşlan-

maşıdır. Resullerin İşlerinde, 'O günde Yeruşalimde olan kiliseye karşı büyük uza oldu; resullerden başka, hepsi Yahudiye ve Samiriye memleketlerinde her yana dağıldılar' diye okuyoruz/[117])

Korkuyla kaçışma öğretinin Kudüs ve Galile dışında yayılmasına yol açtı, daha sonra Pavlus Yahudi cemaati dışında putperestlere bile vazetti. Özellikle de ulus ve kültür olarak Yahudilerin ve Yunanlıların (Pavlüs'un terimiyle "birlikte atıldıkları') karıştıkları ticaret şehirlerinde uğraştı. Saf Yunan şehri Atina'da neredeyse hiç başarı elde edemedi, saf Yahudi şehri Kudüs'ten ise canının zor kurtarıp kaçabildi.

'Pavlus Atinada onları beklemekte iken, şehri putlarla dolu gö rerek içinde ruhu hiddetlendi.' Putlar elbette, bugüne kadar Akropo-lis'te duran insan ruhunun parlak eserleri. Aeropagus'ta çevresine top lananlara ('Bütün Atinalılar ve orada oturan yabancılar yeni bir şey söylemek yahut dinlemekten başka şeyle vakit geçirmezlerdi' diye okuyoruz) 'Ey Atina erleri, ben sizi her şeyde çok dindar görüyorum. Çünkü ben dolaşıp tapınaklarınıza baktığım zaman, şu yazı ile bir mezbah da buldum: Meçhul Allaha. İmdi tanımıyarak tapındığınızı ben size ilan ediyorum*. If *i^ğ*

Elbette bu pagan görüş açısıyla temelden yanlıştı. Tanımlanamaz olanın adı verilemez veya kimse tarafından da açıklanamaz, o her şeyde mevcuttur. Onun bilgisinden söz etmek de bu görüşü toptan yi tirmektir. Üstelik, sözkonusu sunak Tanımlanamayan için dikilme-mişti, yerel kültün dışında kalmış özel tanrılara veya bilinmeyen tanrılara sunulmuş olabilirdi. Böyle nitelikte bir tanrıyı açıklasaydı Pavlus hoşgörülebilirdi ama vaiz tanrısını bu nitelikleriyle anlatmı yordu. *'&0t*

Pavlus, Xenophanes, Sokrat, Eflatun, Aristo, .Zeno'nun öğretmen lik yaptığı şehirde vaza başladı: '

'Dünyayı ve içinde olan bütün şeyleri yaratan Allah, gökün ve yerin Rabbi olduğundan, ellerle yapılmış mabetlerde oturmaz, madem ki hepsinde hayat, soluk ve her şey veren kendisidir, bir şeye muhtaç imiş gibi, insanların elleri ile ona hizmet olunmaz, ve muayyen vakitlerini ve meskenlerinin sınırlarım tayin ederek bütün yeryüzünde otursunlar diye insanların her milletini bir kandan yarattı, ta ki, Allahı arasınlar, ve-kabil ise el yordamı ile onu bulsunlar; fakat o hiçbirimizden uzak değil, çünkü biz onda yaşıyoruz, hareket ediyoruz ve varız, nasıl ki, sizin şairlerinizden bazıları da demişlerdir: 'çünkü biz de onun zürriyetiyiz'.

İmdi Allanın zürriyeti olduğumuz için, uluhiyet, insan sanatı ve hüneriyle oyulmuş altma, veya gümüşe, yahut taşa benzer sanmamalıyız. İmdi Allah cehalet zamanlarına göz yumdu, şimdi her yerde hepsinin tövbe etmelerini insanlara emrediyor; çünkü Allah bir gün tespit eyledi, o günde tayin ettiği adam vasıtası ile, dünyaya adaletle hükmedecektir; onu ölülerden kıyam ettirerek bütün insanlara teminat verdi'.

Bazılarının alay ettiğini bazılarının ise, 'Bunun hakkında seni yine dinleriz' dedikleri anlatılıyor. Çok azı ona inanıp katıldı. Sonuç umut kırıcıydı. Atina'dan ayaklarının tozuyla ayrılıp Korintos'a geldi/[118]* Korintoş'ta on sekiz ay Yunanlılar ve Yahudiler arasında yaşayıp onlara vazetti.

Pavlus döndüğü, kutsal şehirde, Kudüs'te, Atina'dan da kötü ayrıldı. Hem de cesurca, çünkü yıllar önce, lstefenos gözlerinin önünde kurtulup kaçmıştı. Olay anlatılır:

'Bütün şehir harekete gelip halk koşuştu, Pavlusu tutup mabetten dışarı sürüdüler, ve hemen kapılar kapandı. Kendisini öldürmeğe çalışmaktalar iken, bütün Yeruşalimin karışmış olduğu haberi taburun binbaşısına erişti. (Romalı) O da hemen askerler ve yüzbaşılar alarak üzerlerine koştu, binbaşıyı ve askerleri görünce, Pavlusu dövmeği bıraktılar. O zaman binbaşı yaklaştı, ve onu tutup çifte zincirle bağlanmasını emretti ve kimdir, ne yapmıştır, diye soruşturdu. Kalabalıktan kimi şöyle, kimi böy^le bağırdığından ve gürültüden doğrusunu anlayamayarak kaleye götürülmesini emretti. Merdivene geldiği zaman vâki oldu ki, kalabalığın zorlamasından dolayı askerler tarafından alınıp götürüldü. Çünkü halkın kalabalığı: Onu kaldır diye bağrışarak ardınca yürüyordu'.^[119]*

Pavlus gerçekten dünya değiştirmek üzereydi. Ama zaman ondan yanaydı. Büyük Roma İmparatorluğunda halklann karşılıklı ilişkisi ile,' hem polis'in hem de aşiretin dini geride kaldı. Roma'mn kendisinin de akşamı yaklaşmıştı.

7. ROMA'NIN DÜŞÜŞÜ

Î.S. 167de, Marcus Aurelius'un altma yılında, kuzeydeki Germen kabileleri Ren ve Tuna'yı aşarak Roma duvarını geçtiler. Kuzey İtalya'yı s'üpürdüler. Püskürtülemedikleri için, sınırda gösterilen top-

rakiara çiftçi olarak yerleşmelerine izin verildi. Marcus Aurelius 180 yılında öldü, sefahata düşkün oğlu Commodus yerine geçti. Almanya, Galya, Britanya, Kuzey batı Afrika ve Roma Filistininde ayaklanmalar çıktı. Roma'da da 183'de bir komplo ortaya çıkarıldı. Fakat dokuz yıl sonra imparator öldürüldü. Yerine geçen Pertinax ertesi yıl devrildi, bir muhafızın isyanıyla başlayan olay, İmparatorlukta büyük felaketi başlattı.

Roma daki ordu M. Didunus Julianus'u tahta çıkardı, Suriyedeki ise C.Pescennius Niger'i seçti; Britanya'daki D. Clodius Albinus'u, Tuna boyundaki L. Septimus Severus'u. Dört yıllık şiddetli savaştan sonra da sonuncu kazandı. Severus *î£.* 211'e kadar savaşlar içinde şiddetle yöneticilik yaptı. Oğlu Caracalla 213'de Galya'ya Germen işgalini püskürttü, ertesi yıl Ermenistan'da, sonraki yıl Mısır'da çıkan ayaklanmaları bastırdı. 216'da Parthia'ya yürüdü fakat kendi muhafızı tarafından öldürüldü. Bir yıkımdan ötekine böyle sürdü. Karadeniz'in kuzey kıyılanndaki Gotlar korsanlığa başladılar ve Akdeniz'e inerek dört yana dağıldılar. İtalya'ya yeni Germen kabileleri girdi, Galya, İspanya'yı yayıldılar, bir kısmı Afrika'ya geçti. Ülke boyunca Roma şehirleri, köyleri, çiftlikleri yanıyordu.

Germenler Keltlerin kuzeydoğusunda, Bal tık'tan Karadeni *.'e uzanan,* Elbe ötesinde yaşıyan Aryan halktı. Açık renk saçlı, mavi gözlü ve heykel gibi adamlar, Keltler gibi cesur savaşçılardı. Roma lejyonları, Sezar zamanından beri, onlan kolluyorlardı. Fakat, yarı göçebe dövüşken çobanlar, kuzey sınırlarıru gittikçe artan bir güçle tehdit ederek, Roma uygarlığı üstündeki üç büyük baskıdan birini oluşturdular. Roma'ran kaderi de bunlarla çizildi. İkinci tehdit zayıf korunaklı Doğuda, Diclenin ötesindeydi. LS. 226'da Parthian deviren Sasaniler yeni bir İran hanedanı olarak güçlenmişlerdi. Kuzeydeki Germen tehlikesi temelde fiziksel bir tehlikeyken, Avrupa ruhunun barbarlaşması ve gençleşmesini temsil ederken, yeni İran tehlikesi doğrudan bu ruhun kendisine yönelikti.

Romalı Diocletian (h.l.S. 184-305) maiyeti ile Anadolu'da yeni askeri gücün üstünde yürüdü ve kuzeyli güçlere göre onlarla çok daha başa nlı bir biçimde mücadele etti. Fakat hasmının Doğu Mitolojisi ile başa çıkacak kadar yeterli değildi. Sasaniler Zerdüştcüydüler. Bundehiş ve öteki kutsal metinler onların zamanında yayınlanmış, yorumlanmış ve etkisi artmıştır. Büyücü dinsel bir sınıfın yönetiminde

güçlü bir devlet kilisesi gelişti. Batının ıran dinine açıklığı, Vespasian (İ.S. 69-79) döneminden itibaren Roma İmparatorluğunda Mirhratizmin hızla yayılmasından bellidir. Oysa İran'da Zerdüşt canlanma, gerçekten Levanten bir tutumla putperest dünyaya, özellikle Batıya ve Hellenizmle uyuşmacılığa karşı, önceki Parth hanedanın hoşgörüsüne karşılık, düşmancaydı.

Diocletian, Anadolu'da, İzmit'te karargah kurduktan sonra, Asyalı despotun giyim ve tavrım kabul etti, simgesel, incilerle işlenmiş, evrenin burçlarım temsil eden değerli taşlar taşıyan cennet elbisesini giydi. Güneşin, sonsuzluğun altın kapısı olarak hepsinin ortasında parlaması gibi, kralın taçlı başı da elbisenin üstünde ihtişamla yükseliyordu. Dünyanın basamağı onun ayaklarının dibindeydi, herşey önünde eğilmeliydi. Eski Asya düşüncesinin etkisinin bundan sonraki gelişimi de. Roma İmparatorluğunun Doğulu devlet yapısına dö-nüşmesiyle oldu. Aurelius zamanından beri vergüendirme çok artmıştı, artık, bölgenin güçlü adamına vergi toplama sorumluluğunun verilmesi gelenekselleşmişti. Halktan alamadıklarını kendi zenginliklerinden vermek zorunda kalacaklardı. Böylece orta sınıf çöktü. Köylü sınıf çoktan beridir savaşlarla harap olmuştu. Her yerde yoksulluk, gasp, soygun ve şiddet artıyordu. Diocletian, gelişimi durdurabilmek için meslek değiştirmeyi ve terk etmeyi yasaklayan bir yasa çıkardı. Lonca ve birlik üyeliği zorunlu kılınmıştı ve değiştirilemezdi; bir tür kast düzeni başladı, devletin bütün işleyişine yayıldı. Ücret ve fiyatlara devlet karar veriyordu. İmparatorun gözleri ve kulakları, casusları, her yerde yasalara uyulduğunu izlemek için dolaşıyorlardı. Profesör James Breasted yıllar önce bu durumu özetledi; öğrencilik yıllarımdan beri aklımda kalan paragrafı, bir gün ülkemize özgürlüğün geleceğinin kehaneti gibi:

'Gerçekte iflas etmiş devlette, yıkıcı vergi oranlan altında şaşıran her sınıftan yurttaş, artık büyük devlet makinası içinde tam bir dişli durumuna gelmişti. Emeğinin ürününü alan devletin bir aracı olmaktan başka işlevi kalmamıştı, eğer kendisine bırakılan yaşamasına olanak verecek kadar bir miktarsa gene şanslıydı. Devletin bir aracı olarak, binlerce .yıl önceki Nü köylülerinin durumuna düşmüştü. İmparator firavun olmuştu, Roma İmparatorluğu da eski günlerin muazzam Mısır'ı. Diocletian tarafından yapılan despotik düzenleme sonucu, insanın sanat ve edebiyatta eski yaratıcılığı kalmamış, iş dünyasmda da bütün gelişimler çökmüştü. Eski dünya uygarlığın

geliştiği bir dünyaydı; Diocletian'ın uygulamalarıyla tarihinin sonuna gelmişri'.<[120]^

Roma'nın bu duruma gelmesinde Germenler ve Doğu'nun etkisi olmuştu, şimdi üçüncü değiştirici bir güç olarak Hıristiyanlık geliyordu. Diocletian Hıristiyanlarla şiddetle mücadele etti, onları devletin düşmanları bildi; fakat Galerius, halefi, (h. 304-311), eski pagan ilkesine uyarak hoşgörü fermanı yayınladı. Öldürmelerin, saray entrikalarının, açık savaşların ve kıyımların karmaşasında, Galerius'dan Constantine'in uygulamalarına kadar olan yıllar içinde (311-324), H** ristiyanlık sorunu tehlikeli bir dengede kaldı. Ve ünlü efsanenin anlattığı gibi, biyograficisi Eusebiusa göre, Constantine'in kendisi, Maxen-tius'la hazırlandığı önemli savaşta, Hıristiyanların düşmanı olan tacının en büyük rakibine karşı, halen pagan olan Constantine, gökte *Hoc vince* sözlerini taşıyan parıldayan bir haç gördü. Ve bunu ordusu da gördü. O gece gördüğü rüyada, Mesih gelip, ona sancak olarak bu işareti kabul etmesini emretti, o da etti Savaş kazanıldı, ondan sonra da Constantine haça sadık kaldı/[121]'

Büyük Constantine'in sarayının Hıristiyanlık tarihiyle ilişkisi, Aşoka'nm Budizmle olan ilişkisiyle karşılaştırılabilir. İkisi de kurtarıcıdan üç yüzyıl sonra yaşamış ve dini, siyasete çevıı inişlerdir. Mevcut toplumsal düzenin laik yapısına karşın bunu uygulamışlardır. Karşılaştırmalı tarihler şöyle:

îsa Mesih	Gautama Buda
İ.Ö.3-İ.S.30	LÖ. 563-483
Büyük Constantine	Büyük Aşoka
h.İ.S. 324-337	h.î.Ö. 268-232

Fakat, Aşoka, dinsel hoşgörüyü savunur ve uygularken/[122]' Constantine savaşı kazamr kazanmaz iki sapıklığın da kökünü kazımaya koyulmuştur. İlki Kuzey Afrika'daki Dona üstlerdi. Bunlar, bir kutsallığın etkisinin, kahinin ruhsal durumuna bağlı olduğunu düşünüyorlardı; inanca ihanet eden bir kimse, onlara göre, inançlı biri değil, suçluydu *(qui fidem a perfido sumserit, non fidem percipit sedreatum).* Bu sapıklığa Ortodoksluğun yanıtı, ayinlerin kendiliklerinden kutsal olduğu, insanların erdemi ile ilişkileri bulunmadığıdır *(sacramenta per se esse sanda, non per homines).* Bu çelişkinin tehlikesi şuradaydı: eğer Donatistler haklıysa, Kilisenin bütün törensel yapısı, ruhbanın

ahlakına bağlı olacaktı, hiç kimse de bir ritin doğaüstü etkisi olduğuna emin olamayacaktı. Fakat Donatistler haksızsa, tören hatta bir sapık veya kafir tarafından bile etkili olacak biçimde yerine getirilebilirdi.

Constantine'in karşılaştığı ikinci çelişkti daha da önemliydi. Arius'un izleyicileri Meşinin ne Gerçek Tanrı ne de Gerçek İnsan olduğunu kabul etmiyorlardı. Onlar, tanrının mutlak bilinmezlik ve yalnızlığım iddia ediyorlardı. Mesih vücut bulmadan önce de mevcuttur fakat yaratılmıştır ve gerçek tanrı değildir; başka yaratıkların yaratıcısı olarak tapınılabilir. İsa olarak vücut bulduğunda Oğul, insan gövdesine girmiş fakat insan ruhuna sahip olmamıştır. Yani ne Gerçek Tanrıdır ne de Gerçek İnsan/[123]*

Aşoka ve Constantine'in inanca yönelik tutumlarındaki zıtlık, Hintlinin, imparator olduktan sonra, ordusunun kınm ve yıkımının dehşetli manzarasından ruhuna pişmanlık okunun saplanması ve Budist zarar-vermeme ve duygusal ahlakına dönmesine karşılık, Constantine'in, zaferi gelecekte görmesi ve -Mesih'in çöldeki günaha teşvik edildiğinde verdiği dersle ilişkisini anlamlandırmak zorsa da-(*) Hıristiyanlık adı verilmiş olan inanca dönmesi arasındaki farkla açıklanabilir. İkinci gözlem, Aşoka'mn Budist imparatorluğunun ölümünden yarım yüzyıl sonra çökmesine karşılık, Constantine'in Hıristiyan imparatorluğunun İstanbul'un Türklere düşmesine kadar, Constantine tahta çıktıktan sonra on bir yüzyıl ve bir yirmi dokuz yıl daha yaşamış olmasıdır. Konumuz açısından genel bir kurama ilişkin önemli gözlem, Doğu ve Batının iki büyük laik kurtarıcı dininde zıt kaderler, anıldıklan peygamberlerin değil, ilk kralların zıt kişilikleriyle çizilmiştir.

Aşoka'mn acıyı tanıması, Buda'nın kendisinin Dört Soylu Gerçeğin İlki'nde 'bütün yaşam acıdır' demesi (aşırılıkla değilse de) ile ilişkilididir. Krallık fermanlarında öğretinin özüne dürüstçe bağlı kalınmıştır, şiddete başvurmama ve sevgi içtenlikle yeşertilmiştir. Batı'da ise, Constantine'le Mesihin dini siyasetin cariyesi (veya belki daha iyisi peri annesi) yapılmıştır. Belli bir toplumsal düzeni yönetme yetkisinin, 'Benim krallığım bu dünyadan değildir, eğer benim krallığım bu dünyadan olsaydı... hizmetçilerim uğraşırlardı'^[124]) dediği kabul edilen birinden alındığı ileri sürülmüştür. Yani dünyayı ikiye

(*) Bkz. Sayfa 294-296.

ayıran şu soruya, toplumla mı gerçekle mi ilgilisin, sorusuna Batılı monark içtenlikle yanıt verip 'ilkiyle' derken, Hintli 'gerçekle' derdi.

Bir çelişki olarak, Batı'da kurtarıcının dini tarihi boyunca siyasetle özdeşleştirilerek küçük düşünülürken, Batılı siyasetimiz bir dereceye kadar da onun etkisiyle yumuşatılmıştır, oysa Doğu siyaseti bugüne kadar temel doğa yasası ile yönetilmiştir; Balık Yasasıyla (Sanskritce, *matsya ıyasa):* büyük balık küçük balığı yutar ve küçükler güzel olmak zorundadır.

Büyük Constantine Dacia'da (bugün Romanya'da) Î.S. 274'de doğmuştur. Annesi Helena Bitinyalı (Kuzeybatı Anadolu) aşağı tabakadan bir kadındı, Constantius'un cariyesiydi. 293 yılında Maximian'ın üvey kızı Thedora ile evlenmek için Constantius Helena'yi bıraktı. Sonra Constantius Roma Sezan oldu, genç Constantine de Asya tahtının imparatoru Diocletian'm yanına verildi. Birlikte Mısır seferine gittiler, orada Constantine gelecekteki Kayseri piskoposi ve kendisinin biyograficisi olacak olan Eusebius'la tanıştı. Genç prens cariye olarak Minervina adlı bir kızı aldı ve ondan oğlu Crispus doğdu. Oysa 293 gibi çok erken bir tarihte Maximian'in bebek kızı Fausta ile nişanlanmıştı. Taht çevresinde işler kendi aleyhine dönüne? Galya'ya kaçtı. Babası Britanya'da bir ayaklanmada ölünce imparatorluğun batısının yönetimini ele geçirdi. Galya'da 306'den 312'ye kadar yaptığı savaşları barbar krallarını binlerce izleyicileriyle birlikte vahşi hayvanlara verdiğinde dinsizlerin duygulan bile rahatsız olmuştu' diye okuyoruz.*[125]' Gene, İznik Konsülünü toplayıp yönettikten hemen sonra, bütün insanlar için Tanrının istek ve niteliği ilan edilmiş ve tanımlanmış ve oğlu Crispus'la karısı Fausta'yı öldürtmüştü. Bir tür Phaedra trajedisi. Olay ne olursa olsun Constantine'in Aşoka'dan daha sert bir insan olduğu açık.

İS. 324'de bütün imparatorluğu ele geçirince, Büyük Constantine, onu tek bir ruhsal blok durumuna getirmek için işe koyuldu. Bu amaçla da sonunda 325de İznik Konsülünü topladı. Ülkenin her yerinden üç yüzü aşkın piskopos katıldı ve imparator tarafından birlik kurulmasının gerekliliğini anlatan bir öğütten sonra, Paskalya gününün saptanması ve Ananların aforoz edilmesi için çalışmalara başlanıldı. Sonunda (İskenderiyeli genç diyakoz Athanasius tarafından kaleme alınan) amentü kabul edildi:

'Biz, her şeyin yaratıcısı, hem görünebilen hem görünmeyen herşeyin yüce Babası, tek Tanrıya inanırız;

Ve tek Rab İsa Mesjhe, Ailahın Oğlu, Babadan doğan ve tek doğan;

Babanın özünden, (oucna)

Tanrıdan Tanrı, Işıktan Işık, gerçek Tanrıdan gerçek tanrı -doğan yapılan değil- Babanın tek özüyle (onoownov) varolmuş;

herşeyi yapan, cennettekileri ve bu dünyadakileri,

biz insanlar için ve bizim kurtuluşumuz için inip ete bürünen ve insan olan, acı çeken ve üçüncü gün tekrar yükselen, cennete çıkan, dirileri ve ölüleri yargılayacak olana:

Ve Kutsal Ruha.

Fakat, onun olmadığı zaman var, diyenler, ve doğumdan önce yoktu, diyenler, veya Allanın Oğlunun başka bir özü olduğuna inananlar (e£ etepoç ouöıaç TJ UTtootaeoeoc) veya yaratıldığım veya ahlaki değişime ve dönüşüme uğradığım söyleyenler, bunları Katolik Kilise ve Papalık aforoz ediyor.^[126])

Constantine'in iktidarında Hıristiyanlık, İmparatorluğun pagan dini ile eşit statüye oturtuldu. Ama yanm yüzyıl sonra, Büyük Theodosius'un (h.379-395) iktidarında tek din olarak Hıristiyanlık kabul edildi. Bu imparatorluk öğüdüyle Karanlık Çağ diye bilinen dönem resmen başlatıldı. Edward Gibbon, başlangıcı anlatıyor; Büyük Klasikler Çağının perdesini kapatmak için onunkinden daha uygun bir metin düşünemiyorum:

Bir çok Roma eyaletindeki durumu anlattıktan sonra;

'Suriye'de, Teodore'un dindar ve tanrısal diye nitelendirdiği piskopos Marcellus, Apame piskoposluk bölgesindeki tüm tapınaklan yıkıp kazımaya karar verdi. Jüpitef tapınağı öyle sağlam yapılmıştı ki, yapılan bütün saldırılara dayandı. Bir tepe üzerinde bulunan bu tapınağın dört yüzü vardı ve herbiri, onaltı yuvarlak ayaklı onbeş som sütunluydu. Bu sütunların taşları demir ve kurşunla birbirine kenetlenmişti. Lağım (mayın)'lanarak patlatıldı ve bu çok değerli yapı, temeli oluşturan payandalann sarsılmasıyla yıkılıp gitti. Bu yıkma girişiminin güçlüğe uğraması, şeytanm işe karışmasından bilindi. Her ne denli bu şeytan yıkımı önleyemezse de geciktirmeyi başardı, diye yorumda bulunuldu. Bu başarıdan kollan kabaran Mercellus, kalabalık bir asker ve gladyatörü, piskoposluk sancağı alfanda toplayarak onların başına geçti. Amacı şeytanları bozguna uğratmaktı. Bunun için Apame piskoposluk sınırlan içerisindeki köylere ve tapmaklara birer birer saldırdı. Tehlikenin başgösterdiğini sezinlediği zamartlar-

da, bu inanç şampiyonu, bacaklanndaki felçli durum dolayısıyla kaçamadığı ve savaşamadığı için, okların etki alanı dışında oturup bekliyordu. Bu önlem ona pahalıya mal oldu. Öfkeden kudurmuş hale gelen köylüler onu yakaladılar ve öldürdüler. Eyalet sinod meclisi, hiç duraksamadan, onun, din hizmetinde canını esirgemediğini-ve 'aziz' olduğunu duyurdu. Kalabalık gruplar halinde çölden çıkan keşişler bu dinsel çabaya yardım ederek güç katıyorlardı ve bunların davranışı çabadan çok öfkeye ya da yırtıcılık ve kan dökücülüğe benziyordu. Paganları kendilerinden tiksindirdiler, açgözlülük ve aşırılık damgasını yediler. Bu yıkıcı azizler, dinlerinin düşmanlarım yağma ederken, yırtık elbiseleri, sahte soluk yüzleri ve yüksek sesle okudukları mezmurlarıyla halktan aptalca saygı görüyorlardı. Tapınakların küçük bir bölümü, sivil ve semavi yöneticilerin korkusu, rüşvet alması, zevki ve sağduyusuyla kurtulmuştu. Kartaca'daki kutsallığı iki mile yayılan Semavi Venüs tapmağı sağgörüyle Hıristiyan kilisesine dönüştürüldü; aynı kutsama Roma'daki Panteon, için yapılarak kraliyet kubbesinin şerefi korunmuştu. Fakat neredeyse Roma dünyasının bütün eyaletinde yetkisiz ve. disiplinsiz bir fanatikler ordusu barış içinde yaşayan yerlileri sardılar; eski dünyanın en güzel ye ollarının yıkıntıları, bu hummalı tahribatı yapmak için istek duyan ve fırsatları olan barbarların dehşetini halen sergilemektedir...

Roma İmparatorluğu tapınakları terkedilmiş ya da yıkılmıştı; ama paganların saf batıl inançları hâlâ bütün kurbanları kesinlikle vasaklayan Theodosius'un yasalarına uymaktan kaçınmalarına neden oluyordu. Davranışları kötü niyetli gözlerden daha uzak olan kırsal bölge halkı dinlerini *şenlikler* biçiminde gizlediler. Kutsal; festival günlerinde büyük kutsal ağaçların gölgelerinde toplandılar, koyun ve öküz kesildi, pişirildi ve bu kırsal eğlence tütsülerle ve tanrılar adına söylenen ilahilerle kutsallaştı. Fakat, hiç bir hayvan parçası adanmayarak, kan sunulması için sunak bulundurmayarak ve eskiden olduğu gibi tuzlu kek adakları yapılmayıp, adakların son törenleri yerine getirilmeyerek, bu festival törenlerinin hiç bir katılana suçlama ve ceza getirmemesi ve kurban sanılmaması için dikkat ediliyordu. Gerçek veya verilen değer ne olursa olsun, bu boşuna hileler Theodosius'un son fermahıyla yok edildi; paganların batıl inançlarına kesin darbe indirildi. Bu yasaklayıcı yasa çok açık ve kesindi. İmparator, 'hiç bir uyruğumuzun, yetkili memur veya sıradan yurttaş olsun, rütbe ve konumlan ne kadar yüksek veya alçak olursa

olsun, ister kentte, ister başka bir yerde, günahsız bir kurbanı adayarak cansız bir puta tapınmaması emrimiz ve isteğimizdir' diyor. Kurbanın iç organlarıyla adakta bulunma ve kutsama eylemi (soruştunf lan kim olursa olsun) devlete ihanet suçu olarak kabul edilmiştir; cezası ancak suçlunun öldürülmesi olabilir. Daha az kıyıcı ve kanlı görülebilen öbür pagan inançları ve görenekleri, tek ve gerçek dinin onuru için yaralayıcı kabul edilerek yasaklanmıştı; ışıklandırma, çe-lenkler, tütsüler ve şarap saçmak ayrı ayrı sayılmış ve mahkum edilmiş, zararsız ev cinleri, ev halkının tanrıları da bu özenli yasaklamaya dahil edilmişti. Din dışı ve yasa dışı törenlerin yapıldığı ev veya mülkün sahibi ceza olarak onları kaybediyordu. Eğer bu dinsizlik için bilerek bir başkasının yerini seçmişse, geciktirilmeksizin yirmi beş pound altın veya bin sterlin cezaya çarptırılacaktı. Putperestliği cezalandırmaktan kaçınan veya gizleyen ve görevini yapmayan suç ortağı gizli din düşmanlarına da hiç de daha az olmayan cezalar veriliyordu. İşte,. oğullan ve torunları tarafından sıkı bir tutumla uygulanan ve Hıristiyan dünyanın ortak ve yürekten desteğini alan Theodosius'un baskıcı yasalarının ruhu buydu...

Pagan dininin yıkımı sofistlerce, dünyayı karanlıklarla kaplayan, eski karmaşanın ve gecenin egemenliğini yeniden kuran, korkutucu ve şaşırtıcı bir mucize olarak tanımlanmıştır. Vakur ve dokunaklı bir incinmeyle mezara çevrilen tapınaklarını, tanrı putlarıyla bezenmiş kutsal yerlerin Hıristiyan şehitlerin kutsal emanetleriyle kirletilmesini anlatırlar. 'Keşişler (Eunapius'un insan demeyi reddettiği murdar hayvanlar) yeni inancın yetkilileri, insan bilinci tarafından kavranılan tanrıların yerine en değersiz ve rezil köleleri koydular. Suçlarının çokluğundan alçakça ölümü hak eden adı kötüye çıkmış suçluların tuzlanmış ve kurutulmuş başlan, hâlâ kamçıların ve işkencenin izlerini taşıyan gövdeleri (Eunapis devam eder) günümüzde ortaya çıkan tanrılardır; dualarımıza arabuluculuk eden ve Tanrıya şefaat dileklerimizi ulaştıranlar halkın saygı duyduğu ve mezarları kutsanan bu şehitlerdir*.

...Azizlerin emanetlerinin altından ve değerli taşlardan daha değerli olduğunu gösteren deneyimleriyle ruhban sınıfı kilisenin hazinesini zenginleştirmeye yöneldi (diye Gibbon sonuç çıkarıyor). Gerçeklik veya olasılığın üstüne düşmeden, iskeletlere ad, adlara eylem uyduruldu. Havarilerin ve onların erdemlerine uyan azizlerin ününe, dinsel uydurmalarla, gölge düşürüldü. İlk şehitlerin içten ve yılmaz

grubuna, kurnaz veya düşse] efsanelerin hayalinden başka yerde var olmayan çok sayıda hayali kahramanlar eklendi. Tours'un, azizler yerine haydutların kemiklerinin saygı gördüğü tek piskoposluk bölgesi olmadığından kuşkulanmak için yeterli neden vardır'.^[127])

Büyük Theodosius İ.S. 395'de öldü, tam on beş yıl sonra Alarik yönetimindeki Vizigotlar Roma'yi yıktılar. Aziz Augustine (İ.S. 354-430) büyük yapıtı *Tanrı Sitesi'ni,* şehrin kendi tanrılarıyla bin yıl yaşadığı, Mesihe inanınca yıkıldığı tartışmasına yanıt olarak yazmıştır. İnsanın şehri, günahın, lanetin şehri düşmüştür, piskoposa göre, onun yerine Tanrı şehri, Kilise, Mesihin yaşayan gövdesi, sonsuzluğa kadar kalacaktır. Bilen biri olarak-güvenilen Augustine, 'bu kutsal şehirde' diye yazmıştın

'öyle bir kutsallık olacak ki, aşağıdakiler yukarıdakileri hiç kıskanmayacaklar, aynı şimdi başmeleklerin meleklerce kıskanılmadığı gibi, çünkü kimse elde etmediği bir şeye sahip olma isteği duymayacaktır, elde etmiş olanlara en katı "bağlarla bağlı olsa bile, aynı gövdede parmakların göz olmayı istememesi gibi, iki parça da gövdenin yapısı içinde uyumludur. Ve böylece, büyük veya küçük kendi arma-ğanıyla, herkes, sahip olduğundan daha fazla sahip olmak isteği duymayacağı bir hoşnutluk armağanı alacaktır.'^[128])

Çok iyi! Fakat bu arada Avrupa yalnız Avrupalı değil, Asyalı barbarlarca da bir engelle karşılaşmadan yağma edilmişti. Hunlardan Atilla, savaşçı sürüleriyle Rus steplerinden Avrupa'ya girmiş, bugünkü Budapeşte yakınlarında harika bir barbar başkenti kurmuş ve 453'de ölümüne kadar kıtanın yarısını dolanmıştı. Vandallar ispanya'dan Afrika'ya geçtiler, onları Vizigotlar izledi ve İspanya'da Vi-zigot krallığı kuruldu. Romalıların terk ettiği Britanya'ya Germen Jut-lar, Angıllar ve Saksonlar girdi. Franklar Galya'ya yerleştiler, buraya adlarını verdiler: Fransa. Roma Hıristiyanlaşmış Germen subayların yönetiminde kaldı. Eylül 476'ya kadar bir dizi zavallı kukla imparator tahta çıkarıldı ve düşürüldü, sonra uzun, sarışın Odoakr hükümeti kendi eline aldı ve sonraki 324 yıl Batı'da imparator olmadı. Bir başka Germen, Charlemagne İ.S. 800'de Yılbaşında güneş tacını başına koyana kadar. Papa IB. Leo, Roma'da Saint Peter Kilisesinde Ahura Mazda'nm ışınımlı simgesini Charlemagne'a verdi.

IV. KISIM BÜYÜK

İNANÇLARIN ÇAĞI

GİRİŞ

AVRUPA VE LEVANT'IN DİYALOGU

Trajan'ın (h. 98-117) ve halefi Hadrian'ın (h.117-138) iktidarları süresince Roma mimarisinde kubbe ve kemer formları görünmeye başladı. Bunlarla, Spengler'in tanımladığı gibi, yükselen Levant'ın dünya görüşü ortaya konur. Onun sözleriyle, 'Penteon... *bütün camilerin en eskistitir'S[1])* Aynı zamanda, imparator büstlerinde gözlerin bebekleri yapılmaya başlanıldı, oysa eski Klasik heykelcilikte gözler boş bırakılırdı, içteki bir ruhun mekana bakışı sözkonusu değildi/[2]' Yunan tapınaklarının içinde yalnız bir hücre olması fakat dışarısının sütunlarla işlenmesi gibi, iç mekanın tanınmaması yalnız dışarının fizikselliğinin bilinmesi, (gene Spengler'in sözleriyle) Klasik insan için, 'Gövde tapınağının da içinin olmama'sı'dır/[3]'

Cami ise, tersine, içerisidir: dünya mağarasının mimari kuruluşu, Levanten zihne evrenin ruhsal formunun uygun simgesi olarak görünür. 'Küresel ve poligonal formların beceriklilikle uyumlaştırılıp yorumlanması', Spengler'in yazdığı gibi, 'taşdan bir yüzeye öylesine yerleştirilmiş bir yüktür ki, gökte uçuyormuş gibi görünür; gene de, içerisini çıkış bırakmadan kapatır. Bütün mimari çizgiler saklanmıştır, soluk bir ışık bırakılmıştır. Kubbedeki küçük bir açıklıktan giren ışık değişmez bir şekilde içeri girmeyi vurgular. Bu sanatın usta eserlerinde gördüğümüz özellikler bunlardır: Ravena'da St. Vitale, istanbul'da Ayasofya, Kudüs'te Ömer Camisi.™

Huşu veren, her yeri kaplıyan sınırlı zaman ve mekan anlayışı, bir tür Alaeddkı mağarası gibi, ışık ve karanlık, iyilik ve kötülük, merhamet ve inat, can ve ruhun, tarih yerine, tanrısal ve şeytanlıkla hareket geçen öğelerin peri masalını yaratmak için, Levantın büyük mitolojilerini doldurur -ister Yahudilik, Zerdüştlük, Mithraizm, Manie-hizm, Doğu Hıristiyanlığı, Neoplatonizm, Gnoztisizm, son dönem Klasik Gizemleri veya İslam olsun. Bu dünyada bireyin bilgi dünyası,

hiç de bireye ait değildir, büyük bir organizmanın bir parçası veya organıdır. Aynı Pavlus veya Augustine'nin Mesihin Yaşayan Gövdesi anlayışlarında olduğu gibi. Her varlıkta, butun dünya mağarasında olduğu gibi, iki zıt,, her yere yayılan Can ve Ruh ilişkisi vardır, tbranice *rıach* ve *nephesh,* Farsça *ahu* ve *ırvan,* Mandaean *mamıhmed* ve *gyan,* Yunanca *pneıma* ve *psyche.*

"Roach' Spengeler'in belirttiği gibi, 'rüzgar demektir, *nephesh* ise her zaman şu ya da bu yolla gövdeye veya dünyaya aittir, aşağıda, kötü, karanlık olanı belirtir. Çabası 'yukarı' doğrudur. *Rıach* kutsal olana, yukarıya, ışığa aittir. İnsandaki etkisi, indiğinde, Samson'un kahramanlığı gibi olur, İlya'nın kutsal gazabı, yargıcın aydınlatması (Süleyman'ın yargılanması) ve her türlü kutsallık ve vecddir. Taşar®

Yeni gelişen kültürün yabana kalıtım formlannda belirmesi, Roma mimarisindeki kubbelerde ve Roma portrelerindeki gözlerde temsil edilmesi gibi, Spengler tarafından 'aldatıcı şekil' terimiyle adlandırılmıştır. Mineralojiden türetilen sözcük aldatıcı dış şekilleri anlatır, 'sahte biçim'i, başka bir cismin dış etkilerini taşıyan bir kaya yangındaki kristalin iç nitelikleri gerçekte başkadır. Spengler şöyle tanımlar:

'Tarihsel sahte biçim terimiyle, eski yabana bir kültürün genç bir kültürün ülkesinde varlığını, bu ülkede doğan genç kültürün yalnız saf, özel ifade biçimleri bulamayışım değil kendi bilincini bile geliştiremeyişini anlatmak istiyorum. Bütün "bunlar genç ruhun derinliklerindeki eski kalıplardan kaynaklanır, genç duygular bunak eserlerde sıkışır, kendi yaratıa gücüyle yükseleceğine, bir canavara dönüşen nefretle uzaktaki bir güçten nefret eder'.*[6']

Levanten kültür örneğinde bu durumun, başlangıçtan sonuna kadar geçerli olduğunu göstermiştir. En eski filizlenme döneminde eski Babil uygarlığının içinde kalmıştır, ikincisinde İ.Ö. 529'dan itibaren Ostrogotlar kadar ilkel küçük bir İran kabilesinin diktatörlüğü ikiyüzyıldan fazla sürmüştür. İskender'in zaferine kadar. Zayıflamış Babil halklarının sonsuz ezilmesi üstüne de bu za/er kurulmuştur. 'Fakat, İ.Ö. 300'den sonra, Sina ve Zagros dağları arasındaki bölgede Aramca konuşan genç halkların uyanışı yayılıp gelişmeye başlamıştır. 'Tam da bu dönemde gelen Makedonyalılar, Hindistan'dan Türkistan kadar uzak bölgelere bile, ince bir Klasik uygarlık tabakası örtmüşlerdir. Pompey'in Suriye'deki ve Augustus'urWVctium'daki (İ.Ö. 30) zaferle-

riyle Roma'nın ağır togası ülkenin üstüne düşmüştür. Ve bundan sonra, Levanten düşünce ve duygular, yüzyıllarca, İslamın gerçek bir patlamasıyla -İranlı Sasani krallarının kurtarılmış ülkesi dışında- yeni bir biçim kazanana kadar, bilimadamlarımızın ısrarlı yanlış yorumlarıyla, kendi Avrupa uygarlığımızın klasik aşamasıyla Gotik aşaması arasında uzun bir geçiş dönemi olarak tanımladıkları biçim içinde ifade edilmek zorunda kalmıştır.

Spengler Mecusi kültürünü gözlemleyebilen tek tarihçi olarak görülmektedir:

'Mecusi kültürü coğrafi ve tarihsel olarak en yüksek kültürlerin tam ortasındadır. Mekan ve zaman olarak başkaları ile ilişkisi olabilecek tek noktadadır. Tarihsel yapısını bu nedenle ancak iç yapısını gizleyen dış kalıplan tanıyarak, tarihe ilişkin dünya görüşümüzden arındırarak anlayabiliriz, işte şu anda bilmediğimiz de bu iç yapıdır. Teolojik ve filolojik yargılarla ve Batı araştırmalarım bir dizi dallara bölen çağdaş eğilimlerle -her biri ötekinden yalnızca materyal ve yönetimleri ile değil düşünme biçimiyle ayrılır- büyük sorunlar görülemeden kalmıştır. Bu olayda özelleşmenin sonuçlan bütün ötekilerden daha ağır olmuştur. Tarihçiler Klasik filolojinin egemenliği altında kalmışlar ve Klasik dili Doğu araştırmalarının sının yapmışlardır. Böylece de sırtını iki yanındaki gelişimlerin derindeki birliğini anlamakta başarısız olmuşlardır. Oysa bu birliğin ruhsal bir varlığı yoktur. Sonuç 'Eski' 'Orta' ve 'Çağdaş' tarih perspektifleridir, bunlar Yunan ve Latin dillerinin kullanımıyla tammlanmıştır. Eski dil uzmanlarınca, onların 'metinleriyle' Axum, Saba hatta Sasani diyanna bile girilemez. Sonuç olarak da bunlar 'tarihte' hiç olmamışlardır. Edebiyat araştıncısı (aynı zamanda filolog), dilin ruhu ile yapıtın ruhunu kanştınr. Arami bölgesindeki bir ürün eğer Yunanca yazılmışsa veya yalnızca Yunancası kalmışsa hemen 'Son dönem Yunan edebiyatı' içine yerleştirir, bu edebiyatı da özel bir dönem olarak sınıflandırmaya devam eder. Başka dillerdeki akraba metinler de kendi bölümünde değerlendirilir ve ayni suni yolla başka edebiyat gruplarına sokulur. Bütün kanıtların en güçlüsü de bir edebiyat tarihinin dil tarihi ile çakışmadığım gösterir. İşte, gerçekten, Mecusilerin ulusal bir edebiyatı vardır, özde aynıdır fakat değişik dillerde yazılmıştır; başkalanyla birlikte Klasik dillerde de. Çünkü Mecusiler gibi bir ulusun ana dili olamaz. Talmud, Maniheist, Nasturi, Yahudi ve hatta Neopythagorcuların ulusal edebiyatı vardır ama Hellenist veya İbrani edebiyatı yoktur.

Teolojik araştırma değişik Batı-Avrupa inançlarına göre altbölümlere ayrılmıştır, Hıristiyan teolojisi içinde de, Batı ve Doğu 'filolojik' sınırları doğmuştur ve hâlâ da geçerlidir. Pers dünyası İran filolojisinin alanına girer ve Avesta metinleri Aryan diyalektiği ile düzenlenmemiş olmalarına karşın, onunla yayıldıkları için koca konu, İndolojistlerin küçük bir dalı durumuna gelmiştir. Hıristiyan teolojinin alanından da bütünüyle çıkmıştır. Son olarak, Talmud Yahudiliği, İbrani filolojisi Eski Ahit uzmanlığı ile çakıştığından beri, ayrı bir araştırmaya bile konu olmamış tersine *lamamiyle unutulmuştur.* Ana din tarihleri, benim de öğrendiğim her Hint mezhebini (çünkü folklor da uzmanlık konusudur) ve her ilkel zenci dinini inceleyebilmektedir. Bilimadamlığının, büyük görevi tarihsel araştırmaya hazırlanışı, bugün bu durumdadır. *&)*

Çalışmamızın geri kalan bölümünde, geniş çizgilerle, sayısız geleneklerin en önemlilerine bile dokunmadan, iki büyük ruhsal dünyanın Levant'ın ve Avrupa'nın karşılıklı ilişkisini inceleyeceğiz. Karşılıklı renkli bir karışıklık ve yanlış anlama ile burada iki zıt aldahcı-şekil görünmektedir. Birincisinden Spengler bize söz etti, Levanten formların Hellenist-Roma formül tabakası altında filizlenmesi. İkincisi de Levant'ın intikamı olarak adlandırılabilir: Pavlus Hıristiyanlığının bütün Avrupa kültür alanına yayılışıyla yerel Kelt ve Germen varlık anlayışı, deneyim görüşü ifadesini ve desteğini ancak yerli duygu ve dürtülere yabancı, zıt ve hatta yapısı zıt terimlerle ifade edebildi. Kurtulan Levanten ruhunun geç fakat güçlü deyişi, canlı kesin İslam zaferiyle VII. yüzyıldan sonra duyulacaktır. Avrupa'nın kurtuluşu da çifte zaferle, Reformasyonla bireysel bilincin ve engelsiz bilimin, Rönesansla canlanan hümanizmle birleşmesiyle görünecektir. Kuşbakışı bir araştırma yapacağız, önce, Levanten eyaleti sonra İ.S. 1350' ye kadar Avrupa'yı inceleyerek eski aldatıcı-şekilin çatlayıp ayrıldığı yerden başlayacağız. Amacımız bir kaç özellikli biçimle her ulusal düzenin ana çizgilerini ve olası gelişimlerinin üstündeki çarpıtıcı gücü ortaya çıkarmak olacak.

8. Bölüm

HAÇ VE HİLAL

1. MECUSİLER

İran'da dinin Part dönemine ilişkin neredeyse hiç bir şey bilinmiyor. Yunan Selevkoslar (İ.Ö. 312-64) döneminde İskender'in Doğu ve Batı evliliği ideali genelde gerçekleşiyor gibi göründü. Gene de gelişen yeni Levant'ı tek bir saltanat içinde tutmak mümkün olmadı. İ.Ö. 212de Baktria'daki Makedon bir yönetici, Euthydemus bağımsız bir devlet kurmaya muvaffak oldu.W Filistin, dört yıl kadar sonra Ma-kabilerle ayaklandı. Sonra Roma batı eyaletlerinden sarkmaya başladı. Bu yıllarda Partlar veya Arsakidler diye bilinen yerli 1 anedan Partya'da (Doğu İran) ayaklandı. Biraz belirsiz şekilde aşiret başkam Arsakes tarafından (İ.Ö. 250) kurulan devlet iki kardeş, Pharaates I (h. 175-170) ve Mithradates I (h.170-138) tarafından güçlendirildi. Her yanda sürekli savaşıimasına karşın -kuzey ve doğuda İskitler, Baktri-alılar ve Kuşhanlar, batıda önce Selevkoslar sonra iki yüzyıl Roma-sert hanedan İ.S. 226 yılında içerden bir hanedan- Sasaniler tarafından, yıkılana kadar her yerde sınırlarını genişletti. Sasaniler de 641'de İslam tarafından yıkılana kadar yaşadılar.

Denkart'da, son dönem VI. yüzyıldan kalma Sasani eserinde, İ.S. I. yüzyıl şöyle anlatılıyor

Arsakid Valaksh (Vologaeses I, hJLS. 51-77) bütün eyaletlere bir ferman gönderilmesini emretti, Avesta ve Zend'den ortaya çıkan her ne olursa olsun korunmasını ve onların ve onlardan çıkan her türlü öğretinin gerçek olduğunu bildirdi. İskender'in ölümüyle Makedonyalıların yağmacılık ve çapulculuğuyla doğan karışıklık ve belirsizlikle bunlar dağılmış da olsa, yazılarla veya yetkin kişilerin belleklerinde korunmuş olmalıydılar.®

Genelde Part dönemi boyunca güçlü bir Hellenleşme eğilimi

sürdü. Fakat bu bildiri ile Mecusi Zerdüşt canlanışı da başlıyor. Sasani döneminde ise güçlendi ve zorla uygulandı. Yani hanedanın kurucusu Ardeşir I (h.İ.S. 226-241) hemen imparatorluğunun dinsel kalıtımını, türdeş olmayan halkını kaynaştıracak bir Ortodoksluğun kurulması düşüncesiyle elden geçirdi. Bu görevin yerine getirilmesi için de Zerdüşt dinadamlarından birini Tansar'ı seçti. Tansar'ın çalışmaları Denkart'ta kaydedilmiştir:

'Papak'ın oğlu Haşmetmeap Şahlar Şahı Ardeşir, dinsel yetkili olarak Tansar'ı izleyerek, bütün dağılmış bulunan bilgilerin (daha önce Valakhsh'ın topladığı) tahtında toplanmasını emretti. îşe koyulan Tansar öteki metinleri eleyip bir tanesini seçti ve şu hükmü yayınladı: Mazda'ya inanların dinine ilişkin bütün yorumlar bizim sorumluluğumuzdadır; artık onları ilgilendiren bir konuda bilgi eksikliğimiz yoktur.'@)

Hıristiyan akımın biçimlenişi gibi Ortodoks bir Zerdüştlük de oluşuyordu. Fakat, Zerdüşt kalıtımın Mecusi rahip Tansar'la gerçekleştirilen canlanışına karşılık, çağın en büyük bilgesi ve vaizi Babilli Peygamber Mani'nin (Î.S. 216Î-276?) öğretisi rakip olarak ortaya çıktı. Zerdüştlüğün, Budizm ve HBİstiyan-Gnostik düşünceyle sentezini yapan Maniheizm bir .zaman Şahlar Şahmın basit Zerdüşt efsanesinden çok daha birleştirici bir güç olarak göründü. Hanedanın ikinci monarkı Şapur I (h. 241-272) bile, geniş görüşlü biri olarak ondan, etkilendi. Metinden devam ederek okuyoruz:

'Ardeşir oğlu Şahlar Şahı Şapur Hindistan, Bizans İmparatorluğu^) ve öteki ülkelerdeki dinle ilgili bulunan dağılmış yazılan toplattı. Bunlar tıp, astronomi, hareket, zaman, mekan, varlık, yaratılış, oluş, ölüm, niteliksel değişim, mantık ve öteki sanat ve bilimlerle ilgiliydi. Bunları Avesta'ya ekledi ve Kraliyet Hazinesinde güzel bir nüshanın saklanmasını emretti. Ve her türlü akademik disiplinin Maz-daya inananların dini temelinde incelenmesi olasılığını araştırdı*^

İ.S.. 242'de inancını yaymaya başlayan Mani'ye Şapur'la görüşme izni verildi ve kendisine istediği yerde vazetme özgürlüğü sağlandı. Bir dönem Şahlar Şahmın da Maniheist öğretiyle ilgilendiği anlaşılıyor. Ama bu liberal görüşlü monark I.Sİ 272'de öteki dünyaya göçtü ve peygamber, vazının on üçüncü yılında, izleyen, ikinci şah Beh-

(*) Bizans İmparatorluğu henüz kurulmamıştı. Metinde bu terimin kullanılması anakronizmdir.

ram I '(h.273-276) tarafından, başkentte, tam Levanten bir biçimde, • sapıklık öğrettiği gerekçesiyle asıldı-efsanesine göre Mesih gibi çarmıha gerildi.

Şapur'un ölümünden sonra Mecusi tepkisi, onun Hellenist dünya görüşüne ve hümanizmasına karşı, kendi rahibi Karter tarafından örgütlendi. Mani'yi sorgulayıp mahkum eden de oydu. Profesör R.C. Zaehner yakınlarında çıkan eseri *Zerdüştliiğün Şafağı ve Tan Zamanı'nda:*

'Zerdüstlük, fanatik ve baskı yapan bir din olarak ilk kez onun zamanında görünüyor. Soruşturulan mezheplerin sayısı, Sasani kralların imparatorluklarını kaynaştıracak birleştirici bir güç ararken ne kadar haklı olduklarım gösteriyor. Yalnız Yahudilerin, Hıristiyanların, Maniheistlerin değil, Mandayyacıların, Budistlerin ve Brahman-lann da Karter tarafından suçlandıklarını görüyoruz... Karter, 'sapıklar ve dinden dönenler propaganda için değil tannlann ritleri ve Mazdaya inananların dini için Mecusi topluluğu içinde saklandı, fakat ben onları cezalandırdım ve azarladım ve onları yerleştirdim' diyor.

Yani din birliği zorlanmıştı ve bu birliğin, kesinlikle ikici ve Mazdacı bir çizgide olması gerekiyor. Karter'in siyaseti, bir kaç za/ıf kraldan sonra Şapur'un kişisel dinsel siyasetine karşı bir tepki olarak görülmeli'.^

Şu toplumbilimsel ilkeyi formüle edeyim; daha önce HeUeruzrrün gücüne karşı geliştirildiğini gördüğümüz Makabici tepki bu kez Mecusi tepkisinde görülüyor; organik kimyanın 'hoşgörü' terimiyle: bir sistemin, belli bir besin veya ilacı belli bir dereceye ve zamana kadar özümleyebilen yapısal kapasitesi yararlı görülebilir, fakat bundan ötesi dayanılmaz olur ve kendiliğinden dışarı atılır.

Bir devletin, yöneten elitin kutsal değerler olarak bir inanç sistemini kararlaştınp yurttaşlarına zorlamadan ne kadar yaşıyabileceği noktasını tartışmadan, Levant tarihinde bu tür toplumsal sahte-dinlerin çok çeşitli olduğunu yani en saf biçimiyle incelenebileceğini gözlemleyelim. Ve bir kez bu başladı mı, güç ve terörle büyür ve zorlanan ye bozulan etkenlerin gittikçe gelişen etkileşimiyle ikinci bir doğal yasa işlemeye başlar, yani, baskıya sunulan tanrılar şeytanlar durumuna gelir. Bu, bilinçle baskı altına alınıp tanınmayan ve özümlenmeyen psikolojik ve toplumsal etkenlerin özerkleşmesi ve sonuçta geçerli sistemden ayrışması demektir.

Denkart'taki bir sonraki cümleden, Şapur II zamanında (310-379) - Constantine, Saint Augustine ve Büyük Thedosius'un tam çağdaşı- Ortodoks anlayışın sapıklık diye nitelendirdiği tepkinin tamamıyla geliştiğini öğreniyoruz. Ve şimdi büyük dindar Aturpat'tır. Profesör Zaehner, 'Pehlevi kitapları Ortodoksluğun oluştuğu zamana bakıyorlar. Aturpat sınavdan erimiş metalle geçti ve her türlü mezhep ve sapıklıkla mücadelesinden zaferle çıktı' diyor.*[6]) Denkart'a göre:

'Ohrmazd oğlu Şahlar Şahı Şapur (Şapur II) bütün öğretileri incelemek için her yerden insanları topladı, tartışma nedenleri ortadan kaldırılacaktı. Aturpat tutarlılığıyla kendi görüşünü bütün öteki mezheplerin, öğretilerin ve okulların temsilcileri karşısında haklı çıkarınca, aşağıdaki anlamda bir bildiri yayınladı: 'dünyada Dinin ne olduğunu gördükten sonra hiç kimse yanlış dinine terkedilmeyecektir ve gayrette herkesi geçeceğiz'. Ve böyle de yaptı!*[7])

Ama -kimsenin şaşmayacağı gibi- imparatorluğa yönelik sağ ve sol sapıklık tehlikesi, iki yüzyıl sonra, Choroes I (h.531-579) döneminde hâlâ sınır tanımıyordu. Choroes I, Hıristiyan eşdeğeri Justinian (h. 527-563) ile çağdaştı ve sorunlarıyla çözümleriyle yaklaşık olarak aynıydı. Onun zamanında düzenlenmiş olan Denkart'tan alacağımız son metinle bitireceğiz:

Kavafın (Chosroes I) oğlu şimdiki Haşmetmeap Şahlar Şahı Hüsrev (Chosroes I) sapıklık sorununda dinin ilhamıyla sapıklık ve dinsizliği yok edip dört kast düzenini güçlendirdikten ve tartışmaları özendirdikten sonra, eyaletlerin kurultayında aşağıdaki bildiriyi yayınladı:

Mazdaya insanların dininin doğruluğunu tanıtmıştır. Akıllı insanlar onu dünyada tartışmayla kurabileceklerine güvenebilirler. Fakat etkili ve geliştirici propaganda çok fazla saf düşünce, söz, iş ve eylem ve iyi Ruhun ilhamı ve Tanrıya inançla mutlak Söze uyuşmaya dayandırılmamalıdır. Ohrmazd'ın (Ahura Mazda) baş Mecusisinin ilan ettiğini biz de ilan etmeliyiz; çünkü aramızda onlann ruhsal kavrayışı olduğu gösterilmiştir. Ve onlardan öğretinin hem ruhsal kavranışını hem de dünyada fiilen uygulanışını öğretinin tam olarak sergilenmesini istiyoruz ve istemeye devam edeceğiz ve bunun için tanrıya şükrediyoruz.

Çok şükür, ülkenin iyi hükümeti, İran diyarmda Mazdaya inananların dinine dayanıyor; bu öğreti bu ülkenin tamamında bizden öncekilerin biriktirdiği bilginin sentezidir. Bizim başka inançta olanlarla

bir çekişmemiz yoktur, çünkü biz hem sözlü gelecekte* hem yazılı kayıtlarda Avesta diline sahibiz, kitaplarda ve anılarda ve şerhler yoluyla kaba terimlerimizde, kısaca Mazdaya inananlar dininin özgün dehasının tamamına sahibiz. Bunun yanında, Mazdaya inananlar dinine yabana belirsiz öğretiler dünyanın her yerinden buraya ulaşıyor; daha fazla inceleme ve çalışma, Mazdaya inananlar dinine yabancı bilginin, özümlenmesinin ve eğirimin yapılmasının, çok fazla inceleme yapmış ve düşünmüş, ayinlerin anlatışını geliştirmiş, çok dikkatli ve keskin zekalı, soylu, şerefli ve en iyi Mecusilerden daha fazla yurttaşlarımızın refah ve zenginliğine katkıda bulunmayacağı kanıtlanmıştır. Bundan dolayı Avesta ve Zend'in büyük gayretle ve hep yeniden öğrenilmesini kararlaştırıyoruz; onlardan öğrenilenler yurttaşlarımızın bilgisini verimli biçimde ve değerli şeylerle artıracaktır.

Yaratıcının, ruhsal varlıklarının gizeminin, Yaratıcının yaratışının yapısının, öğrenilmesinin olanaklı olmadığını ya da tamamiyle öğrenileceğini söyleyenler, yetersiz bilgiye sahip olmalı veya serbest düşünceli olmalıdırlar. Gerçeğin dinsel ilham ve benzetme ile anlaşılmasının olanaklı olduğunu söyleyenler gerçeğin araştırıcısı olarak kabul edileceklerdir. Öğretiyi açıkça yorumlayanlar dinde akulı ve deneyimle kabul edileceklerdir. Ve bütün bilginin kökeni dinin öğretisi olduğuna göre, bu yolda konuşan bir insan, öğretisini Avesta ilhamından almıyorsa bile, akıllıca konuşuyordur. Yani o da dinle uyumlu konuşuyor kabul edilecektir, çünkü dinin işlevi insan oğullarına bilgi vermektir'/[8]'

2. BİZANS

Spengler, 'klasik insan tanrılarının önünde onlar da birer insanmış gibi dururken' diyor, 'Mecusi tanrısı belirsiz, anlaşılması zor bir güç olarak yukardan gazap veya merhamet saçar, veya uygun gördüğünü karanlığa gömer, uygun gördüğü ruhu ışığa yükseltir*. Bireyin isteği, düşüncesi basitçe anlamsızdır çünkü 'istek' ve 'düşünce' insandan öncel değildir, onun üstünde tanrının etkisinden» ibarettir. Sık ifade edilen ve özünde hiç değişmeyen bu sarsılmaz kök-duygusuyla, dünyada hiç bir dönüşüm, aydınlanma veya ince ayrımlar olmadan, bu durumu karışıklıktan mutluluğa çevirecek Kutsal Aracı düşüncesinin gerekliliği ortaya çıkar. Bütün Mecusi dinleri bu düşünceyle

birbirlerine bağlanır ve bütün öteki kültürlerden ayrılırlar'/[9])

Mecusi dünyasının Zerdüşt bölümünde, mücadele eden mezheplerin anahtar sorunu Angra Mainyu ile Ahura Mazda'nın ilişkisindeki ayrımlandır. Karanlık gücünün, ışığın varlık ve kaynağı ile ilişkisi. Başka deyişle, kötünün kökeni ve nihai yapısı. Hıristiyan cemaat için ise, öte yandan, temel uyuşmazlık düğümü Vücut bulma sorunudur. İnsanoğlunu kurtarmak için zaman, madde ve günah diyarına giren Arabulucunun yapısıdır. İznik Konsülünü izleyen bir dizi acil toplantıda herkesin ayrıldığı veya birleştiği konu buydu. Konuyu ince ayrıntılarına kadar yinelemenin gereği yok. Fakat, teolojik bir tartışma olarak 'bu dünyadan değildi' denilişindeki açıkça siyasal olan kararın gücüne bir kaç sayfa ayırmak gerekiyor. Çünkü her zamanki Levanten fikir oydaşması düşüncesi (sonradan da tartışılmaz gerçek olarak kabul edildiği gibi) Hıristiyan öğretideki işlevini bu konsüllerin tarihinde en açık biçimde ortaya koyuyor.

Tartışmada dört önde gelen parti vardı: 1. Büyük Mısır iskenderiye teolojik okulu (genç diyakoz Athanasius İznik konsülünde rapor-L tör olmuş ve Athanasius Amentüsü yayınlanmıştı(*)). Mesihin *kutsallığı* üstünde duruyorlardı. Çekişmenin bu aşamasmda okul iki güçlü piskopos tarafından temsil ediliyordu, Cyril ve Dioscurus. îlki azizler derecesine sokulurken aynı düşünceyi savunan ikincisi aforoz edilecekti; 2. Mesih'in *insanlığını* savunan Kapadokya-Suriye-Antakya okulu. Öncelikle büyük saplan Nestorius tarafından temsil ediliyordu. Nestorius Aziz Cyril tarafından mahkum edilecek ve yok edilecekti; 3. İstanbul'daki, Yeni veya İkinci Roma'daki imparator, en büyük amacı da imparatorluğunu böyle bir tartışmayla dağılmaktan korumaktı; ve 4. Roma'daki tahtında Papanın kendisi, Petrus tarafından kurulma iddiasıyla kendi görüşünün önemini ortaya koymak için mücadele ediyordu. Petrus'un bütün havarilerin başı olması gibi Papa da şimdi bütün piskoposların başı olmalıydı. Fakat piskoposların büyük çoğunluğu artık Levantendi ve Roma da imparatorluk yöhetiminiri merkezi değildi.

(•) Bkz. Sayfa 326.

Anlaşmazlığın ilk büyük aşaması Laodicea'nın (Antakya'nın hemen güneyinde bir şehir) etkin anti-aryan piskoposu Apollinarius İ.S. 370lerde bir soruna çözüm bulunmasını önerdiğinde ortaya çıktı. Sorun şuydu, eğer bütün insanlar günahkarsa ve Mesih günahkar değilse Mesih gerçekten insan olamazdı. İyi piskopos Apollinarius'un yanıtı şuydu: Mesih'de insan ruhunun yerini Logos, ete bürünmüş Kelam almıştı, ama insan ruhu da Logosun suretinde yaratıldığına göre (Tekvin 1:28) Mesih daha az değil daha fazla insan'dı, farklı insan olsa da. Logos ve insan yabancı varlıklar değildir fakat özünde birbirlerine bağlıdırlar ve bir anlamda biri olmadan öteki tam ola-maz.(10>

Bu becerikli bir yanıttı. Fakat tartışmayı yatıştıracağına kızıştırdı. Apollinarius'un kendisi de neredeyse Kurtarıcının görünüşünün hayali olduğuna inanan Gnostiklerin yanma düştü.(*) Bütün hıristiyan-lann katıldığı İstanbul'da 381'de yapılan İkinci Konsül'de mahkum, edildi ve dokuz yıl sonra öldü. Tartışması ise 428 yılına kadar sürdü. Bu tarihte Nestorius İstanbul piskoposu oldu. Meşinin insan yönünün ağırlık taşıdığı Antakya'da eğitim görmüş olan İkinci Roma'-un yeni piskoposu, Meryem'in Tann'nm (BeotOKoa) annesi olmadığını savun-du. Meryem Mesihin yalnızca insan yönünün annesiydi. 'Ben Tanrının iki veya üç aylık olduğunu söyleyemem' ve 'Evet Bakire'yi bir tanrıça yapmayalım' dediği söylenir.

Bu noktada İskenderiye'nin ulu piskoposu Cyril, elinde İstanbul tahtına, İmparator Theodosius ü'ye (h. 408-450) seslenen bir dizi mektupla tartışmaya katıldı. İmparatora 'Tanrının dünyadaki imgesi', en büyük kızkardeşi Pulcheria'ya, imparator çocukken eğitimini üstüne almış olan ve küçüklüğünde tahta vekillik eden prensese 'en dindar prenses' diye hitap ediyordu. Kız, kardeşine kendi otoritesine karşı çıkmayacak bir eş seçmiş ve kendisiyle birlikte bütün kız-kardeşlerini hem cennette iyi bir yer için hem de imparatorluğun sarayında rakipsiz bir otoriteyi sürdürmek için ebedi bakireliğe adamıştı. Hanımlar saflıklarım sunaklara çiçek yerleştirmekle ve din adamlarıyla ve harem ağalarıyla dolanıp fikir alışverişi yapmakla sürdürüyorlardı.

(.*) Bkz. Sayfa 305-307.

iskenderiyeli Cyril bu hanımlara ve erkek kardeşlerine mektuplarında sayısız yetkiliden alıntıyla BEOTOKOC terimini haklı görürken, Nestorius'a mektubunda onu İznik amentüsünü anlamamakla suçladı. Cyril ile zamanın Roma'daki Papası Celestine I (422-432) arasında da mektuplar gelip gitti. O zaman Roma da kilise meclisi toplanarak Nestorius'u mahkum etmiş, İskenderiye'de toplanan meclis de aynı karara varmıştı. Fakat Nestorius İstanbul'dan yüksek görüş-lülüğüyle karşı aforizmalar çıkarttı. Bu noktada imparator olaya müdahale etti.

Thedosius II 431'de Efes'de, binlerce yıldır Anadolu'nun ana tanrıçası Artemis'in Asya'daki ana tapmağının bulunduğu ve evrenin yaratıcısı ve dirilen tanrının annesi olan tanrıçaya adanmış şehirde bir meclis topladı. Sarayın bakire sultanları kadar tanrıçanın etkisinin, toplanan piskoposların düşüncelerinde de sürdüğünü kabul etmemiz akıllıca olur. Bakire. Meryem'in GeoxoKoa olarak tanındığı yer burasıdır; Antakya delegelerinin gelişinden beş gün önce. Tanrının Anası olarak tanınmıştır. Nestorius katılmayı reddetmişti ve mahkum edilerek görevinden alındı. O da Antakya grubuyla bir konsül" topladı ve Cyril'i mahkum etti fakat sonunda razı olmak zorunda kaldı. Mısır çölünde sürgünde, sonunda, görünüşte, tanınmış ulu bir çöl keşişinin, Senuti'nin elinden öldü.^[1]'

Ama öğretisi kendi başına sürdü. Roma ve İstanbul'dan uzağa, doğuya yayıldı, İran'da Madras ve Pekin'de gelişti. Marko Polo (1254-1323) Mahanyana Budist keşişlerinin tapınaklarının bulunduğu kervan yollan boyunca Nasturi kiliselerine rastladı. Eğer zor olmakla birlikte henüz incelenmemiş bu alanda çalışacak biri olursa, Asya'run alışveriş merkezlerinde zengin bir Budist, Brahman, Taoist ve Kon-fiçyuscu, Maniheist, Nasturi ve Zerdüştcü ikonografiye ve hepsinin aynı biçimde karşılandığı hoşgörüye rastlayacaktır.

İKİNCİ AŞAMA (448-553)

Vücut bulmanın yapısıyla ilgili ikinci büyük tartışma 448 yılında açıldı. Piskopos Cyril dört yıl önce ölmüştü, takdis edilerek; ve İskenderiye görüşünün, görevini Dioscurus yüklendi. Tartışma yaşb manastır rahibi Eutysches, İstanbul yakınındaki zaviyesinden, söz kalabalığı ile Nestorius'a karşı çıktığında yeniden başlamıştı. Euryches, başka türde yanlışlar yaymakla suçlandı. Başkentte bir konsülün

örtüne çıkartıldı, kaba görüşünü açıkladı: Mesihin vücut bulmadan önce *iki yapısı* (Tanrı ve İnsan) bulunduğuna, sonra *tek yapısı* olduğuna inanıyordu. Eutyches mahkum edildi ve saygınlığı kaldırıldı. Fakat, imparatora. Papa Büyük Leo'ya (440-461) ve istanbul keşişlerine başvurdu. Thedosius ilkinin görüşünü değiştirecek ikinci bir konsül topladı, İskenderiyeli Dioscurus başkanlık yapması için davet edildi. Fakat bu kez Papa Leo imparatora, Pulcheria'ya ve başka sayısız önde gelen kişiye yazmaya başladı. Şunları iddia ediyordu: 1. Eutyches hatalıydı, 2. eğer bu konsül toplanacaksa onun yeri Roma'ydı, 3. kendisi Petrus'un halefiydi ve Kitaplarla birlikte tartışılan noktalarda görüş bildirme yetkisi kendisinindi. Konsül 449'da toplandı. Ama Roma'da değil, Efes'te. Ve Leo değil, İskenderiyeli Dioscurus başkanlık etti. Leo üç delege gönderdi, bir piskopos, bir rahip ve bir diyakoz fakat Kitabı okunmadı bile. Eutyches'i mahkum edenler mahkum edildiler, 115 piskoposun imzasıyla yaşlı manastır rahibinin Ortodoksluğu ilan edildi ve eski yeri iade edildi. Tek itiraz -*contradicitur*- papanın delege olarak gelen diyakozundan, Hilarius'dan geldi, o da canım kurtarmak için kaçtı ve felaket haberini Roma'ya götürdü. Leo da konsüle, halen bilindiği adıyla, Soyguncu Konsül adım verdi.

Theodosius II 450 Temmuzunda attan düşüp Lycus ırmağında bel kemiğini kırarak ölünce, Pulcheria imparatoriçe ilan edildi. Gibbon, 'Romalılar ilk kez bir kadm hükümdara boyun eğdiler' diye yazıyor. ([12]) Pulcheria, bakireliğine saygı gösteren sağduyulu bir senatörle, Marcian'la evlendi. Marican, imparator olarak, onu, Papa Leonun yeni bir konsül toplanması isteği yönünde destekledi. Fakat konsül beklendiği gibi Roma'da toplanmadı, İstanbul yakınında Kadıköy'de toplandı. Bu kez Papanın Kitabı etkili oldu, Dioscurus aforoz edilerek sürüldü. Ama on yıl geçmeden İskenderiyeli kilisenin İstanbul'dan kopmasına neden olundu, imparatorun atamalarına meydan okuyarak piskoposlar yerlerinden kıpırdamıyorlardı.

Böylece, bağımsız Kıpti Monofizit (Tek Yapı) görüşü, Mesihin Yaşayan Gövdesinden hızla ayrılıp yayılan bir dal olarak gelişti. Sayısız etkilerle bu görüşü biçimlendirenler içinde, Mısır çöllerinde görücünü yayan Aziz Anthonyla birlikte (251-356?) o zamandan beri etkinlikte bulunan bir çok zahid vardır. Bazıları, örneğin, Hindistan'ın bazı yogilerine benzeyen Stylitler ve Dendritelerdi/[13]) Kendilerini sürekli hareketsizliğe mahkum etmişlerdi, öncekiler sürekli eski tapmak hara-

belerinde sütunların tepesinde, ikinciler ağaç dallarında otururlardı. Browserler olarak bilinenler hayvanlar gibi otla beslenirlerdi. Başkaları kendilerini kayalara zincirlerdi. Bazıları da ağır boyunduruklar taşırlardı. Gene de çoğu iskenderiyeli teologların açık bir desteğe gereksinimi olduğunda kalabalığa girerek Tek Yapı! **Tek** Yapı!' diye sloganlar atarlardı..

Kadıköy'deki hizipleşmeden sonra, Kıpti Monofizit Kilisesi, kendi bölgesinde, Avrupa anlayışından uzak bir görünüşle gelişti, Arap Denizi çevresinde incelenmemiş bir uygarlıkla bağıntılar kurdu: Habeşistan ve Somali, Hadramaut, Bombay ve Malabar. Örnek olarak, Ethiopya'nm kırk küsur monolitik Lalibela kiliselerinin ve onların Ajanta mağara-tapınaklan ile olan ilişkisinin üstünde kim yazmıştır? (14) Veya Axum'dai efsanevi yılan kralı öldüren, Nahas veya Negus (Sanskritce *nagas* 'yılan, yılan-krar" ile karşılaştırın) Haile Selasie'nin atası kurtarıcıyı?^[5]) Veya Leo Frobenius'un Sudan'dan batı Nijer'e kadar izlediği İssa (Jesus) ve Pers ve Roma kralları efsanelerinin kökenini kim araştırmıştır?*[16]' Hepsi, Katolik Kilisesi için olduğu kadar, çağdaş mitoloji bilimi için de kayıp bir dünyadır.

Kadıköy Konsülünün tek getirdiği felaket Afrika'nın bilinmeyen kayboluşu değildi. Bizans ve Roma arasında da ayrılma başlamıştı. Hepsi imparatorlar tarafından toplanan, Levanten şehirlerinde düzenlenen ve Doğudan gerçekten yüzlerce piskopos gelirken Batıdan yarım düzinenin geldiği Konsüllerde Petrus'un görüşü neredeyse hiç rol oynamamıştı. Papanın Petrus'un onuruna iddiaları basitçe küçümsenmişti. Ama şimdi, Büyük Leo, boylu boslu ve kişilikli insan, sürüsünün çobanı olarak şehrinin harabelerine dikilip, 451 yılında Roma kapısında Hunlarrn Atilla'sını karşıladı ve -açıklanmayan bir güçle- onun çekilmesini sağladı. Leo papalık iddiasını havada bırakacak biri değildi. Ve Doğu, onun büyüklüğünden haberdar olarak, Kadıköyde ona XXVII. Yasa diye bilinen açıklamayla yanıt verdi. Thedosius konsülünün bulgularına da dayanarak piskoposlar aşağıdaki noktaya vardılar:

'Her şeyde kutsal Babaların kararlarım izleyerek ve yasarım doğruluğunu kabul ederek, şimdi okunan yasaya bağlı olan aziz Tanrının yüz elli piskoposu olan (imparator Thedosius'un mutlu amsıyla şimdi Yeni Roma olan imparatorluk şehri İstanbul'da toplanan) bizler, şimdi Yeni Roma olan İstanbul'un kutsal kilisesinin ayrıcalıklarına hükmederek inanıyoruz.. Çünkü Babalar haklı olarak ayrıcalıkları Eski#Ro-

ma'run tahtına tanımışlardır, çünkü o imparatorluk şehriydi. Ve yüz elli dindar piskopos aynı anlayışla hareket ederek, Yeni Roma tahtına en kutsal ayrıcalıkları veriyor, iktidarla ve Senatoyla onur kazanan şehrin, eski imparatorluk Roma'sıyla eşit ayrıcalıklar taşıdığı kararına varıyor, ve kiliseyle ilgili sorunlarda da onun gibi ululanması ve onun yerini alması gerektiğine inanıyoruz. Pontus'da, Asya'da ve Trakya piskoposluk bölgelerinde (şimdi azar geliyor), metropolitler ve yukarıda söylenilen piskoposlar barbarların içindedirler, kutsal İstanbul kilisesinin tahtı taralından atanmalıdırlar. Yukarıda denilen piskoposluk bölgelerinde her metropolit kendi eyaletinin piskopostan ile birlikte kendi piskoposlarını atamalıdır, fakat kutsal yasalarla da belirlendiği gibi, yukarıda denildiği gibi, yukarıda denilen piskoposluk bölgelerinin metropolitleri İstanbul başpiskoposu tarafından atanmalıdır. Geleneğe göre her zamanki seçimler yapılmalı ve ona sunulmalıdır.'<[17]>

Bizans'ın Tanrının Dünyadaki Krallığı düşüncesi, İsrailin Eski Ahit'inde olduğu gibi, siyasal, maddi ve somuttur. Musa'nın Harun için olduğu gibi, imparator da papazlar için, dünya tarihinde tanrının yasasının tek aracı olarak kavranılan bir konumdadır. Profesör Adda B. Bozeman'ın *Uluslararası Tarihte Siyaset ve Kültür'im. (Politics nd Culture in International History)* ilişkisi üstüne yazdığı usta işi araştırmasında söylediği gibi, 'Bizans yapısının ekseni, merkezi devlettir, bu anlayış ayrı fakat içice geçmiş bir çok hükümet kurumuyla gerçekleşir. Kurumlardan her biri kendi çevresine sahiptir çünkü devletin bir yönünde etkinlik göstermek üzere tasarlanmıştır. Ama hepsi, kilise işleriyle ilgili olan da içinde, hükümetin nihai başarısının, önyargılı kuramlar ve imgelerin yarattığı inanç dolu saygıdan çok, insanların kolay kanmasının uygun biçimde yönlendirilmesine bağlı olduğu düşüncesiyle kurulmuştur.'^[18]^

Dahası, 'devlet genel olarak toplumun yüce bir ifadesi olarak kabul edildiği için, bütün insan etkinliklerinin ve değerlerinin onunla doğrudan ilişki kurması istenmiştir. Bu bilginin kendi yaran için değil fakat devlete hizmet için edinilmesi anlamına gelir. Gerçekten, inanç gibi, eğirimin de siyasal bir değeri vardır.'[19]) Yalnız inanç da değil, inanan mitolojisini, yarattığı huşuyu ve hizmet etme arzusunu da eklemeliyiz.

Robert Eisler, Avrupa'da ve dünyadaki kraliyet giyim ve taçlan simgeleri üstüne ansiklopedik çalışmasında, Bizans'a giden bir gezgi-

run yazdıklarından kralın huzurunda gördüklerini tanımladığı bölümü alıntılar:

'İmparatorluk tahtının yanında pirinçten, yaldızlı bir ağaç duruyordu. Ağacın dalları sayısız pirinçten, yaldızlı kuşla doluydu. Her • kuş cinsine göre, bir nota çıkarıyordu. Ve imparatorun tahtı öyle düzenlenmişti ki, bir alçak, bir yüksek, bir göklere çıkmış görünüyordu. İki kocaman, tunç mu, ahşap mı bilmediğim aslanla korunmuştu, fakat her yerleri altın kaplıydı ve kamçı gibi kuyrukları, açık çeneleri, kıpırdayan dilleriyle kükreme sesleri çıkarıyorlardı. İmparatorun önüne götürüldüm. Benim gelmemle cinslerine göre kuşlar ötüp aslanlar kükreyince ne huşuyla ne korkuyla sallanmadım. Saygıyla üç kez yere kapandıktan sonra başımı imparatora kaldırdım, ve oturduğunu gördüğüm orta yükseklikteki döşemeyi bu tez tavana yakın gördüm, imparator değişik elbiseler içindeydi. Bunun nasıl olduğunu da anlayamadım. Belki şarap presinin serenini kaldıran makina gibi olmuştu.'^

Dr. Eisler 'Chosroes Fin bu tür şaşırtıcı bir tahtı olduğuna göre, altında yıldızlar dolanıyormuş, Romalı imparatorun İranlı rakibinden geri kalmamak için böyle saygı uyandıran fakat gene de çocukça bir tertibat kurdurmuş olduğunu söylememiz yanlış olmaz[1] diyor. Simge eski Sümer zamanlarından alma, Orta Çağda da Bizanstan Batı Avrupa ve Rusya'ya geçti. Bu etkinin daha çok barbarlann büyük tahta gönderdikleri elçilerden doğduğunu kabul edebiliriz. Adda Bozeman'ın Profesör Norman H.Baynas'tan aldığı paragraf bunu açıklıyor:

'Bir an stepten veya çölden bir barbar başkanın Bizans Tahtına geldiğini düşünelim. Görkemle, özenli imparatorluk memurlarının gösterdiği ilgiyle misafir edilecek, başkenti gezecek. Ve bugün imparatorla görüşecek. Göz kamaştıran labirentlerden, mermer koridorlardan, mozaik ve altın kaplı odalardan, uzun beyaz üniformalı saray muhafızları arasından, soyluların, piskoposların, generallerin ve senatörlerin arasından, müzik aletlerinin müziğinden ve kilise koridorlarından geçecek. Harem ağalarının yardımıyla sonunda sonsuz saltanatın, sessiz, hareketsiz, hieratik kişiyle yüzyüze gelir, Yeni Romanın Efendisi önünde yere kapaklanır. Constantine'in mirasçısı Sezarlann tahtında oturmaktadır. Başını kaldıramadan, imparator ve tahtı yukarı çıkar, imparator, değişmiş elbiseleriyle, son göründüğünden başka biçimde, tanrının ölümlü insanlara baktığı gibi, ona yukandan

bakar. Kimdir o, tahtı çevreleyen altın aslanların kükremelerini ve ağaçlarda kuşların ötüşlerini duyar, o kimdir ki imparatorun buyruklarına uymasın? Aslanların kükremesini ve kuşların ötüşünü anlamak için mekanizmalarını düşünecek zamanı yoktur. İmparator için konuşan *bgotit'in(*)* sorularına güçlükle yanıt verir, bağlılığı kazanılmıştır: Roma Hıristiyanlığı ve İmparatorluğu için dövüşecektir.'^

Bu aptalca sahneleri aklımızda tutunca. Aziz Cyril'in bir krallık kuklasını nasıl 'tanrının dünyadaki imgesi' diye övebildiğine ilişkin kuşkusuz bir ölçü keşfediyoruz.

Fakat cennetteki tanrının karısı yoktur, tmparatorunsa imparatoriçesi vardır. Ve güçlü monark Justinian *İS.* 527 yılında bu şakacı tahta çıktığında, mitolojik ve siyasal olarak Roma'yla aranın açık olmasına karşı nazik bir görev üstlendi, ve onun çok güçlü, saygın eşi The-dora kendi kişisel arkadaş-ve dostlarını yani Monofizitleri destekliye-rek Roma'yi kızdırdı.

'Büyük Thedora', Pulcheria'nın bir kopyasıydı. istanbul hipodromunda bir ayı bakıcısının kızıyken, bekar prens Justinian, otuz yedi yaşlarında, onun güzellik, zeka ve aklına hayran kalıp, umutsuz bir aşka düşünce, kızın dünyaca ünü arttı. Bir çok tarihçi onun kocasından daha yetenekli bir siyasetçi olduğunu söylüyor. Onun iizans'ın dinsel eğilimlerini Levant'ınkiyle kaynaştırma isteğinin, İkinci Roma'yi, Justinian in iki uyumsuz kültür dünyasını organik olarak ayırmamak yolunda verdiği yanlış mücadeleden, daha güçlü ve daha uzun süreli Hıristiyanlık merkezi yapabileceği düşünülüyor. Ne olursa olsun, onun Levanten yeteneğiyle gelişen siyasal teoloji harikaydı. Gibbon kitabının her bölümünde bunun üstünde durur. Burada bizim üstünde durmamız gereken yön bunun Papa Vigilius'un (537-555) inana üstündeki etkisi.

Justinian tahta 527'de kırk beş yaşında çıktı ve otuz sekiz yıl, yedi ay, on üç gün iktidarda kaldı. Hemen bütün paganları temizlemek için işe koyulup, iktidarın ikinci yılında Atina'daki Üniversiteyi kapattı, imparatorluk bildirileri ile birçok din değiştirmelere neden oldu ve Mısır'ın Monofizitlerine dinsel baskı yapmaktan ancak güzel karısının yumuşak ama belirleyici eliyle alıkonabildi.

(*) logothete- Bizans İmparatorluğunda eyalet yönetimi veya maliyede görevli yüksek memur veya İmparatoru hükümette veya başka yerlerde temsil eden görevli, (çev. notu).

543 yılında, cüretkar imparatoriçesinin öğüdüyle, Justinian Antakya Okulunun üç merhum teologunun yazılarını sapıklık olarak mahkum eden bir bildiri yayınladı. Bunun Monofizitler ile olan açıklığı kapatacağı ve Roma'yı uyumluluğa zorlayacağı umuluyordu. Çünkü yeni Papa Vigilius görevini büyük ölçüde Thedora'nın etkisi ile elde etmişti ve onun isteğine uyması bekleniyordu. Fakat Vigilius ona kocasının bildirisini desteklemek üzere verdiği sözü tutmayı o kadar geciktirdi ki, Justinian onu kaçırttı ve İstanbul'a getirtti. Papa orda *Jıudicatum'u* 548 Paskalya Yortusunun arifesinde, baskı altında yayınladı. Fakat Batılı dinadamlarından öyle itiraz yükseldi ki Justinian kurbanının sözünü geri almasına izin verdi.

Aynı, yıl Thedora kırk yaşmda kanserden öldü, konu, papa gene rehin olarak tutularak 557 yılma kadar ertelendi ve Justinian Beşinci Ekumenik Konsülü toplantıya çağırdı. Fakat Vigilius katılmayı reddetti. Onun yerine kendisi *Constitution ad Imperatorem* diye bilinen dokümanı yayınladı, imparatoru tatmin etmeyen bildiri Antakya teologlarından yalnız birinin yazılarından altı bölümü mahkum ediyor, yazarın kendisini mahkum etmiyordu. Çünkü ölülerin mahkum edilmesinin geleneksel olmadığını düşünüyordu, öteki ikisini ise mahkum etmiyordu çünkü Kadıköy Konsülünde bunlar sapık sayılmamışlardı. Justinian'ın Konsülü ise yalnız sözkonusu kişilerin kendilerini ve eserlerini mahkum etmekle kalmadı, tutsak papayı da mahkum etti. Zavallı adam sonunda işi bitik kendi adını da onlannkinin arasına kattı ve görevine dönme izni verildi, fakat yolda Sirakuza'da öldü.*[22]*

ÜÇÜNCÜ AŞAMA (630-680)

Bu Şehrazad masalının son bölümü seksen uzun yıl sonra, İmparator Heraclius'un (h. 610-641) iktidarı döneminde başladı. İstanbul patriki Sergius, bütün mito-siyasal patırtıyı çözecek bir formül buldu: Mesjhin iki 'yapısı'nın arasında tek bir 'enerji' vardı ve ikisinde de yer alıyordu. İmparator Heracliüs bu düşünceyi uygun buldu ve İskenderiye'nin Monofizitleri de 633 yılında bunu kabul ettiler. O zaman Papaya, Honorius'a (625-638), iyimser bir mektup gönderildi. Papa da bu düşünceye katıldı fakat 'enerji' terimi yerine 'irade' terimini önerdi. Böylelikle sonunda Bizans, Roma ve İskenderiye arasında her şey

çözülmüş gibi görünüyordu. Fakat yeni bir eyaletin sesi duyuldu. Kudüs patriki Sophronius etkin bir sinod-kilise meclisi mektubu yayınladı, tek 'enerji' öğretisinin Monofizitizmle aynı şey olduğunu iddia etti. Herşey tekrar hareketlendi, Kilise, imparatorluk ve herşey.

638'de imparator patrik Sergius eliyle tek 'irade' doktrininin Ortodoksluğunu ilan eden ve tek enerji' veya 'iki irade' terimlerinin kullanılmasını yasaklayan bir bildiri yayınladı. Doğuda ve Batıda itiraz fırtınaları esti ve ondan sonraki imparator Constanz II (h.641-668) basitçe sorunun tartışılmasını yasakladı. Fakat yeni, cesur bir papa. Martin (649-654) Roma'da bir konsül topladı ve 'tek irade' öğretisiyle izleyicilerini ve imparatorun tartışma yasağım mahkum etti. Bu çabasından dolayı da kaçırıldı, İstanbul'a getirildi ve halka çıplak, boynunda bir zincirle teşhir edildi, önünde tutulan kılıçla, taşlar altında, başı kesilmek üzere hapisaneye gönderildi. Cezası tecil edilerek Kırım'a sürüldü, orada .kötü muameleden dolayı son nefesini verdi[23])

Son söz, Altıncı Ekumenik Konsüle kalmıştı. 680 yılında 'iki yapı* öğretisi teyit edildi, eski "tek irade' görüşünün bütün kişileriyle uzlaşıldı ve bütün Monofizitler mahkum edildi/[24]'

Fakat, yeni ve hiç de karmaşık olmayan bir teoloji Arapç« duyulmaya başlanmıştı bile: *La ilahe illallah.* Açık 'Allahtan başka tanrı yoktur' deyişinin dikkatleri çekici- bir hoşnutluk yaratacağı anlaşılabilir. Sesleniş yirmi parlak yılda bütün Yalan Doğu'yu kapladı, Kuzey Afrika'ya yayıldı ve 711'de İspanya'ya ulaştı. 732'de Fransa'da son sınırına ulaştı, Marathon ve Makabiler'de olduğu gibi, Doğu-Bah-Doğu-Bah-Doğu dengesi içinde bir akım daha sona erdi. Bu tür bütün akımların gösterdiği gibi, işgal edilen ülkenin ana kültürünün yok edilemeyeceği bir nokta vardır. Bu kez bu noktaya Avrupa'da Poitiers Savaşında gelindi, Frank Kralı Çekiç Charles İslamı Pirenelere geri attı.

3. İSLAM PEYGAMBERİ

Rahman ve Rahim olan Allah 'in adıyla

Hamd, alemlerin Rabbi, merhametli olan, merhamet eden ve Din Günü 'nün sahibi olan Allah 'a mahsustur.

Ancak Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz. Bizi doğru yola,

nimete erdirdiğin kimselerin, gazaba uğramıyanların, sapmayanların yoluna er iştir.V[s])

Kutsal Kuran'ı okuyoruz. Metin, Kitabı Mukaddes'te yer alan yaratılış ve düşüş mitosunun değişik bir biçimiyle devam ediyor:

'Rabbin meleklere Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim demişti, melekler,örada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz Seni överek yüceltiyor ve Seni takdis etmekte bulunuyoruz, dediler. Allah, Ben şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim, dedi.

Ve Adem'e her şeyin ismini öğretti, sonra onları meleklere gösterdi, Eğer sözünüzde samimi iseniz bunların isimlerim bana söyleyin, dedi. Cevap verdiler, Sen münezzehsin, öğrettiğinden başka bi-• zim bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz Sen hem Bilensin, hem Hakim'sin. Allah Ey Adem onlara isimlerim söyle, dedi. Adem isimlerini söyleyince, Allah Ben gökler ve yerde görünmeyeni biliyorum, sizin açıkladığınızı ve gizlemekte olduğunuzu da bilirim diye size söylememiş miydim? dedi.

Meleklere, Adem'e secde edin demiştik, tblis müstesna hepsi secde ettiler, o ise kaçındı, büyüklük tasladı ve inkar edenlerden oldu. Ey Adem! Eşin ve sen cennette kal, orada olanlardan istediğiniz yerde bol bol yiyin, yâlnız şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz, dedik. Şeytan oradan ikisinin de ayağını kaydırttı, onları bulundukları yerden çıkardı.(*)

Onlara Birbirinize düşman olarak inin, yeryüzünde bir müddet için yerleşip geçineceksiniz, dedik. Adem Rabbinden emirler aldı, onları yerine getirdi, Rabbi de bunun üzerine tevbesini kabul etti; Şüphesiz o tevbeleri daima kabul edendir, merhametli olandır.'Ora-

(*) tblis, 'iftira eden', asi kökünden gelir, Şeytan, 'nefret eden', yoldan çıkma veya düşmanlık kökünden gelir, bunlar Kuranda Kötülük Gücü'nün, Zerdüştçü Argon Mainyu nun eşdeğerinin iki adıdır. Ku randa başka bir ayette İblis'in cin olduğunu okuyoruz. 'O cinlerden idi, Rabbinin buyruğu dışına çıktı' (15:50). YukardaM metinde ise melek olarak görünüyor. Cinler, İslam öncesi Arap çöl yaratıklarıdır, İslama da girmişlerdir, melekler ise Kitab-ı Mukaddes-Zerdüşt kalıtımından gelir. Kıır'an'da: 'O, insanı pişmiş çamur gibi kuru balçıktan yaratmıştır. Cinleri de yalın bir ateşten yaratmıştır' (55: 14-15) diye okuyoruz. Cinler, İslamı kabul edenler ve reddedenler diye ikiye ayrılır. Kötülük gücü, tblis, düşmüş bir melek veya reddeden üç cin olarak kabul edilebilir. İblis'ten gene söz edilecek.

dan hepiniz çıkın, tarafımızdan size bir yol gösteren gelecektir. Benim yoluma uyanlar için artık korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir, dedik, inkar eden kimseler ve ayetlerimizi yalan sayanlar cehennemlik olanlardır, onlar orada temelli kalacaklardır.'^

Her hecesinde islam'ın Zerdüşt-Yahudi-Hıristiyan kalıtımın devamı olduğu bellidir. Bu kalıtım (iddia edildiği üzere) düzenlenmiş, (gene iddia edildiği üzere) doğru yoluna sokulmuş ve nihai şekliyle geliştirilmiştir. Bütün kral efsaneleri, Çıkış, altın buzak, kayadan çıkan su, Sina Dağının yükselmesi, vb, Hıristiyan mitoslanyla birlikte, Kuran da çıkarılması gereken derslerle birçok kereler nakledilmektedir.

Kurandaki' temel köken, Arapların ve Yahudilerin IbrahJmin tohumundan geldiğidir. Kitabı Mukaddes'te ibrahim'in Sarah ve Hacar adlı iki karısı olduğu zaten anlatılmıştır. Hacar Mısırlı ve köledir ve seksen sekiz yaşmda ibrahim'e ilk çocuğu İsmail'i doğurmuştur. Ama İbrahim doksan dokuz yaşına gelince ilk karısı Sarah da îshak'ı doğurur. Tekvin Kitabında okuyoruz:

'Ve çocuk büyüdü, ve sütten kesildi, ve İshakın sütten kesildiği günde İbrahim büyük bir ziyafet yaptı. Ve Sara Mısırlı Hacann İbrahime doğurmuş olduğu oğlunun güldüğünü gördü. Ve ıbrahime dedi: Bu cariyeyi ve oğlunu dışarı at, çünkü bu cariyenin oğlu benim oğlumla îshakla beraber mirasçı olmayacaktır. Ve oğlundan dolayı bu şey Ibrahimin gözüne çok kötü göründü. Ve Allah Ibrahime dedi: Çocuktan dolayı ve cariyenden dolayı gözünde kötü olmasın; Saranın sana söylediği şeyde onun sözünü dinle, çünkü senkı zürriyetin îshakla çağrılacaktır. Ve cariyenin oğlunu da bir millet edeceğim, çünkü o senin zürriyetindir. Ve ibrahim sabahleyin erken kalktı, ve ekmekle bir su tulumu aldı, ve omuzu üzerine koyarak Hacara verdi, çocuğu da verip onu gönderdi, ve Hacar gidip Beer-şeba çölünde dolaştı.*[27]*

Bu eski aile tarihinin İslam biçimine göre, ibrahim ve ismail Mekke'de Kabe'yi inşa ettiler; bu ayrılıktan birkaç yıl önce oldu:

'ibrahim ve İsmail Kabe'nin temellerim yükseltiyordu, Rabbimiz! Yaptığımızı kabul buyur, Sen hem işitir, hem bilirsin, dediler. Rabbimiz! ikimizi Sana teslim olanlar kıl, soyumuzda da Sana teslim olanlardan bir ümmet yetiştir. Bize ibadet yollarımızı göster, tevbemizi kabul buyur, çünkü tevbeleri daima kabul eden, merhametli olan ancak Sensin.'^

Dahası, yalnız İbrahim ve oğulları değil, Yakub ve oğulları da islamdılar: 'Yoksa Yakub can verirken sizler yanında mı idiniz Oğullarına, Benden sonra kime kulluk edeceksiniz? diye sormuştu, Senin Tanrına ve ataların İbrahim, İsmail, İshak'm Tanrısı olan tek Tanrıya kulluk edeceğiz, bizler O'na teslim olmuşuzdur, demişlerdi'.^29'

Bilmeyen okuyucu belki de soracaktır, 'daha önce hiç duymadığım bu bilgilere nasıl inanayım? 'Yarat, bütün Yahudi ve Hıristiyanların hemen anhyacağı gibi olacaktır, Kitap (bu kez Kuran) Tanrının vahyidir.

Yoksa İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarının yahudi veya hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? Peki, siz mi yoksa Allah mı daha iyi bilir? de. Allah tarafından kendisine bildirilen bir gerçeği gizleyenden daha zalim kim vardır? Allah yaptıklarınızdan gafil değüdir'.<3ü>

Kuran'da adlandırıldıktan biçimiyle 'Kitap ehli' olan Yahudiler, İslamın vahyini reddettiklerinde kendi kalıtımlarının belgelerine gözlerini kapamışlardır. Ve Hıristiyanlar, üçlü öğretileriyle Tânn'ya tanrılar eklemişler, kendi peygamberleri İsa'nın sözlerini yanlış anlamışlardır; İsa, doğrudan doğruya İbrahim, Musa, Süleyman ve Muhammed çizgisindendir. ^M

Şimdi Tanrı Yahudilere seslenmektedir: 'Ey İsrailoğullan! Size verdiğim nimeti hatırlayın, ve ahdimi yerine getirin ki Ben de yerine getireyim, yoksa Benden korkun. Elinizde bulunan Tevrat'ı teyid ederek indirdiğim Kuran'a inanın, onu ilk inkar edenler siz olmayın, ayetlerimi hiçbir değere karşılık değiştirmeyin, ve yalnız Ben'den korkun'.<31>

'And olsun ki Musa'ya kitap verdik, ondan sonra ardarda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya belgeler verdik, onu Ruhul Kudüs'le destekledik. Size bir peygamber nefsinin hoşlanmadığı bir şey getirdikçe, büyüklük taslayarak, bir kısmını yalana sayıp, bir kısmını öldürür müsünüz? Kalplerimiz perdelidir, dediler, hayır, Allah inkarlarından dolayı onları lanetlemiştir. Onların pek azı inanırlar.'<32>

Kuran'ın gökten nasıl indiği ve yazıldığı tam olarak bilinmiyor. Gerçekte, Muhammed'in yaşamının büyük bir kısmı bir konjonktür sorunudur. Temel biyografi Halife Mansur (h. 754-775) zamanında, peygamberin ölümünden yarım yüzyıl sonra Muhammed ibn İshak tarafından yazılmıştır. Bu yapıt da daha sonra yazılan iki daha büyük

eserde korunan biçimiyle bilinir, İbn Hişam'm (ö.î.S. 840) Özet'i ile Taberi'nin (ö.î.S. 932) Kronoloji'si. Kısaca, biyografi, dört arta bölümde incelenebilir/[33])

1. ÇOCUKLUK, GENÇLİK, EVLİLİK VE İLK VAHİY: İ.S. 570-610

Mekke'de güçlü Kureyş kabilesinden bir ailenin üyesi olarak doğan çocuk önce babasını bir kaç yıl sonra da annesini kaybeder. Fakir fakat çok çocuklu akrabalarının desteğiyle büyümüş. Gençliğinde, yirmi dört yaşlarında, kendisinden yaşlı Harice adlı iki kez evlenmiş ve birkaç çocuğu olan zengin bir kadının hizmetine girer, ticari amaçlarla Suriye'ye gider, ve onunla evlenir. Hatice'den bebekliklerinde ölen iki oğlu ile birkaç kızı olur.

Kırk yaşında vahiyler almaya başlar. îlkinin 96. Sure olduğu bildirilmektedir 'Ey Muhammedi Yaratan, insanı pıhtılanmış kandan yaratan Rabbinin adıyla oku! Oku! Kalemle öğreten, insana bilmediğini bildiren Rabbin, en büyük kerem sahibidir. '^

Bilinen müslüman anlatımıyla bu vahiy Hira Dağınm yakınında bir mağarada gelmiştir. Dağ Mekke'den üç mil ötededir vt Muham-med bu mağarayı barış içinde tefekküre dalmak için kullanmaktadır. Çoğunlukla yalnızdır, bazen Hatice'yledir. Anlatımına göre, insanm çürümesi gizi üstünde düşünüp taşınırken parıldayan bir güzellik ve ışık onun üstüne gelip ruh ve duygularım kaplamıştır ve 'Oku!' sözcüğünü duymuştur. Ses belirginleştikçe korktu ve karmakarışık oldu, üç kez böyle olduktan sonra, karışıklık, görevinin bilincine ermesiyle bitti. Söyleyen Tann'ydı, konu insandı, Tann'nın yarattığı ve araç, kalem, kutsal Kitap di, insanlar onu okumak, incelemeli, *ezberlemen* ve ruhlarında saklanmalıydılar.

Ruhu kutsal vecdle dolmuştu fakat bu geçince dünyaya ve çevresindeki koşullara döndü, şimdi ona dünya on kat daha karanlık geliyordu. Her yeri korkunç derecede titriyordu ve doğrudan yaşamım paylaştığı insana Hatice'ye gitti. Hatice onu anladı, neşelendirdi, rahatlattı ve sinirlerini yatıştırdı, bunlarm hayal olmadığını bildi. O da kuzeni Varaka ibn Nevfel'e danıştı. Varaka Mesih inana İle Allah'a tapıyordu, duyunca o da sevindi ve Hatice kocasına döndü.

'Seçilmiş olan', dedi, 'aziz ol! Senin içinde ne kadar doğru ve saf olduğunu görmüyor muyuz? Herkes seni dışından görmüyor mu, ne

kadar iyi ve yumuşaksın, dostlarına sadık ve yabancılara konuksever-sin. Hiç bir kötü ve bedbaht düşünce senin zihnine bulaşmamıştır, gerçek olmayan bir sözcük ve düşük insanların duygulan senin du-daklarından çıkmamıştır. Her zaman Tann'nın hizmetinde biri olarak sana ben tanıklık ediyorum: Allah'dan başka tann yoktur ve sen Onun peygamberisin'.^

2. İLK ARKADAŞ ÇEVRESİ: İ.S. 610-613

İlk üç yıl Muhammed ve Hatice önce aile ve arkadaşlar arasında sonra komşular arasında özel propagandaya başladılar. Mekke, Kızıl Deniz'den 50 mil kadar içerde verimli bir vadide zengin bir ticaret şehriydi. Merkezinde Kabe olarak bilinen dikdörtgen prizma 'Küp' şeklinde bir kulübe vardı ve içine taş tann Hubal'la birlikte başka kutsal eşyalar konulmuştu. Kara taş da bugün hâlâ İslam dünyasının merkezidir. Bu taşm Cebrail tarafından İbrahim'e verildiği söylenmektedir, kulübeyi de İbrahim İsmail'in yardımıyla inşa etmiştir. Gerçekten, Muhammed'in zamanından önce de Mekke çev-resi kutsal bir bölge olarak kabul ediliyordu. Her yıl burada festival düzenlenir ve Kabe'yi de ziyaret etmek üzere akınlar halinde insanlar gelirdi.

Kuran'ın yazımı ile ilgili sorunlardan biri de Hıristiyanlık özellikle de Nasturilerden gelen Kitabı Mukaddes efsanelerinin varlığı. Ge-leneğe göre peygamber okuma yazma bilmiyordu. Fakat muhakkak çocukluğundan beri değişik dinler hakkında haberi vardı. Temelde Arapların aşiret kültleri fakat Hıristiyanlık, Yahudilik ve belki Zer-düştçülük de. Kuzeyde iki yüz mil mesafede Medine şehrinde büyük bir Yahudi cemaati yaşıyordu. Kızıl Deniz'in karşısında Ethiopya'da Kıpti Hıristiyan krallığı vardı. Kansının kuzeni Varaka Hıristiyandı, bir olasılıkla Monofizitcilerdendi. Ve kuzeyden güneye ticaret yollan Kızıl Deniz'den Hindistan'a kadar yüzyıllarca filozoftan, misyonerleri, bu türlü bilgili insanları taşımıştı.

Çocukluk ve gençlikte sözel efsane ve dinlere büyük bir ilginin var-sayımı sözkonusuydu. Kulakları delik bir çocuk, zeki bir genç, ateşli dinsel duygular ve kulak yoluyla vecd dönemleri yaşatan olağanüstü bir yetenek. Daha sonraki yaşamöyküsünün kanıtladığı gibi büyük bir fiziki güç ve ikna etme özelliği. Bir kayanın karlı bir zirveden kay-

ması gibi, bir eğimin kar biriktirmesi büyük çığlara yol açabilir. Muhammed ve Hatice'ninki de böyle oldu. İlk din değiştirenler arasında Mu hammed in genç yeğeni Ali vardı, daha sonra damadı olacaktı, azimli arkadaş (başka bir aşiretin üyesi olmakla birlikte) zengin Ebu Bekir, Hatice'nin evinden sadık köle Zeyd.

öykü şöyle anlatılıyor:

'Hatice bütün kadınlar arasında inançta yükselerek ona inandı. Sevgili Ali, on yaşında bir çocukken, fakat aslan yürekliydi, ant içti ve islamın o andan itibaren sağ kolu oldu. Sonra Ebu Bekir, içten ve temiz yürekli, zengin ve etkili bir insan, iki özelliğini de amaç için kullanarak sağ görülü ve ayrılmaz bir arkadaş olarak ona katıldı. Ve Zeyd, Muhammed'in azatlısı, özgürlüğü Tanrıya hizmet yanında bir hiçlik olarak gördü. Bunlar görevin ilk ürünleriydi: bir kadın, bir çocuk, zengin bir adam ve bir azatlı, eşit biçimde islamda bağlandılar.^[36]^

3. MEKKE'DE TOPLANAN CEMAAT: İ.S. 613-622

'Ey örtünüp bürünen Muhammedi Gecenin yansında, istersen biraz sonra, istersen biraz önce bir müddet için kalk ve ağır ağır Kuran oku. Doğrusu Biz, sana, taşıması ağır bir söz vahyedeceğiz.'^ ^

73- Sürenin etkileyici ayetleri ikinci vahiy olarak kabul edilir. Birincisinden bir zaman sonra gelmiştir, belki iki yıl belki altı ay sonra. Ve gene mağarada vahyolunmuştur.

'Örtünüp bürünen' *(ntıtzzamil)* terimi peygambere verilen adlardan biridir ve çeşitli anlamlarla anlaşılabilir. Sözlük anlamıyla peygamberin çetin aşkın-vecd durumunu anlatmaktadır, geleneğe göre böyle anlarda, peygamber uzanabilir veya oturabilir, battaniyeye sarılır, büyük bir ter içinde kutsal sözler dökülür. İkinci anlamı ise, dua eden her müslümana ilişkindir. Temiz kalpli peygamberleri gibi, hep duaya uygun bir giyim içinde olmalıdırlar. Bir hırkaya sarılıp dünyanın kibi-rini terketmelidir. Son olarak, mistik anlamda, hırka varlığın özü olan olayların dış giysisi olabilir, fakat kişinin iç dünyası tüm cesaretiyle ilan edileceğinde çıkarılmalıdır."[38]) Sonraki Surede imge sürdürülmektedir:

'Ey örtüye bürünen Muhammedi Kalk da uyar. Rabbini yücelt. Giydiklerini temiz tut. Kötü şeylerden salan. Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma. Rabbin için sabret. Sûr'a üflendiği vakit, işte o gün, inkarcılara kolay olmayan zorlu bir gündür'.'[39]'

Kıyamet mantığıyla birlikte Yargı Günü, acil hareket gerekliliği ile peygamberin vahiylerinde sık yer almaktadır. Aynı dönemde Arap dünyasında ne gibi peygamberlik hareketlerinin olduğunu bil miyoruz. Çeşitli vecd biçimlerinin, şimdi olduğu gibi, o zaman da bulunduğu kesindir. Bunların yanında bir tür Hanifler diye bilinen kimseler vardı; çeşitli biçimlerde genel monoteistik eğilimi Zerdüşt çülük, Yahudilik ve Hıristiyan merkezler çevresinden edinerek yaşa tıyorlardı. Hatice'nin akrabası Varaka ibn Nevfel de bunlardan biri olabilir. Bir başkası Mekkeli Zeyd ibn Amr'dı, Muhammed'in çocuk luğunda öldüğü görülüyor/[40]' Kısaca," Mekke'de, Muhammed'in za manında, tipik bir Mecusi oydaşması içinde peygamberce bir sese karşılık verecek ve bir kaç yıl içinde dünyayı değiştirmeye hazır in sanlar vardı. *p!P$

İlk geniş grup Muhammed'in kendi büyük ve etkili aşiretinin üyeleriydi. Kureyş aşireti Kabe'nin muhafızları ve bölgenin önde gelen halkıydılar. Peygamber onlara kutsal yerden bütün pagan imgelerin çıkarılmasını ve ilah olarak yalnız Allah'ın tanınmasını söyledi, tik Surelerden biri onlardan dilekte bulunuyor:

'Kureyş kabilesinin, yaz ve kış yolculuklarında uzlaşması ve anlaşması sağlanmıştır. Öyleyse kendilerini açken doyuran ve korku içindeyken güven veren bu Kabe'nin Rabbine kulluk etsinler'/[41]'

Peygamberin büyüyen grubunun gayreti, zamanla, aşiretlerinin ilahları ve ticaretin zenginliği kendileri için yaşamsal olanlarda tepkiler uyandırdı. Zamanla bunlar öyle güçlendiler ki islam baskı altına alınmış bir mezhep gibi oldu. Bu tür koşullarda ortaya çıkan oydaşmanın ve coşkunun yararlarıyla birlikte! Muhammed cemaatını korumak için onları gemiyle Kızıl Deniz'in karşısına, Aksum'a, Hıristiyan Habeşistan'a gönderdi. Kral onları hoşgörüyle karşıladı, öyle ki Mekke halkı eski Habeş saldırıları ve yağmaları yinelenecek diye kabuslar görmeye başladı. Kendisi Mekke'de kalan peygamber hakarete uğradı, tahkir edildi ve sıkıntıya düştü. Tam bu zamanlarda - Allahtan yeni ve harika biri, genç, etkili Ömer (Ömer ibn el-Hattab) onunla birleşti. O zamana kadar yeni inanca halkın önünde karşı çıkan Ömer şimdi -PaVlus gibi- dinin en etkileyici önderlerinden biri olmuştu.

Fakat, Peygamber, sevgili karısı Hatice öldüğünde derin bir üzüntüye kapıldı. Olağan övgüyle denildiği gibi, 'ulu, soylu hanım, hiç bir dayanağı yokken ona arkadaşlık etmiş olan, kimse ona inanmazken

ona inanan, ruhsal mücadelesinde onu anlayan ve cesaretlendiren ve vahiy geldiğinde titreyen bacaklarıyla ona inanan oydu. O, yergilere, baskıya, hareketlere, tehditlere ve acıya göğüs germişti; peygamber elli bir yaşındayken meleklere karışmıştı: mükemmel bir kadın, bütün inananların anasıydı'.[42]

Sonra, harika bir biçimde, mucize geldi: gezegenlerden müezzinin seslenişi gibiydi, yeni bir çağın şafagmı bildiriyordu. İki yüz mil kuzeydeki Medine'den çağrı gelmişti. Medine'de iki önde gelen Arap aşireti Evz ve Hazreç kabileleri birbirleriyle mücadele ediyorlardı ve Muhammed'in gelip şehirde barışı kurtarması için önde gelen kimseler bir kurul göndermişlerdi. Medine'deki güçlü Yahudi cemaatinin, çoğu da din değiştirmiş Araplardan oluşuyordu, iki Arap aşireti arar sındaki kan davası sürerse egemenliği eline geçirmesinden korkuluyordu. Muhammed sağ duyuyla önden cemaatini yolladı, çağ açan 622 yıında kendisi de gizlice yola çıktı. Yolda Ebu Bekir'le bir kaç gün mağarasında gizlendiler.

'Muhammed'e yardım etmezseniz, bilin ki, inkar edenler onu Mekke'den çıkardıklannda mağarada bulunan iki kişiden biri olarak Allah ona yardım etmişti. Arkadaşı Ebu Bekir'e, Üzülme, Allah bizimledir, diyordu. Allah da ona güven vermiş, görmediğiniz askerlerle onu desteklemiş, inkar edenlerin sözünü alçaltmıştı. Ancak Allah'm sözü yücedir. Allah Güçlü'dür, Hakim'dir'.^

4. MUHAMMED MEDİNE'DE: L& 622-632

'Göç' veya Hicret (Arapça, *hicr,* ayrılık) bütün müslüman tarihlerinde takvimin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Hicret, İslam Şeriatının kuram konumundan pratik bir konuma geçmesini ve tarih alanında ortaya konulmasını temsil eder. Medine'de, Profesör H.A.R. Gibb'in belirttiği gibi, Muhammed, Mekke'nin kuzeye giden can alıcı ticaret yolunu kesmiş ve yedi yıl Mekke'nin oligarşisinin direncini kırmak için bu avantajım çok iyi kullanmıştır.^ Önce, eşkiya gibi davranarak kervanları ele geçirmiş ve buradan elde edilen ganimetlerle Allah'a inanan cemaatini zenginleştirmiştir. Sonra, parlak bir başkumandan olarak (meleklerin yardımıyla (*)) kendininkinden bü-

(*) Constantine,Maximian'j yenmeden önce nasıl 'parlayan haç'ı gördüyse (bkz. sayfa 324-326) Muhammed ve ordusu da, ölüm dirim savaşı olan Bedir'de meleklerin ken-

yük kuvvetlerle karşılaşmış ve kendi şehrinin umutsuz tüccarlarının topladığı birlikleri yenmiştir. Son olarak, birkaç Bedevi aşiretini kendi yanma alarak, 630 yılında, karşı konulmadan Mekke'ye dönmüştür. Büyük bir simgesel temizlikle şehirdeki bütün idolleri kırrp yok etmiştir. Yerel tanrıçalardan birisinin, Naile'nin, o gün bir zenci kadının şekline girerek çığlıklarla kaçtığı söylenmektedir/[45]* Fakat Kabe deki kara taş kaldı. Bu taşm gerçekte beyaz olduğu fakat cennetten gelmiş olmasına karşın, günahkarların öpmeleriyle karardığı söylenmektedir.^

Fakat, zaferinin zirvesinde, iki yıl sonra, Peygamber bu dünyadan göçtü; fakat Kuran her zaman aydınlık saçtığına göre, sonsuzluğa göçtü diyebiliriz. Kuran'da şöyle yazılıdır!

'Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları onun olsun diye yaratmadık. Biz onları, ancak ve ancak sana gerektiği gibi yarattık, ama insanların çoğu bilmezler. Doğrusu hüküm günü hepsinin bir arada bulunacağı gündür. O gün, dostun dosta hiç bir faydası olmaz, yardım da görmezler. Yalnız, Allah'ın merhamet ettiği kimseler bunların dışındadır. O, şüphesiz Güçlü'dür, Merhametli'dir.

Doğrusu günahkarların yiyeceği Zakkum ağacıdır, karınlarında suyun kaynaması gibi kaynayan, erimiş maden gibidir. Suçluyu yakalayın, cehennemin ortasına sürükleyin, sonra başına -azab olarak- kaynar su dökün, denir, sonra ona: Tad bakalım, hani şerefli olan, değerli olan yalnız sendin, tşte bu, şüphelenip durduğunuz şeydir, denir.

Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlar ise, güvenli bir yerde, bahçelerde ve pınar başlarındadırlar. İnce ipekten ve parlak atlastan giyinerek karşılıklı otururlar. Bu böyledir, onlan iri siyah gözlülerle eşlendiririz. Orada, güven içinde olarak her yemişi isteyebilirler. Orada, ilk ölümden başka bir ölüm tadmazlar. Rabbin lütfuyla onlan cehennem azabmdan korumuştur, tşte büyük kurtuluş budur.

Ey Muhammed! Biz, öğüt alırlar diye, Kuran'ı senin dilinde indirerek kolayca anlaşılmasını sağladık. Sen bekle, onlar da beklemektedirler'.[47]

dilerine yardım ettiklerini görmüşlerdir. Cebrail dışında hepsinin sarıkları beyazdır, onunki ise tanıklara göre sarıydı (A.A. Bevan, Muhammed ve İslam, The Cambridge *Medieval History,* Old II, sayfa 318, not I, İbn Hişam'dan alıntıyla).

4. ŞERİATIN HIRKASI

Tanrının Allah denilen maskesi yüzyıllar önce Yehovanın geldiği aynı çölün ürünüdür. Gerçekten, Profesör Meek'in gösterdiği gibi(*) *Yehova,* İbrani değil Arap kökenlidir. Demek ki, bir anlamda, Muhammed'in şaşırtıcı iddiasını, Kitabı Mukaddeste bildirilen Tanrıya ilk inananların kendi Sami halkı olduğunu, kabul etmemiz gerekiyor.

Semitik çöl tanrısı olarak Allah, Yehova gibi, tipik Semitik aşiret tanrısının özelliklerini gösteriyor, fakat doğada içkin olmayıp aşkın olan ilk ve en önemlisini. Böyle tanrılar doğal düzenin incelenmesiyle ögrenilemezler; ister dış (bilim gibi) ister iç (meditasyon gibi) doğanın araştırılması yararlı olmaz; bu tür tanrıları kapsamaz. Ve ikinci özellik birincisinin bir işlevidir. Yani her Semitik aşiret için baş tanrı o halka şeriatı veren ve onları koruyandır, yalnızca da budur. O güneşle, ayla, evrensel düzenle değil, yerel yasalar ve geleneklerle bilinir. Bunlar da elbette aşiretten aşirete değişir. Yani, Aryanlar arasında baş tanrı doğaya ilişkin olduğu için, daima yabana kültleri tanımaya yönelik bir eğilim, uyuşmacılığa doğru bir eğilim varken, Samilerin inananda aşiret tanrılarının daima dışlayan, ayrılıkçı vt hoşgörüsüz bir eğilimi olmuştur.

İlkel düzeyde yerel bir tanrının bütün evrenin rabbi olması için gereklilik ve buna olanak da yoktur. Her grubun basitçe kendi yasa koyucusu ve efendisi vardır; dünyanın geri kalan kısmı, eğer böyle bir şey varsa, kendi tanrılarıyla kendi başımn çaresine bakmalıdır. Çünkü her halkın kendi efendisi olan ve şeriatını belirleyen ilahı vardır. Böyle bir düşünceye monalatri diyoruz.(**) Ve buna bağlı olarak, İsraillilerin Kenan ilini ele geçirdikleri ilk uzun ve kanlı aşamada Yehova ötekilerden güçlü olan aşiret tanrısı olarak bilinmektedir,

Bundan sonraki aşama, böyle bilinen bir tanrının evrenin yaratıcısı tanrıyla özdeşleşmesiyle Kitabı Mukaddes'in gelişmesi oldu. Dünyada İsrail'den başka hiç bir ulus bu tek Tanrıya inanmış ve onu bilmiş olduklarını iddia edemez.

'Rab şöyle diyor Milletlerin yolunu öğrenmeyin, ve gök alametlerinden yılmayın; çünkü onlardan milletler yılar. Çünkü kavmlarin adetleri boş şeydir; çünkü ağacı ormandan keserler, balta ile üstat ellerinin işidir'... Senin gibisi yoktur, ya Rab, sen büyüksün, ve ceberrut-

(*) Bkz. Sayfa 116.
,'**) Bkz. Sayfa 204.

ta ismin büyüktür. Ey milletlerin kralı, senden kim korkmaz? Çünkü sana yakışır, çünkü milletlerin bütün hikmetli adamları arasında ve bütün ülkelerinde senin gibisi yoktur. Ve hep birden budala ve akılsız oldular, putların terbiyesi! o ancak bir kütük... Fakat Rab hak Allahtır'.^

İşe bakın ki, evrensel bir konumu bulunan bu tanrı, çöl Habirularına, binlerce yıldır yazının bilindiği ve yalnız genel gök bilgilerinin değil, gezegenlerin de hareketlerinin bilinip matematik kayıtlarının tutulduğu yerleşik uygarlıkların arasına girene kadar görülmemişti. Yüksek Tunç Çağı uygarlıklarının kahinleri için kozmik düzeri, harika bir matematik düzen içeriyordu, önce yıldız gözlemcilerinin öğrendikleri gibi sürekli dönen, var olan ve kaosa dönüşen bir düzen vardı. Bu ritmin nihai temeli de bir kişinin iradesine bağlanmamıştı, örneğin Yehova gibi bir tanrıya. Tersine, bu sistemlerde kişilik, irade, merhamet, mutlak olarak kişisel olmayan, hep dönen düzende, bütün tanrıların yalnızca öğelerden ibaret oldukları bu düzende ancak ikincil bir etkileri olabilir.

Dramatik biçimde, bu görüşün tersine sahip çölün Sami halkları, daha gelişmiş uygarlık sahalarına girdiklerinde kendi aşiret tanrılarını korudular ve evrensel düzen düşüncesini kabul etmekle birlikte, tanrılarını onun içine yerleştireceklerine, onu düzenin kaynağı ve yaratıcısı yaptılar. Üstelik hiç bir anlamda içkinlik tanımadan. Çünkü hâlâ, her zamanki gibi, ayrı bir varlıktı, kişisel, insanbiçimli. Ve daha hâlâ, üstelik, aşiret günlerinde olduğu gibi, kendi halkının toplumsal yasalarıyla bilinebiliyordu. Bütün düşünebilen ve gözlemleyebilen akıl ve gözlerin bilebileceği doğa yasaları değil ama geniş ve bereketli insanlık tarihinde yalnızca belli bir toplumsal moleküle ait yasalar, ancak Tanrının tek dersi olarak bu toplumca bilinebilirdi. Aynı Yeremiya 'gök alemlerinden yılmayın, çünkü onlardan milletler yılar, çünkü kavmlarm adetleri boş şeydir' diye uyarıda bulunduğu gibi, Muhammed de, 'Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnut olacağın kıbleye(*) seni, ey Muhammed, elbette çevireceğiz. Yüzünü Mescid-i Haram semtine çevir'/[49]' uyarısı var, 'Kim isîamiyetten başka bir dine yönelirse, onunki kabul edilmeyecektir. O ahirette de kaybedenlerdendir' /[5°])

(*) *Kıble:* ibadette yönelinilen taraf, telamda kıble Mekke'de Kabe'dir ve 'doğal değil toplumsal-tarihsel bir simgedir, doğrudan doğruya islam tarih ve efsanesinin kendisine ilişkindir.

Ama Kitabı Mukaddes'in şeriatı ve seçilmiş halkı ile Kuran'daki kavram arasında fark vardır. Bunlardan ilki ve en açık olanı, Eski Ahit aşirete seslenirken. Kuran insanlığa seslenmektedir. İslam, Budizm ve Hıristiyanlık gibi dünya dinidir, Yahudilik ise Hinduizm gibi kavram olarak da gerçekte de etniktir. Muhammed'in zamanında İskender çağının hümanizmi çöl halklarına bile ulaşmıştır. İbrani İşaya'nın bildirdiği gibi, 'Ve yabancılar durup sürülerinizi güdecekler, ve ecnebiler çiftçileriniz ve bağcılarınız olacak. Fakat size Rabbin kahinleri denilecek, size Allarurruzın hizmetçileri diyecekler, milletlerin servetini yiyeceksiniz, ve onların izzeti size geçecek'.?[1]) Açık bir zıtlıkla, Kuran'da aşiret veya ırk üstünlüğü yoktur fakat mutlak eşitlik vardır. Kitap, Doğrusu bunda, kalbi olana veya hazır bulunup kulak verene ders vardır' der.([52]) Tek otantik bir toplumsal düzen anlayışı, tan-nsıyla birlikte, yeni büyük dünyanın bilgisini karşılayacak şekilde büyütülmüştür.

Ama gene de bir zorluk kalıyor. Tanrının şeriatleri, Yehova'nın çöldeki vahiylerinde olduğu gibi, var olan bir topluma gelmiştir;-oysa İslam şeriatı, yirmi üç yıl boyunca vecd anlarında bir kişinin yaydığı vahiylerle oluşacaktır. Ve bunları dünya cemaatinin kullanaFleceği geçerli bir düzene kavuşturmak görülmemiş bir cüret işidir. *Mirabüe dictu,* becerilmiştir.

Müslüman yasal düzeninde üç belirleyici kabul edilmiştir. Birincisi, elbette Kuran'ın kendisidir. Kuran'da açık emirler ve yasaklar vardır ve bunlara tartışmasız uyulur. Fakat Kuran'ın kapsamadığı beklenmedik olaylar vardır ve bunlar için müslüman kurullar oluşturulup başka 'kaynaklar geliştirilmiştir, ikinci kaynak, böylece, 'söz' veya *'hadis'* denilen bir gelenek birikimidir. Bu sözler peygamberin bir arkadaşından rivayet edilen anekdotlardır. Islan«n ilk ikinci, üçüncü yüzyılında büyük bir 'söz' birikimi oluşmuştur, en güvenilir olanları toplanıp yayınlanmıştır. Yani Buhari (Ö.870), Müslim (ö. 875) hadis kitapları. Profesör ftA.R.Gibb'in dediği gibi "bunlar hızla seri bir yetke kazannuşnr'/[53])

Gene de, Kuran veya Hadis'te bulunmayan yasal sorunlar doğ muştur. Bunların çözümü için 'analoji' *(kıyas)* denilen kararlar üretil miştir. Gene Profesör Gibb'den alıntı yaparsak: 'yeni bir soruna bir başka sorunda bulunan kararlara göre, her yerde kabul edilen ilkeler çerçevesinde, benzetme yaparak karar vermek' demektir. Profesör Gibb devam eder: ,

'Bu dar ve sözcük anlamına dayanan temel üzerinde teologlar ve hukukçular çalıştılar, ikinci ve üçüncü yüzyıllarda, islam cemaati için özellik sayılabilecek şekilde başka dinlerden ve toplumsal yapılardan da ritler ve öğretiler hukuk çalışmalarında kullanıldı. Gene de darlık, pratikten çok kuramdadır... Çünkü bir çoğui peygamberden veya bir başka kaynaktan çıkma iddiası ile geleneksel bir ortamda doğallaşmıştır.

Fakat bu mantıksal yapının temellendiği ilkeler değişmez olduğundan, sistem de, bir kez formüle edildi mi, değişmez kabul edildi. O günden bu güne, kutsal emirler ve kılavuzluğun 'yüce yolu' yani şeriat, temelde değişmeden kaldı'.[54]

Spengler, bu yaklaşımı Klasik şeriatla karşılaştırıyor.

'Klasik, hukuk pratik deneyim temelinde kasaba sakinleri tarafından üretilirken, Arap hukuku Tanrıdan gelmiştir. Tanrı hukukunu seçilmiş, aydınlanmış insanlar aracılığıyla ortaya koymuştur... Klasik hukukun yetkesi başarısına dayanır, Arap hukuku ise taşıdığı adların büyüklüğüne. Fakat bir insanın duygularında hukukun insanların iradesi veya kutsal bir kararın öğesi olması çok büyük ayrımlar yaratır. Birinde, insan ya hukukun adilliğini görür veya kuvvete başvurur, ötekindeyse, doğruluğuna bağlanır *(islam).* Doğulu ne kendisine uygulanan hukukun pratik konusunu ne de onun yargılarının mantıksal temellerini sorgulâmaz. Yani.kadı'nın halkla olan ilişkisi praetorun yurttaşlarla olan ilişkisiyle aynı değildir, ikincisi kararlarında eğitim görmüş ve sınanmış bir görüşe dayanır, ilki ise kendisinde içkin olan ve açığa çıkan ruh adına konuşur. Buradan da, yazılı hukukla olan üişkuerirtin -praetor'un fermanla, kadı'nın içtihadlarla-tamamıyla farklı olacağı anlaşılır. Praetor yoğunlaşmış deneyimin özüyle hareket eder, halbuki kadı'nın belli bir grubun oluşturduğu metinleri ilham olarak görmesi gerekir. Kadı için metnin özgün anlamı veya nereden kaynaklandığı hiç önemli değildir. Sözcüklere, *batta harflere* başvurur, bunu yalnız günlük sorunlarla ilgili değil, önüne gelebilecek büyüse! ilişkilerde de kullanılır. 'Ruh'un, 'harfle olan ilişkisini Gnostiklerden» ilk Hıristiyanlardan, Yahudilerden ve İranın kıyamete ve gizemlere ilişkin yazınından biliyoruz. Neopythagorcu felsefeden, Kabbala'dan biliyoruz, Arami dünyasının küçük yargı pratiğinde Latin kanunlarının da aynı biçimde kullanıldığından en küçük kuşkumuz yok. Harflerin, Tanrı ruhu ile içice olarak gizli anlamlan olduğu inancı kendi yazımlarını yaratan Arap dünyasının bütün din-

lerinde gerçekten. yaratıcı bir ifade bulmuştur. Kutsal kitapların bu yazıyla yazılması ve bu 'ulus'larm dilleri değişse bile şaşırtıcı bir bağlılıkla, işaret olarak korunması gerekmiştir.'^[55]'

Gibb ve Spengler, tsiam üstüne ciddi çalışma yapan hemen herkes gibi, Kuran *(kitap),* uyulması gereken tutum *(hadis)* ve analojinin *(kıyas)* karşılıklı ilişkisinden oluşan geleneğin *(şeriat),* kurulun yanılmazlığının *(icma,* oydaşma) tam ifadesi olduğu ve her sorunda inanç ve ahlakı yönlendirdiği noktasına işaret ediyorlar. Profesör Gibb, 'İsla-lirun övündüğü yönlerinden biri' diyor;

'insan ile Tanrı araşma girme iddiası taşıyabilecek bir ruhban sınıfının bulunmamasıdır. Bu doğru da olsa, İslam bir sistem olarak örgütlenince, gerçekten bir ruhban sınıfı yaratılmıştır. Bu sınıf da, Hıristiyan cemaatlerindeki gibi, aynı tür toplumsal ve dinsel yetke ve prestiji kazanmıştır. Bu, *ulema* sınıfıdır, Yahudilerdeki 'yazıcılara tekabül eden 'bilenler' veya eğitimciler'dir. Kuranın ve Geleneğin kutsallığı, uzman olarak yorumlama işini edinen kimselerin gerekli ayrıcalıkları elde etmelerine yol açan bir gelişimi de kaçınılmaz kılacaktı. Eski dinsel toplulukların etkisi de ulemanın dinsel ve toplumsal yetkesinin hızla kurulmasına yol açmıştı.

Yetkeleri daha etkin ve cemaat içinde onlara teslim olma düşüncesi daha güçlü duruma geldikçe Ulema cemaatinin inanç ve hukukla ilgili bütün sorunlarında söz sahibi olduğunu, özellikle de devletin yetkesine karşı bunları temsil ettiği iddia etti (genellikle de öyle kabul edildi). Daha ilk yıllarında (muhtemel olarak ikinci yüzyılda) cemaatin oydaşmasının (ki pratik anlamı Ulemanın oydaşması demekti) uyulması zorunlu bir karar olduğu ilkesi kabul edildi, *tema* böylelikle teologların ve yargıçların sistemin boşluklarını doldurmak için kullandıkları bir silah durumuna geldi. Hadis Kuran'ın tamamlayıcısı olduğu gibi, ulemanın oydaşması da Hadis'in tamamlayıcısı oldu.

Gerçekten, sıkı bir mantıksal çözümlemeyle, icmanın, bütün düzenin oluşturduğu zorlu yapıyı belirlediği ve ona cari verdiği açıktır. Çünkü öncelikle icma Kuran ve Hadis metinlerine güvenilirlik kazandırır. Metinlerdeki sözcüklerin nasıl telaffuz edileceğini icma belirler, onların nasıl yorumlanacağına icma karar verir. Fakat icma bunun da ötesine gider; değişmez bir kurama kavuşturulmuştur, üçüncü bir vahiy kaynağıdır! Peygamberin ruhsal ayrıcalığı, müslüman yazarların peygamberin ışığı' diye sözünü ettikleri güç, cemaatin geçici

hükümetlerindeki halefleri, 'halife'İerce devam ettirilmemişti, fakat bu kalıtım cemaatin tümüne geçmişti...

İkinci ve üçüncü yüzyıllarda belirli bir konuda ulema arasında bir düşünce birliği olduğunda, Kuran ve Hadis metinlerinin uygun bölümleriyle yeni bir düşüncenin geçerliliğini durdurmak kolay bir yoldu. Onların kararlan değiştirilemezdi. Bireysel yorum *(içtihad)* kuramsal olarak (ve pratikte de) henüz toplu bir oydaşmanm sağlanamadığı konularda geçerliydi. Kuşaktan kuşağa bu tür noktalar azaldığından sonraki yüzyıllar uleması bu düşüncelerin yazıldığı metinleri incelemek ve açıklamakla sınırlanmışlardı. Müslüman bilimadamlarınm büyük çoğunluğu 'içtihad kapısı'nın bir kez kapandığını, ne kadar yeterli olursa olsun bir *'müçtehid'in* artık hukukta yetkin bir yorumcu olarak nitelenemeyeceğini kabul etmişlerdi. Ancak çok azı, zaman zaman, kendilerinin 'içtihad' hakkı bulunduğunu ileri sürebilmişlerdi.^[56])

Profesör Gibb, İslam'da öydaşma' öğretisi *ile* varılan sonucun, Hıristiyan Kilisesindeki Konsüllerle benzeştiğini söylüyor. Dış biçimleri arasında ve sonuçlan açısından farklılıklar varsa da benzerlikler de çoktur. 'Örnek olarak' diyor, 'hukuk ve öğretide icmamn bir kaynak olarak tanınmasından sonra 'sapıklık'ın yasal bir tanımı yapılabilmiş ve uygulanabilmiştir'.'[57]^ Spengler de bu benzeşmenin üzerinde durur ve kendi Mecusi-Levanten ruhsal cemaat tarihi görüşü çizgisinde bunları Avrupa'nın bireye verdiği değerle genel bir zıtlık içinde yorumlar.

'Bizler gerçeği kendimiz için kişisel düşünce ile bulmaya çalışıyoruz, fakat Arap bilgin, topluluğun genel düşüncesiyle hareket ediyor ve öyle hissediyor. Çünkü topluluğun düşüncesi ile Tanrının düşüncesi birdir, hata yapmaz. Eğer oydaşma sağlanırsa, gerçek bulunmuştur, îcma eski Hıristiyan» Yahudi ve İran Konsüllerinin anahtarıdır, ve Valentinian ill'ün ünlü Çağrı Yasasının da anahtarıdır... Metinlerinin kullanılmasına izin verilen büyük yargıçların sayılarını beşle sınırlar; Eski ve Yeni Ahitleri, geçerli sayılabilecek metinlerin toplanması olarak anlayan mantık gibi.'^

Çok ilginç bir biçimde insan, Demir Perde kültür çevresindeki güya halk devletlerinin, konsüllerini, aklamalarım, bildirilerini ve iddialarım anımsıyor. Sanki peygamber Marx, elit ve Ulema tarafından yorumlanmaktadır, saf mitsel bir varlık olarak kalan halkın icması biçiminde ortaya konulmaktadır. Tanrı Şehri'ndeki oydaşmanm, bu

oydaşmanın coğrafi olarak dışındaki bireyin sinirlerine etki etmesi gibi bir soytan-parodinin simgesel gücünde de aynı şey görülüyor. Fakat Mecusi duygu sistemi hâlâ yaşıyor. Roma Katolik Kilisesinin Ayinlerinin erdeminin, dünyanın gerçeklerinden, Hıristiyan împara-torluklann yıkılmasından, ruhban .sınıfın yaşayışından veya dayan-dıkları mitolojinin bilim tararından çürütülmesinden hiç etkilenmemesi gibi, Islamm hırkası da -ve şimdi Halkınki de- zamanın gerçeklerinden etkilenmeyen aşkın bir düzen olmuştur. Veya kimin omuzlarındaysa onun günahlarından da bozulmamaktadır. Adda Bozeman'm çalışmasında alıntılanan Londra'da yetişmiş son dönem Hintli müslüman şair ve filozof Muhammed İkbal'in kehanetinde uyarıldığımız gibi:

Bana inanın, bugün Avrupa insanının ahlaki gelişiminde en büyük engeldir. Müslümanlar ise, öte yandan, vahiy temelinden edinilmiş düşünceleriyle, yaşamın derinliklerinden yola çıkarak, onun açıkça görülen dışsallığıru içleriyle duyuyorlar. Onun için yaşamın ruhsal temeli bir inanç sorunudur; aramızdaki en az aydınlanmış olan bir kimse bile yaşamım kolayca bu yola verebilir. Ve Islamm temel görüşüyle, insana başka vahiy gelmeyecektir, bizler dünyada ruhsal I olarak en iyi durumda olan bir halkız... Müslümanlar dünyadaki bugünkü yerlerini anlasınlar, toplumsal yaşamlarım bu nihai ilkelere göre yeniden biçimlendirsinler ve Islamm orda burda kısmen gerçekleşen amaçlarına yönelsinler. Ruhsal demokrasi Islamm nihai amacıdır'.'[59]^

Yahudi, Bizans, Müslüman ve Komünist elde edilemeyen oydaşına kavramlarmdaki zıtlıkla ilgili bir söz daha: Bu dört Mecusi kilisesinden ilk üçü açıkça sonucundan ayrılır, onların son başvurusu Tanrıyadır. Sonuncusununki ise Robert Ingersoll(*) tipi kaim kafalı on dokuzuncu yüzyıl ateizmiyle övünmektedir. Onun kutsal öznesi İşçidir, dünyadaki her fabrikada vücut bulduğu düşünülen mitsel bir varlıktır. Fakat, cennetten varsayılmış bir toplumsal varlığa doğru yapılan bu yetke gizeminin dönüşümü, otantik hukukun paylaşılan simgeselleşmesinin çağdaş, laik bir biçimidir. Ortodoks bilginin sürdürüldüğü yerlerde insanlar tarafından günü geldiğinde kendini açığa çıkaracağı bilinmektedir. Bu arada, bu ulusların hukukları, henüz şafak ışığının doğmadığı yürekleri etkileyen hayallerdir.

{*) Robert Green Ingersoll- Amerikalı hukukçu ve agnostik (1833-1899) (çev. notu)

Kuranda okuduğumuz gibi:

"Öyleyken, bunlara ne oluyor ki öğütten yüz çeviriyorlar? Arslandan ürkerek kaçan yabani merkeplere benzerler... Doğrusu inkarcılar için zincirler, demir halkalar ve çılgın alevli cehennem hazırladık. Şüphesiz iyiler- kafur katılmış bir tastan içerler... Orada tahtlara yaslanırlar, orada yakıcı sıcak ve dondurucu soğuk görmezler. Meyva ağaçlarının gölgeleri üzerlerine sarkmış ve onların koparılması kolaylaştırılmıştır. Çevrelerinde gümüş kaplar ve billur kaseler dolaştırılır. Billurları gümüş gibi parlaktır, onlara ölçüp ölçüp dağıtılır'.^60'

Yahudilikle öteki üç şeriat ülküsü arasındaki bir fark da, Yahudilik, en azından bir ölçüde, doğrudan yaşamdan çıkarılmıştır, gerçek bir topluluğun gerçek deneyimlerinin ürünüdür, oysa bir metinden oluşturulan şeriatlar, gelecek olan ideal bir topluluğun yükleneceği ve sürdüreceği kurumlardır. Yahudilik organik, esnek bir gelişimdir, ötekiterdeyse, tersine, düşünülmüş, görece katı ve sistemin dışında kalanlar için inandırıcı olmayan bir sunilik, hatta inanılmaz bir uydurmalık ve evrensellik iddialarında Yahudi peri masalı Mesihin Kıyamet gününü bastıran bir terör tehditi vardır.

5. MİSTİK YOLUN HIRKASI

Tanrı, şeriatın konusu değildir, onun üstündedir ve onun terimleriyle bilinip değerlendirilemez. Sonuçta Tanrıya hizmet ettikleri kadar onu bilmek isteyenler yanar. Tanrı şeriatın ötesinde olduğuna göre, şeriatın ötesinde ona bir yol olmalıdır. Ve Peygamber Muhammed de bu yolu görmüştür.

Sünni terimi genel, Ortodoks, tutucu İslam yolunu anlatır. Sünni yol için Şeriat Hırkası, toplulukça bildirildiği ve uygulandığı biçimiyle, oydaşma (icma) olarak yeter. Fakat iki güçlü akım tutucu Sünniliğin mutlak yetkesini tehdit etmiştir. îlki Şia, Şülerdir (Arapça *Şia* Ali'nin taraftarı^), siyasal olarak biçimlenmiş gizlilikleri saldırgan, anarşist bir damga taşır. İkincisi Sofilerdir (Arapça *Sıtfi,* sof giyen yani yünlü hırka giyen, zahid), ironi olarak İslam'da hem ahlak kural-* * lannı saymayan bir mistisizm ve hem de normal tema ve deneyimleriyle zahid ligin vecdini yaşarlar. Hepimiz Ömer Hayyam'ı biliriz (ö.tS.1123?):

Cennette huriler varmış kara gözlü İçkinin
de ordaymış en güzeli Desene biz çoktan
cennetlik olmuşuz Bak bir yanda şarap, bir
yanda sevgili

Haksızlık etmekten sakın; hak yoluna gir;
Yediğin ekmeği başkasına da yedir; Cana
kıyma, kimsenin sırtından geçinme, Seni
cennete sokmak benden, Şarap getir!

Sensiz camide, namazda işim ne?
Seninle buluş yerim meyhane.
Benim sevmem de böyle, yüce Tann: *tepM*
İstersen kaldır at cehennemine/[61]^

Daha sert ve tehdit edici bir saldırı Sema devrişlerinin okulunu kurmuş olan Celaleddin Rumi'den (1207-1273) gelir:

'Gönlü zengin bir adam bir sağıra: 'Senin komşularından biri hastadır' dedi. f~;,#;

Sağır kendi kendine dedi ki: Tut ki gittim, bu sağır kulakl o gencin konuşmasını nasıl anlıyacağım?

Bahusus, hasta kimsenin sesi zayıf ve yavaş çıkar, amma komşudur gitmek de lazım çaresiz.

Belki o dudağını kımıldatmaya başlayınca, tahmin yoluyla söylediğini anlarım.

Ey benim mihnet çeken komşum, nasılsın derim, elbette o da cevaben iyiyim komşum diyecektir.

O zaman şükürler olsun derim. Ne içtin diye sorarım. O da ya şerbet ya mercimek çorbası diye cevap verir.

Bunun üzerine, yiyip içtiğin sıhhat afiyet olsun. Kendini hangi hekime tedavi ettiriyorsun diye sorarım. O da filancaya der.

Ben de ona derim ki, onun ayağı çok uğurludur, madem ki o geliyor, senin işlerin yoluna gidecektir.

Biz onun ayağının uğurunu tecrübe ettik, her nereye giderse, muradlar hasıl olur.

O saf adam kıyas ve tahmine dayanarak tasarladığı bu cevapların doğruluğuna inanmış olduğu halde, hastayı ziyarete gitti ve:

Nasılsın? diye sordu. Hasta, Ölüm halindeyim, deyince, sağır: El-

hamdülillah, diye bağırdı. Hasta bu söze kızıp hiddetlendi.

Kendi kendine düşündü, Bunda şükredecek ne var? Demek ki bu adam benim düşmanımmış. Sağır bir sözdür tasarladı ama kıyas ve tahmini isabetli olmadı.

Bundan sonra hastaya, Ne yedin? diye sordu. Hasta zehir dedi. Sağır, Afiyet olsun, deyince, hastanın öfkesi arttı.

Bundan sonra sağır, Tedavi için hangi hekim geliyor? diye sordu.

Hasta, Azrail geliyor! Haydi buradan defol, dedi. Sağır, Onun ayağı çok uğurludur, memnun ol, diye cevap verdi ve

Sağır hamdolsun bu iş bitti, diye sevinerek dışarı çıktı.

Nice kimseler vardır ki, ibadet vazifelerini icra edip, makbul olmayı ve mükafat görmeyi ümid ederler.

Hakikatte bu gizli bir günahtır zira Haktan gayriyi hedef tutan ibadet suçtur, onun yani abidin pak zannettiği hakikatte napaktır.

O sağır ki iyilik yaptım zannetti, halbuki aksi netice verdi.

O, bir hastaya hizmet ettim, hatırını höş eyledim, komşuluk hakkını yerine getirdim, hülyasıyla rahatça oturmuştu.

Bu muamelesiyle o sağır, ziyaretine gittiği hastanın gönlünde bir ateş yakmış, o ateşte kendi de yanmıştı.

O sağırın zan ve kıyası yüzünden komşusu ile olan on yıllık ahbaplığı batıl olup gitti.

Bahusus ey efendi, senin o aşağılık kıyasın yücelerden yüce olan Allah'ın vahyine karşı olursa...

Senin his kulağın harfi ve sözü anlıyabilirse de, bil ki gaybı duyacak kulağın sağırdır/[62]'

Şia mezhebinin tarihi, Peygamberin ölümünden sonra onun halefinin kim olacağı sorununun doğup bir dizi cinayetin işlendiği döneme gider.

Halife olarak, Ömer'in de büyük etkisiyle, ilk Arkadaş Ebu Bekir seçilmiş, o da iki yıl sonra ölmüş (634) ve Ömer'i halife tayin etmişti. Bu seçime Mühammed'in yeğeni ve kızı Fatma 'run kocası, sevgili torunları Hasan ve Hüseyin'in babaları Ali'nin taraftarları *(şii)* şiddetle karşı çıktılar. Fakat o dönemde bütün işler Ömer ve taraftarlarının lehinde gelişiyordu. Arap yarımadasında oluşan bir dizi aşiret ayaklanması İslam generallerinin büyük zaferleriyle,bastırıldı, bundan sonra da, İran ve İkinci Roma'ya düzenlenen büyük seferlerle Suriye, Filistin,

Irak ve sonunda bütün İran, müslüman egemenliğine alındı. Heraclius'un Bizans ordusu(*) 636'da Yarmuk vadisinde yenildi. Şam, Baalbek, Emesa, Halep ve Antakya bundan sonra kolayca işgal edildi, güçlü Hellen şehirleri Kudüs ve Kayseri de 638 ve 640 yıllarında düştü. 637'da Fırat'ta güçlü bir İran ordusu bozgununa uğratıldı, 641'de Musul alındı. Bizans Mısır'ı 643'te çöktü. Ve zaferlerinin zirvesinde Halife Ömer bir İranlı köle tarafından 644'te öldürüldü.

Halife sorunu bu ölümle yeniden gündeme geldi. Ömer birini atamak yerine, halifeyi seçmek üzere Ali, Osman ve daha başka dört kişiden oluşan bir komite seçmiştik Osman seçildi. Fakat o da on yıl içinde, ibadet sırasında 17 Haziran 655'de öldürüldü, Ali taraftarlarına güç kazandıran koşullar doğmuş oldu.

Osman güçlü Emevi aşiretinin üyesiydi. Emevi aşireti Mekke'nin eski ailelerinden biriydi, yıllarca Peygambere karşı koymuş, sonra onun tarafına geçmiş ve Medine'ye göç etmişlerdi. Ailenin tanınmış üyelerinden biri Muaviye ibn Ebu Sufyan Ömer tarafından Suriye valisi olarak atanmıştı. Bu kez Muaviye Halife Ali ve oğullarına karşı askeri ve diplomatik bir savaş (gerçek bir kan davası) başlattı. Ali Irak'da Küfe şehrinde halifeliğini iddia etti. Fakat Emeviler onu savaşta ve hilede yendiler ve Temmuz 660'da Muaviye Kudik te halife ilan edildi. Ali bundan sonra 24 Ocakta 661'de hançerlendi. Bundan sonra oğlu Hasan, mali anlaşmayla zaferi Muaviye'ye bıraktı. Hasan 669'da öldü (belki yanlış bir iddiayla, zehirlendi) ve kardeşi Hüseyin 10 Ekim 680'de ikinci Emevi halilfesi Yezid'le savaşırken öldü. Bu gün, o tarihten bu yana Şiiler için Kutsal Cuma oldu. 'Hüseyinin öcü' halen islam ülkelerinde Şiilerin Hüseyin'in şehit oluşunu anmak için düzenledikleri ritüel törenlerin ağıtlarında duyulur. Şehit, Peygamberden de yüce görülmektedir ve Irak'da Kerbela'daki türbesi Meşhed Hüseyin Şiiler için dünyadaki en kutsal yerdir.

Kısaca, Şiiler için Emevi halifelerinin ve onlardan sonra iktidara geçen Abbasi halifelerinin hanedanları iktidarı gaspetmişlerdir ve İslam tarihi bir yanlışlıktır. Halife hak iddia etmiştir, Sünniler yanılmışlardır ve *icma* yanlış bir yoldur. Kuran'ın gerçek anlamıyla islam, geçerli olan görüşte bulunmamaktadır, Ali ve ondan gerçek İmamlara geçmiş olan bilgide yaşamaktadır,

'imam' sözcüğü genel anlamıyla camide görev yapan dinsel önderi

O Bkz. Sayfa 349. .i&Ş

anlatır, Sünni kullanımıyla daha özel anlamıysa, dört Ortodoks teolojik okulun kurucuları için kullanılır. Fakat Şiiler için yalnızca Peygamber ve Ali neslinden gelen gerçek önderlerin sıfatıdır. Gerçek imamların sayısı on ikidir ve 873-880 yıllannda yaşarken son imam Muhammed el-Mehdi kaybolmuştur. Kayıp İmam olarak bilinir ve hâlâ bu dünyadadır, inananlara 'Yolgösterenin' *(mehdi)* ikinci kez gelmesi ve İslamı doğru yola sokması beklenmektedir. Bir başka görüş yedinci imamın kaybolduğunu ileri sürer, bir başkası da beşincinin. Orda burda, sayısız kimseler 'mehdi' oldukları iddiasıyla ve siyasal ayaklanmalar çıkararak, değişik zamanlarda ortaya çıkmışlardır. Örnek olarak 'Somalili Deli Molla', 'Sudanlı Mehdi' böyle yapmış ve ingiliz birliklerince durdurulmuşlardır. Zahidliğin ve siyasetin içice geçtiği bir çok Şii mezhebi vardır. (*) Hepsinin temel ilkesi, ruhsal yetke ve dünya iktidarının Sünnilerin 'oydaşma'sında *(icma)* bulunmadığı, fakat Kayıp İmamda bulunduğudur. Kayıp İmama mutlak bir bağlılık şarttır ve Tann bilgisi yalnız onda vardır. Gerçekten, bu mezheplerin aşın biçimlerinde Ali ve torunları Tanrının vücut bulması olarak anlaşılırlar. Hepsi için de imamlar günahsız ve yanılmazdır. Ve onlar için Hıristiyan, Gnostik, Maniheist ve Neopla-tonik düşünceden türetilmiş mistik bir mitoloji gelişmiştir. Bu efsanenin Fransız ustalarından biri Louis Massignon, eski Şii "önderlerinden Mughireden (Ö.736) aldığı Dünyanın Yaratılış mitosunu çok güzel işlemiştir.

Profesör Massignon metni tartışırken şu değerlendirmeyi yapar: 'Görünüşte saf olan mitolojik bir kisve altında Mughire çoktan oldukça gelişmiş bir durumda olan Gnostik bir öğreti sunmaktadır. Tann ışık formundadır ve görünüşü, kolu bacağı alfabenin harflerinden oluşan bir insandır. Bu Işık insanın gerçeğin Kuyusu olan bir yüreği vardır. Yaratmak istediğinde kendi yüce adım söylemiştir ve adı taç gibi uçup basma yerleşmiştir. Sonra ellerinin ayalarına insanların kaderini yazmıştır ve onların işleyeceği günahlardan dolayı hiddetlenmiştir. Hiddeti ter olarak akmış ve iki okyanus oluşturmuştur,

(*) Hüseyin'in lorunu Zeyd'i imam kabul eden *Zeydiye,* feragat, gizlilik ve imama hizmette en aşırılardan olan *Ismailiye,* tsmailiyenin şiddet kullanan kolu *Karmaiiye,* 909'dan llZTe kadar Mısır'da hanedan kurmuş olan *Fatımiye,* gene îsmailiye'nin terörist bir kolu olan *Haşhaşiyyun* anılabilir. Haşhaşiyyun'un Dağların Şeyhi olarak bilinen önderleri 1256'da' Hulagû tarafından yok edilene kadar Yakın Doğuyu yıldırmişb. Ağa Han yakın zamanlardaki en tanınmış önderlerden biridir. Amerika' daki Kara Müslümanlık için de Şü esinini tartışabiliriz.

biri tuzlu biri tatlı, biri karanlık biri aydınlıktır. Bunlara kendi gölgesini katmış, ve gölgelerin gözlerini çıkararak onlardan güneş ve ayı yapmıştır, yani Muhammed'i ve Ali'yi, Fakat gölgelerden kalanı yok etmiştir ve geri kalan herkesi okyanuslardan yaratmıştır. İnananları Işıktan ve inanmayanları karanlıktan. Bunları gölgeler olarak yaratmıştır çünkü bütün bunlar maddi dünya yaratılmadan önce olmuştur. Tanrı insanlara Ali'yi yöneticileri olarak tanımalarını öğütle-miştir ama iki kişi reddetmiştir. Bunlar ilk iki çelişkidir, Ebu Bekir ve. Ömer. Onun karanlık denizdeki gözlerinin gerçek olmayan gölgeleridirler'.^

Islamda kadının ruhsal yapısı genellikle düşük kabul edilir. En azından bir Şii. mezhebine göre kadınlar cinlerin günahlarının tortusundan yaratılmışlardır, günahkarları günaha özendirmek işlevini görürler. Kadınlar tarikatlara alınmazlar ve tek değerleri günahlarından dolayı cezalandırılan ruhların geçici olarak dünyaya gelmelerinde bir araç olmalarıdır, fakat kendi ruhlan yoktur.^ Fakat gene de bu mezheplerin mitolojisinde, Fatma, Ali'nin karısı, Muhammed'in kızı ve Hasan'la Hüseyin'in annesi, kendi babasmdan bile önce gelen kutsal bir varlığa dönüştürülmüştür. Yakınlarda bulunan Gnostik etkiler taşıyan Umm el Kitab adlı Iran Şülerine' ait bir metinde şa artıcı bir anlatım görüyoruz:

'Tanrı maddi- dünyayı yaratırken insanlarla bir ahit yaptı, kendilerine Cenneti göstersin diye dua ettiler. Onlara, milyonlarca değişik renkte titrek ışıklarla bezenmiş birini gösterdi. Tahtta oturmuş, başında taç, kulaklarmda küpeler, kuşağından çektiği kılıcı tutan bir varlıktı bu. Işınımı bütün bahçeyi aydınlatıyordu, insanlar onun kim olduğunu sorduklarında, onlara bu formun Fatmanın Cennetteki şekli olduğu söylendi. Taç Muhammed'di, küpeler Hasan ve Hüseyin, kılıç Ali'ydi; ve tahtı, Yönetim Koltuğu, Tanrının, en yüce olanın kaldığı yerdi".[<65>]

Fatma bütün Muhammed ümmeti arasında saygı görür. O Peygamberin erkek doğurup soyunu devam ettiren tek kızıydı. Peygamberin sevgilisiydi ve ondan ancak bir kaç ay sonra ölmüştü. Fakat bazı Şii mezheplerde bu saygı o dereceye ulaşır ki ona 'Babasının Annesi' denir, "Güneşin Kaynağı'; ve eril bir adla anılır: *Fatir.* Bu ad 'Yaratıcı' anlamındadır ve İsa'nın- annesi Meryem gibi harfler içindeki sayısal değeri 290'dır. Çünkü, kız, eş ve anne olarak şeceredeki gizem onda kişileştirüir. Bir Şii mezhebi de onu Yanan Çalıdaki Musa ile

karşılaştırır. Kudüs'deki Aksa Camisinde peygamberin Cennete yolculuğunu yaptığı kabul edilmektedir ve Kadir Gecesinde'[66]' kader meleği Cebrail dünyaya inerek insanoğluna bağışlanmayı getirir/[67]*

Şia, son olarak, ikicidir, dünyanın durumunu inkar ederken Gnostik-Doketik bir görüş açısına yaklaşırlar. (*) Çeşitli İslam devletleri tarafından acımasız bir baskıya uğramışlardır ve tarihlerinin ilk döneminden itibaren tannyı gerçekten sevenlerin vahşice yok edildiği kötü bir dünyayla karşılaşmışlardır. Bu gizden de Profesör Massignon'un belirlediği gibi iki soru çıkar:

1. Aşktan şehit düşmek gerçek fiziksel bir acıyla mı olur, yoksa acı yalnızca görünüşte midir? ve 2. aşk için, Allah adına kendisini mahkum ettiren gönüllü kurbanın ölümden sonraki durumu nedir?

Kuran İsa'nın çarmıha gerilişiyîe ilgili olarak, onun değil başkasının çarmıha gerildiğini söyler. 'Oysa onu öldürmediler ve asmadılar, fakat onlara öyle göründü'.([68]) Gördüğümüz gibi Hıristiyan Gnostiklerin görüşü de ayruydı.(**) Aynı şekilde, Şiilere göre Ali yoluna şehit olanlar da yalnızca görünüşte acı çekerler. Onların gerçek gövdeleri cennete yükselir, onları öldürmek isteyenlerin elinde onların yerine geçenler kalır. Hüseyin'in 680 yılında Kerbela'da öldürülmesiyle ilgili popüler Öldürülme Oyunu her yıl Muharrem ayının onunda tekrarlanmaktadır. O gün müezzin minareden seslenir. 'Ey Şia, bu gün acı gündür, Hüseyin'in bedeni çıplak, çölde yatıyor'. Fakat aşın Gnostik etkiler taşıyanlar bu günü neşeyle karşılarlar çünkü şehit olan acı çekmemiştir, fakat onun gerçek gövdesi cennete dönmüştür, bilinmeyen biri de onun yerine acı çekmiştir/[69])

Mistik sufiler arasında ise acı çekme bir gerçek olarak anlaşılır, kutsal bir gerçektir, kurtuluşun yoludur. En büyük,Sufi ustalarından ve şehitlerinden Hallac'ın (858-922) sözleriyle:

'Kelebek şafağa kadar lambanın çevresinde döner, sonra arkadaşlarına gidip olanların masalını en tatlı sözcüklerle onlara anlatır. Sonra gene ateşin güvendiği gücüyle oynamak için uçar, tam kutsanmaya ulaşmak ister... Ne ışık yeter ne de ısı. Bu kez tamamiyle ışığa dalar. Ve arkadaşları onun dönüp deneyimlerini kendilerine anlatması için beklerler.

Başkalarının açıklamalarına güvenmemiştir fakat şimdi yanmaktadır. Dumana boğulur, ateşte gövdesi erir, adı, işareti kalmaz. Artık

(*) Bkz. sayfa 306.
(*•) Bkz. sayfa 313-315. i&'.

ne koşulda nasıl arkadaşlarına dönecektir, tam olarak ele geçmiştir.

Artık o Gören ve Bilen olmuştur, saf açıklamaları dinlemeyi bırakmıştır. Artık gördüğüyle bir olmuştur, nasıl görebilir?

Artık kendini benden daha fazla gizleme! Eğer gerçekten inanıyorsan, diyebilirsin: Enel Hak!'*[70])

Sufi akımının kökleri Kuran'da yoktur, Muhammed manastır yaşamına açık şekilde karşıdır. Fakat kökleri Hıristiyan Monofizit ve Nasruri keşiş topluluklarına, bunlardan başka Budist, Hindu ve daha doğuda Jain modellerine yayılır. Müslümanlık ve Yahudilik gibi, temelde kutsallaşmış laik bir oydaşmanın yardımından kaynaklanır. Sünnet olmuş biriyle evlenme ve ondan çocuk sahibi olma ritüel olarak belirlenmiştir. Kuran'da İçinizdeki bekarları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları[1] evlendirin' denmektedir/[71]) Fakat İslamın ikinci yüzyılında açıkça 'îsaya özenerek' dervişler kişisel tövbe-karlığın işareti olarak yünden boyasız hırkalar *(suf)* giymeye başladılar.(*) Bu zamanda inzivaya çekilmenin ve Kuran'ın vecd içinde okunduğu toplantıların ilk izleri belirdi. Allah'ın adının sürekli yinelenmesi *(zikr)* ve şarkılarla *(sema)* vecde ulaşılıyordu.

Bu akımın ilk aşamasında, Profesör Gibb'e göre, yalız Allah sevgisi değil, fakat korkusunun da esini vardı. Özellikle Onan gelecek olan Gazabı 'peygamberi etkilediği'gibi'*[72]' sufilere de aynı korkuyu duyuruyordu. Fakat Î.S. VIE. yüzyılda kutsanmış bir kadın, Rabia el-Adviye (Ö.801) mistik yolun dürtüsü ve sonucu olarak kutsal aşk düşüncesini geliştirdi. Onun çabasmda Allah'tan başka bütün çıkarlar (ilahlar) yok edilmişti. O ne cehennemden korkmadığını, ne de cennet için istek duymadığım fakat başka hiç bir varlığın sevgisi ve nefreti olmayan Allah aşkım özümlediğini ileri sürdü. Yüreğinde peygamber bile kalmamıştı.'[73]' Epiktetos gibi onun da köle olduğu söyleniyor, anne babası bilinmiyor. Fakat şiirlerinde, ister Hindistan, İspanya, Japonya, ister Iran olsun, .mistik yolun her zamanki'sarkışım buluyoruz:

Seni iki şekilde seviyorum: bencilce
Ve ikincisi Sana değer biçimde

(*) Ğibb, *Mulmmmmedanism* 'de syf. 132, İbn Sirin'in itirazını alıntılar, (ö. 729), 'pamuk gi yen peygamberin yolunu izlemeyi yeğliyorum.' P^'-.

Bencil sevgiyle Seni düşünürken Her
düşüncem Sana karışıyor. Saf sevgimde
Sen peçeye kaldırıyorsun Hayran
gözlerimden

Ne onda ne bunda övgü benim değil,
lkinsinde de övgü Sana, biliyorum.*[74])

Konumuzda tekrar tekrar kanıtlanan yasaya göre ne zaman Ortodoksluklar dünyada ayrışırsa, mistikler de birleşiyorlar. Ortadoksluklar temelde belli bir toplumsal düzenin işleyişiyle ilgilidirler, birey bu şuurlar içinde hareket etmelidir. Belirti bir 'duygular düzeni' her üyeyi kapsıyacak biçimde düzenin çıkarma işlemelidir, her türlü sapma şöyle veya böyle uydurularak düzenin savunusu yolunda tasfiye edilmelidir. Öte yandan, mistik yol, insanoğlunun bütün üyelerinin benzer olduğu sinir merkezleriyle ilgilenir. Yaşamın ve yaşam deneyimlerinin hazinesinden hemen fışkırırlar.

Bu konuyu *tikel Mitoloji'de* taştıştıım[75]) ve tekrar dönmeme gerek yok. Şimdiki konumuz açısından ilgilenmemiz gereken İslam'ın Seri Hırkasından da erkeklerin ve kadınların *insan* deneyimi açısından değerli yerlere ulaşmalarıdır. Eğer düşüncelerini sağ görüyle kendilerine sakhyabilirlerse. E.E. Cummings'in son yapıtının başına koyduğu Emerson'un buraya almaya değecek sözleri var: Toplum her zaman üyelerinin her birinin insanlığına karşı bir komplodur... Seslerin çoğunluğu öğretisi, ruhların öğretisinin yerini gaspeder'.^ Özelde İslamda fakat genel olarak, Levanten oydaşma dünyasında bu korkunç ikiye bölünmenin gücü büyüktür. Hindistan ve Uzak Doğuda mistik yol, temel toplumsal düzenle uyuşma içinde ve saygın bir yer edinmiştir. Fakat Ortodoks Levant'da, Tanrı Yolunun yerel, kutsal yasal, statü içinde (ister Yahudilik gibi etnik olsun, ister Müslüman dünyasındaki gibi bir dizi öncelden cebir yoluyla geliştirilmiş olsun) anlaşıldığı yerde, birey sıfıra yakın bir noktaya indirgenmiştir. Öyle ki, bir yabancı, Sigmund Freud'un hizmetlerinin bütün bölgede yüzyıllardır istenilmediğini düşünebilir.

Basra'h kadın mistik Rabia el Adviye yazılarında ilk kez şarap imgesinden 'kutsal aşk' ve kadehten "dolu yürek veya ruh' olarak sözeden kişi olarak görünüyor. Daha sonra bunlar İslam mistiklerinde tipik mecazlar oldular. İranlı Ebu Yezid (Bayazid) Bistani (Ö.874) imgeyi

şu şiiriyle tam Hint düşüncesine taşımış oluyor. 'Şarap içen, şarap ve kadeh benim!', Benim dilimle Tanrı konuşuyor ve ben kayboldum', Ben yılanın derisinden geldiği gibi Bayazıdhktan geldim. Sûnra baktım. Sevileni, seveni ve sevgiyi bir gördüm, çünkü birlik dünyasında her şey bir olabilir.', 'Hamd olsun bana!'

Yaklaşık aynı döneme ait olan Hintli Ashtavakra Samhita ile karşılaştırın: 'Ben harikayım! Bana selam!... Ben cahillik, bilgi, bilen ve bilinenin göründüğü bozulmazım'/"»

Hindistan'da bu tür heyecan hoşgörülürdü,'hatta normaldi. Fakat İslamda tehlikeliydi. Mistik yolun ikinci büyük insanı el Hallaç gelip de başka bir yerde mistik doğruluk olarak kabul edilecek şeyi -Ben Tanrıyım... Ben gerçeğim' dediğinde, çarmıha gerildi. Hallaç için mi&-tik yaşamın modeli Muhammed değil İsa'ydı. Kelebek fablından da öğrendiğimiz gibi, onun kavrayışı, acı çekme ve teslim olmaktan geçiyordu. Kendisi için hazırlanan çarmıhı gördüğünde, *Imitatio Jesu* modelini izleyerek, hazır bulunanlara seslenerek dua etti:

'Senin, kulların, sana olan yakınlıklarından ve dinlerine karşı bağlılıklarından beni öldürmek için toplandılar. Onları affet! Çünkü sen, bana gösterdiğin sırlan, onlara da göstermiş olsaydın, hakkımda böyle düşünmeyeceklerdi. Şayet onlardan gizlediğin şeyi, '>enden de gizlemiş olsaydın, böyle sözler söylemezdim. Senin yaptığın her şeye hamd olsun ve senin istediğin her şeye hamd olsun!"[78])

Mistiğin her yerdeki. toplumsal sorununun, ya Tanrının açığa çıkması ya Tanrının sadık kulu olarak, Tanrıda bulunması aynı zamanda maddi toplumsal bir olay olarak belirmesi olduğu görülüyor, ikiciler için burada bir zorluk çıkıyor onun için Tanrı ve dünya ayrıdır. Fakat ikici olmayanlar için, zorluk yalnızca mistik yolun başlangıç aşamasmdan vardır, Gerçekleşmeden önce; onun için, sonuçta herşey bir bakıma Tannda mevcuttur. Gnostik Thomas incil'inde olduğu gibi. Daha önce İsa'ya atfedilerek alıntılanmış ti: 'Ben her şeyim. Her şey Benden çıkar ve Herşey bana döner. Bir parça odun yar, oradayım, Bir taşı kaldır, beni orada bulursun'(*)

Bayazid'in yazılarında mistik yolun iki aşaması tanımlanmıştır: önce, 'kendinde yok olmak' *(fena)* ve ikincisi, Tanrıyla birlikte yaşamak' *(beka)P^* ilki Kuran'dan bir ayetten alınmadır: "Yeryüzünde bulunan her şey fanidir', ikincisi aynı Surenin izleyen ayetidir: 'Ancak,

O Bkz. sayfa 308

Yüce «ve Cömert olan Rabbinin varlığı bakidir'.*[80]* Sufiler içinde mistik yaklaşımın her. ayrımı ve deneyimi temsil edilir. Fakat, Hindistan'daki gibi, temel, fena-vecd disiplininde dünyada erimektir. Aday tam teslimiyetle Usta'ya başvurur (Sanskritce *guru,* Arabca *şeyh* veya *pir),* ve kapıdan Tann'ya daha büyük bir teslimiyete veya bunun ötesine hatta Yokluk'a geçer. Fakat, Ortodoks Kuran esiniyle 'Allahdan başka ilah yoktur' vurgunun değişimiyle artık 'Herşey Tanrıdır' anlayışına dönüşür. Tanrı olarak kabul edilmiş olan her taş, sopa, insan veya güç gerçekten Tanrıdır, çünkü Tanrı herşeydir. Bu türlü hünerli yorumlarla Kuran'm bildirimi, mistik, ikici olmayan bir anlayışa kavuşturulur. Örnek olarak, 'Biz ona şah damarından daha yakınız"[81]) veya, 'nereye dönerseniz Allah'ın yönü orasıdır. Doğrusu Allah her yeri kaplar ve her şeyi bilir'/[82]*

Kelebek gibi vecd içinde kendisini ateşe veren Hallac'ın çarmıha gerilmesinden sonra (İsa'nın çarmıha gerilmesinde de böyle bir anın olup olmadığını sorabiliriz) Sufi akım tedbirli bir nitelik kazandı. Artık (dedikleri gibi) 'Şeriatı dış hırkası ve tasavvufu iç hırkası' olarak formüle ediyorlardı. Burda Şeriatın kendisi *fena,* kendinde ölme'nin gerçekleştiği çarmıha geriliş olarak anlaşılıyordu. îslamın doruğa çıkan teologu el Gazali (1058-1111), Ömer Hayyam'ın çağdaşıydı, bu formülle tasavvufu ortodokslarca kabul edilebilir kıldı. İslamda büyük azizler dönemi sona erdi ve yerini mistik şairler dönemi aldı: Ömer Hayyam 10507-1123?, Nizami 1140-1203/Sadi 1184-1291, Rumi 1207-1273, Hafız 1325-1389 ve Cami 1414-1492.

Aşk acısı, Sufiler için, Şiilerin şehitlerin acı çekmesinin hayali olduğu görüşünün tersine, kurtuluş anıdır. Ve yukarıda sorulan ikinci soruya, ölümden sonra Tanrı adına mahkum edilmiş kimsenin durumuna ilişkin yanıt da aynı şekilde karakteristiktir. Böyle bir Tanrının Şeriatına göre sonsuz lanete mi mahkum edilecektir?

Olası bir örnek olarak Şeytanın durumu incelenmiştir ve okuyucuyu şaşırtacak bir sonuca varıldığını söyleyebilirim. Çünkü Kuran' dan okuduğumuz gibi Şeytan Adem'in önünde eğilmeyi reddetmişti, ve elbette Tann'dan başka tapılacak olmayacağı için bu doğruydu. Demek ki İblis gerçekte Muhammed'in inancına sahip kabul edilmeliydi. Yalnız Allah'ı sevdiği ve ona taptığı için insan önünde eğilmemişti, tutarsız biçimde kendi Allah'ı tarafından mahkum edilse bile, kendisine denildiği gibi Allah'dan başkasına tapmamışh. Tann, Eyüb'ün kitabmdaki gibi, adalet, tutarlılık ve her türlü düzen ve

şeriatın üstündedir. Eyub kitabından çıkarılan dersle, tasavvuf düşüncesi de, başlangıçta olduğu gibi sonunda da, Şeytanın sürülmesini, mükemmel bir dindarın, sonsuz cehennemde acı çekmesi olarak gördü. Ve büyük Hallaç gibi, onun bu konudaki değerlendirmesi, gizemde daha büyük bir derinliği gözetiyordu: Şeytan, cehennem kuyusunda sevgisini bozulmadan koruyordu, çünkü gerçekten, onu orada tutan şey buydu, sevdiğinden ayrı olmak, Tanrıyı kaybetmenin acısı, bütün acıların en büyüğüydü. Ve orada neyin desteğiyle, bütün zaman boyunca, acı içinde ve ayrı olarak dayandığı sorulursa; Tanrının sevgili sesinin yargısını bildirirken 'Çık git!' duyduğu sesin arusıyla vecde gelmiş yüreğiyle!

Şeytan da (veya bu konu için Eyub) haksız olarak mahkum edilmemişti. Çünkü kendisinin de sevgilinin formu ile yaratıldığı düşüncesiyle sevgiliyi terketmişti. Bu düşünce de en yüksek biçimiyle bir idoldu. Demek ki, Şeytan'ın katı tektanrıcılığı (Eyüb'ün, Muham-med'in, Ibrahim'inki gibi) tanrısızlığın bir başka biçimiydi. Meleklerin Adem'e tapınması doğruydu/[83]) Gene. Kuran'da okuduğumuz gibi 'O, bu misalle bir çoğunu saptırır, bir çoğunu da yola getirir - Onunla saptırdığı yalnız fasıklardır...'*[84]'

6. BOZULAN BÜYÜ

İS. 750'de Emevi hanedanı yıkılıp şimdi çok genişlemiş olan İslam İmparatorluğunun yönetimi Abbasi hanedanma geçince, başkent Bağdat'a taşındı. Arap kültürünün egemenliği yerini İran etkisine bıraktı ve çöl puritanizmi parlak Levant uygarlığına teslim oldu. Başkent Bağdat öncelikle zevkin metropoiiydi ve Harun Reşid (h. 786-809) döneminde zenginliğinin ve smırlanrun doruğuna ulaştı.

Afrika'da, Mısır, Fez, Trablus, Tunus, Cezayir ve Fas ele geçmişti. Avrupa'da, Ispanpa, Fransa'mn yarısı, Korsika, Sardunya, Sicilya ve Malta'yla birlikte alınmıştı. Asya'da Arabistan'ın dışında Filistin, Suy riye, Anadolu'nun bir kısmı, Ermenistan'a kadar uzanan ülkeler, Irak, İran, Türkistan, Belucistan, Afganistan ve Sind, Budizmin geliştiği sınırlara ve Uzak Doğu'ya kadar varılmıştı. Ve bu Asya'nın altın çağıydı. Sanat ve edebiyat, felsefe, kutsal tapmaklar, kral sarayları, yüzyıllardır insanların hayallerini ısıtan her şey artık gerçekti. Ve şimdi hepsi harap oldu.

Moğol arazilerine uzanan kervanlar Tang Çini, Raştrakuta Hindistanı ve Halifelik arasında ağ gibi işliyordu. Tüccarlar Arap, Çin ve Pallava gemilerinde yelken açtılar, garip perilerin egemenliğindeki bilinmez adalarda kendilerini tehlikelere attılar Vak Vak'ın Yedi Acaip Adası, Cinler ülkesinin ötesindeydi ve insan başı gibi meyva veren bir ağaç vardı; güneş batarken ve doğarken bu başlar 'Vak! Vak! Yaratıcı Krala hamd olsun! diye bağıriyorlardı.^[85]) Veya bu adalar, gemisi batan tüccar Sinbad'ın masallarında anlatılmıştır: Hindistan'da, örnek olarak, kralm genç kısrakları kıyıda bağlıydı, her yeni ayda, büyüsel aygırlarla birleşiyorlardı ve tayları satıldığında altın hazineler kazandırıyordu. Veya, gene muhteşem Rok kuşunun yavrularını fille beslediği ülkede vadiler elmaslarla kaplanmıştı ve ağaçlardan kafur dökülüyordu.

Bugün tüm bu ülkeleri bizler de keşfettik hatta haritalarını çıkardık fakat her nasılsa bütün büyüleri kaçmıştı. Çünkü Asya'nın harika altın çağında gerçek, şiddet ve zorluk her yerde yalnız fabllarla değil (çünkü tarihin kayıtları yavaştır) inanç ve deney olarak da dile gelmişti, bugün bize fizikçüerimizin gösterdiği gibi, hepsi gerçekti. Antikitenin kaybolan sanatının, bundan dolayı, dünyanın saf harikalarını yaşama sanatı olduğu söylenebilir. Deneyimin zorlu kabuğundan her yerde her zaman bulunan bitmez tükenmez olağanüstülükler arasmda kolayca gidip gelebilmek sanatıydı bu. İranlı şair bu gizemi kadeh ve şarap imgesiyle anlatmıştır:

> însan kadehtir, ruh içindeki şarap
> Gövde borudur, ruh içindeki ses,
> Hayyarn, insanın ne olduğunu anlıyabildin mi?
> Büyüsel bir lamba, içinde ışık.^[86])

Spengler'in gözlemlediği gibi, 'Mecusi insanın dünyası peri masalı duygularıyla doludur'.' 'Cinler ve kötü ruhlar insanları tehdit eder, melekler ve periler de onu korur. Muskalar, tılsımlar, gizemli ülkeler, şehirler, yapılar ve varlıklar, sırlı harflerle, Süleymanın mühürü ve filozofların taşı vardır. Ve hepsi titrek mağara ışığında hayali karanlığın yutabileceği bir durumdadır'.^[87])

İslam'ın, Tang Çin ve Hindistan'ın altın çağında, sonsuz güzelliklerin ve sanatların geliştiği çağda, aristokratik bir duyarlılık ve uygarlık dünyanın her yerine yayıldı, Kurduba'dan Kyoto'ya hatta şimdi

anlaşıldığı gibi Yukatan ve Peru'ya bile ulaştı. Levanten sarsılmaz oydaşma mantığının büyüsel yapısı Hint Dharma ve Çin Tao ögretileriyle karşılaştı ve uyum gösterdi. Çünkü bunların hepsinde bireyin teslim olup basitçe uyması gereken eklenilmiş bir düzen vardır, ve olanaklı olduğunda birey teslimiyetine vecd içinde gerçekleşmeyi katmalıdır. Çünkü ne Uzak Döğu'da ne Hindistan'da özgür iradenin temel alındığı bir öğreti yoktur, oysa- Levantm bütün 'kilise'lerinde gerçekten özgür irade önemli bir etkendir, tek erdemi de oydaşmaya yani Tanrının Şeriatına uymaktadır. Şeriat yerel toplumsal olarak belirlenmiş bir 'duygular sistemi' yaratır, 'inkar' bireysel yasgı ve özgürlüğe karşı karar vermek tam da Şeytanın işlediği suçtur. Roma'run yıkılışıyla Yunan ve Romanın klasik ahlak ve ruh hocaları yok olmuşlardır ve Avrupa, geri çekilen ülke, bugün 'azgelişmiş' dediğimiz ülkelerdeki yüksek uygarlık alanının dışında kalmıştır. Harun Reşid'in çağdaşı olan Charlemagne kuzey doğulu bir tür Kongo kabile reisidir. Halife armağan olarak ona bir fil göndermiştir, aynı bugün helikopter ve yatlar veya XIX. yüzyılda boncuklar gönderdiğimiz gibi. Filizlenen Büyük İnançlar döneminde hiç kimse gelecek bin yılın ruhsal ve düşünce tohumlarının Bağdat'da, Ch'ang-an'da veya Benares' te atılmayacağını fakat küçük saray okulu *Car.ss li reis, Jtostre emprere magnes* 'de Gotik basilika Aixla-Chapelle'de gelişeceğini bilemezdi.

Fakat, bir şey olmuştur.

İ.S. 1258 yılında Moğol Hakanı Hulagu Bağdat'ı kılıçtan geçirmiştir; kardeşleri Mangu ve Kubilay Hanlar da aynı şeyi aynı yıllarda Cinde yapmaktaydılar. Hindistan zaten Islamın silindiriyle parçalanmıştı; önce Gazneli Mahmud (1001) sonra da Timur'un Orta Asya sürüleriyle çiğnenmişti (1398). Uygarlıkta kutsallığın ışıması düşü eridi ve güçlü Doğu da bundan sonra, Pekin'den Kasablanka'ya kadar, kültürde öncü bir rol üstlenmedi, ikincil kaldı.

9. Bölüm

DİKİLEN AVRUPA

1. AZİZLER ADASI

İrlanda Mesih'in adını ilk kez belli belirsiz duyduğunda Hıristiyanlık inananın kabulü Kieran'da başlamıştı. Ana babası ve bütün herkes onun işlerinin erdemine hayret ediyordu. Kieran'a gebe kalmadan önce annesi bir rüya gördü. Ağzına bir yıldız düşüyordu. Rüyasını büyücülere ve zamanın öteki bilicilerine yorumlara. Ona, 'Ünü ve erdemi dünyanın sonuna kadar sürecek bir oğul doğuracaksın' dediler. Bundan sonra oğul kutsal Kieran doğdu, Clare adasına getirildi ve orada bakıldı. Gerçekten Tanrı onu anasının rahmine düşmeden seçmişti. Yapısı yumuşak ve sohbeti tatlıydı, nitelikleri ikballe elde edilebilirdi, öğütleri bilgi vericiydi ve bir azize ait her şeye sahipti.

Bir gün, Clare'de bulunduğu çocukluk günlerinde, mucizeleri başladı. Yukarıdan sağından süzülerek bir uçurtma geldi ve yüzüne doğru dalarak yuvasında Oturan bir kuş getirdi." Küçük kuşu seven Kieran onun böyle kötü durumda kalmasını doğru bulmadı, uçurtma geri döndü ve Kieran'ın önünde yan ölü kuşu bıraktı. Fakat Kieran kuşun kalkmasını ve canlanmasını istedi ve kuş kalktı, Tanrının yardımıyla tekrar yuvasına canlı uçtu.

Kieran vaftiz olmadan yıllar önce İrlanda'da hem gövde, hem ruh olarak kutsal ye mükemmel bir yaşam sürdü. O zaman İrlanda Hıristiyan değildi, fakat Ruhul Kudüs kulunda, Kieran'da yerleşti çünkü o bağımlılık ve mükemmellik içinde yaşıyordu, o zaman o Hıristiyanlık dininin Roma'da bulunduğunu duydu ve İrlanda'dan ayrılarak oraya gitti ve Katolik eğitimi gördü. Yirmi yıl orada kalıp Kutsal Kitabı okudu, kitapları inceledi, Kilisenin kurallarını öğrendi. Romalılar Kieran'ın aklım ve becerisini, bağlılığım ve inancım gö-

rünce Kilise'de papazlığa alındı. Sonra gene irlanda'ya geldi. Fakat yolda onu İtalya Patriği gördü ve rastlaştıklarında (Tanrının kullan) çok gönendiler ve mutlu oldular.

O zaman Patrik daha piskopos değildi, daha sonra oldu. Papa Celetinus(*) onu piskopos yaptı ve İrlandalılara vazetmesi için gönderdi; gerçi Patrikten önce İrlanda'da azizler vardı ama, Tanrı o gelene kadar bu görevi ve önemliliği korumuştu. Onun yardımı olana kadar krallar ve lordlar dine girmemişlerdi.

Patrik Kieran'a, 'Benden önce İrlanda'ya gideceksin ve kuzeyle güneyin birleştiği yerde, merkezinde bir kuyu bulacaksın, bu kuyuda (şimdi adı Uaran) manastırını inşa et, senin kutsal yerin ve dirilişin orada olacak' dedi.

Kieran yanıt verdi ve 'Kuyunun olduğu yeri bana bildir' dedi.

Patrik ona, 'Rabbin seninle olacak' dedi, 'Sen git, senin önünden, gidecek. Yanma benim küçük zilimi al, kuyuya varana kadar sessiz kalacak, ama ona vardığında küçük zil açık seçik bir melodiyle konuşacak, sen de kuyunun yerini bileceksin. Dokuz yıl kadar sonra da seni orada bulacağım'.

Birbirlerini kutsadılar ve öptüler. Kieran yoluna, İrlanda'ya gitti, Patrik İtalya'da kaldı. Kieran'ın zili Patrikin dediği kuyuya galene kadar sessiz kaldı, yani Uaran'a, Kieran İrlanda'ya gelince Tann ona kılavuzluk etti, o da doğrudan kuyuyu buldu ve küçük zil parlak açık bir sesle konuştu: *harcan Ciarâin* dedi; Kieran'ın papazlık bölgesini ve görevini belirledi...

Ve sözünü ettiğimiz kuyuya dokunarak, İrlanda'nın tam ortasında, güneyinin Munster ve kuzeyinin Ulster olduğu, fakat gene de Munster'de Elly denilen yerde kaldı. Burada Kieran münzevi olarak yaşamaya başadı (o zaman buralar büyük ormanlarla kaplıydı) ve - başlangıç olarak dayanıksız bir çalışma yeri inşa etti (daha sonra burada bir manastır inşa etti ve şimdi *Saighir Ckiarâin* olarak bilinen metropolis! kurdu).

Kieran buraya ilk geldiğinde bir ağacm gölgesine oturdu, fakat ağacın öbür tarafından vahşi kaim kürklü bir domuz çıktı, Kieranı görünce kaçtı ve uysal bir hizmetçi olarak döndü. Tann tarafından evciUeştirilmişti. Bu domuz Kieran'ın ilk keşişiydi, daha sonra hücrenin yapılması için dişleriyle dal ve saz toplamak için ormana gitti

(•) Papa Celestiıms, 422-432, bkz. sayfa 343.

(Kieranla'la birlikte hiç bir insan yoktu ve inzivasında müritlerinden uzaktı). Ve bulundukları ormanın dört bucağından Kieran'a çeşitli hayvanlar geldi; bir tilki, bir brock,(*) bir kurt ve bir geyik. Hepsi ona sadıktı ve keşişler gibi onun öğrettikleriyle uğraştılar ve onu memnun edecek herşeyi yaptılar.

Fakat bir gün tilki (iştahı çoktu, kurnaz ve kötülük doluydu) Kieran'ın kunduralarını çaldı ve cemaatten sakınarak kendi eski inine gitti, orada kunduraları yemek için büyük bir istek duydu. Kieran olay kendisine gösterilince keşişler ailesinden başka bir keşişi' (yani brocku) tilkiyi alıp hepsinin olduğu yere getirmek üzere gönderdi. Brock buna göre tilkinin yerine gitti ve onu tam kunduralan yerken (kulak ve bağlarını çoktan yemişti) yakaladı. Brock onunla manastıra gelmesi için ısrar etti, .'akşamüstü Kieran'a ulaştılar, kunduralan da getirdiler. Kieran tilkiye, "Kardeş, bir keşişle uyuşmayan bu işi neden yaptın?' dedi, 'Bu suçu işlemene gerek yoktu, çünkü bizim ortak, kimsenin karışmadığı suyumuz ve aynı şekilde etimiz var. Ama yapın seni, senin çıkarın için böyle yapmaya zorladıysa, Tanrı senin deri yemen için bu ağaçların kabuklarını öyle yapardı'. Kieran'dan günahlarının cezasının azaltılmasını isteyen tilki bundan sonra Kieran'ı terkedene kadar kefaret olsun diye et yemedi ve bundan sonra ötekiler kadar doğru oldu.(**)W

İrlandaya Patrik gelmesi geleneksel olarak İ.S. 432 yılında gösteriliyor. Faka bu tarih kuşkuludur. Özellikle 60'la çarpılınca (Eski Sümer altılı sistemi *soss)* ortaya 25.920 rakamı çıkıyor. Bü da tam 'Büyük' veya 'Platonik yıl' denilen yılların toplamı. Yani, gün-gece eşitliği zamanının gerilemesinin bir zodyak dönüşümünü tamamlaması için gereken yılların toplamı. Bu ilginç hesabı *Doğu Mitolojisinde* tartıştım. @) Germen ilahı Odin'in savaş salonunda 540 kapının bulunduğu ve her birinden 800 savaşçının 'Kurtla Savaş'a uğurlandığı, kozmik eonun sonunda gönderildikleri ortaya çıktı. 540 x 800 = 432.00, bu da Hindistan'da kozmik eon'un toplam yıllarının sayısı. Bu sayının en

(*) Brock: Kelt, kökenli, İrce ve Galce sözcük, Avrupa türü porsuk'un adıdır (çev. notu).

(**) British Museum Egerton MS 112'den 1780-82'de Cork'lu Maurice O'Conor tarafından yazılmış, muhtemelen öğrencisi Blerney yakınındaki Raheenagh'lı John Murphy'den (şimdi Royal Irish Academy'de) çıkarılmış kopyadan. Standish O'Grady, 'metin, çağdaş İrce'nin (yani XVII. yüzyıl) güzel bir örneği. Dil ve imlası düzgün. Fakat Latince'den doğrudan çeviri (Codex Kilkenniensis, İrlanda Fransisken rahip John Colgan tarafından 1645'de Acta Sanctorum Hibemiae: Lbuvain'de basılmış) üslup olarak 'streng irisch' diyor. Kieran'ın kronolojisi tamamiyle karışık.' ′■-

eski ortaya çıktığı yerlerden biriyse Babilli kahin Berossosün yazılan; Î.Ö. 280de, Sümer şehirlerine kralların inişi' efsanesiyle mitsel tufan arasında on kralın 432.000 yıl hüküm sürdüğü belirtiliyor. Tekvin'de, Adem'in yaradılışından Nuh'un tufanına kadar on kral bulunduğunu ve 1656 yıllık bir dönem olduğunu göstermiştim. Fakat 1656 yılda 86.400 *yedi-gün* (yani Hellenist-İbrani) hafta varken, Babil yılları gün olarak hesaplanırsa 432.000 gün 86.400 *beş-gün* yapar (yani Sümer-Babil haftası). Ve son olarak, 86.400 : 2 = 43.200:. hepsi 432 sayısı ile eon'un yenilenişi arasında bir ilişki gösteriyor. Ve böyle bir yenilenme, İrlanda'ya Patrikin gelişinde pagan eon'dan Hıristiyan eon'a geçişi gösteriyor.

Patrik İ.S. 389-461 yıllarında yaşamış görünüyor. (*)' Onu atadığı varsayılan Papa Celestine I'iri gerçekten 432 yılında öldüğünü gördük. Böylece, Patriğin yaşadığı dönem, bir yandan, Theodosius I'in (h. 379-395) Klasik paganisme son verdiği dönem, öte yândan Germen kabilelerinin dağılıp Avrupa'nın büyük bölümüne yayıldıkları dönem. Fakat İrlanda bu dönemde işgal edilmemişti, orada Hıristiyanlığın uzak bir kolonisi bozulmadan kaldı. Roma'yla bağıntısı kesildi. İngiltere ve kıta ise savaşan Germen kabilelerinin kurbanı olmuştu. Ve elbette Patrik'in yaşamı mucizelerle doludur. Biyografisini Jski İrce biçiminden okuyoruz:

'Doğar doğmaz vaftiz edilmek üzere kör, geniş yüzlü Gornias adlı bir çocuğa getirilmişti. Fakat Gornias'ın vaftiz etmek için orda suyu yoktu. Onun'için bebeğin eliyle toprağın üstüne haç işareti yaptı ve oradan su fışktırdı. Gornias kendi yüzünü yıkadı ve hemen iyileşti, daha önce hiç görmemiş olduğu alfabenin harflerini de anladı. Yani orada, Tann hemen Patrik için üç mucize gerçekleştirdi, topraktan suyun fışkırması, kör gencin gözünün açılması ve daha önceden harfleri bilmezken vaftiz etmek için yüksek sesle okuyabilir hale gelmesi. Patrik böyle vaftiz edildi.'[4]' .

Patrik İrlanda'ya başpiskoposluğa gelirken yirmi dört kişiydiler ve İngiltere'de yolculuğa hazır hafif bir tekne buldu.

"Ama gemiye gelindiğinde cüzzamlınm biri ondan yer istedi ve hiç boş yer de yoktu. O zaman o da denize her zaman yanında taşıyıp sunaklar sunduğu taşı koydu, *Sed tarnen,* Tann orda- bir mucize yarattı,

(*) Efsaneye göre ise, Patrik 492 veya 493 yılında öldü (Musa gibi) 120 yaşında. Whitley Stokes, *The Tripartite Life of Patrick with Other Documents Relating to'That Saint* (Londra: Eyre and Spottiswoode, 1887), Cilt I, sayfa, cxxvi. .

yani, taş batıp dibe gitmedi, onların arkasında da kalmadı, fakat onlarla birlikte, cüzzamlı üstünde İrlanda'ya kadar yüzdü.

Sonra Patrik İrlanda çevresinde yoğun bir cinler halkası gördü, yani, her yandan altı günlük bir yolculuk vardı.[5]

O günlerde İrlanda'nın dinsiz kralı, Niall'ın (h. 428-463) oğlu Laeghaire (Leary) idi, ve vaki oldu ki, Patrik'in vazetmek için orda bulunduğu zamanda. Paskalya arifesinde gemisini Boyne ırmağındaki koya getirmişti. Tara da kralın kaldığı yerde festival hazırlanıyordu ve bu dönem boyunca ateş yakmak yasaklanmıştı. Bu arada Patrik gemiden indi ve yürüyüp Slane'e gitti, orda çadırını kurdu ve bir Paskalya ateşi yaktı. Ateş bütün Mag Breg'i aydınlattı, Tara halkı çok uzaktan ateşi gördüler.

Kral, 'Bu bizim kanunumuzun yasağının kınlmasıdır dedi, 'gidip kim olduğunu öğrenin'. Büyücüleri de 'Ateşi biz de gördük. Dahası, yakıldığı gece söndürülmezse kıyamet gününe kadar sönmeyeceğini de biliyoruz, onu kimin yaktığını da biliyoruz, eğer durdurulmazsa sonunda İrlanda krallığını ele geçirecektir' dediler.

Kral bunu duyunca çok rahatsız oldu, 'Bu olmamalı' dedi. Gidip onu öldüreceğiz. Arabaları ve atlan koşuldu, o ve adamları gecenin sonuna kadar ateşe doğru ilerlediler.

Büyücüleri- krala, 'Ona gitme, bu onun için şeref olabilir, bırak o sana gelsin, ve kimse ona kalkmasın, senin huzurunda görüşelim' dediler. Ve böyle yapıldı. Ve Patrik arabalarının ve atların çözüldüğünü görünce söylendi: 'Bazıları arabalara, bazıları atlara güvenir, ama biz Ulu Rabbimiz Tanrının adına güveniriz'.

Hepsi huzurda kalkanlarının kenarları çenelerine dayalı oturuyorlardı ve hiç biri kalkmadı. Fakat yalnız biri, onda Tanrıdan bir şey vardı, adı Erc'di, sonraki piskopos Ere, Slane'da çok sayılan. Patrik ona kutsanmayı bağışladı, ve o da Tanrıya inandı, Katolik inanca bağlandı ve vaftiz edildi. Patrik ona, 'Senin şehrin dünyada yükselecek ve soylu olacak' dedi.

Sonra Patrik ve Laeghaire birbirlerine haberleri sordular, büyücülerden biri yani Lochru çok kız"dı ve gürültüyle kavga ederek Patrik'e sorular sordu, Üçlü'ye küfrederek kötü yola girdi. Patrik ona gazapla baktı ve yüksek bir sesle Tanrıya seslendi ve: Rabbim, her şeyi yapmaya gücün yeter ve her şeye sana dayanır, vazetmek için, senin adını anmak için bizi buralara dinsizlere sen gönderdin, bu tanrısız senin adına küfreden adamı kaldır ve herkesin gözü önünde yok et' dedi.

Bu konuşmadan daha çabuk bir şekilde cinler büyücüyü kaldırdılar ve tekrar yere bıraktılar, başı bir taşa çarptı ve beyni dağıldı ve herkesin gözü önünde toz ve kül oldu. Tartışan dinsiz ev sahipleri korkuya kapıldılar.

Kral Laeghaire Patrik'e çok öfkelendi ve onu hemen Öldürmek iste di. Bunu öbürlerine dedi: 'Papazı kesin! 'Patrik dinsizlerin üstüne gel diğini kavrayınca yine yüksek sesle bağırdı: 'Tanrı yücelsin ve onun düşmanları dağılsın; ondan nefret edenler ondan kaçsınlar. Duman gibi kaybolsunlar. Mumun ateşin önünde eridiği gibi tanrısızlar Tanrının önünde erisin!' Aniden güneşin önünü karanlık kapladı, büyük bir deprem oldu, her yer sallandı, gök yerin üstüne düşmüş gibi oldu, atlar korkuyla kaçtılar ve rüzgar arabalan tarlalara fırlattı. Orada bulunan herşey birbirine karıştı, herkes birbirini kesiyordu ve kralla birlikte dört kişiden başka kimse kalmadı, yani kral, kraliçe ve büyücü kahinlerinden ikisi * v.

Ve kraliçe, Liathan oğlu Tassach/in kızı Angas korkuyla Patrik'e geldi, ona, 'adil ve güçlü adam, kralı yok etate. O sana gelecek ve isteğini yapacak, diz çöküp Tanrıya inanacak' dedi. Böylece Laeghaire geldi ve Patrik'e diz çöktü, onunla sahte bir barış yaptı. Bir zaman sonra ona, 'Gel, rahip, Tara'ya gidelim, seni İrlanda halkuan önünde de tanıyayım' dedi. Her yolda bir tuzak kurmuştu.

Fakat Patrik, uşağı Benân'le birlikte sekiz arkadaş bütün bu tuzak ları geyik şeklinde aştılar. Arkalarından omuzunda beyaz bir kuşla bir geyik yavrusu koşuyordu, bu da Benân'le sırtındaki Patrikin yazılarıydı/[6]) ~mt#

Patrik'in en büyük değişikliği, Mag Slecht tepesinde Cenn veya Cromm Cruach, 'Baş' veya 'Dağın Gagası' olarak bilinen hepsi taştan on iki idolu değiştirmesidir. Halloween'de (Samhain) İrlandalıların üçüncü çocuklarını bu tanrıya sundukları söyleniyor. Bu tanrı herhalde Tuatha De Danann'm Dağda sidir. Dagda'nın kazanı hiç yemeksiz kalmaz, ağaçlan hep meyvayla dolar ve domuzları (biri canlı, öteki hep pişirilmeye hazır) sidhe'sinin ölümsüzlerinin ziyafetinde tükenmezdi^*) Efsane Patrik'in Mag Slecht'e, İrlanda'nın altın ve gümüşle çevrili ana İdoluyla onun çevresindeki on iki tunç idolun bulunduğu yere su yoluyla gittiğini söylüyor. Sudan bunlan gördüğünde

{*) Bkz. Sayfa 252-254. Sidhe: İrlanda edebiyat ve folklprunda sakinleriyle birlikte perili tepeler (çev. notu).

ve yakınlaştığında, elini kaldırıp değneğiyle vurmak istedi fakat değneği kısa geldi, gene de kenarını sıyırttı. Değneğin izi hâlâ sol yanda vardır, gene de değnek Patrik'in elinden düşmemiştir. Aynı anda toprak öteki on ikisini başlarına kadar yuttu, bunlar da halen mucizenin işareti olarak dururlar. Cine lanet etti ve onu cehenneme sürdü, sonra orda bir kilise kurdu, Domnach Maige Slecht; akrabası ve kahin Mabran'ı orada yerleştirdi. Birçoklarının vaftiz olduğu Patrik'in kuyusu da oradadır.™

Fakat İrlanda'nın hıristiyanlaşmasıyla ilgili bizim için önemli olan yön, peri kalelerinin gizemliliği ile Roma Katolik Kilisesinin çelişkisi değil nihai uyumudur. Kral Laeghaire'nin büyücüsü Patrik'in yüce tanrısı tarafından altedilmişti ve ada azizin yaşamı sırasında bile, Hıristiyanlığa dönmüştü; gerekli olan bütün manastırları, kiliseleri, emanetleri ve çan sesleriyle. Fakat bugün kültür tarihçisinin kuşkusuz pagan kralın ve onu izleyenlerin vaftiz olmasıyla kitle halinde din deştirmenin nasıl olduğunu sormaya hakkı var. Ve soru, yeni dinin öğretileri 2 bin mil ötede halen toplantılarda şekillenme sürecindeyken sorulmaktadır.

Daha önce,-ilkin monark Constantine'in (h. 324-337), daha sonra aziz Patrik'in Kuzey Afrikalı çağdaşı Aziz Augustine'in (354-430) mücadele ettikleri sapık Dortatistlerden söz etme şansımız zaten olmuştu.(*) Tartışma, kutsallığın, onu taşıyan kimsenin ruhsal durumunun değeriyle mi ifade edileceği sorusuna dönüşmüştü ve ortodoks yanıt hayır olmuştu: Kilise (Augustine'in selefi Mileumlu Optarus'un sözleriyle) 'kutsallığı ayinlerle beliren bir kurumdur, kişilerin onuru ile hesaplanmaz... ayinler kendiliklerinden kutsaldır, insanlar aracılığıyla değil'.'[8]) Öğreti için yeterli! Fakat bunu alan Keltik uluslardan ne haber? Elbette şunu sormak affedilebilir (gerçekten böyle bir çalışma için de gereklidir): Bu Levanten kurum, desteklendiği mitoslarla, yalan zamanda pagan olan ve öte dünyadaki saadeti büyü olan Hyperborean(**) halk tarafından tam olarak nasıl anlaşılmış ve uygulanmıştı?

Kuzeyin eğilimi için önemli bir ipucu Patrik'in çağdaşı iki İrlandalı olabilir, Pelagius ve baş rijüridi Caelestius. Özgür iradeye ve doğuştan tanrısal yapıya dayanan temelde Stoik öğretileriyle insanın

(*) Bkz. sayfa 324-330.
(**) Hyberborean: Kuzey rüzgarlarının ötesinde ebedi ışık ve bolluk ülkesinde yaşadığı kabul edilen toplumun üyesi (çev. notu).

günahla bozulmadığını yalnızca biçimlendiğini savunarak büyük rakipleri Augustine'le taban tabana zıt bir görüşe sahiptiler. Augustine için (Kilise için olduğu gibi) insan yapısı iyi olarak yaratıldıysa da Adem'in günahı ile bozulduğu için merhamet olmadan erdeme kavuşamaz. Kerem de yalnızca İsa Mesihin erdemiyle düzenlenen ayinlerle elde edilebilir. Kerem olmadan insanın özgür iradesi ancak kötülükleri ister ve cehenneme gider. Sonuç olarak (düşen) insan kendisini kurtaramaz, fakat ancak Augustine'in Donatistlere karşı yiğitçe savunduğu bozulmaz Levanten bakımevinin erdemiyle kurtulabilir. Bu da, insanın günahı Kiliseyi bozamaz demektir, ne de insanın yalnızca insanca olan erdemleri insanı kurtarabilir. Pelagius' un Kuzey Afrika Maniheizmi olarak kötülediği inanca karşı, İrlandalı sapkınlar da kendilerini resmen mahkum ettiren aşağıdaki altı noktalık öğretilerini ilan etmişlerdi:

1. Adem günah işlemese de ölecekti,
2. Adem'in günahı yalnızca kendisini yaraladı insanoğlunu de-

m

3. Yani doğan çocuklar Adem'in Düşüş'den önceki durumundadırlar, bunun sonucu olarak bebekler *vaftiz* edilmeseler de sonsuz yaşama sahiptirler,
4. insan ırkı Adem'in ölümünden veya günahından dolayı ölmez ne de tekrar Mesih'in dirilişi ile kıyam edecektir,
5. Yeni Ahidin İncili kadar eski Ahidin Şeriati de cennete götürür, ve
6. Mesihin gelmesinden önce de günahdan tamamen temiz insanlar vardı.

Bu sapkınlığa göre, Tanrının iyiliğinden ve doğruluğundan dolayı onun yarattığı her şey iyidir. İnsan yapısı bozulmaz biçimde iyidir ve yalnız kazayla değişebilir. Günah, doğruluğun yasakladığı bir şeyi bilerek istemeyi içerir, böyle bir değişmedir: daima anlık bir karar verme isteğidir ve hiç bir zaman kötü bir yapı yaratacak biçimde etkinlik kazanamaz. Bu olmazsa kötülük de kalıtımsal olamaz. Dahası, bozulmaz olan irade daima kendiliğinden iyiye yöneliktir. Mesih de bu ilkeyle hareket eder, ayinler bir güç olarak değil bilgi olarak işlev görürler. Bunların bütün hepsi de Doğulu ve Stoik öğretinin bir biçimini oluştururlar, kendine güvenme (Japonca, *jiriki* 'kişinin kendi kuweti'(*)) veya Pelagliuscu sözleriyle: *homo libero arbitrio emancipatus*

(*) *Doğu Mitolojisi, sayfa* 315, 502 ve bkz. sayfa 213.

a deo, insan özgür yaratılmıştır. Tanrıdan, Kiliseden ve Mesihin Yaşayan Gövdesinden tamamiyle bağımsızdır, fakat Mesih, Kilise ve ayinlerden çok fazla öğrenir ve yardım görür [9]

Kuzeyin anlayışım ilişkin ikinci ip ucu Profesör Adolph Harnack' in 'çağının en bilgili ve akıllı adamı' diye nitelediği^0) Neoplatonik filozof Johannes Scotus Erigena (İ.S. 815-877) da görülüyor. Otuz iki yaşındayken Karolenj saray okulunu düzenlemesi için Kel Charles tarafından Fransa'ya davet edilmişti. Temel eseri *De divisione naturae* (865-870) yapıyı Tanrının dört açıdan görünümü olarak açıklar. Bunlar Tanrının formları değil, bizim düşüncelerimizin formlarıdır: 1. Yaratılmamış Yaratılış, 2. Yaratılmış Yaratılış, 3. Yaratılmış Yaratılmamış ve 4. Yaratılmamış Yaratılmamış. Birincisinde Tanrı her şeyin kaynağı olarak kavranılır. İkincisi iradenin değişmez kutsal eylemlerinin yapısıdır, başlangıçta bulunan temel düşünce ve arketiplerdir, formların formlarıdır. Sonraki yapının zaman ve mekan içindeki bireysel durumu ve formlarıdır. Ve dördüncüsü Tanrının her şeyin sonu olarak kavranılmasıdır. Hiç bir Schopenhauer öğrencisi bunları anlamakta zorluk çekmez. Tanrıyı olduğu gibi bilmek olanaksızdır. *Aynı önerme Tanrı için hem savunulabilir hem de reddedilebilir. Fakat savunu mecazi iken (Tanrı iyidir), red gerçektir (Tanrı iyi değildir). Çünkü Tanrı bütün önermelerin, kategorilerin ve karşı çıkmaların ötesindedir.^*)* Dahası Tanrı ne olduğunu bilmez çünkü O ne değildir: bu kutsal cehalet bütün bilgiyi egemenliği altına alır ve gerçek teoloji bu nedenle olumsuz olmalıdır. Tanrı kötüyü de bilmez, eğer bilseydi kötü var olurdu, oysa kötü bizim kendi bilgisizliğimizin sonucudur (Yaratılmış Yaratılmamış). Bütün zaman ye mekan, nitelik ve nicelik, doğum ve ölüm, erkek ve dişi, vb, bu bilgisizliğin sonucudur. Tanrının yarattığı her şey ise, öte yandan, ölümsüzdür, ve bozulmayan gövde, bizim tanrı yaradılışlı formumuz, yapımızın gizli bölgeleri olarak saklanmıştır; bu ölümlülük zihnimizden çıktığında yeniden görünecektir. Günah yanlış yönlendirilmiş iradedir ve yanlış yargılarının boşuna olduğunu bularak cezalandırılır. Cehennem günahkar iradenin iç durumudur. Ve Cennet ve Tekvih'deki Düşüş zihnin alegorik durumlarıdır, tarihöncesi geçmişin episodları olarak anlaşılmamalıdır. Zihnin doğruluğu felsefe (akıl yürütme) ve din (yetke) tarafından sağlanır fakat ikincisinin ölçüsü birincisidir, birincininki ikinci

(*) Bkz. sayfa 8.

değil. Yani Mesih'in Yaşayan Gövdesi Kilise değildir, dünyadır, çünkü Tanrı her yerde mevcuttur, bu nedenle her şey hem tanrısaldır hem değildir.

Söylemeye gerek yok, Erigena'nın Neoplatonist felsefesi Roma tarafından mahkum edildi, dahası, muhtemelen doğru olan (büyük bir öğretmenin basma gelmeyecek) bir öykü vardır, öğrencileri onun kalemleriyle öldürmüşlerdir/[11])

Kuzeyin düşüncesine ilişkin son ipucu olarak trlanda Kells Kitabının garip aydınlatmalarının üstünde durayım. Kitap, Scotus Erigena dönemiyle(*) 30. şekildeki(**) Tunc-sayfası diye bilmen Matta'ya göre İncil'in 'onunla beraber iki haydut, biri sağında biri solunda olarak haça gerildi' *(Tunc cru/cifixerant/XPI cum eo du/os la/trones)* sözlerini taşıyan sayfanın zamanı arasında yer alır/[12]'

Şekil 3i). Ununla beraber iki haydut, biri sağında ve biri solunda olarak haça gerildi'.

(*) Sir Edward Sullivan'a göre, *The Book of Kells* (Londra, The Studio Limited, 4. Baskı, 1933) sayfa: vii, '9. yüzyılın sonu'. (**) Şekil Sullivan'dan alınarak John Mackey tarafından benim için çizilmiştir, op. cit.
tablo XL

Kendini tüketen ve yenileyen kozmik yılım tanıyoruz, aslan başlan eski Sümer aslan-kuş'u anımsatırken, Tunc sözcüğünün T'si de yılanı çağrıştırıyor, dolanmış zıt çiftleri ya yutuyor ya kusuyor, ya da ikisi birden. Yüan öğrendiğimiz gibi, genel.olarak yaşamın kendini tüketen ve yenileyen güçlerin simgesi, zamanın ay gizemi; aslan ise, sonsuzluğun kapısı olan güneş gücü. Sarılan yılan yaratıcı, dünyayı yaratan ve yaşatan ilkedir veya Gnostik-Hıristiyan görüşte eski Ahit'in Tanrısı yaratıcıdır., T aslanı ise gözyaşı derelerinden kaçma yoludur, 'yol ve ışıktır, yani kurtarıcıdır.

Yunan harfleri XPI, metinde *crucifixerant* sözcüğünden sonra gelmektedir ve Mesihin işaretidirler (Yunanca jyncproç)'. Aynı harfler sayfa çevrildiğinde, yan yatırıldığında gene görülmektedir. Bu durumda büyük harf ortadakiyle birleşerek P'yi oluşturmaktadır. İşaretin ortadaki harfi iki hırsızın arasındaki Kurtarıcıyı temsil ederken, hırsızları X ve 1 temsil etmektedir. Böylece XP1 yani Mesihin gerçekten parçaları olmaktadırlar. Mithra kurbanındaki- Dadophorlarla karşılaştırın.(*)

Dahası, her ay takvimi ayında on beşinci gün, dolunay (ay boğası: kurban) yükselen güneşin ışıklarıyla karşılaşır (Mithra Tauroctonus), güneş ona dünya gezegeninden vurur ve ay söner. Yılanın gövdesiyle oluşmuş çerçevede beş adamdan oluşan üç grup görüyoruz, toplamı da on beştir. Paskalya bugün dolunaydan sonraki ilk pazar veya ilkbahar noktasından sonraki pazar kutlanmaktadır; Sinoptikt**) İndilerin hesabma göre, çarmıha germe Yahudilerin Nisan ayının (Mart-Nisan, Yahudilerde yılın ilk ayı) on beşinde olmuştur. Burada da ay teması olarak ölüm ve diriliş söz konusu ediliyormuş gibi görünüyor. T'rün de haçın biçim ve simgelerinden biri olduğunu unutmamak gerek. Haç geleneksel olarak dünya veya mekan ilkesinin işaretidir; başharfi T olan *Tunc* sözcüğü ise 'sonra' demektir ve zaman bildiren bir sözcüktür: zaman-mekan doğaüstünün konusudur ve Vücut bulma ve Çarmıha gerilmenin konusudur. Son olarak, ateş normal Hıristiyan Ruhul Kudüs simgesidir; aynı zamanda da Gnostik Aydınlanma durumunu (Sankrit, *bodhi,* Yunanca *gnosis)* gösterir. Aydınlanmayla Dünya Hayali yok edilmektedir. Bir tahmin olarak da yılan kıvrımlarında Baba ve Kutsal Ruh'un (Erigena'niri Yaratılmamış Yaratılmış ve Ya-

(*) Bkz. sayfa 218.
(**) Skıoptik: Matta, Markos ve Luka İndileri (çev. notu).

ratılmamış Yaratılmamış'ıyla da herhalde ilgili olarak) simgelerinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Aslan'ın içinde zaman ve mekan alanında Oğul var -İrce *Lebar Brece* Patrik'in biyografisinde kaydedildiği gibi Mesih Oğul'u anlatır ve ikinci değil, üçleme'nin üçüncü kişisi olarak anlaşılmaktadır diye yorumlanabilir (belki de yorumlanamaz).[13]

Ne olursa olsun bu önemli sayfadaki simgeler yalnızca fil dişi oymacılığı değildir, metine ilişkin bir açıklamadır. Daha çok Hıristiyanlığın ilk dönemine ilişkin anlayış ve simgeleri taşımaktadır, üstündeki cümle de aynı biçimde Bizans Kilise Konsüllerinin Augustine düşüncesiyle henüz uyumlaşmamış bir düşüncesine aittir. Bizim şeklimizin de alındığı Kells Kitabından yirmi dört renkli tablonun güzel yayımını gerçekleştiren Sir Edward Sullivan, Mattaya göre İncil'in ortodoks Latin Vulgata çevirisinde *Tunc crucifixerant* bölümünün değil fakat *Tunc crufixi sunt* bölümünün bulunduğuna işaret eder. Bu da öteki birçoğu gibi bir ayrıma işarettir. ^

Bütün bundan çıkardığımız sonuç ise, yalan zamanlarda pagan olan İrlanda eyaletinde, keşişlerin, Germen kabilelerinde misyonerlik yapanlar gibi, insan yapısının erdemlerine ve pagan ikonografinin simgelerine ilişkin radikal bir itirazının bulunmadığıdır. *Keltler* adlı yapıtında Profesör T.G.E. Powell'in sözleriyle:

'Roma sonrası Avrupa'da Tetonik krallıklarda Kilise düzen ve hukuka ilişkin temeli eksik buldu; İrlanda'da ise misyonerler geleneksel hukukta uzmanlaşmış, kutsal sanatlarda, kahramanlar edebiyatında ve şecere biliminde gelişmiş, örgütlenmiş bir eğirim düzeniyle karşılaştılar. Paganizm gerilemiş, fakat geleneksel sözlü okullar manastırlarla yanyana gelişimi sürdürüyordu. VII. yüzyıldan itibaren eğer daha önce değilse, geleneksel yerli eğitimden de geçmiş aristok-ratik İrlandalı keşişler sınıfı oluşmuştu. Bu yerel edebiyatın yazılmasına yol açtı, bu yerel edebiyat da Yunan ve Latinlerinkinden sonra Avrupa'da yazılan en eski edebiyat oldu... Orta Çağlardan tarih öncesi dönemlere doğru yazılmış bulunan yerel İrlanda bilgi ve edebiyatının sürekliliği büyük bir özellik taşımaktadır ve çok az değerlendirilmiştir'.^[15]^

Eski filid veya ozanların druidik eğitimiyle, onlar yalnız yerel mitolojik edebiyatı ezbere öğrenmekle kalmıyorlar, mitolojik analojilerin yapılabildiği ve simgesel formların yorumlanabildiği hukuku da öğreniyorlardı; ilk Hıristiyan dönemde Hıristiyan inancın simgeleri-

nin öğrenilmesi ve bununla pagan mitos ve efsanelerin arasında analojilerin kurulmasında da aynı şey yapıldı. Örnek olarak, Cuchullin'in amcası Kral Conachar'm doğum ve ölümü Meşinin meviid ve çarmıha gerüişiyle böyle çakıştırılmıştı. Dahası onun bir druidin gaipden haber verme yeteneğiyle Meşinin çarmıha gerileceğim öğrenmesi sonucu öldüğü de ileri sürülmüştü. Cuchullin'in ruhu da, Lugaid'in elinden öldükten sonra (oturarak veya yatarak ölmemek için kendisini bir sütun-taşa bağlamıştı) kendisini seven üç kere elli kraliçe tarafından görülmüştü. Ruh, ruhdan arabasında yüzüyor ve Gelecek Mesihin ve Kıyamet Gününün sarkışım söylüyordu. O da, birçok eski kahraman gibi, İrlandalı öte dünyadan .Aziz Patrik'inkine dönmüştü. Bütün kanıtlara göre de (hepsinin rahipler tarafından kaleme alındığı akılda tutulmalıdır) Patrik eski paganları kutsamıştır. Eskilerle Konuşma adıyla bilinen eserde yazıldığı gibi onların masallarından hoşlanmıştır.

Örnek olarak, dev Caeilte vardı, Patrik Yaratıcıya övgüler düzer ve bir zamanlar Finn MacCumhailTin (Finn McCool) yaşadığı kaleyi kutsarken, kendi cinsinden arkadaşlarıyla ve koca kurt köpekleriyle göründüler: Rahipler yakınlaşan kocaman adamları gördüler ve korku onları sardı, çünkü onlar rahiplerle aynı zamanın insanları değillerdi. O zaman Patrik, Gapl'in havarisi, ayağa kalktı ve spergillum'u? nu aldı. Binlerce cinin üstünde yüzen eski kahramanlara kutsal su saçmak istiyordu. Tepelere ve skalplara(*), bölgenin ve ülkenin sınır dışına cinler her yönde kaçıştılar. Bundan sonra ulu insanlar oturdu.

'Şimdi oldu' dedi Patrik Caeilte'e, 'Senin adm ne?'
'Ben Caeilte'inV dedi, "Ronan oğlu Crundchu oğlu...'

Rahipler baktıkça şaşınyorlardı çünkü onların en irisi, otururken eski paganların ancak bileğine ya da dirseğine geliyordu.

Patrik, 'Caeilte, senden bir iyilik istemeyi arzuluyorum' dedi. Caeilte, 'Eğer o kadar gücüm varsa dediğin olur, her neyse, söyle bakalım' diye yanıtladı. 'Bu çevrede bir iyi su kuyusu olsa' dedi Patrik, 'Bregla, Meath, Usnach halkım vaftiz edebilsek'. Dev, 'Soylu ve doğru kişi, bunu senin için yapacağım' dedi. Ve onlar kalenin çevresini

(*) Skalp: İskoç ve İr diyalektiğinde, yukarı doğru fırlamış kaya, taş veya çeşitli deniz kabuklarının bulunduğu deniz çekildiğinde açığa çıkan kumluk yer. Şiir dilinde dağ zirvesi (çev.'notu).

dolaşarak çıktılar. Koca adam eline azizin elini aldı ve çok geçmeden önlerinde kaynayan ve berrak bir kuyu gölü gördüler...

Patrik, Burada bulunduğun lord yani Finn MacCumhail iyi biri miydi?' dedi. Caeilte aşağıdaki övgüyü söyledi:

> Sararmış yaprak ormanlarda altın saçsa,
> Beyaz dalgalar gümüş olsa, Finn hepsini
> dağıtırdı.'

'Seni yaşamında böyle yapan kim veya nedir? Patrik sordu, öteki yanıtladı: Türeklerimizdeki gerçek, kollarımızdaki kuvvet ve sözümüzü tutmak'.

Birlikte birçok gün geçirdiler, bugünlerden birinde Patrik hepsini vaftiz etti. Caeilte kalkanının yanından kabarık bir altın parçası kopardı, parça üç kez on beş ons kadardı ve şöyle dedi: *Bu Başkan Finn'in bana son armağanıydı ve şimdi Patrik bunu benim ve kumandanımızın ruhu için al'.

Bu altm parçasının uzunluğu Patrik'in orta parmağının ucundan omuzunun en yüksek yerine kadardı, genişliği ise dediklerine göre bir gezdi. Ve bu altm misyonerlerin çanlarına, Mezmurlarına v< Aşai Rabbani kitaplarına adandı.

Ve sonunda, günlerce konuşmadan sonra, koca adam için ayrılıp kendi yoluna gitme günü geldiğinde, Caeilte azize seslendi: 'Kutsal Patrik yarın benim için gitme günüdür diye düşünüyorum' dedi.

'Nereye gideceksin?' diye Patrik sordu.

'Arkadaşlarımızın ve birlikte büyüdüklerimin ve benimle birlikte olan Fian-şeflerin yanına tepelere ve uçurumlara' diye yanıtladı, 'tek başıma olmaktan yoruldum'.

O gece yattılar ve ertesi gün kalktılar; Caeilte başmı Patrik'in göğsüne koydu, aziz ona: 'Nerede olursa olsun, içerde veya dışarıda, Tanrının eli seninledir ve benden sana cennet verilmiştir' dedi.

Sonra onlara katılmış olan Hıristiyan Kral Connaught krallık etmek için yoluna gitti; Patrik de yoluna koyuldu, inanç ve dindarlık ekmeye, İrlanda'dan devleri ve büyücüleri sürmeye, azizler ve doğru insanlar yetiştirmeye, haçlar dikmeye, duraklar ve sunaklar yapmaya ve idolleri ve gulyabani imgelerini devirmeye ve bütün büyü sanatlarını alt etmeye çıktı. Ve Caeilte'ye dokunup kuzeye yollandı, vahşi Böyle vadilerine, Nera'nın oğlunun şelalesine, kuzeye Curlieu dağlarına

kadar, Keshcorann'a ve Corann düzlüklerine...*[16] **2.**

TANRILARIN HUYU

Romalı P.Comelius Tacitus (Î.S. 55-120), Tuna ve Ren nehri ötesindeki Germen kabilelerinin yaşam ve dinleri ile ilgili en eski bilgileri vermiştir. Germenler onun zamanında Roma'yi tehdit etmeye başlamışlar ve gelecek üç yüzyıl içinde de onu harabeye çevirmişlerdi.

'Tarihe ilişkin kayıtları olan eski şarkılarında Germenler topraktan doğan tanrı Tuisto'yu kutsarlar. Irklarının atası saydıkları Mannus'u onun oğlu olarak görürler. Mannus'un da üç oğlu vardır, okyanusa en yakınlar adlarını Ingaevones'den, ortadakiler Henminones ve kalanlar da Istaevones'den almışlardır. Uzak geçmiş tahminleri canlandırır; bazı yetkilililer Tanrının daha başka oğullarından ve başka uluslardan da sözederler, Marsi, Gambrivii, Suebi ve Vandilici gibi, ve bu adlar gerçekten eskidir ve usta işidir. Germany sözcüğünün ise yeni olduğunu söylerler. Ren'i ilk geçen ve Galleri kovalayan ilk halka bugün Tungri deniliyor, fakat o zaman Germen denildi. Germen bu kabilenin adıydı, bu ulusun değil, zamanla böyle yaygın kullanım kazandı. Ve böylelikle bu fatihlerin peşinden olanların esinlendiği korkuyla hepsine Germen denildi ve sonunda bu adı kendileri de kendileri için kullandılar.

Herkül'ün, başka kahramanlarla birlikte, onlan ziyaret etmiş olduğunu söylerler ve savaşta başkalarıyla birlikte onun için de övgüler düzerler...([17]) Aynı zamanda kutsal mezarlardan aldıkları yıpranmış figürleri de taşırlar..,([18])

Bütün tanrıların üstünde Merkür'ü tutarlar, belli günlerde ona insan kurban etmeyi günah saymazlar. Herkül ve Mars'ı normal olarak hayvanlarla yatıştırırlar. Bazı Suebiler Iris'e de kurban keser. Bu yabancı, kültün kaynak ve anlamını bilemiyorum, fakat onun hafif savaş gemisi biçimindeki amblemi yabancı bir yerden geldiğini gösteriyor. Fakat tanrılarını duvarlar arasında tutmayı ve insan benzeri biçimlerle temsil etmeyi tanrısal büyüklükle uyumlu görmezler. Onların kutsal yerleri ormanlar ve yarlardır ve yalnız inananlarca görülen bu gizli yerleri tanrıların adlarıyla adlandırırlar..^[19])

En eski soyluları Suebilerden Semnonelerdir ve bu iddianın doğruluğu dinsel bir ritle kanıtlanır. Belli bir zamanda bu kandan bütün halklar maiyetleriyle atalarının kehanetleri ve eski çağların duygu-

lanyla kutsanmış bir ormanda toplanırlar. Halkın içinde bir insanın kurban edilmesi bu vahşi törenin korkunç başlangıcını gösterir. Bir başka anlamda da koruya saygı gösterilmiş olur. Bağ taşımadan buraya kimse giremez. Bununla ilahın gücü karşısında küçüklüğünü gösterir. Eğer düşürürse bir daha ayaklan üstüne kalkmamalıdır. Yerde sürüklenmelidir. Bütün bu batıl inançlann ulusun doğum yeri olarak bu koruyu kabul ettiğini gösterdiği düşünülebilir ve orada her yerde hüküm süren tanrı oturmaktadnr. Dünyanın geri kalan kısmı ise onun yönetimine bağlıdır, Semnonelerin refahı bu inancı güçlendirmektedir. Semnoneler yüz kasabada yaşarlar ve büyüklüklerinin sonucu kendilerini bütün Suebilerin başı sayarlar.

Langobardiler ise tersine sayılarının azlığıyla tanınırlar. Bir çok' güçlü halk tarafından sarıldıkları için güvenliği yalnız dalkavuklukta değil, fakat savaşta ve onun tehlikelerinde bulurlar. Onlardan sonra Reudingi, Aviones, Anglii, Varini, Eudoses, Suarini ve Nuitoneler gelir. Bunlar ırmak ve orman surlarının gerisinde yaşarlar. Bu halklarla ilgili özel olarak sözetrheye değecek bir ayrıntı yoktur fakat ortak Ner-thus veya Toprak Ana inancıyla tanınırlar. Onun insan işleriyle ilgilendiğine ve halkları arasında dolandığına inanırlar. Bir Okyanus adasında kutsal bir koru vardır ve burada örtülü arabaya kahinlerden başka kimse dokunamaz. Kahin tanrıçanın kutsallar kutsalı varlığını hissedebilir ve arabası inekler tarafından çekilirken ona saygısını sunar. Sonra onun da katılarak onurlandırdığı neşe ve coşku günleri gelir. Kimse savaşa gitmez, kimse silah taşımaz, her türlü demir eşya kaldırılır, yalruz ve yalnız o zaman barış ve sükun görülür ve istenir. Tanrıça gene kahin tarafından tapmağına götürülene kadar erkekler topluluğunu idare eder. Bundan sonra araba, örtü ve inanırsanız tanrıça saklanılmış bir suda yıkanıp temizlenir. Bu hizmet hemen peşinden gölde boğulan hizmetçiler tarafından yapılır. Böylece gizem yalnız ölenlerin gözleriyle görülebilir ve görünümün ne olduğunu merak edenlerde korku ve dindarlık uyandırır..^ ^

Naharvali topraklarında eski zamanlardan beri saygı gösterilen bir koru vardır. Baş kahin kadın gibi giyinir, tanrılar, Latince çevirile-riyle Castor ve Pollux'dur. Bunlar tanrı nitelikleri gösterirler fakat adları Alci'dir. Hiç bir imge, yabancı külte ilişkin bir iz yoktur, fakat genç erkekler ve kardeşler olarak tapınıldıktan kesindir...*[21])

Suebian denizinin sağ kıyısına döndüğümüzde onun Aesrii top-raklarına uzandığım görüyoruz. Aestii genelde Suebi din ve gelenek-

lerirte sahiptirler fakat dilleri yaklaşık olarak Britanya dilidir. Tanrıların Anasına taparlar. Bu kültün amblemi olarak domuz maskeleri takarlar. Bunlar onlar için zırh yerine geçer ve insanlardan onları korur hatta düşmanlann arasında bile inanan kimsenin güvenliğini sağlar. Çok az demir silah genellikle sopalar kullanırlar. Tembel Germenler arasında pek görülmeyen bir sabırla hububat ve başka ürünler ekerler. Denizi kullanmaktan da geri kalmazlar ve amber -kendi dillerinde karşılığı *glaesıım'dur*- toplayan tek halktırlar. Sığ yerlerde hatta derinlerde bile çalışırlar. Gerçek barbarlar gibi onun nasıl üretildiğini hiç araştırmamış ve bulmamışlardır. Gerçekten uzun zaman başka safralar gibi dikkat edilmeden kalmıştır ve Roma kullanımı onun tanınmasını sağlamıştır. Onu ham olarak toplarlar ve islenmeden getirip aldıkları fiyattan tatmin olurlar.^

Germenler kadınlarda kutsallık ve kehanet öğeleri bulunduğuna inanırlar, bunun için de onların öğütlerini sormaktan ve yanıtlarına uymaktan gocunmazlar. Bizim tanrılaştırd iğimiz Vespasian bölgesinde bir çok Germen tarafından bir ilah olarak çok saygı duyulan Vele-da'yı görürüz. Daha eskiden oysa benzer bir saygıyı Aurinia ve başkalarına gösterirlerdi. Kadınları övgüler ve sahte davranışlarla tanrıçalara dönüştürmeyen bir saygı vardır../[23]^

Cenazelerinde şamata yoktur. Gözlemlenen tek kural ünlü kişilerin özel bir tür odunla yakıldığıdır. Ateş kurduklarında üstüne elbise veya cazipleştiren şeyler atmazlar, yalnız" ölünün silahlarını bazan atını da alevlere atarlar. Mezarları yalnızca bir çim keseğidir. Saygılarını diktikleri büyük taş anıtlarla gösterirler. Ölünün başında bunlar yükselir. Ağlama ve feryat kısa zamanda bırakılır, üzüntü ve yas ise daha çok sürer. Bir kadın acısını halkın içinde açıkça gösterebilir, erkekse acısını yüreğinde taşımalıdır.'^

Dişi ilahlarla ilişkili olarak toprak, ekin ve domuza verilen önem dikkat çekici. İhsan kurbanı ve bugün tanrıça kültünün yaşadığı her yerde halen görülen bir tür araba festivalinin etkisi de öyle. Aestii, dilleri o zamanki Britanyahların Kelt dilini andıran halk, hububat «ekiyor, domuzu kutsal tutuyor ve ana tanrıçaya tapınıyorlardı. Bu göstergeyle tanışıklığımız var. Anglii (Angıllar, geleceğin İngilizleri) tanrıça Nerthus, Ana Tanriça'ya tapıyorlardı ve arabada taşman imgesi daha sonra kutsal adadaki gölde boğulanlarca yıkanıyordu. Burada Yunan avcı Actaeon efsanesi anımsanıyor; Artemis'e ormanda yıkanırken rastladı ve onun tarafından domuza dönüştürüldü, kendi köpekleri tarafından

öldürüldü. Bir de Mısırlı tanrıça Sais tapmağındaki arsız genç usta akla geliyor. O da imgenin peçesini kaldırmaya cüret ettiğinde şaşkınlıktan çarpıldı ve dili tutuldu. Şöyle diyen de o tanrıçaydı: 'Benim peçemi kaldırmış kimse yoktur' (ouöeıç euov *mıtfazv* aveıte), yani benim dünyanın anası oluşuma ilişkin gizi açıklayacak kimse yaşamamıştır.*[25])

Naharvali kahini, dahası, kadın gibi giyinmişti ve Castor ile Pollux'u andıran ikizlerin saygın korusunu denetliyordu. Bu kahin de büyük Suriye tanrıçası Kıbele'nin harem kahinlerini andırıyor. Ve son olarak, Tactius'un Isis olarak tanımladığı tanrıça -onun gibi deniz ve gemilerin tanrıçası olarak tapınılıyordu- onun varsaydığı gibi sonradan ithal edilmiş olabilir de olmayabilir de. Çünkü bu Germen formlarının sağladığı kanıtlarla, ta en eski neolitik sızmaların sürekliliği hemen her kuramın önereceğinden daha güçlü bir bütünlük gösteriyor. Gerçekten, ÎJS. birinci yüzyılda Germen kabilelerinin çeşitli tanrıçalarında neolitik yayılmanın sayısız etkilerinin bulunması beklenilecek bir bölgedeki kadar çok benzerlik var. Tanrıça Toprak'dan doğan tanrı Tuisto'ya dayanan kabile şecereleri, Toprak'dan doğma Hesiod şecereleriyle benzerliğiyle, bu tabloya ek bir destek sağlıyor. Öyle anlaşılıyor ki, ister eski Yunan ve Kelt, ister daha soru*, ki Roma ve Germen bölgelerinde olsun, Avrupa neolitik kalıtımının geniş anlamda eşdeğer mitsel formlar ürettiğini güvenle söyleyebiliriz. Bunlar eski Tanrıça Çağının düzeninden türetilmişlerdir ve onu yansıtırlar; ve bu temel tabakanın üstüne daha sonraki yüksek kültür tabakalarının mitosları konulmuştur.

Daha sonraki tabakaların neler olduğu sorusu kalıyor. Bu soruyla ilgili olarak Tacirus'un zamanında kurbanlar sunulan üç önemli Germen tanrısının, onun tarafından Latin karşılıkları olan Herkül, Merkür ve Mars adlarıyla anıldıklarını anımsayalım. Bunlar tartışmasız, daha önce görmüş olduğumuz gibi Perşembe, Çarşamba ve Sah'ya (Thursday, Wednesday ve Tuesday) adlarını veren Thor, Wodan ve Thı'dur. Wagner'in güçlü kadrosunu oluşturduğu parlak İslanda Eddaları ile Orta Çağ Alman Nibelungenlied edebiyatında bunlar en önde gelen erkek ilahlardır. Ve Tacirus'un döneminde olduğu gibi Edda döneminde de, tam bin yü sonra, VVodan-Merkür figürü hepsinin üstünde bir yere sahiptir.

Thor figürü ise hepsinden daha eski olduğunu gösteren işaretler • taşır. Hatta paleolirik döneme kadar gider. Kutsanmış çekici karakte-

ristik bir silah olmalıdır. Thor asla kılıç veya mızrak taşımaz, Wodan gibi bir kısrağın üstünde de görülmez, düşmanlarına karşı yürür. Ve akıllı bir dev öldürücüdür, hemen her ilkel mitolojide eşdeğerleri olan canavar öldürücüler bulunur/[26]) Herkül de Yunanlılar için bu ilkel kahraman tipine bir örnektir. Fakat Thor'un olağanüstü garip zaferlerinin yapısı -Keltlerin Dağda efsanesi ile(*) bir çok bakımdan karşılaştınlabilir- Yunanlıların en acaip kahramanlık masallarından çok, Büyük Av halklarının şaman mitoslarından esinler taşır.

Örnek olarak, bütün dev ırkım yok etmek için tam gazaba geldiği bir anda, onların şehri Jotunheim'da aptal yerine konulduğunda, onların en soylusundan Midgard, Kozmik Yılandan öç almak ister. Yılan dünyayı çevreleyen okyanusta yaşamaktadır. Thor saf delikanlı şekline girer ve yürüyerek, bir akşam, dünyanın kıyışına gelir. Gecelemek için yer sorduğu dev Hymir burada yaşamaktadır. Ertesi şafakda, dev Hymir acele kalkar ve giyinir, balık avlamak için denize yalnız açılmayı düşünmektedir. Fakat Thor durumu kavrayıp acele giyinir ve hazırlanır. Hyrnir, onun hiç bir yardımı olamayacağım, çelimsiz ve saf bir delikanlı olduğunu söyleyerek onu azarlar, devin her zaman oturduğu gibi uzun süre ve açıklarda oturmaktan donacağını söyler. Ve delikanlı Thor bu harekete o kadar kızar ki çekici Mjollnir'i fırlatır, çünkü denizde bir basan elde etmek istemektedir. Thor denizde onun istediği kadar çok kürek çekebileceğini ve istediği kadar oturabileceğini söyler, orada kimin daha önce eve dönmek isteyeceğinin belli olmayacağım ileri sürer. Ne yem kullanacaklarım sorar ve Hyrnir ona kendi yemini bulmasını emredince devin boğa sürüsünü görür, en büyük, adı 'Cennete Böğüren" olan boğayı seçer ve hayvanın başım koparır. Sonra Hymir'in indirdiği tekneye koşar.

Tekneye çıkan ziyaretçi dipte oturur ve kürekleri alıp çeker, Hymir'e hız yapıyorlarmış gibi görünür. Devin kendisi de kürek çekmektedir, bir zaman soma öyle hız yaparlar ki, dev kalkan avlayacakları yere geldiklerini iddia eder. Fakat misafir daha gitmek istediğim söyler, bir zaman daha kürek çekerler. Hymir'in çok açıldıklarım daha fazlasının Yılandan dolayı tehlikeli olcağını söylediği yere kadar giderler. Fakat delikanlı devam etmek istediğini söyler ve öyle de yapar, dev korkmuştur.

Thor kürekleri kaldırdı, güçlü bir olta hazırladı, iğnesi de küçük,

(*) Bkz. sayfa 253.

ince veya yetersiz değildi. Boğanın başını oltaya takıp denize attı. Olta da dibe indi ve onu gören Midgard Yılan, kandı. Yılan oltayı kaptı ve iğne üst çenesine geçti. Bunu hissedince öyle bir başını çekti ki Thor'un elleri küpeşteye yaslandı. Kızan tanrı bütün gücünü ortaya koydu, ayaklarını teknenin.dibine yerleştirip vargücüyle oltayı çekti ve avını çektiğinde kendisi de denizin üstünde duruyordu.

Thor'un gözleri yılana değdiğinde, dünyada daha korkunç bir şey görmemiş olduğu söylenebilir. Yılan dipten yüze çıkarken zehirini bırakmıştı. Hymir, dev, sarardı, soldu, korkmuştu: Midgard kendi yanındaydı ve sular teknesine dolup boşalıyordu. Thor çekicine uzandı ve vurmak için kaldırdı, fakat Hymir balık-bıçağını kaparak küpeştedeki teli kesti, yılan denize battı. Thor çekicini ona fırlattı, ve bazılarının dediğine göre, dipde başım ezdi. Başkalarıysa Midgard'ın hâlâ yaşadığına ve her yeri kuşatan okyanus çukurunda yattığına inanırlar. Fakat tanrı, kızarak, yumruğunu Hymir'in kulağında patlattı ve onu başaşağı tekneden attı. Sonra Thor karaya döndü/[27]

Thor'a İskendinavya'da Dünyanın Koruyucusu denir ve .minyatür çekiç amuletleri yüzyıllarca korunmak için takılmıştır. Stockholm'da, müzede, son paleolitik dönemden kalma amber bir tane de vardır; ilk metal çağlardan da elliden fazla altın ve gümüş küçük T şeklinde çekiçler toplanmıştır. Gerçekten, hatta bugüne kadar -veya en azından yüzyılımızın ilk yıllarına kadar- Manx balıkçıları koyun dibinden çıkardıkları küçük T şeklindeki kemiği denizden korunmak için takmaya alışmışlardı; Alman salhane işçileri de aynı kemiği boyunlarına takıyorlardı. ^

Bu gözlemle daha önce değerlendirdiğimiz Keltik Hıristiyan Tunc-Sayfası (Keltik ve Viking etki alanlarının birçok yönden ilişkili bulunduğu bir dönemden kalmadır) ile ilgili yeni ve biraz da şaşırtıcı şeyler öğreniyoruz. Tabi tersini de, görünüşte oldukça acaip olan avlanma episodu Keltik sayfanın T'si Mesihin haçı kadar Thor'un çekici ile de birleştirilince yeni bir özellik kazanıyor. Gerçekte Manx ve Ger-men folklorunda koyunun T-şekilli kemiğinin -kurbanlık kuzu-dünyayı kurtaran insan-tanrı Mesihle bilinçli olarak birleştirilmiş olup olamayacağı bile sorulabilir, yerli dünya koruyucusu insan-tanrı Thor, çok daha eskidir, hatta paleolitikdir.

Tacitus'un zamanında Thor'un Herkül'le eşdeğer tutulduğunu gördük, fakat daha sonraki Germano-Latin döneminde benzerlik daha çok Jove ile kuruldu. Latin dünyasındaki Jove'nin Günü (İtalyanca

giovedi, Fransızca *jeudi)* Germenlerde Thor'un Günü oldu(Thursday). Thor'un çekici de Zeus'un güçlü oklanyla özdeşleştirildi, ve bu benzetmeyle Hellenistik uyuşmacı düşünce çerçevesinde geniş bir pencere daha açılmış oldu.

Önce Jove ve gezegeni Jüpiter'in adalet ve hukukla olan ilişkisini değerlendirelim. İskandinavya toplantıları genellikle Perşembe günü/Thursday-Thor'un Gününde açılırdı. Toplantıda kullanılan açılış Çekici de halen Thor'un çekicidir. Ve İslanda Thing'lerinde (mahkeme toplantıları) dua edilen tanrı, "Ulu Tanrı' da Thor'du.*[29])

Jove'un oku ise anlam ve köken olarak *mjra* elmas', 'yıldırım' ile ilgilidir; Mahanyana Budist ve Tantrik Hindu ikonografilerinden gelir. Çünkü, daha önce değinildiği gibi(*) yıldırım karşı konulmaz bir gerçeklik gücüdür, hayaller, yalanlan bozar, ve gene daha derinden yaklaşıldığında, olağanüstülüğün bozulduğu sonsuzluk gücüdür. Başlangıçtaki bilginin çakması gibi, yıldırım kendi gelir ve onu gürültü izler ve yaşam ve yağmuru başlatan fırtına kopar, yağmur rahmettir. Elmas düşüncesinin de bunlarla bağıntısı vardır; yıldırımın her-şeyi parçalaması gibi elmas da bütün taşları keser, böyle sertken bu kadar da parlak olan elmas gerçeğin ve gerçek ruhun sarsılmaz niteliğini temsil eder.

Hint *vajra'sma* bağlanan yıldırım ve elmas düşünceleri Thor'un çekicine du uygulanabilir. Bu işaretle büyük Mithraik aslan-yılan insan Zervan Akarana (Şekil 24) arasındaki ilişkiye zaten değinmiştik. Şiva'nın, Güneş Budası Vairochana'nın silahıdır, Jove'nin okudur ve Thor'un çekicidir. Aynı zamanda Girit Boğa Kurbanındaki çift başlı baltadır, Dünya Boğasını keserken kahraman Mithra'run elindeki bıçaktır.

Tekrar Thor'un balık avına bakalım -ve yemine- sonra Şekil 23'e dönelim. Burada da Dünya Yılanı Mithraik kurban için gelmektedir. Gene Kells Kitabının Tunc-sayfasına bakalım ve Hıristiyan görüşüne göre Meşinin kurban olmasının Babanın gazabını dindirdiğini anımsayarak Yılan Babanın kandığı gibi bir yem oluşundaki benzerliği görelim. Mass'daki kahin nasıl kutsal evsahibini tüketiyorsa Baba da Gönüllü Kurbanı tüketmiştir, Ölen ve dirilen kendi oğlunu yani sonuç olarak da elbette kendini.

Bunlardan ne kadan Tadtus'un zamanında Germen mitolojilerinde

(*) Bkz. sayfa 221.

mevcuttu kimse bilemez. Fakat Eddalar, Sagalar ve Nibelungenlied'in zamaruyla ilgili bir kuşku da olamaz. Büyük Hellenistik, uyuşmacı mitsel iletişim üslubunun Roma sınırlarından Germen ırmak ve ormanlarına ulaştığı yolları tanımak da zor değil.

Öncelikle runik yazının kanıtı var, kuzeyli kabilelere Tacitus'un zamanından sonra ulaştı. Bugün bu yazının Yunan alfabesinden Hellenleşmiş Gotik eyaletlerinde, Karadeniz'in kuzey ve güneybatısında geliştirildiği düşünülüyor. Sonra, herhalde eski Tuna ve aşağı Elbe ticaret yoluyla, güney ban Danimarka'ya geçti; burada I.S. 250 yıllarında görüldü. Kısa zamanda Norveç, İsveç ve îngiltereye taşındı. Temel runik alfabesi 24 (3 x 8) harfti, her birinin büyüsel ve gizemli bir değeri sözkonusuydu. İngiltere'de harf sayısı 33'e çıktı, İskandinavya' da 16'ya indi. Germen Vilkerwanderung(*) alanı boyunca çeşitli runik yazılarla dolu anıtlar ve eşyalar vardır, bazıları uğursuzluktan bazdan sevgiden sözeder. Örnek olarak, İsveçde bulunan VII. yüzyılın sonlarından kalma bir taşda 'Bu run'un gizli anlamıdır: Burada güçlü run'lar sakladım, kötü büyücülükten korudum. Bu anıü yıkan büyülenip sürgünde ölecek' yazar. Almanya'da bulunan VI. yüzyıla ait metal broşda da: 'Boso runları yazdı Dallina,'seni kucakladı' yazıyor/[30])

Run'ların bulunuşu ve yayılışı kuzeyin barbar Germenleri arasında bağımsız bir etkinin dolaşımını belirler, aynı yüzyılda aynı Hellenist merkezlerden Mithra'nın gizeminin Tuna ve Ren'deki Roma ordularına geçtiği gibi. Eskiden run'larla hangi "bilginin taşındığını bilmiyoruz, fakat sonradan bilgi genelde Neoplatonik, Gnostik Budist bir mistisizmi taşıyor olmalı, bundan kuşku duyulmaz. Odin'in (Wo-dan) İzlanda şiirsel Edda'daki ünlü satırları, onun, run bilgisini nasıl kendini tüketerek elde ettiğini anlatıyor ve bu bağıntıyı kesinlikle ortaya koyuyor:

Rüzgarlı ağaçta asıldığımı sanıyorum,
tam dokuz gece orada asıldığımı; Mızrakla
yaralanmıştım ve kendimi Odin'e sundum
kendi kendime.

(*) Volkerwandening: Teton halkların özellikle batı ve güney Avrupa'ya göçü. I.S. II. yy.da başlayıpV ve VI. yyJarda doruğuna ulaşan 'kavimler göçü' ile kuzeyliler İngiltere ve Fransa'ya yerleşmişler, Roma İmparatorluğunun çöküşü ile eski çağ ile orta çağ dönüşümünde etkin olmuşlardır (çev. notu)

Öyle bir ağaçta, ki kimse bilemez
kökünün yanından ne geçtiğini. Orada kimse beni
ekmek veya boynuzla mutlu etmedi,
Ve oradan aşağı baletim; Runlan
gördüm, haykırarak onları aldım,
Ve geri düştüm. ' Sonra kuvvet bulmaya ve
bilgilenmeye başladım,
Büyüdüm ve iyileştim; Her sözcük
beni başka sözcüğe götürdü,
Her iş başka işe.^[31]'

Bu satırları kimin yazdığını kimse bilmiyor. *Codex Regius* diye bilinen çok değerli elyazmasında bulunuyorlar, Kopenhag'da Kraliyet Müzesinde. I.S. 1300'lerde yazılmış gibi görünüyorlar ve içeriği (dilin biçiminden çıkarıldığıyla) l.S. 900 ve 1050 yıllarında oluşmuş olma-h-(32) Yani büyük Viking yayılışının İskandinavya'dan Fransa ve Britanya Adalarına vardığı dönem-tzlanda'ya, Grönland'a, Nova Scotia ve Massachusetts'e. Aynı zamanda Novgorod ve Kiev'deki Viking krallar dönemi, namlarından, Rhos veya Rus (Eski Norveç, *rodr,* 'kürek çekmek'?)'[33]), Rusya'nın adı geliyor. Bu yıllarda Avrupalı Hıristiyanlar dualarına 'bizi Norveçlilerin gazabından koru!* diye ekliyorlardı.

Tacitus'un ilkel kayıtlarından sonra çok şeyler gelip geçti. Öncelikle Asya'da Hun akınları bütün Germen dünyasını harekete geçirdi, kabileler doğudan batıya atıldı, kuzeyden güneye ve her yandan ileri geri savruldu, ikincisi, bu kaynayan kazana sürekli bir etki akımı vardı; ilki güney doğuda VI. yüzyıldan beri güçlenen Bizans ve ikincisi Sicilya ve ispanya'dan gelen islam. Bu dönemde İrlandalılar, en çok da Iona adasındaki St. Colümba manastırında ki misyonerler (İS. 563de kurulmuştu) alınlarım bir kulaktan ötekine traş edip saçlarını arkadan uzatırlar, ellerinde uzun sopalar, sırtlarından sarkan deri su torbalan, azık çantaları, yazı tahtaları ve dua kitaplarıyla, Meşinin bildirimini büyük bir gayretle kendilerinin öğrendikleri topraklara geri getirirlerdi; Konstanz Gölüne ve Milano'ya kadar güneylere sızıyorlardı. *İS.* 750'de Viking dönemi başladığında, önceki dönemin Germenleri yerleşmiş, oturmuş Hıristiyan Avrupalı kültüre sahip bir eyaletin üyeleri olmuşlardı. Şimdi de güneybatıdan Mağripliler ve güneydoğuda sendeleyen Bizans Hıristiyan împaratorluğunu'nun etkisi altındaydılar. Çürümüş Roma düzeninin devamı veya ondan son-

ra uygarlaşma sözkonusu değildi, yeni ve hızlı Gotik düzenin kuruluşu gerçekleşiyordu. Ve uzak kuzeyin Vikingleri Tacitus'un yedi yüzyıl önce yazdığı gibi ilkel kabileler değillerdi, gelişmiş, güçlü barbarlardı; büyük deniz araçlan yapıp yüzdürüyorlar, seçkin biçimde dövüşüyorlar, altı *yüz* parçalık donanma halinde açılıyorlardı. Birçoktan yirmi beş yarda yüksekliğinde ve otuz tonluk gemilerdi.

l.S. 800 yıllarında bir vakanivüs şöyle yazıyordu:

'Gemilerin sayısı artıyor, Vikinglerin sonsuz akını artışını hiç durdurmuyor. Her yerde Hıristiyanlar katliamlara kurban oluyor yakılıyor, soyuluyor. Vikingler her yönden geliyor ve kimse onlara karşı koyamıyor, Bordeaux, Perigueu, Limoges, Angoluleme ve Toulouse'u alıyorlar. Angers, Tours ve Orleans yıkıldı ve sayısız gemi Seine'den ilerliyor, kötülük bütün bölgede yayılıyor. Rouen yıkıldı, soyuldu ve yakıldı, Paris, Beauvais ve Meaux alındı, Melun'un güçlü kalesi yerle bir oldu, Chartres ele geçti, Evreux ve Bayeux yağmalandı ve kasaba talan edildi. Bir kasaba, bir manastır kurtulamadı. Bütün halk kaçıyor, 'ülkemiz, çocuklarımız ve evlerimiz için kalıp savaşalım' demeye çok az insan cesaret edebiliyor. Kendilerinden geçmiş, rekabete düşmüş kılıçla savunmaları gereken şeyi haraçla kurtarıyorlar, Hıristiyan krallıklarını yokolmaya terkediyorlar.'^

Korkunç felaketin öte yanında ise büyük Viking ozan ve savaşcı-büyücü Eğil Skallagrimson'un (l.S. 930) çocukluk şiirini buluyoruz:

Annem bana dedi ki:
Benim için alınacakmış,
Bir gemi ve biçimli kürekler,
Vikinglerin yaşamına katılmam için-
Pruvada dikilmem için ve
Güzelim kalyonu sürmem için,
Onu limana sokup ...',-
Rastladıklarımı kesip devirmem için'[36])

Eğer tanrı Thor'da, karakterinde, halkının ham anılan varsa -paleolitik çekiç ve ilkel canavar-avcısının cesur işleri— VVodan'm (Odin, Othin) karakterindeki bütün ilkel izler de silinmiştir; yerini çelik gibi parlak simgesel bir figür almıştır, işlenmiş ve parlak bir yüzey ve şaşırtıcı bir derinlik vardır. VVodan özenle kurulmuş, derinlemesine anlaşılmış bir kozmolojinin babasıdır, öğrendiğimiz bütün büyük

düzenler gibi, esinini eski Sümer'in kahin anlayışında bulmuştur ve Zerdüştcü, Hellenist ve muhtemelen Hıristiyan düşüncesinin etkileri altında gelişmiştir. Mithranın militarist gizeminin yansımalarını gördüğümüz savaşçı bir mistisizm ile güç bulmuş ve özel bir kader anlayışı ile huşu yaratan Anglo-Sakson sözcük *ıvyrd'da* özü ortaya çıkmıştır: bizim *'weird'* sözcüğümüz 'kader' anlamım da oradan alır; Makbet'in Kader Tanrıçalarının kaderi gibi.

Wodan'in cennet gibi savaşçılar salonunda 432.000 savaşçının kaldığım zaten söylemiştik/[37]) Bu savaşçılar kozmik eon'un sonunda 'savaş Kurdu'yla birlikte koştururlar ve tanrılar ve cinlerin savaşına katılırlar. Bu günün şafağında devlerin gözcüsü Eggther harpım çalar ve üstündeki kırmızı ve güzel horoz, Fjalar, öter. Tanrılar için de horoz Gollinkambi öter; yerin- altında da başka bir horoz ötecektir, pas kırmızısı bir horoz tanrıça Hel'in kanundadır. Ve sonra, kader-yüklü mısralarında okuduğumuz gibi, cehennem köpeği Garm ininin önünde üluyacaknr; bukağı kırılacak ve kurtlar kaçacaktın 'Daha çok biliyorum' diyor bu nusralan yazan kahin, "Ve tannlann kaderini görüyorum':

Kardeşler dövüşecek ve birbirlerini devirecek,
Kızkardeşlerinin oğullan akrabalığı lekeleyecek; Güçlü
orospoluktan dünyada işler zor; Balta-zamanı, kılıç-
zamanı, kalkanlar yırtılmıştır, Rüzgar-zamanı, kurt-
zamanı, dünya yıkılmadan önce; HiÇ bir insan ötekini sağ
bırakmayacak.

Yggdrasil sallanır ve sallar eski
parçalan, ve dev gevşektir.

Tanrılar nerde?Periler nerde? Hep Jotunheim
homurdanıyor, tanrılar toplantıda; Taş kapının yanındaki
cüceler kükrüyor, Kayaların efendileri: Daha bilebilir
misiniz?*[38]*

Bir başka kıyamet önümüze böyle geliyor.

Doğudan gemilerine Naglfar'a binmiş devler geliyor, gemi koparılmış brnakdan yapılmıştır, kalkanım yukanda tutan dev Hrym

tarafından yönetilmektedir. Yanısıra Yılan Midgard yüzmektedir ve yukanda dev bir kartal çığlıkları atar. Kuzeyden bir başka gemi gelir. Hel halkı gemiye dolmuştur, yönetiminde şekil-değiştiren Loki vardır. Güneyden üçüncü bir gemi görünür, yekesinde Sürt, ateş dünyasının yöneticisi vardır. Othin Kurtlara katılmak için gelir. Tanrı Freyr Surt'u arar. Othin düşer ve oğlu Vithar öcünü alır, kılıcını Kurd'un Kalbine sokar. Thor Yılanla tekrar karşılaşır. Parlayan Yılan cennete dalar ve Thor kızgınlıkla onu keser, fakat dönerken dokuz adım atar ve düşüp ölür.[39])

Güneş kararır, dünya denize batar,

•
Cennetten inen sıcak yıldızlar tekerlenir; Buharı
ve yaşam-besleyen ateşi şiddet basar, Ta ateş
cenneti geçene kadar.

Ama sonra, işte?

Şimdi dünyayı yenilenmiş mi görüyorum
Dalgalardan yemyeşil yükselmiş; Şelaleler
dökülüyor ve kartallar uçuyor, Ve
uçurumların dibinde balıklar avlanıyor.

Sonra ekilmemiş tarlalar olgunlaşmış meyvalar verir,
Bütün hastalar iyileşir, ve Baldr geri gelir; Baldr ve Hoth
Hropt'un savaş-salonunda yerleşir, Ve güçlü tanrılar: Daha
bilebilir rhiziniz?^[40])

Tartışmaya gerek yok. Kozmik yaşam ağacı ve runik akıl, dört kozmik yön ve onların güçleri, 432.000 yıllık büyük eon'un kozmik savaşla son bulması, yokolma ve yenilenme, sistemin bütün imgeleri artık tanışık olduğumuz biçimle tamamiyle uyuyor. Burada, bütün mitosa bulaşan kişileşmemiş kozmik bir süreç dikkat çekiyor. Aynı zamanda da bazı bilimadamlarına İran Zerdüşt kökeni düşündüren zıt güçlerin karşılaşması var. Dev gemi, tırnakdan yapılmış Naglfar da İram çağrıştırıyor. Orada.da doğru dürüst tırnak kesmemek bir suç olarak kabul edilmekteydi. Fakat Edda mitolojisinde zıt güçlerin ahlaki bir içeriği yoktur. Sonraki devrede zıtlıkların biteceğine ilişkin bir beklenti de bulunmamaktadır.

Eski Germen düşüncesinde dünyanın başlangıcının ve yeniden başlangıcının ahlakla ilgili bir yönü yoktur özünde fiziksel bir çelişki ve etkileşimdir. Snorri Sturiuson nesir Edda'smda anlatır:

'Başlangıçta Esneyen bir Yarık vardı. Kuzeyden, sonra, soğuk Puslu-Dünya göründü, ortasında bir kuyu vardı. Buradan dünyanın ırmakları aktı. Güneyde ısı dünyası göründü, parlıyor, yanıyordu ve tutunacak yeri olmadığından ordan geçilemezdi. Ve kuzeyin buzlu akıntıları güneye doğru akarak, buz la şan köpük gibi bir zehir oluşturdu. Akıntılar durdu ve ortasında kırağı oluştu. Ve güneyin soluğu kırağıyı eritince, onun damlasından kocaman uyanan bir dev, Ymir biçiminde yaşam çıktı.

Ymir'i ter bastı ve sol elinin altında erkek ve kadın oluştu, bir ayağı da ötekinden bir oğul doğurdu» böylelikle Kırağı Devleri göründüler. Dahası, kırağıdan bir inek yoğunlaşıp oluştu, adı Audum-la'ydı, memesinden dört süt deresi akıyordu ve Ymir'i besledi. İnek buz kalıplarını yaladı, kalıplar tuzluydu ve yaladığının ilk günü saç çıktı, ertesi gün bir adamın başı göründü, ertesi gün bütün adam ortadaydı. Adı Buri'ydi, güzel yüzlü, ulu ve güçlüydü.

Buri'den Borr doğdu, o da bir devin kızıyla evlendi ve üç oğlu oldu: Othin, Vili ve Ve. Ve dev Ymir'i kesti ve gövdesinden dünyayı, kanından deniz ve suları, etinden toprakları, kemiklerinden kayalıkları, kırık kemiklerinden ve dişlerinden kaya ve taşlan yarattı; cenneti kafatasından yaptı, dünyanın üstüne yerleştirdi ve her köşenin altına bir cüce yerleştirdi. Güneyden ateş ve kıvılcım getirdiler, bazılan gökte dolandı, bazılan sabit kaldı, böylece güneş, ay ve yıldızlar yapıldı. Ve dünya, çevresindeki derin denizle daire şeklindeydi. Dünyanın dış kenarım devlere verdiler, iç kısmında dünyayı çevreleyen büyük bir kale yaptılar: Buna Midgard dediler. Ymir'in beyninden bulutları yaptılar. Ve iki ağaçtan erkek ve kadım yarattılar(*) ruh ve can verdiler, akıl ve duygu verdiler ve biçim, konuşma, duyma, görme ve elbiseyle ad sağladılar. Dahası /"dünyanın ortasında kendilerine bir şehir yaptılar. Bu şehrin birçok öyküsü ve masalı vardır. Othin orada yüksek bir yerde kansı Frigg'le oturdu. Ve onların nesli Aesir olarak bilinir. Ona herşeyin Babası denir çünkü o bütün tannlann ve insanla nn babasıdır ve herşey onun demesiyle ve onun gücüyle oldu.'*[4] '

Taunlar her gün Ash Yggdrasil'in, bütün ağaçların en büyük ve en

(*). Bkz. sayfa 175.

iyisinin dibinde karar verirlerdi. Ağacın dallan bütün dünyaya yayılırdı ve üç kökü vardı: biri Aesir arasındaydı, biri daha önce Esneyen Boşluk olan Kırağı Devlerinin arasında, üçüncü Puslu Dünya'daydı. üçüncü kökün dibinde koca yılan Nidhoggr vardı ve aşağıdan kökü kemirirdi.(*) Kırağı Devlerinin arasındaki kökün dibinde Mimir'in akıl kuyusu bulunuyordu, kuyuyu Mimir gözetirdi. Mimir kuyudan içti içeli çok eski destanlarla doludur. Aesir içindeki kökse cennetde-dir. Urdr diye bilinen kutsal kuyu ordadır. Tanrılar bu kuyunun yanında mahkeme kurarlar. Ash'ın tepesinde bir kartal oturur ve gözlerinin arasında bir şahin oturur, kökünde kemiren yılan vardır, bir de sincap, Ratatoskr, Ash'ın gövdesinde aşağı yukarı koşar, Kartalla Yılan arasında kıskançlık sözcükleri taşır. Dört karaca ağacın dallan arasında koşar ve yapraklan ısırır...

Gördüğünüz gibi, herşeyin babası Othin ağaçta asılıdır ve Mesihin çarmıhta asılı olduğu gibi, mızrakla delinmiştir: mızrak kendi mızrağıdır; o runlann bilgeliğini kazanmak için kendi kendinin kurbanıdır (kendisi kendisine). Fakat benzerlik daha çok Mesihle değil Bod-hi-ağacındaki Buda'yladır, çünkü burda amaç aydınlanmadır, kızdırılmış bir tanrıya kefaret ve günaha düşmüş bir ulusa merhamet sağlayıp kurtarmak değildir. Ama öte yandan Buda'nır tersine, Ağaçtaki Adamın karakteri bütünüyle dünya ile dir ve özellikle kahra-manca-şairce bir düzen oluşturur. Hergün büyük savaşcı-salonunda şampiyonlar şafakla kalkarlar, zırh giyerler, huzuna girip dövüşür ve birbirlerini devirirler. Bu onların sporudur. Akşamlan dönerler ve Valkyries onlara tükenmez bir mead'la(**) hizmet eder, sonra aşkla onlarla oturur. Ve şiir meadınm da sahibi ve dağıtıcısı bu tanrıdır. Çünkü Viking donanmalarının gücü ve ihtişamı savaş sanatlarında, ozanların şiirlerindeki sanatta ve runlardaki bilgelikdeydi.

Şiir Othin'in ale'i(***) idi ve onun şiirinde yaşam gücü vardı. Fakat onun o kadar çok formu ve adı vardır ki onun bilgeliğinden hayretlere düşmüş bir kraliyet adayı bir defasında şikayet etmişti: 'Bütün efsaneleri bilen akıl gerçekten iyi olmalı ve bütün bu adlara yol açan örnekleri bilmek de fena olmamalı'. Mistik bir öğretmen kılığında tanrının kendisini yanıtlar Gerçekten araştırıp sıralamak için çok fazla bir bilgi. Ama işin özeti, adlarının çoğu ona bu şanstan dolayı veril-

O Bkz. sayfa 48-49.

(**) Mead: ma yalandırılmış bal **ve sudan yapılan alkollü bir içki.**

(***) Ale: bir çeşit **bira (çev. notu).**

mistir dünyada bir çok dil vardır herkes onun adını kendi dilinden söylemenin gerektiğine inanmıştır/ böylelikle ona daha iyi dua edebileceklerini ve onu kendi yanlarına alacaklarım düşünmüşlerdir. Ama bu adlar da onun gezilerindeki olaylar da etkili olmuştur ve masallarda anlatılmaktadır. Bu büyük olayları anlatamazsan sen de akıllı bir insan olamazsın'.**[2]

Belki de Othin'in en dikkate değer maceralarım, onun bilgisini bize aktaran, gerçekten de şairlerinin sonuncuları olan Hıristiyanlık iddiasındaki kimseler yazmışlardır; şiirsel Edda'lann yazarı olduğu düşünülen Saemund (1056-1133) ve nesir Edda'run yazan, savaş şefi, ozan Snorri Sturluson (1179-1241). Rönesans şairlerinin Kilise öncesi Yunan tanrılarından mistik bir dili canlandırmak için yararlanmalan gibi bir ruhu önceden canlandırmışlardır. Edda sistemi -okumasını bilenler için- yüzyıllardır Avrupa'nın en önde gelen zihinlerinin güç bulduğu aynı Stoik ve Neoplatonik temalardan kaynaklanmaktadır ve Pelagiuscu inanışı olanlar, doğanın hiç bir zaman katlanamayacağını düşünenler için eski tanrılar meleklerden farklı değildi. Gerçekten onlar kendini hiçe saydıran Hellenist gizemlerin kuzeyli eşdeğerleriydiler, ikonografilerinden ve ritüel destanlarından Hıristiyanlığın incili türetilmişti. Eddalarda da Kelt kahraman masalları gibi, yani Kells Kitabının yılan-aslanları olmadan İncil'i düşünmek (inanan biri söyleyebileceği gibi) değerli bir mücevherin olmamasıdır, fte kat runlan okumayı öğrenenler için -Othin'in kendisini feda ettiği harfler- doğanın kendisi her yerde hazır ve nazır mücevheri barındırır.

3. ROMA

Aşağıdaki yetkiyle düzenlenmiş Hıristiyan mitosu güçlü Papa Innocent m (1198-1215) tarafından Dördüncü Lateran Konsülünde Kasım 1215'de ortaya konmuştu. Amaç, bütün düşünen insanların bundan böyle düzene girmesini sağlayacak nihai Procrustes(*) yatağını saptamaktı. Ve gerçekten Kilisenin parlak bir devlet adamının zamanında düzenlenmişlerdi, seçkin kaleminden 4800'den fazla kişisel mektup kalmıştır. Tarihçiler ona 'papaların en büyüğü'

(*) Procrustes: Yunan mitolojisinde boylarını yatağa uydurmak için konuklarının kol ve bacaklarını kesip uzatan veya kırıp kısaltan dev. (çev. notu).

adını verirler. Din tarihlerinde IV. Lateran Konsülü Ortodoks oydaşmanın dünyanın hâlâ görmediği sapıklık üstünde en korku uyandıran zaferini sağlayan bir toplantıdır ve toplantıyı Papa düzenlemiş ve başkanlık etmiştir. Üa bin yıldır saygı gösterilen incili insanoğlunun bildiği en saf cümleyle aşk ilkesi ile yorumlayan papalık gücünün de zirvesidir.

Petrus'un anahtarlarım elinde tutan bu büyük mirasa şöyle yazmaktadır:

'İnanıyor ve açıklıyoruz ki; yalnızca tek gerçek tanrı vardır: sonsuz, sınırsız ve değişmeyen, kavranılmayan, her şeye gücü yeten ve anlatılamaz, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh, gerçekte üç kişi fakat özünde bir, yapısında ve doğasında hepbirlik; Baba kimsenin değil, Oğul yalnız Babanın ve Kutsal Ruh aynı ikisi gibi, başlangıcı olmayan ve sonu bulunmayandır; Baba doğurtur, Oğul doğar ve Kutsal Ruh sürer; özleri birdir ve aynıdır ve birlikte kadiri mutlaktır ve birlikte sonsuzdur; herşeyin tek ilkesi, görülen görülmeyen herşeyin yaratıcısı, ruhsal ve bedeni olarım yaratıcısı; Onun herşeye yeten gücüyle zamanın başlangıcından beri yaratılışın iki formu da, ruhsal ve bedeni olan kurulmuştur, meleklerinki ve dünyevi olan, ve sonra ruh ve bedenden oluşan insan yaratılmıştır. Şeytan ve öteki cinler de Tanrı tarafından yaratılmıştır; onlar kendi yaptıklarıyla kötü olmuşlardır. Fakat insan Şeytana uyarak günah işlemiştir.

Kutsal üçlü, ortak özünden dolayı bölünemez, kişinin niteliklerinden uzaktır, önce, mükemmel tasarlanmış çağların sırasına göre, insanoğlunun kurtuluşunun bilgisini Musa'ya vermiştir ve öteki peygamberlerle öteki kullarına iletmiştir.

Sonunda tek tanndan olma Tanrı Oğlu, Mesih îsa, bütün üçlünün vücut bulmuş hali, Bakire Meryem'den Kutsal Ruh yoluyla doğmuş ve insan yapılmıştır, insan ruhu ve etine bürünmüştür, iki yapılı bir insandır, yaşam yolunu bütün açıklığıyla göstermiştir. O, kutsallığından dolayı ölümsüzdür ve acı çekmez, fakat, insanlığından dolayı acı çekebilmiştir ve ölümlü olmuştur. Ve O, insanoğlunun kurtuluşu için çarmıhda acı çektiği ve öldüğü için, cehenneme inmiş, ölümden tekrar dirilmiş, cennete yükselmiş, fakat ruh olarak inmiş ve gövdesiyle yükselmiştir ve dünyanın sonu geldiğinde iki şekliyle birden gelmek üzere yükselmiştir, dirileri ve ölüleri yargılayacaktır, her insanı - yaptıklarına göre değerlendirecek, günahkarların ve seçkinlerin işlerine göre karşılıklarım verecektir, onlar şimdiki gövde-

leriyle kıyam edecekler, yaptıklarına göre onu edinecekler; iyi veya kötü, kötü olanlar sürekli bir cezaya çarpılacak, iyiler Mesihin sonsuz rahmetine kavuşacak.

inananların tek evrensel bir Kilisesi vardır, onun dışındaki hiç bir insan kurtalamaz, Mesih Isa bu Kilisenin papazı ve kurbanıdır, eri ve kanı sunakdaki ekmek ve şaraptadır, ekmek gövdesinin özüyle birdir ve şarap kutsal güçle kanı olmuştur; birliğin gizemini sağlamak için, bizler Ondan, Onun bizden aldıklarını alabilmemiz için. Ve bu, doğru ayini, papazdan başka kimse yapamaz, Kilisenin anahtarlarına papaz sahip olmuştur ve atanmıştır, Mesih Isa kendisi bunu havarilerine ve haleflerine bırakmıştır.

Fakat vaftiz ayini, kutsal suda Tannya, bölünmez üçlüye, Baba, Oğul ve Kutsal Ruha dualarla yapılır ve Kilise yoluyla herkese bağışlanmıştır, ister çocuk ister yetişkin olsun, kurtuluşu getirir. Ve eğer bir kimse vaftizden sonra günaha düşerse, gerçek bir kefaretle her zaman kurtulabilir.

Yalnız bakireler ve iffetli olanlar değil, evliler, dullar doğru inanç ve Tanrıyı memnun eden iyi işlerle sonsuz lütufa kavuşacaklardır.^[43])

Bu gösterişli öğretide, Kilisenin bütün açıklamalarında olduğu gibi, Augustine'in sapık Felagius'a karşı savunduğu inanç zimni olarak vardır. Pelagius'a göre Adem'in düşüşüyle insan yapısı öyle bozulmuştur ki, onun iradesi, özgür olmakla birlikte, kutsanana kadar (insanın kendi becerisiyle değil yalnızca Tanrının hareketiyle) yalnızca günahı amaçlar; ve Augustine'in Donatistlere karşı savunduğu temel görüşü de zimni olarak sözkonusudur; insanın dünyada kurtuluşu için güvenilir tek yer olan Kilisenin, dinadamlarırun niteliğine bağlı olmayışı esastır: işe bakın ki, Augustine döneminde rahmet denilen göze görülmez malın garantili tekeli (ve elbette sevkiyat ve yetersizliğine ilişkin hiç bir kanıt da ileri sürülemez) malm aşılandığı kimseler için kurumlaşmanın yayılışı ve büyümesi rakipsiz bir avantajken, Innocent HI döneminde suçlanamaz dinadamlarırun garantiye alınmış güçleri öyle tehlikeli ve karanlık bir boyuta ulaşmıştı ki Konsül doğrudan bunu önlemek için toplanmıştı. Ortodoks dinadamlannın güçlerini kötüye kullanmalarım protesto eden Gnostik ve Do-natist tipde mezhepler güç ve sayı olarak gelişiyordu. Henry Charles Lea'nın klasik yapıtı *Engizisyonun Tarihi'nde* şöyle anlatılıyor: 'halkın duyguları artık Hıristiyanlığın rahmet ve sevgisi ile etkilenmiyordu; teslimiyet artık, kurtuluş sözüyle satın alınıyordu, inanç ve boyuneğ-

me ile elde ediliyordu, veya cehennem azabı tehdidi ile zorlanıyor dünyevi soruşturma korkusuyla yaratılıyordu'/[44]' Ve dinadamlarının kendileri bu arada Mesihin ikinci gelişindeki yargı koltuğunda, sağda koyunların yanında yer alacaklarına, solda keçilerin yanında bulunuyorlardı. Innocent'in kendi döneminden iki örnek yeterli olacaktır, tiki, Besonçon başpiskoposu Gerard de Rougemont, ikincisi Toul Piskoposu Maheu de Lorraine.

1198 yılında Rougemont un yazısı, onu yalan yere yemin etme, kutsal sıfatından kar sağlama ve zinadan mahkum ettirdi fakat Ro-ma'ya çağrıldığında suçlayıcılar iddialarını soruşturma gereği duymadılar. Fakat suçlamalarını geri de almadılar ve Tanrı Şeriatının ulu efendisi Innocent III hoşgörüyle Mesih'in gayrimeşru ilişkiyle ilgili yargısına dayanarak (kadının üzerine sizden günahsız olan önce taş atsın^[45])) rütbeli din adamını kendisini temizlemesi ve günahından kurtulması için eve gönderdi. Ve de Rougemont da gerçekten eve döndü, yeğeniyle gayrimeşru yaşamak için; Remiremont başrahibesi ile ve öteki cariyeleriyle de daha az samimi olmayan yaşamına döndü. Bunlardan biri rahibeydi, biri papazlarından birinin kızı, bu arada eyaletinde hiçbir kilise kendisine ödemede bulunmadan kutsanmıyordu, ona rüşvet veren keşiş ve rahibeler manastırlarlarından ka :ıp evlenmek için izin alıyorlardı; normal dinadamlan da onun zorlamalanyla köle gibi yaşamaya itildiklerinden sayıları düşüyordu. 1211 yılında ona engel olmak için ikinci bir girişimde bulunuldu fakat kolayca sürüncemede bırakıldı, ta Lateran Konsülünün toplanma zamanında halkı ayaklanıp onu kovalayana kadar. Bellevaux Manastırına çekildi ve orada huzur içinde 1225'de öldü/[46]'

Toul Piskoposu Maheu de Lorraine, kovalamanın inançlı bir taraftarıyken, kendi kızı Epinal rahibesi eliyle cariyeyle yaşıyordu. 1200 yılında kutsanmıştı. Kilise toplantısından iki yıl sonra fakirliğe düşerek Innocent e yerinin değiştirilmesi için başvurdu ve ancak bir çok karışık komisyonlar ve ricalardan sonra şiddet hareketlerine de başvurarak 1210'da azledildi. Yedi yıl sonra telefi Renaud de Senlis'in ölümüne neden oldu ve bundan sonra kendi 'amcası Lorraine Dükü Thiebault kazayla ona rastlayınca, orada vurup onu öldürdü/[47]'

Kendisi de bir zaman teoloji öğrencisi olan ozan Peire Cardenal (1205-1305?) aşağıdaki şiiri yazmıştır:

Keşişlerin ve rahiplerin örnek olduğu doğrudur
Hepsinin uyduğu sert kurallara,
Fakat bütün hilelerin en boşuna olanı budur,
Gerçekte, iki misli iyi yaşadıklarını biliyoruz, • Aynı
evde yaptıkları gibi, yemin etmişlerse de,
Ve bütün alaylı perhiz gösterileri, Yaşam
onlannkinden güzel olamaz, gerçekten,
Özellikle de yalvaran keşişlerinki,
Cübbeleri dolandıkça sallanıp ne olduklarım gösterir
Bunlar birçok inşam Düzene iter Birçok değersiz kişiyi,
acil gereksinim içindekileri
Servet arayıp, ayıp işlerde çarçur edenleri,
Sonra cübbeleri onları soygunlarından kurtarıra[48]'

Büyük minnesinger(*) Walther von der Vogelweide de (1198-1228) yazmıştır:

Sizin yöneticileriniz orda burda soygun yapıyor, öldürüyor,
Ve koyunlarınıza bir kurt bekçilik ediyor.^

Clairvauxlu Saint Bernard da (1090-1153) şu soruyu soruyor: 'Önde gelen din görevlileri içinde kim bana cemaatini kusurlarından arındırmak yerine ceplerim boşaltmayı düşünmeyeni gösterebilir?'*[50]^ Ve Bingenli Saint Hildegarde'dan (1098-1179): "Din görevlileri kiliseleri gasp edenlerdir, onların tamahı kiliselerin elde edebileceği herşeyi tüketir. Zulümleriyle onlar bizi fakirleştiriyor ve kendileriyle birlikte bizi de zehirliyorlar'.*[51]'

O zaman on ikinci yüzyılda Avrupa'da yalnız güçlü bir dinadamlığı düşmanlığı değil fakat köktenci bir dinsel sapıklığın gelişmesinin merak edilecek bir tarafı yok. Güney Fransa'da Cathari veya Albigenseler en iyi toprak ve şehirlerde bu akımın en tehdit edici örnekleriydiler. Bu mezhebin papa tarafından kökünün kazılmasının uzun korkunç öyküsünü nakletmeye gerek yok. Buradaki amacımız açısından önemli olan nokta Albigensianizmin Maniheist dinin bir tür dirilişi gibi görülmesi. Maniheizm bu zamanlarda Bulgaristan, Bosna, Macaristan ve sonra İtalya yoluyla Avrupa'ya girmişti ve en fazla tru-

(*) Minnesinger: Ortaçağ Almanyasında lirik şair ve aşık (çev. notu).

badorlar yoluyla Güney Fransa'da gelişmişti.

Augustine'in Hıristayanlığı gibi Maniehizm de doğayı bozulmuş kabul eder, fakat Adem'in düşüşünden dolayı değil, dünyayı kötü tann yarattığı için. Ve kurtuluş ayinlerle sağlanmayacakhr, büyü yapıyormuş gibi, erdemle sağlanacaktır. Hıristiyan eleştirmenlerin görüşü, Maniheizmi, kendi dinadamlarının maddi karanlığın tuzaklarına düşmüş ruhu ve ışığı kurtarıp normal duruma getirecek erdemin gerçek ve tek yolu olduğu iddiasıyla yalanlamak oldu. Mitos onun anlamını kavramamış kimselere elbette acaip görünmüş olmalıdır (gerçi Hıristiyan mitosun kendisinden veya sözcük anlamıyla anlaşılan herhangi bir mitosdan daha acaip değildir ama) fakat bu zamanda vaz ettiği erdemlere örnek olarak saygm bir dinadamı tipi yaratılmasında şaşırtıcı bir etkisi olmuştur. Ve sonuç geniş, Kilise için tehlikeli bir popülerlik yaratmış, buna karşı şiddetli önlemler uygulanmıştır.

Görünüşte birçok Albigensian mezhep vardır, ama hepsinin dik-kat çeken niteliği 'arınmış' veya 'ermiş' diye bilinen yüce-azizlerin zahid yaşantılarıdır: *Cathari.* Budizmde olduğu gibi burada da temel fikir yeniden yaratılış ve kurtuluştur: ruhun birçok yaşamında süren gelişimi cehalet ve hezeyanda tıkanıp kalmıştır ve aydınlanma ile kurtulup nihai durumuna varacaktır. Yaşayan Buddhalar gibi, Cathari de 'inananlar' için yolgösterici ve örnektirler, inananlar henüz kurtuluşun büyük feragat sıçramasına ruhsal olarak hazır değillerdir. İnananlar, *auditore'ler* evlenebilir ve et yiyebilir: ermişler, *boni homines,* sofu vejeteryandırlar. Albigensian Cathari yazıları yokedil-diğinden ve onlar hakkındaki bilgimizi düşmanlarından öğrendiğimiz için onların iyi yanları hakkında söyleyebilecek çok az şeyimiz var. Fakat *boni homines'in auditores* tarafından büyük saygıyla karşılandığını biliyoruz; bütün önemli Catharan riti ruhsal bir başlangıç gizemidir, Consolamentum olarak bilinir. Bir tür mutlak oruçla intihar, Endura adı verilmişti, azizlerce uygulanıyordu (Hindistan'ın Jain'leri gibi)[^2]) ve Hıristiyan baskısı altında, sözünden dönmeleri veya kazık tercihine zorlandıklarında inananlar ve ermişler, ikisi de ikincisini seçiyorlardı.

Gerçekten, Henry Charles Lea'nın sözleriyle, 'Eğer şehitlerin kanları gerçekten Kilisenin tohumuysa, şimdi Avrupa'da egemen olan din Maniheizm olurdu'/[53]' 1017 kadar eski bir tarihde, halk içinde sapıkların yakıldığına ilişkin en eski kayıttır, tutuklanan on beş Albi-

gensiandan on üçü Orleans'da dönmediler ve kazığa geçirildiler. 1022de Toulouse'da bir başka idam oldu, 1051 de Saksonya Goslar'da bir başkası.[154]' Bir yüzyıl sonra 1163'de Çologne'de yakılanlar, yanıp kül olmayı kabul etmekteki rahathJdanyla büyük etki yarattılar. Önderleri Arnold, tutuşmuşken, yanında yananların başlarına kurtardığı kolunu koydu ve sakin sakin İnançlarınızda sadık olun, bugün Lawrence'a kavuşacaksınız" dedi. Oxford'da yakılan bir başka grubun önderi, Gerhard, cemaatiyle ateşe yürürken şarkı söyledi: 'insanlar sana küfredince sen kutsanırsın'. Ve Güney Fransa'da tamamiyle nefret uyandırıcı Albigensian Seferinde, 1209-1229, Minevre Kalesinin düşmesinden sonra yüz seksen kişi birlikte kazığa gitti ve festivalin keşişvari tarihçisi "kuşkusuz şeytanın şehitleri geçici ateşten ölümsüz alevlere geçtiler' diye yazdı. (^

Güney Fransa'da Kilisenin sorunu, aristokrasinin aforozlara, cemaatten uzaklaştırmaya, fermanlara, kurul ve papa elçilerine veya sapıklığı bastırmak için Roma'nın yaptığı herşeye kayıtsız kalmasından kaynaklanıyor. Ve 1167 yılında Cathari Toulouse yakınında St. Felix de Caraman'da kendi konsülünü toplayınca kıyamet koptu. En büyük başkanları Piskopos Nicetas başkanlık yapmak üzere istanbul'dan geldi; Toulouse, Vald' Aran, Carcassonne, Albi ve Loire kuzeyi Fransa'sı için boş olan piskoposlar seçildi; Toulouse ve Carcassonne sınırları arasındaki anlaşmazlığı çözmek için kurul üyeleri belirlendi, ve Lea'nın belirttiği gibi, 'kısaca, kurulu ve bağımsız bir Kilisenin işleri görüldü; kendisine Roma Kilisesinin yerine geçecek gözle bakı-*yordu'S*[5]®

Fakat Roma, karşılık verdi. Papa Alexandar III (1159-1181) 1179 yılında Hıristiyanlık içinde bir haçlı seferi düzenlemek gibi daha önce atılmamış bir adımı ilan eden Lateran Konsülünü topladı. İki yıllık bir afla (yani Araf da ruhun bulunuşunu iki yıl kısaltma sözüyle) bütün silahlananlar ve bu dava için ölenlere sonsuz kurtuluş vadedildi. Görünür bir ödeme olmadan, böyle bir ordu toplandı ve 1181 yılında bu ruhsal kuvvet Beziers Vikontunun topraklarına girdi, kuşatmadan sonra Lavaur şehrini aldı (Albi ile Toulouse arasında kale şehri). Vikontes Adelaide ve önde gelen birkaç Cathari lideri daha bu kalede barınmaya, çalışmışlardı. Sularla çevrili şehir, kayıtlara göre, ancak bir mucizeyle alınabilimişti, ve bütün Fransa'da kan damlayan etiketler Hıristiyan ordusunun zaferini inananlara ilan ettiler/[57]) Haçlı kuvveti, kendisi için cenneti kazandıktan sonra dağıldı ve devam eden

sapıklık için başka birşey yapılmadı, ta ki Papa Innocent İÜ, öldürülmeleri için 1209 yılında Lyons şehrinden çok büyük bir ordu toplayana kadar.

Bunlar, bütün Avrupa'da her türlü sapık grupların yakalandığı yüzyıllardı, tik Haçlı Seferinin (1096-1099) önce Papa Urban II, sonra bir tür fanatik Pierrei Hermite tarafından vazedilmesi (eşeği bile din sel saygı konusu olmuştu) en ünlüsüdür. Köylüler topraklarından alınmış ve şöyle ya da böyle ateş dalgalan halinde ya yolda ya Kutsal Topraklarda felakete uğramışlardır. 1212 yılındaki Çocukların Haçlı Seferi fareli köyün kavalcısının kutsanan başka bir sürek avıydı. Ben zer olaylar daha küçük büyüklüklerde çeşitli boyutlarda her yerde yayılmıştı. Örnek olarak Kara Ölüm yılında on dördüncü yüzyılda garip dans salgınları zirvesine varmıştı/[58]) Bele kadar çıplak, başlan kumaşlarla sarılmış kendini kırbaçlayanlar sürüsü, ellerinde bayrak lar, yanan mumlar ve oynayan kırbaçlarla, ruhsal şarkıların sesiyle kendilerini kırbaçlıyorlardı; yollarda bunlara rastlanabilirdi.([59]) Meşi nin öğüdünün de -dua ettiğin zaman kendi iç odana gir, ve kapını ka payarak gizlide olan Babana dua et*[60])- tutulmadığı bir çağdı. Innocent'ın ordu çağrısı, bu nedenle, büyük duygusal bir yoğunlukla' karşılandı. Soylulardan ve avamdan asker toplamak Avrupa'nın her yanma yayıldı, Bremen'e Burgundy ve Nevers'e kadar ulaştı; ve Al manya'da kasabalar ve köyler dinsel ateşlerini papanın haçlı ordusu na katılıp söndüremeyen tutuşmuş kadınlarla doldu, sokaklar ve yol lar elbiselerini soymuş, çıplak, yalnız veya gruplar halinde koşuşan kadınlarla dolmuştu. -/,

Papa Innocent, sürüsünü toplamadan iki yıl önce, Albigensian akrabalarının ve arkadaşlarının istedikleri gibi tapınları için koruyuculuklarını yapan Toulouse Kontu Raymond'u aforoz etmişti; kontun bütün halkı ona bağlılıktan, antlarından ve görevlerinden kurtarılmışlar ve papanın elçisi hemen kontla bir tartışmadan sonra bir şövalyenin mızrağıyla öldürülmüştü. İşin arkasında Raymond görülüyordu -belki gerçekten yoktu ama- ve kişiliğini ve ruhunu kurtarmak için kont, utançla, papanın koşullarında cezasına razı oldu. Bunlar, sonra öğrendiği gibi, en önemli yedi kalesini Kiliseye terketmekti, eğer kendisinin suçsuzluğunu kanıtlarsa, sonradan suçsuzluğu ilan edilebilirdi.

Raymond, üzüntüyle, bu beklenmedik olay karşısında sapıklarla ilişki kuran dindarların gözden çıkarılacağı -veya çıkarılması gerek-

ligi- ilkesini unuttu. St. Gilles kilisesinin kapısında, bele kadar soyunmuş, papa elçilerinin önüne çıktı ve St. Gilles azizleri üstüne mahkum edilse de Kilisenin her türlü kararına uyacağına yemin etti. Elçi, atkısını yular gibi kontun boynuna doladı ve sırtına kırbaçlar inerken onu lordlarının nasıl gözden düştüğünü görmek için toplanmış meraklı kalabalığın «arasından, suçsuzluğunun ilan edildiği yüksek sunağa kadar sürükledi Sapıkların ülkesinden kökünü kazıması, bütün Yahudileri görevlerinden atması, yağma edilen bütün Kilise mallarının yerine konması, keyfi bütün haraçları kaldırması ve haçlılara katılması koşuluyla affedildi. Ve sonra, verdiği şehirler ele geçirilince - Innocent'in planı da gerçekte buydu- tekrar aforoz edildi. Hıristiyan Haçının güçlü ordusu büyük gelişimine başladı, Fransa' nın en zengin topraklarına girdi.

Yirmi bin süvari ve iki yüz bin yaya vardı. İmparatorluğun bütün parası katkıda bulunmak zorundaydı, aforoz tehlikesi alandaydı, ve sonsuz ödül ücreti herkese bol bol verilebilirdi. Önce fuar şehri Beziers'in duvarları düştü ve bunu izleyen katliam o zamana kadar Avrupa tarihinde görülmemiş bir boyuttaydı: papa elçileri yaklaşık yirmi bin kişinin kesildiğini bildiriyorlar - yalnız yedi bin kişi korunmak için kaçtıkları Mary Magdalena Kilisesinde kesilmişti; yetki verilmiş olan elçiye, bazı sapıkların Ortodoks görünerek kaçabileceğinden korkutarak, Katoliklerin bağışlanıp bağışlanmayacağı soruldu. O da yürekten bir tanrı göreviyle gerçek ruha sahip olduğu için, 'Hepsini öldürün, Tanrı kendininkileri bilir' dedi. Şehir ateşe verildi ve güneş o akşam, papa ve kilisenin kutsal sevgi AŞK tohumu (AMOR) olmadığı fakat tersi olduğu (sözcük tersten okunduğunda görüldüğü gibi) görüşünü gösteren bir görünümle battı. Onlara göre tek cehennem dünyadakilerin yarattığı cehennemdi. Bunu Carcassonne'in düşüşü izledi: şehir, korkuyla, teslim oldu ve halicin gitmesine izin verildi. Günahlarından başka birşey alamadılar, erkekler külot pantolonlan kadınlar çuval elbiseleriyle ayrıldı ve Mesih Krallığı sözü alan ordu şehre girdi. Yaz sonu, ulu papa, seçkin Latin üslubuyla, beş yüz şehir ve kalenin şeytanın hile ve kötülüklerine hizmet edenlerin elinden zorla alınmasının coşkun neşesini yazıyordu."[1]*

Kont Raymond'un şehri Toulouse listede bundan sonra geliyordu... Fakat ilgilenen okuyucu bu kirli tarihin devamını tek başına okuyabilir. Yirmi yıl daha sürdü ve Güney Fransa'yı harabeye çevirip Roma Kilisesinin tek basma uranlığını daha önce görülmedik bi-

çimde güçlendirdi. Çünkü, Çin, Hindistan ve Levant'ın büyük tarihlerinin tersine, oralarda gördüğümüz gibi iktidar eliti ciddi bir muhalefet olmadan doğaüstü niteliklerinden sözedilir, Avrupa'da mitsel gidiş hiçbir zaman uzun boylu egemenlik kuramadı. Ne Yunanistan ve Roma'da, ne Kelto-Germen Batıda, Doğudaki gibi, kralların veya rahiplerin, en gelişmiş akılların esini bile olsa, insanların ne yapacağına hatta ne düşüneceğine ilişkin kutsal bir hak ve görevleri olduğu görüşü olmamıştır. Orta Çağın başlarında Hıristiyan misyonu gelişim içindeyken, dinadamları zamanla mitoslarını ülkeye kazıyabileceklerini ve sonsuza kadar bir tür Avrupa halifeliği veya papa firavunluğu bürokrasisi gibi yönetebileceklerini sanmışlardır. Fakat daha güçlerinin doruğunda, Innocent III iktidarında, bütün proje açık bir çürüme içindeydi ve yalnız başarısızlığa doğru gidebilirdi, insanlar düşünmeye başlamıştı ve Avrupa'nın bireysel hak anlayışı, Levanten oydaşma ve mutlakiyet bahanesinden kopmaktaydı.

Catharan belirtiler yalnızca yükselen akımın bir belirtisiydi; ne tehditler, ne yakma, kamçılama veya aforozlar akımı durduramadı hatta dindiremedi. Örnek olarak:

Fiore'de, Monte Nero'da San Giovanni manastırının kuru-nısu Florisli Joachim (1145-1202) 21 Ocak 1204de Innocent III'ün takdirini kazandı ve kilisesinde huzun içinde öldü. Fakat ilginç eseri *Expositio in Appocalypsiride* 1260'da Arles'de toplanan Konsülde mahkum edilen bir tarih görüşünü işliyordu. Konsülde bütün eserleri ve onun etkilediği bütün zahid manastır akımı mâhkum edilmişti. Kısaca tarih görüşüne göre insanoğlunun tarihi üç dönemde incelenmeliydi: 1. Baha'nın Çağı (Eski Ahit), 2. Oğul'un Çağı (Yeni Ahit ve Kilise), 3. Kutsal Ruhun Çağı, Roma hiyerarşisinin yok olup bütün dünyanın Tannyla doğrudan ilişkisi olacağı ruhlar manastın dönemi.

Joachim'in papalık karşıtı polemiği zamanının bir çok dindar kişisini etkiledi. Sayısız Fransisken, Assisili Francis'de (1182-1226) papalık örgütünün dağılacağı üçüncü çağın başlangıcını gördüler. Bir dizi garip akım da Kutsul Ruhun vücut bulduğuna inandıkları çeşitli kişilerin çevresinde gelişti. 1260'da Milano'ya gelen ve 1281 'de ölen dindar hanım Guglielma ve gene kader yılı 1260'da Parma'da havari elbisesiyle görünen ilginç genç Segarelli gibi. 1260 yılı Florisli Joachim tarafından Kutsal Ruh Çağının başlangıcı olarak bildirilmişti. Segarelli, önce görece zararsız olan papaz-karşıtı mezhebin merkezi oldu, hızla büyük bir etki yarattı, soruşturmalara tepki olarak fanatik

bîr şiddet kazandı, ve bir çok üyeleri kazığa gitti. Segarelli'nin kendisi 1300 yılında büyük papalık jübilesinde yakıldı. İzleyicilerinin önderi, cesur Dolcino, yardımcısı Longino Cattaneo ve Margherita di Trank, Avrupa tarihinin en şaşırtıcı, umutsuz gerilla savaşından sonra, yedi yıl sonra yakalandılar ve öldürüldüler Soylu aileden gelen ve tanınmış güzelliği olan hanım Dolcino'nun gözleri önünde kızartıldı, Dolcino'nun kendisi Vercelli şehri çevresinde bir arabayla dolaştırılarak kızgın kerpetenlerle parçalara ayrıldı, arkadaşı Cattaneo Hıristiyan kasabası Biella'nın eğitimi için aynı parçalanmaya uğradı.*[62]'

Dante Alighieri (1265-1321) keşiş Joachim'i cennete yerleştirir*[63]', fakat Dolcino'yu cehenneme atar görülüyor.*[64]' Bildiğimiz gibi kendisi de 1302 yılında papaların dünyevi kibrine mitsel bir yanıt vererek papalık tarafından yakılmaya mahkum edilmişti. Dantenin görüşüne göre, Roma imparatorluğu da Kudüs Krallığı kadar kutsal bir kararla kurulmuştu, imparator, Romanın kalıtçısı, laik düzeni temsil ediyordu, papa da Kudüs'ün kalıtcısıydı ve ruhsal düzenin temsilcisiydi, çünkü krallık, Mesihin dediği gibi, bu dünyada değildi. Dante *Convi-vio'nun* Dördüncü Tezinde 'Roma İmparatorluğunun başlangıcı güç değil mantıkdı hatta kutsal mantıktı' diye yazar.*[65]' Ve harika bir biçimde iki düzenin tarihini yazar, Roma ve Kudüs'ün zamanla nasıl çakıştığım anlatır: Aeneas'm İtalya'ya gelişi Davud'un doğumuyla çakışır, Roma'nın Augustus zamanında mükemmelliğe ermesi Mesihin doğumuyla çakışır. Dahası, Roma'nın bütün gelişimi kutsal esin sahibi yurttaşlarla ve kutsal mucizelerle korunarak bunların ardı sıra gelmiştir. Dante diziyi değerlendirdikten sonra sonuca varır: 'Doğrusu, şu düşüncedeyim ki, onun duvarlarına yerleştirilen taşlar saygı değerdir ve onun toprağı insanın vaazedebileceği veya kanıtlayabileceğinden daha değerlidir'.*[66]'

Bu yorumun temel noktası, Hıristiyan dünyada, devletin gücüyle kilisenin gücünün eşit biçimde kutsal kaynaklı olduğuydu. Ve uygulamada, yetke, herbirinin kendi çevrenine aitti. Dinsel kalıtım Musa'nın Ahdinden ve peygamberlerin öğretisinden gelirken, laik dünyada da Roma Hukukundan türetilmişti. Bu kitapta Kilisenin devletin işlevlerini gaspetmek için çabalarını ve onların yolaçtığı felaketlerle başarısızlıklarını anlatamayız. İlki Dante'nin zamanında oldu, Papa Boniface VIII (1294-1303) *ilahi Komedya*'da cehennemin sekizinci dairesine yerleştirilince *Unam Sondam* diye bilinen kutsanmış bir gaf yaptı, dünyada hiçbir monarkm yapmadığı bir cesaretle dünya iktidarını id-

dia etti. Papa, 'Biz açıklıyor, söylüyor ve tanımlıyoruz ki, her insan için Roma papalığının yurttaşı olmak kurtuluş için şarttır' diye yazdık[67]) İkinci cümlede Roma krallarına geldi ve Tanrının güneş ve ayı yarattığı gibi kilise gücünün mecazi güneşini ve laik gücün mecazi ayını yarattığını ekledi: 'Ve ayın güneşten alıp sakladığı ışıktan başka ışığı olmadığı gibi, hiç bir dünyevi gücün de kilisenin gücünden başka gücü yoktur'.*[68]* Fransa kralı Güzel Philip IV (1285-1314) Boni-face'nin kendisini sapıklıkla suçlayıp ordu göndererek tutuklayınca, mecazi güneş ne kadar şaşırmıştır. Yaşlı dinadamı şoktan öldü ve ondan sonraki papa Roma'da değil Avignon'da oturan bir Fransız oldu.

1377'den itibaren biri Avignon biri Roma'da bulunan ve birbirlerini aforoz eden iki papa oldu. 1409'de Pisa'da kardinaller konsülü bir başkasını papa seçti ve papalar üç oldu. 1414-1418'de Constance'de toplanan büyük konsül -6500 kişi katılmıştı ve en âzından 1600'ü soyluydu, 700'ü halkdan kadınlardı (kadınlar, kayıtlara göre sayısız succubi(*) tarafından ilave edilmişlerdi)- yalnızca popüler John Huss'un (1373-1415) tuzağa düşürülüp yakılması kararıyla Kilisenin başıboş dağılışını hızlandırdı. Bu karar da bir yetkilinin dediği gibi 'yüzyılın en ciddi hareketiydi'.*[69]*

Konsüle güvenlik garantisi ile reform tartışmasını sunmak için kendi isteğiyle gelen Bohemyalı kibar papaz tuzağa. düşürüldü, iğrenç bir hücreye el ve ayaklarından zincirlendi, amansızca hiç öğretmediği şeyleri öğrettiğini itirafa zorlandı ve yalan yere yemin etmeyi reddedince, 6 Temmuz 1415'de, kayıtlı en muhteşem *auto da fe*'de, Constance katedralinde tanınmış bir kalabalığın önünde, resmi papaz elbisesinden soyulmuş, makasla katolik traşlı olan saçları kırpılmış, tırnaklan kazınmış (papaz atandığında papaz yağıyla yağlanmıştı), üstünde 'sapıklığın önderidir' yazılı olan, şeytanlar boyanmış koni biçirninde bir şapka başına geçirilmiş ve Kilisenin şaşmaz iradesinin yerine getirilmesi için Kilisenin sivil görevlilerine yakılmak üzere verilmiştir, tki kez 'Mesih İsa, yaşayan Tanrının Oğlu, bana merhamet et!' diye bağıran sesi duyulmuştur. Bu arada alevler ve duman rüzgarla bedenini kaplamıştı. Külleri ve çevredeki toprak Ren nehrine atılarak anı olarak saygı görmesi engellenmiştir.*[70]* Bu küllerden, tam bir yüzyıl sonra, Luther yükselmiş ve ondan sonra

('' Succubı uvkuda erkeklere görünen ve onları baştan çıkaran dişi şeytanlardır.

Roma Katolik Kilisesi Batı Avrupa'da çekişen burçlardan biri olmuştur.

4. AMOR

Dürtya mitoloji tarihinin geniş anlamıyla, orta Çağın sönümlenmesi döne/ninde ve Reformasyona gidişte ana yaratıcı gelişim, kilise otoritesine karşı bireysel bilinç ilkesinin yükselmesidir. Bu önce, Avrupa düşüncesinde Ve sonra, bugün gördüğümüz gibi, dünyada, kahin anlayışının iktidarının sonunun başlangıcını gösterir. Ve yeni bucağın şafağı sokmuştur, şimdiden geçmişin yüksek kültleri gibi büyük bir gelişim göstermiştir -maddi olduğu kadar ruhsal ve ahlak olarak- ayni geçmiştekilerin paleolitik insanın basit kabile düzenini aştığı gibi.

tikel, Doğu ve Batı dünyalarının mitolojilerini araştırmamız boyunca, ırkımızın neredeyse sonsuz gibi görünen ilk döneminde, avcılık ve toplayıcılık tek geçim kaynağıyken, toplumsal grupların küçük olduğunu ve bireysel uzmanlaşmanın bulunmadığını görüyoruz. Cinsiyet ayrımı gerçekten belirgindir ve şaman görüşünün armağanına sahip olanlarla toplumun geri kalan kesimi arasında da ayrılık vardır. Buna rağmen, *îlkel Mitoloji'de* belirtildiği gibi, ava kabilelerin ilk döneminde, temelde 'her birey teknik olarak bütün kültürel kalıtımın sahibidir ve topluluklar bu nedenle pratik olarak eşit bireylerden oluşur'.^

İ.Ö. 7500 ve 5500'lerde çekirdek Yakın Doğuda besin yetiştirme, tarım ve hayvancılığın icadıyla yeni ve önemli bir aşama başlamıştı. Sonuç olarak, topluluklar önemli oranda büyüdü, uzmanlaşmış bilgi ve insan tipleri gelişti. Bizim çalışmamız açısından bunların en önemlisi de profesyonel, tam-zamanlı çalışan kahinler sınıfıydı, başka konularla birlikte yıldızlı semalafîn gözlemiyle uğraşıyorlardı. Eski, ilkel kültürlerde yöneliş yakın çevrenin hayvan ve bitki krallıklarına doğruydu. Gezgin Büyük Av aşiretlerinin anlayışında, uzanıp giden ovaların büyük, küçük hayvanları, doğanın güç ve gizemlerinin ortaya çıkışı olduğu için, mitos ve ritleri de, hayvanlarla insanlar arasmda bir sözleşmenin bulunduğu düşüncesinde temellenmişti. Yemlen hayvanlar gövdelerini kesilmek üzere isteyerek sunuyorlardı ve onların yeniden doğumu ve geri gelmesi için belli ritlerin uygulanması gerekiyordu. Hayvanlar aynı zamanda samanlara bilgi, güç ve

ruhsal bakış kazandırdığı için onların araçları, kılavuzları oldular. Halk da ritlerde hayvanlar gibi kostümlere büründü ve onları taklit etti.

Bitki dünyasının besin kaynağı ve yaşamın gizemlerine örnek olduğu bölgelerde ise insan varlığı ile bitkisel süreçler arasındaki benzerliklere dayanan mitoslar egemen oldu; doğum ve ölüm ve çürümeden sonra büyüme, kişilerden bağımsız olarak ritlere yansıdı ve sık sık da savurgan bir biçimde insan kurbanları ile yaşamın güçleri (ölümden elde edileceği düşüncesiyle) artırılmak istendi.

Çekirdek Yakın Doğu'da, uygarlığın neolitik aşamasının gerçekleştiği, en eski tarım yerleşimlerinin kurulduğu bölgede, ilkel bitki bölgelerine oldukça yaklaşık bir bitkisel mitoloji gelişti. Bunun kanıtları *İlkel Mitoloji'de* verilmiştir ve burada tanımlanmasına gerek yoktur.

Orada Tunç Çağının başlamasıyla tamamıyla yeni kahin mitolojisinin ortaya çıkışını da tartışmıştık. Kahin mitolojisi hayvan veya bitki dünyasının varlığın gizem ve düzeniyle ilgisinden kaynaklanmaz, matematiksel olarak hesaplanabilir yıldızlar düzeniyle, güneş, ay, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn'le ilgilenir. Hem gökde hem de yerde. Bu kozmik düzeni öğrenen kahinlerce, mutlak, kutsallık taşıyan bir ahlaki otorite kurulmuştur. Ve eski Yalan Doğu'da yükselen en eski büyük tapınaklardan (Î.Ö. 4000) bugün okuduklarımıza bizi ulaştıran, bilinen her yüksek kültürde -bir zaman için Greko-Roman uygarlığı dışında- ruhsal yapı göğün kahin gözlemcileri tarafından kurulmuştur. Kahinlerin kozmik düzenden, insana ve dünyaya uygun bir bilgi elde ettikleri varsayılmıştır.

Fakat *Doğu Mitolojisi*'nde ve bu kitapta, insan deneyiminin, düşünce, istem ve çabasının ikincil kalması gereken, göğün gözleminden türetilmiş muhteşem mitolojilerin gelişimini ve dünyaya yayılışını izledik. Ve yayılışlarında, onların arasına katılan daha ilkel halkların mitolojilerinin nasıl karşılandığını ve özümlendiğini -veya onlar tarafından özümlendiklerini- gördük.

Hindistan'a girdiğinde, ritüel kral-öldürme mitosu tropik bitki dünyasının korkunç kurban ritleri ile kaynaşıp filizleniyordu ve iki çizgi kaynaşarak konumuzun ritüel öldürme tarihinde en zengin geleneklerinden birini geliştirecek şekilde dönüştü. Avrupa'ya girdiğinde, öte yandan, aynı yüksek kültür, kuzeyin klasik Büyük Av ülkelerine vardı, büyük mağaraların ve Dordogne ve Pirenelerdeki büyük

mağara sanatlarının ülkesine yayıldı. Ve paleolitik çağda bu ülkelerde, tropik köylerdeki gibi bitki-kaynaklı ritüel yamyamlığın bulunmadığını görüyoruz. Köy, aşiret veya evrenin gelişimi için ritüel olarak ilahların öldürüldüğü karakteristik mitosları da burada bulamıyoruz.

Var olmak için bireylerin avcılık becerilerine dayanan aşiretlerde, birey korunmuştur, ölümsüzlük kavramı bile kollektif değil, bireyseldir. Ruhsal önderlik de atama veya yağlamayla bir örgütün üyesi yapılmış, toplumsal olarak düzenlenmiş kahinlerce değil, ruhsal güçleri, kişisel ruhsal deneyimleriyle elde etmiş şamanlarca yürütülür/[72] Gördük ki, kuzeyli ava ve savaşa biçimlerin, bölgesine giren neolitik ve Tunç Çağı kültürleriyle karşılıklı ilişkisinde erime değil fakat etkileşim süreci olmuştur. Bu da genişleme ve gücün birikimiyle olmuştur. Öteki çekirdek Yakın Doğu'dan gelen yüksek kültürler gibi, Hıristiyan misyon döneminde de aynısı olmuştur.

Ötekiler gibi, Hıristiyan düzen de, doğaüstü bir kaynaktan aldığını iddia ettiği kahince yetkiyle iletilmiş ve desteklenmiştir. Kahinlerin kendi ruhsal deneyimlerine sahip olmaları gerekmemiş ve beklenilmemiştir. Gerçekten buna sahip olanlar da kazık tehlikesiyle karşılaşmışlardır. Atama ve yağlama ile yerlerini almışlar ve kişisel güçleri onların kişisel değerlerinden değil, hizmet ettikleri kurumdan gelmiştir. Buna karşılık kurum da insanın dünyevi değerine katkısıyla değil, yücelerden geldiği varsayılan değeriyle değerlendirilmiştir. Gördüğümüz gibi, Innocent III zamanındaki kısa süreli zaferinden sonra kahin örgütünün yetkesine karşı çıkılmış ve zamanla alt edilmiştir. Ve gelecek kitabımızın anlatacağı gibi, yeni bir mitoloji, hayvan veya bitki ilahlı değil veya kozmik düzenin ve onun tanrısının değil insanın öne çıktığı oldukça yeni bir mitoloji onun yerini almaktadır. Bu mitoloji de, insanın kendi dünyasındaki gerçeği kutsallığı ve isteminden kaynaklanan, gelecek için bunları odağına alan tek yaratıcı soluktur.

Geçerken, on iki ve on üçüncü yüzyılda Arthur Romansının filizlenmesinin başlangıcında bile, temel erdemi, dünyadaki deneyim ve kutsallığı açısından dengeli, yaşamın bu karmaşık alanında bile yeterli olan yeni mitolojinin tanımaya başlandığını söyleyeyim. Grail(*)

(*) Grail; isa'nın son yemeğinde kullandığı tas. Grail'de isa'nın kanının toplandığına inanılır. Kelt asıllı kutsal İsa öyküleri ortaçağda Hıristiyan inancıyla kaynaşmış, Grail Efsaneleri oluşmuştur. Bu destanlarda şövalyeler kutsal tası arar ve ararken birçok kahramanlık öyküleri yaşarlar, (çev. notu)

gizemini alalım: Meşinin kutsal et ve kam sözcük •anlamıyla her kilisede mevcutken ve ruhun kurtuluşu ve mutluluğu için sunağın ayininde bulunurken, Hıristiyan şövalye, Grail elindeyken, hangi nedenle ona araştırmaya çıksın?

Yanıt, elbette Grail sorusunun bireysel bir deyemim olduğu. Efsanenin kökeni paganlıkda, özellikle Kelt mitlerinde. Kahramanlar eski şampiyonlar, Cuchullin ve ötekiler, şövalye zırhma bürünüp Ga-. wain, Perceval veya Galahad gibi herzamanki muhteşem maceralara çıkıyorlar. Bundan başka, İslam etkisiyle gelen Asya'run mistik masallarıyla dolu simgeleri de eklemeliyiz; Bizans'dan gelen öğeleri ve harta daha Uzak Doğu'yu da. Çağdaş bilimin çeşitli okullarınca Grail, Dagda'mn bereket kazanıyla özdeşleştirilmiştir. Buda'nın dilendiği kase dört bucakdan getirilip birleştirilmiş dört kasedir, Mekke Ulu Camisinin Kabe'si ve Gnostik-Maniheist ruhsal başlangıç ritle-riyle ilgili tılsımlı simgeler herhalde Kudüs Şövalyeler Birliğinde etkili olmuştur.*[73]) Bu türden bütün ilgili, ilkel veya türdeş Doğulu formlar Avrupa romanslarında yeniden yorumlanmış ve yerel, mevcut ruhsal durumlara uyarlanmıştır. Özellikle Acı Darbe'si ile kralım ülkesinden eden ve değersiz bir ele düşüren ve ülkenin yeniden kuruluşunu anlatan efsanede, kralı deviren kutsal mızrak, efsanenin daha sonraki anlatımlarında Mesihe saplanan mızrakla özdeşleş-tirilmişrir."[4]) Ve efsanenin neden söz ettiğini veya zamanında yüreklere neden bu kadar dokunduğunu sormamıza veya tahmin etmemize gerek yok: yukarıda yeteri kadar açıklanan Kilisenin durumu bunu da açıklıyor.

Grail Kahramanı -özellikle de 'Büyük Aptal' Pervecal veya Parzival kimliğiyle- doğanın içten, basit, bozulmamış oğludur, hilesi olmayan, yüreğindeki saf istekleriyle güçlü biridir. Şair Wolfram von Eschenbach'ın (1165-1220) Grail Kahramanının ormandaki çocukluğunu anlatan sözleriyle: 'Acı diye birşey bilmezdi, yukarıdaki kuş ötünce onun tatlılığı yüreğini parçalar ve göğsünü doldururdu'^ Ormana çekilmiş soylu, dul anası ona Tanrıdan ve Şeytandan sözetmişti: 'ona karanlık ve aydınlığı tanıttı'.*[76]) Fakat onun kendi işlerinde karanlık ve aydınlık bir aradaydı. O melek veya aziz değildi, yaşayan, olan biteni soran, cesaret ve duygu erdemiyle donanmış ve buna sadakat eklemiş biriydi. Ve bunlardaki sebatıyla -doğaüstü rahmetle değil- sonunda Graü'i kazandı. *

Veya Arthur'un Yuvarlak Masası'nın öteki büyük teması için ne

diyebiliriz: Tristan ve Iseult ile Lancelot ve Kraliçe Guinevere'nin duygusal ve gayrimeşru aşkları. Gene kutsal iddialara, bu kez evliliğe karşı derinlemesine bireysel deneyimi işleyen mistik bir tema. Çünkü Orta Çağda Kilisenin' kutsadığı evlilik toplumsal-siyasal bir düzenlemeydi, gizem veya aşk arayışı ile hiç bir ilgisi yoktu. Profesör Johan Huizinga'run açık seçik küçük kitabı *Orta Çağın* Bifısz'ndeki sözleriyle: 'Din tararından sevgiye her yönüyle lanetler yağdırılmıştı'.^ Aşığın ve şairlerin deneyimi bakımından, öte yandan aşk (gene Huizin-ga'dan bir cümleyle) 'bütün ahlaki ve kültürel mükemmelliğin çiçek-lendiği bir alan olmuştu'/[78]) Aşk açık hayvani şevheti ezen kutsal ziyaretti, feodal evlilik ise fiziksel bir işti. Hanımı tarafında yüreği terbiye edilip yumuşatılan sevgili, yüceltilmiş kavrayışın dünyasına girer ve bunu tecrübe eden hiç kimse (Kilisenin özdeşleştirdiği gibi) onu günahlarla tanımlayamaz. Sevgisinin içten yolunun nasıl mistik duygulara götürebildiğini kavramak için Dante' nin *Vita Nuova* şiirleri okunmalı.

Bir çok trubadurun Albigensian sapıklığı ile bağlantılı olduğunu gösterecek oldukça fazla kanıt var. Dahası, sayısız bağıntı da İslam mutasavvuflarının mistik şiirleriyle kurulabiliyor. Benzerlikler Hindistan'ın Şakti kültleri ile de ve üstelik Troyesli Chretienli Tristan'la hemen hemen çağdaş Jayadeva'run Gita Govinda şiiriyle de, 1175 tarihli, kurulabilir. ^ Kelt mitos dünyasıyla ilgili -burada Grail bağlamında- etkileşimi de görüyoruz. Mark, Tristan ve Iseult'un prototipleri olarak İrlanda efsanesinin kahramanları Finn MacCumhaill, subayı Diarmuid ve kaçırdığı gelini Grianne ortaya çıkıyor.

Kısaca, pagan geçmiş ile Avrupa Orta Çağı arasında etkileyici bir ruhsal süreklilik ve gelişim var. Bir zaman için Doğu tipi ruhsal despotizm yaygınlık kazandıysa da çözüldü, kaynaştı ve özümlendi. Saray ve şair çevrelerinde bireysel deneyim düşüncesi karakterleri dikkate alınması gerekmeyen şaşmaz yetkeye karşın sürdü. Ve Kilisede de yanılmazlık ilkesinden kuşku duyulmaya başlanıldı, sorgulandı ve reddedildi. İngiltere'de John Wycliffe (ö. 1384) papadan en aşağıya kadar bütün hiyerarşinin hırslarından, kutsal şeylerden kâr çıkarmak, zalimlik, güç şehveti ve kötü yaşamlarından dolayı lanetlendiklerini yazdı: zamanın papaları Mesih düşmanıydı, onlara itaat edilmemeli, resmi kararlan sayılmamalı ve aforozları kabul edilmemeliydi. Ve doğru yola girene kadar 'onların ruhları Judas Scarioth' dan daha lanetlidir' diye yazıyordu. Gene, 'elbette' diye yazdı, 'kutsal fermanlara

dayananlar ve ona uyanlar cennet anahtarlarının sahibi ve İsa Mesih'in iyi papazları, kutsal fermanları bilmeyen, kibir ve tamah dolu olanlar cehennem anahtarlarının sahipleri ve Şeytanın iyi papazla-rıdırlar'.*[80])

Wycliffe, Huss ve yandaşları gibi gerçekte Donatist'di. Huss ahlaki günahı olan hiç kimsenin dünyevi efendi, din görevlisi veya piskopos olamayacağım yazmıştı. Ve Almanya'da, Reformasyon'un sonunda tam anlamını bulacağı yerde, Meister Eckhart (1260-1327), Dante'nin neredeyse tam çağdaşı, yeni mistik hıristiyan yaşama giden yolu açıyordu:

'Yahudilerin kralı olarak doğan nerede? (cemaatine vaazediyordu) Şimdi bu doğumu düşünerek nerede ortaya çıktığını belirleyelim. Daha önce hep dediğim gibi gene diyorum, bu doğum aynı sonsuzlukta ortaya çıktığı gibi, ruhta ortaya çıkar, ne fazla ne eksik, çünkü o aynı doğumdur: bu doğum ruhun kendinde ve özünde ortaya çıkar.^[81]'

Tanrı, varlık, eylem ve güç olarak herşeyde vardır. Ama o yalnız ruhda döllenmiştir; çünkü her yaratık Tanrının eseriyse de, ruh Tanrının doğal imgesidir... Böyle bir kusursuzluk ruha girdiğinde, ister kutsal ışık, rahmet, ister kutsama olsun, ruha bu doğumla girer, başka şekilde değil. Bu doğumu kendinizde yaşatın, bütün iyiliği bütün huzuru, mutluluğu, varlığı ve bütün doğruluğu yaşayacaksınız. Onunla size gerçek varlık ve dinginlik gelecek ve o yok olursa başka neyi arayabilir veya yakalıyabilirsiniz; nasıl becerecekseniz onu öyle alın.*[82])

Bu doğumu kendinizde yaşamak istiyorsanız kendi eylemlerinizi ve kuvvetlerinizi öldürün. Yeni doğmuş Kralı kendinizde bulmanız için kendinizde olan başka herşeyi bırakmalısınız ve onlardan vaz-geçmelisiniz. Yeni doğmuş Krala yakışmayacak böyle şeyleri bıra-kabilir, onlardan vazgeçebilir miyiz? Öyleyse, bir insanın çocuğu olan sen bize yardım et, biz de Tanrının çocukları olabilelim. ArrüriK[83]'

Burada Hindistan'ın kıyısına geldik; Şekil 31 ve 32'de görülen Paris Cluny Müzesindeki etkileyici Madonna'ya baktığımızda da aynı yere geliyoruz. Eckhart'in Mesih İsa'nın doğumuyla iglili vaazı bu şeklin okunuşu olarak alınabilir. Yukarıda tanımlanan Şiilerin Fatma imgesi de aynı biçimde anlaşılabilir.(*) Makro-mikro kozmik düzenlerin özü olan evrenin ve yaşayan-tannnın ana tannçası da Tunç Çağında aynıydı.

(*) Bkz. sayfa 372.

Eckhart'dan bir söz daha:

'Bir adama ona çocuk yapsın diye bir kız verilmiştir. Ve Tanrı, tek Oğlunu onun taşımasını isteyerek, ruhu yaratmıştır. Bu doğumun Meryem'de ruhsal olarak oluşumu Tann için onun et olarak doğmasından daha güzeldir. Ve bugün Tanrıyı seven ruhlarda aynı doğumun olması Tannyı cenneti ve dünyayı yaratmaktan daha çok hoşnut eder.'*[84]*

Şekil 31. Madonna ve Çocuk

İki söz daha:

'Yaşadığım kadar eminim ki bana Tanrıdan daha yakın bir şey yoktur. Tann bana kendimden yalandır; yaşamım Tanrının bana yalan olmasına bağlıdır, bende mevcut olmasına dayanır. O bîr taşda, bir kütükde de vardır fakat sadece onlar bilmezler.'*[85]*

'Diyorum ki: Meryem Tannyı önce ruhsal anlamıyla doğurmasa, ondan et olarak hiç doğmazdı. Kadın Mesihe dedi ki: Seni doğuran rahim kutsanmıştır. Mesih yanıtladı: Yalnız beni doğuran rahim kutsanmış değil, Tanrının sözüne uyanlar ve onu tutanlar da kutsanmıştır. Tann için bakire veya iyi ruhda ruhsal olarak ortaya çıkmak

Meryem'den gövde olarak doğmaktan daha değerlidir.

Fakat bu bizim, Tanrının sonsuz olarak doğurttuğu tek Oğul *olmamızı* içeriyor. Baba bütün yaratıkları vücuda getirdiğinde beni de vücuda getiriyordu. Ben bütün yaratıklarla birlikte akıp çıktım fakat gene de Babayla birlikte, onda kaldım. Bu şimdi söylediğim gibidir: Benim içimde gelişir, sonra ben düşünceyi tartarım, üçüncü olarak onu söylerim, siz de onu alırsınız, ama gerçekte o hep benim içimdedir. Ben de Babada böyle bulunuyorum'.^

Musa Tanrıyı yüz yüze gördü, yazılar böyle diyor. Teologlar bunu inkar ediyorlar. Şöyle diyorlar: tki yüz varsa, Tanrı görülmemiştir, çünkü Tanrı iki değil birdir. Tanrıyı gören yalnız bir şey görür başka şey değil... Ruh Tanrıyla birdir -birleşmiş değildir/[87])

Şekil 32. Yaşayan Tanrının Annesi

Ve son olarak:

'Eğer hiç bir şeyin aldatmadığı ve şaşırmadığı Tanrıyı gerçekten akıllı ve sağlam şekilde görenleri tanımak ve bilmek isterseniz, onlar yirmi dört işaretle anlaşılabilirler. İlk işaret bize bilginin ve akim, aşkın anlayışın ana örneği, Rab Mesih isa'nın kendisi tarafından anlatılmıştır. 'Eğer birbirinizi sever ve benim öğütlerimi tutarsanız, benim müritlerim olduğunuzu anlarsanız' diyor. 'Benim öğütlerim ne-

dir? Benim sizi sevdiğim gibi siz de birbirinizi sevin. Yani gerçek sevgi olmadan, bilgide, akılda ve yüce anlayışda benim havarilerim olabilirsiniz fakat onsuz bunların size hemen hiç yaran olmayacaktır. Balaam(*) çok akıllıydı, Tanrının yüzlerce yıldır neyi anlatmak istediğini anlamıştı. Ama bunun ona yaran olmadı çünkü gerçek sevgisi yoktu. Ve Lucifer, cehennemdeki melek, onun da kusursuz saf bir zekası vardı ve hâlâ çok şey biliyor. Gene de cehennem azabı çekiyor çünkü sevgiye bağlanmadı ve bildiklerine sadık kalmadı, ikinci işaret kendinde olmamaktır. Onlar kendilerini kendilerinden uzaklaştmrlar, her şeye serbestlik verirler. Üçüncü işaret: Onlar kendilerini tamamıyla Tannya adamışlardır. Tanrı onların içinde rahatsız olmadan iş görür. Dördüncü işaret: kendilerini nerede bulurlarsa orada terkederler; gelişimin güvenilir yöntemidir. Beşinci işaret: onlar bütün kendine yönelmeden uzaktırlar, bu onlara açık bir bilinç verir. Altıncı işaret: usanmadan Tanrının iradesini beklerler ve güçleri yettiği kadar onu yaparlar. Yedinci işaret: kendi iradelerini Tanrının iradesi ile çakışana kadar Tanımın iradesine bağlarlar. Sekizinci işaret: Tannya kendilerini o kadar sıkı bağlarlarki ve Tanrı onlara öyle bağlanır ki, onlar Tanrısız, Tanrı onlarsız bir şey yapmaz. Dokuzuncu işaret: Kendilerini hiçlerler ve her işde, her yerde, her şeyde Tannya başvururlar. Onuncu işaret: hiçbir yaratıktan hiçbir şey almazlar, ne iyi ne kötü. Herşeyi Tanndan alırlar ve Tanrı onlara yaratıkları eliyle verebilir. On birinci işaret: hiç bir zevk, fiziksel eğlence veya yaratıktan dolayı tuzağa düşmezler. Onikinci işaret: itaatsizliğe boyun eğmez ve kapılmazlar. On üçüncü işaret: hiç bir sahte ışıkla veya hiç bir yaratığın bakışıyla yanılmazlar, gerçek marifetle hareket ederler. On dördüncü işaret: bütün erdemlerle kuşanmış ve donanmış oldukla-nndan her türlü kötü huylulukla savaştan galip çıkarlar. On beşinci işaret: gerçeği tüm çıplaklığı ile görür ve bilirler ve Tannyı, marifeti aramayı bırakmadan Överler. On altıncı işaret: kusursuz ve doğru olmalanna karşı kendilerini muteber saymazlar. On yedinci işaret: az konuşur çok iş yaparlar. On sekizinci işaret: dünyaya doğru yoldan vaazeder-ler. On dokuzuncu işaret: Yalnızca Tanrının rahmetini ararlar ve başka şey istemezler. Yirminci işaret: Eğer biri onlarla döğüşse Tanndan başkasının yardımını almaktansa yenilmeyi kabul ederler. Yirmi bi-

(*) Balaam: İsraillileri lanetlemesi emrolunduğu halde, bindiği eşek tarafından azarlanınca onları kutsayan Mezopotamyaü aziz (çev. notu).

rinci işaret: mal ve rahatlığı arzulamazlar, kendilerine haketmedikleri-ni düşündüklerinin asgarisini alırlar. Yirmi ikinci işaret: kendilerine dünyadaki en değersiz insanlar olarak bakarlar, alçak-gönüllülükleri hiç eksilmez. Yirmi üçüncü işaret: Rabbimiz İsa Mesihin yaşamım ve öğretisini kendilerine kusursuz örnek olarak alırlar, yüksek idaellerine benzeşmeyen herşeylerini yok etmek tek istekleridir. Yirmi dördüncü işaret: dış görünüşde bir şey yapmazlar, her zaman erdemli bir yaşamlan vardır ve birçok insan onları anlamaz fakat onlar avamın onayını yeğlerler.

Kusursuz gerçeğin imgesinin bulunduğu gerçek temelin işaretleri bunlardır, bunları kendisinde bulmayan kimse bilgisini boşuna saysın, başkaları da bunu böyle anlamalıdır.'^

Eckhart, elbette, Papa John XXfl'nin kararıyla 27 Mart 1329'da aforoz edildi. Bundan sonra yazılan yeraltında okundu ve okulun vaizleri John Tauler (1300-1361), Suso (1300-1365) ve Rusybroeck'in (1293-1381) esinleriyle birlikte, Tanrının mest ettiği dindarlık metinleri' olarak bilindi.([89]) Çalışmamız açısından ve mitsel imgelem üstüne bütün çalışmalar açısından -yalnız Hıristiyanlık değil Yahudilik ve bütün dinler açısından- önemli olan nokta, Eckhart'la Innocent ffl'ün (syf. 410-411'de anlatılan) Hıristiyan simgelerini anlamaktaki kökten zıtlıkları. Eckhart'ın yorumunu şiirsel diye nitelendireceğim, ye, simgenin nitelik ve işlevine uygun olarak, bir gerçek olarak değeri yok' fakat ruhu uyandınyor. Çağdaş terimlerle simgeler enerji veren ve yöndendiren işaretlerdir: etkili olmayan uyana bitmiş pil kadar yararsızdır. Innocentin anlayışı ise, Hıristiyan mitosun sözcük anlamı, mantık olarak yorumlanışıdır ve simgenin nitelik ve işleviyle uyumsuzdur, bu nedenle de ölüdür, yalnızca şiddet ve (denilebilirse) çılgınlıkla yaşatılabilk (görsel bir imgenin gerçek olarak kabul edilmesi gibi bir yanlışlığı içerir).

Alan Watts'in parlak yapıtı *Hıristiyanlıkta Mitos ve Ritüel'deki* sözleriyle:

'Hıristiyanlık mitosu sürekli olarak mitosun bilim ve tarih derecesine indiren Ortodoks hiyerarşi tarafından yorumlanmıştır... Yaşayan Tann mutlak Tann olmuştur ve kendi yaratıklarını kendisinin bulaştırdığı hastalıktan kurtaramamaktadır... Mitos ne zaman tarihle karıştırılırsa insanın iç yaşamına uygulanabilirliğini yitirir... Hıristiyan tarihin trajedisi, yaşamı sürekli Hıristiyan mitoslardan çıkarması ve zekasını kilitlemesindeki başansızlığındadır...

Mitos, cennetten bir bildiri olduğuna göre ancak bir 'vahiydir, yani zamansız ve tarihsiz bîr dünyadan gelir, bir zaman için doğru olmuş olanı ifade etmez, her zaman doğru olanı söyler. Yani vücut bulma eğer saf tarihse, bugün yaşayan insanlar için de etkisi ve özelliği yoktur, eğer insanda her zaman süren zamana bağlı olmayan, sürekli bir vahiy ise 'kurtarıcı gerçek' olabilir/[90]'

Çalışmamızın büyük derslerinden biri, kaba, hastalıklı veya eğitilmemiş düşüncenin, mitosu tarihe dönüştürme isteği ve yerel biçimlerin olaylarına bir tür bağlılık yaratıp öte yandan bir biriyle çekişen güya inançlar grubu yaratıp, herbirinin gelmiş olduğuna inandıkları bildirimin özünden yoksun kalmasına neden olmasıdır. Bütün Ortodoksluklar az veya çok bu eğilimi taşırlar ve sonuçta karşılıklı itirazlara uğrarlar. Oysa, büyük mitsel imgelerden biri şiir olarak okunsa, ampirik bilginin aracı değil fakat deneyime ilişkin sanat olarak anlaşılsa -başka bir deyişle gazete olarak anlaşılmasa- uyumlu bir bildirim bulabiliriz: kısaca, yaşıyan, tanımlanmayan fakat ayn olmayan herkeste bulunan tanrı ortaya çıkar. 'Tanrı', Eckhart'ırn açıkladığı gibi, 'kendisini, boş ruha, kisvesi olmadan yeni bir kisveyle, ışığı olmadan kutsal bir ışıkla bildirip onda doğmuştur.'^

Doğarım bozuk fakat Hıristiyan Kilisesinin bozulmaz olduğunu savunan Ortodoks Hıristiyan görüşün, dünyadan ayn, yaratan, yargılayan, mahkum eden ve dışandanmış gibi büyüklüğünün bir kısmını özel bir kaygıyla bir bölümüne sunan Yahudilerin tann mitosunun, aşın bir uygulanışını yansıttığı söylenebilir. Bunu da tann Ahit, Kuran veya vücut bulmayla yapıyordur. Ama Kilise tarafından kullanılan simgeler, bu koşullan öğrettikleri varsayüırken, kendi içlerinde zimni bir zıtlık taşırlar. Seçkin formlan içinde bu zıtlık açık yürekliliklere kendini anlatmayı sürdürür. Eckhart'da, Dante'de, Grail ve Tristan romanslannda olduğu gibi, ölümsüz insanın eski dersi canlanır, bütün cennet ve cehennem dünyalarının bütün form ve deneyimleri onlarda yaşar ve onların yüreğinden sökülüp çıkar. 31 ve 32. şekillerdeki küçük Meryem imgeleri, Eckhart'm bildiği gibi, Üçlünün her biriminde içkin olarak bulunduğu ve bildiklerimizle bizim için doğmuş olacağını anlatıyor. İkincisi, Giritlilerin bildiği gibi, tanrıça ana rahmidir, bütün varlığın nihai noktasıdır. Ve üçüncüsü, ortak kalıtımımız olan ikonlan yorumlayan yetkililerimizden başka bütün dünyanın bilir göründüğü gibi, mikrokozmoz ve makrokozmoz özünde tannda birdir, hiç bir anlamda bozuk değildir, bozulmaz veya hiç bir inanan tanımlanmasıyla aldatılamaz.

SONUÇ

BİR ÇAĞ KAPANIRKEN

Bütün mitoloji çalışmalarımız sırasında, kahin ve cemaati tarafından temsil edilen ilahlarla, yaratıcı şair, sanata veya filozoflar tarafından temsil edilenlere yaklaşımımız arasında bir ayrım çizilmelidir, tikinin eğilimini, kültünün imgelemini pozitivist bir yaklaşımla anlamak diye adlandıracağım. Böyle bir anlayış ibadetle beslenir, çünkü ibadette bir imgeye mi yoksa Tanrı düşüncesine mi yönelindiğini ve inançla inançsızlık arasındaki dengeyi yakalayabilmek çok zordur. Şair, sanatçı ve filozof, öte yandan, imgelerin biçim-leyicileri ve idelerin yaratıcıları olduklarından, ister taş gibi görünür bir maddeden olsun, ister sözcük gibi zihni olsun, bütün yansıtılan şeylerin, insan organlarının yanılabilirliği ile koşullu olduğunu kavrarlar. Kendi müzünde boğulan kötü bir şair hayallerinin doğaüstü gerçekler olduğuna kanabilir ve bir peygamber durumuna düşebilir -peygamber sözlerini de 'şişirilmiş şiir' olarak tanımlıyorum; bu sözler aşın yorumlara uğrar ve o da bir kültün kurucusu ve kahinler kuşağının başlatıcısı haline gelir. Yetenekli bir kahin de kendi doğaüstü varlıklarının yok olduğunu; hükümsüzleştiğini, biçim değiştirdiğini hatta çürüdüğünü anlıyabilir: o zaman da ya peygamber olacaktır veya daha yetenekliyse yaratıcı bir şaire dönüşecektir.

Konumuzun motif ve temalarının, ne kadar birincil olarak an-latılırca anlatılsın, üç ana değişime uğradığı ve temelden farklılaştığı bilinmelidir. Şairin gerçek şiiri, peygamberin şişirilmiş şiiri ve kahinin ölüm şiiri. Din tarihi son ikisini konu edinirse de mitoloji târihi üçünü de içerir. Böylelikle mitoloji tarihi yaratıcı düşüncenin kaynaklarıyla şiir ve din arasmda cardı ve sağlıklı bir ilişki kurar. Şiirde kişisel bir eğilim vardır (savruk şiir), şair, asla yapmadığı evrende,

yaşamın gerçekleri karşısında kişisel şaşkınlığını, neşe veya acısını dile getirme gibi kaprislere kapılır. Dinde ise tersine bir eğilim egemendir; kişisel deneyimleri göz önüne almaz, verili klişelere bağlanır.

İnsanoğlunun uzun tarihinde mitolojinin dört temel işlevi gözlenebilir. En önemlisi ve ayırSedici olanı -bütün ötekilere de can veren- varlığm gizemi karşısında huşu duygusunu uyandırması ve beslemesidir. Profesör Rudolf Otto bu *esrarm* tanınmasını, bütün dinlerin karakteristik zihni durumu olarak tanımlanmıştır/[1]' Bu, tanımdan önce gelir ve onu reddeder. İlkel düzeyde cinlerin tehdididir; eh gelişmişinde mistik vecddir; bunlar arasında da bir çok derece vardır. Tanımlandığında üstünde konuşulabilir ve öğretilebilir; fakat konuşma ve öğretim onu üretemez. Yetke de onu kabul ettiremez. Yalnızca rastlantısal bir deneyim ve yaşayan bir mitosun simgesel işaretleri onu uyandırabilir ve besleyebilir. Ama bu tür işaretler de icat edilemez. Onlar bulunurlar. Bunun üstüne de kendiliklerinden yaşarlar. Ve bunları bulanlar, bir zamanlar gaipden haber alsınlar olarak bilinen duygulu, yaratıcı, yaşayan zihinlerdi; şimdi şair ve yaratıcı sanatçılar olarak biliniyorlar. Bir kültürün geleceği için onun devlet adamları veya ordularından daha önemli ve daha etkileyici olanlar, insan çamuruna yaşam veren bir ruhsal soluğun efendileridir.

Mitololjinin ikinci işlevi kozmoloji yaratmasıdır. Huşu duygusuyla desteklenen ve onu destekleyen, varlığın gizemine ve gizemin varlığına bağlı evrenin imgesidir, kozmoloji. Fakat kozmoloji sözkonusu halkın deneyimleriyle, bilgisi ve anlayışıyla çakışmalıdır. İ.Ö. 3500'de eski Sümer kahinlerinin göğü gözlemeleriyle öğrenilen gezegen düzeninin, çekirdek Yakın Doğu'da bütün mitos sistemini ilkel ava toplayla aşiretlerin basit temalarından ayırdığını biliyoruz. Etkileyici bir görüş, kişisel olmayan, zamana bağlı ve göksel, matematiksel bir görüş ortaya çıkmıştı; Orta Çağların dünyayı algılayışı da -eski Hint, Çin veya Yucatan'dan farksız biçimde- bu antik görüşün gelişmiş bir biçimidir. Bugün bu imgelem yok olmuştur. Böylece zamanımızın dinleri için can alia bir soruna dokunuyoruz: dinadamlan halen İ.Ö. birinci binden dördüncü bine kadar gelen temalarla vaaze-diyorlar.

Bugün gelişmiş bir zihin dünyanın, bitkilerin, hayvanların ve insanın kökenini öğrenmek için Tekvin kitabına bakmaz. Tufan, Babil Kulesi, cennetteki ilk çift ve insanın dünyada ilk görünüşünden ilk şehirlerin kuruluşlarına kadar tek bir nesil (Adem'den Kabile kadar)

yoktur; en azından dünyadan iki milyon kişi gelip geçmiş olmalıdır. Bugün geçmişi anlamak için ve dünyanın yapısın öğrenmek için bilime başvuruyoruz; atomun oynaşan cinleri ve teleskopun ucundaki galaksiler bize öyle bir alem gösteriyor ki Kitabı Mukaddes'in kargaşalığını, beynimizin çocukluğuna ait bur oyun ülkesi düşü haline getiriyor.

Mitolojinin üçüncü işlevi mevcut toplumsal düzeni desteklemektir. Bireyi grubuyla organik bir bütünlük içine sokar. Burada da, zaman içinde, grubun kapsam ve görüşündeki büyümenin insanın gelişimiyle ilgili karakteristik bir işaret olduğunu görüyoruz; aşiretler salkımı İskender sonrası tek dünya toplumu kapsamına ulaşmıştır. Tehdit e-dici büyümeye karşılık bazı bölgeler hâlâ ulusal, ırkçı, dinsel ve sınıfsal mitolojilerine sahip çıkmaktadırlar. Bu mitolojilerin bir zaman mantığı olmuşsa da bugün kalmamıştır.

Mitolojinin ve onu kuran ritlerin toplumsal işlevi, grubun her üyesinde, onu kendiliğinden, sonuna kadar bağlı tutacak 'duygular sistemi'ni yaratmaktır. Ava aşirete uygun düşen 'duygu sistemi' tarımsal olanla uyuşmaz. Anaerkil olan babaerkil olanla uyuşmaz. Ve aşiretinki de bugün doğudan batıya, kuzeyden güneye uzanan bire-yinkilerle uyuşmaz.

Eski mitsel düzenler simgeleriyle tanrılar arasında bağlar kurarak yetke kazanırlardı. Tanrıların yanında, kahramanlar veya bazı yüksek, kişisel olmayan kuvvetler, evrensel düzen gibi, toplumun kendi imgesiyle birlikte doğanın daha ulu bir imgesine bağlanır ve dinsel huşunun aracı haline gelirdi. Bugün kanunlarımızın tanrıdan veya evrenden gelmediğini biliyoruz, kanunları kendimiz yapıyoruz. Kanunlar mutlak değil, sözleşmeye dayanıyor ve onlara uymamakla tanrıya karşı gelmiyoruz, insana karşı suç işliyoruz. Bitkiler, hayvanlar, zod-yak veya onun varsayılan yaratıcısı değil, kaderimizin efendisi, insanlardır. Yakın geçmişe kadar iyi niyetli akıllı insanlar için kendi toplumlarının (ne olursa olsun) tek iyi toplum olduğuna inanmaları, onun dışında Tanrı düşmanlarının yaşadığım ve içerde Tanrının 'duygu sistemi' ile sevgiyi beslerken, dışarısı için nefreti ilke edinmeleri mümkündü. Ulusal, ırka, dinsel ve sınıfsal sınırlamalar sürüyor fakat fiziksel gerçekler kapalı ufukları dağıttı. Eski tamı, küçük dünyası ve küçük, kapalı toplumuyla birlikte öldü. Şimdi inanç ve güvenin odağı insan. Ve eğer her yerde sevgi ilkesi gerçekten can-landmlamazsa -mitolojik olarak tanrıdan olduğu gibi- nefret ilkesini

yaşamamız ve kaderimizin Kaybolan Ülke olması, dünyayı da ifritlerin yönetmesi kaçınılmaz olacaktır.

Mitolojinin dördüncü işlevi, insanı kendi ruhsal zenginliğine ve nesnelleşmeye doğru götürerek, kendi ruhsal gerçeklerine ulaştırmak. Eskiden -ve eski kültürlerde halen- bütün bireysel yargı, irade ve yetenekleri mutlak olarak toplumsal düzene doğru yönlendiriyordu. Ego ilke olarak *(Doğu Mitolojisi'nde* gördüğümüz gibi) baskı altına alınmalı, hatta mümkünse silinmeliydi. Arkitipler, ideal roller de, toplumsal koşullara göre, karşı konulamayacak bir" biçimde herkese dağıtılmalıydı. Durağan bir dünyada yaratıcı kişiliğin böyle katledilmesi kabul ediliyordu ve bu anlayışın sürdüğü toplumlarda aynı işleyiş devam ediyor. Avrupa'nın bireye duyduğu saygının kanıtı olarak, Hitler'in 5 milyon Yahudiyi öldürmesi (haklı olarak) her yandan dehşetle karşılanırken, Stalin'in 25 milyon Rus'u yok etmesinin dikkatleri çekmemesini söyleyebiliriz. Çin'deki çılgınlık da gözden kaçıyor. Doğu'da ve Batı'daki bu tür insanlık dışı davranışlar koca Doğu için normal kabul ediliyor, oysa bizlerden, haklı o-larak, daha iyi şeyler umulmalıydı. Fakat yalnız Avrupa'da, kişisel yargı ve sorumluluk, varsayılmış kutsal kanunlardan ve onların sabit düzeninden kurtulup insan gerçeklerinin mantıkla yönetilen değişken kapsamına oturtulmuş. Avrupa'da, önce Yunanistan'da' sonra Roma'da gelişen ego ilkesi -meme verilen (Freud'un Zevk îlkesi) 'ben yapacağım', "ben isterim' ilkesi değil, bilgili, mantıklı, sorumlu yargı (Gerçeklik Ökesi))'[2]'- bizi ve özel dünyamızı, her bakımdan eski Doğu anlayışından farklı ruhsal ve psikolojik bir düzen sorunsalıyla karşı karşıya getirdi. Humanist bireyselleşme iki *yüzyılda* daha önce iki bin yılın getiremediği gönenç ve elem değişikliklerini yaratü. Sonuçta, eldeki eski ahlak kalıplan artık dünya bir yana, yerel görünümdeki gerçeklerle bile uyuşmuyor. Grail macerası -Kaybolan Ülke'nin kurtarılacağı yaratıcı değerlerin soruşturulması- bugün herkes için kaçınılmaz bir görevdir. Çünkü bugün sabit bir ufuk yok, sabit bir merkez yok, Mekke, Roma veya Kudüs yoktur. Bugün bizim dairemiz 1450' de Nicolaus Cusanus'un tanımladığı gibidir: dairenin çevresi hiçbir yerdedir, merkezi her yerdedir, dairenin çapı sonsuzdur fakat doğru çizgidir. •

Bundan sonrası, gelecek kitabımızın *Yaratıcı Mitoloji'mn* konusudur. Arthur'un Yuvarlak Masasından (masanın başında oturan kimse yoktur, her biri üstün bir şampiyondur) atomun parçalanışına kadar,

Avrupalı insanın Gözünün Açıhşı'nın ve yeni bir durumu görmesinin, halen bir durum değil oluşum olan uzun sürecim sistematik olarak izleyeceğiz. Ve Tanrının eski maskelerinin kayboluşunu, artık insanın kendim yaratması olarak bilinen öyküsünü okuyacağız.

Bazıları, belki hâlâ, doğa korkusuyla, bir maskenin önünde eğilmek istiyorlar. Eğer doğada, Tanrının yarattığı doğada kutsallık yoksa, insan doğasının yarattığı Tann fikri olabilir miydi?

Nietzsche'nin Zerdüşt'ü şöyle sesleniyor: 'Sevgimle ve umudumla senden rica ediyorum, ruhundaki kahramanı reddetme!'

NOTLAR

I. KISIM: TANRIÇANIN ÇAĞI

GİRİŞ. Mitos ve Ritüel: Doğu ve Batı

(1) *Kena Upanişad* 2.3
(2) *Too Ti Ching* 56
(3) *Chandogya Upanişad 6.8.7.*
(4) Munon, *The Gateless Gate,* çev. Nyogen Senzaki ve Paul Reps, *Zan Flesh, Zen Bones* (New York, A Doubleday Anchor Bock, 1961), syf. 109.
(5) *Prajnaparamita-hrdaya-Sutra.*
(6) Eyub 40:4.

I. BÖLÜM: Yılan'm Gelini

(1) William Hayes Ward, *The Seal Cylinders of Western* ^«(Washington D.C.; The Carnegie Institution of Washington, 1910), syf. 129 Leon Heuzey> *Catalogue des antiquites chaldeennes* (Paris, Imprimeries r£unies, 1902), syf. 281, şkL 125'den alıntı.
(2) Stephen Herbert Langdon, *Semitic Mythology,* The Mythology of All Races, c.V (Boston, Marshall Jones Company, 1931), syf. 177, J. de Morgan, *Delegation en Perse, Memories* (Paris, E. Leroux, 1911) c.xu, syf. 173, ski. 288 den alıntı.
(3) Henri Frankfort, *"Sargonid Seals", Iraq,* c. I, ksm. I (1934), syf. 11, ski.2.
(4) Ward, a.g.e. syf. 275.
(5) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 21-26.
(6) Ward? **a.g.e.** syf. 276.
(7) a!g.e. Syf. 139, Joachim M£nant, *Recherches sur la glytique orientate* (Paris, Maisonneure & Cie, 1883-86), ksm, I, syf. 191, şkl. 121 den alıntı.
(8) a.g.e. syf. 138 ve Menant, a.g.e. syf. 189, şkl. 120.
(9) Düşüş kuramı, George Smith, *The Chaldean Account of Genesis* (New York, Sçribner, Armstrong & Co., 1876) ve Langdon, a.g.e.

syf. 179 tarafından geliştirilmiş fakat Menant, a.g.e. syf. 189-91 ve Ward, a.g.e. syf. 138-39'de reddedilmiştir.

(10) Jane Ellen Harrison, Themis (Cambridge, The University Press, 2. bsk. 1927) syf. 286, Johannes A. Overbeck, *Atlas der griechischen Mythologie* (Leipzig, W. Engelmann, 1872), c.I, tablo xvi, 2'den.

(11) Hesiod, *Theogony* 973-74. Bu şekil J.E. Harrison, a.g.e. syf. 286' da alın ulandığı gibi kullanılmıştır. (Hesiod'un çevirisinde, Sabahattin Eyuboğlu-Azra Erhat, *Hesiodos Eseri ve KaynaklanÇîürk* Tarih Kurumu Yayınları, XX. Dizi-Sa.5, Ankara, 1977 kullanılmıştır.)

(12) *Jataka* 1.74.26.

(13) *Maha-vagg* 1.3.1-3.

(14) Tekvin 322-24. (Kitabı Mukaddes çevirisinde, Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, Kitabı Mukaddes Şirketi'nin istanbul 1981 baskısı kullanılmıştır.)

(15) Jane Ellen Harrison, *Prolegomena to the Study of Greek Religion* (Cambridge, Cambridge University Press, 1903, 3. bsk, 1922), syf.7.

(16) a.g.e. syf. 19, Berlin Müzesi, *Beschreibung der Antiken Skulpturen'* den alıntıyla.

(17) a.g.e. syf. 18.

(18) a.g.e. syf. 14-15, Lucion, *Icaro-Menippos* 24, scholiast ad lec'dan alıntıyla.

(19) Sir James George Frazer, *The Golden Bough* (New York, "ihe Macmillan Company, 1 c. bask, 1922), syf. 1.

(20) Aelian, *De natura animalium* xi.2, Harrison, *Themis,* syf. 429'dan.

(21) Harrison, *Themis,* syf. 431, ski. 130.

(22) Hesiod, *Theogony* 215.

(23) Eyub 41:1-8. Bkru Mezmurlar 74:13-14.

(24) Hesiod, *Theogony* 823-880. Şekil 10. Munich Museum'dan (I.Ö. 650), A. Furtwangler ve KReichold, *Griechische Vasenmalerei* (Munich, F.Bruckmann, 1900-1932), no. 32.

(25) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 192-94.

(26) a.g.e. syf. 184-89.

(27) Harrison, *Themis,* syf. 459.

(28) Ovid, *Metamorphoses* 3.324-31.

(29) *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji,* syf. 114. *-.Şğıfi*

(30) Former National Museum, Berlin'de bir vazodan. Harrison, *Prolegomena,* syf. 633, şkl. 168, Furtwangler ve Reichold, a.g.e.'den alıntıyla.

(31) Çıkış 4:2-4.

(32) Çıkış 17:1-7. • &*ᵛntj

(33) Sayılar 21:5-9.

(34) Krallar II 18:4.
(35) Theophile James Meek, *Hebrew Origins* (New York, Harper Torchbook y. 1960), syf. 123.
(36) Leo Frobenius, *Monwnenta Tarrarum, Der Geist über den Erdteilen,* Eriebte Erdteile, Bd. *7* (Frankfurt-am-Maön: Forschungsinstitut für Kulturmorphologie, 2. Auflage, 1929), syf. 213-14.
(37) Leo Frobenius, *Kultiirgeschichte Africas* (Zurich, Phaidon Verlag, 1933) syf. 103-104.
(38) R.A.S. Macalister, *Ancient Ireland* (London, Mathuen and Company, 1935), syf. 13-14.
(39) R.A.S. Macalister, 77K *Archaeology, of Ireland* (London, Methuen and Company, 2.g. bsk. 1949), syf› 9.
(40) **a.g.e.** syf. 15.
(41) Macalister, *Ancient Ireland,* syf. 131.
(42) *The Book ofLeinster* 54a, 11-18; Standish Hayes CGrady'den Elanor Hull, *The Cuchullin Saga in Irish Literature* (London, David Nutt, 1898), syf. 111-13 ve RZirnmer, "Die kulturgeschichtliche Hintergrund in den Erzahlungen der alten irischen Heldensage", *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften,* Philosophisch-historische Clas-se, IX (1911), syf. 213-214.
(43) Zimmer, a.g.e. syf. 127, *Ancient Laws of Wales* 1.92.12/den alıntıyla.
(44) a.g.e. syf. 125-16.
(45) " a.g.e. syf. 218.
(46) *The Book ofLeinster* 54b, Standish H.O'Grady, *Silva GadelicaÇLon*don, Williams and Norgate, ^892) c.2. syf. 114-1156 ve Zimmer, a.g.e. syf. 178-79'dan.
(47) W.B. Yeats, *Irish Fairy and Folk Tales* (New York, The Modern Library, tarihsiz), syf. 1-3.

II. BÖLÜM: Boğa'nın Eşi

(1) Apuleius, *The Golden Ass,* çev. W. Adlington, Kitap XL, *tikel Mitoloji,* syf. 67den.
(2) Krisha ve Gopis için bkn. *The Masks of God: Oriental Mythology* syf. 343-64'e.
(3) *The Gospel of Sri Ramakrishna,* çev. Swami Nikhilananda (New York, Ramakrishna-Vivekananda Center, 1942), syf. 371.
(4) *Tanrının Maskeleri: tikel Mitoloji,* syf. 335-357.
(5) Litany of Loreto'dan (15.yy, 1587de tsdk)
(6) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 165-82, şjkl. 12, Sir Arthur John Evans, *British School at Athens,* Annual c. vu (1900-1901), syf. 29, ski. 9*dan.
(7) Frazer, a.g.e. syf. 280. Aynca, Bedrich Hrozony, *Anicient History*

of Western Asia, India, and Crete (New York, Philosophical Library, 1953), syf. 198, not ı ve *Tjmnmn Maskeleri: tikel Mitoloji,* syf. 452-53'e de bknz.

(8) Sir Arthur John Evans, *The Palace of Minos* (Londort, Macmillan and Company, c.i. 1921-c.iv, ksm. ıı, 1935)

(9) a.g.e. c.u, ksm.i. syf. 277.

(10) Martin P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion,* 2.c, (Munich, C.H. Becksche Varlagbushhlandlung, 2. bsk., 1955 ve 1961).

(11) a.g.e. c. i. syf. 298.

(12) Michael Ventris, "Evidence for Greek Dialect in Mycenaean Archives", *Journal of Hellenic Studies,* c. LXXIII (1953), syf. 84 ff.

(13) Leonard R. Palmer, *Mycenaeans and Minoans* (New York, Alfred A. Knopf, 1962), syf. 127. Paul Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache* (Gottengen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1896)'dan.

(14) Michael Ventris ve John Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek* (Cambridge, The Cambridge University Press, 1956), syf. 128.

(15) Palmer, a.g.e. syf-123-24.

(16) a.g.e. syf. 82,94.

(17) Odysseia VI. 290. Bu bağlamda Palmer, a.g.e. syf. 95'le ilgili olarak alıntılanmıştır. (çeviride, Homeros, *Odyssia,* Azra Erhat, A. Kadir, Sander Yayınları, istanbul 1978, 2. bsk. kullarulrruş*ır,)

(18) Ulusal Müze, Atina.

(19) Palmer, a.g.e. syf. 124-25.

(20) Harrison, *Prolegomena, syf.* 555.

(21) Palmer, a.g.e. syf. 124 ve Harrison, *Prolegomena,* syf. 273, 555, 562,609.

(22) Harrison, *Prolegomena,* syf. 273, O. *Rubensohn, Mittheilungen des Kaiserlichen Deutschen Archelogogischen Instituts, Anhenische Abteilung,* c. XXIV (1899), tabi. vu, esti Ulusal Müze Berlin'den alıntıyla.

(23) a.g.e syf. 272-73.

(24) Gorgias 497c.

(25) Evans, a.g.e. c. İÜ, syf. 145-55.C. II, ksm. II, syf. 482-83'den alıntıyla. Ayrıca, Evans, *Journal af Hellenic Studies,* c. XLIV(1925) syf. 65, şkl. 55e bakınız.

(26) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 115-116, Samuel Noah Kramer, *From the Tablets of Sumer* (Indian Hills, Colo. The Falcons' Wing Press, 1956), syf. 172-73 ve Langdon, a.g.e. syf. 194-95'den alıntıyla.

(27) *Odysseia* iv. 563. Evans, a.g.e. c. II, syf. 155-56.

(28) Nilsson, a.g.e. c.I, syf. 845.

(29) *Tanrının Maskeleri: tikel Mitoloji,* syf. 429-30.
(30) Robert H. Dyson, *Jr.*, "Art of the Twin Rivers", *Natural History,* c LXXI, No.6, Haz-Tem. 1962, syf. 39.
(31) *Tanrının MaskelervDoğu Mitolojisi*, syf. 1İ6 ve 119.
(32) *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji,* syf. 98.
(33) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf.larca.
(34) tşaya 11.6-9.
(35) . Euripides, Bakkhalar 1017. çev. Harrison, *Prolegomena,* syf. 433.
(36) Michael Ventris ve John Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek* (Cambridge, The University Press, 1956), syf. 127.
(37) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 58-98.
(38) Nilsson, a.g.e. c I, syf. 297, 277, not 1.
(39) a.g.e. c. I, syf. 303.
(40) Evans, a.g.e. c. II, ksm, I, syf. 279.
(41) James Mellaart, 'Hacılar, A. Neolithic Villgae Site", *Scientific American,* c. 205, No.2, Ağst. 1%1.
(42) *Tanrının Maskeleri: tikel Mitoloji,* syf. 155-57.
(43) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 43-48.
(44) M. Untersteiner, *Lafisiologia del mito* (Milan, Fratelli Bocca, 1946), Giovanni Petroni, *Commenmri mediterranei aîTOdissea di Omero* (Milan, C. Marzorati, 1950).
(45) Nilsson, a.g.cc J, syf. 257.
(46) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf, 165-251.
(47) R.J. C. Atkinson, *Stonehenge* (Harmondsworfh and Baltimore, Pelican Books, 1960), syf. 148-50.
(48) a.g.e. syf. 151-53.
(49) Macalister, *The Archaeology of Ireland*, syf. 16.
(50) *Tanrının Maskeleri: Doğu 'Mitolojisi,* syf. 306.
(51) Atkinson, a.g.e. syf. 154-56 ve 172.
(52) a.g.e. syf. 68,101,171-72.
(53) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 472-73.
(54) Atkinson, a.g.e. syf. 157.
(55) a.g.e. syf. 157-58,173-74.
(56) a.g.e. syf. 176.
(57) a.g.e. syf. 101,158.
(58) a.g.e. syf. 161-65.
(59) a.g.e. syf. 68-69,77-85, 88-92,101,165-67,176-79.
(60) a.g.e, syf. 165-67.
(61) Palmer, a.g.e. syf. 229-47.
(62) Marija Gimbutas, "Cultura Change in Europe at the Start of the Second Millenium B.C.: A Contribution to the Indo-European Problem". *Selected Papers of the Fifth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences,* Philadelphia, 1956, (Phila-

delphia: University of Pennsylvania Press, I960), syf.544, item 19.

(63) Şekil 19 Evans'dan, *Journal of Hellenic Studies,* c. XXI (1901), syf. 108, ski. 4.

(64) Leonard William King, *Chronicles Concerning Early Babylonian Kings* (London, Luzac and Co., 1907), c. II, syf. 87-91.

(65) Otto Rank, *Der Mythus von der Geburt des Kelden* (Leipzig and Vienna, Franz Deuticke Verlag, 2. gen, bsk., 1922).

(66) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 65-89.

(67) Robert F. Harper, *The Code of Hammurabi, King of Babylon* (Chicago, University of Chicago Press, 1904) Bruno Meissner, *Babylon und Assyrian,* II (Heidelberg, C. Winter, 1920-1925), syf. 46, O.E. Ravn, *Acta Orientalia,* VII (1929), syf. 81-90, Alexander Heidel, *The Babylonian Genesis* (Chicago, University of Chicago Press, 2. bsk. 1951), syf. 14.

(68) *Tao Te ching 6, çev. Arthur Waley, The Way and Its* Potoer(London, George Allen and Unwin Ltd., 1934), syf. 149, *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 435.

(69) Enuma elish, Tablo I-VI, 57, aşağıdaki kaynaklardan özetlenmiş Alexander Heidel, *The Babylonian Genesis* (Chicago, The University of Chicago Press, 2. bsk. 1951), syf. 18-48; E. A. Speiser, James B. Pritchard, *The Ancient Near Esat* (Princeton, Princeton University Press, 1958), syf. 31-38; L.W. King, *Babylonian Religion and Mythology* (London, Kegan Paul, Trench Trubner and Co. ve. New York, Henry Frowde, 1899), syf. 61-80.

(70) Heidel, a.g.e. syf. 130.

(71) Thorkild Jacobsen, *The Sumerian King List* (Chicago, University of Chicago Press, 1939), syf. 77-85.

(72) William Foxwell Albright, *From the Stone Age to Chiristianity* (New York, Doubleday Anchor Books, 1957), syf. 196.

(73) Vaiz 5:18, 8:15,9-^-9.

(74) Heidel, a.g.e., Speiser, a.g.e., King, a.g.e.

ILKISIMıKAHRAMANLARÇAĞI

m. BÖLÜM Levant'm Tanrıları ve Kahramanları: İ.Ö. 1500-**500**

(1) WUhelm MX.de Wette, *Beitrage zur Einhntung in das Alte Testament* (1806) çev. Thedore Parker, *A. Critical and Historical Introduction to the Canonical Scriptures of the Old Testament* (Boston, C.C. Little and J. Brown, 1843,2. bsk., 1858).

(2) Eduard Meyer, *Geschichte des Altertums* (Stuttgart-Berlin, J.G. Gott'sche Bushhandlung Nachfolger, 2-5, **Aufl.** 1925-1937), c. H,

ksm..2, syf. 188-90.

(3) Krallar II, 22:3-11.
(4) Krallar II, 22:3-23:25.
(5) Krallar II, 23:32,37,24:9,19.
(6) Krallar II, 25:8-11.
(7) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 115-19.
(8) Tekvin, 2:4-4:16.
(9) *Tanrının Maskeleri: tikel Mitoloji,* syf. 165-243.
(10) S.N. Kramer, *Sumerian Mythology* (Philadelphia, The American Philosophical Society, 1944), syf. 102.
(11) *Kena Upanişad* 1.3.
(12) *Stevasvatara Upanişad* 4.20.
(13) *Kena Upanişad* 2.5.
(14) *Svetasvatara Upanişad* 6.12.
(15) *Tao Te Ching* 25, *35, 37. ceo. Arthur Waley, The Way and Its Power* (London, George Allen and Unwin Ltd. 1954), syf. 174,186,188.
(16) R.H. Blyth, *Haiku*, c. I (Kamakura Bunko, 1949), syf. 203.
(17) *Brhadaranyaka Upanişad* 1.4.10.
(18) *Svetasavatara Upanişad* 4.4
(19) *Brhadaranyaka Upanişad* 1.4.7.
(20) Blyth, a.g.e. syf. 197.
(21) Swami Ramakrishna, *The Gospel of Sri Ramakrishna* (New York, Ramakrishna-Vivekananda Center, 1942), syf.627.
(22) Smith Thompson, *Motif-Index of Folk Literature* (Bloomington, Ind. Indiana University Studies, 1932), Motifs C. 600-649.
(23) Örnek: Washington Matthews, *Navaho Legends*, Memoirs of the American Folklore Society, c.V. (New York, G.E. Stechert and Co. 1897), syf. 107 ff.
(24) Gerald Vann, O.P., *The Paradise Tree* (New York, Sheed and Ward, 1959), syf. 66.
(25) Dom Gaspar Lefebure, *Daily Missal* (St. Paul, E.M, Lohmann, Co. 1934), syf. 831.
(26) Tekvin, l:l-2:4a.
(27) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 90-98.
(28) *Tanrının Maskeleri: tikel Mitoloji,* syf. 99.
(29) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 129-38.
(30) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 113-115.
(31) Dr. J.H. Hertz, *The Pentateuch and Hafloraha* (London, Soncino Press, 5721.1961), syf. 196, 200.
(32) Tekvin, 12-l-4a.
(33) *A Dictionary of the Holy Bible* (New York, American Travt Society, 1859), 'Abraham' maddesi, syf. 10.
(34) Tekvin, 11:27-32.

(35) Alexander Scharff and Anton Moortgat, *Agyptan una Vorderasien im Altertum* (Munich, Verlag F. Bruckmann, 1950), syf. 269-71.
(36) a.g.e. syf. 281-82.
(37) Hertzs, a.g.e. syf. 200.
(38) Gudea silindiri, A. Scharff and Moortgat, a.g.e. syf. 275-279.
(39) Scharff and Moortgat, a.g.e. syf. 285.
(40) Örnek, James Henry Breasted, *The Conquest of Civilization,(New* York and London, Harper and Brothers, 1926), syf. 145.
(41) Meek, a.g.e. syf. 14.
(42) a.g.e. syf. 15-16.
(43) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 401-406.
(44) Kathleen M. Kenyon, *Arcliaeology in the Holy Land* (New York, Frederick A. Praeger, 1960), syf. 194.
(45) Tekvin, 12:10-13:1.
(46) Tekvin, 20.
(47) Tekvin, 26:1-17.
(48) Kenyon, a.g.e. syf. 221, Scharff and Moortgat, a.g.e. syf. 385.
(49) Sigmund Freud, *Moses and Monotheism,* çev. Katherine Jones (New York, Alfred A. Knopf, 1939). syf. 109. (Çeviride: Sigmund Freud, Musa ve Tektanncılık, çev. Erol Sevil, Dergah Yayınları, 1976, kullanılmıştır).
(50) a.g.e. syf. 40-41.
(51) Eduard Meyer, *Die Jsraeliten und ihre Nachbarstamme* flalle, M. Niemeyer, 1906), syf. 47. Freud'da alıntı, a.g.e. syf. 40.
(52) Freud, a.g.e. syf. 11.
(53) Edwin M. Wright, *The Image of Moses,* (basılmamış).
(54) Çıkış, 2:1-4.
(55) Freud, a.g.e. 19.
(56) Meyer, *Geschichte des Altertums,* c II, ksm II, syf. 208.
(57) Çıkış, 25-10.
(58) Apollonios Rhoios 4.1091. Kari Kerenyi, *The Heroes of the Greeks.* çev. RJ. Rose (New York, Grove Press, 1960), syf. 46-47,54.
(59) Çıkış, 2:11-22.
(60) Meek, a.g.e. syf-108-109.
(61) Freud, a.g.e. syf. 33. *tSK^*
(62) Meek, a.g.e. syf. 18.
(63) Meek, a.g.e. syf. 18.
(64) James W. Jack, *The Date of the Exodus in the Light of External Evidence.* (Edinburgh, T & T.Clark, 1925).
(65) Thomas Mann, *Joseph in Egypt* (1936)
(66) Freud a.g.e.
(67) William Foxwell Albright, *From the Stone Age to Christianity(New* York, Doubleday Anchor Books, 1957), syf. 13.

(68) Scharff and Moortgat, **a.g.e.** syf, 165.
(69) Meek, a.g.e. syf. 35.

IV. BÖLÜM. Avrupalı Batı'mn Tanrıları **ve Kahramanları: İ.Ö. 1500-500.**

(1) N.G.L. Hammond, *A History of Greece to 322 BC* (Oxford, The Clarendon Press, 1959), syf. 36-37.
(2) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 160-65.
(3) Leo Frobenius, *Shickalskunde im Sinne des Kulturwerdensiheipzig,* R. Voiglânders Verlag, 1932), syf. 99.
(4) *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji,* syf. 185-243.
(5) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 165.
(6) Palmer, a.g.e. syf. 120, Hammond, a.g.e. syf. 74.
(7) Nilsson, a.g.e. c. I, syf. 347, 20 ve 21. şekiller ilk kez Evans'ın yayımladığı Heraklion Müzesindeki heykelciklerden alınma.
(8) K. Kerenyi, *The Gods of the Greeks,* syf. 119-20. Hesiod, Pindar, Euripides, Homeros ile Apollodorus Mythographus ve Chrysippus Stoicus'dan.
(9) Hammond, a.g.e. syf. 60.
(10) Robert Graves, *The Greek Myths* (Harmonsworth and Baltimore, Penguin Books, 1955), cJC syf. 17,244.
(11) Hammond, a.g.e. syf. 39.
(12) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 201-208.
(13) *Tanımın Maskeleri: tikel Mitoloji,* syf. 185-219,467-77.
(14) a.g.e* syf. 445.
(15) Palmer, a.g.e. syf. 130-31.
(16) Graves, a.g.e. syf. 244.
(17) Frazer, a.g.e. syf. 5. *
(18) *Tanrının Maskeleri: tikel Mitoloji,* syf. 176.
(19) Aeschylus, fragment 261, Kerenyi'den alıntı, *The Heroes of the Greeks,* syf. 51.
(20) Kerenyi, *The Gods of the Greeks, syf. 48-49; The Heroes of the Greeks,* syf. 46-54 ve Graves, a.g.e. syf. 237-45'den alıntıyla.
(21) Sigmund Freud, *A General Introduction to Psychoanalysis* (New York, Garden City Publishing Company, 1935), syf. 125.
(22) Harrison, *Prolegomena,* syf. 292.
(23) a.g.e. syf. 298.
(24) Carl G.Jung, *Two Essays on Analytical Psychology* (London, Bailliere, Tindall and Cox, 1928), syf. 185-89.
(25) a.g.e. syf. 52.
(26) Harrison, *Prolegomena,* syf. 29. Şekil 22, Louvre'daki Greko Etrüsk vazodan, Harrison, Journal of Hellenic Studies, c. VII (1986) syf. 203.

(27) Nilsson, a.g.e.c. I, syf. 25-26.
(28) Gilbert Murray, *The Rise of the Greek Epic* (Oxford, The Clarendon Press, 3. bsk. 1924), syf. 211.
(29) a.g.e. syf. 211-12.
(30) *Odysseid*dan bütün alıntılar: A.Erhat-A.Kadir çevirisinden kullanılmıştır.
(31) *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji,* syf. 198-206.
(32) Sophocles, fragment 837. A.C. Pearson, *The Fragments of Sophocles* (Cambridge, The University Press, 1917), syf. 52, c. III. Kaybolmuş tragedyası Triptolemus'dan.
(33) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 197-206. *Chandogya Upanişad*dan alıntıyla 5.3.10, syf. 208-216.
(34) a.g.e. syf. 204-205. Kena Upanişad, 3.1-4.1.
(35) a.g.e. syf. 211-40.
(36) Kari Kerenyi, *Vater Helios, Eranos-Jahrbuch* İ943 (Zurick, Rhein Verlag, 1944), syf. 83.
(37) Thucydides, *Peloponnesian* ***War,*** II, 37-40. çev. Benjamin Jowett.
(38) H.DJP. Kitto, *The Greeks,* (Harmondsworth and Baltimore, Penguin Books, *1957),* syf. 11.
(39) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 228-51, 261-64, 268-269; Heinrich Zimmer, *Philosophies of India,* yay. Joseph Campbell, The Bollingen Series XXVI (New York, Pantheon Books, 1951), syf. 181.
(40) *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji,* syf. 114.
(41) Euripides, fragment 475. çev. Gilbert Murray. Harrison, *Prolegomena,* syf. 479.
(42) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 146-54,221-28.
(43) Karl Kerenyi, "Die orphische Kosmologie und der Ursprung der Orphik", *Eranos-Jahrbuch* 1949 (Zurich, Rheîn-Verlag 1950) syf. 53-78.
(44) Aristotle, *Metaphysics* A. 986a.

III.KISIM:BÜYÜKKLASİKLERİNÇAĞI

V. BÖLÜM. Pere Dönemi: İ.Ö. 539-531.

(1) L.H. Mills, *The Zend Avesta,* Ksm. Ill, *Sacred Books of the East,* c. XXXI (Oxford, The Clarendon Press, 1887), syf. xxxiii-xxxvii.
(2) Meyer, *Geschichte des Altertnms,* c.III. syf. 97.
(3) Hans Heinrich Schaeder, *Der Mensch in Orient und Okzident* (Munich, R.Piper and Co. 1960), syf. 103.
(4) Yasna'da E.g. 28:8,46:14,51:16 ve 19:53:2.
(5) Ernst Herzfeld, *Zoroaster and His World* (Princeton University Press, 1947), c. I, syf. 1-30. A.T. Olmstead, *History of the Persian*

Empire (Chicago, University of Chicago Press, Phoenix Books, 1948, 1959), syf. 94. R.C Zaehner, 77a? *Daunt and Twilight of Zoroastrianism* (New York, G.P. Putnam's Sons, London, Weidenfeld and Nicholson, 1961) syf. 33-36.

(6) Meyer, *Geshichte des Altertiims, c.* III. syf. 110, n3.
(7) a.g.e. syf. 97.n2.
(8) a.g.e. '
(9) *Vedantasara* 30.
(10) Yasna 45:2-3, L.H. Mills, a.g.e. syf. 125-26.
(11) Yasna 28:3, Mills.a.g.e. syf. 18.
(12) Yasna 30:2, Mills.a.g.e. syf.29.
(13) Yasna 48:4, Mills, a.g.e. syf. 155.
(14) *Arta-i-Viraf Namak* IV, 7-33, Martin Haug, Destur Hoshangji Jamaspji Asa; ve E.W. West, *The Book of Arda Viraj* (London, Trübner and Co*. Bombay, Government Central Books Depot, 1872) syf. 154-55.
(15) a.g.e.den özetle.
(16) E.W. West, *Pahlavi Texts,* ksm.I: *The Bimdahish, Bahman Yasht, and Shahyast La-Shahyast; Sacred Books of The East,* C.V (Oxford, The Clarendon Press, 1880), syf. xiii, xliii.
(17) James Darmesteter, *The Zend Avesta,* ksm. I, *The Vendidad, Sacred Books of the East,* c. IV (Oxford, The Clarendon Press, 1880), syf. xii.
(18) Yasna 30:3,9, Mills, a.g.e. syf. 29,33-34.
(19) *Biindahish,* I-XV, XXIV, XXVII'dan özetle, Zat-sparam II.6, V.l-2, VII. 3-6, VIII. 3-5, IX.2-6, X.3-4. (West, a.g.e. syf. 3-58, 88, 99,161-62,167,174,176-77,177-79 ve 183).
(20) *Tanrının Maskeleri: tikel Mitoloji,* syf. 189.
(21) Joseph Klausner; *The Messianic Idea in Israel,* çev. W.F. Stinespring (London, George Allen and Unwin Ltd. 1956), syf. 59.
(22) a.g.e. syf. 65-66.
(23) a.g.e. syf.10.
(24) a.g.e. syf. 56-57 ve not 8.
(25) Yasht 19.2.11. James Darmesteter, *The Zend Avesta,* ksm. II, *The Sirozahs, Yashts and Nyasis, Sacred Books of the East,* c. XXIII (Oxford The Clarendon Press, 1883), syf. 290.
(26) Yasht 19.13.79-80. Darmesteter, *The Zend Avesta,* ks II, syf. 304-5.
(27) Yrfsht 13.93.
(28) *Vendidad,* Fargard 19.1-2 (Darmesteter, I. syf. 204).
(29) Yasht 5.7-15 (Darmesteter *U,* syf. 55-57).
(30) Bundahish 32.8-9.
(31) Yasht 13.141-42.
(32) Bundahish 30.1-3.

(33) Bundahish 30.4-33. (West, a.g.e. syf. 121-30).
(34) Hoşea 6:21.
(35) Hoşea 8:24.
(36) Hoşea 10:6-11:20.
(37) Hakimler 1:27.
(38) Meyer, *Geschichte des Altertums,* c. Ill, syf. 6-8.
(39) a.g.e. syf. 11-12.
(40) Amos 6:1-2.
(41) Meyer, *Geschichte des Altertums,* c. Ill, syf. 161. *
(42) Yeremya 25:8-9.
(43) Meyer, *Geschichte des Altertums,* c. Ill, syf. 188.
(44) Ezra 1:7-11.
(45) İşaya 45:1.
(46) İşaya 45:2-7.
(47) G. Buchanan Gray, "The Foundation and Extension of the Persian Empire", J.B. Bury, S.A. Cook, F.E. Adcock'da, *The Cambridge Ancient History,* c. IV. (Cambridge, The University Press, 1939), blm. I, syf. 13, not 1; Sidney Smith, *Babylonian Historical Texts* (London, Methuen and Company, 1924), syf. 27-123.
(48) Cyrus cylinder lines 6-36, F.H. Wissbach, *Die Keilinschriften der Achameniden* (Leipzig, J.C. Hinrich, 1911), syf. 2-7.
(49) Meyer, *Geschichte des Altertums,* c. Ill, syf. 187-97.
(50) The Great Inscription, paragraf 1-15, Weissbach, a.g.e. syr. 9-21.
(51) Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes,* c.II (Munich, C.H.Beck, 1930), syf. 285, çev. Charles Francis Atkinson, Oswald Spengler, *The Decline of the West* (London, Allen and Unwin Ltd, New York, Alfred A. Knopf, 1937), c. II, syf. 235.
(52) İşaya 10:20-23.
(53) Ezra 1:2-4.
(54) Ezra 2:64-65.
(55) Nehemya 1:11.
(56) Nehemya 2:11-17. W[r];
(57) Ezra 9-1-3.
(58) Ezra 10:1-17,44.
(59) *Plato, Symposium* 196c. çev. Jowett. (Çeviride: Eflatun, *Şölen,* Çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyuboğlu, Remzi K. 1972, kullanılmıştır).
(60) Warner Fite, *The Platonic Legend* (New York and London, Charles Scribner's Sons, 1934), syf. 153. '''Z;
(61) *Tanrının Maskeleri: tikel Mitoloji,* syf. 106-126.
(62) Heinrich Zimmer, *The Art of Indian Asia,* Joseph Campbell tarafından tamamlanıp yayınlanmış, Bollingen Series XXXIX (New York, Pantheon Books, 1955), c. I, syf. 131.
(63) Juvenal 6.324. Karl Kerehyi, *The Religion of the Greeks and Romans*

(New York, E.P. Dutton and Co. 1962), syf. 30.
(64) *Şölen* 201d.
(65) *Şölen* 210a-212a.
(66) Spengler, a.g.e.c.I,229-30.
(67) *Theogony* 120-22.
(68) *Tanrının Maskeleri: tikel Mitoloji,* syf. 185-86.
(69) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 88-89.
(70) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* indeksten 'insan kurbanı ve sati'ye bknz.

VI. BÖLÜM: Hellenizm: İ.Ö. 331-324.

(1) Maximus of Tyre, Dissertation XXXVIII- çev. Gilbert Murray, *Five Stages of Greek Religion* (Garden City, Doubleday Anchor Books tarihsiz) syf. 74-76, not 44. Thomas Taylor, *The Dissertations of Maximus Tyrius* (London C. Whittingham, 1804), c. II, syf. 196-98.
(2) Gilbert Murray, *Aeschylus* (Oxford, The Clarendon Press, 1940), syf. 129.
(3)' Aeschylus, *The Persians,* 808-15. çev. G. Murray, syf. 119-20.
(4) Hammond, a.g.e. syf. 212-44.
(5) *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji,* syf. 443.
(6) Alexander Pope, "The Universal Prayer", kıta 1,7,13.
(7) Hermann Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker* (Berlin, Wiedmann, 4. bsk. 1922), fragman 23,24,26,14,16,11,15.
(8) Clement of Alexandria, *Exhortation to the Greeks*, syf. 61P.F.M. Cornford, *Greek Religious' Thought* (London, J.M. Dent and Sons, 1923), syf. 237,
(9) Aristotle) *Metaphysics A.* 986 b.21.
(10) H.Ritter ve L.Preller, *Historia Philosophiae Graacae* (Gotha, F.R. Perthes, 1888), syf. 83. Xenophanes, fragman 90B.
(11) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf, 432-39.
(12) Matta 19:21.
(13) Matthpew Arnold, "An Essay on Marcus Aurelius", *Essays in Criticism, First Series* (London and Cambridge, MacMillan and Co., Boston, Ticknor and Fields, 1. bsk. 1865), syf. 262.
(14) Marcus Aurelius, çev. George Long (London, G. Routledge and Sons, 1862), blm. IV, paragraf. 4.
(15) a.g.e. blm. VII, paragraf 55.
(16) a.g.e. blm. VIII, paragraf 59. #
(17) a.g.e. blm. V, paragraf 6.
(18) Matta 6:1-4.
(19) Arnold, a.g.e.
(20) Murray, *The Five Stages of Greek Releigion,* blm. IV.

(21) W.W. Tarn, *Lellenictic Civilization,* (New York, Meridian Books, 1961), syf. 296-98.
(22) a.g.e. syf. 302-5.
(23) a.g.e. syf. 305-6.
(24) Joseph Needham ve Wang Ling, *Science and Civilization in China,* c. O (Cambridge, The University Press, 1956), syf. 216-345.
(25) Arrian, *The Discourses of Epictetus,* iii. 22.45-46. çev. Hastings Crossley, *The Golden Sayings of Epictetus* (London, MacMillan and Co, 1925), syf. 100-101.
(26) Marcus Aurelius, bl. XII, paragraf 32. a.g.e.
(27) Tarn, a.g.e. syf. 330.
(28) Seneca, *On Providence* Ü.4.
(29) Seneca, *Consolation ofHelvia* VIII. 5.
(30) Arrian, *Discourses* iii.20.12.
(31) a.g.ei. 16.15-18.
(32) a.g.eii.8.10-11.
(33) *Bhagavad Gita* 2:15.
(34) a.g.e.3:19.
(35) Arrian.a.g.e. ii.8.2.
(36) Jacob Hoschander, *The Prisests and Prophets* (New York, The Jewish Theological Seminary of America, 1938), syf. 48.
(37) Isaya 41:49.
(38) Joseph Klausner, *From Jesus to Paul,* çev. William F. Stüuspring (Boston, Beacon Press, 1961), syf. 185.
(39) a.g.e. syf. 182.
(40) H.Schenkl, *Epicteti Dissertationes* (Teubner, 1898), fregman 17.
(41) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 315,502-503.
(42) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 111-121.
(43) Yasht 10.1. Darmesteter *The Zend Avestâ,* ksm. II, syf. 119-20.
(44) Franz Cumont, The Mysteries of Mithra, çev. Thomas J. McCormack (London, Kegan Paul, Trench, Trubner and Co. 1903), syf. 24. Şekil 23 Cumont, *Textes et monuments de figures relatife aux mysteres de Mithra* (Brussels, H.Lamartin, 1896-99) c. İL syf. 228, şkl. 59'dan.
(45) *Tanrının Maskeleri: tikel Mitoloji,* syf. 185-243.
(46) William Blake, "Proverbs of Hell", *The Marriage of Heaven and Hell. 1793.*
(47) Cumont, *The Mysteries of Mithra,* syf. 191-93.
(48) a.g.e. syf. 180-81.
(49) CarL G.Jung, *Symbols of Transformation,* çev. R.F.C. Hull, The Bollingen Series XX 68, (New York, Pentheon Books, 69, 1956) syf. 200-201.
(50) Jerome, Adversus *Jovinianum, 1.7, Jung,* Symbols of Transforma-

tion, syf. 101, not 48.
(51) Jung, *Symbols of Transformation,* syf. 247.
(52) Cumont, *The Mysteries of Mithra,* syf. 130-37.
(53) a.g.e. *syf.* 105. Şekil 24, Cumont, *Textes el monuments figures,* c Bf syf. 238, ski. 68.
(54) Zimmer, *The Art of Indian Asia,* c.L syf. 194.
(55) *Tanrmtn Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 4%.
(56) L.de la Valee Poussin, "Tantrism", *Encyclopedia of Religion and Ethics, cXII,* syf. 19347.
(57) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 315.
(58) Cumont, *The Mysteries of Mithra,* syf. 151.
(59) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf, 187 ve 'varuna'
(60) *Satapatha Brahmana* 4.1.4;'Ananda K. Coomaraswamy, *Spiritual Authority and Temporal Power in the Indian Theory of Government,* American Oriental Series, c. 22 (New Haven, American Oriental Society 1942), syf. 6.
(61) *Taittirtya Samhita* Coomaraswany, a.g.e., syf. 28-29, not 22.
(62) Coomaraswany, a.g.e. syf. 34-36, not 24
(63) Cumont, *The Mysteries of Mithra,* syf. 15.
(64) Örnek olarak bknz. Arthur Avolon (Sir John Woodroffe) The Serpent Power (Madras, Ganesh and Co, 3. bsk. 1931), ve Swami Nikhilananda 77K *Gospel of Sri Ramakrisha* (New York, Ramakrishaa-Vivekananda Center, 1942), indeks 'Kundalini'.
(65) Cicero, *de Legibus* II. 36.
(66) Markos 13:3-37. Matta'da 24 ve Luka'da 2 İle koşut. Ayrıca Selaniklilere II2 ve Yuhannanın mektuplarına bknz.
(67) I Maccabees 2:1-30.
(68) Tarn, a.g.e. syf. 217-26.
(69) Erwin D. Goodenough, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period,* 8 cilt, The Boolingen Series XXXVTI (New York, Pantheon Books, 1953-1958), c.2, syf. 216. Anguipede tartışması syf. 245-58. Şekiller c.m. ski. 1083,1094,1097,1104,1109.
(70) a.ge. c.2, syf. 248.
(71) Greek Magical Papyri, Mithra Liturgy (Papyrus IV, satır 558-60) Karl Labrecht Preisendanz, *Papyri Gragae Magicae, Die Griechischa Zauberpapyri* (Leipzig-Berlin, B.G. Teubner, c. I, 1928, *c.VL,* 1931) c.L syf. 92. Goodenough, a.g.e.c.2. syf. 270.
(72) Josephus, *De Bello Judaico* 18.14 (paragraf 162-163) çev. William Whiston, Harper and Brothers, New York, Harper Torcbooks, 1960.
(73) a.g.e. 2.8.14. (paragraf 164-165)
(74) a.g.e. 2.8.14. (paragraf 166).
(75) Maccabees 2:45-48.

(76) a.g.e. 3:1-12.
(77) a.g.e. 8-9:23.
(78) a.g.e. 9:24-10:20.
(79) a.g.e. 14:38-43.
(80) Josephus, a.g.e.l.2.4.(paragraf 57-60).
(81) a.g.e. 1.2.8. (paragraf 67).
(82) a.g.e. 1.3.1. (paragraf 71).
(83) a.g.e. (paragraf 70).
(84) a.g.e. (paragraf 72-84).
(85) a.g.e. 1.4.4. (paragraf 91-92).
(86) a.g.e. 1.4.4-5 (paragraf 92-95).
(87) a.g.e. 1.4.1-6 (paragraf 85-97).
(88) Duncan Hewlett, *The Essenes and Christianity, An Interpretation of the Dead Sea Scrolls* (New York, Harper and Brothers, 1957) syf. 14
(89) Millar Burrows, *The Dead Sea Scrolls* (New York. The Viking Press, 1955), syf. 392-93. War Scholl iii, iv'den özetle.
(90) Hewlett, a.g.e. syf. 22.
(91) *Manual of Discipline*, "The Two Spirits of Man", Burrows, a.g.e. syf. 374-76.
(92) *Tanrının Maskeleri: Doğul Mitolojisi*, syf. 303-304.
(93) Rock Edict XII, Vincent A Smith, *The Edicts of Achoka* (Broad Campden, Essex House Press, 1909); *Tanrının Maskelin: Doğu Mitolojisi*, syf. 305'den alıntı.
(94) Howlett, a.g.e. syf. 18.
(95) Burrows, a.g.e. syf. 365-66.
(96) a.g.e. syf. 365.
(97) Bknz. Millar Burrows, *More Light on the Dead Sea Scrolls* (New York, The Viking Press, 1958), syf. 212-222. ve T.J. MiHk ve G. Vermes.
(98) Frank Moore Cross, Jr. 77K *Ancient Library ofQumran and Modern Biblical Studies* (Garden City, New York, Doubleday and Company, 1958) syf. 101-16. Burrows, More Light on the Dead Sea Scrolls, syf. 212'de* tartışılmış.
(99) Howlett, a.g.e. syf. 48-58. ve 66-67.
(100) Metin için, Burrows, *More Light on the Dead Sea Scrolls*, syf. 404 ve Jannaeus, Howlett, a.g.e. syf. 68-78.
(101) Howlett, a.g.e. syf. 76.
(102) Burrows, More *Light on the Dead Sea Scrolls*, syf. 339-40.
(103) a.g.e.syf.341."
(104) Cross, a.g.e. syf. 151. *
(105) a.g.e. syf. 151. Alıntı, Rudolf Bultmann, *Theology of the New Testament*, çev. K. Grobel (New York, Scribner, 1951), syf. 42. C. I.

(106) a.gse. syf. 181-182. Ayrıca Bultmann, a.g.e.
(107) Burrows, *The Dead Sea Scrolls, **syf.*** 371.
(108) Matta 5:43-48.

VII. BÖLÜM: BÜYÜK ROMA: t.Ö. 500-İ.S. 500.

(1) Mircea Eliade, *Forgerons at akhimists* (Paris, Flammarion, 1956), syf. 24.
(2) a.g.e. syf. 83.
(3) Julius Caesar, *De Bello Gallico.* 6.13-18. çev..H.J.Edwards, Loeh Classical Library (Cambridge, Mass: Harvard University Press, London: William Heinemann) (çeviride, G.Julius Caesar, *Gallia Savaşı,* çev. Hamit Dereli, Hürriyet Yayınlan, Büyük Klasikler, 1973, kullanılmıştır).
(4) Klasik edebiyat araştırması için, T.D. Kendrick, *The* DruafefLondon, Methuen and Co, 1927), blm. m.
(5) Alfred Nutt, *The Voyage of Bran* (London, David Nutt, 1897), c.IL syf. 92-93. not 6.
(6) John Arnott MacCulloch, *Celtic Mythology, The Mythology of All Races,* c. Ill (Boston, Marshall Jones Company, 1918), syf. 45-46.
(7) Nutt, a.g.e. c. II, syf. 91-96.
(8) MacCulloch, a.g.e. syf. 43.
(9) Nutt, a.g.e. syf. 92.
(10) *Tanrının Maskeleri: tikel Mitoloji,* syt 247-301.
(11) Geoffrey Keating (1570-1646), *History of Ireland,* çev. John O'Mahony (London, 1866), 105-106, J.A. MacCulloch, *The Religion of the Ancient Celts* (Edinburgh, T. and T.Clark, 1911), syf. 50.
(12) Keating 107, MacCulloch, Reiigion/syf. 50-51.
(13) *Tanrının Maskelen: tikel Mitoloji,* syf. 458-59.
(14) Strabo, 4.4.65. Kendrick, a.g.e. syf. 139.
(15) Mela, *Chorogr* 3.6.48, Kendirck, a.g.e. syf. 138-39.
(16) *Tanrının Maskeleri: tikel Mitoloji,* syf. 198-206.
(17) Kendirick, a.g.e. syf. 139-40.
(18) The Book of Leinster *(Leabhar Laignech)* 5, MacCulloch, *The Religion of the Ancient Celts,* syf. 50-51.
(19). MacCulloch, *The Religion of the Ancient Celts,* syf. 32.
(20) **a.g.e.** syf. 69.
(21) Lady Gregory, *Gods and Fighting Man,* (London, John Murray, 1904), syf. 51-52.
(22) The Golden Book of Lecandan metinler. 648, satir 12 ve Egerton, 1782, syf. 148. Ernest Windisch, Irische Texte, II Serie, 2 Heft, syf. 241 çev. Eleanor Hull, *The Cuchillin Saga in Irish Literature* (London, David Nutt, 1898), syf. 103-7.

(23) H.D'Arbois de Jubainville, *Les Celtes depnis les temps les plus anciens jusqii 'en 100 avant noire ere* (Paris, A. Fontemoing, 1904), syf. 63.
(24) MacCulloch, *The Religion of the Anâneni Celts,* syf. 138-41.
(25) Otto-Wilhelm von Vacano, *The Etruscans in the Ancient World,* çev Shelia Ann Ogilvie, (London, Edward Arnold Ltd. New York, St. Martin's Press, 1960), syf. 57-58.
(26) a.g.e. syf. 39.
(27) a.g.e. syf. 40, ski. 29. von Vacano tarahndan tartışma, Eduard Gerhard, *Miroirs etrusques* (Berlin, 1841-67), c BE, tablo clxxxxvi.
(28) Horace Gregory, Ovid, *The Metamorphoses* (New York, The Viking Press 1958) syf. 214.
(29) K. Ker6nyi, *The Heroes of the Greeks* (New York, Grove Press, 1960) syf. 113-21 ve notlara bknz.
(30) a.g.e. syf. 171.
(31) Seneca, *Quaestiones Naturales* II. 32-41, 48. von Vacano a.g.e. syf. 145'den.
(32) Plutarch, *Romulus,* çev. Dryden, *AM.* Clough yayını.
(33) a.g.e.
(34) Luka 24:13-31.
(35) Plutarch, a.g.e.
(36) Charlton T. Lewis ve Charles Short, *A Latin Dictionary* (Oxford The Clarendon Press, 1879), syf. 1224-25.
(37) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 484-88.
(38) Seneca, *Epist* 4.13. Nülsson, a.g.e. c.L syf. 286.
(39) Ludwig Deubner, "Die Römer", Chantepie de la Saussaye, *Lehrbuch der Religionsgeshichte* (Tubingen, J.C.B. Mohr, 41 bsk., 1925), CH, syf. 443.
(40) a.g.e. syf. 483-42.
(41) *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji,* syf. 165-184.
(42) Plutarch, *De Pythiae Oracutis,* H.C.O. Lanchester, "Sbyline Oraclas Hastings", a.g.e. c. XI, syf. 497'den.
(43) Servius, Virgil, Eclogue iv.4'e şerh. Georgius Thilo, *Servii Gramti-ci* (Hildesheim, Georg Olms, 1961), c. Böl, syf. 44-45. (Çeviride,- Vergilius, *Çoban Türküleri,* çev. Güngör Öner, 1970, kullanılmıştır).
(44) Ecologu iv. Vergilius a.g.e.
(45) Ckero, *De re publica,* 6.9-26. çev. Clinton Walker Keyes, Loeb Classical Library, 1928 (Cambridge, Mass: Harvard University Press, London: William Heinemann).
(46) a.g.e. 6.13.
(47) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 208-214.
(48) Ckero, a.g.e. 6.29. ^

(49) *Aeneid* 6.790-807.
(50) Metamorphoses 15.745.870. "
(51) Deubner, a.g.e. syf. 469-71.
(52) a.g.e. syf. 472.
(53) Korintlikr115:21-22 (Î.S. 54)
(54) Filibeliler 2:6-11. Ernst Lohmeyer "Kyrios Jesus", *Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Sitzungsbericht. Philosophisch-historische Klasse, 1927-28.* Hıristiyanlıkla koşutluğunu kurmuştur. Ayrıca bknz. Rudolf Bultmann, *Primitive Christianity in its Contemporary Setting* (New York, Living Age Books, 1956) syf. 196-7.
(55) Klausner, *The Messianic idea in Israel,* syf. 24.
(56) Luka 1:26-35, 38.
(57) Luka 2:1-20.
(58) Bknz. Henri Corbin, 'Terre celeste et corps de resurrection d'apres quelques traditions iraniennes", *Eranos-Jahrbuch 1953* (Zurich Rhein-Verlag, 1954), syf. 109.
(59) Matta 2:1-12. .
(60) Epiphanius, *Penarion* 51. Kirsopp Lake, 'Epiphany' Hastings, a.g.e. c.V, syf. 332.
(61) Kirsopp Lake, 'Christmas', Hastings, a.g.e.c.III, syf. 602.
(62) Matta 2:13-23.
(63) Louis Ginzberg, *The Legends of the Jews,* çev. Henrietta Szold (Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 1913) c.I, syf. 186-89.
(64) *Bhagavata Purana* 10.1.17-10.4.14. özetle.
(65) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 354-60.
(66) Hesiod, *Theogony* 543-506. a.g.e.
(67) Charles Guignebert, *Jesus,* çev. S.H. Hooke (New York, University Books, 1956), syf. 43.
(68) Markos 1:9-11.
(69) Luka 3:22. Batılı metin, Codex D, Guignebert, a.g.e. syf. 108den alıntı.
(70) Josephus, *Antiquities 18.52.*
(71) Markos 6:16-29.
(72) Markos 1:4-8.
(73) Krallar n 1:8.
(74) Tartışma için Guignebert, a.g.e..syf. 149a bknz.
(75) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 21-26 ve 282-84.
(79> a.g.e. syf. 14-15.
(80) Klausner, *The Messianic idea in Israel,* syf. 9-10.
(81) Markos 1:14-28.
(82) Guignebert, a.g.e. syf. 191-92.

(83) Romalılar 13:11-12.
(84) Markos 2:27.
(85) Markos 2:22,
(86) Markos 2:17.
(87) Matta 5:44.
(88) Markos 12:28-31.
(89) Matta 16:13-23.
(90) Markos 14:17-26:8.
(91) Koloseliler 2:8-3:8.
(92) Acts of John, çev. Montague Rhodes James, *The Apocryphal New Testament* (Oxford, The Clerandon Press, 1953), syf. 251.
(93) Acts of John, James, a.g.e. syf. 252-53.
(94) Vajracchedika 32, *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 329.
(95) *The Tempest* IV.i.157-58.
(96) *Corpus Hermeticum,* çev. Scott, Bokk XI (ii) 20b-22b. syf. 220-23. Dr. Alan W.Watts ve Ananda K. Coomaraswamy'nin katkılarıyla.
(97) *The Gospel according to Thomas,* çev. A.Guillaumont, H. Ch. Puech, G.Quispel, W.Till ve Yassah 'Abd al Masih (Leiden, E.J. Brill, New York, Harper and Brothers, 1959), syf. 43.
(98) Thomas, 80:145-19a, 99:13-18,80:14b-81:4, a.g.e. syf. 3 ve 55,57.
(99) Luka 17:20-21.
(100) Guignebert, a.g.e. syf. 339-41.
(101) Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire,* blm. I veil.
(102) Acts of John 94-96. James, a.g.e. syf. 253-54. Max Pulver, "Jesus" Round Dance and Crucifixion "Joseph Campbell, *The Mysteries,* The Bollingen Series XXX, Papers from the Eranos Yearbooks, c.2 (New York, Pantheon Books, 1955), syf. 178-80.
(103) Acts of John, 97-102. James, a.g.e. syf. 254-56, Pulver, a.g.e. syf. 180-182.
(104) Acts 1:6.
(105) İşaya 26:19. "Ş
!106) İşaya 65:17, 19.
(107) Justin Martyr, First Apology 26. Thomas B. Falls, *Writings of Saint Justin Martyr* (New York, Christian Heritage, 1949) syf. 62'den.
(108) R.M. Grant, *Gnosticism and Early Christianity* (New York, Columbia University Press, 1959), syf. 185.
(109) E.F. Scott, "Gnosticism", Hastings, a.g.e.c. VI, syf. 241.
(110) Acts. 7:58,8:1,3.
(111) Galatyalilara 3:13-14.
(112) Galatyalilara 3:24-25,28-29.

(113) Korintlüere 1**1:10,**5:943.
(114) a.g.e. 12.7,12-13,27-28.
(115) a.g.e. 11:3-10.
(116) a.g.e. 11:1.
(117) Acts 8:1.
(118) a.g.e. 17:16-18:1.
(119) a.g.e. 21:30-36.
(120) James Henry Breasted, *The Conquest of Civilisation* (New York, Harper and Brothers, 1926), syf. 673.
(121) Eusebius of Caesarea, *Vita Constantini* (y.I.A. Keikel, Berlin 1902) çev. Nicene Library (Y.H.Wace and P-Schaff, Oxford, 1890).
(122) *Tanrtnm Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf 304-305.
(123) Tartışma için bknz. Adolf Harnack, *History of Dogma,* **çev.** Neil Buchanan (New York, Dover Publications, 1961), c.V, syf. 140-68. Donatist tartışması için C.Iv, blm.1.
(124) Yuhanna 18:36.
(125) H.M. Gwatkin, "Constantine and His City", *The Cambridge Medieval History,* c.L syf. 3.
(126) çev. Gwatkin, "Arianism", *The Cambridge Medieval History,* e.L syf. 121-22.
(127) Gibbon, a.g.e. blm. XXVUI.
(128) Augustine, *De Civitate Dei,* Kitap 22, blm. 30.

rV.KISIM:BÜYÜKtNANÇLARINÇAĞI

GİRİŞ: AVRUPA VELEVANTIN DİYALOGU

(1) SpenglerA.g.e. c.I, syf. 211.
(2) a.g.e. c.I, syf. 329.
(3) a.g.e.c.I, syf- 225.
(4) a.g.e.c.I, syf. 200.
(5) a.g.e.c.II, syf. 234.
(6) a.g.e.c.II, syf. 189.
(7) a.g.e.c.II, syf. 190-91.

VIII. BÖLÜM: Haç ve Hilal.

(1) *Tanrtnm Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 307-309.
(2) *Denkart 412,* Zaehner, a.g.e. syf. 175-76'dan.
(3) a.g.e. •
(4) a.g.e. syf. 176.
(5) a.g.e. **syf.** 186.

(6) a.g.e. syf. 187. *Shikand-Gumanik Vichar* 10.70-71.
(7) a.g.e. syf. 176. *Denkart* 413.
(8) a .g.e. syf. 176-77, Denkart 414-415.
(9) Spengler, a.g.e.c.IL syf. 235-36.
(10) Gwatkin, "Arianism", syf. 135-36.
(11) Alice Gardner, "Religious Disunion in the Fifth Century", The *Cambridge Medieval History,* C.I, syf. 494-503. ve R.M. French, *The Eastern Orthodox Church* (London, Hutchinson's University Library, 1951), syf. 23-33.
(12) Gibbon, A.g.e. blm. XXXVI.
(13) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 278-79.
(14) Imgard Bidder, Lalibela, *The Monolithic Churches of EthiopiaÇLan*don, Thames and Hudson, 1959).
(15) Ugo Monnerat de Villard, Aksum: *Ricerche di Topografia Generale,* (Rome, Pontificum Ins ti tutum Biblicum, 1938), Enno Littmann ve Theodor von Lüpke, *Deutsche Aksum-expedition,* 4 cs. (Berlin, Georg Reimer, 1913), "Legend of the Dragon King", cJL syf. 39.
(16) Leo Frobenius, *Und Afrika Sprach.**. (Berlin, Vita Verlag, 1912) syf. 605-36.
(17) Gardner, a.g.e. syf. 510-11.
(18) adda B.Bozeman, *Politics and Culture in Internationale History,* (Princeton, Princeton University Press, 1960), syf. 327.
(19) a.g.e. syf.322.
(20) Robert Eisler, *Weltenmantel und Himmelszelt* (Munich, C.H. Beck'sche Verlagbuchhanlung, 1910), c.I, syf. 36, not 2. Liudprand of Cremona (d.c.973) *Antapodosis* VI. 5.çev. FA.Wright, *The Works of Liudprand of Cremona* (London, George Routledge and Sons, 1930), syf. 207-208.
(21) Norman H.Baynes, *The Byzantine Empire* (London, Williams and Norgate Ltd. 1925), syf. 72-73. Bozeman, *Politics and Culture in International History,* syf. 335-36.
(22) Charles Diehl, "Justinian's Government in the East", *The Cambridge Medieval History,* c.IL syf. 25-27. French, a.g.e. syf 34-40.
(23) E.W. Brooks, "The Sucessors of Heraclius to 717', *The Cambridge Medieval History, cM,* syf. 401-402.
(24) French, a.g.e. syf. 38-44.
(25) Kuran 1:1-7. (çeviride: *Kûr'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı* (Meal), Diyanet işleri Başkanlığı Yayınları: 90, 1973, kullanılmıştır).
(26) Kuran 2:30-39.
(27) Tekvin 20:8-14: •**
(28) Kuran 2:127-28.
(29) Kuran 2:133.
(30) Kuran 2:140.

(31) Kuran 2:40-41.
(32) Kuran *2:87-88.*
(33) Bu bölümde D.S. Margoliouth, "Muhammed'den, Hastings, a.g.e.c.VHEsyf.873.
(34) Kuran 96:1-5.
(35) Abdullah Yusuf Ali, a.g.e. Koranic Commentary 27-33. syf. 8-10.
(36) Commentary 34, a.g.e. syf. 10.
(37) Kuran 73:1-5.
(38) Abdullah Yusuf Ali'nin Yorumu, a.g.e.c.Il, syf. 1633-40. not 5754, 5755, 5778.
(39) Kuran 74:1-10.
(40) A.A.Bevan, "Mahomet and Islam", *The Cambridge Medieval History* c.II, syf. 306; ve H.A. R. Gibb, *Mohammedanism* (New York, Oxford University Press, Galaxy Books, 1962), syf. 38.
(41) Kuran 106.
(42) Commentary 26, Abdullah Yusuf Ali, a.g.e. syf. 8.
(43) Kuran 9:40.
(44) Gibb, a.g*. syf. 29.
(45) Beyan, a.g.e. syf. 325.
(46) A.E. Crawley, 'Kissing', Hastings, a.g.e. cVU, syf. 743.
(47) Kuran 44:38-59.
(48) Yeremya 10:2-3,6-8,10.
(49) Kuran 2:144.
(50) Kuran 3:85.
(51) ifaya 61:5-6.
(52) Kuran 50-37.
(53) Gibb, a.g.e. syf. 78-79.
(54) a.g.e. syf. 94.
(55) Spengler, a.g.e.cD, syf. 84-85.
(56) Gibb, a.g.e. syf. 95-98.
(57) a.g.e. syf. 98.
(58) Spengler a.g.e. syf. 85-86.
(59) Muhammed İkbal, çev. Arthur J.Arberry, *The Mysteries of Selflessness* (London, John Murray Ltd. 1953), syf. xv. Bozeman, *Politics and Culture in International History*, syf. 360, not 7.
(60) Kuran 74:49-50, 76:4-5 ve 13-17.
(61) Ömer Hayyam, *Rubaiyyat.* (çeviride, *Hayyam, Bütün Dörtlük-ler*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Cem Y. 1984, kullanılmıştır).
(62) Cemalettin Rumi, *Mesnevi* I 3360-95. (çeviride, *Şerhli Mesnevi-i Şerif,* Kenan Rifai, Hülbe Yayınlan, 1973 kullarulıruşte-).
(63) Louis Massignon, "Die Ursprünge und die Bedeutung des Gnostizismus im îslam", *Eranos-Jahrbuch 1937* (Zürich, Rhein-Verlag, 1938), syf. 58.

(64) a.g.e. syf. 59-60. Persian-Gnostic *Omm-al Kitab* ve Süryani Nuseyri mezhebinden alıntıyla.
(65) a.g.e. syf. 64-65. *Omm-al-Kitab.* ,jK*
(66) a.g.e. syf. 66.
(67) Kuran 97:1-5.
(68) Kuran 4:157.
(69) Massignon, a.g.e. syf. 69-70.
(71) Kuran 24-32.
(72) Gibb, a.g.e. syf. 133.
(73) Reynold A.Nicholson, 'Sufis', Hastings, a.g.e.cXII, syf. 11-12.
(74) R.A- Nicholson, Sir Thomas Arnold, *The Legacy of Islam* (Oxford The Clarendon Press, 1931), syf. 211.
(75) *Tanrının Maskeleri: ilkel Mitoloji,* syf. 487-98.
(76) Marion Morehouse ve E.E. Cummings, *Adventures in Value(New* York, Harcourt, Brace and World Inc., 1962), iç kapak.
(77) *Astavakra Samhita* 14-15.
(78) Nicholson, "Mysticism", syf. 217.
(79) a.g.e. syf. 215.
(80) Kuran 55:26-27.
(81) Kuran 50-16.
(82) Kuran 2:115.
(83) Massignon, a.g.e. syf. 74-75.
(84) Kuran 2:26 ve 2-98.
(85) *Arabian/ Nights,* tale 155. Joseph Campbell, *The Portable Arabian Nights,* (New York, The Viking Press, 1952,1962), syf. 566-79.
(86) Omar Khayyam, *The Rubaiyyat,* 491. çev. Whinfield.
(87) Spengler/a.g.e.cjrç,syf.278.

IX. BÖLÜM: Dinlen Avrupa

(1) Standish H.O.Grady, *Suva Gadelica.* all, syf. 1-4. L
(2) O'Grady, a.g\e. syf. vi.
(3) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* syf. 123-29,138.
(4) "The Lebar Brece Homily on Saint Patrick", syf. 24. col.2. çev. Whitley Stokes, *The Tripartite Life of Patrick with Other Documents Relating to That Saint* (London, Eyre and Spottiswoode, 1887) c.H, syf. 433.
(5) a.g.e. col.1.Stokes, a.g.e.syf. 448-49.
(6) *Bethu Phatraic Andso,* Egerton 93, Stokes, a.g.e.c.I, syf. 41-47 ve Lebar Breec, syf. 27. col i.c.II, syf. 455-59.
(7) Rawlinson B.512, fo. 11 (Stokes, a.g.e.syf.91-93.
(8) Optatus, *De schismate Donatistarum* 2.1. ve 5.4. fiarnack, a.g.e.c.V, syf. 44-45'den.

(9) Harnack, a.g.e. **syf**. 168-221.
(10) a.g.e. blm.Vi, not 1.
(11) Henry Bett, *Joannes Scotus Eringena* (Cambridge, The University Press, 1928), efsane William of Malbesbury'dendir.
(12) Matta 27:38. Kelts kitabı şimdi Trinty College, Dublin'dedir.
(13) Stokes, a.g.e. **syf.** clxi, *Lebar Brecc*, syf. 257a.
(14) Sulivan, a.g.e. syf. 18.
(15) T.G.E. Powell, *The Celts* (New York, Frederick A.Praeger; 1958), «yf.61.
(16) O'Grady, a.g.e. syf. 103-104,108,137.
(17) Tacitus, *Germania* 2-3. çev. H.Mattingly, *Tacitus on Britain and Germany* (Harmondsworth and Baltimore, The Penguin Classics, 1948), syf. 102-103.
(18) a.g.e. 7, Mattingly, a.g.e. syf. 106-107.
(19) a.g.e. Mattingly, a.g.e. syf. 108.
(20) a.g.e. 39-40. Mattingly, a.g.e. syf. 132-34.
(21) a.g.e. 43, Mattingly, a.g.e. syf. 136.
(22) a.g.e. 45, Mattingly, a.g.e. syf. 138.
(23) **a.g.e.** 8, Mattingly, a.g.e.'syf. *107-108.*
(24) a.g.e. 27, Mattingly, a.g«. syf. 122-23;
(25) *Tanrının Maskeleri: tikel Mitoloji,* syf. 74-76.
(26) *Tanrıntn Maskeleri: tikel Mitoloji,* syf. 86-87,287-98.
(27) Snorri, Sturluson, *The Prose Edda, Gylfaginning* 48, çev. Arthur Gilchrist Brodeur, *The Prose Edda by Snorri Sturluson* (New York The American-Scandinavian Foundation, 1929), syf. 68-70. ve Lee M. Nollander, *The Skalds* (New York, The American-Scandinavian Foundation, 1947), syf. 28-30.
(28) B.Phillpotts, "German Heatheism", *The Cambridge Medieval History,* c.II, syf. 481-82. A.C. Haddon, *Magic and Fetishism,(Loridon* 1906).
(29) Phillpotts, a.g.e. syf. 481.
(30) Otto von Friesen, "Runes", *Encyclopaedia Britannica,* 14.bsk. 1929, c.19, syf. 662. Bjorketorp ve Freilaubersheim Brooch runik yazıları çevirisi.
(31) Havamol 139, 140, 142. çev. Henry Adams Bellows, *The Poetic Edda* (New York, The Amerdican-Scandanavian Foundation, 1923), syf. 60-61.
1(32) Bellows, a,g.e. syf. xvia.
(33) Holger Arbman, *The Vikings* (New York, Frederick A.Praeger, 1961), syf. 60.
(34) Eleanor Hull, *Early Christian Ireland* (London, David Nutt, 1905), syf. 167-68.
(35) Arbman, a.g.e. *syf. 79-80.* çev. Ermentarius of Noirmoutier.

(36) Hollander, a.g.e. syf. 56.
(37) Grimnismol 23, Bellows, a.g.e. syf. 93.
(38) Voluspo 45,47,48, Bellows, a.g.e. syf. 19-21.
(39) Voluspo 49-56, Bellows, a.g.e. syf. 21-23.
(40) Voluspo 57,59,62, Bellows, a.g.e. syf. 24-25.
(41) Sturluson, a.g.e. Gylfaginning IV-IX, Brodeur, a.g.e. syf. 16-22.
(42) Sturluson, age. Gylfaginning 20, Broudeur, a.g.e. syf. 34-35.
(43) Alexander Hamilton Thompson, "Medieval Doctrine to the Lateran Council of 1215 "Cambridge Medieval History, c VL syf. 634-35.
(44) Henry Charles Lea, *A History of the Inquisition of the Middle Ages*, 3 c. (New York, Russel and Russel, 1955), c.I, syf. 5.
(45) Yuhanna8:7.
(46) Lea, a.g.e. syf. 14.
(47) a.g.e.
(48) "La Gesta de Fra Peyra Cardinal", Francois J.M. Raynouard, *Lexique Roman* (Paris, Silvestre, 1836-44), c.I, syf. 464, çev. Lea, a.g.e. syf. 56.
(49) Karl Pannier, *Walthers von der Vogelweide Sömmtlich Gedichte* (Leipzig, Philpp Reclam, 1876), syf. 119, no: 110, Lea, a.g.e. syf. 55.
(50) S.Bemardi Sermones de Conversione, cap. 19, 20. Lea, a.g.e. syf. 52.
(51) *S.Hildegardae Revelat.* Vis X. cap. 16, Lea, a.g.e. syf. 53.
(52) *The Masks of God:Oriental Mythology,* syf. 234-40.
(53) Lea, a.g.e. syf. 104.
(54) A.S. Turberville, "Heresies and the Inquisition in the Middle Ages, 1000-1305. *Cambridge Medieval History,* c. Vi, syf. 701-702.
(55) Lea, a.g.e. syf. 104-105.
(56) a.g.e. syf. 119-120.
(57) a.g.e. syf. 123-24.
(58) danslar için bknz. E.Louis Backman, *Religious Dances in the Christian Church and in Popular Medicine,* çev. E.Classen (London, George Allen and Unwin, 1952), syf. 170.
(59) a.g.e. syf. 161-70.
(60) Matta 6:6.
(61) Lea, a.g.e. syf. 129-61.
(62) Lea, a.g.e. cffl, syf. 90-119.
(63) Dante, *Paradiso,* XII140-41.
(64) Dante, *Inferno* XXVIII 55.
(65) Dante *Convivio TV* 4.120.
(66) a.g.e. IV 5.180.
(67) Hilda Johstone "France", The Last Capetians, *The Cambirdge Med-*

ieval History, cVIL syf. **314.**
(68) a.g.e. syf. 315.
(69) Lea, a .g.e. syf. 491.
(70) a.g.e. syf. 46-93.
(71) *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji,* syf. 426.
(72) *Tanrının Maskeleri: tikel Mitoloji,* syf. 249.
(73) Franz Rolf Schroder, *Die Parzwalfrage* (Munich, C.H. Beck' sche Verlagbuchhandlung, 1928).
(74) Jessie Weston, *From Ritual to Romance* (Cambridge, The University Press, 1920), *syf.* 11-22. aynca bknz. Roger Sherman Loomis, *From Celtic Myth to Arthurian Romance* (New York, Columbia University Press, 1927) syf. 250-70.
(75) Wolfram von Eschanbach, *Parzival* 3.118.14-17 ve 28. çev. Halen M.Mustard ve Charles E.Passage (New York, Random Mouse, Vintage Books, 1961), syf. 67.
(76) a.g.e. 5.119-29-30.
(77) J.Huizinga, *The Waning of the Middle Ages* (New York, Doubleday Anchor Books), syf. 127.
(78) a.g.e. syf. 107.
(79) *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi,* **syf.** 354-73.
(80) Lea, a.g.e.c.II, syf. 440.
(81) Franz Pfeiffer, *Meister Eckhart,* çev. C.de B.Evans (London, John M.Watkins, 1947), c.I, "Sermons and Colllarions" No.IL syf. *9-10.*
(82) a.g.e. syf. 10.
(83) a.g.e. syf. 14.
(84) a.g.e.c.I. "Sermons and Collations", no. XXVI, syf. 76-77.
(85) a.g.e.c.I. "Sermons and Collations", No. LXTX, syf. 171.
(86) a.g.e.ci. "Sermons and Collations", No. LXXXVIIL syf. 221-22.
(87) a.g.e.c JL "Sermons", No J. syf. 89.
(88) a.g.e. Tractates". No. VII, cJt. syf. 334-36.
(89) C.de B.Evans, a.g.e.cJ. syf. xü-xüi.
(90) Alan W. Watts, *Myth and Ritual in Christianity* (New York, The Vanguard Press, 1953), syf. 78-82.
(91) Pfeiffer, a.g.e. "Sermons and Collations", c. L syf. 46.

SONUÇ: BİR ÇAĞ KAPANIRKEN

(1) *Tanrının Maskeleri: Doğul Mitolojisi, syf.* **41-42.**
(2) *Tanrının Maskeleri: Doğul Mitolojisi,* syf. 19-28.

YAZARIN SONSOZU

Bu zenginleştirici girişime harcadığım on iki coşkun yıla baktığımda, uzun zamandan beri taşıdığım bir düşüncenin doğrulanışıru görüyorum: insan ırkı yalnız biyolojik olarak birlik değildir, ruhsal tarihi de tekdir. Tek bir senfoni her yerden yükselmiş, temleri çalınmış, gelişmiş, çoğaltılmış ve değiştirilmiş, eğilip bükülmüş, yorumlanmış ve bugün bütün bölümlerinin bir arada çalındığı büyük bir fontisimo halinde yeni bir karşı konulamaz doruğa yükselmektedir. Buradan da yeni büyük bir akım çıkacaktır. Gelecekte de halen duyulan motiflerin işitileceğinden kuşku duymak için bir neden de göremiyorum -yeni ilişkilerle fakat gene aynı motifler. Kitaplarda bu motifler bir çok anahtarın yanında, mantıklı insanların mantıklı biçimde kullanabileceği biçimde işlenmiştir. Veya şairlerce şür, veya çılgınlarca saçmalık ve yıkım için kullanılabilir. Çünkü, James Joyce'un *Finnegans Wake'* dek| sözleriyle: 'Bütün bu olayların tamamen olanaksız oluşu da, başka hiçbirinin hiç olmayacakmış gibi alınmasına benzer biçimde olmuş olabilecekleri olasılığıdır'.

Tanrının Maskeleri

I. îlkel Mitoloji II. Doğu Mitolojisi İÜ. Batı Mitolojisi -IIIV- Yaratıcı Mitoloji